Galina Serebryakova

Ateşi Çalmak

Sınamalar

Çeviren: Nurşen Özkan

3. Cilt
Roman
6. Basım

EVRENSEL BASIM YAYIN

Galina Serebryakova

ATEŞİ ÇALMAK 3

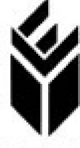
SINAMALAR

Roman

Çeviren

Nurşen Özkan

EVRENSEL
BASIM YAYIN

DOĞA BASIN YAYIN
Dağıtım Ticaret Limited Şirketi
Tarlabaşı Blv. Kamerhatun Mah. Alhatun Sk. No: 25 Beyoğlu / İstanbul
T: 0212 255 25 46 F: 0212 255 25 87
www.evrenselbasim.com - info@evrenselbasim.com
Evrensel Basım Yayın 130
Galina Serebryakova: Ateşi Çalmak - 3
Çeviren: Nurşen Özkan
Redaksiyon: Ali Gündoğan
Genel Kapak Tasarım: Savaş Çekiç
Kapak Uygulama: Devrim Koçlan

Ateşi Çalmak genel başlığı ile okuyucuya sunulan

nehir romanın ciltleri ve yaklaşık olarak kapsadıkları dönem şöyledir:

Ateşi Çalmak-1

Karl Marx'ın Gençliği

(1831-1845)

Ateşi Çalmak-2

Fırtınanın Ortasında

(1845-1849)

Ateşi Çalmak-3

Sinamalar

(1849-1864)

Ateşi Çalmak-4

Yaşamın Doruğu

(1865-1883)

Ateşi Çalmak-5

İkinci Keman

(1883-1895)

YAZARDAN

Romanın temelinde Marx, Engels ve onların çağdaşları hakkındaki tarihi ve biyografik belgeler, yanı sıra, romanda gelişen olayların geçtiği yerlere giderek topladığım materyaller yer alıyor.

Marksizm-Leninizm Enstitüsü'ndeki işçilerin bana büyük yardımları dokundu. Geniş bilgilerini benimle paylaşan ve bana çok değerli öğütler veren G. D. Obiçkin'e, E. P. Kandel'e ve E. A. Stepanova'ya en içten teşekkürlerimi sunuyorum. Ayrıca, tarihçi L. E. Yakopson'a da teşekkür ediyorum.

Galina Serebryakova

BİRİNCİ BÖLÜM

SÜRGÜNDE

İngiltere sissiz düşünülemez. Tropik adaların güneşi, Kutupların kuzey ışığı ve uzun geceleri çağrıştırması gibi, İngiltere deyince de akla sis gelir. Derinliklerinde ilham perisi gizlenmiştir sanki. Sis, masalların da kaynağıdır. O olmaksızın, ne İrlanda efsaneleri, ne İskoç şiirleri, ne de İngiliz destanları yaratılabilirdi. Bu kaprisli büyücü, çevresindeki her şeyi keyfince yönlendirir. Sönmeye yüz tutmuş ateş kızgınlığını üzerinde taşıyarak sık sık güneşi alt ederek yeryüzünü ışık geçirmeyen bir perdeyle örter. O zaman, gündüzler geceye döner. İnsanlar, ellerinde titrek ışıklı fenerlerle, sokaklarda hayaletler gibi dolaşırlar. Sis, çatlaklardan ustaca sızarak evlerin içine kadar girer ve pencereden bakıldığında dünya kıpkızıl ve donuk görünür. Sis çanları sinir bozucu bir şekilde uğuldar, ortalığı keskin çınlamalar sarar. Yönlerini yitirmiş insanlar, bu madeni çınlamaya doğru yürürler. Gökyüzü baş aşağı çevrilmiş bir mürekkep hokkası gibi tüm dumanını yeryüzüne boca etmiştir sanki.

Sisin en aldatıcısı, sarı olanıdır. İrin gibi kötü kokulu, yoğun ve yapışkandır. Zehirli küçük gözeneklerinden ışık bile geçemez. Sarı sisin olduğu günlerde gemiler çarpışarak batar. Çobanlar ve sürüler yollarını kaybederek dağlarda dolanır, uçurumlara yuvarlanırlar; trenler raylardan çıkar; insanlar birbirleriyle çarpışır. Her şey sessizce, fark edilmeden, acıyan gözlerde kaybolur ve boğazda acı bir tat kalır. Yaşamsal ihtiyacı olan oksijeni yeterli miktarda alamayan beyin körelir, vücut nefes nefese kalır. İnsan adeta kör ve sağır olmuş bir halde balçığa sıvanmışa döner. İnsanları bu iki temel duyusundan yoksun bırakan bu sis bulutu sinirleri alabildiğine gerer.

Bazen hafif ve şeffaf, bazen koyu ama salyangoz kabuğunun iç yüzeyi kadar parlak olan beyaz sis muhteşemdir.

Sis perde, İngiltere’nin üzerinden asla eksik olmaz, hiç dağılmaz. Sis, özgün İngiliz resmine de gizem katar. Turner’in resimlerinde güneşin doğuşu ve batışının solgun betimlenişinde olduğu gibi.

Bu sihirli duman, kül kedisini prensese dönüştürür; hüzünlü, renksiz gölü, görkemli ve sınırsız buğulu bir sabaha.

Sürüsü ile birlikte bozkırlardaki çoban, çölde seraplarla çevrili yolcu gibi görünür. Sisli havada uzaktaki ağaç kuleye, kayalar ise olağanüstü yapılara dönüşür. Bulutların söndürdüğü ırmağın çırpıntısı ile kalabalıkların sesi duyulur. Masallar, şiirler, efsaneler böyle doğar.

Londra'nın sisli alacakaranlık gündüzü son derece etkileyicidir. Dar sokaklarda aniden ortaya çıkan duvarlar, kalkanlarıyla ilerleyen kılıçlı ordulara benzerler. Küçük balıkçı dükkânları, sis perdesinin altında, ıslak, yeni tutulmuş, mat ışıklı incilerle dolu sepetleri andırır.

XIX. yüzyılın ortalarında Büyük Britanya, dünyanın en güçlü sömürge ve sanayi imparatorluğuydu. Onun gelişip büyümesine hiçbir şey engel olamıyordu. Sterlin en istikrarlı dövizdi ve Britanya Devlet Bankası, kendi kurallarını tüm borsalara dikte ediyordu. Britanya'nın yalnızca parası değil basını da büyük bir güce sahipti. 'Times' gazetesi o kadar etkiliydi ki, Avrupa ve Amerika'daki hükümetler bile, onun her sözüne kulak vermek zorunda hissediyorlardı kendilerini.

Büyük bir özgüvene sahip Londra'ya kibirli bir kendini beğenmişlik hakimdi.

İngiltere'ye gelişinin ilk günlerinden birinde Marx, o zamanlar başkentin labirenti andıran sokaklarında bulunan Britanya Müzesi'nin (British Museum) bulunduğu Montague House'a yöneldi. Sıradan, karanlık görünümlü bir binaydı. Dünyanın her köşesinden zafer hatırası olarak alınan nesneler, burada, serin ve loş salonlara yığılmıştı.

Karl, tapınak olarak görülen bir bölümü dikkatle inceliyordu. Garip bir kural uyarınca buraya gelen eşyalar asla çıkarılamıyordu.

Muhteşem renklerini ve tonlarını gökyüzünden, desen ve figürlerini şairlerin eserlerinden ve hareme kapatılan kadınlardan –onların ulaşamadıkları dünya hakkında besledikleri abartılı görüşlerinden– alan en güzel halılar, artık gerçek sahipleri İran ve Türkiye'ye ait değil.

Yaratılması, hesap edilmesi dahi imkânsız olağanüstü bir emeğe mal olan dünyanın en güzel halısı, Doğu'nun bir mescidinde ya da ünlü şeyhlerden birinin sarayında değil Britanya Müzesi'nin havasız serin bir salonunda duruyor. Britanya'nın hazinesinde muhteşem elmaslar, kan kırmızısı Hint

yakutları, eşi bulunmaz desenleriyle vazolar ve Çin'in kutsal Buda heykelleri var.

Karl, Britanya sömürgeciliğinin devasa gücünü düşünerek ağır ağır dolaşırken kendisini kocaman Mısır bölümünde buldu. Duvarlar boyunca dizili heykeller adeta antikacı dükkânındaki gibi tek tek sıralanmıştı. Burada toplanan eski uygarlıkların sayısız kutsal numunesi Marx'ı hayrete düşürdü ve aynı zamanda onda bir can sıkıntısı yarattı. Süslü firavunlar, öfkeli kutsal boğalar, hayvan suratlı Tanrıça İsis ve Tanrı Osiris heykelcikleri, hiyerogliflerle bezenmiş tapınak duvarları ve sütun parçaları; onları yaratan Nil kültüründen uzaklarda, Afrika toprağından ve güneşinden koparılmış bir halde burada, sessiz, ilgisiz sıralanmışlardı ve ziyaretçilerde, hayranlıktan çok yabancılaşmış bir şaşkınlık uyandırıyorlardı. Piramitlerin karanlık kubbelerinden getirilip Britanya Müzesi'ne yerleştirilen onlarca mumyanın üzerine eğilerek incelerken böyle düşünüyordu Marx. Mısır yöneticileri, ölümsüzlüğe ulaşma hayallerinin cezasını, kasvetli Montague House'un loş salonlarında, ağızları açık meraklı ziyaretçi bakışları için müze eşyası olmakla çekiyorlar. Milyonlarca göz, bir zamanlar yaşamış insanların kurumuş, kabuğa dönmüş derilerine, eski yazılara baktığından farklı bakmıyor. Ölüm, bireysellikleri ortadan kaldırıyor. Öyle ki, cesur Mısır kumandanlarının kişiliklerinden kopmuş cesetleri ile güzellikleriyle ün yapmış tapınak rakkaselerinin cansız vücutları aynı ölçüde zavallı, itici.

***

Karl'ın düşünceleri uzaklardaydı. Şişman, kırmızı yanaklı ihtiyar bekçi, zaman zaman esneyerek kendisine defalarca şu sözleri tekrarlayıp durmuştu:

"Sabahtan akşama kadar bu mezarlıkta oturup şu korkuluklara bekçilik etmektense o can sıkıcı, uyuşuk timsahların arasında yaşamak daha eğlenceli."

Marx gülümsedi. Espri duygusundan yoksun olmayan insanları dinlemek onu daima neşelendiriyordu. Bekçinin eski bir polis memuru olduğu ortaya çıktı. Bu boylu boslu İskoçyalı, azametli vücudu ile büyük kentin kavşaklarını süslemişti bir zamanlar. Taşkın fayton ve omnibüs akınını zapt edebilecek bir bent gücüne sahip elini kaldırıyormuş aniden ve o zaman

bütün trafik duruyormuş. Şimdi ise, yaşlandığından, Mısır soylularının gömütlerine bekçilik yapıyor.

Marx, firavunlardan ayrılarak müzenin antik bölümüne geçti. Fazla büyük olmayan bu bölümü, yorucu ve can sıkıcı buldu. Kabartmalar, kül küpleri, yazıtlar; Roma patrisyenlerinin ve Grek despotlarının yaşamını canlandırmakla yükümlüydüler.

Zamanın biçimsizleştirdiği hüzünlü yıkıntılar –uzak geçmişin kalıntıları– arasında Marx, milyonlarca kölenin, zanaatkârın ve köylünün yaşamı hakkında fikir verecek izler görmek istiyordu. İnsanlığın çoğunluğunu oluşturan bu kesim tarihsel canlandırmadan yoksun bırakılmıştı.

Müze, Marx'a sadece bir sanat tapınağı, tarihin başarısız resimlenmesi olarak değil aynı zamanda Büyük Britanya sömürgeciliğinin örnek bir reklamı gibi geldi.

Kilise ve okul, her adalıya daha küçük yaştan itibaren Kraliçe Victoria'nın imparatorluğunun yüceliği fikrini aşılar. Kraliçe tacını, kocaman Hint incisi ve sömürgelerden elde edilen değerli taşların süslemesi rastlantı değildir. Karl, Britanya Müzesi'nde, Britanyalıların sömürge topraklarında gösterdikleri "gönül yüceliğinin" nasıl ustaca övüldüğünü gördü. Britanya imparatorluğunun bayrağı kıyılarına dikilmeden önce Pasifik ve Hint Okyanusu adalılarının ne denli vahşi ve barbar bir hayat sürdürdükleri gösteriliyordu. İstilacıların canilikleri hakkında ise hiçbir şey anlatılmıyordu. Bir balmumu heykelinde betimlendiği gibi, kara derililere daha iyisini, Hıristiyanlığı aşılayan sevecen misyonerler gelene dek, zavallı putperestlerin ruhlarını karartarak taptıkları tanrılar vitrinler ardında sırıtıyorlardı. Nihayet Britanya tacının koruyuculuğu ve himayesi altındaki bütün tebanın ne kadar tasasız ve mutlu yaşadığı, "Kraliçe Victoria'nın doğum gününü kutlayan zenci çocuklar" tablosunda tasvir ediliyordu.

Karl sigara içmek için çıktı. Ünlü gezginlerin, acımasız askerlerin ve kararlı misyonerlerin saldırılarının, hırsızlıklarının değerli suç ortağı olan, Şehrazat'ın anlattığı aç gözlü haramilerin masalımsı mağaralarına benzeyen Büyük Britanya Müzesi ona çok şeyi açıklamaktaydı.

Burada, Montague House binasında bir de kütüphane bulunuyordu. Karl, salonun rahat ortamına şaşırmış ve yüzlerce, kocaman katalogda sıralı olan

kitap bolluğu karşısında sarsılmıştı. Kütüphaneci, fısıltıyla sorarak soyadını, adını, yaşını kaydettikten sonra, Marx'a kütüphaneyi devamlı ziyaret etme hakkı tanıyan bir kart doldurdu.

"Mesleğiniz veya unvanınız?" diye sordu başını kaldırmadan.

"Felsefe doktoru," diye cevap verdi Karl.

Marx'a kitabı verirken kütüphaneci gururla konuştu:

"Britanya Müzesi 1753 yılında kuruldu ve 1759 yılında halka açıldı. Artık kapasitesi mevcuda yetmiyor, oysa sürekli yeni yeni tarihi kutsal eşyalar ve kitaplar geliyor. Size sevinçle bildiriyorum ki, mimar projeyi tamamladı ve umarım sadece birkaç yıl sonra, Büyük Britanya'nın varlığıyla büyük gurur duyduğu müzesi ve kütüphanesi muhteşem bir binaya yerleşecek."

Marx, sayfaların hışırtısından öte tamamen sessiz olan ortamda sevinçle okumaya daldı.

Milyonlarca kitap cildinin içinde düşünceler, hayaller, bilimsel öngörüler, yüzyılların dahiyane buluşları yaşıyordu. Kitabı Karl gibi duyumsayan ve anlayan insana ender rastlanır. Daha çocukluğundan beri kitap onun için ekmek, hava, su kadar yaşamsaldı. Kendisini kitapsız hatırlamıyordu. Ellerinden binlerce ve binlerce kitap geçmişti; düşüncelerini kanatlandırmış, hüznünü azaltmış, içinde isyan ya da gülümseme doğurmuştu. Aradan geçen zamanla birlikte, daha fazla ve daha fazla öğrenmiş, iyice titizleşmişti. İstediğini bulmak gittikçe zorlaşıyordu ve çalışmalarına yardımcı olan, büyük zevk veren veya güzelce dinlenmesini sağlayan kitaplar onda daha büyük bir sevinç uyandırıyordu.

Marx, Britanya Müzesi'nin okuma salonunu sadık bir dostu gibi sevdi.

İnce kağıt sayfalar ve harfler, insan yaşamını uzatmanın cezbedici sırrına sahip. Aşırı derecede yüklü devasa raflar tavana dayanıyor ve muazzam kolumbaryumları[1] andırıyorlar. Ama eski derilerin veya güzel dokuma bezlerinin, bildik mukavva ciltlerin içinde –kolumbaryumlardaki vazolarda olduğu gibi– kül değil, geçmiş yüzyılların kanlı canlı, yakıcı, teselli edici, canlandırıcı, ahenkli, üzüntülü, komik, ciddi ve bilge sözleri bulunuyor.

Ama kitap dolapları, tıpkı mezarlıklar gibi, sürüp giden anlaşmazlıklarla tezat oluşturacak şekilde acımasız düşmanları aynı mekânda –rafta– bir

araya getirirken sadık dostları da okunaklı, ustaca oluşturulmuş kataloglar uyarınca birbirinden ayırmış.

Fransız Devrimi'ne ayrılmış zengin bölümde Danton ve Robesspierre, Marat ve Madam Rolland yine karşılaşmış ve yan yana konulmuştu.

Yaşamında olduğu gibi kitap rafında da yalnızdı, çok ciltli Dante.

Marx, kütüphanenin mücevherlerini özenle incelerken, ayrı bir gizli bölümde kazılar sırasında çıkarılmış iki bine yakın papirüsün bulunduğunu öğrendi. Onlarca bilim adamı yaşamlarının büyük bir kısmını Britanya Müzesi'nde geçirerek kendilerini bu papirüslerin deşifre edilmesine vermişler.

Marx'la aynı masada genç bir astrolog oturuyordu. Antik gökyüzü kartlarını inceliyor, ortaçağ astrologlarının güneş tutulması ve kuyruklu yıldız istilaları hakkındaki uzun, silik notlarını okuyordu. Biraz ötede, Hindistan'a gitmek üzere olan bir memur, Hintliler karşısında İngilizlerin ayrıcalıklı eğlencesi olan fil sırtında gezi yapma esnasında karşı karşıya kalınan tropik sıtmanın belirtilerini inceliyordu.

Bir Fransız tarihçisi, uzun süre İngiltere'de yaşamış olan Marat'nın mektuplarını, belgelerini karıştırmak ve yanı sıra boşboğaz politika cambazı Mirabeau'nun aşk üzerine zırvalamalarını, politik taşlamalarını tekrar okumak amacıyla Londra'ya gelmişti. Tarihçi, büyük devrimci Marat'yı karalamayı ve satılmış geveze Mirabeau'yu yüceltmeyi düşlüyordu. Paris Milli Kütüphanesi'nde yeterli materyal bulamayınca Manş'ı geçerek buraya gelmişti. Britanya Müzesi'nin arşiv deposunda çok sayıda nadide belge bulunuyordu. Talihsiz yazı hırsızı, kanun bilgiçlerinin önceden çalınmış ve kötü çevrilmiş düşüncelerini, incelemelerini doğrulamak amacıyla havalı bir edayla kataloglardaki rakamları çekip çıkarıyordu. Süslü püslü bir bayan, Flaman resim ekolünün özellikleri hakkındaki araştırmaları okuyordu.

***

Marx'ın yandaşı ve dostu Joseph Moll, Baden ayaklanması sırasında Murg'daki çatışmada kahramanca ölmüştü. Doksan bin askerli Prusya ordusu büyük kanlar dökerek on beş bin kişilik devrimci orduyu güçlükle

yenilgiye uğratmıştı. Joseph Moll son kurşununa dek çarpışmıştı. Onun ölümü tüm komünist partiler için ağır bir darbe idi.

Joseph Moll'un ölümü Engels'i derinden sarstı. Friedrich'in duyarlı, güçlü ve son derece yardımsever ruhu kederlenmişti.

"Baden ayaklanması'nda verilen, şu ya da bu ölçüde eğitimli sınıfa mensup kurbanlar, –diye yazdı Engels– basında, demokratik birliklerde şiirlerle ve düzyazı metinlerle her tür saygıya layık görüldüler. Ama çatışmaların tüm yükünü omuzlayan ve savaş meydanlarında hayatlarını kaybeden, hapishane hücrelerinde çürüyüp giden ya da şimdi sınır dışındaki sürgünlerin arasında, yoksulluğun acı bardağını dibine kadar içmek zorunda kalan yüzlerce ve binlerce işçi hakkında hiç kimse tek bir söz etmiyor... Bizim 'demokratlarımız', proletaryanın devrimci niteliğini anlamak, işçi sınıfının geleceğini kavramak konusunda gereğinden fazla cahiller ve gereğinden fazla burjuva ruhuna sahipler. Bundan dolayı, pohpohlanmaya metelik vermeyecek ölçüde gururlu, sağğörülü olan gerçek proletarya karakterlerinden de nefret ediyorlar... Ama eğer sözde demokratlar bu tür işçilere hak ettikleri değeri vermekle ilgilenmiyorlarsa, bunu yapmak proletaryanın partisinin boynunun borcudur. Bu işçiler arasında en iyilerinden biri Köln'lü Joseph Moll idi...

"Şubat Devrimi'nden sonra Almanya'ya döndü ve kısa bir süre sonra arkadaşı Schapper ile birlikte Köln İşçi Birliği'nin yönetimini üstlendi. 1848 yılında Köln'deki Eylül olaylarından sonra Londra'ya göç etti, bir süre sonra başka bir ad altında yeniden Almanya'ya dönüp çeşitli bölgelerde ajitasyon görevini yürüttü ve herkesi korkutan tehlikeli görevi kendisi üstlendi.

"Onunla tekrar Kaiserslautern'de karşılaştım. O, burada da, deşifre edildiği anda kendisini doğrudan kurşuna götürecek görevleri Prusya'da gerçekleştirmek üzere üstlendi. Bu türden ikinci bir görevden dönerken tüm düşman ordularının bulunduğu bölgeden başarılı bir şekilde bizzat Rastatt'a kadar ulaşıp burada hiç zaman kaybetmeden bizim müfrezeye, Besançon İşçi Bölüğü'ne katıldı. Üç gün sonra vuruldu. Ben onun şahsında eski bir dostumu kaybettim; Parti ise, en yorulmaz, korkusuz ve umut verici öncü savaşçılarından birini."

***

Moll'un ölümünün üzerinden kısa bir süre geçmişti. Friedrich Engels, İsviçre'de yaşıyordu. Can sıkıntısından bitkin düşmüştü. Ama Almanya'ya dönmek, anında tutuklanmak belki de idam edilmek anlamına geliyordu. Arkadaşları ve yandaşları kesinlikle sınır dışında kalmasını istiyorlardı. Leman gölünün gri-mavi temiz suları, taş kıyılara sessizce çarpıyordu. Günlerden pazardı.

İsviçre kentleri, pazar günleri, sanki veba ya da kolera salgını tüm canlıları evlerine tıkmışçasına ıssız ve cansız olurdu. İsviçre, takvimden elli iki günü, yaşamdaki elli iki uzun molayı, elli iki pazarı çiziyordu. Ellerinde dua kitapları, koyu renk elbiseler giymiş insanların sessiz gölgeleri günde iki kez tapınaklara yönelirdi. Az sayıdaki polis, ıssız sokaklarda pinekliyordu. Kafeler, lokantalar, evlerin avluları ve pencerelerin pancurları sıkı sıkıya kapalıydı. Sanırsınız ki, dinsel anlayışı İsviçre'de yerleşmiş olan kalpsiz Calvin'in iradesi doğrultusunda ülkenin üstüne ölüm ya da kahredici bir felaket çökmüş. İnananlar, kaçaklar gibi ya da cenaze arabasına eşlik ediyormuşçasına, başlarını eğmiş bir halde dua etmeye gidiyorlar.

Engels, potinlerinin sivri ucuyla çakıl taşlarına top gibi vurarak Cenevre'nin tertemiz rıhtımında dolaşıyordu. Bu dağ ülkesinde erken gelen, şeffaf bir alacakaranlık çökmekteydi. Hava serinliyordu. Ağaçlarda olgunlaşan meyveler; meyveler ara sıra göl kenarındaki bulvarın kumları üzerine gürültü ile düşerek parçalanıyordu.

Engels iskeleye yöneldiğinde, üzerinde eski ama titizlikle ütülenmiş takım elbisesi göze çarpan genç bir adam elinde gazetesiyle bankta oturuyordu. Delikanlı onu fark edince zıpladı ve jestler yaparak Engels'in karşısına dikildi.

"Sizi gördüğüme sevindim, Engels."

"İyi akşamlar Liebknecht."

Birlikte göl boyunca yürüdüler. Wilhelm Liebknecht çok çekici bir dış görünüme sahipti. Özellikle kemerli burnu ve oval yüzü çok etkileyiciydi. Genç adamın gözlerinin ifadesi ve hareketleri, güleçlik ardında gizlenen bir sıkılganlığı açığa vuruyordu. Sıklıkla kızarıyor, ellerini kâh savuruyor, kâh saklıyordu; sanki gerekli sözleri arıyormuşçasına konuşma sırasında birden duraklıyordu.

“Beni yanlış anlamayın. Sizin oldukça sert bir insan olduğunuzu düşünüyorum ama bilgilerinize ve yürekliliğinize değer veriyorum. Bu kadar genç yaşta İngiltere’deki işçilerin durumu hakkında kitap yazabilmek için sadece zekâya değil, aynı zamanda yeteneğe sahip olmak, gazeteci olmak kadar, askeri taktikler de geliştirebilmek ve teorisyen olmak gerekir. Bu olağanüstü.”

“O kadar tumturaklı konuşuyorsunuz ki, adeta bana mezar taşı kitabesi hazırlıyorsunuz,” diye kesmeye çalıştı genç adamın övgülerini Engels.

Ama o yatışmadı:

“Ben, yiğit denen adamlardan çok sayıda gördüm...”

“Umarım sevgili Liebknecht, iyi tanıdığımız cüce yaratıklar Heinzen ve Struve’u kastetmiyorsunuzdur,” diyerek güldü Engels. “Onlarla kıyaslanınca kendimi tutamıyorum. Üzülmeyin. Sizin, bana kıyasla önemli bir avantajınız var: Altı yıl sizin lehinize. Fransızlar, ‘Her şey, sabretmeyi bilenin lehine gelişir’ derler, ben de ‘... ve mücadele etmeyi bilenin’ diye ekliyorum.”

“Siz öngörülü bir insansınız. Doğrusu ben, sizin komutanız altında savaşmak isterdim.”

“Unutmayın ki, ben de topu topu Baden ayaklanmasında teğmen Willich’in yanında bulundum. Orada siz de çatıştınız Wilhelm.”

“Bana öyle geliyor ki Friedrich, siz her tür karmaşık durumda yönünüzü tayin edebiliyorsunuz. ‘Yeni Ren Gazetesi’nde (Neue Rheinische Zeitung) Macar devrim savaşı hakkındaki yazılarınızı okuyan herkes onları önemli bir askeri liderin yazdığını sanmıştır. Oradaki tüm öngörüleriniz gerçekleşti. İtiraf edin, elinizde ne tür belgeler vardı?” diye ağzını arıyordu Wilhelm.

Engels kurnazca baktı. Geniş burun kanatları hafifçe titreşti. Aydınlık yüzünde çocuksu ve coşkulu bir ifade vardı.

“Avusturya hükümetinin gazetelerinde yayınlanan resmi bilgiler dışında hiçbir şey yoktu elimde. Yarı resmi gazeteler, durmadan Avusturyalıların Macaristan’da zafere ulaştıklarına dair palavra atıyorlardı.”

“Ne o, yoksa falcılık yeteneğine mi sahipsiniz?”

“Hayır. Ben, gazete uydurmalarının sisli bulutlarında dolaşmayıp sadece olayları yan yana getirdim. Bölgelerin isimleri, bölüklerin çatışmadan önce ve sonra bulundukları yerler, orduların hareketi, resmi yalanları benim için en iyi şekilde ortaya koyuyordu ve doğru sonuçlar çıkarmama yardımcı oluyorlardı. Askeri hareket haritası tüm hileleri altüst ediyordu. Bu hilelere göre, utkun Avusturyalılar geriye çekilerek ilerliyorlardı; Macarlar ise, ileriye doğru geri çekiliyorlardı!”

“Yazılarınız sayesinde öğrendik ki, Macarların yenilgisini ilan eden Avusturya farfaralarına rağmen aslında onlar Kossuth’un ordularından hızla kaçıyorlar. Baden çatışmaları sırasında sizinle tanışmak benim için büyük bir mutluluktu. O günler için ne söylenebilir? Girişim beceriksizce düzenlenmiş ve önceden yenilgiye mahkûm edilmiş olsa da benim için yaşamımdaki her şeyden daha değerli. Şimdi ise, bu uyuklayan tok burjuvaların cennetinde sürünüyorum.”

“Kendinizi koyvermeyin Wilhelm. Gezegenimizde bizim için daha çok iş var.”

O akşam Cenevre rıhtımında uzun süre dolaştılar.

Çok geçmeden Engels, İtalya’ya doğru yola çıktı. Bu, riske girmeden Londra’ya ulaşabilmesinin tek yoluydu.

Tarih, hareketli Apenin yarımadasının üzerine katmanları yerleştirmişti ve Engels deneyimli bir jeolog gibi, daha ilkgençlik yıllarından bildiği eski çağların iniş çıkışlarını ayırt ediyordu. Büyük kumandanların, devrimcilerin, bilim adamlarının ve şairlerin ülkesi onun düş gücünü harekete geçiriyordu.

Gracchus kardeşler, şair Brutus ve şair Catullus onun için, çılgın Cordano Bruno, öngörülü Galile, hayalci Petrarca, bilge Dante kadar değerli idiler. Engels uzun süre önce, çeşitli uygarlıkların gelişim ve yok oluş tarihleri üzerinde çalışmıştı. Eski Roma, Venedik ve ondan nöbeti devralan Cenova birçok kez Friedrich’in meraklı düşüncelerini üzerlerine çekmişlerdi.

Engels, posta arabasının penceresinden hiç ayrılmadan dağ geçidinin muhteşem manzarasını zevkle izliyordu. İşte karlı zirveler artık kayboluyor. Hava ısındı. Bir göl görünüyor. Direkler arasında iplerde güneşin altında balık, rüzgârda ise makarna kurutuluyor. Harika bir sonbahar.

Engels konaklamak üzere yol kenarında bir yere yerleşti. Donuk samanyolunun bile dağılmış elmaslar gibi parıldadığı İtalya göğünü gece yarısına dek zevkle izledi. Uyandığında hava aydınlanmıştı ve kulağına, “Norma”dan heyecan verici bir arya okuyan güçlü, zarif bir erkek sesi geldi.

“Görünüşe bakılırsa, burada ünlü bir tenor kalıyor,” diye düşündü Friedrich ve hızla pencereye doğru yürüdü. Eşek koşulu küçük talikasıyla[2] bir çoban yüksek sesle şarkı söyleyerek sokaktan geçiyordu. Kısa ve dövüşten çıkmışçasına yırtık pantolonuyla, eski bir deri kuşakla tutturulmuş beyaz gömleğiyle, sakallı ve bronz teniyle adeta janr[3] tarzındaki tablolardan fırlamıştı.

Hiçbir şey seyahat etmek ve yabancı ülkelerle tanışmak kadar insan beynini zenginleştirmez, ufkunu genişletmez. Engels büyük bir istekle yeni izlenimlerini belleğine kaydediyordu. Aynı zamanda İtalyancasını sınıyor ve geliştiriyordu.

İtalya zor zamanlar yaşamıştı. 1848 yılında bir an için ülkeyi aydınlatan göz kamaştırıcı devrim parıltısından sonra gericiliğin zifiri karanlığı çökmüştü ülkeye. Avusturya kısa bir süre için kaybettiği hâkimiyetinin öcünü almak amacıyla, parçalanmış İtalya’nın küçük devletlerinden boyun eğmelerini ve devrimcilerle hesaplaşmalarını talep etmişti.

Venedik ve Lombardiya’nın taşralarında terör kol geziyordu. Sadece Sardinya’daki küçük Piyamonte’de Kral Vittorio Emanuele, temel statüyü, 1848 anayasasını koruyabilmi şti. Bu genç hükümdar, babasının tahtta bulunduğu geçmiş yılların dersini unutmamış ve bakanların –ünlü yazar, ressam, uzak görüşlü d’Azeglio ve liberal Santa-Rosa– etkisiyle, her tür ulusal iddiadan vazgeçmesini isteyen Venedik sarayının karşısında ödün vermemiş. Saldıran gericiliğe karşı halkın isyan gücünü kavrayan Kral, ciddi ekonomik ödünler teklif eden Avusturyalıların rüşvetine aldanmamış. Kral Vittorio Emanuele, hâkimiyeti altında bulunan bölge, aşılmaz Alpler tarafından arkadan mükemmel bir şekilde korunduğu için sert tavır gösterebilmiş. Avusturya ile kavga çıkarmak için bahane arayan III. Napolyon’un desteğini sağlamış. İtalya birleşmeyi, sınırlarını Adriyatik Denizine ve Sicilya’ya kadar genişletmeyi denediği o beklenen saatlerde Piyamonte, İtalyan yurtseverlerinin toplanma merkezi haline dönüşmüştü.

Engels, Torino’da çıkarılan ‘Piyamonte’ gazetesini özel bir ilgiyle okuyordu ve orada sanayinin, ticaretin ne denli hızlı geliştiğini, kalelerin inşa edildiğini, ordunun yeniden silahlandığını fark ediyordu.

***

Friedrich, Ekim’de Cenova’ya gitti. Bu beyaz-mavi şehre, Akdeniz’in bu büyük limanına karşı kayıtsız kalmak olanaksızdı. Selvi ormanları ve ılgın ağaçları, tepelerden tüm dünya ile ticaret yapan tüccarların yaşadığı sokaklara dek uzanarak, bunaltıcı sıcağı kırıyor. Cenova ayaktakımının, hamallarının, işportacılarının, işçi ve denizcilerinin barındığı dar, kör, çıkmaz sokaklar çevreliyor limanı. Engels, Kolomb’un evini görüp yorulana dek şehirde dolaştıktan sonra, limana doğru indi ve öğle yemeğini yemek için bir aşevine girdi. Oturup, farklı diller konuşan liman kalabalığını izlemeyi seviyordu. Ama bu sefer onun ilgisini çeken, yabancı ülkelerden çeşitli mallar getiren denizciler değildi. Örtüsüz masada, tabağında kalan dağılmış, yağlı domates soslu makarnayı unutmuş halde, eski Roma gladyatörlerinki gibi sert yüzlü, esmer bir İtalyan oturuyordu. Başını eğmiş, eliyle gizlediği bir resme bakıyordu.

“Bir pelerine, geniş bir şapkaya ihtiyacı var; onlar da olsaydı sinirleri zayıf bayanların düşlediği gibi tipik bir karaboner[4] olurdu,” diye aklından geçiriyordu Engels. Muhteşem makarnalardan ikinci porsiyonunu artık bitirmişti; oysa işçi, gözlerini eğmiş, hâlâ bir şeyler düşünüyordu.

“Sen herhalde karını çok seviyorsun ki yemeğini bile unuttun,” diye takıldı Engels.

İtalyan, büyük, kaba eli ile resmi hızla sakladı ve sert bir şekilde cevapladı:

“Belki de kutsal bakireye dua ediyorum.”

Sonra da yemeği kendisine yaklaştırdı; ağzını şaplatarak dudakları ile makarna borucuklarını kavrayıp geride kalan kısmını ustaca içine çekiyordu. Onlarla işi bitince yine sert bir şekilde Friedrich’e baktı ve koyu kırmızı sosa bulanmış olan ağız çevresini yalayarak konuştu:

“Siz senyör, yabancısınız ama dilimizi iyi konuşuyorsunuz. Eğer yabancı ülkelerde uzun yıllar geçirmemiş olsaydım yabancı olduğunuzu

anlamazdım. Örneğin bazı Calabria'lılar İtalyancayı ceviz şıklatır gibi konuşurlar. Ne konuştuğunu hemen anlayamazsın. En doğrusu Cenova İtalyancası."

"Dilin kökeni hep aynı, telaffuzlar ise biraz değişebilir. Ben bazı lehçelerinizi biliyorum."

Engels ve Pietro Diverolli arasındaki sohbet böyle başladı. Diverolli iki yıl önce Paris'i terk edip İtalya'ya dönmüştü. Roma Cumhuriyeti'nin ilanına tanık olmuştu, kısa süren özgürlüğün tadını çıkarmış, Avusturya-İtalya savaşı sırasında az kalsın yaşamından oluyormuş ve şimdi, doğup büyüdüğü Cenova'da sahte bir isim altında gizleniyordu.

Engels'in güvenilir olduğundan emin olunca, sakladığı, taşbasması parlak portreyi gösterdi...

"Tanıdın mı?" diye sordu, küçük, kestane rengi gözleri parlayarak.

Friedrich, ince belli, doğal olmayan bir şekilde göğsü kabarmış, uzun boylu bir adamın kaba resimlenmiş halini gördü. Açık kahverengi saçları omuzlarına düşüyordu ve gür bıyıklı, sakallı, bronzlaşmış yüzünde menekşe mavisi gözleri keskin bir şekilde ortaya çıkıyordu. Cüretkâr bir edayla yana yıkarak taktığı Türk fesi ve çizgili yeleği kıyafetini karakterize ediyordu.

"Evet, Guiseppe Garibaldi'yi kim tanımaz, kime istersen sor. Bu yaman savaşçının olağanüstü bir hayatı var. 'Konsansa' ve 'Speransa' gemileriyle dolaşırken çok şey görmüş. Üç asır önce doğsaydı büyük bir fatih olurdu. Cesur bir denizci ve savaşçı."

Diverolli bu beklenmedik cevaba o denli şaşırdı ki tütün kesesini düşürdü. Bu yabancının Garibaldi'yi tanıyamayacağından emindi.

"Onun hakkındaki her şeyi nereden biliyorsun?"

"Her şeyi değil. Ama bir şeyler duydum. Eminim ki, yenilgi onu yıldırmayacaktır ve İtalya'da yeniden adını duyuracaktır. Onun lejyonlarının, özgürlüğüne kavuşan Roma'ya girdikleri yılın nisan günleri tekrarlanacaktır."

"Ben öncü müfrezede idim," diye sessizce itiraf etti Diverolli. "Sen haklısın Alman, bunlar unutulmayacak ve tekrarlanacak. Garibaldi ile ilk

olarak Marseille’de karşılaştım. O zaman onun parti adı Berel idi. Oraya Mazzini ile gitmiştim.”

Şaşırma sırası Engels’e gelmişti:

“Demek sen ‘Genç İtalya’nın üyesisin, Mazzini’cisin ha?”

“Evet, ben büyük İtalya’nın dostuyum,” yanıtı geldi.

Engels, Cenova’dan ayrıldığı son güne dek, kendisini özgür İtalya’nın güzel geleceği için mücadeleye adayan ve Mazzini’nin verdiği gizli görevleri yerine getiren Diverolli ile sık sık görüştü.

İçtenlikli ve dürüst Pietro Diverolli birilerine tapma derecesinde bağlanmadan yapamıyordu. Bu sıralarda da bir ikilem içinde kıvranıyordu: Onu devrime kazandıran Mazzini’ye mi, yoksa kendisine neredeyse yarı tanrıymış gibi gelen Garibaldi’ye mi bağlanmalıydı?

“Ne yazık ki,” diye Engels’e duyduğu güvenle açılıyordu, “bu iki büyük adam pek anlaşamıyor. Acımasızca bozuşmalarına tanık oldum. Birisi eğitimli, dikkatli, Machiavelli gibi zeki, Rienzi kadar ısrarlı; diğeri ise fırtınalarla, gemi kazalarıyla çelikleşmiş büyük bir savaşçı ve en az Gay Julius Sezar kadar İtalya’yı yüceltmek istiyor. Şimdi sen karar ver, Romus ve Romulus’a layık bu iki kahraman bir arada olabilir mi? Ama böyle olması gerekiyor; ikisi birlikte bizim birleşmemizin dayanağı.”

“Pietro, sen hangisini istersin,” diye sordu Friedrich. “Yurdunda bulunan bütün devletlerin federasyonunu mu yoksa birleşik bir İtalya mı?”

“Federasyon bizim neyimize? Biz aynı vücudun kemikleriyiz. Ölüyoruz, çünkü bizi parçaladılar.”

“Haklısın.”

Diverolli bir gün Engels’e, bir zamanlar Mazzini ile vedalaştığı, en sevdiği tepeyi gösterdi. Aşağıda Akdeniz uzanıyordu. İkisi, biçilmemiş otların üzerinde uzun süre sessizce oturdular. Ilgın ağacının dantelimsi ince dalları yelpaze gibi üzerlerinde sallanıyordu. Böyle anlarda insan en özel sırlarını paylaşmak ister.

“Bekar mısın, yoksa evli mi? Böyle yakışıklı bir gencin bir genç kızın rüyalarına girmediğini sanamayız herhalde?” diye sordu kibarca Diverolli.

“Sevdiğim kadının adı Mary,” diye sade bir şekilde cevap verdi Engels. “İrlandalı. İrlanda hakkında bir şeyler duydun mu? İrlandalıların dediği gibi Erin, yeşil ülke. Yoksul bir ülke. Halkı, İngiltere tarafından köleleştirilmiş ve o da durmadan bağımsızlığını kazanmak için uğraşıyor.” Bir süre sustuktan sonra ekledi. “Mary’nin gözleri muhteşem, bazen selvi ormanına bazen de denize benziyor. Bana öyle geliyor ki, o beni çok seviyor. Ya senin karın nerede Pietro?”

“Ben dulum,” diye başladı Diverolli. “Paris’te, rastlantı beni, iyi yürekli ve neşeli delikanlılar olan Fransız Cabien, Alman Stock ve Polonyalı Krasotzki ile bir araya getirdi. Ne insanlardı! Polonyalı senin gibi biriydi: Eğitimli ve kibar. Akşamları öylesine keman çalardı ki, bütün sokak onu sevdi. Müzik, ruhu etkiliyor, altüst ediyor. Bak ben şarkısız yaşayamıyorum. Ve hayatımda bir defaya mahsus olmak üzere bir kadına değil onun sesine âşık oldum. Burada Cenova’da, bahçe avlusunun ardında muhteşem bir soprano duydum ve her akşam bu evin yanına gitmeye başladım. Sonunda tanıştığımızda şarkı söyleyenin kambur olduğu ortaya çıktı. Ama ben artık onu sevmiştim.”

“Onunla evlendin mi?”

“Evet. Pişman da olmadım. Topu topu bir yıl birlikte yaşadık. Zavallı öldü, ben ise avunamıyorum. Hâlâ sesini içimde duyumsuyorum.”

Kısa bir süre sonra Diverolli, Engels’i İngiltere’ye giden yelkenli gemiye kadar geçirdi. Son kez yapışkan, hoş kokulu “kijanti” şarabı içtiler. Engels, Manchester’daki adresini İtalyana verdi.

“Kızıl bayrağın gönderine tutunup,” dedi her zamanki samimi gülümsemesiyle, “gezginliğe hazır ol.”

***

Londra’ya ulaşabilmek için, gemi ile yaklaşık bir buçuk ay yolculuk yapması gerekiyordu Engels’in. Çalışkan Friedrich’in zamanını amaçsızca çarçur etmeye tahammülü yoktu. Güverteye ayak basar basmaz hemen denizcilik bilimiyle ilgilenmeye karar verdi ve kendisine has ciddiyeti ve

özeniyle mevsimlerin özelliklerini, rüzgârların yönlerini, denizin durumunu, kıyı şeritlerindeki değişiklikleri günlüğüne kaydetmeye başladı.

Friedrich denizi çok seviyordu. Deniz, onun her türlü bayağılığa yabancı, yılmaz, ince ruhu ile uyum gösteriyordu. O, denizin dinginliğinden de, kendisine bu uzun sonbahar yolculuğunda eşlik eden, her şeyi yıkan, güçlü fırtınalardan da zevk alıyordu. Engels, korku nedir bilmeyen Norveç berserklerix[5] gibi suyun taşkınlıklarını seviyordu. Ona göre, bu deniz hareketlerinde sonsuzluğun ta kendisi duyuluyordu.

Friedrich, Kasım ortasında nihayet Londra’ya ulaştı ve kendisini dostu Marx’ın yanında buldu.

Marx, Londra’ya geldiği ilk günlerde kendisini yalnız hissediyordu. Joseph Moll ölmüştü. Ne Engels, ne Karl Schapper, ne Wilhelm Wolff İngiltere’deydiler. Ama çok geçmeden hep öyle heyecanlı, enerjik, kolayca parlayan ve alaycı Georg Weerth geldi.

Karl, Jenny’yi bekliyordu. Jenny bu yıl çok dolaşmıştı; sonbaharda Weydemeyer’in gazete çıkardığı Frankfurt am Main’e gitmişti. Weydemeyer ve hamarat karısı Luise, Jenny’yi çok sıcak karşıladılar. Orada onların yardımı ile, bir miktar para karşılığında baron arması taşıyan gümüş eşyalarını yine rehine verdi. Jenny’nin ata yadigârı gümüşleri birçok defa çocukları ve kocasını açlıktan, soğuktan kurtarmıştı! Engels’in bu eşyaları Brüksel’deki rehineciden satın almasının üstünden çok zaman geçmemişti ama işte yine Frankfurt am Main’da rehine verilmişlerdi. Ardından Jenny çocuklarla birlikte Paris’e taşınmış ama orada da aile uzun süre kalamamıştı.

Kocasını yolcu eden sürgündeki belirsiz geleceklerinden endişeli ve hasta Jenny, çocuklar ve Lenchen ile birlikte Londra yolculuğunu bekliyordu.

Tanımadığı, yabancı kıyıya ayak bastığı gün, gökyüzünün kapalı olduğu, yağmurlu bir gündü. Londra yoğun bir sis perdesiyle örtülüydü.

Georg Weerth, Leicester Square’de oturan tanıdık bir terzinin evinde çok küçük, mobilyalı odaya çocuklar ile birlikte yerleşmesine yardımcı oldu. Ama Jenny’nin doğumu yakın olduğundan daha büyük bir ev aramak gerekiyordu. Karl, onu Chelsea’de fazla büyük olmayan, eski, kerpiç bir binaya yerleştirdi.

Chelsea’deki ev, sık sık, boy, omuz ve bel ölçüleri özellikle seçilmişçesine birbirine benzeyen Britanya polisleri tarafından ziyaret ediliyordu. Şehrin bu bölümünde yabancılar ve küçük dükkân sahipleri dışında, Britanya başkentinde çok sayıda bulunan klerkler (clerk: Katip, büro elemanı), satıcılar oturuyordu. Londra’nın çoğunlukla orta sınıfın oturduğu bir şehir olduğunu, her yerden daha çok Chelsea ispatlıyordu. Ticaret büroları, bankalar ve sigorta şirketlerinde çalışan memurlar, tezgâhtarlar, dükkân sahipleri Londra nüfusunun esasını oluşturuyorlardı. Sanayi proletaryası, daha çok, ülkenin kömür ve demir yataklarının bulunduğu merkezinde ve kuzeyinde idi.

Chelsea’deki durgun evlerden sabahları, ağırbaşlı, solgun klerkler çıkıp işlerine gidiyorlardı. Onlar, tabelalarında, elli beş-yetmiş beş yıldır var olduğu övgüyle vurgulanan şirketlerdeki bürolarına gidiyorlardı. Şirketler, varoluş sürelerinin uzunluğunu, iş konusundaki iyi niyetlerinin güvencesi olarak gösteriyorlardı.

Büroların eski kemerleri altına giren herkesi aşılmaz bir can sıkıntısı sarıyordu. Basık tavanlar, tozlu tahta döşemeler, ticari ‘silahlarla’ –şükran belgeleri, tüccar ve zanaatkârlar birliği diplomaları, ne zaman verildikleri bilinmeyen, siyah ağır çerçeveler içerisinde, kadife üstüne yerleştirilmiş madalyalar– süslü, sonsuzluğa dek var olma iddiasında, sağlam yapılı duvarlar. Mürekkep lekeleri, ahşap büroların tahta aralıklarına sızmış. Sarı dünya, mika gibi bulanık camlı dar pencerelerden güçlükle sızıyor. Karşıdaki evin yas perdesinin siyah gölgesi yansıyor. Onlarca yıldan beri havalandırılmayan odaların boğucu havası, Londra’yı basan sis bulutu gibi baygınlık veriyor. Eski, ‘ciddi’ büroların ölgünleştirici ortamına karşı mücadele faydasız. Tropik ormanlar gibi geçilmez olan kara bulutun zehirli, adeta ejderha gibi dolanan zincirlerine karşı koymaya çalışmak anlamsız. Büro, Londra dumanı gibi insanı içine çeker.

Yaşamının büyük bir bölümünü, kendi çapında bir mezar olan bu yerde geçiren klerk, mumyalanmış geçmişin hipnotik gücüne karşı koyamıyor; dahası, eve döndüğünde de şimdiki zamandan kopukluk bir şekilde devam ediyor.

Tarihin açılan sayfalarının hışırtısı gittikçe daha ısrarlı, daha gürültülü oluyordu ama İngiliz klerki sadece büro döşemesinin gıcırtısını ve onun altındaki farelerin çığlıklarını dinliyor. Tarihsel süreçleri anlamak klerk için

şart değil. Patronun, onun otomatik gibi çalışan rakam hafızasına ihtiyacı var. İngiliz klerki, kralın kiralık muhafızından sonra en kişiliksiz yaratıktır. Belirleyici özellikleri arasında şu da sayılabilir: Onun yaşamında gençlik, olgunluk çağı ve yaşlılık yoktur –klasik şiirde en çok sevilen konu. Cuvier’nin sistemini kullanarak, yeraltından çıkarılan fosilin tüm görünüşünü bir kemiğinden hareketle belirlemek, klerkin anlamsız, donuk yüzünden kaç yıl yaşadığını anlamaktan daha kolaydır. İngiltere’deki büro çalışanları çok kibar, çok dengeli ve çok direngen. Her klerk, Dickens’ın romanlarındaki gelenekle uyumlu olarak patronun kızıyla evlenip kendi bürosunu açmayı düşler. Ama genellikle uzun yıllar mesleki kariyerinin daracık basamaklarından yükseldikten sonra mütevazı bir emekli maaşı ile yetinmek zorunda kalır ve ömrü boyunca rantiye durumunda yaşar. Tutucu, korkak ve hoşnutsuz biri olan klerk, kralına ve kendi Protestan papazına saygıda kusur etmez.

Özellikle ailesinden miras kalmış ise ve başarılı bir şekilde hisse senetleri almış ise, bunlar onun kısıtlı olanaklarını oluşturur ve böylece ihtiyarlık, klerk için yaşam ve faaliyetler şahikası haline gelir.

İşte o zaman ezeli amaçlar gerçekleşir: Bankada hesabı ve kilisedeki seçimli göreve giderken torunlar ve köpek dahil, tüm ailesinin sığabileceği bir faytonu olur.

Mesleğine karşı saygı besleyen ve mirasçılarından birini mesleğine yönlendiren klerk; zengin, bağımsız patrona duyduğu sürekli bilenen kinini, büro duvarlarına örerek saklamıştır. Ama İngiliz klerkinin kafasına göre zenginlik, İrlanda ya da Kalküta at yarışlarında milyonları kazanmak kadar imkânsız bir şeydir. Zira bu at yarışlarında kendisi her zaman kaybeden olmuştur.

Marx’ların kiraladığı evin sahibesi bir klerkin dul karısıydı. Kocasının ölümünden sonra, kiraladığı evin üç odasından ikisini kiraya vermişti. Bu, dış görünüşü ile “yüz, ruhun aynasıdır” deyimini tamamen yalanlayan bir bayandı. Yüzü sanki gri, gözenekli bir taştan oyulmuştu ve üzerinde herhangi bir duygu izine rastlamak olanaksızdı. Sevinç, korku, şaşkınlık, hatta endişe bile yansıtmıyordu bu dar, çıkık çeneli, kuru yanaklarında birkaç mavi siğil, tepesinde kül gibi gri saçlar bulunan itici taş maskesi.

5 Kasım –“barut komplosu” günü– Londra’da kendine özgü bir şekilde kutlanıyordu.

Bundan iki yüz yıldan fazla bir süre önce adalet aramaktan çaresiz düşen cesur Guy Fawkes, satılmış parlamentoyu havaya uçurmayı düşleyerek, parlamento binasının altında, nemli, karanlık bir dehlizde fıçıya barut doldurup durmuş. Ne var ki, yandaşlarının ihanetine uğrayarak fitili ateşleyemeden cellat kütüğünde can vermiş. O zamandan beri, komplocunun hayali, parlamenterleri korkutuyor. Her yasama dönemi öncesinde geleneksel olarak tüm parlamento binasını ve bodrumları aramak, bir bakıma XVII. yüzyılın şanssız isyancısını anma töreni gibi oluyor.

Guy Fawkes’un parlamentoyu havaya uçurmayı tasarladığı gün, yüzlerine eşek maskeleri takan gençler başkent sokaklarına dökülürler. “Yaşasın Guy Fawkes” diye yüksek sesle bağırılır, havayı yüzlerce çatapat yırtar, cırcırlar uğuldar.

5 Kasım 1849 günü Chelsea’de gürültü patırtı ve kahkahalar yayılırken Jenny Marx’ın dördüncü çocuğu, oğlu Heinrich doğdu. Büyük komplocunun anısına, göbek adı Guido olan çocuğa Foksçuk (Föxchen) lakabını taktılar.

Mütevazı ev daha da gürültülü olmuştu. Sürekli artan maddi sıkıntılara, evin darlığına karşın ev sahiplerinin misafirperverliği ve neşesi sınırsızdı. İsviçre’den Londra’ya sürgüne, Baden’de cesurca savaşan bölüğün eski kumandanı topçu teğmen August Willich geldi ve Marx’lara yerleşti. Teğmen, son derece hantal, uzun boylu, gayet iri yapılı, yuvarlak kafalı, seyrek, düz saçları tepesinden başlayıp ancak ensesine kadar gelen, canlı, küçük açık renk gözleri olan bir adamdı. August’ün, sabahları, ansızın Jenny ve Marx’ın odalarına dalma alışkanlığı vardı. O, daha geceden, komünizm kısa bir süre sonra dünyaya hakim olduğunda yapılması, düzenlenmesi gereken her şey hakkındaki tükenmek bilmeyen tartışmaları devam ettirmek için sabırsızlanıyordu. Willich’in İspanyol tarzı kazağı, kırmızı atkısı, abartılı konuşmaları Jenny’yi şaşırtıyor ve güldürüyordu.

“Siz gerçek bir Don Kişot’sunuz,” diyordu şakayla karışık.

“Belki de öyledir, ama affedin bayan Marx, ben hiçbir zaman yeldeğirmenleri ile savaşmadım ve buna karşılık gerçek bir Prusyalı olarak

defalarca Alman gericiliği ile hesaplaştım. Umarım hayatımın sonuna kadar da mücadele edebilirim,” diyordu yüksek sesle bağırarak Willich. Karl’ın yatağının ayak ucuna oturup, komünizm galip geldiğinde çıkabilecek şu ya da bu sorun konusunda, bitmek tükenmek bilmeyen tartışmalara başlıyordu. Marx, teorik konularda her şeyi birbirine karıştıran bu adamı tetikte izliyordu.

Jenny, ardından da Lenchen onlara kahvaltıyı hatırlatarak “doğal” komünizm hakkındaki ateşli tartışmayı kesene dek bu durum böyle devam ediyordu. Karl ve August dalmış bir halde konuşuyorlar, şakalaşıyorlar, tütün içiyorlar ya da acımasızca tartışıyorlardı.

Londra’ya mülteciler geldi. Büyük bir kısmı parasızdı; barınacak yer ve işten yoksundular; İngiltere’nin kurşuni, sonbahar göğünün altında başlangıçta sadece yoksulluk ve felaketlerle karşılaştılar. Bunlar hiç de kolay olmayan sınamalardı. Küçük çıkarlardan doğan kıskançlık, kin gibi kötü duygular en zayıf kişiliğe sahip olanlarda hızla kök salıyor, gelişiyordu ve zaten güç yaşamı daha da zehirliyordu.

Marx, siyasi mültecilere yardım organizasyonunu faal bir şekilde üstlendi. Üyesi olduğu, Sığınmacı Demokratlara Yardım Komitesi, bildiri yayınladı:

“Şu anda, Almanya’da askeri hesaplaşmanın vahşi kargaşasında, ‘düzen’ ve ‘huzur’ yine hâkim olduğunda... askeri mahkemeler, kafasına kurşun yemiş ‘isyancı’ları ardı ardına mezara göndermeye zor yetişirken; cezaevleri artık tüm ‘devlet hainlerini’ almaya yetmezken ve hâlâ var olan tek hak, askeri sahra mahkemesi hakkı iken, binlerce ve binlerce evsiz barksız Alman, yabancı ülkelerde sürgün olarak yaşıyor.

“Sürgündekilerin sayısı her gün artıyor, bununla birlikte bir yerden başka bir yere sürülen, yurtlarından yoksun bu insanların felaketlerinin yanı sıra onlar sabahları ve geceleri nerede barınacaklarını, ertesi sabah bir parça ekmeği nereden bulabileceklerini bilmiyorlar.

“Çok sayıda sığınmacı, İsviçre, Fransa ve İngiltere’nin kentlerini dolduruyor. Almanya’nın her köşesinden, bahtsız insanlar akın ediyor. Viyana barikatlarında siyah-sarı birliğe karşı mücadele edenler... Prusya’dan Vrangel ve Brandenburg’un militaristlerinden kaçanlar, Dresden’de imparatorluk anayasasını elde silah savunanlar, Baden’de haçlı

seferinde birleşen efendilere karşı cumhuriyetçi ordunun saflarında savaşanlar –liberal ya da demokrat, cumhuriyetçi ya da sosyalist hiç fark gözetmeksizin– en farklı politik öğreti ve çıkarların yandaşları, hepsi şimdi ortak bir kaderi paylaşıyor: Sürgün ve yoksulluk.

“Yırtık pırtık elbiseler içerisinde bir ulusun yarısı el kapılarında elini açmış sadaka dileniyor.

“Londra’da da bizim sığınmacı-hemşehrilerimiz, parıltılı dünya başkentinin soğuk köprülerinde barınacak yer arıyorlar. Kanaldan geçen her gemi, deniz aşırıdan, yurtlarından yoksun kalan yeni insan kalabalıkları getiriyor; Londra’nın tüm sokaklarında sığınmacıların bizim anadilimizde de yakınmaları duyuluyor.

“Bu sıkıntı, Londra’da oturan Alman özgürlükseverlerini derinden etkiledi. Bu yıl 18 Eylül’de, Alman işçileri ve yerleşik Alman sığınmacıların Eğitim Topluluğu’nun, muhtaç durumda olan demokratlara yardım komitesi organize etmek amacıyla ortak bir toplantısı yapıldı. Şu kişiler seçildi: ‘Yeni Ren Gazetesi’ eski redaktörü Karl Marx; Baden-Pfaltz hükümetinin Paris’teki eski elçisi Karl Blind; Viyana’da Avusturya meclisi eski üyesi Anton Füster; Londra’da ayakkabıcılık yapan Heinrich Bauer ve aynı şehirde ressam olan Karl Pfender.

“Bu komite her ay, ortak meclise ve aynı zamanda, –kısaltılmış bir şekilde– Alman gazetelerinin sayfalarında açık rapor verecektir. Hiçbir söylentiye yer vermemek için şu karar alınmıştır: Komite üyelerine komite kasasından herhangi bir yardımda bulunulmaz. Eğer komite üyelerinden herhangi birisi, herhangi bir zamanda yardım istemek zorunda kalırsa, o andan itibaren komite üyeliği düşer.

“Arkadaşlar ve kardeşler, sizden elinizden gelen her şeyi yapmanızı rica ediyoruz. Eğer siz, tozların içine atılmış ve zincire vurulmuş özgürlüğün yeniden ayağa kalkmasını istiyorsanız, eğer en iyi, öncü mücadelecilerinizin acılarını paylaşıyorsanız, tarafımızca fazla ikna edilmeye gerek duymadan çağrımıza cevap verirsiniz.”

Kendileri de sıkıntının had safhasını yaşayan Karl ve Jenny, Alman sığınmacıların sıkıntılarını ellerinden geldiğince paylaşıyorlardı. Lenchen, büyük bir gayretle çalışıyordu. Geceleri Jenny ile birlikte çocuk bezi

yıkıyor, çorap örüyor, çamaşır onarıyordu; gündüzleri ise, alışveriş yapıyor, yemek pişiriyor, şömineyi yakıyor ve daima birisi bazen de tümü birlikte hasta olan dört çocukla uğraşıyordu.

Jenny, Heinrich'i emziriyordu. Çocuk sıklıkla yüksek sesle ağlıyor ve sancıdan kıvranıyordu; çünkü annesinin sütü, çok çalışmak, uykusuzluk ve aşırı yorgunluktan besleyici olmuyordu.

Yoksulluk bir kara bulut gibi Marx ve ailesinin üzerine çöküyordu. Olumsuzluklar peş peşe geliyordu.

Genellikle birbirine çok yabancı ve düşman olan çeşitli insanların oluşturduğu küçük sığınmacı dünyası parçalanıyordu.

Mutluluk, rengarenk, güzel kokulu bir çiçek gibi insanı çeker ve süsler; mutsuzluk ise, adeta şiddetli bir kar fırtınası gibi insanı sınavdan geçirir, maskeleri indirir, içyüzünü ortaya çıkarır. Sadece sağlıklı ve temiz ruhlarda barınabilen gerçek sevgi ve dostluk, felaketlerin ve yoksulluğun sınavından başarı ile geçebilir.

Marx, İngiltere'ye gelir gelmez Komünistler Birliği'nin faaliyetlerine koyuldu. Güç zamanlardı... Avrupa'nın üzerinde yükselen devrim kasırgası, Birliğin birçok üyesini çeşitli yerlere savurmuştu. Zayıflar savrulmuştu, geleceğe olan inançlarını yitirmişlerdi; güçlüler ise faaliyeti, mücadeleyi sürdürmeye koyulmuşlardı. Bazıları ölmüştü, bazıları ise sürgündeydi. Öncü bölüğün şimdi bir komutana her zamankinden daha çok ihtiyacı vardı. Ortaya çıkan ve artan zorluklara karşın yorulmak bilmeyen, hırsla çalışan, daima başı dik olan Karl Marx, komünizm bayrağını inançla ileriye götürüyordu.

Birliğin iç faaliyetlerini düzenlemek gerekiyordu. Gericiler saldırıyordu. Diğer ülkelerdeki yandaşlar ile irtibat kurmak ve yazışmak ya olanaksız ya da son derece zor oluyordu. Mektuplar alıkonuyor, sakl anıyordu, adreste gösterilen kişiler de izleniyordu.

Marx'ın enerjisi ve etkisi sayesinde 1849 yılının Eylül ayında Birliğin Merkez Komitesi artık yeniden örgütlenmişti. Engels, tüm Baden-Pfaltz savunmasını birlikte gerçekleştirdiği August Willich'i Merkez Komite üyeleri arasında görünce sevindi. Yeni yılın başında, Londra'da redaktörlüğünü Marx'ın yapacağı 'Yeni Ren Gazetesi, Politik-Ekonomik

Dergi’nin (Neue Rheinische Zeitung. Politisch-Ökonomische Revue) yayınlanacağı konusunda bir bildiri dağıtılmıştı. Sorumlu yayıncı C. Schramm, Marx ve Engels tarafından kaleme alınan bildirgeyi yayınladı:

“Dergi, devamı olarak kabul edilmesi gereken gazetenin adını taşıyor. Görevlerinden birini, ‘Neue Rheinische Zeitung’un yayınının zorla engellenmesinden sonraki dönemi ele almak oluşturacaktır.

“Gazetenin en büyük avantajı –günlük faaliyete katılma ve bu faaliyetin dolaysız sesi olabilme, şu anki tarihi her yönüyle yansıtabilme, halk ve günlük halk basını arasında sarsılmaz, canlı bir etkileşim yaratabilme olanağı– tüm bunlar, dergi söz konusu olduğunda çaresiz yitiriliyor. Buna karşılık derginin de üstünlüğü şu ki, olayları daha geniş bir planda inceleme ve en önemlilerin üzerinde durma olanağı vardır. Dergi, her politik hareketin temelini oluşturan ekonomik ilişkileri ayrıntılı ve bilimsel bir şekilde inceleme imkânı veriyor.

“Durgunluk gibi görünen mevcut zaman dilimini, yaşanan devrimler dönemini, mücadele eden partilerin karakterini, bu partilerin var olmalarına ve mücadele edebilmelerine temel oluşturan toplumsal ilişkileri saptamak amacıyla özellikle kullanmak gerekir.

“En az 5 formadan oluşan dergi, ayda bir yayınlanacak ve satış bedeli 10 gümüş kuruş olacak; 24 gümüş kuruş olan abone bedeli ilk sayının teslimi sırasında tahsil edilecektir. Satış ve dağıtımını Hamburg’daki Schuberth ve Ortakları adlı kitap firması üstlenmiştir.

“‘Yeni Ren Gazetesi’nin dostlarından rica ediyoruz, bulundukları bölgelerde abonelikler organize etsinler ve mümkün olan en kısa zamanda imzalanan belgeleri aşağıda imzası bulunan kişiye göndersinler...

Londra, 15 Aralık 1849

C. Schramm

Sorumlu Yayıncı"

Jenny, artan zorluklara karşı duyduğu korkuyu çevresindekilerden gizlemeye çalışıyordu. Yoksulluğa, kin dolu ve kötü niyetli ev sahibesinin nedensiz çıkışmalarına, sadece fiziksel olarak değil aynı zamanda ruhen de yorucu ev işlerine dayanmak büyük bir irade gücü gerektiriyordu. Eğer Lenchen'in yardımları olmasaydı Jenny günlük yaşamın ağırlığı altında tamamen ezilirdi. Her ikisi de günü yemek pişirmek, elbiseleri onarmak, bitmek bilmeyen bulaşıkları yıkamak, eşyaları dökülen odaları toplamak ve dört küçük çocukla ilgilenmekle geçiriyorlardı. Tabakları, kaşıkları, çatalları, çocuk bezlerini sürekli yıkamak, paklamak gerekiyordu. Jenny, sürekli, tekdüze, sonuç vermeyen ev işleri yapmaktan, yoksullukla mücadele etmekten ruhen çöken, sinirleri bozulmuş kadınları çok iyi anlıyordu.

"Duvar ustası" diye düşünürdü Jenny, "ağır koşullarda çalışır ama bilir ki, elinin altında evlerin duvarları yükselecektir; dülger, marangoz, insanlar için yararlı birçok şey yaratırlar; boyacı, arabacı ve hepsi çalışmalarının ürününü görür. Bilim adamları, doktorlar, öğretmenler, insanlığı zenginleştirir, kurtarır, öğretir, eğitir; oysa ben sabahtan akşama kadar, parasız nasıl yapabileceğimi, sevdiklerimi nasıl doyuracağımı, giydireceğimi ve paklayacağımı düşünüyorum. Çıkrık tekerleği gibi aynı yerde dönüp duruyorum."

Karl'ın yaşadıklarından geri kalmak ve yeterince kitap okuyamamak düşüncesi ona acı veriyordu. Geceleri huzursuz edici düşünceler uykusunu kaçırıyordu. Büyük, kestane gözleri ile karanlığa bakarak yatıyor ve uykusuzluğunu kocasından gizlemeye çalışıyordu. Ne yapmalı, kör sokaktan nasıl çıkmalı? Jenny, sığınmacı ailelerde gördüğü kadınlar gibi günlük yaşamın küçük sorunlarının, kaygılarının adeta insanı içine çeken bataklığına saplanıp hırçın biri olmaktan, yenik düşmekten korkuyordu. Yabancı ülkede yoksulluk çekmek büyük bir sınamaydı. Kendisi dayanabilecek miydi? Yoksulluk, tasa, nankör ev işleri insanı her taraftan sıkıştırmasa, güzel, eğitimli ve çok başarılı olmak kolay. Karl'ın sarsılmaz yaşam sevincini ve devasa irade gücünü benimsemeye çalışıyordu. Ama hemen yanındaki beşikten Heinrich Foksçuk cılız sesi ya da öksürüğünü ve yan odadan çocuk ağlamasını duyar duymaz sinirleri öyle geriliyordu ki, acı

duyuyordu. İhtiyaçları olan her şeyi gerekli miktarda alamayan insanları bekleyen sayısız tehlikeden çocuklarını nasıl koruyacağını düşünerek ve üzülerek yerinden sıçrıyor, onlara doğru koşuyordu.

Marx'ların oturdukları evin sahibesinin, tıpatıp benzediği Dickens'ın romanındaki Miss Mardstone kadar alçak bir kadın olduğu ortaya çıktı. Kiracılardan parayı almasına karşın gerçek ev sahibine hiçbir şey ödememişti. Olaylar, İngiltere'de borçluların dışarı atılmalarındaki geleneksel hızla gelişti. Gri, bulutlardan dolayı kapkaranlık bir gün Marx bütün ailesi ile birlikte kendisini sokakta buldu.

Jenny Marx yaşadıklarını, birkaç hafta sonra, dostu Weydemeyer'e yazdı:

"... Kocam bizim için barınacak bir yer arıyor ama dört çocuk ile hiç kimse bizi almak istemiyor. Nihayet bir dost bize yardım ediyor, kira borcumuzu ödüyoruz ve ben, eczacıya, fırıncıya, kasaba, sütçüye –eşyaların haczedilmesinden korkup hesap defterleri ile bir anda üzerime yığıldılar– paralarını vermek için karyolalarımı kısa bir sürede satıyorum. Satılan karyolalar evden çıkarılıyor, talikaya yükleniyor ama ne oluyor? Vakit günbatımını epey geçmişti, bu saatte eşya taşımak İngiliz kanunlarına göre yasak ve işte polisler eşliğinde ev sahibi ortaya çıkıyor, benim eşyalarımın arasında onun eşyaları da olabileceğini ve bizim ülkeden kaçmak istediğimizi iddia ediyor. Beş dakika bile geçmedi ki, evimizin önüne en az iki yüz-üç yüz aylak seyirci, Chelsea'deki tüm ayaktakımı. Karyolalar tekrar içeriye taşınıyor; onları ancak ertesi sabah gün doğumundan sonra, satın alan kişiye teslim edebiliriz. En sonunda tüm varımızı yoğumuzu satıp borçlarımızı son kuruşuna kadar ödeyebilecek durumda olduğumuzda sevgili küçüklerimle birlikte şu anda kaldığımız Alman Oteli, I Leicester Street, Leicester Square'deki iki odacığımıza geldim. Burada haftalığı 5,5 sterlinle şöyle böyle yerleştik sayılır.

"Sevgili dostum, buradaki yaşantımızın bir tek gününü bu denli ayrıntılı ve uzun anlattığım için bağışlayın. Bunun nezaket dışı olduğunu biliyorum ama yüreğim bu akşam titreyen ellerime yön verdi ve en eski, en iyi ve en sadık dostlarımızdan birine içimi dökmek istiyorum. Ufak tefek eşyalar ardından duyduğum hüznün beni yendiğini düşünmeyin. Çok iyi biliyorum ki, mücadelemizde yalnız değiliz ve az sayıdaki mutlu, daha şanslı kişinin arasındayım, çünkü yaşamımın desteği, sevgili kocam yanımda.

“... Asla, en korkunç anlarda bile geleceğe olan inancını kaybetmedi, daima en canlı espri gücünü korudu, sevgili anneleri etrafında pervane olan sevgili çocuklarımızı ve beni neşeli görünce tamamen memnun oluyor.

“Sağlıcakla kalın, sevgili dostum! Sevgili eşinize en içten selamlarımı iletin ve yavrusu için çokça gözyaşı dökmüş bir anne adına sizin küçücüğü öpün. Bizim üç büyük çocuğumuz her şeye rağmen harika gelişiyorlar. Kızlar güzel, gelişiyor, neşeli, güler yüzlü. Bizim tombul, yaramaz oğlan ise, espri dolu ve en ilginci eğlence ustası. Cin, bütün gün inanılmaz bir heyecanla avazı çıktığı kadar bağırarak komik şarkılar söylüyor. Freiligrath’ın Marseillaise’ini sesini sonuna dek zorlayarak söylemeye başladığında tüm ev çınlıyor:

Gel artık haziran, zaman tükeniyor!
Can atıyoruz yeni eylemlere.

Bu ayın belki de dünya ölçüsünde tarihi önemdeki görevi hepimizin el ele vereceği devasa bir mücadeleyi başlatmaktır.”

Kısa bir süre için, Leicester Square yakınında Leicester Street’deki Alman Oteline taşındıktan sonra Karl ve Jenny, ucuzluğuna kapılarak Dean Street’de –Soho şehir bahçesi yanında bulunan dar, karanlık bir sokak– iki küçük odacık kiraladılar. Bu, merkezi Piccadilli Meydanı yakınlarında karamsar bir mahalleydi.

Soho’da farklı ülkelerin ayaktakımı oturuyordu: İrlandalılar, Almanlar, Fransızlar, İtalyanlar. Kocaman, vurdumduymaz başkentte tesadüfen bulabildikleri günlük işlerle geçiniyorlardı ve iki yakayı bir araya zor getiriyorlardı. Küçük pencereli alçak binalar, pis camlı tumturaklı fenerler; bir tek ağacın bile bulunmadığı dar Dean Street’i süsleyemiyorlardı. Sonbahar ve kış günlerinde, gökyüzü gibi gri olan bu sokak buruk bir izlenim bırakıyordu. Lenchen, çocukları, Soho şehir bahçesine –bodur ağaçlıklı ve sık çimenli bahçeyi andıran can sıkıcı bir yer– götürüyordu. Binlerce bacanın dumanı, alçakta bulunan Dean Street’in üzerine çöküyor ve adeta siyah bir yas şeridi evlerin etrafını sarıyordu. Soho’nun kör sokaklarındaki hava hiç değişmiyordu ve burada nefes almak her zaman çok zordu. İngilizler, bu karanlık, lanet semtteki evlerini büyük bir istekle

yabancılara kiralıyorlardı, çünkü burasını sağlıkları bakımından tehlikeli buluyorlardı.

Ortaçağın sonlarından beri zaman zaman ortaya çıkan veba, beslenemeyen, evsiz ve doğal olarak onun ilk kurbanları olan yoksullardan, büyük ölçüde kenti kurtarıyordu. O zaman, sefillerin ve dilencilerin cesetleri, eski Londra'nın illetli sokaklarında, korkunç hastalığı yayarak ve şehir burjuvalarının konaklarını tehdit ederek yığılıyorlardı. Varlıklı aileler, vebalı başkentten kendi çiftliklerine kaçıyorlardı ama genellikle hastalığa yakalanıp yolda ölüyorlardı. Felaket haberini veren çan sesleri tarafından bastırılan iniltiler Londra'nın üzerine çöküyordu.

Salgınlarda en fazla zarar gören bölge, İngiliz başkentinin liman bölgesiydi. Vebalıların cesetleri, şu anda Soho'nun bulunduğu yerde tutuluyordu. Bu cesetler mahallenin suyunu zehirliyordu ve Dean Street Londra'nın ölümcül yeri olarak biliniyordu.

Karl ve Jenny bunu bilmiyorlardı. Onlar, barınacak ucuz bir yer bulduklarına seviniyorlardı ve başarılı bir gelecek için umut doluydular.

Çocuklar sağlıklı olduklarında, Jenny onları Lenchen'e bırakıyor ve kocaman, yabancı şehri gezmeye çıkıyordu. Şimdiye dek İngiltere'de hiç bulunmamıştı ama bu ülkenin dilini, kültürünü, tarihini küçük yaştan beri tanıyordu; yakın hissediyordu.

Jenny'nin, adını, olağanüstü zarif güzelliğini, endamını miras olarak aldığı büyükannesi, sert ve isyankâr Argyll'ın sülalesinden safkan bir İskoç soylusuydu. İki Jenny'nin dış görünüşlerindeki benzerlik şaşırtıcıydı. İskoç dilberinin saçları açık renkti ve tertemiz deniz suları ile yıkanmış, güneş ışınları ile işlenmiş kumu andırıyordu.

Londra'daki her şey Jenny'nin ilgisini çekiyordu. Karl ile birlikte, Britanya Müzesi'ni, resim galerisini, parkları ve limanın can sıkıcı tersanelerini gezdi. Bir seferinde Engels, Jenny'ye, çocukluğunda kardeşlerinin anlatıklarından tanıdığı bayan Tussaud'nun mumdan figürler müzesine gitmeyi önerdi. Karl da onlara katıldı.

***

Ressam, yaşamı, düşlerini, çağını tuvalde canlandırır; heykeltıraş ise, kalemle taşa boyun eğdirir. Bayan Tussaud XVIII. yüzyılın sonunda, bir arının çalışkanlığı ile, kolay işlenir mumdan, yaşadığı yüzyılı canlandırmaya çalışmış. XV. Louis'nin krallığı döneminde doğmuş. Sadece porselen ve boyalı mum, yaşamın sahte altın kaplamasını, yalancı sırmasını, rengarenk elbiselerin çeşitliliğini, perukların buklelerini, yeni doğan kibirli asilzade takımının cilvelerini yansıtabilirlerdi.

Önceleri geçim zorluğu çeken, sık sık iş aramak zorunda kalan, ancak çevik, ticari yeteneğe ve bir suret çıkarıcının becerikli elleri ve keskin gözlerine sahip, kızlık adı Mary Treshold olan Bayan Tussaud, Paris'teki ilk mumdan figürler müzesini kurarak kısa sürede zenginleşmiş.

Saray hanımefendileri, kurallar uyarınca kirli bıraktıkları pis vücut ve saçlarını kat kat pudralar altında gizleyerek birbirleri ile yarışırcasına kendi mumdan kopyalarını yaptırırlarmış. Üçüncü sınıfın zenginleri de onları taklit ederlermiş. Ortaya çıkan bu mumdan ikizler pahalı elbiseler ile giydirilip özel bölmelere kaldırılırmış. Bu, 1789 yılına dek devam etmiş. Devrim fırtınası, Fransız monarşisinin birçok kuklasını devirmişti. Mum figürler müzesinin sahibesi iflas etmişti. Kuklaların pembe yanaklarından takma benleri –soyluların modacıları tarafından icat edilmişlerdi– sökmeye, oldukça abartılı bir şekilde kabartılmış saçların üzerine üç renkli kokartlar takmaya ve kraliyet hanımlarını Sans-culotte kızlar gibi giydirmeye girişen Madam Tussaud'nun çabaları sonuçsuz kalmıştı. Alev alev yanan Voltaire'in sırıtan, mumdan dişlerini ve kısa bir süre sonra giyotinin kesin olarak hesaplaşacağı sosyetik bayanların ıvır zıvırlarını seyretmek için pek az yurttaş çarşı ve meydanlardaki seyyar temaşalara gidiyordu.

Madam Tussaud, daha fazla kazanç getirmeyeceği anlaşılan kuklaları sandıklara saklayarak başka geçim kaynakları aramaya koyulmuş. Devrimci kutlama alanlarında dekorasyonlar yapmış ve kazandığı paralar ile boyuna eşya almış. Onun hesabınca, bu eşyalar bir süre sonra büyük kârlar getirecekti.

Üstün bir koku alma yeteneğine sahip bu atak kadın, mallarına el konulan, giyotine gönderilen ve ülkeden kaçan karşıdevrimcilerin nadide eşyalarının yok pahasına satıldığı açık arttırma salonlarının sürekli ziyaretçisi olmuştu. Cellat Samson'dan, uzun pazarlıklar sonunda, körelmiş "halk

ustura"larından birisini elde etmeyi başardı. Madam Tussaud, kararan bıçağın üzerinde, Marie-Antoinette ve Danton'un kan izlerini buldu.

Terör günlerinde, girişken kadın portatif iskemlesiyle, ölüm sehpasının hemen yanına yerleşiyordu. Usta parmakları ölülerin yüzlerini resimliyor, henüz soğumamış kesik kafaların kalıplarını çıkarıyordu. Tarihi değeri olan eski püskü şeyleri toplayan kadının küçük bir odası, hapishane ve morg artıklarıyla dolmuştu.

Thermidor'dan sonra, Madam Tussaud, fiyatı hızla artan bir "hazine"ye sahipti. "Mücevherlerinin" arasında Bastil'in ana kapısının aşırılan anahtarı, Robespierre'in kaftan ve perukları, üzerinde Saint-Just'un notlarının bulunduğu kitaplar, Konvansiyon'un el yazması kararnameleri, son devrimcilerin idam edilmeden önce giydikleri maskeler –yok olan devrimin kanlı izleri– vardı.

XIX. yüzyılın başında, Madam Tussaud'nun, yeni asilzadelerin ilgisini mumdan figürlere çekmeye çalışması boşunaydı; ressam David ve dâhi heykeltıraş Canova'un muhteşem yaratılarından sonra bu süslü püslü kuklalar son derece iğrenç görünüyorlardı.

Düş kırıklığına uğrayan ve yoksullaşmaya başlayan Madam, Fransa'yı terk ederek Manş'ı geçip mumdan döküntülerini, umursamaz, ağırkanlı İngiltere'ye taşıdı.

Devrim kaygısı tanımayan Britanyalılar, her tarafı su ile çevrili adalarından, kargaşa dolu kıtayı ilgi ve korkuyla izlemekteydiler. Yarı deli, tek kollu Nelson, "özgürlük, eşitlik, kardeşlik" sözlerinin izini taşıyan her şeyi gemi toplarıyla acımasızca ateşe tutarak İngilizlerin huzurunu koruyordu.

Mumdan figürler müzesinin sahibesi, sakin, kanaatkâr Londra'da barınak buldu. Çok şey vaat eden afişler tarafından davet edilen zengin, aylak seyirciler "Madam Tussaud'nun hazırladığı" Fransız Devrimi görüntüsünü uzun uzun inceliyorlardı: Kanlı bir çarşaf altında Marat, bunun yanı sıra hapishane parmaklıkları ardında Joséphine Beauharnais, şüphe uyandıracak kadar Prens Conti'ye –mumdan figürler müzesinin ilk destekçisi– benzeyen bir Sans-culotte. Uzunca bir bıçağı olan garantili giyotin ve kesilen kellelerin içine düştüğü sele, etrafına seyirci kalabalıkları topluyordu.

İngilizler, atalarının gerçekleştirdiği kanlı devrimlerden yüzyıl sonra, şimdi oldukça gergin sinirlerini, yabancı “dehşetlerin” soğuk duşu altına büyük bir istekle tutuyorlardı.

Ama hep aynı kanlı kafalar da gün geçtikçe Londralıların ilgisini çekmemeye başladı. Yorulmak bilmeyen kukla ustası, aceleyle, seyircileri etkilemek amacıyla başka yollar denedi. Mumdan figürler müzesine canlılık getirdi: Asık suratlı Napolyon’un yanı sıra modern bir sirk palyaçosu ortaya çıktı. Marat, sahte senet ve İngiliz bankasından para çalmaktan asılan züppe Henry Fauntleroy tarafından arka plana itildi; Marie-Antoinette ise, bu dönemde bir Londra batakhanesinde ölen Leydi Hamilton’un gölgesinde kaldı.

Madam Tussaud, mumdan kopyalarının yaşamını elinden geldiğince renklendirmeye çabalıyordu. Ona göre, Londra değerli bir modeldi.

İleri yaşlılık döneminde de madamın temel ilgisi suçlar, tüyler ürpertici katliamlar ve polisiye dramlarda yoğunlaşıyordu.

Yıpranmış, yılların etkisiyle erimiş ihtiyar kadın, acımasız İngiliz mahkemelerinin de sürekli misafiri idi, kan kokan ve kanla bezeli her şeyi hırsla koleksiyonuna katıyordu. İnsan zehirleyenler, çocuk katilleri, hırsızlar, kundakçılar onun modelleriydi. Yıpranmış darağacı urganlarını, öldürmek ve işkence yapmak için kullanılan her tür silahı, kurbanların kafataslarını satın alıyordu.

Müzenin sergileri her yıl değişiyordu. Eskiyen tiyatro ünlüleri, sansasyonel kazaların kurbanları ve nihayet devrimlerin düşürdüğü ya da istifalarını veren hükümetler acımasızca yok ediliyordu. Kısa bir süre önce put gibi tapılan insanlara, mezarlara atılmadan, camdan gözler takılır, saç, kirpik ve sakal yapıştırılırmış. Ateş, sararmış vücutları ve özensizce boyanmış kafaları anında eritiyormuş.

Uzmanların usta elleri, mumdan maskeler yaratmış. Sonra bu maskeler, ölçüsü uyan figürlere geçirilerek, gazetelere yansıyan sansasyonlar, hükümet değişiklikleri, başarı ve trajediler gözetilerek yeni kahramanlara uyarlanıyormuş.

Yarı karanlık salonda, eski bakanlar, yerlerini hızla yeni kabine üyelerine veriyordu. Büyük Britanya’nın toplumsal yaşamında etkili olmuş

şahsiyetler –İrlandalı Palmerston, İskoçyalı Gladstone ve kraliçenin gözdesi D’İsraeli– özel vitrinlerde duruyordu.

***

Karl, Jenny ve Friedrich, imparatorluğun gerçek sahiplerinin mumdan kopyalarına doğru yöneldiler.

Hiçbir şey, hatta Bayan Tussaud’nun dalkavuk heykeltıraş kalemi bile, cimri Lord Palmerston’un kısacık beyaz saçlarla çevrili, sarkık dudaklı, adeta yırtıcı bir hayvanınkini andıran yüzünün kendini beğenmiş ve iktidar hırsını yansıtan ifadesini yok edemiyordu.

“O artık altmış altı yaşında,” dedi Engels. “Palmerston, Byron’la birlikte okumuş ve o da şiir yazmaya çalışmış ama çok kötü.”

“Öyle mi!” diye şaşkınlığını dile getirdi Jenny. “Ona şair demek için bin şahit ister. Dış görünüşü ile daha çok bir tefeciye benziyor. Peki ama Britanya siyasetinin gidişatı üzerinde bu kadar büyük bir etkiyi nasıl elde etmiş?”

“Özelliklerini birleştirerek. O, asla bir Demosthenes[6] değil ama alaycı kindarlık, intikamcılık ve kurnazlık onda bol miktarda var. Çok sinsi biri. Kariyerinin başında Peel ve Gladstone gibi fanatik bir Tory’ymiş ama 1830 yılından sonra uluslararası siyasetin farklı yönde olduğunu sezerek Whig’lere[7] katılmış. Bu onun değerini artırmış. İtalyan ve Macar devrimcilere ikiyüzlüce yaltaklanmaya başlamış, Kossuth’a sarılıyor ama bahse girerim ki, artık, dünyadaki tüm gericilere parasal destek sağlıyor. Palmerston acımasız ve yalancı ama en çok nefret edip korktuğu güç ise Rusya.”

“Küfürbaz yüzsüzlüğü olayların akışındaki her tür değişikliğe karşı onu koruyor,” diye karıştı sohbete Marx. “İhanet ederken, daha ihanet ettiği esnada birdenbire himayeci olarak ortaya çıkmayı becerebiliyor; açıkça düşmanı olanı hoşnut edip müttefikini çaresizliğe itebiliyor; gerektiği anda güçsüze karşı güçlü ile işbirliği yapabiliyor ve kaçarken cesur sözler söyleme sanatını başarıyla uygulayabiliyor. Ona göre, halk kitlelerine hiçbir hak tanınmamalı ve onlara verilen fiziksel cezalar tamamıyla gerekli şeyler.”

Bu arada müze temizlikçisi, elinde yumuşak bir bez ve fırça ile mumdan kuklaya yaklaşıp saygı ile eğilerek bakan Palmerston'un papuçlarını sildi. Jenny, Karl ve Friedrich kahkahalarına hâkim olamadılar.

"Ve işte huzurlarınızda William Ewart Gladstone'un ta kendisi, İskoçyalı burjuva, yarı başpiskopos, yarı düzenbaz. Henüz genç, daha kırkını geçmemiş. Sözde uhrevi dünyaya adanmış, göklerde geziyor; fiiliyatta ise, tamamıyla fani çıkarların peşinde koşan cimrinin teki ve bir politikacıdan daha becerikli," diye yine söze başladı Engels.

Yerleştirildiği yerden, siyah elbiseli uzun boylu bir adam heykeli güvensiz ve dikkatli bir şekilde bakıyordu. Gaddarlığını açığa vuran kabarık dudaklarının ortaya çıkardığı irade çizgisi, kendini beğenmiş çıkık bir burun, sabırsızlıkla şişmiş burun delikleri ve yana taranmış, düz saçların altındaki "temiz" alın, Protestan papazının orijinalinde de mumdan kopyasında da aynıydı. Anında dikleşebilecek, biraz düşük güçlü omuzlar, yumruk halinde sıkılmış ellerin despotik jesti, sanki kaba bir emrin sözlerini sert hareketlerle desteklememek için kendisini zor tutuyor gibiydi ve aynı zamanda yapmacıktan kabullenen, bir şeyleri beklercesine eğilmiş büyük başı, Gladstone'un karakterinin çelişkili yanlarını çok iyi anlatıyordu.

Onun hemen yanında duran, tam zıddı, Kraliçe Victoria'nın gözdesi D'İsraeli ise başka türlü bakıyordu.

Alaycı gözlerle bakan ve İspanyol soylularına benzeyen bu zayıf, esmer adamdaki her şey, içtenliği, yakıcı bir şöhret düşkünlüğünü ifade ediyordu. Başarılardan şımarmış, sınır tanımayan, arsız ama zeki D'İsraeli'nin politik ateşliliği, sabırsızlığı, bir tüccar oğlu olan, atlamak için en uygun anı hazır bir şekilde bekleyen Gladstone'un içine kapanıklılığını, yapmacıklığını ve hesapçılığını daha da çok açığa çıkarıyordu.

Karl, olay ve tarih sırasına göre duvar boyunca yerleştirilmiş mumdan figürler arasında en sevdiği şair Shelley'yi dikkatlice aradı. İskoçya'nın büyük köylü ozanı Burns ve hayalci Keats gibi Shelley de burada yoktu. Ama Jenny, Shakespeare'i gördü. Shakespeare, asık suratlı Swift'in yanı başında, dantel kolluk içerisindeki elini kaldırmış bir halde duruyordu.

Mumdan Dickens, gizlemediği bir can sıkıntısıyla, kalabalığın içerisinde sıkıldıklarını vurgulayan oldukça tanıdık yüzleri fark ediyordu: Başındaki

şapkasıyla tepesine ipekten çorba kâsesi devrilmiş gibi duran cılız bir bayan; “iyi eğitim” görmekten aptallaşmış ağırbaşlı, hastalıklı bir genç; kel bir şüpheci; viski seven, dumanı tüten tabağının başında duran emekli bir denizci; sivri kafalı bir pinti; süslü püslü yalancı bir sofu; ağırkanlı solgun bir klerk; tüm sevgisini kedilerine veren, geçkince yalnız bir kız. Seyirciler, Norman istilacılardan çağdaş Windsors’lara dek tarih sırasına göre dizilmiş tüm Britanya hanedanlıklarının kral ve kraliçelerinin mumdan figürleri yanında diğer kuklalara nazaran çok daha uzun süre kalıyorlardı. Kıskanç Elizabeth ve rakibi İskoç kraliçesi karşı karşıya duruyorlardı. Burada da ressamlar mum yardımı ile Maria Stuart’ın idam sahnesini tasvir etmişlerdi. Cellat, kırmızı bir sıvının aktığı kesik kafayı (kaba bir benzetmeyle) elinde tutuyordu.

İskoç kraliçesinin oğlu Jakob, İngiliz-İskoç tahtının çapkın, sarışın “bakiresi”nin ardılı; her ikisini de Westminster Manastırı’nın gömütlüğüne gömerek katili ve kurbanını barıştırmış. “Müze”, bu prensibe bağlı kalarak “gergin ruhların” eski düşmanlıklarını ortadan kaldırmış. Bundan dolayıdır ki, pehlivan cüsseli VIII. Henry, üçünü ölüm sehpasına gönderdiği altı karısıyla tekrar bir araya getirilmişti. Numaralanmış Georg’lar, Wilhelm’ler ve Charlotte’lar, Büyük Britanya’nın bugünkü kraliçesi, Alman Victoria’ya kıskançlıkla bakıyorlardı.

Engels, Marx ve karısı, bu tuhaf, mumdan tarihi geçidi, alaycı bir şekilde konuşarak, bakışarak gezdiler.

“İngilizler, Bayan Tussaud’nun eserleri ile pek gurur duyuyorlar. Ama bu eserler bana, gerçek sanatın parodisi gibi geliyor,” dedi Jenny.

“Kötü bir oyun ile bulvar gazeteciliğinin karışımı bir şey,” dedi Karl.

“Bu belki de, bozulmuş zevklerin gerçek yansıması ve Kraliçe Victoria’nın imparatorluğunun altın dönemini yaşadığının sergilenmesidir,” diye ekledi Engels.

***

1850 yılının Ocak ayında Marx, Fransa’daki sınıf mücadelesinin son iki yıllık kesiti hakkındaki yeni kitabı üzerinde çalışmaya başladı. Düşüncesine göre bu, 1848-1849 Devrimlerinin bir vakayinamesi olmalıydı.

Karl, Britanya Müzesi’nin sessiz ortamında, kitabının her bölümü üzerinde ince ince düşünüyor ve tasarlıyordu.

“Hayır, –diye düşünüyordu– bu yenilgilerle devrim ölmedi. Devrim öncesi geleneklerin kalıntıları, henüz keskin bir sınıf çatışması düzeyinde sivrilemeyen toplumsal ilişkilerin sonuçları öldü; devrimci partinin Şubat Devrimi’ne dek kurtulamadığı kişiler, ham hayaller, fikirler, projeler öldü ve onu bunlardan *Şubat zaferi* değil ancak tüm *yenilgiler* dizisi kurtarabilirdi.”

Karl, bu düşüncesini yeni çalışmasının girişinde ifade etmeye karar verdi. Kağıda dökerek şöyle ekledi:

“Kısaca, devrimci gelişme doğrudan trajikomik kazanımlarıyla değil, tam tersine, kenetlenmiş, güçlü bir karşıdevrim ortaya çıkartarak ve ancak onunla mücadele ederken devirmeci parti gelişerek gerçek bir devrimci partiye dönüşerek kendisine yol açtı.”

Dünya gericiliğine meydan okuyan ve yenilgiyi sadece zafere giden yol üzerindeki bir durak olarak gören büyük düşünür, gerçek mücadeleci devrimci, bu katı diyalektik sonuçlarla kendini ortaya koymuştu.

Marx, bu çalışmasında, işçi sınıfının siyasi iktidarı tümüyle ele geçirmesi ve –o klasik kavramı ilk kez kullanarak– “proletarya diktatörlüğü”nü kurması zorunluluğuna işaret etmişti. Devrimci sosyalizmin ve komünizmin, devrim sürecinde iflas etmiş küçük burjuva ütopik teorileri karşısında sahip oldukları ayırt edici özelliklerden söz ederken Marx, bilimsel sosyalizmin sürekli devrimlerde kendisini ortaya koyduğunu, proletaryanın sınıfsal diktatörlüğünün ise, genel olarak sınıf farklarını yok etmek için gerekli bir geçiş aşaması olduğunu yazdı.

Bu arada Marx ve Engels, yeni derginin birkaç sayısını çıkardılar. Dergide sadık yandaşları Weydemeyer, Wilhelm Wolf ve diğerlerinin yazıları da yer alıyordu. ‘Yeni Ren Gazetesi Politik-Ekonomik Dergi’nin sade kapağında, Marx ve Engels’in yaşadığı Londra’nın yanı sıra Hamburg ve New York’taki irtibat merkezlerinin isimleri de geçiyordu. Çok sayıda Alman –kısa bir süre önce gerçekleşen devrimde yer alanlar– Amerika’ya sığınmıştı. Yayıncılar, derginin okyanus ötesindeki ülkede büyük rağbet göre ceğini umuyorlardı. Devrim hareketinin yeniden kabarmasına güvenen Marx ve

Engels, yakında haftalık hatta günlük gazeteye geçmeyi öngörüyorlardı. Her zaman olduğu gibi Karl, kendisine özgü o güçlü hırsıyla çok yönlü işlerine tamamen dalıp gidiyor ve yaptıklarından da son derece tatmin oluyordu. Çalışmak, düşünmek, onda, dünyada mutluluk sayılan her şeyi uyandırıyordu.

Bazen Engels ansızın son derece heyecanlı bir şekilde Marx'ın yanına giriyordu.

"Uygun musun?" diye aceleyle sözcükleri yutarak başlıyor, şapkasını çıkarıyor ve Marx'a gazeteyi uzatıyordu: "Avusturya'nın 'Abend-Post'u, Bay Kinkel'in mahkemedeki iğrenç ifadesinin tam metnini yayınlamış. Bu alçak, devrimi reddederek, aynı davada yargılanan proleterleri fiilen cellatlara teslim ediyor."

Kötü bir Alman şairi ve burjuva demokratı olan Gottfried Kinkel, Rastatt'daki devrimci çatışmalarda yer alanların yargılanmasından sonra cezaevinden kaçmış ve İngiltere'ye yerleşmişti. Burada komünistlere düşmanlık besleyen kimi Alman sığınmacılar, Kinkel'i bir kahraman ve çilekeş gibi omuzlarda taşıyorlardı. Bu aynı sığınmacılar, Marx ve Engels'i rahatsız etmek için büyük çabalar gösteriyorlardı.

"Ne yapalım, tüm Alman duygusal yalancıları ve gösteriş meraklısı demokratların çaresiz feryatlarına bakmadan Kinkel'in foyasını meydana çıkarmamız gerekir. Aslında o, bize minettar kalacak. Saldırılarımızla sadece onun, aşırı gericilerle olan ilişkilerini iyileştirmiş olacağız. Gericiler bir kez daha emin olacaklar ki, Kinkel mahkemede içtenlikli davrandı, o iyi niyetli ve herhangi bir kraliyet-junker bölgesinde hizmet etmeye hazır," diye konuşuyordu alayla Marx.

"Yirmi altı arkadaşı ölüm cezasına çarptırılıp kurşuna dizilirken bu karaktersiz aktör, masum çocuğu oynuyordu. Ben bu insanları tanıyordum. Cesaret ve gururla ölüme yürüdüler. Kinkel'in tüm savunması, esir alınan isyancılar için doğrudan bir ihbar. İdam edilen Jansen ve Bernich'in kanı onun üzerinde duruyor," diye ateşleniyordu Friedrich.

Karl, Kinkel'in ifadesini okudu ve tiksinerek gazeteyi bir kenara attı.

"Kinkel, kendi öz partisini askeri mahkemeye ihbar etmiş!" diye bağırdı Marx. "Partisinin, Ren'in sol kıyısını Fransa'ya vermek konusundaki

düşüncelerini bildirmiş. O bilmiyor mu ki, devrim ve karşıdevrim arasındaki en önemli çatışmada proletarya savaşçısı, hangi ulus tarafından temsil edilirse edilsin, Fransa ya da Çin hiç fark gözetmeksizin mutlaka devrime destek vermelidir.”

Aynı gün Marx ve Engels, “Gottfried Kinkel” adını verdikleri bir yazı hazırladılar.

Karamsar kıştan, ezici bulut ve yağmurlardan sonra martta Londra’ya zarif, alacalı renklerle süslü tatlı bir bahar geldi. Her taraf daha aydınlık ve rutubetsiz oldu. Soho’daki dar Dean Street bile güneşin leylak-pembe, solgun ışıkları altında daha az bitkin ve sevinçsiz görünüyordu. Lenchen çocuklarla birlikte, demir parmaklıkla çevrili, henüz yapraksız bodur ağaçların, yosun gibi koyu yeşil otların bulunduğu küçük bahçeye gitti. Altından, kısa pantolonlarının fırfırları görünen paltoları içerisindeki küçük Jenny ve Laura oyuncak kılıçlarını savurarak patikalarda koşuyordu. Ailede herkesin sevgiyle, Musch (serçe) dediği Edgar, Lenchen’in yanı başında oynuyordu. Bazen çocuk, olgun bir insanınkine benzeyen düşünceli gözlerinin bulunduğu, şaşırtıcı derecede anlamlı yüzünü kaldırıyordu.

“Musch, yakala!” diye bağırdı yaramaz Laura ve kılıcını attı.

Çocuk güvensiz bir şekilde parmaklarının üzerinde yükseldi ve elini kaldırdı. Dengesini kaybetti ve banka çarparak düştü. Duyduğu acıdan dudaklarını büktü ama ağlamamak için kılıçla dövüşerek gülümsemeye çalışıyordu. Babasınınki gibi güzel, büyük, çıkık alnında bir morluk oluşmuştu. Lenchen geniş eteğinin cebinden bakır bir pens çıkarıp morluğun üzerine yerleştirirken diğer eliyle bankı dövmeye başladı.

“Seni gidi pis, Musch’a neden vurdun?” diyordu genç kız, gözlerini kurnazca kısarak ve yan gözle Musch’u süzerek.

Sakinleşen çocuk bu intikam girişimini zevkle izliyordu ve sonunda affedici bir şekilde konuştu:

“Affedelim. Onun da canı yanacak.”

İki kız kardeş neşeyle güldüler ve oyun yeniden başladı.

Bu arada, uykusuz gecelerden solup sararan Jenny, kollarında beş aylık Heinrich ile yoksulca döşenmiş, her tür rahatlıktan yoksun odanın bir

köşesinden diğer köşesine hızlı hızlı yürüyordu. Ev rutubetli ve soğuktu. Yanan şöminenin verdiği ısı yetersizdi. Bebek yine hastaydı. Anne memesi emmeyi reddediyor, bebek bezleri içinde sıkıca bağlı cılız ayaklarını kurtarmak için kıvranıyordu. Ağlamaktan güçsüz düşen çocuk acımaklı bir şekilde inliyordu. Morarmaya başlayan küçük yüzde ter damlacıkları oluştu ve gözlerinde öyle bir acı ifadesi belirdi ki, Jenny'nin ayakları dermansız kaldı, kalbi duracak gibi oldu. Bu savunmasız küçüğün acılarını azaltmak için dünyada yapamayacağı, veremeyeceği hiçbir ödün yoktu. Güçsüzlüğünün bilincinde olmak her şeyden daha korkunçtur.

Kapı açıldı. Endişeli bir şekilde, parmaklarının üzerinde yürüyerek Karl girdi.

"Küçük komplocumuz nasıl?" diye fısıldayarak öylesine bir şaşkınlıkla sordu ki, Jenny gerçeği söylemeye cesaret edemedi.

"Daha iyi. Endişelenme," diye sakinleştirmeye çalıştı kocasını ve alev alev yanan çocuğun bedenini sıkıca göğsüne bastırdı.

Karl rahatlayarak derin bir nefes aldı.

"Sana nasıl yardım edebilirim?" diye sordu canlanarak.

"Git ve rahatça yaz. Her şey normal. Sadece lütfen pencereyi kapat."

Marx ailesinin oturduğu evin altında çamaşırhane vardı ve çamaşırların bulunduğu leğenlerden çıkan buharlar, duvarlardan geçerek yükseliyor, zaten ağır olan havayı daha çok zehirliyordu.

"Akşam Fred, Willich ve Bauer'i bekliyorum," dedi Karl ve kitaplarla yığılı masasındaki işine devam etmek için, aynı şekilde loş, boğucu olan ikinci odaya döndü.

Akşam Heinrich biraz iyileşti. Güçsüz düşen Jenny, kocasının ısrarları üzerine uyuyan çocuklarının ardından kendisi de yattı. Lenchen ev işlerine koyuldu. Karl'ın odasından heyecanlı erkek sesleri geliyordu. Genellikle, Komünistler Birliği'nin Merkez Komitesi toplantıları, Londra'daki Alman İşçileri Eğitim Derneği'nin binalarında ya da gizli polis ajanlarının dikkatini çekmeyen küçük restoranlarda yapılıyordu. Ama bu sefer Marx rahatsız olduğundan dolayı onun evinde toplanılmaya karar verildi.

“Evet, ortak karara göre Merkez Komitesinin Almanya’daki gizli örgütçüsü Heinrich Bauer, bu konuda saygıdeğer centilmenimiz ne diyecektir?” diye İngilizce bitirdi Engels, parlamento spikerinin renkten yoksun, kulak tırmalayıcı sesini taklit ederek ve kadim yoldaşına döndü.

“Gidebilirim, ama ben yeterli miyim?” diye Almanca cevap verdi çekingen bir şekilde Bauer. “Söylemem gerekirse, ben öyle bir insanım ki kayış gibi de olabilirim pehlivan cüsseli de olabilirim. Davamız için nasıl biri olmam gerekiyorsa öyle biri olurum. Joseph Moll öldüğünden bu yana hiçbir yere sığmıyorum. Özellikle de bu peltemsi Londra’ya. Memlekete gideceğim için çok seviniyorum.”

“Harika. Karar verilmiştir,” diye sözü devam ettirdi Willich. “Şimdi Merkez Komitesinin Komünistler Birliği’ne sunusunu dinleyelim. İki yazarından hangisi, Marx mı Engels mi okuyacak?”

“Sessiz ol August, senin davudi sesin ancak talim alanında komut vermeye yarar. Çocukları uyandıracaksın,” diye rica etti Karl.

“Bağışla, dostum. Gırtlağımla ben de gurur duymuyorum,” diye özür diledi Willich.

Engels, titrek ışıklı lambanın fitilini yükselterek masaya daha yakın oturdu ve okumaya başladı:

“Kardeşler!”

Ortalık sessizleşti. Yan odadan Foksçuk’la ilgilenen Lenchen’in fısıltısı duyuluyordu.

“1848-1849 devrim yıllarındaki mücadele süresince Komünistler Birliği iki yönlü bir sınamadan geçti: İlk olarak, üyeleri her yerde enerjik bir şekilde harekete katıldılar; basında, barikatlarda, çatışma alanında, tek kararlı devrimci sınıf olan proletaryanın ön saflarında yer aldılar. Birlik daha sonra, şu anlamda da bir sınav verdi: 1847 yılındaki Kongrelerin bildirgeleri ve Birlik merkezinin açıklamalarında, ‘Komünist Manifesto’da açıklanan görüşlerin doğru olduğu ortaya çıkmış ve bu belgelerdeki öngörüler tamamen gerçekleşmiş; çağdaş toplumsal durum hakkındaki anlayış ise –Birliğin daha önce ancak gizli olarak propagandasını yaptığı–

şimdi halkların dilindedir ve meydanlarda kitlelere açık bir şekilde anlatılmaktadır.”

Karl gürültü etmemeye çalışarak kalktı, odadan çıktı ve elinde bir bardak çayla döndü. Bardağı özenle Engels’e uzattı.

“Kardeşler, daha 1848 yılında size şöyle seslenmiştik: –diye okumaya devam ediyordu, düzgün, güzel sesiyle Engels– Alman liberal burjuvaları yakın bir gelecekte iktidar olacaklar ve elde eder etmez de iktidar silahını anında işçilere çevirecekler. Bunun nasıl gerçekleştiğine tanık oldunuz. Gerçekte, 1848 Mart hareketlerinden sonra burjuvazinin ta kendisi hiç zaman kaybetmeden devlet iktidarını ele geçirdi ve hemen bu iktidarı, o güne kadarki müttefikleri olan işçileri, eski kölelik konumlarına dönmeye zorlamak için kullandı.”

Engels çayını yudumladı ve yeniden masaya eğildi. Arada bir bakışlarını dinleyicilere yönelterek hızlı ve net bir şekilde okuyordu. Willich kâh oturuyor kâh kalkıyordu ve gözle görülür bir şekilde huzursuzdu. Bauer, nasırlı, kısa parmaklı, işçi ellerini iri dizlerinin üzerine koymuştu ve oldukça memnun görünüyordu. “Sanki falına bakılmış gibi her şey öngörülmüş,” diye dayanamayıp fikir beyan etti.

“Ve 1848 yılında Alman liberal burjuvalarının halka karşı oynadığı rolü, bu öylesine hain rolü, önümüzdeki devrimde küçük burjuva demokratları üstlenecek...”

“Kutsal bir gerçek,” diye yine kendisini tutamadı Heinrich Bauer.

“Almanya’daki küçük burjuva demokratik parti çok güçlü. Şehirlerdeki burjuva nüfusun, küçük tüccar-sanayici kesimin, zanaatkâr ustaların büyük bir çoğunluğunu kapsamakla kalmıyor, köylüleri ve henüz kent proletaryasını kendine dayanak bulamadığı ölçüde kır proletaryasını da taraftarları arasında sayıyor...

“Devrimci proletaryanın çıkarları doğrultusunda tüm toplumsal alanlarda devrim yapma düşüncesinden uzak olan küçük burjuva demokratları, toplumsal koşullarda öyle bir değişiklik istiyorlar ki, var olan toplumsal düzen kendileri bakımından olabildiğince katlanılır ve rahat bir hale gelsin.”

Willich arkadan Engels’e yaklaştı:

“Peki ama Birliğin temel hedefleri neler?” diye sabırsızca ve keskin bir şekilde sordu.

Friedrich anlamayarak başını kaldırdı.

“Sabırlı ol, babalık,” diye kuru bir cevap verdi.

Küçük burjuva demokratları ile birleşmenin olumsuzlukları hakkında uzun bir paragraf okuyarak sesini yükseltti, herkesin ve özellikle Willich’in üzerinde sert bir şekilde göz gezdirdikten sonra devam etti:

“... Devrimi, tüm çok ya da az varlıklı sınıfları hâkimiyetten uzaklaştırıncaya dek, proletarya devlet iktidarını ele geçirinceye dek, ve proleterler birliği, sadece tek bir ülkede değil, dünyanın tüm ülkelerinde, bu ülkelerdeki proleterler arası rekabeti sona erdirecek kadar ilerleyene, en azından en belirleyici üretici güçleri proleterlerin eline toplayıncaya dek sürekli kılmak hedefimiz ve görevimizdir...”

Engels, sözcükleri vurgulayarak ve etkileyici duraklamalar yaparak gittikçe daha yüksek bir sesle okuyordu:

“İşçiler ve her şeyden önce Birlik, bir kez daha burjuva demokratlara, alkışçı bir koro olarak hizmet etmek yerine, resmi demokratların yanı sıra, illegal ve legal bağımsız bir işçi partisini örgütlemek doğrultusunda çalışmalı ve her topluluğu, proletaryanın konumunun ve çıkarlarının, burjuva etkilenmelerden bağımsız olarak tartışılacağı işçi derneklerinin birer odağı ve çekirdeği haline dönüştürmelidir.”

“İşte bu, bana göre bir iş,” dedi heyecanlı Willich. Uzun sakallı, küçük, kurnaz gözlerinin bulunduğu uzun yüzü heyecandan kızardı.

Yan odada tam bir sessizlik hâkimdi. Jenny ve çocuklar uyuyordu. Karl rahatlayarak sandalyenin arkasına yaslandı ve tütün içmeye başladı. Belgenin son bölümü okunuyordu:

“Eğer Alman emekçileri, uzunca bir devrimci gelişme sürecini tam yaşamadan egemen konuma gelmeyi ve sınıfsal çıkarlarını gerçekleştirmeyi başaramazlarsa bile, bu kez en azından yaklaşan bu devrim dramının birinci perdesinin, Fransa’daki sınıf kardeşlerinin doğrudan zaferine denk

düşeceğinden ve böylece devrim sürecinin de güçlü bir itilim kazanacağından emin olacaklar.

“Ama nihai zaferi kazanmak için en önemli şeyi, sınıfsal çıkarlarının bilincine vararak, mümkün olduğunca kısa bir sürede bağımsız parti konumuna geçerek, küçük burjuva demokratlarının ikiyüzlü söylemleri nedeniyle proletarya partisinin bağımsız örgütlenmesinden bir an bile şaşmaya izin vermeyerek kendileri yerine getirmek zorundadırlar. Mücadele şiarları şu olmalıdır: Sürekli Devrim.”

Willich ve Bauer gidince, Karl’la baş başa kalan Friedrich konuştu:

“Barthelémy gelmiş. Yargılamadan önce, Belle-Ille hapishanesinden kaçmış. Orada Blanqui ile aynı hücrede kalmış.”

“Barthelémy mi? Bu karamsar delikanlı yine terör mü sayıklıyor? Korkarım ki, aklını başına toplamazsa, boşu boşuna kafasını cellat kütüğüne koyacak.”

“Evet, belki de. Barthelémy, hiç gereği yokken bir polisi öldürdü ve bunun için on yıl hapishanede yattı. Ne yazık ki, Blanqui’cilerin ancak olumsuzluklarını benimsemiş. Ama haziran günlerinde, mükemmel, sınanmış bir barikat savaşçısı olduğunu gösterdi.”

“Mesleği komploculuk demek daha doğru olur. Bu delikanlı, organize ettiği ‘24 Şubat Barikatı Kulübü’nde tüm teorik cehaletini sergiledi ve devrimci hareketi anlamamaktan doğan tehlikeli bir saplantı içerisinde olduğunu gösterdi. Kolayca herhangi bir provokasyona gelebilir. Dahası, yanılgılarında gözle görülür bir şekilde içten ve cesareti sınırsız. Aklını başına toplaması için bir girişimde bulunmakta yarar var.”

Marx ve Engels, Barthelémy hakkında konuşurken, o, Londra limanı yakınlarındaki West-Ind doklarının bulunduğu sokakta, Jonathan Brown’un meyhanesinde idi.

Meyhanecinin, İngiliz başkentine nereden geldiği belli değildi. Hayalini –Londra doklarında büyük bir meyhane kurmak– gerçekleştirmeden önce birçok meslek değiştirmişti.

Sayısız hır gür, aşırı ayyaşlık nöbetleri, uyuşturucu, deniz fırtınaları ve kazaları, Joe Brown’un yüzünü tamamen değiştirmişti. İngiliz gemilerinin,

kıyısından geçtikleri onlarca ülkenin her biri, meyhanecide bir iz bırakmıştı. Joe, Hong-Kong'tan afyon içilen yerlerin sahiplerinin alçak, dalkavukça eğilişlerini, Japonların göz süzmelerini, dik bakışlarını, Bombay'daki İngiliz memurlarının kaba küfürlerini Londra doklarına taşımıştı. Meyhanecinin pişmiş pancar gibi pörsümüş kocaman yüzünde, yamyassı itici bir burun bulunuyordu.

Jonathan Brown'un meyhanesi her zaman kalabalık oluyordu. İşsiz bir hamal, sömürgelerden gelen yüklerin ağır denklerini kaldırmaya alışkın kocaman elleriyle, cebindeki son peni ile aldığı küçük bira bardağını dikkatlice ağzına götürüyordu. Çürüyen bir muz gibi sarımtrak ve dar bir yüzü olan karısı, kendisine de birazcık bırakır umuduyla onun her hareketini izliyordu. Norveç ve Çin'den gelen buharlı gemileri henüz terk etmiş olan denizciler, sıracalı, boyalı kızları kaba bir şekilde kendilerine doğru çekiyorlar ve onlara viski ısmarlıyorlardı. Tabaklardan çıkan dumanlar meyhaneyi bürüyor, ahşap zemin ve duvarları kaplıyordu.

Bağırışmaları, ayak patırtılarını ve kahkahaları yararak, restoranda ansızın tekdüze bir çocuk ağlaması duyuldu. İçkileri dökmemeye çalışarak, düzeysiz şakalar yaparak, anne, evin penceresinin altında yırtık bir saman sepetinin içindeki çocuğun yanına gitti. Sarhoşların iltifatları arasında, siyah, keskin bir sıvıyı üşüyen çocuğuna içirdi.

Meyhane salonunun yanı sıra Joe Brown'un iki odası daha vardı. Birisiyle özellikle çok gurur duyuyordu. Kocaman bir cam kavanozda, ispirto içerisinde, rengarenk, zehirli yılanlar, akrepler, örümcekler ve tarantula kalıntıları duruyordu. Bu hayvanlar, İngiltere'deki kasaba pazarlarında seyirlik köşeleri süsleyebilirdi. Kuru, Amerikan çöllerinin sınırsız enginliklerini anımsatarak yumaklanmış kementler, kararmış insan kafatasının ve nadir bulunur tropik kuşlarının kalıntıları yanında duruyordu.

Liman işçilerinin ve hamalların ailelerinde doğan kızlar, çocukluklarından itibaren sadece yoksulluğu tanırlardı ve daha küçük yaşta Jonathan Brown gibilerin eline düşer, müşteri çekmek ve onlara içirmek konusunda kullanılırlardı.

Yüzlerce fahişe sabahtan itibaren Thames nehrinin kabarmasını bekliyordu –genellikle gün batımında doklara gemiler geliyordu. Denizcileri dört gözle bekleyen karıları gibi, heyecanla, denizden gelen

düdük seslerini dinliyorlar, dokların siyah duvarlarında, beklenilen gemiler hakkındaki açıklamaları nefes nefese okuyorlar, yağmurda ve rüzgârda limanları izliyorlardı.

Parlak renkli ucuz elbiseler giyen, hastalıklı, cansız yüzlerini pudranın altında gizleyen bu mahkûm kadınlara Joe Brown mecburdu. Brown’un bazı nadide eserleri de vardı. Masalarda, raflarda, vitrinlerde, çeşitli Buda’lar, hantal putlar, rengarenk vazolar, fildişleri, beyaz, sarı ve siyah ırkın dantelimsi oyma ile sarılmış heykelcikleri duruyordu. Her eşyanın aynı şekilde sonuçlanan bir hikayesi vardı. Bazıları sanatsal değere sahip, bazıları ise kabaca yapılmış olan bu eserler bir şişe viski ya da bira, birkaç şilin karşılığında rehin bırakılarak Joe Brown’un eline geçmişlerdi.

Kurnazca gülümseyen ahşap Buda’yı, onu top ateşine tutulmuş bin yıllık köy tapınağının kalıntıları arasından kurtaran denizci iki bardak bira karşılığında Joe Brown’a vermişti. Meyhane sahibi, çıplak, kaba saba boyanmış dansözü –Paris pavyonlarının tipik reklam malı– Marsilya’dan Londra’ya gelen buharlının asık suratlı aşçısından kumarda kazanmıştı. Meyhanecinin yırtık cebinde daima pis bir iskambil kağıdı destesi bulunuyordu. Joe ateşli bir kumarbazdı.

Fakat müzikli, zarif Venedik avizesi, yanan Dünya’yı gösteren yüzlerce yıllık taş idol, antika değeri yüksek, Formoza adasından getirilmiş, porselen krizantemlerle sarılı vazo nasıl Joe’nun eline geçmişti? Meyhane sahibi bu konuda susmayı tercih ediyordu.

Jonathan Brown’un “müzesi”nin ardında yarı karanlık bir kiler bulunuyordu. Barthelémy, yandaşlarını –birkaç Fransız ve Alman sığınmacı– oraya toplamış, onlara, cesur firarını uzun uzadıya anlatıyordu.

Barthelémy, her tür toplulukta onurlu tutum gösterebilen bir salon adamının etkileyici sesi ve hareket tarzına sahipti. Düz mantık, fanatikçe ısrarcılık, dinleyicileri mutlaka etkiliyordu. Bu adam kıvrak zekâdan tamamen yoksundu ama herhangi bir hedefin müptelası olmak, zayıf karakterli insanları hipnotik bir şekilde etkiliyordu. Onunla tartışmak neredeyse olanaksızdı. Yüzünün morumsu rengi, kalın kaşları, akı sarıya kaçan, sağlıksız bir parıltı yansıtan, karamsar, koyu renk gözleri ağır bir etki bırakıyordu.

“Devrimi yine elimizden kaçırmamak için her şeyi yapmak zorundayız. Düşman aramızda, bizim ailemizin içinde. Bu yüzden onun kafasını koparmak daha da kolay olacak. Onu her yerde aramak gerekir: Yazı masasının arkasında, tezgâhın gerisinde. O, içyüzünü gizler. Eğer şüpheli birini fark edersek onun ile can ciğer dostmuş gibi davranacağız. Başka birisiymiş gibi maske takıp aramızda dolaşan, en korkunç düşmandır. Asla hiç kimseye güvenmeyin. Yemin ederim ki, artık birçok kez düşmanlara öldürücü darbeler indirmiş bu ellerim ile, kendisini bizim dostumuz ilan edenlerden biri olan, burjuva diktatörü, hainlerin haini Ledru-Rollin’i yok edeceğim.”

Meyhaneci Jonathan Brown, deneyimli bir komplocu edasıyla kapının yanında duruyordu. Dinleyiciler, garip bir insan olan bu Barthelémy’nin melodik, düzgün sesinden, ihtirasından ve mıknatıs etkisi yaratan deli gücünden adeta büyülenmiş bir halde oturuyorlardı.

“Her zaman böyle zapt edilmez misin?” diye sordu, hazirana dek Barthelémy ile aynı fabrikada çalışmış, açık renk gözleri olan, iyi niyetli genç makinist.

“Senin gibi bebek kadar usluydum. Ta ki, Louis-Philippe’e karşı isyanlara katıldıktan sonra, bir jandarma yüzüme vurup içimdeki köleyi, yani insanı uyandırana dek. Üç gün sonra bu jandarmayı öldürdüm.”

“O, içindeki kaplanı uyandırmış,” dedi birileri.

“Düşmana karşı onun metodlarını kullanmak gerekir,” diye kalktı Barthelémy.

“Şimdi ne yapmayı düşünüyorsun?”

“Blanqui ve diğer kardeşlerimi Belle-Ille hapishanesinden kurtarmayı deneyip, ardından tiranları, hainleri öldürmeyi düşünüyorum. Listemdeki ilk kişi Ledru-Rollin. İllegal bir grup organize etmek, güvenilir insanlar bulmak zorundayız. Komplosuz devrim yapılamaz. Şimdi kardeşler, yorgun vücutlarımıza gerekeni vermeliyiz.”

Meyhaneci şarap getirdi ve orada toplananlar da büyük bir zevkle içtiler.

“Hainlere ve tiranlara ölüm!” diye ilan etti Barthelémy.

Gece yarısında herkes kalktı.

“Sen Emmanuel, geceyi burada geçireceksin. Karım ve kızım sana yatak hazırlıyorlar,” dedi Jonathan Brown, yüzünü yamultarak. Bu yamultma onun gülümsediği anlamına geliyordu. Meyhanecinin karısı –şişman bir muhabbet tellalı– ve Barthelémy’nin daha ilk bakışta beğendiği, hoş kızı Nancy, özenli bir şekilde birkaç sandığın üzerine şilte ve yastık yerleştirdiler.

Emmanuel, Nancy’yi yeni komploya kazandırmak için zapt edilmez bir istek duydu. Onu güçlü bir şekilde yanağından öpmekle işe koyuldu. Nancy çok kızdı ama Emmanuel nazik olmayı bildiğinden dolayı çabuk affedildi.

“Belki de yarın darağacında ipi boylayacağım,” diye konuşuyordu. “Benim yaşamım bir barut parlaması. Bir an bile olsa bana yeter.”

“Sürekli tehlike altında nasıl yaşayabiliyorsun?” diye soruyordu meyhanecinin kızı.

Meyhaneden hâlâ, dans edenlerin ayak sesleri, keman gıygıyları ve sarhoş sesleri geliyordu.

“Tehlikeler, bir komplocunun yaşamının en çekici yanını oluşturur. Polis her adımda bizim için tuzak kuruyor ve zindanlar ya da sürgünler başımızdan eksik olmuyor. Burada değil orada geçiyor hayatımız, bizim baba evimiz orası. Belki de yarın yine barikatta olacağım ve kalbimin atışına son verecek olan kurşun beni orada bekliyor olacak. Ben şu anın tadını çıkarmak istiyorum,” diye fısıldıyordu Barthelémy ama yüzünde bir tek sinir bile titremiyordu.

“Sözlerin yakıyor ama yüreğin buz gibi kalıyor,” dedi. Nancy, birden bu adamın içyüzünü görerek.

Barthelémy dikkatlice hatta şüpheli bir şekilde, onun tertemiz ve iyimserce bakan gözlerini süzdü.

“Sen, bu meyhane bataklığında büyüyen bir ak nilüfersin,” dedi düşünceli bir halde. “Zeki bir ak nilüfer. Haklısın, kalbim soğuk. Ben çok yorgunum ama bu da ancak bir anlık. Bilardo bilyesi gibi yaşamı oynama alışkanlığı, kimsenin fark etmemesine karşın benim arzularımı köreltti. Ben özgürlüğü bile umursamıyorum, yoksa yine hapse düşme riskini nasıl göze

alabilirdim! Yaşamı umursamıyorum, aksi halde devrim adına nasıl öldürebilirdim ve idam edilmeye hazır olabilirdim! Eğer tüm düşmanlarımızı, tiranları öldürebilirsem ben yine neşeli ve sıradan bir delikanlı olabilirim."

"Senin ruhun hasta," dedi acıyarak Nancy ve onun gür saçlarını okşadı.

***

İngiltere'ye gelişinden kısa bir süre sonra Barthelémy, Marx ve Engels'le karşılaştı.

"İkinizin de bana söyleyebileceğiniz her şeyi önceden biliyorum," diye başladı Barthelémy sinirli bir şekilde. "Biz asla birbirimizi anlayamayacağız. Bunun için de üzülmüyor değilim. Beni ikna etmek için nefesinizi boşuna tüketmeyin. Biz aynı fikrin insanlarıyız ama onu gerçekleştirme yöntemlerimiz farklı."

Son yıllarda açık bir şekilde belirginleşen Karl'ın dudaklarının iki ucundaki alaycı çizgiler keskinleşti, Marx hafifçe gülümsedi.

"Sizin Barthelémy, daima, hazırlıksız olduğunuz devrim maceralarına ihtiyacınız olmuştur. Siz gerekli tarihi ve ekonomik koşullar olmadan, zaman, mekân dışında yaşamak ve mücadele etmek istiyorsunuz. Kaçınılmaz olarak hezimete uğrayacaksınız. Mücadelenin sonucunu ve zaferi belirleyen koşulları göz ardı etmemek gerekir."

"Zaferi," dedi Barthelémy, "zamanında patlamış bombanın barutu, düşmanın kafasını delmiş ölümcül kurşun belirler."

Karl ağır ağır öne doğru eğilip dirseklerini masaya dayayarak, konuşanın kara gözlerinin içine dikkatle bakıyordu.

"Feodalizm ve şimdiki burjuva düzeni adeta bin kafalı bir canavar," dedi sert bir şekilde Marx. "Bir tek kafasını kesersen onun yerine anında binlerce yeni kafa çıkacak. Toplumsal hareketi oluşturan koşulları reddetmek için akıl hastası ya da manyak olmak gerek. Siz korkunç derecede yanılıyorsunuz ve böylece devrime de zarar veriyorsunuz. Ortaçağ simyacıları gibi teoriyi reddediyor ve kendinizi anlamsız bir ölüme mahkûm

ediyorsunuz. Sizin komplolarınız, cehennem makineleriniz, tabancalarınız, meş'um bir saçmalık."

"Eğer insan sizin ardınızdan yürürse asla devrim zafere ulaşamaz," diye hırladı Barthelémy.

"Başka yol yok. Bunları biz uydurmadık. Siz de olayların akışını durduramazsınız," diye söze karıştı Engels. Marx gibi o da, Barthelémy'nin aptalca inadına, sinir olmaya başlamıştı. "Siz bizden çok daha büyüksünüz, Emmanuel ve horoz dövüşü yapmak size yakışmıyor. Tehlikeli öfkenizi zapt edin ve devrim faaliyetlerini örgütlemeye başlayın."

"Onunla siz ilgilenin, benim işim ise, tarihin akışını bize doğru çevirmek."

"Çabalarınız boşa gider, çünkü tarih, siz makinistlerin ustaca kullanabileceği bir manivela değildir. O, hepinizi fırlatıp acımasızca boğacak," dedi Marx. Zeki bulmadığı bu yaşı ilerlemiş adama karşı can sıkıntısı ve büyük bir kızgınlık duymasının yanı sıra içine acımaya benzemeyen bir his yerleşti.

"Hâlâ Jonathan Brown'un meyhanesinde mi kalıyorsunuz?" diye sordu Friedrich.

"Bu namuslu adamdan boş yere şüpheleniyorsunuz."

"Korkarım ki, sizi bu konuda sadece ve sadece düş kırıklıkları bekliyor," diye gülümsedi Friedrich.

"Tanrı aşkına!" diye ateşlendi Barthelémy. "Joe ile birlikte, işçilerin moral durumunu yokluyor, gerekli insanları arayıp bularak onları faaliyetlere kazandırıyoruz. Gizli görüşmeler için meyhane mükemmel bir yer. Hiç kimse bizi izleyemez."

"Bu pis batakhaneye gelen grubunuzun üyeleri herhalde bir devrimcinin alışkanlıklarından çok eğlence düşkünlüğüne ve serseriliğe sahip. Bunu nasıl açıklayabilirsin," diye sordu Marx; ve Engels'le anlamlı bir şekilde bakıştılar.

"Ama buna karşılık, Londra'da karınca gibi kaynayan, Prusya ve İngiliz hükümetlerinin ajanlarını yanıltıyoruz," diye ısrar ediyordu Barthelémy.

Marx ve Engels'in, terörizmin bu katlanılmaz vaizcisiyle yaptıkları tartışma akşam geç saatlere kadar kâh dindi kâh alevlendi. Üçü de sokağa çıktıklarında artık hava kararmıştı ve anında peşlerine birkaç hafiye düştü. Sağlam yapılı, geniş omuzlu Marx'ı, subay gibi dimdik yürüyen Engels'i, aşırı uzun boylu Barthelémy'yi kıskanarak, okyanusun dev sakinlerinin peşine takılıp hızlı hızlı yüzen küçük balıklar gibi arkalarından yürüdüler.

"Tahmin ettiğim gibi, Barthelémy bir gösteriş düşkünü," dedi Karl sertçe, Friedrich ile yalnız kaldıklarında. Onun sözlüğünde en aşağılayıcı sözcüklerden biri, "gösteriş düşkünü"ydü. Palavracı olarak gördüğü insanlarla hiçbir şekilde muhatap olmak istemiyordu.

Karl, çilli, yassı, solgun bir yüzü olan şişmanca adamı artık birçok kez omnibüste, kafede, kütüphanede fark etmişti. Sadece benekli suratı değil, büyük göbeğini sıkan redingotu ve sarı renkli küçük börekçi şapkası da dikkat çekiyordu.

Engels'in de "kuyruğu" –Willich polis hafiyelerine bu adı vermişti– vardı. Marx da, Engels de polis takiplerine alaycı bir sakinlikle karşılık veriyorlardı. Bazen, Marx ve Engels birlikte çalışırken, iki gizli polis, birbirlerine mesleklerinin olumsuzluklarından yakınıyorlardı.

"Bilemiyorum," diyordu çilli, tombul hafiye. "Hükümet bu Alman için neden bu kadar para harcıyor."

"Emniyetin tuhaf ya da çok gizli birtakım fikirleri olabilir."

"Bir firmanın elemanı kılığında Marx'ın evine girdim," diye devam ediyordu çilli olan. "Marx'lar çok yoksul insanlar. Bir odaları ve yatak odası olarak da kullanılan bir kilerleri var. Çocukları sağlıklı görünmüyor. Doğruyu söylemek gerekirse benim evim kat kat daha iyi durumda."

"Sen herhangi bir lordu ya da bankeri mi takip etmek istiyorsun?"

"Sorun bu değil. Benim 'hedef' bazen tüm gününü kütüphanede harcıyor. Yazdığı kağıt sayfası insanı iflâsa götürür."

"O, kendisini bilime kaptırınca sen ne yapıyorsun?"

"İşte asıl mesele de bu. Onun ardından imparatorluğumuzun tüm gazetelerini okumak zorunda kalıyorum. Bundan da başım ağrıyor. Ama

böylece uyuklamaktan da kurtuluyorum.”

“Ben ise tam tersine, uyuyabilmek için okuyorum. ‘Times’ beni çok çabuk uyutuyor. Bizim mesleğimizde en iyisi zamanında bir kadeh bir şeyler içmek.”

Polis hafiyeleri, gün be gün başarısızlıklarını paylaşırken Karl ve Friedrich, ‘Dergi’nin materyallerini inceliyorlardı. Marx, Fransa’daki sınıf mücadelesini konu alan kitabını bitirmek üzereydi. Engels, Almanya’da köylü savaşının tarihi üzerinde çalışıyor, 1525 yılında köylülerin gerçekleştirdikleri büyük anti-feodal ayaklanmanın nedenlerini, gelişimini ve sonucunu inceliyordu. Friedrich’in, ülkesinin uzak geçmişini ustaca canlandırmasına karşın kitabında bugünün gök gürültüsü yankılanıyordu.

Engels, köylülerin, sınıf mücadelesindeki önemini açıklıyordu. Devrimci proletaryanın, köylüleri yönetme zorunluluğunu ispatlıyordu. Ona göre, 1525’te Almanya’da köylü ayaklanmasının yenilgi nedenleri, şehirlilerin –şimdiki burjuvazinin ataları– ihanetinde ve ülkenin politik parçalanmışlığında gizliydi.

Büyük köylü savaşının mücadelecilerinin güçlü karakterlerini canlandırarak Engels, Almanya’nın üstün kişiler doğurduğu dönem hakkında da yazdı. Bu kişiler, tarihin her dönemindeki en iyi devrimcilerle boy ölçüşebilirdi.

Alman halkı bu savaşta, direnç ve dayanıklılık kazandı, enerjisini büyük ölçüde geliştirdi. Şehirlilerin torunlarını yani burjuvaları şimdiye kadar ürpertmeye devam eden fikirler bu dönemde, Alman köylüleri ve plebleri arasında doğdu. Engels, bu süreçte yaşayan insan tipleri ve XVI. yüzyılın sınıf mücadelesinin sonuçları üzerine 1848 ve 1849 yılındaki devrim çatışmalarının içeriğini aktardı.

***

Londra yakınlarında bulunan Hampstead Heath, İngiltere’nin en şairane yerlerinden biri olarak görülür. Seyrek ağaçlı orman ve çayırlar, VIII. Henry’nin iç karartıcı şatosunun sade, bakımsız parkına dek uzanır. Uslanmaz bir ahlaksız ve büyük düşünebilen bir politikacı olan VIII. Henry,

taşkın eğlenceler, turnuvalar, dini ve feodal çekişmeler, kişisel suçlar, devlet kazanımları ile İngiltere'nin tarihini renklendirmişti.

Heampton-Court'taki orman ve tepeler, geniş ovalar, Alman sığınmacılara yurtlarını hatırlatıyordu. Belki de özellikle bundan dolayı, Alman işçilerinin eğitim topluluğu sık sık bu güzel beldeyi piknik yeri olarak seçiyordu.

1850 yazının güzel bir gününde Lenchen sabah erkenden, bir an önce şehirdışı gezintisine göndermek üzere Karl, Jenny ve kızları uyandırdı. Akşamdan hazırlanmış saç bantlarını ve açık renk elbiseleri uzun süre düzeltti. Herkesin hazırlanması kısa sürdü. Gözünden hiçbir şey kaçmayan Lenchen, bir kez daha küçük Jennychen ve Laura'yı süzdü, bukle bukle gür saçlarının fiyonklarını düzeltti, usta parmakları ile küçük pantolonların fırfırlarını kontrol etti.

"Bizim kızlar ve anneleri güzellikleriyle, eğlenceye katılan herkesi gölgede bırakacaklar," dedi bir falcı edasıyla ve ardından bir şeyleri hatırlayarak hızla kendisini konsol çekmecesine doğru attı ve oradan dikkatlice kolalanmış dört mendil çıkardı.

"Karl, unutma ki yol biletleri setrenin sağ cebinde, para kesesini de aynı yere koymuştun. Of şu okumuş adamların dalgınlıkları yok mu!" Homurdanarak konuşuyordu Lenchen.

"Dalgınlık değil, kendini daha önemli işlere kaptırmak," diye gülümsedi Jenny.

"Kocanı savunma, hepinizi biletsiz diye kırda indirdikleri zaman derdinizi kontrolöre anlatın bakalım anlatabilirseniz. Hepinize mendil verdim, lütfen kaybetmeyin," diye öğüt verici bir ses tonuyla yine ekledi Lenchen ve bir kez daha dikkatli bir şekilde Karl, Jenny ve çocukları inceledi.

Nadir rastlanan sıcak, parlak günlerden biriydi ve şarkıların, müziğin, oyunların ve dansların eşlik ettiği Hampstead Heath'taki eğlence oldukça başarılıydı.

Son zamanlarda birkaç ay cezaevinde kaldığı İsviçre'den kısa bir süre önce gelen Wilhelm Liebknecht, az tanıdığı bu insanlar arasında kendini evindeymiş gibi hissediyordu.

Burada, güneşli Hampstead Heath alanında, neşeli hemşehrileri arasında Karl'ın çekiciliği, sadeliği, bununla birlikte anlaşılmaz gizemi daha da çok göze çarpıyordu.

Bazı insanlar vardır ki, karşılarında ruhen toparlanmamak, irade gücünü ve düşüncelerini harekete geçirmemek, daha temiz ve doğrucu olmaya çalışmamak olanaksızdır. Marx, öyle biriydi. Onun bulunduğu ortamda sohbet daha anlamlı oluyor, düşünceler kanatlanıyor, ruh arınıyordu.

Karl'ı ilk defa görmesine karşın, Liebknecht'e, Engels'in anlattıklarından ve hakkında duyduklarından çok, sanki kendisi de uzun süredir şahsen onu tanıyormuş gibi geliyordu. Düşüncelerinde önceden onun canlı bir resmini çizmişti. Genellikle insan, başka birinin düş gücündeki görüntüsüyle nadiren uyuşur. Marx'ın, genç ve biraz heyecanlı Liebknecht'in düşündüğünden çok daha güçlü, zekâ ve irade yansıtan biri olduğu ortaya çıktı.

"Efsane kahramanı gibi bir kafası ve gür saçlarının oluşturduğu bir perçemi var. Onun her sözü, ne büyük bir espri ve sağgörü derinliği içeriyor," diye düşünüyordu Wilhelm, Marx'ın şakalaşarak ve bulaşıcı kahkahasını yüksek sesle atarak yaptığı sohbeti dinlerken.

"Baba Marx", –eğitim topluluğu üyeleri kendisine bu isimle sesleniyordu– birkaç gün önce Regent Street'de demiryolu grubunun taşıdığı bir elektrikli makine modelini izlediğini, olağanüstü bir canlılıkla anlatıyordu.

"Harika bir şey, dumansız ve sessiz, inanılmaz sayıda çok vagon çekiyor. Elbette geleceğe ait bir olay, ama bir kez prensip bulundu mu, ardından gelecek gelişme, sadece bir zaman sorunudur. Dostlar, yeni bir teknolojik devrimle karşı karşıyayız. Teknolojik ilerleme gelecekte ekonomik bir devrime yol açacak; bu ekonomik devrim ise mutlaka politik bir devrimle sonuçlanacak."

Karl'a göre, geçmiş yüzyıllarda dünyayı altüst eden buhar gücünün hakimiyet devri bitmiştir; yerine onunla kıyaslanmayacak ölçüde büyük bir devrimci güç –elektrik kıvılcımı– geçecektir.

Konuşma, doğabilimi ve diğer bilimlerdeki başarılara doğru sürüklendi. Marx, zafer kazandıklarını sanan çarpık zekâlı Avrupa gericilerini alaylı bir

şekilde yermeye koyuldu.

“Hayır,” diye konuşuyordu Marx. “Devrim, ölümcül bir şekilde boğulmuş değil, o yeniden ayakları üzerinde doğrulacak ve kazanacak. Bilim, özellikle doğabilimi, elektrik enerjisi, zifiri karanlığa ve gericiliğe karşı ağır ağır yeni patlamayı hazırlıyor.”

“Bu elektrikli lokomotif modeline camdan bakarken onun Kutsal Üçlü’ye ölüm getiren ata benzediği sezisine kapıldım,” dedi Liebknecht ve karşısında üstün, alışılagelmiş normları fazlasıyla aşan birinin durduğu bilinciyle, çekinerek Marx’a yaklaştı.

Bir öğrencinin, öğretmeni karşısında hissettiği özgüven eksikliğini duyumsayarak gözle görülür bir şekilde utandı.

Marx’ın bakışları samimi, derindi. Karşısındakinin iç dünyasını çözme ve kontrol edercesine doğrudan uzun uzun izleme alışkanlığına sahipti. Liebknecht, bu sessiz sınamadan kolayca geçti. Aralarında dostça canlı bir sohbet başladı. Wilhelm, Almancayı belirgin bir Yukarı Hessen aksanı ile konuşuyordu ve Karl şaka yollu onu düzeltmeye başladı.

Ormanın kenarında körebe oynayanların arasında Jenny ve çocukları gözleriyle arayıp bulan Karl, oraya yöneldi ve onları Liebknecht’le tanıştırdı. İki küçük kız kısa bir süre sonra yeni tanıdıklarıyla saklambaç oynamaya başladılar.

Saat beşte, pikniğe katılan herkes, çay içmek ve sandviç yemek üzere çimlere oturdu.

Hiçbir şey; ne büyük Paganini’nin kemanı, ne parlamento dalaşları ne de herhangi bir yerde başlayan savaş haberi, ada sakinlerinin tam saat beşte mutlaka çay içmelerini engelleyebilirdi. Bu saatte konser salonları, belediye binaları, gazete büroları ıssızlaşır, sokak ve meydanlardaki kalabalık azalırdı. Alman sığınmacılar da bu alışkanlığı benimsemişlerdi. Ve Hampstead Heath çayırında çay ve sandviçler daha bir lezzetli olmuştu. Kimileri de bira ve sosisi tercih etmişlerdi.

Marx, boş konuşmaya ve dedikoduya izin vermezdi. Sohbeti bile amaçsız değildi: Ya anlatıyordu, ki böyle zamanlarda öğretmen, danışman oluyordu, ya da kardeşçe bir içtenlikle ve büyük bir istekle sorular soruyor ve

dinliyordu. Liebknecht, Marx'ın bu özelliğini keşfetmişti. Marx'la konuşmak onu zenginleştiriyordu.

Karl, insanları seviyordu ve onları incelemekten, içlerindeki iyi, özgün, önemli özellikleri aramaktan yorulmuyordu.

"Siz dilbilimciydiniz değil mi?" diye merakla sordu Marx, Liebknecht Baden ayaklanmasından sonra başına gelen belaları ve geçici belgelerle Fransa'dan Londra'ya kaçarak hapsedilmekten nasıl kurtulduğuna dair hikâyesini bitirdiğinde. "Ben de dilbilimine büyük bir ilgi duyuyorum," diye devam etti Karl. "Ve eski diller de en az yeni diller kadar ilgimi çekiyor. Aklıma gelmişken, siz İspanyolca biliyor musunuz?"

Wilhelm bu dili öğrenmemişti.

"Yazık, bir filolog bu dili mutlaka bilmeli, çünkü İspanyolca Cervantes'in, Lope de Vega'nın, Calderon'un dili. Ben size yardım ederim, bana gelin. Roman dillerinin kıyaslayıcı gramerinden başlarsınız ve sözcüklerin kökenlerini, yapılarını tekrarlarsınız."

Ertesi gün, yakınlardaki Church Street'de oturan Liebknecht, Marx'a uğradı ve ondan sonra neredeyse her gün onu ziyaret etmeye başladı.

Karl'ın yardımıyla İspanyol dilini öğrenmeye koyuldu. Her gün Marx, onu kontrol ediyor ve "Don Kişot"tan yeni bölümler okumasını istiyordu.

Genelde atak ve kolayca ateşlenen bir yapıya sahip olan Marx, öğretmen konumunda olunca son derece kendine hakim, sabırlı ve sakindi; bu da Liebknecht'i çok şaşırttı. Olağanüstü beyninin sahip olduğu hazineyi paylaşmaya ve yardım etmeye kalkıştığı herkes, Marx'ın muhteşem belleği, tarif edilmez bilgeliği, düşüncelerinin içsel bütünlüğü karşısında hayretlere düşüyordu.

Liebknecht, kendisinden hemen sonra, aynı gün Marx'ı Louis Blanc'ın ziyaret ettiğini öğrendi. Jenny gülerek bu ziyaretin bütün ayrıntılarını anlatıyordu.

Blanc'a kapıyı Lenchen açmış ve son derece şaşırmıştı. Karşısında boyu 12 yaşındaki bir çocuğunkinden fazla olmayan, ama yüksek parlak silindir şapkalı ve hiçbir mankenin giyemediği kadar yüksek ökçeli ayakkabıları olan gösteriş düşkünü bir adam duruyordu.

“Geldiğimi bildirin,” dedi havalı bir şekilde, kendisini oldukça uzun boylu gösteren şapkasını isteksiz bir şekilde çıkararak.

“Evet, kadınsı yüzünden dolayı, Karl’ın Beyaz Louis dediği ‘büyük’ tarihçi ve politikacı, ufak tefek Louis Blanc’ın ta kendisi bizleri ziyaret etme lütfunda bulundu. Lenchen onu dairemize getirdi,” diye anlatıyordu Jenny, birinci odası kabul, çalışma, misafir, yemek ve yatak odası olarak kullanılan; ikincisiyse mutfak ve çocuk odası işlevi gören proleter evini eliyle göstererek. “Louis Blanc, odada tek başına kalınca köşedeki küçük aynayı fark etti ve ona doğru zıpladı. Yarı açık kapıdan gereğinden fazla eğlenceli olan bir sahne gördüm. Bay Blanc, beğeniyle kendisine bakarak çeşitli pozlara girmeye, süslenmeye başladı, en etkileyici halini takınmaya çalışarak jestlerini aynanın karşısında kontrol ediyordu. Karl ve ben, bu oldukça sıradışı gösteriye istemeden tanık olmuştuk ve yüksek sesle kahkaha atmamak için kendimizi zor tutuyorduk.”

“Evet, en sonunda, bu aktör bozuntusunun yapıştığı aynadan uzaklaşması için öksürmek zorunda kaldım,” diye ekledi Marx. “Bu palyaçonun, sanki Dük Saint-Simon’muş da Ondördüncü Louis’ye takdim ediliyormuş gibi Jenny’nin karşısında eğilmesi görülmeye değerdi. Ama soytarılıktan ve gösterişten tiksindiğimi anlamasını sağladım ve Louis Blanc doğal, yakışır bir ses tonuyla konuşmak zorunda kaldı.”

Marx, Londra’daki sığınmacılar arasında iyi tanınıyordu ve Louis Blanc, onunla yakın bir ahbaplık kurmak istiyordu. Çok yönlü bilgisi ve güzel konuşmasıyla hoş izlenimler bırakmayı umuyordu. Ama Marx, devrime büyük zararlar veren, siyasette tutarsız, şöhret düşkünü bu kaypak adamı çok iyi tanıyordu. Louis Blanc, kısa sürede Marx’ı müttefik olarak kazanamayacağını anladı. Bir daha da karşılaşmadılar.

***

Liebknecht de, bir süre sonra Marx’ın temel çizgiler içerisinde bütünlüklü, tamamıyla yeni bir sistem geliştirerek verdiği politik ekonomi derslerine girmeye başladı.

Liebknecht, Marx’ın olağanüstü berrak konuşma tarzından, ilgiyi sürekli canlı tutması ve en zor kavramları bile işçilerin anlayabileceği bir dilde aktarmasından gittikçe daha fazla etkilenmeye başlamıştı.

“Dildeki açıklık,” diye düşünüyordu Wilhelm, “elbette ki düşüncedeki berraklığın sonucudur. Berrak düşünce her zaman berrak bir şekil oluşturur.”

Ders esnasında, Marx, üzerine tebeşirle formüller yazdığı taş bir tahta kullanıyordu. Brüksel’de ilk kez işçi topluluğuna politik ekonomi dersleri verirken de aynı yolu izlemişti. Dersin bitiminde sadece dinleyicileri değil, kendisini de kontrol etmek ve aynı zamanda anlaşılmayan zor konuları açıklamak için genellikle sorular soruyordu. O doğuştan bir pedagogdu, bilgi ve hazırlık konusunda eşitlenmemiş herhangi bir dinleyici kitlesinin anlayabileceği şekilde konuşabiliyordu.

Marx ve Liebknecht, Gray Windmal Street’deki derslerden sonra bazen Rathbone meydanına gidiyorlardı. Oradaki eski evlerden birinde, Fransız sığınmacılar tarafından kiralanmış bir atış poligonu ve eskrim salonu bulunuyordu. Barthelémy ile karşılaşıyorlardı orada genellikle. Manyaklık derecesinde terörizme ilgi duyan bu adam, mükemmel bir eskrimciydi, ama o bununla yetinmeyip uzun uzun, tabancayla atış talimi yapıyordu.

“Bir gün mutlaka,” diye konuşuyordu Barthelémy, siyah, kalın kaşlarını karamsar bir şekilde çatarak, “Ledru-Rollin’in ve tüm öteki hain ve tiranların kafalarını birbiri ardına delik deşik edeceğim.”

“Saçmalık,” diye kızıyordu Marx. “Bu akılsız, kendisini devrime feda etmek adına darağacını boylayacak. At gözlüklerini asla çıkaramıyor!” diyen Karl can sıkıntısıyla başını salladı ve poligondan çıkıp eskrim salonuna gitti.

XIX. yüzyıl ortalarında İngiltere’de sakal ve bıyık revaçta değildi. Ama Fransızlar, istisnasız sakal, hiç değilse bıyık bırakıyor, sakallarına ve bıyıklarına çeşitli şekiller veriyorlardı: Kalın ya da ince bıyıklarının uçlarını ok gibi züppece buruyorlardı. Vücutlarını saran elbiseler içerisinde oldukça etkileyici görünüyorlardı ve flöre, kılıç ya da eskrimi ustaca kullanıyorlardı.

Huzurlu, tasasız bir kent olan Bonn’da geçirdiği mutlu günlerden beri Karl eskrime ilgi duyuyor ve rakiplerine isabetli darbeler indirebiliyordu. Üniversite yıllarında birçok kez iddialı üniversite turnuvalarına katılmıştı ve büyük bir istekle düellolara çıkmıştı. Karl, keskin kılıcın nelere kadir

olduğunu biliyor ve eskrimi, gücün, atikliğin, yürekliliğin bir ifadesi olarak görüyordu.

Uzun süre eskrime ara vermiş olduğu için önceleri Fransızlarla yarışırken kendisine pek güvenmiyordu, üstelik onların tarzlarını da bilmiyordu. Ama kısa bir süre sonra ani saldırıları savuşturma ve her darbeye hazır olma yeteneğini yeniden kazandı. Karl, Bonn'daki ünlü eskrimci Ayı'nın tarzını gözlerinin önüne getiriyor ve onun gibi, rakibini tuzağa düşürmek için kıvrak hareketlerle geri çekilerek, aniden saldırarak ateşli bir çatışmada galip gelinceye dek yapısından beklenmeyen şaşırtıcı bir hafiflikle salonda adeta uçuyordu.

Marx'tan oldukça genç olan Wilhelm de iyi bir eskrimciydi ama Marx kadar usta değildi ve genellikle karşılaşma uzadıkça zapt edilmez darbelere dayanamayarak teslim olmak zorunda kalıyordu.

Yorgun ama sinirleri boşalmış ve çok neşeli bir halde Rathbone meydanını terk edip yakınlardaki ağırbaşlı Oxford Street'e çıkıyorlardı.

İngiltere'de nadir rastlanan güneşli güzel bir gün, Liebknecht, Marx'ı biraz temiz akşam havası almak üzere yeşil, şairane Hampstead Heath taraflarına gitmeye ikna etti. Omnibüsün açık kısmında yolculuk ederlerken, bir durakta, meyhanenin etrafına toplanmış insanlar gözlerine çarptı. Bir kadın çaresizce bağırıyordu: "Yardım edin, adam öldürüyorlar!"

Karl, ardından da Wilhelm, hemen omnibüsten kaldırıma atlayıp kalabalığın içlerine doğru ilerlediler: Sarhoş bir kadın ciyak ciyak bağırıyor, kendisini yerlerde sürüklerken bir yandan da acımadan yumruklayan kocasına karşı direniyordu. Londra'da karılarını döven kocalar tuhaf karşılanmıyordu ve Marx bu tür erkeklere daima sınırsız bir kin duyuyordu. Kadının çığlıklarını duyunca kurbana yardım etme isteği ile öne atıldı. Liebknecht de peşinden. Ama sarhoş kadın derhal kocasını savunma pozisyonuna girdi ve yumruklarını kaldırıp, kendini savunanlara doğru sallayarak saldırıya geçti. Savunucular geri çekilmek zorunda kaldılar.

"Bu olay daha da kötü sonuçlara yol açabilirdi. Karı kocanın arasına girilmez deyimi tam da bu durumlar için söylenmiş galiba. Ama itiraf etmeliyim ki, karılarını döven kocaları öldüresiye pataklamaya her zaman varım," dedi gülerek Marx.

“Evet ama yardımseverlik denememiz bize pahalıya patlayabilirdi. Sizin zapt edilmez karakteriniz bazen tehlikeli olabiliyor,” dedi Liebknecht.

***

Marx’ların yaşamındaki nispeten tasasız dönem uzun sürmedi. Felâketlerin istilasında anlaşılmaz bir düzenlilik vardır; evin kapıları onlar için açılmışsa bir kez, soğuklar öncesi yılanlar gibi sürü sürü gelirler. Yoksulluk ve hastalıklar başlar, ölüm gelir, ruhu zehirleyen küçük kavgalar olur, insanın içyüzü ortaya çıkar, ham düşler yıkılır. Yoksulluğun ilk kurbanları en zayıflar olur.

Sefalet, erkeği yıpratır, kadını harap eder, çocukları öldürür.

Jenny, Musch’un sararıp solduğunu küçük Heinrich’in günden güne eridiğini, Karl’ın sık sık hastalandığını gördükçe çırpınıp duruyordu.

Her pazar, ev sahibesi hesabı önüne sürüyordu. Bir oda ve bir hücre için –ikincisine oda demeye bin şahit ister– ödedikleri parayla Trier’de kocaman bir ev kiralayabilirlerdi. Kraliçe Victoria’nın başkentinde fiyatlar olağanüstü yüksekti. Altı kişinin geçimini sağlama kaygısı, trajik çözümsüzlüğüyle Karl ve Jenny’ye acı veriyordu. Joseph Weydemeyer’den, ailenin son değerli eşyalarını –Frankfurt am Main’de rehin bırakılan aile yadigârı gümüşleri– satmasını istemek zorunda kaldılar. Onları rehinciden geri alacak paraları olmadığı için, Karl, gümüşler satılır satılmaz iade etmek koşuluyla borç almayı önerdi.

Marx tüm parasını devrimci hareketin ihtiyaçları için kullanmış ve şimdi tamamen yoksul kalmıştı. Engels ona yardım edebilecek durumda değildi. Çünkü bu sıralar, tekstil fabrikatörü babasıyla kavgalıydı ve bürosunda işe başlamak için çağrıyı ihtiyardan bekliyor, böyle bir çağrı olmadan Manchester’a gitmek istemiyordu.

Marx, zorlana zorlana Weydemeyer’e yazdığı mektubu bitirmek üzereydi ki, odaya aniden, neşeli kahkahalar atarak kızları girdi ve hemen babalarının dizlerine çıktılar. Ne Londra’nın sisi ne de can sıkıcı Dean Street; hiçbiri bu sağlıklı, yaşama sevinci dolu yavruların yanaklarındaki kırmızılığı yok edememiş, gözlerinin parıltısını söndürememişti. Babalarından masal anlatmasını istediler ve bükülmez iradesiyle dostlarını

da düşmanlarını da etkileyen Karl, kızlarına kolayca boyun eğdi. Hiç düşünmeden, büyüklerini dinlemedikleri için omnibüsün altına düşen, izin almadan şehir bahçesindeki fıçıdan su içip hastalanan ve sonuçta ceza olarak kendilerini kötü cadının evinde bulan küçük kızlar hakkında bir masal anlatmaya başladı.

“Arkası yarın,” dedi Karl ve Jennychen ve Laura’yı özenle yere bıraktı.

Hâlâ masalın etkisinde olan kızlar, karşı çıkmaya cesaret edemediler.

Karl kurnazca gülümseyerek konuştu:

“Siz, kötü büyücünün çuvalına düşmek istemezsiniz değil mi?”

Kızlar gerçekten de bundan korkuyorlardı. Daha sonra Karl mektuba dönüp Weydemeyer’den tüm gümüşleri satmasını ama altı yaşındaki Jennychen’e hediye edilen küçük bıçak, çatal, kupa ve tabağı korumasını istedi.

Bu zor günlerde bile Karl, Friedrich ile birlikte iki kat fazla bir enerjiyle çalışıyordu. Yayınlanan yeni edebi kitaplar hakkında eleştiri yazıları yazıyorlardı. İkisi de Thomas Carlyle’ı ele alma gereği konusunda hemfikirdi. Carlyle, Alman edebiyatından önemli ölçüde etkilenen tek İngiliz yazardı.

“Ne yapalım,” dedi Karl. “Nezaket gereği de olsa onun hicivlerine bir göz atmalıyız.”

Thomas Carlyle, Fransa’daki Şubat Devrimi’nden sonra azılı bir karşıdevrimci oldu. Halkla kahramanları karşı karşıya koyup tek tek kahramanlara tapma fikrini yaymaya çalıştı. Kin dolu bir küçümseme ile, kitlelerin rolünü reddediyordu. Carlyle’in bu türden açıklamaları Marx ve Engels’i, cesur, sert uyarılar içeren bir cevap yazmaya zorladı.

Küçük burjuva demokratları, onların tarihçi ve edebiyatçıları, tek tek kişilerin rollerine abartılı bir şekilde önem veriyordu. Gaius Julius Sezar ve Napolyon, Roma papaları ve her türden hükümdarlar, onlara göre, insanlık tarihinin gerçek yaratıcısı olan halkı gölgede bırakıyordu.

Kişilere tapmak, bazı Weitling yandaşlarının da hastalığıydı.

Karl ve Friedrich, tek tek kişilerin halkla karşı karşıya getirilmesinin ne denli büyük bir tehlike içerdiğini anladılar. Bu konudaki yazılarını yazmadan önce, akşam boyunca Carlyle hakkında konuştular.

“Fikirleri nasılsa tarzı da öyle. Daha evvelki çalışmalarında, İngiliz diline yeni sözcükler kazandırmış ve cüretkâr bir şekilde, eskimiş kalıpları, tipleri silip süpürmüş. Üslubu genel olarak cafcaflı, bazen de parlak ve kıvrak olsa da daima özgün. Ama şimdi sorun başka. Onun ‘Çağdaş Hicivler’inin ne kadar kötü olduğuna bir kulak ver. Bu açıkça gericilik,” dedi Marx ve yüksek sesle birkaç paragraf okudu.

“Son broşürlerinde Carlyle bir dehayı putlaştırayım derken, deha tarafından terk edilmiş ve ortada sadece putlaştırma kalmış,” diye alayla ekledi Engels. “Carlyle’in kitabı şöyle başlıyor: Bugün, geçmişin kızı ve geleceğin anasıdır. Fena bir düşünce değil ama Carlyle’e göre, başlangıcı bugün olan yeni çağın en önemli temsilcisi kimdir dersin? Vatikan’ın tepesinden ‘Adil Kanunlar’ vaat eden Papa Dokuzuncu Pius. Ne esaslı alıklık! Bilinçli aptallık!”

Kişiye tapma. İkbal ve zenginlik peşindekiler için çok emin bir yol. Ama halka ne büyük, tarifi imkânsız felâketler getirir. Keyfilik, kapris, geçici arzular gittikçe yasallaşır; tarihi yaratanların yerine tek irade, tek bir isim geçer. Bu ismin iyi ya da kötü olduğunu kim bilebilir ki? Halk başlangıçta farkında olmaksızın, belirsiz bir uçuruma doğru sürüklenir. Devlet içerisinde sınırsız bir yetkiye kavuşan kişinin karakteri ise, bu uçurumun ta kendisi. Keyfilikle birlikte artan, onlarca rastlantısal etki, kuşku, sorumsuzluk, tek tek bağımlı kişilerinkinden çok, her zaman tüm halkın kaderini belirler. Marx ve Engels, Büyük İskender’i, Papa Alexander Borgia’yı, Doğunun despotlarını, Rus çarlarını düşündüler.

Karl ve Friedrich, yazılarında eleştirdikleri Carlyle’in kitabından bazı alıntılara da yer verdiler. Bu alıntılar, tek tek kişilerin tanrılaştırılmasının ve Carlyle’in onlara tapmasının, burjuvaziyi daha da iğrenç kıldığını gösteriyordu. Carlyle, düşünsel bakımdan geri işçi kitlelerinin, doğa tarafından şanslı kılınan, yani iktidar gücüne doğuştan sahip olma olanağı tanınan kişilere boyun eğmeleri gerektiğini savunuyordu. O, toplumun, köleler ve efendiler olarak bölünmesini meşrulaştırıyordu. Kahramanlara tumturaklı, heyecanlı methiyeler dizerken halkın ezilmesini haklı gösteriyor ve onun tarihsel rolünü yok saymaya çalışıyordu.

Carlyle hakkındaki çalışmalarını bitiren Karl ve Friedrich, iki polis ajanı Chenu ve De la Hodde –iki Fransız ajan-provokatörü– tarafından yayınlanan iftirayı eleştirmeye koyuldular.

Yine Marx ve Engels'i ilgilendiren düşünceler kastedilmişti; devrimin, gizli toplulukların, devletin liderlerinin karakterleri ve önemleri ele alınmıştı. "Çok isterdik ki, hareketlerin parti başlarında duran insanların, –diye yazdılar Marx ve Engels– ... nihayet, yaşamın tüm gerçekliği ile, ciddi, Rembrand renkleriyle canlandırılsınlar. Var olan tüm betimlemelerde bu kişiler asla gerçek yüzleriyle gösterilmeyip sadece resmi görünüşleri, başlarının çevresinde hale ile resmedilirler. Bu coşkuyla şekil değiştirmiş, Raphael portrelerinde, resmin tüm gerçekliği yok oluyor."

Onlara Şubat Devrimi'nin "büyük adamlar"ı üzerine yazdıkları yazılarda –ki iki arkadaş, bunların "kaba Rembrandt renklerine" büründürülmüş yazılarının son derece beceriksiz olduğunu açıklıyordu– bu insanları alışılagelmiş üst perdeden şiirsel bir üsluptan uzak ve kutsal halelerini çıkararak betimlemelerine rağmen, genel olarak ortaya Şubat Devrimi'nin skandallar kronolojisinden başka bir şey çıkarmadıklarını söylediler.

Karl ve Friedrich, küçük burjuva sığınmacıların oluşturduğu bataklığın temsilcileri ile şiddetle savaşıyorlardı. Kötü kokular yayan iftiralar havayı zehirliyor, onların büyük davalarına ket vuruyordu.

Jenny kızgınlık nöbetine tutulan kocasını sakinleştirmek zorunda kalıyordu sık sık. Dedikodu ve iftiralar doğrudan Engels'i hedefleyince Karl'ın kızgınlığı sınır tanımıyordu.

"Bir sürü alçak, bizim yönettiğimiz Sığınmacı Demokratlara Yardım Komitesi'nin, sığınmacıların paralarını yediği söylentilerini yayıyor Alman gazetelerinde. Tellering gibi tortular, üstelik Engels'e çamur atıyorlar. Eğer buna değselerdi, onlardan herhangi birini düelloya çağırırdım," diye gürlüyordu Karl. "Ama başka bir alanda karşılarına çıkacağım ve yüzlerindeki devrimci dürüstlük maskesini indireceğim. Dünya bu yumuşakçaları fark etmeyi ısrarla reddediyor, ama onlar pis iftiralar ve herkesin saygı duyduğu insanlara çamur atmak yoluyla dikkatleri üzerlerine çekmeye hazırlar. Kıskançlık, darkafalılık, alçaklık: İşte yaygaralarının bütün nedeni." Koltuğundan fırlıyor ve art arda kalın purolar içerek, küçük odayı bir uçtan bir uca adımlıyordu.

“Şu Tellering,” diye konuşuyordu Karl, “karşımda yaltaklanıyordu ve beni demokrasinin sesi olmak onuruyla payelendiriyordu. Böyle bir saçmalığı alay ederek kesinlikle reddettiğimde ise, çeşit çeşit numaralar yaptı ve sonunda Friedrich’e musallat oldu.”

Alçakça sırtından hançerlendiğini ve yardım komitesini lekeleme girişimini öğrenen Engels, Weydemeyer’e şöyle yazıyordu:

“... Küçük burjuvazinin kifayetsiz ‘büyük adamları’, bu tür iğrençlikleri yayacak kadar alçaldılar. Komitemiz şu ana kadar üç kez rapor sundu ve her seferinde, parayı gönderenlerden kayıt defteri ve faturaları kontrol etmek için yetkili birilerini görevlendirmelerini istedik. Başka hangi komite bunu yapmıştır? Elimizde her kuruşun belgesi var. Komitenin *hiçbir üyesi* kesinlikle bir kuruş bile almamıştır...”

Karl ve Friedrich, tüm çalışmalarını temel hedefe yöneltmek istiyorlardı. Ama önemli faaliyetler için gereken zaman ve gücü bazen heder etmeye mecbur kalıyorlardı ve bunu bilmek her ikisini de harap ediyordu.

İnsan ruhunu ne dinlendirebilir ve ona huzur vererek yaratıcı olmasını sağlar? Kişinin ruhsal dünyası ne kadar derinse, düşüncelerinin ufku da o kadar engindir ve kendisini içine çekmekle tehdit eden bataklığa karşı direnmesi, ıvır zıvır engelleri aşması da bir o kadar kolay olur.

Marx ve Engels’in karşısında, düşünsel çalışmalarının keşif alanı olarak tüm çelişkileriyle birlikte gezegen duruyordu. Bu devasa olguyla karşılaştırılınca Tellering ve grubunun yarattığı çekişmeler önemsizleşiyordu.

Şubat ayaklanmasına yol açan 1847 sanayi krizi çoğu Avrupa ülkesinde sona ermişti ve şimdilik onun yerine fırtına hızıyla bir sanayileşme geçmekteydi. Çeşitli ekonomik yayınlar, inceleme ve istatistikler üzerinde çalışan Marx ve Engels, bir süre öncesine kadar gerçekleşmesine ay, yıl meselesi gözüyle bakılan devrimin yakın bir gelecekte gerçekleşmeyeceği sonucuna vardılar. Bu sonuç, yeni bir mücadele taktiğini zorunlu kılıyordu.

“Böylesi bir genel gelişme döneminde, –diye yazdı Marx ve Engels– burjuva toplumunun üretim güçleri bu denli hızlı bir şekilde gelişirken, burjuva ilişkiler çerçevesinde bu her ne kadar mümkün olsa da, gerçek bir devrimden söz etmek olanaksızdır.”

Marx ve Engels, tıpkı devrim gibi kaçınılmaz olan yeni bir kriz sonucunda devrim dalgasının yeniden kabaracağını vurguladılar.

Willich ve Almanya'dan henüz dönmüş olan Karl Schapper'in ruh halleri çok daha farklıydı. Onlar, Birliğin Londra'daki üyelerinin birçoğunu da peşlerinden sürüklediler. Cezaevine kapatılan hükümlü, nasıl gerçeklik duygusunu yitirerek kendisini özgürlüğe kavuşturacağına inandığı ama gerçekleşmesi imkânsız planlar kurup durursa, sığınmacı olarak yaşamaya mahkûm Alman devrimcileri de yeni bir ayaklanmanın gerçekleşmesini dört gözle bekliyorlar ve salt iradelerinin bu süreci hızlandırmaya yeteceğini sanıyorlardı. Daha baştan yenilgiye mahkûm bir savaş için can atıyorlardı; çalışma yürütürken, ekonomik ve siyasal koşulları göz ardı ediyorlardı. Bu, Herwegh'in, müfrezesindeki bir avuç yiğidi ölüme götüren akılsız girişiminin tıpkısıydı. Karl ve Friedrich'in, Willich ve Schapper'i, ayrı ayrı ve yandaşları ile birlikte, akıllandırmak için gösterdikleri çabalar sonuçsuz kalıyordu. Nuh diyor, peygamber demiyorlardı. Zekâ ve mantığın kanıtları onları yalnızca öfkelendiriyordu. Her ikisi de ne yeterince eğitimli ne de ihtiyatlıydı. Sığınmacı olarak yaşamak onları çaresizliğe itmişti. Birliğin Merkez Komite üyeleri arasındaki parçalanma kaçınılmaz hale gelmişti ve sığınmacıların zaten eziyetli olan yaşamlarını daha da çetrefil hale sokuyordu.

***

Conrad Schramm, Marx'lara öğle yemeğine geldi, ordan da birlikte toplantıya gideceklerdi. Kimse Conrad'ın bir tüccar olduğunu düşünemezdi. Daha çok romantik bir şaire benziyordu. Zayıf yüzü, uzun, kıvırcık gür saçlarla çevrelenmişti; berrak, parlak gözleri ise cesur ve hayalperest bir şekilde bakıyordu. Hiddetli, dobra, ruh hali dalgalanmaya meyilli biri olan Conrad, bütün kalbiyle komünizm düşüncesine ve Marx'a bağlanmıştı. Jenny ve çocuklar Schramm'dan hoşlanıyor ve onun ziyaretlerine seviniyorlardı. Genç adam da onların küçük evinde kendisini iyi ve rahat hissediyordu.

Karl, onu her zaman şakacı bir selamla karşılıyordu.

"Selam, komünizmin romantik delikanlısı, havalar nasıl?"

“Eğer bugünkü toplantıyı kastediyorsanız Willich’in nasıl bir söz fırtınası koparacağını tahmin edebiliyorum.”

“Evet, Willich’de her şey, kendisinin de tekrarlamayı sevdiği gibi, her zaman basittir. Yüzeyde yüzüp durur, kendini, ne tarihi ve ekonomiyi öğrenmeye ne de genel olarak derin düşünmeye zorlar. O içgüdüye fazla inanıyor, bunun için ise aptal bir kafaya sahip olmak gerek. Böylesi demokrat cahillerden şimdi çok var. Schapper, eşek gibi inat ediyor. Engels’in de dediği gibi o, tamamen ilkel bir komünist. Sorun şu ki, Willich ile birlikte yanlışa saplanan Schapper, sihirli bir değneğin dokunuşuyla hayallerini gerçeğe dönüştürebileceğini sanıyor.”

Gereğinden fazla mütevazı olan öğle yemeği ve kahveden sonra Karl ile Conrad çıkmaya hazırlandılar. Jenny, yanına büyük siyah şemsiyesini alması için Marx’a ısrar etti.

Ada’nın Eylül ayında çok sık rastlanan berrak, sessiz günlerinden biriydi. Doğa sanki, yaklaşan bulutlu ve sulu sepken havalara karşı koyabilmeleri için insanlara güç toplama olanağı vermek istiyordu. Ama Londra havasına güven olmaz. Gerçekten de, Soho semtinin dar sokaklarından, omnibüs durağının bulunduğu Piccadilly Circus’a gelmemişlerdi ki bardaktan boşanırcasına yağmur başladı.

Merkez Komitesi toplantısına, Engels, Heinrich, Bauer, Eccarius, Schapper ve Willich dahil dokuz kişi gelmişti.

Sözü, ilk olarak Marx aldı ve hemen konunun özüne girdi. Londra’daki Merkezin bölünmesinin açıkça görüldüğü üzere, şimdilik kaçınılmaz bir gerçeklik olduğundan ve parti böyle bir bölünmeyi kaldıramayacağı için, Köln şubesinin orada kalmak üzere genel merkeze dönüştürülmesini ve bu merkezin vakit geçirmeksizin yeni bir tüzük hazırlamasını önerdi. Karar hemen Birliğin Paris, Belçika, İsviçre ve Almanya’daki üyelerine bildirilmek zorundaydı. Daha sonra Londra’da aralarında, birlik ilişkisi dışında kesinlikli hiçbir ilişkinin olmayacağı iki şube kurulmalıydı.

“Benim itirazlarım şunlardır,” diyerek artan heyecanını dizginlemeye çalışarak konuşmaya devam etti Marx. “Manifesto’nun evrensel görüşü yerine, Alman zanaatkârların ulusal duygularını okşayan Alman ulusal görüşünün geçirilmek istenmesi; Manifesto’nun materyalist görüşü yerine

idealist görüşün ileri sürülmesi. Devrimde temel olan nesnel ilişkilere değil iradeye ağırlık veriliyor. Biz, işçilere, varolan koşulları değiştirmek ve bizzat kendilerinin egemen sınıf olabilmeleri için on beş, yirmi belki de elli yıl boyunca bir iç savaş yaşamak zorunda kalacaklarını söylerken bazıları ise şöyle diyor: Ya hemen iktidarı ele geçirmeliyiz ya da yatıp uyumalıyız. Sahte demokratların 'halk' sözcüğünü kullanmaları gibi şimdi 'proletarya' sözcüğü boş bir lakırdıymış gibi kullanılıyor. Bu 'sözcüğü' yaşama geçirmek ancak tüm küçük burjuvaları proleter ilan etmekle mümkün olurdu. Bu durumda da proletaryayı değil küçük burjuvaziyi temsil ettiğimiz anlamı ortaya çıkar. Gerçek devrimci gelişimin yerine, devrimci 'tumturaklı lafları' koymak gerekir."

"Marx, siz zafer için iradenin şart olduğunu reddetmeye kalkışmayacaksınız herhalde? İstediğiniz kumandana sorabilirsiniz. Bu basit bir gerçek. Evet, ayrılmak gerekiyor, yollarımız farklı!" diye gür bir sesle bağırdı Willich.

Marx, ezici bakışlarla baktı ona, sonra da masada kıpırdanıp duran ve heyecanla bir şeyler yazan Schapper'e döndü.

"Bu tartışma, sonunda, kişisel kavgaların gerisinde ne tür prensip ayrılıklarının yattığını gösterdi ve şimdi artık önlem almak gerekiyor," diye devam etti Marx, Willich'e cevap vermeyerek. "Özellikle bu karşıt görüşler, iki fraksiyonun mücadele sloganı oldu. Birliğin bazı üyeleri, 'Manifesto'yu savunanları gerici olarak damgalayarak böylelikle onları gayri-popüler kılmaya çalışıyorlar. 'Manifesto' savunucuları aslında bunu pek umursamıyor çünkü onlar popüler olmak gibi bir amaç gütmüyorlar. Ama kendiliğinden de anlaşıldığı gibi, bir arada kalmak sadece gereksiz bir zaman kaybı olur. Schapper sıklıkla, ayrılmaktan söz ediyor. Ayrılmaya ben de ciddi bakıyorum. Partinin parçalanmasına yol açmayacak bir ayrılığın yolunu bulduğumu düşünüyorum."

"Ya biz farklı düşünüyorsak? Bu yaptığınıza ne ad verelim: İşçilere ihanet mi, yoksa onların mücadelesine ihanet mi? Biz ayrılmaktan korkmuyoruz," dedi Schapper.

"Sizi düzeni bozmamaya çağırıyorum," diye sert bir şekilde söze girdi başkan ve küçük çanı kaldırdı.

Marx'ın kaşları arasındaki çizgi derinleşti ve kır düşmüş siyah saçları dağılarak çirkin bir ışık halesi gibi yüzünü çevreledi. Yine Schapper konuştu. Heyecandan sararmıştı ve elindeki mendille durmadan alnındaki teri siliyordu.

"Yeni devrimin, kendisini 1848'de üne sahip olanlardan daha iyi yönetebilecek kişileri öne çıkaracağını sanıyorum. Burada saldırılar karşısında görüşümü dile getirdim çünkü ben genel olarak davaya şevkle bakıyorum. Söz konusu olan şu: Biz mi kafa kesmeye başlayacağız yoksa bizim kafalarımız mı kesilecek? Fransa'da sıra işçilere gelecek ve böylece Almanya'da bizim de günümüz gelmiş olacak. Durum böyle olmasaydı, yan gelir yatardım ve o zaman maddi durumum da farklı olurdu. Eğer istediklerimizi gerçekleştirirsek, proletaryanın hâkimiyetini garanti altına alacak önlemler alabiliriz. Ben, bu görüşün fanatiğiyim. Ama Merkez Komitesinin çoğunluğu bunun tam tersini savunuyor. Bu durumda, bizimle daha fazla bir arada kalmak istemiyorsanız ne yapalım, ayrılırız. Önümüzdeki devrimde beni büyük olasılıkla giyotine götürecekler ama ben her şeye rağmen Almanya'ya gideceğim. Ölmek gerekiyorsa ölürüz!" dedi Schapper, öksürdü ve gözlerini indirdi. "Ben Marx'ın eski arkadaşıyım ama madem ayrılmak gerekiyor biz de tek başımıza yürürüz."

"Eğer söz konusu olan şevkse, çok yakında iktidara geleceğini düşündüğün partiye bağlı kalabilmek için çok daha azı gerekiyor. Proletarya, mevcut durumuyla iktidara gelebilse bile, verili ekonomik koşullar içerisinde doğrudan proletaryanın değil küçük burjuvazinin önlemlerini yürürlüğe koyabilir ancak. Bizim partimiz ancak koşullar onun kendi görüşlerini gerçekleştirmesine müsait olduğunda iktidara gelebilir."

Marx, Louis Blanc'ı, onun yenilgisini örnek gösterdikten sonra, toplantıdaki herkesi dikkatle gözden geçirerek, azınlığın diğer üyelerinin neden söz almadığını sordu.

Willich, teatral bir havada kalktı, hiç konuşmadan salonu terk etti.

Birkaç gün sonra, Eğitim Topluluğunun toplantısında Schapper yeniden görüşünü dayattı. Hiç zaman kaybetmeden illegal faaliyete başlayıp devrim yapmalıydılar!

“Akılsızlar!” diye bağırdı Conrad Schramm. Çağrısını yaptıktan sonra boş gevezeliğe başlayan Willich karşısında sabrı tükenmişti. “Siz ya hemen devrim ya da bizden bu kadar ikilemiyle tehdit savuruyorsunuz. Sırf sabırsızlığınız yüzünden, yenilgiye uğrayacağını bile bile, bizi boş yere kanımızı dökeceğimiz bir silahlı ayaklanmaya çağrıyorsunuz. Siz, devrim oyunu oynayalım diyorsunuz ve ciddi devrimci faaliyetlerde bulunmak yerine tehlikeli laf kalabalığıyla saflarımızda kargaşa yaratıyorsunuz.”

“Ne zamandan beri, ne idüğü belirsiz tüccarlar, bize, gerçek savaşçılara savaş taktikleri öğretmeye başladılar?” diye öne çıktı Willich ve cılız gövdesine bakmadan yumruklarını tehditkâr bir havada Schramm’a doğru sallayarak bas bas bağırmaya başladı: “Ben cephede devrim ordusuna komuta ederken, sen herhalde tezgah altlarında gizleniyordun, Schramm. Tüm ödlekler buraya toplanmış.”

“Sizler, bakıyorum ‘zafer madalyalarınızla’ küçük burjuvazinin bulaşık suyu ile dolu kovalarını taşımaya pek heveslisiniz ve üstelik cafcaflı sözlerle göz boyamaya kalkıyorsunuz,” diye duyuldu, Merkez Komitesinde çoğunluktan yana olan terzi Eccarrius’un sesi.

Herkes yerinden fırladı.

“Böyle zor bir dönemde bizi parçalamaya kalkan azınlığa lanet olsun! Buna izin vermeyeceğiz. Bundan böyle, Willich, Schapper ve hempaları, Komünistler Birliği için yaşamsal bir öneme sahip olan birliğin daha güçlü olmamasından sorumlu tutulacaklardır. Bizim gücümüzün kaynağı birliğimizde!” diye yükseltti sesini Engels.

Bu arada, odanın bir köşesinde, son derece öfkeli olan Conrad Schramm ve August Willich küfürler savurarak birbirlerinin üstüne yürümekteydiler. Ağız dalaşının sonunda Willich, iftira dolu sataşmalar arasında, partide çoğunluğun başını çeken Marx’ı düelloya çağırdığını bildirdi.

“Marx ve diğer dostlarıma ettiğin hakaretlerin telafisini talep ediyorum. Sen bölücüsün, alçak bir yalancısın. Kozlarımızı teke tek paylaşalım seninle!” dedi Schramm nefes nefese kalarak ve öksürerek.

“Sen istemeseydin bile, ben sille tokat yine sana düelloyu kabul ettirirdim. Tabanca kullanacağız, tamam mı?!” diye bangır bangır bağırdı Willich.

Kendisi usta bir nişancıydı ve yirmi adımlık mesafeden hiçbir hedefi sektirmiyordu.

Marx ve Engels'in bütün engelleme çabalarına karşın düello, Antwerpen yakınlarında deniz kıyısında yapıldı. Willich'in şahidi Barthelémy'ydi.

Düello günü, Marx'ların Dean Street'deki evinde büyük bir heyecan hakimdi. Herkes, Conrad Schramm'ın yaşamından endişe duyuyordu.

Hiç beklenmedik bir anda, Karl evde yokken, giriş kapısı sert bir şekilde çalındı. Kapıyı açmaya koşan Lenchen'in karşısına siyah pelerin ve yumuşak, geniş bir şapka giymiş Barthelémy çıktı.

"Siz Belçika'dan mı geliyorsunuz? Schramm'dan ne haber?" diye sordu Jenny.

Alçakça bir jestle eğilen Barthelémy sesinde yas tınılarıyla cevap verdi:

"Kurşun kafasına isabet etti!" dedi ve hemen oradan uzaklaştı.

Bu trajik haberle sarsılan Jenny, kocasını, Liebknecht'i ve Schramm'ın tüm diğer dostlarını aramaya koştu. Schramm'ın öldüğünden hiç kimse kuşku duymuyordu.

Ertesi gün, Dean Street'de herkes büyük bir üzüntü içindeyken, aniden, sözde ölü çıkageldi. Kafası sargılı, morali ise harikaydı. Schramm sadece yaralanmış, bir süre bilinci kapanmıştı. Bunu anlayamayan Willich ve Barthelémy, düellonun Schramm'ın ölümüyle sonuçlandığını yaymışlardı.

Başında Marx ve Engels'in bulunduğu Merkez Komitesi çoğunluğu, Komünistler Birliği Merkez Komitesinin Köln'e taşınmasına karar verdi. Bir süre sonra Barthelémy dahil birkaç Fransız, Willich ve Schapper'in grubuna katıldı.

Karl'ın ailesindeki yoksulluğu görmeye artık dayanamayan Friedrich, babasının şirketinde büro memuru olarak çalışmaya başladı ve Manchester'a taşındı. Onun yardımı olmasaydı, Dean Street'deki altı kişi ölüme mahkûm olurdu. Karl ise, tasarladığı hiçbir çalışmayı sonuçlandıramazdı. Marx günlük çalışmalarının yanı sıra, politik ekonomi konusundaki kitabı için materyal toplamaya devam ediyordu.

Havanın kapalı ve baca ağzı gibi gri olduğu bir gün, Foksçuk aniden öldü. Ölmeden birkaç dakika önce gülüyor ve yaramazlık yapıyordu. Birden küçük yüzü gerildi, vücudu çırpınmaya –doğduğundan bu yana kasılmalardan kurtulamamıştı– başladı ve nefesi kesildi.

O sırada Lenchen, çocukların oynadığı odada çamaşır söküklerini onarıyor, Jenny de mektup yazıyordu. Aniden her şey altüst oldu. Ölüm, sevginin sıkıca birleştirdiği bu ailenin kapısını ilk defa çalıyordu.

Yavrucak son bir kasılmadan sonra sessizliğe gömülünce, Lenchen acı bir çığlık kopardı.

Anne donuk gözlerle, cansız, küçük bedene bakıyordu.

“Oğlum, yavrum!” diye fısıldıyordu, kendi sıcaklığını verip canlandırmaya çalışırcasına çocuğu sıkıca bağrına basarak.

Musch ve kızlar, olup bitenin tam ayırdında olmamalarına karşın acı acı ağlıyorlardı. Lenchen’in çığlıkları ve annelerinin iniltileri onları korkutmuştu. Bağırış ve ağlamaları duyan Karl koşup geldi. Başlangıçta büyük acıyı, çocuğu yitirdiklerini anlayamadı.

“Bizim küçük komplocumuz, bu nasıl oldu?” diye şaşkın şaşkın tekrarlayıp duruyordu, ama sonra birden durumu kavradı, keskin bir acı içini delip geçti. O an Jenny için büyük bir endişe duydu. “Zavallı bebek için artık her şey çok geç, o hiçbir şey duymuyor; Jenny’ye yardım etmeli,” diye geçiyordu aklından.

Heinrich’in ölümü Jenny’yi sersemletmişti. Kucağında çocuğunun ölü bedeni, kocaman açılmış, donuk, kuru gözlerle önüne bakıyordu.

“Ben yok oldum,” diye fısıldadı güçlükle birden, kuruyan dudaklarıyla.

Gözyaşlarını zor tutan Karl, sevgiyle onun eline dokundu.

“Bizim için kendine hakim ol,” diyerek, korkmuş, birbirlerine sarılarak büzüşmüş çocukları gösterdi.

Lenchen, başını ellerinin içine almış acı acı ağlıyordu. Heinrich için örmekte olduğu çorabın yün çilesi ve şişler yerdeydi.

Jenny, cansız çocuğun solgun yüzüne baktı. Ona, bir an sanki uyuyormuş gibi geldi. Anne, dudaklarıyla, küçük alına dokundu ve hissettiği soğukluk, hiçbir şeye benzemeyen ölüm soğukluğu, her şeyin tamamen bittiğini bir kez daha çarptı yüzüne. Yitirmenin verdiği dehşet Jenny'yi sarsmıştı. Heinrich'i doğururken, ona yaşam verirken olduğu gibi uzun bir çığlık attı. Ve anında, içinde başka canlı bir yaratık –karnındaki bebek– protesto ederek çırpınmaya, tekmelemeye başladı.

"Bir çocuğum öldü, şimdi belki ötekini de öldürüyorum," diye geçirdi içinden.

Karl, Jenny'yi daima mutlu etmiş duygusallığı, inceliğiyle şefkat dolu bir şekilde konuştu:

"Yakında doğacak küçüğe acı. Ben artık ona öyle çok bağlandım ki. Kendini, yaşayanlar için koru."

Ama sözlerin bu acı karşısında hükmü yoktu. Acı, Karl ve Jenny'nin tüm benliklerini sarmıştı.

Marx, 19 Kasım 1850 günü Engels'e şöyle yazıyordu:

"Sevgili Engels!

Sana sadece birkaç satır yazacağım. Bugün, sabah saat 10'da bizim küçük komplocumuz Foksçuk öldü. Sık sık yaşadığı kasılma nöbetlerinden birisi sırasında aniden öldü. Sadece birkaç dakika önce gülüyor ve yaramazlık yapıyordu. Her şey tamamen beklenmedik bir şekilde gelişti. Buradaki durumu tahmin edersin. Senin yokluğunda kendimizi çok yalnız hissediyoruz...

Dostun

K. Marx”

Bir insan için çocuğunun ölümüne tanık olmaktan daha büyük bir acı yoktur. Annesi, Heinrich’in yaşamını en zor koşullarda büyük çabalar pahasına kurtarmak için çırpınıp durmuştu, bu Heinrich’i daha da değerli kılıyordu. Çocuğun, maddi olanaksızlıkların ve yoksulluğun kurbanı olduğunu bilmek Jenny’ye acı veriyordu. Onu sadece sütüyle besliyor ve gece gündüz kendine acımadan onunla ilgileniyordu. Heinrich, onun için çok değerliydi çünkü üzerine titremiş ve çabalamıştı. Jenny, sinirsel çöküntü içindeydi ve aşırı gergin halde ne uyuyabiliyor, ne yiyebiliyor ne de gömülmesi gereken Heinrich’in cansız bedenini veriyordu.

“İçim öyle yanıyor ki,” diye fısıldıyordu kansız dudaklarıyla.

Ağlamaktan yüzü şişen Lenchen, Jenny için kaygılanarak yine tüm ev işlerine, ailenin tüm büyük ve küçük üyelerinin bakımına koyuldu. Cenaze ile ilgili bütün işleri üzerine aldı.

Karl karısını avutmaya çalışıyor, kendi acısını metin bir şekilde gizliyordu. Kalbinin derinliklerine gizlediği bütün sıkıntılar kısa bir süre sonra Karl’ı güçsüz düşürdü ve o da ciddi bir şekilde hastalandı. Engels’in içtenlikle başsağlığı dileyen mektubuna, Jenny biraz kendine geldikten sonra cevap yazdı.

“Aldığımız bu ağır darbe –küçük gözdemizi, bana öylesine çok acı veren zavallı bebeğimi kaybedişimiz– ile ilgili dostça acımızı paylaşmanız beni çok rahatlattı. Kocam ve hepimiz sizin eksikliğinizi duyuyoruz ve sizi çok özlüyoruz. Ama ben yine de buradan giderek büyük bir pamuk lordu olma yolunda olmanıza seviniyorum. Ama en güzeli de, sizin pamuk ticareti vesaireye bakmadan eski Fritze olarak kalmanız ve –üç baş demokrat, Birinci Friedrich Wilhelm, Kinkel ve Mazzini’nin diliyle konuşacak olursak– ‘Kutsal Özgürlük Davası’ndan uzaklaşmamanız. Karl, size buradaki çirkeflik hakkında bir şeyler yazmıştı...

“Şövalye... Willich Hohenzollern, birkaç alçak ve haramiyi daha katarak soylu çetesini genişletti... Fransız, Alman, Macar ve Leh Crapauds’ların (yerliler –İngilizce) (Willich, Fiyeski, Adam vs.) kısa bir süre önce birlikte

düzenledikleri Polonya eğlencesinde iş kavgaya döküldü. Bu çete hakkında daha fazla hiçbir şey duymadık.

“Dün akşam, Ernst Jones’un verdiği ilk papalık tarihi dersindeydik. Dersi çok iyiydi ve İngilizler için doğrusu üstündü ama Hegel, Fauerbach’ın ve ötekilerin sıkı terbiyesinden geçmiş biz Almanlara göre ise, yeterli seviyede değildi. Zavallı Harney ölümün eşiğinde; soluk borusunda çıban var. Konuşması şimdilik olanaksız. İngiliz doktor onu iki kez ameliyat etti fakat hasta bölgeye ulaşamadı. Onun ‘Red Republican’ı (Kızıl Cumhuriyetçi) ‘Friend of the People’a (Halk dostu) dönüştü. Şimdilik bu kadarı yeterli. Çocuklar sürekli Angels[8] amcadan söz ediyorlar. Küçük Till ise, sizin değerli direktiflerinize uyarak, Sevgili Bay Engels, ‘eski kürk ve kahraman süpürge’ şarkısını muhteşem bir şekilde söylüyor.

Noel’de sizi görebilmek umuduyla.”

Eğitim Topluluğundaki Alman zanaatkârların çoğunluğu Willich ve Schapper’ın yandaşı oldular. Bu durumda Marx, Engels ve arkadaşları topluluktan ayrılmaya karar verdiler.

1850 Kasımında ‘Yeni Ren Gazetesi. Politik Ekonomik Dergi’nin iki sayısı, 5 ve 6. sayılar bir arada yayınlandı. Böylece derginin yayınına son veriliyordu. Gericilik, Avrupa’da zafer marşını söylemeye devam ediyordu.

Marx ve Engels, son altı ayın politik ekonomik gelişmelerini yorumluyor, devrimin başarısızlık nedenlerinden söz ederken bunları, başlıca Avrupa devletlerindeki ekonomik gelişmeye bağlıyorlardı.

Marx ve Engels’in bu değerlendirmelerine karşılık Mazzini, Ledru-Rollin, Ruge, Avrupa’nın üzerine çöken alacakaranlığın nedenini bazı liderlerin şöhret düşkünlüğüne, kıskançlığına ve aralarındaki düşmanlığa bağlıyorlardı. Programlarını özgürlüğe, eşitliğe, kardeşliğe, aileye, topluma inanmak olarak açıklıyorlardı ve kurtuluşu, tepesinde tanrı ve onun kanunlarının, tabanında ise halkın bulunduğu bir toplumsal düzende buluyorlardı.

‘Dergi’nin son sayısında, Birliğin üyesi Eccarius’un, Londra’daki terzilerin durumu hakkındaki yazısı da yer alıyordu. Kendisi de şehirdeki dikimevlerinden birinde makastar olarak çalışıyordu ve küçük zanaatçı atölyelerinin ortadan kalkarak yerine büyük fabrikaların geçmesinin tarihsel

bakımdan olumlu bir belirti olduğunu fark etmişti. Eccarius, Karl ve Friedrich'in öğrencisiydi ve birçok bilim adamının ve ekonomistin, Weitling gibi "kâhinler"in anlayamadıklarını kavrayabilmişti.

Eccarius, büyük burjuvazinin gelişimi ve yükselişinin proletarya devrimini yakınlaştırdığını görebilmişti.

Mütevazı terzinin, çağdaş olaylara materyalist bir bakış açısıyla yaklaşması Marx'ı çok sevindiriyordu. Heyecanla terziyi kutluyordu.

"Proletarya, barikatlarda ve savaş alanlarındaki zaferinden önce, entelektüel alanda elde edeceği zaferle gelecekteki hâkimiyetini ilan edecektir," dedi Marx.

Engels, Manchester'a taşındığından beri, iki dost arasındaki düşünceler, planlar, olaylar ve insanlara ilişkin değerlendirmeler içeren canlı paylaşıma mektuplar aracılık ediyordu.

Marx bir mektubunda Engels'e, Louis Blanc ve Ledru-Rollin hakkında şunları yazmıştı:

"Louis, asla doğaçlama konuşma yapmaz. Her sözcüğünü yazar ve ayna karşısında ezberler. Ledru ise daima düşünmeden, içinden geldiği gibi konuşur ve ancak çok önemli konularda bazı notlar alır. Dış farklılıklarından tamamen bağımsız olarak, Louis artık Ledru'nün yanında çok sönük kalıyor. Doğal olarak, Louis, bu tehlikeli rakibiyle karşılaştırılmasını sağlayacak her tür fırsata sarılmak zorunda!

"Onun tarih çalışmalarına gelince; A. Duma, fıkralarını nasıl yaratıyorsa, o da aynı şekilde yazıyor. Daima, sadece bir sonraki bölümün materyallerini inceliyor. 'On Yılın Tarihi' gibi kitaplar bu şekilde ortaya çıkıyor. Bu, okuyucular gibi kendisi için de olayların yeni olması sebebiyle anlatımına belirli bir tazelik veriyor, ama öte yandan eserin bütünlüğü üzerinde kötü bir etkide bulunuyor.

Bu, L. Blanc hakkında"

Her ne kadar Marx ve Engels'in anlatım tarzları farklıysa da, her ikisi de gerçek bir anlatım ustasıydı.

Engels, mektuplarında yabancı sözcükleri az kullanırken, Marx'ın mektuplarında bu tür sözcüklere çok sık rastlanırdı. Engels, Almanca, İngilizce ve Fransızcayı aynı anda kullanmayı seviyordu. Ama en çok anadilinde ustaydı. Her iki dost da ince bir espri duygusuna sahipti.

Farklı ama birçok bakımdan özdeş üslupları; gerçeğe sarsılmazca bağlılıklarını, yapmacık olan her şeye karşı tiksintilerini, yüksek insani gururlarını, içtenliklerini gayet açık, belirgin bir şekilde yansıtıyordu.

Üslup, daima, insanın parmak izleri, yüzü ve gözlerinin ifadesi gibi ayırt edicidir. İnsanlık tarihi boyunca, tıpatıp aynı düşünen iki insan ortaya çıkmamıştır. Doğanın yaratıcılığı sonsuzdur. Ruhun kendine özgü bir ifadesi olan üsluplar da çok çeşitli ve birbirinden farklı.

Marx'ın dili; inceliği ve mantıksal bütünlüğe sahip doğallığı ile etkileyici olan Engels'in biçeminden daha şiddetli, yakıcıydı. İki dost, sözün düşünceye kayıtsız şartsız boyun eğmesini sağlamışlardı.

Mekan ve çevre ile ilgili betimlemeler, isabetli nitelemeler, çarpıcı benzetmeler, doğru örneklemeler, eserlerinde ve mektuplarında, olayların çok yönlü analizi, biçim ve öz bakımından kusursuz sonuçlar doğurarak birbirini izliyordu.

İKİNCİ BÖLÜM

SİSLER İÇİNDE BİR ADA

Ilık, rüzgârlı bir yaz günüydü. Friedrich, Ermen ve Engels pamuk işleme fabrikasının bürosundaki yorucu işgününden sonra Manchester sokaklarında dolaşmaya çıkmıştı. Eski sanayi kenti kirliydi. Rüzgâr, kaldırımlardan eksik olmayan paçavra, pamuk ve çerçöpü kaldırıp hortuma katıyordu.

Engels, bildiği yan sokaklardan şehrin kenar bölgelerine yöneldi ve Manchester'ı, Birmingham, Sheffield sanayi kentleri ile Yorkshire ve uzak İskoçya'ya bağlayan ana yolda buldu kendini.

Kuzey yolu geçmişin görünmez katmanlarını saklayarak, kül rengi düğümler haline gelmiş şehirler arasında uzanıyordu. Buradaki tozlu zemin, bir zamanlar düzgün Roma kaldırım taşlarıyla kaplıymış. Daha sonra, Manchester yakınlarından kuzeye doğru ilerleyen Cromwell'in devrimci ordusu yamru yumru taşlar üzerinde at koşturmuş.

Engels, bitki kokularını içine çekerek bunları düşünüyordu. Yakın köylere giden posta arabaları, konforlu faytonlar ve biçimsiz omnibüsler gürültülü bir şekilde yanından geçiyordu.

Friedrich, ateşli bir avcıydı. Uzaklardan gelen zengin orman kokusunu derin derin içine çekerken, kışın omzuna av tüfeğini ve çantasını alıp tilki ve kuş avına çıkmanın ne kadar zevkli olacağını düşündü.

Friedrich'in akşam gezintileri en çok iki saat sürüyordu. Deneyimli bir dağcı gibi yavaş yavaş yürüyerek, varlıklı şehirlilerin tek tip evlerinin yanından geçerek geri dönüyordu. Küçük bahçeler sağlam parmaklıklarla çevriliydi, oval tarhlarda çiçekler açmıştı. Çakıltaşlı patikalar, süslü eşiklere kavuşuyordu. Kalın perdelerden sokağa yumuşak bir ışık sızıyordu.

Şehir merkezindeki püriten tapınağın ve eski belediye binasının kontürleri alacakaranlıkta rahatlıkla seçilebiliyordu. Kanaldan hafif bir su sesi yayılıyordu.

Eski geleneklerin kutsal bir şekilde korunduğu tüm İngiliz şehirlerinde geçmiş, mimarinin ve günlük yaşamın her ayrıntısıyla canlandırılıyor.

Friedrich'in oturduğu ev, içerden bir merdivenle ulaşılabilen yaşanabilir bir tavanarasına sahip, feodal dönem evleri örnek alınarak yapılmış iki katlı sıradan bir kotecdi.[9] Tavan arasında küçük yatak odaları bulunuyordu. Kısa bir süre önce yapılmış, dar bir gövde üzerine kondurulmuş eğimli kiremit çatısı, tuğladan bacasıyla bu ev, kısa bir süre önce inşa edilmiş olmasına rağmen yüzlerce yıl önce yapılanların tam bir kopyasıydı.

Adanın tüm kentlerinde olduğu gibi Manchester'da da, asırlar fantastik bir şekilde iç içe geçiyordu. Şömine fikri ortaçağda doğmamış mıydı? XII-XIV. yüzyılda çoban ile dokuma işçisinin, ailesini etrafına topladığı, ağır ağır yanan odun ateşiyle sıcaklık yayan ocak, Kraliçe Victoria döneminde de insanları cezbetmeye devam ediyor. Küçük evlerde ve karun kadar zengin İngiliz lordlarının can sıkıcı bir şatafata sahip çiftliklerinin taştan duvar çıkıntıları altında, Maria Stuart'ın oğlu, Birleşik İngiliz-İskoç devletinin kralı, doymaz bir sefahat düşkünü I. Jakob'un ziyafetler vererek, sarayda hizmet eden köylülerin getirdiği av ganimetlerinin –yaban domuzları, geyikler, ayılar– üzerinde kızartılmasını buyurduğu, aynı kenevir sapları duruyordu.

Friedrich, kısa bir süre önce kiraladığı küçük eve girdi. Mary Burns, şehir dışındaydı. Ev sahibesi yaşlı kadın, her gün odaları toparlıyor ve Engels'e yemek pişiriyordu. Kadın, itici, çirkin bir yüze sahipti. Kemerli büyük burnu, kuşlarınki gibi kırmızımsı gözleri, çıkık çenesi, cılız boynu, Friedrich'e, Macbeth cadılarından birini anımsatıyordu. Ama ev sahibesi, ürkütücü dış görünüşüne karşın öyle korkunç bir yaratık değildi. Birkaç yardımsever derneğe üyeydi; tanrının, güzellik ve mantığın ta kendisi olduğuna inanıyordu. Tüm servetini papazına bağışlayacak, evini de sokak köpeklerinin bakımı için miras bırakacaktı. Kitapların tozunu alırken çalışma masası ve raflardaki düzeni altüst etmesi nedeniyle Friedrich ona cadı sıfatını uygun görmüştü. Önemli mektuplar ve belgeler karmakarışık bir kağıt yığınına dönüşmüş oluyor ve bu durum, son derece özenli biri olan Engels'i öfkelendiriyordu.

Yaşlı kadın o akşam da her zamanki gibi yemeği getirdi, şömineyi yaktı ve kiracısına tatlı rüyalar dileyerek gitti. Geceleri hava hissedilir bir şekilde soğuyordu. Friedrich, gazeteleri alarak, orta büyüklükteki şöminenin yanına oturdu. Arada bir, ince odunlar atıyor ve sönmeye yüz tutan ateşi demirci çubuğuna benzeyen bir aletle canlandırıyordu. Büyük duvar saatleri, oflaya

puflaya, güçlükle dokuz kez çaldı. Engels, hemen kalktı ve çalışma odası olarak kullandığı küçük odaya geçti. Yazı masasının üzerinde bir lamba yanıyordu. Ortam çok sessizdi. Uzaklarda bir yerde, belki de şehir bahçesinde, çekirgeler cır cır ötüyordu. Bu beklenmedik canlı sesler Friedrich'in yüzünde bir gülümseme uyandırdı. "Sadece soba ve çaydanlık eksik; onlar da olsaydı Dickensvari bir cennetin en güzeline sahip olacaktık," diye geçirdi içinden, koltuğu çekip kitabını açarken. Fildişi güzel bir bıçakla kitabın kapalı formalarından birini açan Engels, sökmekte biraz zorlanarak, yüksek sesle Rusça okumaya başladı:

O, bulutlu Almanya'dan
getirdi bilgeliğin meyvelerini:
özgürlükçü düşleri...

"Düşleri" sözcüğünü anlayamamıştı, Rusça sözlüğe uzandı, anlamını defterine kaydetmek üzere sözcüğü aramaya başladı.

Engels bir süredir Rusçayla ilgileniyordu ve yabancı dil öğrenmeye çok yatkın olduğu için çabucak ilerlemişti.

"Yevgeni Onegin"e hayran kaldı. Şimdiye dek çağdaş Rus edebiyatının olağanüstü zenginliği ve Puşkin hakkında çok şey duymuştu, neyseki şimdi çoğunlukla orijinali cansızlaştıran çevirilere ihtiyaç duymadan, eseri yazarın ana dilinde okuma olanağına kavuşmuştu. Sarsılmış, adeta büyülenmişti.

"Kurutulmuş bitki koleksiyonu, canlı çiçeğin güzelliği ve kokusu hakkında gerçek bir fikir vermez. Tanımadığın bir halkın nazım ve nesir eserlerinin de, ancak orijinal dilinde okuduğunda, gerçek tadına varılabilir," diye düşünüyordu Engels.

Zevkle ve olağanüstü bir özenle Rus dilini öğreniyor, Puşkin'in romanının eşsiz pasajlarını keyifle okuyarak dinlenebilmek amacıyla grameri bir kenara bırakıyordu.

Engels, bu uğraşların ardından, küçüklüğünden beri meraklı olduğu askerlik bilimiyle ilgilenmeye başlıyordu çoğunlukla. Askeri haritaları, Bern Topçu Kılavuzu'nu, Montecuccoli'nin Askerlik Tarihi'ni ve çok sayıda Almanca, Fransızca, İngilizce kitap inceliyordu. Özellikle İngiliz

Napier, Fransız Jomini'i ve Alman Clausewitz'i büyük bir dikkatle inceliyordu.

Manchester'a taşındığından beri, dikkatini daha çok Napolyon ve devrim savaşları kaynaklarını incelemeye yoğunlaştırmıştı. Bilginin her alanında olağanüstü bir titizlikle kendisini geliştirmeye çalışıyor, askeri-tarihsel olayları anlamak ve doğru değerlendirmek için şu ya da bu ayrıntıyı yüzeysel bir şekilde tanımanın yetersiz olduğunu düşünüyordu. İlkel taktikleri, takviye teorisini, Voban'dan başlayıp tek tek küçük kale sistemleri, sahra takviyeleri, köprü türleri ve sonuçta tüm askeri disiplinlerin tarihi –silâhların gelişimi, ilerlemesi ve onları kullanma metodlarıyla doğrudan bağıntılı olarak değişen askeri disiplinler– ile biten her şeyi derinlemesine inceliyordu. Netleşmeye ihtiyaç duyduğu pek çok konuda topçu subayı arkadaşı Joseph Weydemeyer'e mektup yazıyor; ordu, tümen, kolordunun yeni örgütlenme şekli, revir, askeri araç gereçler, top arabalarının çeşitli yapılış şekilleri hakkında sorular soruyordu.

Stieler'in büyük atlası ve muharebelerin ayrıntılı betimlemeleri, Engels'in çalışma odasındaki masa ve sandalyeler üzerinde duruyordu.

"Eğer sistematik bir tarzda çalışmazsan hiçbir ciddi sonuca ulaşamazsın," diye tekrarlamayı seviyordu.

Engels'in ilgilendiği, titizlikle ve derinlemesine incelediği her şey bir tek amaca hizmet etmeliydi: Proletaryanın özgürlük mücadelesine. Marx gibi o da yabancı dilleri bilmenin gerekliliğine inanıyordu.

Bu düşünceden hareketle Çarlık Rusyası'nın gebe olduğu devrimci çatışmaları öngörerek, sistematik bir şekilde Rus dilini öğrenmeye koyulmuştu. Bu arada Ddoğudaki kargaşalıklar, doğu dillerini bilmek gerektiği düşüncesine sevketti onu. Farsça ona son derece kolay bir dil gibi geldi ve birkaç hafta içerisinde bu dilin yapısını kavradı.

Engels'i askerlik konularını incelemeye iten, duyduğu özel ilginin yanı sıra gelecekteki devrimde ordunun oldukça önemli bir rol üstleneceği düşüncesiydi. Ona göre, deneyimli, bilgili kumandanlar proletaryanın mücadelesi için yeterli olamazdı. Günümüzdeki subay kadrosu hakkındaki düşünceleri son derece olumsuzdu.

“Bu, ayaktakımını,” diyordu Friedrich kin dolu bir halde, Prusya subayları için, “iğrenç bir sınıf ruhu sarmış. Birbirlerinden ölümüne nefret ediyorlar, en küçük başarılar için okullu çocuklar gibi birbirlerini kıskanıyorlar ama sivilliğe ilişkin tam bir görüş birliği halindeler.”

Friedrich, sabah erkenden özenle giyinip sade kahvaltısını yaptıktan sonra büronun yolunu tutuyordu. Tekstil fabrikasının işleri iyi gidiyordu. 1850 yılında işlenen yirmi dokuz bin denk pamuğa karşılık 1851 yılında İngiliz pamuk endüstrisi haftada üç bin iki yüz pamuk balyası işliyordu. Manchester özellikle Doğu Hindistan ve Çin’le çok yoğun ticaret yapıyordu.

Engels, derin bir nefes alarak, büro ve fabrikanın evraklarına gömülüyor, öğlene –tembellik saatine– kadar çalışıyordu.

Saat bir ile iki arasında Büyük Britanya’da iş hayatı duruyordu. Fabrikalar duruyor, bürolar ıssızlaşıyor, neredeyse tüm mağazalar kapanıyordu. Bu saatlerde, İngilizler ikinci, sıcak kahvaltılarını yapıyorlardı. Bu kutsal saatlerde, klerkler, memurlar, küçük dükkân sahipleri –orta sınıfın çeşitli temsilcileri– aceleyle büroların yakınındaki aşevlerine, ucuz lokantalara, meyhanelere yollanıyorlardı. Fabrikatörler, büyük mağaza sahipleri ve işadamları ise faytonlarına kurularak evlerine yöneliyorlardı.

Engels, her türden insanın gelebildiği küçük, ucuz lokantaya girdi. Kendisine bir biftek ısmarladı ve “yaşam” kavramının kapsamına giren her şeye karşı duyduğu tükenmek bilmeyen bir ilgiyle çevresindekileri incelemeye koyuldu. İnsanları yemek yerken izleyerek içinden gülümsüyor ve düşünüyordu: Küçük burjuvalarda, dünyevi meşgaleden kopmanın keyfi sadece kilisede ve sofra başında bulundukları zaman görülüyordu.

İngilizler, İncil okurcasına ya da kelimeleri sündürerek dua mırıldanır gibi sessizce ve uyum içinde yaşıyorlardı.

Şımarıklıktan yoksun oluşları, kaliteye karşı hoşgörülü kalmaları ve pratik, rutin yemek alışkanlıkları İngiliz ırkının imrenilecek yönlerinden biridir.

Çağdaş Britanyalılara bu özellik, toprak ve mücevher aramak için denizlerde dolaşan atalarından mirastır. Daha sonra, püriten ahlakı da oruç

tutmayı ve sade yaşamayı öğütlemişti. Protestanlığın katı dogmaları, boğaz düşkünlüğünü yok etmişti.

Yemekler sonraları sadece görünüşleri bakımından değişikliğe uğramış, karmaşık servis türleri ve çok sayıda masa süsleri ortaya çıkmıştır. Adalı şüphecilerin söylediğine göre, İngilizler, yemekte önlerine tabakta saman konsa bile yüzlerini buruşturmadan yerler; yeter ki masada peçetenin yanı sıra öğle yemeği için vazgeçilmez saydıkları dört bıçak, üç çatal ve iki kaşık eksik edilmesin.

Çocukluk ve ilk gençlik yıllarında annesinin yemeğin yanında kendisine sunduğu çeşitli pudingler takvim yerini tutardı –pudingin tatlı sosu haftanın şu ya da bu günüyle doğrudan bağıntılı olarak değişirdi– ve klerk artık yaşamı boyunca yarı otomatik bir şekilde, alışık olduğu yemekleri seçerdi. Perşembeleri puding daima siyah frenküzümlü, pazarları ise yumurta ve elma soslu olurdu. Haşlanmış patates ile ot kadar tatsız olan frenklahanası da, taze balık gibi, İngiliz yemekleri arasında yer alır.

On altı çeşidi bulunan dondurma, İngiliz yemeklerinin şahı sayılır. Lokantaların çiçekler ve güvercinlerle süslü, etkileyici menülerinde dondurmalara özel bir yer verilir. Menü, ilk bakışta, yenilecek şeylerin listesi olarak değil de duygusal şairin envanter tarifi gibi görünür: bahar, hayal, cennet, gül...

Engels, yemek paydosunun bitiminde bürodaki çalışma masasına dönünce not defterini açtı ve son görüşmelerinde Bayan Marx'a örgü için çeşitli renklerde pamuklu ip göndermesi gerektiği notunu gördü. Yumakları hazırladı ve kutuya yerleştirdi. Postaya vermek kalmıştı. Kapıcıyı çağırdı ve koliyi Londra'ya göndermesini istedi. Sonra da tekstil fabrikasının raporlarını incelemeye koyuldu.

Babasının ortağı Peter Ermen –gümüşümsü gri, kıvırcık saçlı, bronz yüzünde leylak rengi damarları seçilebilen gösterişli, kuru bir ihtiyar– Engels'in masasına yaklaştı.

"Simyacıların aramaktan helak oldukları, hayat iksirinin etraflı reçetesi olan bu büyük buluşu, ünlü Hatha Yoga'yı okudunuz mu?" diye başladı ihtiyar.

Friedrich, Ermen'in kısa bir süre önce Hindistan'da kaldığını, yoga yöntemlerine ilgi duyduğunu biliyordu ve görüyordu ki, tüm sabrını toplayıp tekstil sanayicisinin mutat dersini dinlemesi gerekiyor.

"Biliyor musunuz Fred, geçen yüzyıl başgösteren çiçek hastalığı salgını sırasında İngiliz gemilerinde, sadece ağzı açık bir şekilde uyuyan denizciler ölmüş?

"Çok ilginç, sör!" diye şaşırdı Engels. "Anlayamıyorum, bunun nedeni ne? Yoksa bu hastalık ağız yoluyla mı vücuda giriyor? Jenner, çiçek hastalığına yakalanmanın nedenlerini başka şekillerde açıklıyordu."

"Onlar burunlarıyla nefes almadıkları için öldüler. Siz nasıl soluyorsunuz, oğlum? Burundan nefes almayı öğrenmek gerektiğini asla unutmayın. Bunun için sırasıyla her burun deliğine su çekilmesi öneriliyor. Bunun yanı sıra, bilge yogiler, ruhsal sarsıntılar esnasında herhangi bir organımız bize itaat etmeyi reddederse irade gücüyle onu yola getirmemiz gerektiğini keşfetmişlerdir. Biliyor musunuz tüm üstün yogiler, tek tek hücrelere hükmetme yeteneğine sahip. Bir ya da birkaç sözcüğü tekrarlayarak hücrelerinizin size boyun eğmesini sağlayabilirsiniz. Bunun için sert bir sesle, okşayarak ya da döverek herhangi bir organınıza defalarca emri tekrarlamak gerekiyor. Örneğin: 'Karaciğer, işine iyi bak, sen gereğinden fazla yavaşsın. Senden memnun değilim. Şimdi daha iyi çalışmalısın. Çalış, çalış, sana diyorum, bir daha böyle saçmalık istemem.' Ama kalbi ürkütmemek gerekir, onunla çok yumuşak ve nazik konuşmalı. Mesela şöyle," Bay Ermen sertleşmiş yüzüne sevimli bir ifade vermeye çalıştı ve şefkatle konuşmaya başladı: "Sevgili kalbim, sakin ol, bu kadar hızlı atma, iyi ve akıllı ol, iyi ve akıllı..."

Fabrikatör, ardından yeleğinin kalbinin hizasına gelen bölümüne sevgiyle hafifçe vurdu, olağan ses tonuna dönerek sır verircesine devam etti:

"Belli bir organımızın düzene girmesi için önceden, hatta gereğinden fazla süre tanıyıp her gün, ona nazik bir şekilde hatırlatabiliriz. Ancak sürenin sonu yaklaştıkça ölçülü bir halde ısrar etmeli. Ama bütün bunlar, egzersiz, sabır ve yine sabır gerektirir. Bu öğretiyle ilgilenmeni öneririm. Yogilerin bu buyruğunu bilir misiniz? 'Kendi kemikleriyle solumayı becerebilen yogi yararlıdır. Yaşamsal merkezlerin tüm tohumlarındaki enerji akımını yönlendirmeyi öğrenin.' Bütün bunları Bereres'de bilge bir

yogiden öğrendim. Şöyle de bir sonuca vardım: Eğer insan tüm organlarını, karaciğerini bile yönetebiliyorsa, fiyatların istikrarsızlığı, talep yokluğu gibi çağdaş sanayi ve ticaretteki tüm felâketlerden kendisini koruyabilir. Ne düşünüyorsun, Fred? Çağımızın zorlu sorunlarından çok senin politik ekonomi ve sosyalizm idmanların babanın saçlarını ağarttı. Benim fikrime göre, ki bunu birçok kez saygıdeğer ortağıma söyleme zevkini yaşadım, sen fabrikatör olunca zamanla değişecek, zengin biri olacaksın... Aklıma gelmişken, sadık dostun ve mektup arkadaşın Bay Marx nasıl?"

Ermen'in son sözleri üzerine Friedrich somurttu, adına büroya gönderilen mektupların birileri tarafından açıldığından kuşkulanıyordu. Belki de bunu yapan Ermen'in kâhyasıydı? Kâhya duyup gördüğü her şeyi efendisine yetiştiriyordu.

Friedrich'e yeniden burnundan nefes alıp vermesi tavsiyesinde bulunan Bay Ermen kendi çalışma odasına geçti.

Büro evrakları arasında geçirdiği bezdirici işgününün sonunda Engels, çok sayıda mektup aldı. Mektuplar, İrlanda'dan Mary'den, Joseph Weydemeyer'den, Wolff'tan ve Londra'dan Marx'tan geliyordu. Karısının mektubuna göz atıp sağlık haberlerini aldıktan sonra, öteki arkadaşlarının mektuplarını okumayı sonraya bırakarak gönderi adresi "Dean Street 28" olan mektubun mührünü söküp okumaya koyuldu.

Marx'ın mektubu endişeli ve kısaydı. Köln'de komünist doktor Daniels'in tutuklandığını bildiriyordu. Weydemeyer baskılar nedeniyle Frankfurt civarında gizlenmek zorunda kalmıştı. Karl, herhangi bir arama ihtimaline karşı her ikisinin de hiç zaman kaybetmeden mektuplarını yok etmeleri ya da gizlemeleri gerektiğini yazıyordu.

"Ve çok önemli olmayan mektupları yaksan, önemli bilgiler vs. içeren ötekilerini, paketleyip mühürleyerek Mary ya da sizin kâhyada saklasan iyi edersin."

Almanya'da komünistlere karşı başlatılan saldırı haberleri Friedrich için sürpriz olmadı.

'Köln Gazetesi' dahil Alman gazetelerini düzenli takip ediyordu. Bu gazeteler, devlete karşı haince eylemler planlayan "komünist komplonun" ortaya çıkarıldığını yazıyordu.

Engels, Komünistler Birliği'nin temsilcisi terzi Nothjung'un 10 Mayıs'ta Leipzig'de tutuklandığını biliyordu.

Polis, Nothjung'dan zor kullanarak aldığı belgelerden, Komünist Partinin varlığını ve faaliyetlerini öğrenmişti.

Çok geçmeden, Köln'de Komünistler Birliği Merkez Komitesi üyeleri tutuklandı.

Freiligrath, yaklaşan tehlikeden haberi olmadığı halde kısa bir süre önce tesadüfen Londra'ya gittiği için tutuklanmaktan kurtulmuştu.

Friedrich, bir süredir gizli takibin hızlandığını fark etmişti. Peşinde ajanlar olmadan bir tek adım bile atamıyordu.

"Londra'daki Prusya elçisi von Bunsen, şu frak giymiş papazcık," diye kafasından geçiriyordu Engels, "Karl ile ikimizi, Büyük Britanya'nın huzurlu ortamını bozabilecek canavarlar gibi tarif ederek İngiliz hükümetine hakkımızda akıllara durgunluk veren saçmalıklar anlatma fırsatını kaçırmayacaktır."

***

1851 yılının bu güzel yaz günlerinde pamuk işleme fabrikasının ikinci ortağı baba Friedrich Engels, Manchester'a geldi. Babasının İngiltere'ye gelmesi oğlunu pek sevindirmedi ama aldığı kusursuz terbiye ve kendine hakim olma yeteneği gerçek duygularını gizlemesine yardımcı oldu.

Oğlunun artık neredeyse otuz bir yaşına geldiğine hiç bakmadan, Friedrich'e isyankâr bir yeni yetmeymiş gibi davranıyordu babası. İhtiyar Engels'in karakterinde uysallığa hiçbir zaman yer olmamıştı, yıllar geçtikçe despotluğu ve kendine duyduğu aşırı güven artmıştı. Friedrich'in annesi Elise ne kadar sabırlı, duygusal ise babası da bir o kadar hoşgörüsüz, hükmedici, din yobazıydı. Ama bu gelişinde, Almanya'da gericiliğin zaferinden, artan gelirinden sarhoş bir haldeki ihtiyar daha az öfkeli ve müşkülpesentti.

"Evet, sevgili Friedrich, tanrıya şükürler olsun, ben haklı çıktım! Sürü, çobanına boyun eğdi. Devrim başarısızlığa uğradı, her cehennem icadı gibi o da ilelebet mahvoldu. Almanlar, mektep döküntüsü aptalların ve şeytan

ruhluların gevezeliklerine kanacak kadar salak değiller,” diye konuşuyordu baba Engels, misafir odasında dolaşarak. Uzun siyah redingotunun cebinden, yolculuklarda yanında bulundurduğu küçük İncil’in kabı görünüyordu.

Hizmetçi, yemeğe çağrılı olan Peter Ermen’in geldiğini bildirdi.

İhtiyar Engels, ortağı Ermen’e güvenmiyordu ve faaliyetleri denetlemesi için Friedrich’i Manchester’a göndermişti. Ama öte yandan oğlunun ateistliğini ve devrimci fikirlere ilgisini bildiğinden onun için de endişe duyuyordu. Bu nedenle, birileri de, Friedrich hakkında bilgi versin istiyordu.

İki Engels, baba ve oğul, misafirleri karşılamaya çıktılar. Her ikisi de uzun boylu ve geniş omuzluydu ve birbirlerine çok benziyorlardı. Sadece gözlerindeki ifade farklıydı: Oğulunki canlı, berrak, zeki; babanınki ise bulanık, acımasız ve donuk.

İhtiyar Engels, masanın başında bir dua okudu ve sonra da herkesin yemeğe oturması için işaret verdi.

“İngiltere’yi seviyorum,” diye başladı, peçeteyi pancar kırmızısı boynuna bağlarken. “Dindar insanların ülkesi. Tanrı bu ülkeyi cezalandırmıyor. Sanayi ve ticaret hızla gelişiyor, öyle değil mi Peter?”

Fabrikatörler, şirket kârlarından, sanayi ve ticaretin yükselişinden söz ediyorlardı. Baba-Engels, 1837 yılından bu yana 14 yıl içinde servetini ikiye katladığını itiraf etti.

“Bu koşullarda, özellikle de devletin başında bizim Prusya Kralımız gibi muhteşem hükümdarlar var olduğu sürece devrim bile bizi yıkamaz.”

“İngiliz Kraliçesi Victoria’nın onunla eş ve onun öz yeğeni olduğunu unutmamak gerekir,” diye ekledi Ermen.

Birkaç parça az pişmiş biftek yiyip, üstüne Ren şarabı içtikten sonra, iki ortak, kendilerini daha güçlü hissettiler ve gözle görülür bir şekilde canlandılar.

“Almanya’da komünist çöplüğün artıkları kazınıyor,” diye başladı, gözlerini kurnazca kısarak, baba-Engels. “Aslında hiçbir namuslu insan

artık kızıl hayaletten korkmuyor. Kızılların sonsuza dek işi bitti. Kızılca kıyamette tanrı nasıl hesaplaştıysa Kral da bir avuç isyancı ve beyinsizin işini öyle bitirdi."

Oğul-Engels, kendisini açıkça tahrik eden babasıyla bozuşmamak için dudaklarını ısırıyordu. Gözlerinde kızgınlık parıltıları belirmişti. İhtiyar, oğlunun kızgın bakışlarını fark etti. Friedrich'in, misafirlerin yanında susmak zorunda kalacağına güvenerek atıp tutmuştu ama bu hesap her an bozulabilirdi. Baba-Engels, oğlunun tartışmada ne çetin ceviz olduğunu, karşı fikirleri nasıl acımasızca çürüttüğünü kendi deneylerinden biliyordu. Aynı zamanda iyi bir gözlemci olan kurnaz Peter Ermen, bir fırtınanın yaklaşmakta olduğunu ta başından sezmişti, ortağının imdadına yetişti.

"Yogilere göre, düşünce, hareket esnasında şekillenir, hareket ise düşünceyi doğurur. Bu konuda siz ne düşünüyorsunuz, Friedrich?"

"Tüm bunlar, herhalde, genellikle bir insanın burnundan soluyup solumadığına bağlı," diye cevap verdi, öfkeden benzi atmış olan oğul-Engels. Ermen'in saçmalıklarını dinler görünmeye çalışırken düşünüyordu: "Benim ihtiyar meydan okuyor. Onu susturdum diye benden intikam alacak, maaşımı daha da düşürecek. Oysa bu paralar şimdi Marx için nasıl da gerekli, üstelik Mary'nin de ihtiyacı var. Aslında bu kavga, ipleri hepten koparmazsa, ikiyüzlüce davranmaktansa babamla ilişkimin soğuk, mesafeli olması benim için çok daha iyi olur. Bu lanet ticaretle uğraşmaktan başka çarem yok."

Engels, bu zor dönemde Marx'a sürekli para yardımında bulunuyordu. Marx'ın, partinin dehası, beyni olduğunu düşünüyor ve politik ekonomi konusundaki kitap çalışmasını sıkıntısız sürdürebilmesi için ona olanak yaratmak istiyordu. Öteki yaşamsal kararlarında olduğu gibi, bu karara da sırf Marx ve ailesine en içten duygularla bağlı kalbinin sesini dinlediği için değil, aynı zamanda, her şeyini devrim davasının çıkarlarına tabi kıldığı için varmıştı.

Engels proletaryanın zaferi uğruna, sıradan bir büro memuru olarak kendisini feda etmeye hazırdı. Onun ikna yeteneğine yenilen Marx da bu feragati kabul etmişti. Böylece iki dost, manevi büyüklüklerini göstermiş oldular; çünkü bazı durumlarda kişinin kendisine çok yakın birinin

feragatini kabul etmesi kendisinin bir fedakârlıkta bulunmasından çok daha zordur.

Yemekten sonra misafire likörlü kahve ve sigara ikram edildi. Baba-Friedrich Engels kalktı, odada biraz gezindi ve viyolonsel çalmaya başladı. Duyguyla Gluck'ün melodisini ve ardından da Mozart'tan bir parça çaldı.

Bay Ermen, yogilerin yaşamsal merkezlerini anlatmaya devam ediyordu: alın, ense, beyin, kuyruk sokumu, damar sistemi, karnın üst ve alt kısmı... İhtiyar Engels, kendi düşüncelerine dalmış bir halde, ortağını güçlükle dinleyebiliyordu. Birden, boşboğaz arkadaşını susturdu:

"Peter, bırakın şimdi Hintlileri. Beni dinlemenizi rica ediyorum. Oğluma Hindistan'a gitmesi için defalarca teklifte bulundum. 'Ermen ve Engels' firmasının Kalküta'daki bürosunda güvenilir birinin bulunması çok önemli. Bu konuda ne düşünüyorsun Friedrich?"

"Bu teklifi, önceki gibi, kesinlikle reddediyorum ve Manchester'dan hiçbir yere gitmem diyorum."

"O halde sana sıradan bir memur maaşı veriyorum diye homurdanma. Para, senin yaşındakileri yoldan çıkarır. Aslında eğer devlet ve toplum düzeninin temellerini sarsmaya çalışmasan, insanları anarşiye itmesen, şeytanın yolundan gitmesen de, boğaz düşkünlüğü, ölçülü serserilik, çeşitli sosyete eğlencelerine karışmak gibi gençliğe has günahlar işlesen tanrı da ben de seni hemen bağışlardık."

Oğul-Engels, babasına yine öfkeli, ters bir bakış fırlattı, kalktı, misafirlerden özür diledi ve odadan çıktı.

"Peter, bana İncil'in kelamını tekrarlamaktan başka bir şey kalmıyor: Kulakları olan duyar, gözleri olan görür. İşte benim oğlum böyle. Sen şahidimsin, ona para vermeyerek kötü yollara sapmasını, hepten günah uçurumuna yuvarlanmasını engelliyorum. Haftada üç sterlin, fazladan bir tek kuruş bile yok. Doğru, bu para çok az ama onun ruhunu kurtarmak için bu gerekli. Barmen'de olduğum sırada, Friedrich'in para konusundaki ricaları karşısında taviz verme sakın. Bana bu konuda söz ver."

"Rahat ol," diye cevap verdi adeta bayram edercesine Ermen. "Oturduğumuz dalı kesecek baltanın parasını vermeyiz. Bir insanın, oğlu ve

vârisi aracılığıyla devrimci ayaktakımına yardım etmesinden daha büyük aptallık olamaz. Bana güven. Gözümü senin oğlandan ayırmıyorum. Verdiğimiz maaşla pek fazla yayılamayacaktır. Sana gelince, ihtiyar, nefesi burnundan alıp ver. Uzun yaşamın ve manevi huzurun sırrı bunda gizli. Unutma, sağlığımızı korumak kendi elimizde!"

Friedrich birkaç gün sonra babasını Almanya'ya gönderdi. Aynı akşam Marx'a yazdı:

"Bütün bir haftayı benim ihtiyarla geçirdikten sonra onu sağsalim geri postaladım ve nihayet bugün alabildiğim 5 sterlini sana gönderiyorum. İhtiyar ile görüşmemden genel olarak memnunum. En az üç yıl burada bana ihtiyacı var; ben ise, bu üç yıl için bile buraya bağlanmamı gerektiren sorumluluklar almadım..."

***

Soho'nun kıvrıla kıvrıla uzanan dolambaçlı yoksul sokakları yuvarlak, zengin Piccadilly meydanında aniden birbirine geçerek sonlanıyordu. Burada gösterişli tiyatrolar, mağazalar ve lokantalar vardı. Marx'ın oturduğu Dean Street'ten yaya olarak Piccadilly Circus'a gitmek en fazla on beş dakika alıyordu.

Piccadilly Circus yakınlarındaki biçimsiz bir sokakta, akşamları çartistlerin ve sığınmacıların toplandığı küçük bir lokanta vardı. Girişteki fazla büyük sayılmayacak salonun arkasında meşe bir masa ile birkaç dar, kötü bankın bulunduğu gri boyalı bir oda vardı. Tavandaki gaz feneri, kötü, soluk bir ışık yayıyordu. Odada bulunan şömine, odayı hapishane hücresinden ayıran tek özellikti. Şöminenin çıkıntısında, fil niyetine yapılmışsa da daha çok bir su aygırına benzeyen kırık hortumlu tahta bir heykel duruyordu. Lokantadaki herkesin "filin odası" dedikleri yerde, soğuk, yağmurlu bir aralık akşamında Marx ve iki Wolff –Kızıl lakabıyla çağırdıkları Ferdinand ve Marx'ların Lupus diye hitap ettikleri Wilhelm– bir araya geldiler. Weerth'i bekliyorlardı ama o üşüttüğü için gelememiş, sert grog ve balla gripten kurtulmaya çalışarak evde kalmıştı.

Louis Bonaparte'ın Paris'te yaptığı darbe, bir deprem gibi, Britanya adasında da kendine özgü bir sarsıntı yarattı. Ama Kraliçe Victoria'nın sarayında ve hükümette bir endişe uyanmasına karşın –I. Napolyon'un bir

zamanlar Büyük Britanya'ya ne çok sıkıntı ve felâket getirdiği biliniyordu– borsa şimdilik sakindi, hisse senetleri neredeyse hiç oynamadı. Sadece kapalı bir kutu olan basiretli Palmerston, sessiz sedasız elini eteğini eğlencelerden çekti ve Louis Bonaparte'ı tebrik etmeye hazırlandı. Vatandaşların merakı durmadan artıyor ve gazete bayilerinin önündeki insan kalabalıkları büyüyordu.

Bugünlerde herkesin dikkati tek bir olayda toplanmıştı: Bonaparte'ın darbesi. Louis-Napolyon oyların büyük bir çoğunluğunu alarak başkan seçildiği sırada onun tüm iktidarı ele geçirme hamlesi, Karl ve Friedrich'e güçlü bir olasılık olarak görünmüştü.

"Elysée tayfası", Louis-Napolyon'u Fransa'nın ebedi imparatoru sayıyordu. Ama öngörülen ile gerçekleşen arasında daima bir mesafe bulunur.

"Bu düzenbaz ve askeri elit kralı, pis işlerini ustaca tezgahlıyor," dedi Ferdinand Wolff, genellikle boynuna bağladığı kan kırmızısı, yün atkıyı çözerek.

Şöminedeki odunlar çıtırdayarak yanıyordu. Oda ısınmıştı.

"Bu defaki Strassbourg ve Boulogne'daki girişimlerden farklı," dedi sessizce Wilhelm Wolff, kahvenin içindeki şekeri sabırsızca eriterek. "Darbe, binlerce insanın hayatına mal olacak. Orduyu satın alan Elysée korsanlarının terörü daha yeni başlıyor."

Marx tütün içiyordu, Ferdinand Wolff kalktı ve ısıyı biraz düşürmek amacıyla, yanan odunları dağıttı. Ferdinand Wolff, özensiz ve aynı zamanda frapan giyimli, atılgan, boylu boslu, güçlü biriydi.

"Akşam gazeteleri, Yeni Sezar'ın artık sandıklarını Elysée'den Tuileries'e taşıdığını yazıyorlar. Süvariler 'Yaşasın imparator, yaşasın sosis!' çığlıklarıyla onu selamlamışlar. Louis Bonaparte, bu süvarilere şampanya ve birayı boşuna içirmemiş."

Marx gülümsedi.

"Engels'in bana yazdığına göre," dedi Marx, "özellikle sen Ferdinand, bu konudaki geniş bilgin ve sivri kaleminle, bu eşkiyaların, lümpenlerin ve balık tüccarlarının imparatorluğunun (Fransa) tarihini yazmak için biçilmiş

kaftansın. Ulusal Meclisin bu kart eşekleri, durmadan darbe tehlikesinden bahsedip durmalarına rağmen hazırlıksız yakalandılar. Fransa'nın en kurnaz tilkisi ihtiyar Thiers ve bay cellat Cavaignac, Onsekiz Brumaire'de uyuyakaldılar ve 'Elysée Kardeşlerinin' kendileri için hazırladıkları kurt kapanına düştüler."

"Yerel bir gazetenin taşlama yazarının da söylediği gibi Fransa'nın politik oda hizmetçileri, devrimin kızgın lavlarını eski süpürgelerle süpürüyorlar; bunu yaparken de birbirilerine giriyorlar. Bir sosyete hanfendisi, Fransa'yı birçok kez metreslerin yönettiğini ama hiçbir zaman erkek monarkların bir hükümetinin olmadığını söylüyor," dedi Ferdinand.

"Olup bitenler hakkında sen ne düşünüyorsun Karl?" diye Ferdinand'ın sözünü kesti Wilhelm. "Hiç kuşkusuz, bu düzenbaz en kısa bir zamanda kendisini imparator ilan edecektir."

"Evet, onun bütün istediği de bu, sevgili Lupus. Ama tarih adeta bir köstebek ustalığıyla kazıyor," diye cevap verdi Marx, sert bir hareketle sigarasını söndürerek. "Devrim araftan geçecektir. Yöntemli hareket ediyor. 2 Aralık, onun yolunun birinci yarısının sınırıdır. Devrim, parlamenter sistemi doruğa çıkarıyor, sonradan alaşağı etmek üzere. Şimdi de bütün dünyanın önünde, burjuvazinin devlet iktidarına karşı tüm yıkıcı güçleri toplayabilmek için bir çıban gibi birikiyor. Önceden hazırlanan bu işinin ikinci kısmı da bitince Avrupa ayağa kalkacak ve şöyle diyecek: 'İyi kazmışsın, ihtiyar köstebek!'"

***

Kara bir sis çöktü Londra'nın üzerine. Gece sabaha döndü ama hava aydınlanmadı. Canavar düdükleri ve gonglar çaresizce uğulduyor, gelip geçenlerin ellerindeki ve faytonlarla omnibüslere yerleştirilmiş olan çanlar çın çın ötüyordu. Kara sis adeta bir ejderha dili gibi, bulduğu en küçük gedikten evlere sızmıştı. Havasızlık, nefes darlığı, mide bulantısı ve baş ağrısına yol açıyordu. Sanki artık hiçbir ışık gece görüntüsünü bozamayacak, bu cehennemi karanlık sonsuza dek yeryüzünü saracaktı.

Bugünlerde, Dean Street no 28 adresindeki evin iki odasında büyük bir huzursuzluk ve hüzün vardı. Çocuklar suskunlaşmıştı ve pek nadiren şarkı söylüyor ya da koşuyorlardı. Yaramazlık yapan, bu rastgele devşirilmiş

mobilyaları dağıtan kimseler yoktu artık. Küçük ev, aile fertlerini oluşturan üç yetişkin ile dört çocuk için çok dardı, üstelik evsiz Alman sığınmacıları sıklıkla geceyi Marx'larda geçiriyorlardı.

Şubat, adanın iğrenç aylarının başında gelir. Kötü koku yayan, yapışkan sarı sis ile kara bulutlar yeryüzünü kuşatır.

Karl Marx, neredeyse bütün bu ay boyunca Britanya Müzesi kütüphanesini ziyaret edemedi ve evden hiç çıkamadı. Çünkü redingotu ve ayakkabıları rehinciye bırakılmıştı. Karşılığında aldıkları para, evsahibesine olan borçlarını kapatmak için harcanmıştı ve tüm aileyi sokakta kalmaktan kurtarmıştı. Lenchen artık uzun süredir yemeklere et katamıyor, çocuklara süt alamıyordu. Büyüklerin ve çocukların tüm yediği, patates, yulaf lapası ve ekmekten ibaretti. Manav ve bakkal, veresiyeyi kesmekle tehdit ediyorlardı ve yoksulluktan bitkin düşen Jenny hepten aç kalacakları korkusuyla gece gündüz demeden kâbus görüyordu. Sinirleri tümden harap olmuştu ve sık sık ağlıyordu. Bu durum Karl'ı çaresizliğe itiyordu. Ama olağanüstü bir çabayla gücünü toplayıp daha da büyük bir hırsla işine koyuluyordu.

Lenchen'in özenle yamadığı eski pantolonunu ve sıcak tutan gömleğini giymiş, bulundukları durumun trajikliğine bakmadan, çalışma masasına oturarak kendisini tamamen çalışmaya vermişti.

Pencerenin dışında ışık geçirmez, kara bir duman duruyordu. Doğuştan hastalıklı olan küçük Franziska, Jenny'nin kollarında inliyordu, ev nemli ve soğuktu, herkes açtı. Marx'ın düşünceleri ise, sınırsız ufukları kavrıyor, dünyanın bütün köşelerini süzüyor ve bir kasırga gibi, insanlığın geleceğini karartan örtüyü kaldırıp atıyordu. Ne yoksulluk ne de hayatın vurduğu prangalar, bu adamın içinde durmadan yanan, parlak düşünce ateşini söndüremiyor; devasa, yaratıcı gücünü tüketemiyordu.

Ocak ayında geçirdiği ağır ve yıpratıcı hastalıktan sonra Karl daha da esmer ve zayıf görünüyordu. Sanki Arap şahını ya da asi bir bedeviyi tasvir eden resimden fırlamıştı. Yakınları ve dostları ona, ışıltılı muhteşem gözleri, artık ağarmaya başlamış da olsa katran karası saçları, esmer teninden dolayı Araplara benzeterek, Kuzey Afrikalı anlamına gelen Mağripli adını takmışlardı. Bu lakabı, küçük Jenny, Laura ve Musch da sevdiler. Bundan böyle "baba"nın yerini "Mağripli" almıştı.

Britanya Müzesi kütüphanesi Karl'ın Londra'da en sevdiği yerdi. Oradaki kocaman, sessiz salonda rahatça çalışabiliyordu. Kalabalık evin kargaşası, çocukların kahkahaları ya da ağlamaları, Lenchen'in bağırışları, tüm bu kaçınılmaz gürültüler Montague House'da yoktu ve Marx bazen sabah dokuzdan akşam yediye dek tüm gününü burada geçiriyordu. Bunlar onun için en huzurlu ve verimli saatlerdi.

Ama 1852 yılının Şubat ayı, bulut, sis ve hastalıklarla birlikte acımasız bir yoksulluk da getirdi. Engels'in Marx ailesi ile cömertçe paylaştığı maaşı da derde derman olamıyordu. Ailenin düzenli bir geliri yoktu.

Bundan birkaç ay önce 'New York Daily Tribune'ün redaktörü Dana, bu büyük gazetede yazması için Marx'a yazılı bir teklifte bulunmuştu.

1848 yılında, girişken Charles Dana çıkardıkları gazetenin bir muhabiriyle New York'tan Köln'e gelmişti. Bu iki Amerikalı, Marx'tan çok etkilenmişti. Onun olağanüstü içerikli, berrak, heyecan verici konuşmalarını dinlemişlerdi. 'Yeni Ren Gazetesi'nin genç redaktörünün ölçülülüğü, eşi bulunmaz ateşliliği, çok yönlülüğü ve derinliği karşısında hayrete kapılmışlardı.

New York'a dönünce Dana, Marx'ın peşine düşmüş, onun Londra'daki adresini öğrenip gazetenin yazar kadrosuna kazandırmak için girişimde bulunmuştu. Kendini tümüyle politik ekonomi konusundaki kitabına vermiş olan Karl, Dana'nın mektubunu alınca Manchester'da bulunan Engels'in fikrini sordu. Sonuç olarak Friedrich, istenilen yazıları hazırlayıp Marx'ın imzasıyla 'New York Daily Tribune'e göndermeyi üstlendi.

İki dostun düşünme tarzları ve yaratıcılıkları birçok noktada iç içe geçmişti. Ama, sınırlı ya da eşitsiz zekâya sahip olmak –güçlü olanın güçsüz olanı ezdiği durumlar– gibi insanlara göre tehlikeli sayılan şeyler, Marx ve Engels gibi iki dev beyin söz konusu olunca anlamsızlaşıyordu. Her ikisi de öyle büyük bir manevi ve beyinsel zenginliğe sahipti ki, bilgilerini, düşüncelerini, duygularını birleştirerek her biri tam bağımsızlığını ve bütünlüklü yapısını daha da sağlıklı bir şekilde koruyabiliyordu. Her bakımdan eşit insanlar arasında, kendini beğenmişlikten kaynaklanan sorunlara, küçük hesaplara yer yoktur.

Elbise ve ayakkabısızlık yüzünden eve mahkûm olan Marx, zamanını geçen yılın 2 Aralık'ında Fransa'da yapılan darbeyi irdeleyen kitabı üzerinde çalışmakla geçiriyordu.

'Louis Bonaparte'in 18 Brumaire'i'nin –Marx'ın yeni çalışmasının adı– birinci bölümünü, bundan kısa bir süre önce karısı ve çocuklarıyla Amerika'ya yerleşen Weydemeyer'e gönderdi. Almanya'daki komünistlere karşı komplo sırasında karşı karşıya kaldığı polis baskısı ve maddi olanaksızlıklar, Joseph Weydemeyer'i, okyanus ötesinde barınacak yer, geçim kaynağı aramaya itmişti. Karl ve Friedrich, sadık, sevgili dostlarının bu kararını doğru bulduklarını birçok kez dile getirdiler. Weydemeyer için başka çıkış yolu kalmamıştı.

Sonbaharda, Gavra'yı terk edip New York'a gitmek üzere yola çıktı. Kırk gün kırk gece boyunca güz fırtınaları, uzaklardaki Amerika'ya doğru yol alan gemiyi salladı durdu. Eziyetli uzun yolculuktan sonra Alman mültecileri, Yeni Dünya'ya ulaştılar.

Joseph Weydemeyer yeni mekânına yerleşir yerleşmez, tasarladıklarını –haftalık politik bir yayın– gerçekleştirmeye koyuldu. Bu dergi için Marx'tan Paris'teki hükümet darbesinin tarihini yazmasını rica etti. Karl, Şubat'ın ortasına kadar her gün Weydemeyer için, "Louis Bonaparte'ın 18. Brumaire'i" ana başlığı altında yazılar yazdı. İlk yazısına, Engels'in kendisine yazdığı mektubun sözleriyle başladı:

"Hegel, bir yerde gözlemini şöyle dile getirir: Bütün büyük tarihsel olaylar ve kişiler, çoğunlukla iki kez yinelenir. Hegel eklemeyi unutmuş: Birinci kez trajedi, ikinci kez komedi olarak. Danton'a karşılık Caussidière, Robespierre'e karşılık Louis Blanc, 1793-1795'in Montagne'ına karşılık, 1848-1851'in Montagne'ı, amcaya karşılık yeğeni. Ve, 18 Brumaire'in ikinci basımının yayınlandığı koşullarda yine aynı karikatür ortaya çıkıyor!

"İnsanlar kendi tarihlerini kendileri yaparlar, ama kendi istediklerine göre seçtikleri koşullar içinde yapmazlar, doğrudan belirli olan ve geçmişten bugüne süregelen koşullar içinde yaparlar. Tüm ölmüş nesillerin geleneği, yaşayanların beyni üzerinde büyük bir baskı oluşturur. Ve, onlar kendilerini ve şeyleri bir başka şekle dönüştürmekle, tümüyle yeni bir şey yaratmakla uğraşır göründüklerinde bile, özellikle bu devrimci bunalım çağlarında, korku ile geçmişin ruhlarını kafalarında canlandırırlar, tarihin yeni

sahnesinde o saygıdeğer, uygunsuz kılıkla ve yabancı bir ağızla ortaya çıkmak üzere onların adlarını, sloganlarını, kılıklarını alırlar.”

1852 yılının kış ayları boyunca şansızlık Weydemeyer’in peşini bırakmadı. Ama bahara doğru işleri daha iyi gitmeye başladı: Görevli memur kendisine yer gösterdi ve o da hemen ‘Devrim Dergisi’ni yayınlama çalışmalarını hızlandırdı. Birinci sayısı, doğrudan Fransa’daki olayların gözlemleriyle yazılmış olan Marx’ın yeni eserinden oluşmalıydı.

Jenny, ev işleri ve öteki meşgalelerden arta kalan zamanını ve gücünü ‘18 Brumaire’i temize çekmeye veriyordu. Çalışmak için en verimli saatler gece oluyordu. O zaman çocuklar uyuyor ve nihayet sessizlik hakim oluyordu. Genellikle Karl, odada dolaşarak metinleri ona dikte ediyordu. Hızla yazan Jenny, sözcüklerden çok, tutkuyla sevdiği, pürüzsüz, derin sesi dinliyordu.

“Rica ediyorum sevgilim,” diye konuşuyordu sessizce Karl, uyuyan çocukları ve Lenchen’i rahatsız etmemek için. “Satır başlarını yazısız beyaz aralıklarla işaretle ki Weydemeyer, metin içerisinde yönünü daha çabuk bulsun. Aslında ben de ‘işaretler’ koyuyorum. Nerede kaldın?”

Jenny, dalgın bir şekilde, kocasının ses tonu doğrultusunda düşüncelerini ortaya çıkarmaya özen göstererek, temize çektiği metinden birkaç sayfa okudu.

Aniden durdu Jenny. Son zamanlarda iyice solmuş olan yüzü sanki içten gelen bir ışıkla aydınlandı, pembeleşti. Şefkatle gülümsedi ve şaka yollu sesine törensel bir hava vererek İngilizce olarak konuştu:

“Doktor Marx’ın sekreteri ve eşi, ‘18 Brumaire’ kitabında pek çok muhteşem düşünceler olduğunu bildirir. Bu düşünceler antikçağdaki yazarlarınki gibi net ve berrak bir şekilde dile getirilmiştir.”

Uzun süreli gece çalışmalarından dolayı Marx’ın gözleri yanıyordu. Bu nedenle gözlerini avuçlarıyla kapatıyordu. Jenny, Karl’a yaklaştı ve onun yorgun yüzüne baktı. Muhteşem gözlerinin çevresinde mor gölgeler oluşmuştu.

“Şimdi yat ve uyu,” diye rica etti Jenny. “Bir aydan daha uzun bir süre sabahın erken saatlerinden akşama dek belini doğrultmadan çalıştın. Dur

gözlerine çaydan bir kompres yapayım. Öyle kötü kızarmışlar ki.”

Karl, gözlerindeki ağrıdan kıvranıyordu ama buna rağmen çoğunlukla hava aydınlanana dek çalışıyordu. Bu sefer karısının isteğine karşı koymayacağına söz verdi, ama önce Weydemeyer’in mektubuna cevap yazmalıydı. Weydemeyer, mektubunda bir oğlu olduğunu bildirmişti.

“Dünyanın yeni vatandaşına mutluluklar dilerim! Dünyaya gelmek için şu ankinden daha ilginç bir zaman olamaz. –diye yazıyordu Marx– Londra ile Kalküta arasındaki uzaklığın yedi günde katedileceği gün geldiğinde ikimizin kelleleri çoktan uçurulmuş olacak ya da ihtiyarlıktan sallanmaya başlayacak. Oysa Avustralya, Kaliforniya ve Pasifik Okyanusu! Dünyanın yeni vatandaşları, bizim dünyamızın ne denli küçük olduğunu asla anlayamayacaklar.”

Karl, isteksizce karısına boyun eğerek yatağına yattı. Jenny ise tüm felaketleri ve yoksulluğu unutup ateşli bir şekilde kaldığı yerden temize çekmeyi sürdürdü.

“Louis Bonaparte’ın 18 Brumaire’i”ndeki bazı düşünceler o kadar hoşuna gidiyordu ki, yerinden fırlayıp Karl’ı uyandırmak ve ona zekâsının ne denli muhteşem, dilinin ne denli zengin, ufkunun ne denli sınırsız olduğunu söylemek geliyordu içinden.

“Bu eser, üslup olarak mükemmel. Bir tek düşünce ya da sözcük eklemeye gerek yok,” diye düşünüyordu Jenny ve yeni kitaptan en çok beğendiği paragrafları tekrar tekrar okuyordu:

“19. yüzyılın toplumsal devrimi, şiirselliğini geçmişten değil ancak gelecekten alabilir. O, geçmişin bütün hurafelerinden kurtulmadan, kendi amacını gerçekleştirmeye başlayamaz. Daha önceki devrimlerin, kendi öz içeriklerini kendilerinden gizlemek için tarihsel anımsamalara gereksinimleri vardı. 19. yüzyılın devrimi, kendi öz nesnesini gerçekleştirmek için, kendi ölülerini gömsünler diye ölülerini bırakmak zorundadır. Orada söz içeriği aşıyordu, burada ise içerik sözü aşıyor. ...

“Burjuva devrimleri, 18. yüzyılın devrimleri olarak, hızla başarıdan başarıya koşuyorlar; onların dramatik etkileri birbirini aşıyor, insanlar ve nesneler, sanki mücevher parıltılarının çekiciliğine kapılmış gibidir; her gün mest olmak toplumun sürekli hali olmuştur, ama bu devrimler kısa sürelidir;

çabucak doruğa ulaşıyorlar ve devrimin fırtınalı döneminin sonuçlarını soğukkanlılıkla ve ağırbaşlılıkla kendine maletmeyi öğreninceye dek topluma uzun bir huzursuzluk musallat oluyor. Buna karşılık proletarya devrimleri, 19. yüzyılın devrimleri olarak, durmadan kendi kendilerini eleştirirler, her an kendi akışlarını durdururlar, yeniden başlamak üzere, daha önce yerine getirilmiş gibi görünene geri dönerler, kendi ilk girişimlerinin kararsızlıkları ile, zaafları ile ve zavallılığı ile alay ederler; hasımlarını, salt, topraktan yeniden güç almasına ve yeniden korkunç bir güçle karşılarına dikilmesine meydan vermek için yere serermiş gibi görünürler, kendi amaçlarının muazzam sonsuzluğu karşısında boyuna, sürekli yeniden gerilerler, ta ki her türlü geri çekilişi olanaksız kılıncaya kadar...”

Artık gecenin üçü olmuştu. Franziska uyanmış ve acı acı ağlıyordu. Bebeğin dokunaklı sesi, annesinin yüreğinde dayanılmaz bir acı uyandırıyordu. Foksçuk da kısa yaşamı boyunca böyle zayıf ve hastalıklıydı. Yoksa Jenny bu çocuğunu da mı kaybedecekti? Bir süredir çocukların yaşamından duyduğu endişe kendisini sürekli rahatsız ediyordu. Onlara nasıl yardım edebilirdi. Evde bir tek kuruş bile yoktu. Varolan sadece borçlardı. Artık ağlamak Jenny’yi rahatlatmıyor, hüznünü dağıtmıyor, sadece daha güçsüz bırakıyordu. Ona sanki, sinirleri tamamen gerilmiş, savunmasız kalmış ve en küçük rastlantısal bir dokunuş sonucunda bile kopacaklarmış gibi geliyordu. Eski sakin halini nasıl geri getirebilirdi? Oğlunu kaybettiği günden beri kendine gelemiyordu. Jenny, doğumdan sonra uzun süre hasta yatmıştı ve bunun nedeni de yine maddi olanaksızlıklardı. Bazen, yoksulluğun baskısı altında kendisini tamamen hırpalanmış buluyordu ve o zaman sadece Karl ona yaşama gücünü geri verebiliyordu...

Bütün bunları düşünen Jenny, yazmayı erteledi ve Franziska’nın altını değiştirmek üzere yerinden kalktı. Ama Lenchen ondan önce davranmıştı. Kucağında çocukla Jenny’ye yaklaştı ve onun dizleri üzerine bıraktı.

“Yine gözyaşları. Onlar sütü sirkeye dönüştürüyor,” diye fısıldadı sitemle Lenchen.

“Haklısın,” diye cevap verdi Jenny. “Ama bu karanlık lanet şehirde çocuklarım her şeyden yoksun, besinsizlik ve ışıksızlıktan sararıp soluyorlar.”

“En kara bulutun bile daima gümüşten bir astarı vardır. Kara bulutlar geçtikten sonra, gökyüzü öyle temiz görünür ki,” dedi Lenchen. “Çok zengin insanlar gördüm ben ama bir tek gün bile onların yerinde olmayı istemedim. Karl gibi sana sadık, seven birine ve Bay Engels, Wolff ve ötekiler gibi dostlara sahip olduktan sonra kadere isyan etmeye gerek yok. Ya çocuklar? Her biri bir mücevher parçası değil mi? Birçok insan onlara bakıp bizi kıskanıyordur. Etrafındakilerin hepsi iyi insanlar, öyle değil mi? Bu da, dünyada en nadir ve en güzel şeydir. Ruhun daima bayram edecektir.”

Jenny cevap vermedi. Az önce kocasının el yazmalarını temize çekerken okuduğu “yüreksizliğin çağları” üzerine ilginç düşünceleri anımsadı. Yoksa, Jenny’nin yaşamında da mı böyle bir dönem başlamıştı? Yüreksizlik... Hayır, hayır! Bu yaşam tarzını kendisi seçip bununla daima gurur duymamış mıydı? Bir mücadelecinin, bir devin eşi olmak. Bu gerçekten de büyük bir mutluluktu.

Jenny, birçok insanın ancak hayallerinde canlandırabileceği aşkı tanımıştı. Karl’la iletişimi sayesinde ruhu asla kararmıyor, önemsizleşmiyor, insani büyüklüğünü yitirmiyordu. Evlendikten sonraki yıllar içerisinde, ne bayağılık, ne alçaklık ya da iğrenç kıskançlıklar, ne de kırıcı kuşkular, onu pis kokulu girdaplarına çekememişlerdi. Karl, sezdirmeden, kendi varlığı ile Jenny’yi gittikçe yükseklere çıkararak ona tüm dünyayı, görünen ve görünmeyen hazineleri göstermişti. Bu, masallardaki gibi bir zenginlik, mutluluğun doruğu değil miydi?!

Lenchen, Franziska’yı götürünce, Jenny, dinlenmeye gitmeden önce ‘Louis Bonaparte’ın 18 Brumaire’i’nden iki sayfayı daha temize çekti. Müsveddelerden ayrılmaya kıyamıyordu.

“Anayasa, Ulusal Meclis, hanedan partileri, mavi ve kırmızı cumhuriyetçiler, Afrika kahramanları, kürsülerden gelen gök gürlemeleri, basının şimşekleri, tüm literatür, ünlü politikacılar ve ün yapmış aydınlar, medeni hukuk, ceza yasası, ‘özgürlük, eşitlik, kardeşlik’ ve 2 Mayıs 1852 – bütün bunlar, düşmanları tarafından bile büyücü olarak kabul edilmeyen bir adamın üfürükçülüğü ile, sanki ortadan kayboldular. Genel oy hakkı, adeta dünyanın gözleri önünde, kendi vasiyetini kendi eliyle yazmak ve halk adına ‘var olan her şey yok olmaya adaydır’ şeklinde bir ilanda bulunmak için sadece bir an yaşamışa benziyor.

“Fransızlar gibi, kendi ulusunun hazırlıksız yakalandığını söylemek yetmez. Ne bir ulusun, ne de bir kadının, karşılarına çıkan ilk maceraperestin kendilerini iğfal edebildiği zayıflık anı bağışlanamaz. Bu tür sunuş, bilmeceyi çözemiyor, onu ancak başka şekilde formüle ediyor. Nasıl olur da 36 milyonluk bir ulusun üç düzenbaz tarafından gafil avlanması ve direnç göstermeden köleliğe sürüklenmesi yine de açıklanması gereken bir şey olarak kalır!”

***

Yoksulluk yüzünden elbisesiz ve ayakkabısız kalan, evden çıkamayan Marx, şubat ayı ortalarında, “Louis Bonaparte’ın 18 Brumaire’i”ni ana çizgileriyle tamamladı. Jenny, artık son sayfaları temize çekiyordu. Çok yoruluyordu ama kimi yerlerde yukarıya doğru kıvrılan satırlarla, küçük, okunmaz harflerle tıkabasa doldurulmuş sayfalardaki canlı fikirlerle karşılaşınca anında kendine güveni ve iç dengesi geri geliyordu. Eğer Lenchen’in emredici eli ya da kocasının, “Artık yatmalısın, çok yoruldun,” diyen sevgi dolu ama sert sesi onun gerçeklere dönmesini, çalışmaya son vermesini sağlamasalar, belini doğrultmadan sabahlara dek yazardı.

Jenny, müsveddenin sonlarını temize çekmekteydi:

“Tarihsel gelenek, Fransız köylülerinde şöyle mistik bir inanç yarattı: Napolyon adını taşıyan bir adam, onlara, kaybettikleri bütün nimetleri geri verecekti. Ve işte, Napolyon yasasının ‘La recherche de la paternité est interdite’ (Babalığın araştırılması yasaktır) diyen maddesine uygun olarak, Napolyon adını taşıdığı için, kendini Napolyon diye satan birileri bulundu. Yirmi yıllık serserilikten ve bir yığın saçma sapan maceradan sonra, efsane gerçekleşti ve bu adam Fransızların imparatoru oldu. Yeğenin sabit fikri gerçekleşti, çünkü bu, Fransız toplumunun en kalabalık sınıfının sabit fikriyle örtüşüyordu.

“Ama burada bana şu şekilde karşı çıkılabilir: Peki ya Fransa’nın bir yarısındaki köylü ayaklanmaları, ya köylülere karşı yapılan askeri seferler, köylülerin toplu halde tutuklanmaları, toplu halde sürülmeleri?

“... Bonaparte hanedanlığı, devrimci köylüleri değil tutucu köylüleri temsil eder; küçük tarla ile temsil edilen toplumsal varlık koşullarından kurtulmak isteyen köylüyü değil, bu koşulları daha güçlü kılmaya çalışan

köylüyü temsil eder; enerjisi ile kentlerle yapacağı sıkı güçbirliği halinde eski toplumu devirmeyi isteyen kır halkını değil, tersine, bu eski düzenin içine sımsıkı kapanmış, hapsolmuş, kendisinin ve tarlasının imparatorluk heyulası tarafından kurtarılmasını ve kayrılmasını isteyen köylüyü temsil eder. Bonaparte hanedanlığı, köylünün ilerleyişini değil batıl inancını, yargısını değil önyargısını, geleceğini değil geçmişini temsil eder...”

Jenny, harflerin kâh iç içe girdiği kâh işaretler ve noktacıklar şeklinde dağıldığı sayfayı birkaç kez okudu. Marx’ın kendine has yazısını çözmek kolay bir iş değildi. Ama Jenny bu konuda oldukça başarılıydı.

“Açıkçası, burjuvazinin o zaman, Bonaparte’ı seçmekten başka bir seçeneği herhalde yoktu. Püritenler, Constance’daki din bilginleri toplantısında, papaların ahlâksız yaşam tarzlarından şikâyet ettiklerinde ve törelerde reformlar yapmanın gerekliliği konusunda sızlandıklarında, Kardinal Pierre d’Ailly, onlara gürleyen bir sesle şöyle cevap verdi: ‘Ancak şeytanın ta kendisi Katolik Kilisesini kurtarabilir; oysa siz, melekleri istiyorsunuz!’ Fransız burjuvazisi de aynı şekilde, hükümet darbesinden sonra bağırdı: ‘Artık yalnız 10 Aralık Derneğinin şefi, burjuva toplumunu kurtarabilir! Artık yalnız hırsızlık mülkiyeti, yemininden dönmek dini, piçlik aileyi, düzensizlik düzeni kurtarabilir!”

Jenny, kısa dinlenme saatlerinde Karl’a asla müdahale etmemesine karşın şimdi ona kitabının ne kadar ustaca yazıldığını söylemek istiyordu, bu sefer sabredemedi.

Karısı tarafından uyandırılan Karl, ilk başta ne olduğunu anlayamadı. Hasta, yorgun gözlerini kısarak, şaşkın bir halde Jenny’ye baktı.

“Ne oldu?” diye sordu endişeyle. Son zamanlarda hiç beklenmedik bir anda türlü olumsuzluk ve felâket haberleri duymaya alışmıştı.

“Bağışla, sevgilim. Ama gerçeği söylemek gerekirse, sabahı bekleyemedim. Sen, her ikimizden de çok daha uzun süre yaşayacak olan, olağanüstü bir kitap yazmışsın. Volkandan o an fışkıran lavı ya da daha sarsıntılar sürerken depremi tasvir etmek çok zor.”

“Sen, alev alev yanan Vezüv’ün eteklerinde bulunurken Pompei’nin ölümünü anlatan bilim adamı Pilini’yi unutuyorsun,” diye gülümsedi Marx.

“O, eninde sonunda doğal bir afetin betimlenmesiydi sadece. Sen ise maceraperest Bonaparte’ın darbesini doğuran nedenleri açıklamayı başarmış, gizli güçleri keşfetmişsin, öyle ki buna hiç kimsenin daha fazla ekleyebileceği bir şey olamaz.”

***

Karl, oldukça yalnızdı. Weydemeyer okyanus ötesindeydi. Weerth, gezginlik yapıyordu, Engels ve Wolff ise Britanya adasında bulunuyordu fakat Londra’dan uzaktaydılar.

Marx’larda iyi bir yuva sıcaklığı bulan Alman sığınmacılardan biri de, vasat ama oldukça konuşkan, 26 yaşındaki özel öğretmen Wilhelm Pieper’di. Dean Street 28 numarada yere serilmiş şiltenin üzerinde geceleyerek ve iyi yürekli Lenchen’in hazırladığı mütevazı ama oldukça lezzetli yemeklerle beslenerek kendisini harika hissediyordu. Pieper, çocuklarla oynuyor, bütün işlerinde Jenny’ye karışıyor, Marx’ın şu ya da bu nedenle söylediği her şeyi adeta bir yankı gibi, havalı, öğüt verircesine tekrarlıyor ve bazı sekreterlik görevlerini yerine getiriyordu. Herhangi bir özelliği olmayan Pieper, güneş ışığını yansıtan, ölü bir ışık yayan ay gibi, hoş bir dış görünüşe ve karaktere sahipti. Marx’ın yakınında bulunarak ondan çektiği kopyaları kullandığı sürece oldukça da iyi görünüyordu.

Sırnaşık ve pek zeki biri olmayan Pieper, Londra’daki Rosthschild hanedanının ileri gelenlerinden birinin ailesinde özel öğretmen olarak işe başlamıştı. 1852 kışında Dean Street’i sık sık ziyaret etmeye başlamıştı yeniden.

Karl’ın, iyi çocuk dediği Pieper, son zamanlarda kendini dev aynasında görüyor, teorisyen olduğunu sanıyor ve öğütleriyle herkesin canını sıkıyordu. Bildiği yarım yamalak şeyleri aşırı bir güvenle, yüzsüzce ve gereğinden fazla abartılı bir şekilde açıklamaya çalışıyor, konuşmalara karışıyor, bu hareketleriyle de Karl ve Jenny’nin sonsuz sabrını zorluyordu.

Marx’ın çocuklarını kızdırmaktan hoşlanan Pieper, yaşının üzerinde bir zihinsel düzeye sahip olan Musch’a şık bir not defteri hediye etmişti ve şakacıktan onu geri almakla tehdit ediyordu. Endişeye kapılan küçük çocuk, hediyeyi kuytu bir yere sakladı ve gizemli bir halde babasının kulağına şunları fısıldadı:

“Biliyor musun Mağripli, bu defteri şimdi ben öyle bir sakladım ki, hiç kimse bulamaz. Pieper sorarsa, onu bir dilenciye hediye ettiğimi söylerim.”

Pieper, Marx ailesini ziyaret eden herkes gibi, Jenny’nin görkemli güzelliğine hayran kalıyordu. Yoksulluk bu güzelliğe kâr edememişti. Jenny’nin mütevazı giyimi, etrafındakiler üzerinde bıraktığı etkiyi azaltmıyordu.

“Yunan tanrıçaları gibi muhteşem ve bir o kadar da zeki, samimi, eğitimli, akıllı,” diye düşünüyordu Pieper ve büyük bir hevesle Jenny’nin verdiği görevleri yerine getiriyordu. Marx’ın elyazmalarını temize çekiyor ve ufak tefek ev işlerinde ona yardım ediyordu.

Rothschild’lerin şatafatlı evinden ayrılırken, Pieper, Jenny’ye daha da içten hayranlık duyuyordu. En zengin konaklarda bile, onun güzelliğine ve zarafetine erişecek bir kadın görmemişti.

“Günümüzde hiçbir prens, Marx’ınki gibi bir kadına sahip olmakla övünemez,” diye düşünüyordu Pieper. ‘Ve bu muhteşem inci, böylesine bir yoksulluk içinde yaşıyor. Sürgün hayatını seçerek asalet unvanından ve olağanüstü güzelliğinin kendisine sağlayabileceği her şeyden vazgeçmiş.”

Kış geride kalmıştı. Jennychen ve Laura, sabahları okula gittikleri için karanlık ev, can sıkıcı oluyordu. Kara ve sarı sisin sonu gelmiş, Piccadilly Circus’ta mor menekşeler ve açık sarı çiğdemler satan ilk satıcılar görünmüştü. Şehrin üzerini, beyaz sisin şeffaf dumanı örtmüştü.

Zoraki hapislikten sonra Karl, emanetçi dükkânından redingotunu ve potinlerini alıp ilk defa sokağa çıktı. Gün ışığı gözlerini kamaştırıyordu. İngiltere başkentinde daima nemli ve sisli olan havayı derin derin içine çekiyordu. Uzun süre dört duvar arasında kalmaktan, başı dönüyordu. Tepesi kare biçimindeki geniş siperli şapkasını hafifçe kaldırarak, ılık rüzgârın gür saçlarına dokunmasından haz duyuyordu.

Günlerden pazardı. İngilizlerin bezgin iş haftalarının sonu, sadece Luthercilerin ve Calvincilerin değil, aynı zamanda İngiliz Parlamentosunun da İncil okuma, günahlarını hatırlama ve onları affettirme günüydü. Bundan yüz yıl önce çıkarılan ve ağır cezalar öngören Parlamento Kararnamesi ile, “Tanrı’nın bu mübarek gününde” her tür toplumsal eğlence, gösteri, müzik ve dans yasaklanmıştı.

Pazar günleri Londra, ortaçağdaki çiçek hastalığı salgını ya da büyük yangın sırasında olduğu gibi ıssızlaşıyordu. Cromwell'in acımasız bir nefretle mücadele ettiği –iğrenç aristokrasinin eğlencesi olarak gördüğü– tiyatrolar, üzerlerinde hâlâ Püriten lanetinin damgasını taşıyorlardı. Kraliyet iktidarının restorasyonu döneminde yeraltından çıkabildiler ancak, ama Shakespeare döneminde sahip oldukları ayrıcalıkları hiçbir zaman geri kazanamadılar ve 200 yıllık bir geçmişi olan parlamento baskılarına 19. yüzyılın ortasında sessizce boyun eğdiler. Dinlenme gününde sadece tüm mağazalar, kütüphaneler değil, aynı zamanda lokantalar da kapalıydı. Bu nedenle pazar günleri can sıkıntısıyla kıvranan insanlar birahaneleri ağzına kadar dolduruyordu. Bu birahanelerden birine giren Marx, masanın arkasında elinde bir bardak bira ile Ernest Jones'u gördü. Son yıllarda onunla arkadaş olmuşlardı.

"Hey Karl! Sizi gördüğüme sevindim. Oturun dostum," diye tertemiz bir Almanca ile selamladı onu Chartistlerin liderlerinden biri olan, ünlü şair ve olağanüstü hatip Jones. "Size bir münzevi hayatı yaşatan o kitabı bitirdiniz mi? Yaratıcı yalnızlığınızı bozmamak için uzun süredir size uğramıyordum. Umarım, alçak Bonaparte'ın altına dinamit koymuşsunuzdur. Bunu, hiç kimse sizden daha iyi yapamaz. Ulusal salonda yapılan toplantımızda alınan karardan haberiniz var mı?"

Jones, cebinden daktiloyla yazılmış bir metin çıkarıp heyecanla okudu. Tok, temiz bir sesi ve canlı jestleri vardı:

"Toplantımız, Louis Napolyon'un başarıya ulaşan iktidar gaspını –öyle bir gasp ki, Avrupa'nın tüm tarihi boyunca eşi benzeri olmayan bir yığın suçlar, ihanetler, baskılar ve organize katliamlar yardımıyla gerçekleşmiş– nefretle kınar. Ağır bedeller ödeyerek elde ettiği ulusal hakları ve özgürlükleri askeri güçlerce kabaca çiğnenen gönlübol Fransız halkının acısını en içten duygularla paylaşıyor ve tüm sağduyulu insanlarla birlikte kesinlikle inanıyoruz ki, Avrupa çok yakında bu darbeci hükümetin kesin olarak layık olduğu sona tanıklık edecektir."

"Evet, karar oldukça net ve bu da çok iyi," dedi Karl.

"Toplantıdakilerin çoğunluğu, oyunu bu karar lehine kullandı. Bu arada, zaman Carlyle gibiler için çok öğretici. 2 Aralık, Carlyle'in tarihi yaratan yüce kişiler hakkındaki teorisine son bir yokedeci darbe oldu. Eğer Louis

Napolyon gibi satılmış ve ödlek bir solucan, büyük özgürlükseverlerin devletinin başına geçebiliyorsa, kahramanlara tapmak konusundaki zevzekliklerin anlamı nedir?”

“Tarihin dalgaları bazen yumurta kabuklarını ve hatta gübre artıklarını bile üste çıkarabilir,” diye alayla gülümsedi Karl.

“Vay canına, ne kadar iyi ve güzel ifade ettin.” Jones’un sağlıklı, neşeli yüzü, olağanüstü ciddi ve hatta gergin bir şekilde düşünen insanlarınki gibi sert bir ifadeye büründü. İngilizin eli kalktı, açıldı; sanki bir şeyleri yakalar gibiydi. “Marx, görüyorum ki, siz, özellikle siz, tek tek kişilerin tarihte belirleyici rol oynadıklarını savunanları kesin bir şekilde çürütüyorsunuz. Hassas ve sıradan insanları aşan bir mantığa sahipsiniz, feragatiniz neredeyse tanrısal bir erdem düzeyinde. Konuşmamı engellemeyin. Siz dünyaya, bilmecenin çözüm beklediği bir zamanda geldiniz, ama tüm insanlığın en güzel amaçlarının gerçekleşmesi için ekonomik, tarihi koşullar henüz yeterli olgunlukta değil; siz Marx, henüz kitlelerin ruhu ve düşüncesi olamadınız; siz ki, güçlülerin en güçlüsüsünüz, bilgesiniz fakat şimdilik yeterince değerlendirilemiyorsunuz. Siz geleceğe aitsiniz.”

Marx, Jones’un ateşli konuşmasını birkaç kez kesmeye çalıştı ama ancak onun elini tutabildi. Jones, sözcükleriyle birlikte elini de yukarıya doğru yükseltiyordu.

“Sözümü kesmeyin Karl. İşçi sınıfı zafere ulaştığı zaman, devrimcilerin ve teorisyenlerin isimleri de kutsallaşacaktır.”

Jones, proletarya mücadelesine adadığı yeni şiirlerini okudu.

“Güzel şiirler,” dedi Karl.

Jones, içkisini ve sandviçini bitirdi. Marx ve Jones, ıssız sokağa çıktılar. Henüz hava kararmamıştı.

“Lanet pazar, gerçekten de insanın gidebileceği bir yerin olmadığı bir gün. Parktaki banklarda oturmak tehlikeli, yaşamın güçlüklerine bir de romatizmayı katmanın manası yok. Haydi yürüyelim,” diye teklif etti Jones.

“Harika,” diye kabul etti Marx, yürümeyi seviyordu.

İkisi birlikte ağır ağır, çokça mağazanın bulunduğu, ağırbaşlı, geniş Oxford-Street’ten Hyde Park’a doğru yürüdüler. Jones, Marx’tan daha kısa boylu olmakla birlikte onun gibi geniş omuzlu ve atletik yapılıydı.

“Yine de yeni kitabınız hakkında bana daha hiçbir şey söylemediniz,” diye yeniden konuşmayı başlattı İngiliz. “Sizin eseriniz gibi 2 Aralık darbesini ele alan iki Fransız’ın eserleri hakkında bir şeyler işittiniz mi?”

“Evet, onları okudum. ‘Elysée eşkıyaları’nın darbesi daha uzun bir süre dünyadaki tüm demokratların kafasını karıştıracak. Kitaplardan birinin adı ‘Küçük Napolyon’, yazarı da Victor Hugo; diğerinin adı ‘Hükümet Darbesi’, yazarı ise sizin de tanıdığınız Proudhon. Gördüğünüz gibi Hugo ve ben mülteciyiz, her ikimiz de sisli adada barınak bulabildik.”

“Sizi başkalarıyla aynı kefeye koymak istemem Marx. Hugo’nun yeteneğine saygım var, sonuçta o da yürekli bir insan. Saygıdeğer Proudhon’a gelince, kendisini org sanan düdüğe giderek daha çok benzemeye başladı.”

Karl, yakından ilgilendiği konuya ilişkin iki Fransızca eser hakkındaki görüşlerini Ernest Jones’a anlatmaya başladı.

“Hugo’ya göre, 2 Aralık olayları, duru gökte çakan bir şimşek gibi bir şey. Ona göre, bu neredeyse kader. Hugo, olup bitenlerde ancak bir kişinin zora başvurmasını görüyor ve politik düzenbazın –hiç kuşku yok ki Louis Bonaparte tam böyle biri– önemini küçümsemeye çalışarak, gerçekte Bonaparte’a kişisel girişimin sınırsız gücünü yakıştırarak onu yüceltiyor. Kitapta, bu hızlı yükselişin gerçek tarihsel ve politik nedenleri bir kez bile açıklanmamış, hatta bu konuda susmak tercih edilmişti. Dolayısıyla, Hugo’nun kitabı bence, yakıcı ve zeki çıkışlarına karşın ikna edici değil, kâğıttan bir kule gibi hafif.”

“Ya Proudhon’un kitabı?” diye merakla sordu Jones.

“Proudhon, sözde nesnel tarihçilerin hatasına düşüyor. Hükümet darbesini, tarihsel gelişimin bir sonucu olarak göstermeye çalışmasına karşın, kendisi de farkına varmadan, aslında sürekli Louis Bonaparte’ı yüceltiyor.”

“Anlaşıldı; peki, Fransa’daki trajikomik olayların bilmecesini nasıl çözdünüz? 18 Brumaire’i mutlaka okuyacağım. Ne mutlu bana ki, Pieper’ın kitabı İngilizceye çevirmesini beklememe gerek yok. Almancayı yeterince iyi biliyorum. Eserinizin orijinalini okumak benim için zevk olacak.”

“Teşekkür ederim Jones. Hugo ve Proudhon’un tam tersine, kitabımda, şu soytarı Louis Napolyon’un kahraman rolünü oynayabilmesi için, Fransa’daki sınıf mücadelesinin, koşulları nasıl hazırladığını açıklıyorum.”

***

Jones ile ertesi gün buluşmak üzere sözleşen Marx, Soho’ya döndü. Aniden arkasına bakınca, yuvarlak, çilli yüzlü ve börekçi şapkası takan saygın bir bayın kendisini takip ettiğini gördü.

“Benim hafiye yine peşimde. Ona şehirde uzun bir gezinti yaptırdım,” diye içinden geçirdi Karl. Bu durum onu güldürdü. Eve yaklaştığında, Karl, biraz utanmış olan hafiyeye bir kez daha baktı. Hafiye, öyle bir hareket yaptı ki, sanki, garip şapkasını indirip eğilmeye hazırlanıyordu.

Karl, ıslıkla komik bir Alman şarkısı çalarak ikinci kattaki evine çıktı. Kapıyı anahtarla henüz açmıştı ki, çocuklar koro halinde bağırmaya başladılar:

“Yaşasın, Angels amca geldi, Angels amca, akide şekerleri, şekerler ve çeşit çeşit tatlılar getirdi!”

Yanakları pembeleşmiş, heyecanlı Jennychen ve Laura’nın ardından, kucağında Musch ile Engels göründü.

“Vay, hoş sürpriz diye ben buna derim! Friedrich gelmiş,” dedi sevinçle Marx, paltosunu atarak.

Çocuğu dikkatle yere bırakan Friedrich, Karl’ın yüzüne sevgiyle bakarak ona yaklaştı.

“Gözlerin nasıl? Seni iyi gördüm. Lanet Manchester’dan nihayet birkaç günlüğüne ayrılıp gelebildim. Bayan Marx, kitabın hakkında bana birçok ilginç şey anlattı. Lenchen ise, muhteşem bir kahve ikram etti. Küçük

dostlarımla bir saat geçirdim. Muhteşem kulübeler yaptık ve barış çubuğu içtik."

Marx'ın evinde bütün akşam, çocuklar yatıncaya dek kahkahalar ve şakalar dinmedi. Lenchen en sonunda Jennychen, Laura, Musch'u yatırmayı başarıp, öksüren, cılız Franziska'yı da sallayarak uyutunca ailenin tüm büyük üyeleri toplandı. Karl ve Friedrich gözle görülür bir şekilde birbirlerini özlemişlerdi ve bunun için de yan yana oturdular. Yüzlerinden gülümseme eksilmiyordu. Yazışma ancak bazı bakımlardan yüz yüze görüşmenin yerini tutabilirdi. Nadir görüşmelerine, birbirlerinden ayrı geçirdikleri zamanı sığdırmaya çalışıyorlardı.

Konuşmaları sırasında iki dost, aralarında onlarca mil varken, ayrı ayrı olarak defalarca düşündükleri, sınadıkları, politik, ekonomik, tarihsel durumlar konusundaki düşüncelerini, sanki örste dövüyorlardı. Önce havadan sudan konularda sohbet ediyorlardı. Adeta birlikte dinleniyorlardı.

"Hiç kuşkusuz, Chartistlerin en yeteneklisi olan Jones, her yerde senin mektuplarının reklamını yapıyor ama içeriği hakkında bir şey anlatmıyor. Bu konudaki fikrini yarın onun ağzından öğrenirsin. Aklıma gelmişken, mektupta da söz ettiğim gibi, bu Marat taklitçisi, rol yapmaya ve sansasyona pek düşkün Harney, gazetesi 'Halkın Dostu' için hiç utanmadan Jones'un abonelerini ayartıyor. Paraları ne yaptığını şeytan bilir. Kısa bir süre önce, kiraladığı faytonla Londra sokaklarında 'Halkın Dostu'na abone olma çağrısı yapan el ilanları dağıttı. Kendilerini sosyalist olarak gören kişilerin mağazalarının vitrinlerinde, asil Chartist Harney George Julian'ın gazetesinin reklamlarını görebilirsin."

"Eşi Bayan Harney'in de tüm bu işlere faal bir şekilde katıldığından kuşkum yok. Ben, bu ölçüde enerjik olabilen bir tek kadın tanıdım," dedi Engels. "Kimden söz ettiğimi tabii ki anlamışsındır."

"Yılanların en güzeli olan Emma Herwegh," diye gülerek cevapladı Marx. "Şimdi tümüyle emin oldum artık, Harney boşuna yırtınıp duruyor ve tek başına hareket ettiğini, düşündüğünü ispatlamak istiyor."

"Sen bir zamanlar gerçekten de iyi gözlemişsin Karl. Harney'de üç ruh barınıyor," diye söze karıştı Jenny. "Birincisi sizin tarafınızdan uslandırılmış Bay Engels, ve işte bu yüzdendir ki, onunla tartıştığınızda

Mister Harney her zaman geri çekilir, biraz büzülür; ikincisi de kendi doğal halidir ama üçüncü ve en güçlü olanı, onun ailevi ruhu, yani saygın eşi.”

“Bu bayan,” dedi gülerek Karl, “Sheridan’ın ‘Skandal Okulu’ndaki tüm kahramanlardan daha yetenekli. Vanity Fair’deki Becky Sharp, bu kadının yanında yeni doğmuş bir bebek kadar masum kalır. Beni ve Jenny’yi bile alçak dedikodularına karıştırmaya çalıştı. Bu kadın, uzun ellerini, sadece tanıdıklarının mutfak tencerelerine değil, aynı zamanda kocasının tüm siyasi girişimlerine de uzatıyor. Hiç de küçümsenmeyecek sayıda birçok iyi insanın, sırf onunla bir zamanlar karşılaştıkları için başları belaya girdi. Ama bu konuyu kapatalım. Ernest Jones’un farklı biri olması çok iyi. Karakterinin bazı yumuşak yönlerini ve zaman zaman gösterdiği kararsızlığı saymazsak Jones, kuşkusuz, umut verici, iyi bir mücadeleci. Onun yeni şiir kitabını okudun mu?”

“Jones’un şiirleri çok iyi,” dedi Jenny, canlanarak. O da Karl gibi tüm sanat dallarını seviyordu ve edebiyattaki, müzikteki yenilikleri takip etmekten yorulmuyordu.

Yan odadan inlemeler ve keskin çocuk öksürmeleri duyuldu.

“Franziska yine hasta. Görünüşe bakılırsa bronşiti vardı. Bu bebek için öyle çok korkuyorum ki!” diyen Jenny, hızla odadan çıktı.

“Bayan Marx’ın endişesini paylaşıyorum,” dedi Friedrich. “Çocuk gerçekten de çok zayıf. Umarım zatürreye yakalanmamıştır.”

Marx’ın yüzü karardı ve sinirli hareketlerle masanın üzerindeki tütün kutusunu aramaya başladı. Ağır ağır iç çekti.

“Zavallı çocuk,” dedi Karl sessizce. “En sıkıntılı zamanımızda dünyaya geldi. Jenny, Franziska’yı dünyaya getirdiğinde, ölen minik oğlumuzun acısıyla perişan oluyordu. Doğumdan sonra, herhalde hatırlıyorsundur, Jenny uzun süre hasta yattı. Çocuk, sütanneye verildi. Burası da çok dar. Maddi durumum o kadar kötü ki, gerekli ilaçları ve doktor yardımını sağlayamıyorum. Eğer sen olmasaydın Friedrich, biz bugüne çıkamazdık.”

Engels yerinde duramıyordu. Ayağa kalktı, odada yürüdü, ellerini sıktı ve acıyla konuştu:

“Sus, Karl. Sen ve ailen için şu anda pek bir şey yapamıyorum. Ama sabret, dostum! Düz büro memuru olmaktan çıkıp, Manchester ya da Liverpool’da, nerede olursa olsun babamın firmasına ortak olarak kabul edildiğimde, hayatındaki her şey bir anda değişecek. Ailen, ihtiyacı olan her şeye kavuşacak ve mücadelemiz, zaferimiz için gerekliliği tartışılmaz olan politik ekonomi konusundaki olağanüstü kitabını rahatça yazabileceğin günleri görmek için sabırsızlanıyorum. Bana gösterdiğin notlar mükemmel ve dünya ve insanlık için hava kadar gerekli. Bize neye malolursa olsun, sen eserini bitireceksin, şimdi ise...”

Her zaman son derece tok ve düzgün olan Engels’in sesi titriyordu. Marx, parıldayan minnettar gözlerle ona baktı. Sessizce tütün içmeye başladılar. Kısa bir süre sonra sohbet yeniden başladı. Başlangıçta kesik kesik, dalgın bir şekilde, sonra da gittikçe artan bir tempo ve ateşlilikle devam etti. İki dost, sohbet sırasında, cümlelerin sonunu getirmeden birbirlerinin demek istediğini anlıyorlardı. Biri konuşmaya henüz başlamışken diğeri, anında hiç hatasız onun düşüncesini devam ettirebilirdi. Bu da açıkça, onların muhteşem yakınlığını ve birliğini gösteriyordu.

Her ikisi de, İngiliz ekonomisi ve en önemli politik olaylarla ilgili her şeyi, mükemmel bir şekilde biliyorlardı. Marx ve Engels, tüm gezegeni ilgilendiren şeylerle yaşıyorlardı ve sohbetleri de bir dünya seyahatine benziyordu. Hindistan, Amerika, Çin ve Avrupa ülkeleri; bütün bunlar, onların bakış açılarının ve düşünce ufuklarının sınırları içindeydi.

Konuşmaları, daha sonra, ikisini de doğrudan ilgilendiren Komünistler Birliği’nin faaliyetlerine sürüklendi. Marx, kızgın bir şekilde, Komünistler Birliği’ne sızan alçak Prusya ajan-provokatörü Hirsch’i anlatıyordu.

“Benim önerim üzerine,” diye anlatıyordu Marx, “Londra’daki komünistlerin olağan toplantısında bu alçak, birlikten çıkarıldı. Güvenlik nedeniyle haftalık toplantıların gününü ve yerini değiştirmemiz gerekti. Perşembe günleri City’deki Farringdon Street yerine bundan böyle, buradan pek uzak olmayan Soho’da Crown Street’de ‘Gül ve Taç’ meyhanesinde buluşacağız. Gördüğün gibi Fred, çevremiz ajanlar tarafından kuşatılmış. Mektuplarımız açılarak sansürden geçiriliyor. Köln’de tutuklu bulunan partili kardeşlerimize zarar verecek davranışlardan dikkatle sakınmamız gerekiyor.”

Sözde Alman-Fransız komplosunda yer almak suçlamasıyla yargılanan yoldaşları için mücadele etmek Marx ve Engels için hayati bir önem taşıyordu, uzun süre yapılması gerekenleri tartıştılar. Vakit gece yarısını çoktan geçmişti artık, bu kez Amerika'da yaşayan dostları Weydemeyer ve Cluss'tan söz etmeye başladılar. Cluss, kısa bir süre önce yazdığı mektupta, Amerika'ya yerleşmiş olan Kinkel ve Heinzen gibi küçük burjuva siyasi önderlerin faaliyetleri hakkında önemli bilgiler vermişti.

"Burada, Londra'daki sığınmacı tek hücreli ilkel yaratıklar neler yapıyor?" diye sordu alayla Engels.

"Uğraşıp duruyorlar. Onların faaliyetlerini fark edebilmek için güçlü bir mikroskop lazım. Ama onları geçelim. Sana, tarihsel gelişmede sınıflar ve sınıf mücadelesi gibi karmaşık bir sorun hakkındaki vargılarımı aktarmış oldum. Kendim için şöyle formülleştirdim: Sınıfların varlığı, üretimin gelişmesindeki belirli tarihsel aşamalarla sıkı bir ilişki içerisindedir, bu birincisi; sınıf mücadelesi zorunlu olarak proletarya diktatörlüğüne varacaktır, bu ikincisi; üçüncü ve son olarak da, bu diktatörlüğün kendisi de, bütün sınıfların ortadan kalkması ve sınıfsız topluma geçiş aşamasıdır ancak."

Ertesi gün Friedrich, soğuk ve nemli alacakaranlıkta yeniden Dean Street'e geldi. Franziska'nın sağlığı kötüleşiyordu ve eve endişe hakimdi. Jenny ve Lenchen hasta çocuğun yanından ayrılmıyorlardı. Kâh onu sıcak bir bezle ısıtmaya çabalıyorlar, kâh bundan sonuç alamayınca odaya temiz hava girmesi için pencereyi açıyorlardı. Hiçbir şey kâr etmiyordu.

Büyük çocuklar, Karl ve Friedrich, diğer odaya geçtiler. Şömine tütüyordu ve Karl da onu yakmak için çabalıyordu. Ateşin karşısında çizgili, yırtık bir İskoç battaniyesinin üzerinde cılız bir kedi yatıyordu. Marx ailesi hayvanları çok seviyor, dokunaklı bir şekilde onlara sahip çıkıyordu. Çocuklar, sık sık geziden eve dönerken terk edilmiş köpek yavrusu ya da zavallı bir kedi getiriyorlardı.

Engels, beyaz ekmeği, jambonu ve peyniri ince dilimler halinde kesiyordu. Sandviç yapmakta üstüne yoktu. Jennychen ve Laura çocukça bir kaygısızlıkla ona yardım ediyorlardı. Sonra da çevresine toplandılar ve kendilerine masal anlatmasını istediler. Onlara göre, bir tek Mağripli,

Friedrich’ten daha iyi masallar uydurabiliyordu. Ama bu sıkıntılı günde babalarından herhangi bir şey istemeye cesaret edemiyorlardı.

Engels, masala başlamadan önce yan odaya gitti.

Jenny, endişeli bir şekilde karşısına çıktı:

“Yavrucak çok acı çekiyor. Nefes nefese kalıyor, bronşitin bu denli acı verdiğine daha önce hiç tanık olmamıştım. Ona nasıl yardım edebiliriz, ne yapabiliriz?”

“Bence onu yıkamak gerek,” diyerek kararlı bir şekilde söze girdi Lenchen. “Bir zamanlar Bay Heine, Jennychen daha bebekken sıcak bir banyoyla ölümden kurtarmıştı onu.”

“Banyo yaptırmaya sen ne dersin?” diye umutla sordu Marx. Hırıldayan, terli Franziska’yı kollarına aldı.

Kızın küçük burun delikleri açılıyor, şişiyordu. Bazen bulanık, acı dolu gözlerini açıyor ve çevresine bakıyordu. Karl, yaşamında ilk kez zaptedilmezcesine ortaya çıkan çığlık atma, yardım dilenme isteğini bastırdı. Dudaklarını sıkıca kapadı ve gözyaşlarını gizlemek için başını yana çevirdi.

“Elbette ki bebeğe bir zararı dokunmaz. Banyo tamamen zararsızdır,” diye cevap verdi Engels ve sıcak suyu hazırlamak için davranan Lenchen’e yardım etmeye başladı. İçinden ise, şöyle düşünüyordu: “Çocuk çok hasta. Yoksa Foksçuk gibi onu da ölüm mü bekliyor?”

Banyodan sonra Franziska, biraz rahatladı ve umut –bu azılı düşman ve beklenen hilekâr– Marx ailesini rahatlattı.

Friedrich, kendisini sabırla bekleyen çocuklara döndü. Odadaki tek koltuğu şömineye yaklaştırdı ve Musch hemen, onun dizlerine tırmandı, kızlar da yanına oturdu. Karnı doyan kedi ateşe daha yakın olabilmek için onların ayaklarının dibine yattı.

“Umarım masalınıza engel olmuyorumdur?” diye sordu Marx ve Times’in son sayısını incelemek için çalışma masasına yöneldi.

“Hayır Mağripli. Maalesef ben senin gibi mükemmel bir düş gücüne sahip değilim. İyi ki dinleyicilerim oldukça anlayışlı. Evet, saygıdeğer bayanlar, baylar; Prometheus’un öyküsünü dinlemek ister misiniz?” dedi Engels, bir eliyle Musch’u diğeriyle de Laura ve Jennychen’i sararak.

“Evet, evet, Prometheus!” diye bağırmaya başladılar, daha önce hiç duymadıkları bu ismi melodik bulup beğenen, çocuklar.

Friedrich, konuya uygun olarak sesini kıstı ve ağır ağır, gizemli bir şekilde masalı anlatmaya başladı:

“Bu anlatacaklarım, uzun zaman önce, acımasız bir İskit kralına ait uzak diyarlarda olmuş. Orada deniz daima gürler, köpürürmüş. Ama dik, sivri kayalar bıçaklar ve hançerler gibi, dalgalar tarafından dövülen kıyılarda dimdik dururmuş. Bu vahşi ve ıssız yere o güne dek hiçbir insan ayak basmamış. Ama bir defasında orada zalim Yunan Tanrısı Zeus’un korkunç muhafızları görünmüş. Muhafızların isimleri İktidar ve Güç’müş. Dev Prometheus’u götürüyorlarmış yanlarında. Prometheus’u sonsuza dek orada kalmak üzere en yüksek kayanın tepesine bağlayacaklarmış. Arkadan acıyla başını eğmiş, ağır ağır yürüyerek, Zeus’un oğlu, Prometheus’un dostu demirci Hefest geliyormuş. Hefest’e, esirin ellerini ve ayaklarını kayaya çakma emri verilmiş. Ama Zeus, bu cezayı da az bularak devin göğsüne çelik murçlar çakılmasını emretmiş. ‘Çekiçle daha güçlü vur! Zincirleri daha sıkı bağla!’ diye emrediyormuş İktidar ve Güç, Hefest’e. ‘Ah, Prometheus!’ diye acıyla fısıldıyormuş Hefest, ‘senin çektiklerin karşısında acı duyuyorum, ama korkunç Tanrı Zeus’a itaatsizlik edemem.’ ‘Acele et, daha hızlı vur yoksa sen de zincire vurulacaksın!’ diye Hefest’in sözünü kesmiş, acımasız İktidar.

“Ve işte her şey tamamlanmış. Dev, kayaya bağlanmış ve göğsüne çelik murçlar çakılmış. ‘Budala, sen insanlara yardım ederek tanrıların öfkesini üzerine çektin. Oysa yeryüzünde yaşayan, ömürleri bir günden ibaret olanlar şimdi senin acılarını azaltmaya gelemeyecekler. Onlara neden acıdın, küstah?’ diye devle alay etmiş İktidar ve Güç.”

Marx, gazete okumak yerine başını eline dayamış bir halde bazen onlara kulak veriyor, bazen de bir şeyler düşünüyordu.

“Yüksek kayaya gerilmiş,” diye devam ediyordu yüksek sesle Engels. “Çivilenmiş ve zincire vurulmuş bir halde duruyordu Prometheus. Güneşin yakıcı ışıkları vücudunu kavuruyor; fırtınalar üzerinden aşıyor; bitkin Prometheus’u yağmurlar ve dolular kamçılıyor; kışın dondurucu soğuklar harap olmuş vücudunu kaskatı hale getiriyordu. Her gün kocaman bir kartal geliyor, Prometheus’un göğsüne konuyor ve gagasıyla onun etini koparıyordu. Kanı oluk oluk kayanın üzerine akıyordu. Geceleri yaralar iyileşiyor, etler yeniden kaynıyor ama sabah kartal geliyor ve yine gagalıyordu. Bu acılar yüzyıllarca sürüyor ama Prometheus’un gururlu ruhu işkencelere yenilmiyordu. Onun karşısında azılı düşmanları çaresiz kalıyordu.”

“Ne korkunç!” diyordu Laura.

“Peki Prometheus’u niye kayaya zincirlemişler?” diye soruyor Jennychen, babasınınki gibi siyah, parlak gözlerini açarak.

Musch, masalı anlamaya çalışıyor ve sıkıntıyla alnını kırıştırıyordu.

“Güçlü Prometheus, Zeus’un iradesini hiçe sayarak, Tanrılar Dağı Olimpos’tan gök ateşini çalmış ve insanlara armağan etmiş,” diye devam ediyordu Engels. “O güne dek yarı vahşi, zavallı, mutsuz insanlar ateş sayesinde yazıya, rakamlara ve zanaatlara kavuşmuşlar. Prometheus, onlara mutluluğu getirmiş ve kindar tanrıların, insanlar üzerindeki sınırsız iktidarını sarsmış.

Görün başıma gelenleri,
Yıllar yılı çekeceklerime.
Bu çileyi lâyık gördü bana
Tanrıların başına geçen.”

diye aktarıyordu Friedrich, Aiskhylos’un ‘Zincire Vurulmuş Prometheus’undan dizeler okuyarak.

“Anlaşılan dostlardan kuşkulanmak
Başa geçenlere özgü bir hastalık.
Ama sizlerin asıl öğrenmek istediği şuydu:
Hangi suçumdan ötürü bu cezayı verdi?

Anlatayım: Zeus, baba tahtına oturur oturmaz
Başladı her tanrıya bir şeref payı vermeye,
Devletin katlarını önem sırasına koymaya.
Bu arada zavallı ölümlüleri düşünmek
Aklının ucundan bile geçmedi,
Tersine, soylarını ortadan kaldırmak,
Bambaşka, yeni bir soy yaratmak istiyordu.
Bu tasarıya kimse karşı çıkmadı benden başka,
Bir tek ben göze alabildim bunu
Ve kurtardım insanları, önledim
Hades'in karanlıklarında yok olup gitmelerini."

Engels, bir süre sustu. "Prometheus, işte bunları da söylemiş: 'Ben insanlara ateşi verdim...'" diye ekledi sonra.

Jennychen elini şömineye doğru uzattı.

"O, gökyüzünden ateşi çekip almış mı?" diye sordu küçük kız, şaşkın bir şekilde siyah kirpiklerini yukarı kaldırarak. "Ama insanlar ateşsiz nasıl yaşardı? Herhalde donarlardı, değil mi?"

Soruları cevapsız kaldı. Musch, Engels'in kucağında uyuyakalmıştı. Laura, onun dizine başını yaslamış, uyukluyordu ve bu ilginç masaldan sarsılan Jennychen tek başına gözünü hiç kırpmadan şöminenin ağzına bakıyordu. Ona sanki, alevlerin koyu kırmızı dilleri arasında, kartalın sivri gagası tarafından parçalanan Prometheus'un harap olmuş vücudunu görebilecekmiş gibi geliyordu.

Sessiz odada Engels'in tok sesi yeniden yayıldı. Marx ve kendisinin Aiskhylos'un en çok sevdikleri şiirlerini ezberden okumayı sürdürdü:

"... Biliyordum bana bu bildiriyi getireceğini,
İleri geri konuşup kafamı şişireceğini.
Ama utanılacak bir şey yoktur
Düşmanın düşmanından kötülük görmesinde.
Varsın saldırsın üstüme çatal dilli alev,

Yarılsın gökler yıldırımla,
Azgın yeller sarsın dört bir yanı,
Dünyayı kökünden koparsın solukları,
Denizler uğultulu dalgalarıyle
Silip süpürsün yıldız yollarını göklerde!
Atsın sonunda beni karanlık Tataros'a,
Girdapların amansız anaforlarına!
Ne yaparsa yapsın öldüremez beni."

Engels, başını eğdi ve sadece Jennychen öncesinden daha da meraklı bir şekilde, Prometheus hakkındaki efsaneyi dinliyordu. Musch ve Laura sessizce uyumaktaydılar.

"Zavallı dev. Yoksa Zeus ona, sonsuza dek böylesine acımasızca işkence mi yapacak?" diye sordu korkmuş bir halde Jennychen.

"Prometheus, ateşi çalan bir kahindi. Kin dolu tanrı bunun için ondan bir kat daha fazla nefret ediyordu. Prometheus, Zeus'un yok olacağı kehanetinde bulunmuştu.

Varsın otursun şimdi korkusuzca tahtında
Gökleri dolduran gümbürtülerine güvenerek,
Ateş soluyan okunu sallayıp ellerinde.
Bunların hiçbiri önleyemez düşmesini
Şerefini yitirmenin dayanılmaz acısına.
Öyle güçlü bir düşman hazırlıyor ki kendisine!
Savaşılması zor yaman bir yaratık bu,
Bulacağı ateş yıldırımdan zorludur,
Gök gürültüsünü bastırır gümbürtüsü.
Yerleri sarsan deniz belası,
Poseidon'un üç dişli kargısı bile,
Paramparça olacak o düşmanın önünde.
Zeus bu belaya çattığı gün anlayacak
Kralla köle arasındaki ayrılığı."[10]

Bir an sessizleşti ev. Ardından, geniş sevgi dolu bir gülümseme ile bakan Friedrich, tek dinleyicisine anlatmaya devam etti:

“Unutma küçüğüm, bizim Mağripli’nin de söylediği gibi, Prometheus yüce ve mert bir çilekeşmiş. Kendisini feda etmiş, çünkü dünyada her şeyden çok insanları seviyormuş. Hiçbir şey ve hiç kimse onun iradesini kıramamış. Sadece tanrısal ateş insanlara mutluluğu getirebilirmiş. Ve tanrılar onu, gönüllü olarak vermeyince Prometheus da ateşi çalmış.”

***

Friedrich, başkentte birkaç gün kaldıktan sonra, 13 Nisan’da Manchester’a gitti. Bir gün sonra da Marx’ın en küçük kızı büyük acılarla kıvranarak can verdi.

Londra güneşi şeffaf sisler arasından ışıdı. Paskalya gelmişti. Çiçek satıcıları, sokaklara rengârenk Hollanda laleleri ve gümüşi nergisler çıkardı. Çanlar çalıyordu. Soho’nun şehir bahçesinde taze otlar yeşermiş, serçeler cıvıldaşıyordu. Sadece Dean Street No 28’deki evde acının karanlığı hakimdi. Ölen çocuğun minicik cansız bedeni küçük odada duruyordu. Üç çocuk ve üç büyük, Franziska’nın ölümünü en acı şekilde duyumsuyorlardı.

Eve hakim olan yoksulluk, ölümü çağırmıştı. Lenchen, herkesten önce, kendine özgü gerçekçiliği ve felâketler karşısındaki metanetiyle bir mezar gerektiğini hatırladı. Ama bunun için para gerekiyordu ve Marx’ın cüzdanında bir tek kuruş dahi yoktu. Ernest Jones, para bulmaya çalıştı ama başaramadı. Yaşamı boyunca bir beşiği dahi olmayan ölü çocuk, son barınağına bile sahip olamadan masanın üzerinde yatıyordu. Bütün aile geceyi hep birlikte yan odada geçirdi.

Yakın bir gelecekte bu korkunç yoksulluktan kurtulacaklarına dair hiçbir umut yoktu. Çocuklarının yanına uzanmış, gözlerini kapamış düşünüyordu Jenny. Birbirinden karamsar düşünceler yorgun beynini kemiriyordu. Musch, ne olacak? Yaşına göre fazla gelişmiş ve olağanüstü yetenekli olan çocuk gözle görülür bir şekilde zayıflıyordu, yüzü solgundu ve derisinin altında sanki hiç kan yoktu; derin düşüncelerle dolu muhteşem gözlerinin çevresinde mor halkalar oluşmuştu.

Jenny, gözalıcı, cesur bir kartal gibi yavrularını kurtarmak uğruna ölmeye hazır bir halde yataktan kalktı. Çocuklar uyuyordu, kocası ve Lenchen'i uyandırmamaya çalışarak elinde mumla, ölü çocuğunun üç gündür yattığı yan odaya girdi. Burada tam bir yalnızlık içinde, acıdan taş kesilmiş bir halde hiç gözyaşı dökmeden, donuk, beyaz küçük yüze bakarken birden Trier'i ve annesi Barones Caroline von Westphalen'in sıcak günlerde oturmaktan büyük zevk aldığı, asmalarla çevrili verandanın bulunduğu kocaman bahçeyi anımsadı. Fırfırlı ve fiyonklu karbeyazı elbiseler içinde, kızböceğine benzeyen, çiçeklerin arasında koşan neşeli zarif kız kendisi miydi? Eğer Musch, Laura, Jennychen yoksulluk içinde olmasalardı, eğer küçük Franziska ve zavallı Foksçuk eski Westphalen'lerin evinde büyüseydi belki de ölüm onlara yaklaşmaya cesaret edemeyecekti.

Jenny'nin hasta düş gücü, müzik notaları üretiyordu. İskoç stilinde döşenmiş salonda, beyaz piyanoda genellikle Mozart'ı çalan kimdi? Jenny'nin ağabeyi. Şimdi Ferdinand von Westphalen kibirli bir Prusya bakanı olmuştu. Ama kız kardeşi ondan yardım istemeyi aklından bile geçirmedi.

Uzaklardaki Trier, sanki Jenny'nin çok yakınındaydı. Babasının evinde yaşamı ne kadar da kaygısızdı! Roma sokağındaki çınar bile mutlu görüşmelerine tanıklık edebilirdi. Jenny sık sık onun gölgesinde oturup Karl'ı dinliyordu. O zamanlar yarınlar sadece sevinç vaat ediyordu ona. Jenny elleriyle yüzünü kapadı.

"Mutsuzken, geçmiş mutlu anları anımsamaktan daha büyük bir acı yoktur," diye fısıldadı şairin sözlerini.

Tam o anda tanıdık, son derece değerli bir el, omzuna dokundu.

"Karl," diye fısıldadı içeriye sessizce giren kocasına. "Benim için çok zor, dayanamıyorum. Bundan sonra ne yapacağız? Bana destek ol, zayıfladığımı hissediyorum. Bana verdiğin destek sayesinde ayakta kaldım bugüne kadar. Nerden buluyorsun bu gücü?"

"Bu yaşamın ta kendisi. Sınama anlarında güçlü olmalıyız. Doğum ve ölüm gerçeğin iki yanı ve tıpkı gece ve gündüz, sükûnet ve fırtına, med ve cezir kadar kaçınılmaz."

“Biz dünyada bir günlüğüne varoluyoruz,” dedi hüzünle Jenny. “Ama çocuklarımız bizim için her şeyden daha değerli. Dünyada mutsuz insanların kalmayacağı, bizim gibi yoksulluktan ölen bebeklerine mezar bulamayan anne ve babaların olmayacağı günler ne zaman gelecek?”

Karısını biraz sakinleştirip yatağına yatıran Marx, ağır ağır yanan şömineye yaklaşıp tütün içmeye başladı. Çok geçmeden kül tablasında bir izmarit tepeciği oluştu. Heyecanla birbiri ardına ince purolardan içiyordu. Dean Street’teki yaşam kadar ağır olan düşünceleri onu boğuyordu. Başını güçlü eline yaslayan Karl, Jenny ve çocukları bu kadar ağır koşullara mahkûm etmeye hakkı olup olmadığını düşünüyordu. Belki de en dikenli mücadele yolunu seçip, yaşamda tek başına yürümeliydi.

Karl, gençlik yıllarında, bu çetin yolu seçerken, sonuna dek sadık olduğu şu ilke yol gösterici olmuştu: En fazla sayıda insanı mutlu etmek. İnsanlığın büyük bir çoğunluğunun yaşadığı cehenneme korkusuzca atlamasının nedeni de buydu. Felsefede, tarihte, ekonomi biliminde, insanlığı mutluluğa götürecek araçları hırsla arıyordu. Kendisini adadığı insanların yoksulluğu, çocuklarının ölümü, açlık, hastalıklar şimdi onun da kaderi olmuştu. Başka türlüsü de olamazdı. Yoksulluğu Karl ile birlikte Jenny ve çocuklar da çekiyordu.

Marx, sahip olduğu hassas ruhu, ciddi, adaletli yüreği ve kocaman beyniyle başka türlü bir hayat seçebilir miydi ki? Eğer böyle bir şey yapsaydı, başka türlü bir insan olurdu.

Karl, ölü çocuğun yanına oturmuş, acımasızca kendi vicdanını sorguluyordu: Haklı mıydı, ailesine karşı acımasız değil miydi? Ve vicdanı hiç kararsızlık göstermeden cevaplıyordu: “Bu patikada ilerlemeyi sürdürmelisin. O, seni, bütün mutsuzlukların yenileceği günlere götürecek. Bu kayıp, dünyadaki sınırsız acıyı bir kez daha anlamanı sağlayacaktır, senin gözyaşların, denizde bir damladır.”

Karl, şömineden uzaklaştı, acı ve üzüntüden gözleri dolmuştu. Etrafta, herkes uyuyordu. Karyolalardan birinde Jennychen, Laura ve Musch birlikte uyuyorlardı. Onlara sarılmamak için kendini zor tutan Marx, sevgili yavrucakların uyuyuşlarını seyretti. Çocuklarını öyle çok seviyordu ki! Hiç düşünmeden hayatını onlar için feda edebilirdi ama, hedeflerinden, fikirlerinden asla ödün veremezdi.

Jennychen ve Laura yatağın üzerinde serilip yatmışlardı, her an gülümseyecekmiş gibi yanakları pembe pembeydi. Küçük Musch ise, bir o kadar solgun görünüyordu. Çocuk herhalde kötü bir rüya görüyordu ve zeki, narin, duygulu yüzü acıyla kıvranıyordu. Sağlık taşan ablalarının yanında, yeterince ışık alamamış cılız bir fidanı andırıyordu.

Karl'ın sinirleri son derece gergindi ve oğlu için duyduğu korku ve dehşet verici bir önsezi ile aniden titredi. Bu sadece bir an sürdü. Baba, korkunç düşünceyi kovarak dikkatlice eğildi ve dudaklarını sevgiyle yeni biçilmiş ot kokan, üç yumuşak başa değdirdi.

Sabah oldu.

Küçük Franziska'yı gömebilecekleri yer hâlâ bulunamamıştı.

Çaresizlik ve telaştan çıldıracak gibi olan Jenny, Soho'da oturan bir Fransız sığınmacıya giderek yardım istedi. Fransız sığınmacı iyi niyetli yardımsever bir insandı. Hemen Jenny'ye iki Sterlin verdi. Bu parayla tabut alındı. Bir yaşındaki Franziska'yı yoksullar mezarlığına gömdüler.

Marx'ın yakasını bir türlü bırakmayan şanssızlık adeta bir boa yılanı gibi onun evini sarmıştı. Amerika'dan birbiri ardına kötü haberler geliyordu. 'Louis Bonaparte'ın 18 Brumaire'i' broşürünün yayınlanması gecikiyordu; Weydemeyer'in maddi olanakları buna elvermiyordu.

Ve ancak, Ada'nın en muhteşem olduğu Nisan ayının sonunda ilk umut ışıkları Dean Street'e ulaştı. Kırk dolardan ibaret birikimini veren bir Alman sığınmacının yardımı sayesinde kitabın, 'Devrim' dergisinin özel sayısı olarak yayınlanması mümkün olacaktı.

Acı sanki bir süre için Marx ailesini terk etmişti. 'New York Daily Tribune'ün yayıncısı Dana, Marx'a bu gazete için İngiltere'ye ilişkin yazılar yazmasını teklif etti, Engels ise hem bir miktar para gönderdi ve hem de maaşının yükseldiği haberiyle dostunu sevindirdi; bundan böyle gönderdiği paranın miktarını biraz daha artırabilecekti. Dean Street No 28'deki ışık almayan ev yeniden neşelendi. Lenchen, etli yemekler pişiriyor, çocuklara kurabiyeler yapıyordu; Jenny kendisine ve kızlara yeni elbiseler, Musch'a da oyuncaklar aldı.

***

Wilhelm Liebknecht, insanın garip bir güçle her şeyi yapabileceğine inandığı ve yorulmak nedir bilmediği o muhteşem çağa girmişti. Fiziksel ve ruhsal olarak sağlıklı her insan gibi, önünde dolu dolu yaşayacağı verimli yıllar uzanıyordu ama o bunu bilmesine karşın kapıldığı, zamanını gerektiği gibi, son sınırına kadar kullanamama hissi, her şeyi bir arada yapma sabırsızlığı, ona sürekli azap çektiriyordu. Bu yüzden de Karl ve Friedrich onu akrabalarıymışçasına seviyorlardı.

Aşk konusu, Wilhelm'i endişelendiriyordu. Her çekici kadına anlaşılmaz bir hüzün ve şaşkınlıkla bakıyordu. Küçük yaşta annesiz kalan Wilhelm katı bir eğitim almıştı ve kadınlara karşı çok çekingendi. Ama kısa bir süre önce Jenny'de özenli bir kız kardeş, anne yakınlığı görmüştü ve acı sürgün hayatında kendisini heyecanlandıran, ızdırap veren her şeyi onunla paylaşıyordu. Ona göre, Jenny, tüm iyi özellikleri kendinde bir araya getirmişti: Güzellik, derin bir zekâ ve asil bir ruh.

"Umuyorum ki," dedi Wilhelm, Jenny'nin Karl'ın temize çekilmiş el yazmalarını düzenlemesine yardım ederken, "son zamanlarda beni sık sık meşgul eden düşüncelerim yüzünden beni anlayışla karşılar, garip biri olarak nitelendirmezsin. Geleceğe bakmaya, günlük gözlemlerimi ve kimi olayları teorik bir çerçevede yorumlamaya çalışıyorum."

Jenny bir an elindeki işi bırakarak soru dolu gözlerle Liebknecht'e baktı.

"Kısacası," diye devam etti Liebknecht, "aile ve evliliğin geleceğini kastediyorum."

"Demek öyle! Eee, ne düşünüyorsunuz bu konuda?" diye merakla sordu Jenny.

Wilhelm, ışıltılı, canlı bakışlarıyla gizlediği heyecanını yenebilmek için tüm irade gücünü seferber etti, sesini fark edilir bir şekilde yükseltip hızla konuşmaya başladı:

"İnsanın manevi ve fiziksel gücünü büyük ölçüde yutan bu ezeli konuyla ilgili edebi kahramanlar, durumlar, yaşanmış olaylar, fikirlerden hareketle gelecekte birçok şeyin değişeceği sonucuna varıyorum. İdeal insan toplumunda yani komünist toplumda, sonu kanlı biten aşk dramları yaşanmayacak. Şu açık ki, aşk ve aile bağları arasında acı çelişkiler doğmayacak. Çünkü dramı yaratan temel şey, çocukların kaderi.

Komünizmde ise insanlar öylesine zengin olacak ki, çocuklar gereksindikleri özeni sadece ailede değil tüm toplumda bulacaklar ve refah ve mutluluk içinde yaşayacaklar. Terk edilmiş çocuklar, sanatın ve edebiyatın konusu olmaktan çıkacak. Kıskançlık yok olacak ve artık hiç kimsenin onuru zedelenmeyecek. Ve İncil'in ağzıyla konuşursak, insan, üzerindeki son sömürüyü de ortadan kaldıracak ve sonsuza dek genç olmanın erdemine tanık olacak. İnsan, aşkta sadece kalbinin buyruklarını dinleyecek."

"Siz henüz sevgiyi tanımamışsınız," dedi sessizce Jenny. "Sizin için biricik hale gelecek olan sevgiliyi bulma mutluluğuna eriştiğinizde tıpkı Faust gibi sesleneceksiniz: 'Bekle, an!' Kalbinizi saran o yüce duygunun çok yönlülüğü ve derinliği, hiçbir şeyle asla kıyaslanamaz olacak sizin için." Jenny biraz sustuktan sonra devam etti. "Komünizmde insanların muhteşem, yüce ve bütünlüklü olacakları konusunda haklısınız. İnsanın bir kişiye duyduğu aşk tüm içgüdülerine boyun eğdirecek. İnsanlığın mükemmelliğe ulaşma süreci aynı zamanda manevi olarak da sürekli gelişmesini koşulladığı gibi, komünist toplumda da, bir insanı sadık bir şekilde sevmenin olanaklarını derinleştirip genişletecek."

"Hayır," diye canlandı Liebknecht, Jenny'nin düşüncelerindeki özgünlüğe ve berraklığa gittikçe artan bir hayretle bakarak. "Çok güzel ifade etmenize rağmen size katılmıyorum. Gerçeği söylemek gerekirse, aşktaki tekdüzelik beni korkutuyor, monogaminin, içinde bir püritenlik barındırdığını, yavan ve can sıkıcı olduğunu düşünüyorum."

"Sevgili teorisyen, siz kafanızı gereğinden fazla yoruyorsunuz," diye güldü Jenny. "Püriten ahlâkı, mülkiyetin kutsanmasıdır. Benim düşüncelerime göre, komünizmde her şey öylesine özgür olacak ki, insan, bir kez doğduğunda ancak ölümle biten duygularla birilerine bağlanabilecek. Siz de sevdiğiniz zaman, herhangi bir şekilde teorize etmeye gerek duymadan, gerçek aşkın ne denli çok yönlü, sınırsız ve daima yeni olduğunu anlayacaksınız. Ayrıca da, kendi yaşamlarını, kendi devirlerinin ve yüreklerinin buyurduğu şekilde düzenlemeyi gelecek nesillere bırakalım."

Wilhelm sınırlı boş saatlerinde, uçsuz bucaksız Londra'yı dolaşmaya koyuluyordu. Bazen, kendisini kenar mahallelere götüren Bartelémy ile buluşuyordu. Bir seferinde, başkentlilerin pek sevdikleri bir seyirlik

eğlenceye –köpek yarışı– tanık oldular. Bu yarış, horoz dövüşü gibi çok sayıda izleyici kitlesi topluyordu.

Günlük yaşamda hiçbir şeye tepki göstermeyen kalabalığın oyun alanlarında ve yarışlarda bu denli değişmesi Liebknecht'i hayrete düşürmüştü. Tavşanların peşinden bitim çizgisine doğru koşan köpeklere uğultular, bağrışlar, çağrışlar eşlik ediyordu. İngilizlerin o ünlü kibirlerinden, umursamazlıklarından, jestler ve sözleri üzerindeki kontrollerinden eser kalmıyordu.

Bartelémy bu tür gösterilere çok hevesliydi ve parası olduğunda bahis oyunlarına yatırıyordu. Londra'nın ücra yerlerinde, büyük, eski ambarlarda düzenlenen horoz dövüşleri daha da çok ilgisini çekiyordu. Liebknecht ise bu sadistçe eğlenceden tiksinti duyuyordu. Birbirini parçalamaya mahkûm horozlar, korkunç bir cesaret ve ölümcül bir hırsla dövüşüyorlardı. İçgüdüleri doğrultusunda had safhada kin ile, mahmuzlarıyla, gagalarıyla birbirlerine saldırıyor, yolunmuş kanatlarla göğüslerini dövüyorlardı. Rakibini anında kör bırakan, yaşlı, yaralı topal horozun darbesine, seyirciler vahşi, onaylayıcı çığlıklarla eşlik ediyordu. Bu dövüşte taraflardan birinin galibiyeti söz konusu değildi. Bu, ölümüne bir mücadeleydi. Ve şimdi her yanından kanlar akan, yolunmuş, kör horoz, intikamını almak üzere ölene kadar çarpışıyordu. Birden, cılız boynunu yükseğe kaldırarak düşmanına saldırıyor, kurşun gibi rakibine saplanıyor ve bir gaga darbesiyle onun kafasını deliyor. Kuşlar birbirine giriyor ve hırıltılı zafer nidaları çıkarıyorlar. Sonuçta ikisi de galip gelmiş, ikisi de ölmüştü. Wilhelm tiksinerek başını çevirdi. Midesi bulanıyordu. Orada bulunanların vahşileşmiş yüzleri, salyalı, açık ağızları, zevkten kısılmış gözleri, soluyarak hayvan gibi böğürmeleri, Liebknecht'e göre, horozların ölümüne dövüşmesinden de daha anlamsız ve acımasızdı. İçindeki öfkenin arttığını hisseden Wilhelm, Barthelémy'den, kötü kokulu ambardan çıkmalarını istedi.

"Solomon adasındaki yamyamlara layık bu gösteriden ne zevk alıyorsun, Emmanuel?" diye sordu sinirli bir şekilde.

"Seninle ne zevklerimiz ne de görüşlerimiz uyuşuyor. Gördüğün gibi, burada her zaman bir yığın insan var. Ben kalabalığı seviyorum. Bundan dolayıdır ki, zafer adına kanlı kurbanlar verebilmek için kalbini acımasızlığa alıştırman gerekiyor. Çağımızda, kandan korkmanın anlamı

yok. Eğer sen birilerinin kanını akıtmazsan senin kanını akıtacaklardır. Kısa bir süre önce, Kafkasya'nın bir yerlerinde, dağlarda, şeytana tapan insanlar olduğunu okumuştum. Şöyle bir karar vermişler: İyi olan her şeyin başında tanrı vardır, ondan korkmaya ve ona dua etmeye gerek yok. Şeytan ise farklı. Şeytan tarafından affedilmek için yalvarmak gerektiğini düşünüyorlar bu insanlar. Onlar hakkında bir şeyler duydun mu?"

"Bu cizvit mezhebi," diye onayladı Liebknecht.

"İsmi beni ilgilendirmiyor. Günümüz dünyasında, kötülük bayram ediyor. Zavallı, korkak insancıklar, dualar ve kurbanlarla şeytanı yumuşatmaya çalışıyorlar. Ben onlarla birlik değilim ve kılıcımı sallıyorum. Kötülüğe kötülükle cevap vereceğim ve tiranlığı yok edeceğim."

"Vay canına, sen kendini dev aynasında görüyorsun, gücünün sınırsız olduğunu sanıyorsun ve tek tabancanla tüm şeytanları öldürmeye kalkıyorsun. Sen budala bir horozsun ve burnundan ötesini görmüyorsun."

Bartelémy güç durumda kaldığında her zaman yaptığı gibi şimdi de hırçınlaştı ve küfürü bastı.

Bartelémy, Liebknecht'ten bozuşarak ayrıldıktan sonra, genç Nancy'nin kendisini beklemekte olduğu Joe Brown'ın meyhanesine yöneldi.

Bugünlerde Marx sık sık Hyde Park'a gidiyordu. Karl, çalışma masasında ya da Britanya Müzesi'nin kütüphanesindeki saatlerce çalışmanın sonucunda aklına gelebilecek en küçük bir düşünce parçasını bile yitirmemek için not defterini yanından ayırmıyordu. Beyni yorulmak bilmeden büyük bir gayretle çalışıyordu. Onun için gece ya da gündüzün hiçbir belirleyiciliği yoktu. Bu dönemde uykusuz geçirdiği saatler gittikçe artıyordu. Büyük gerilim ve yaratıcılık için son derece elverişli yapısı fiziksel egzersizler de gerektiriyordu. Karl, uzun yürüyüşler yapıyordu. Londra'nın en şık sokaklarından biri olan Soho yakınlarındaki uzun Oxford Street'ten, göz alabildiğine yeşil Hyde Park'ın başladığı Marble-Arch'a kadar yürüyordu.

Ortaçağın sıradan halkını anlamak için; yargılandıkları mahkemelere, köleliğe mahkûm eden parlamentoya veya kralların yaptırdığı tam teşekküllü manastırlardaki cenaze ayinlerine bakmak yerine, sadece büyük şehirlerin anıtlaşmış parklarına, ortaçağın belediye çayırlarına bakmak

yeterliydi. Şehrin ortasında, ağaçsızlaştırılmış geniş bir çimenlik olan Hyde Park da böyle bir yerdi. Orada bulunan gri ve sarı yünleri keçeleşmiş koyunlar, ulusun çocukluk yıllarını anımsatan son kalıntılardı.

Büyüme sürecinde iç içe girip birleşen, tek tek şehirleri yutan Londra'da, eski, ayrıksı yaşamı anımsatan yerler çayır parklardı. Olağanüstü canlı bir düş gücüne sahip olan Karl, ödünç aldığı sandalyesiyle artık battal olmuş eski kuyuların yakınındaki yaşlı meşenin altına oturmuş bu mekândaki eski eğlenceleri, ortaçağ gençliğinin yaptığı dansları, gezici hayvan terbiyecisinin kafesleri boşaltışını ve ayının şaklabanlıklarıyla seyircileri nasıl eğlendirdiğini gözünün önüne getiriyordu.

Bazen, gezilerinde genç öğrencisi ve dostu Liebknecht ile karşılaşıyor, ona eğlenceler sırasında çayırda dinsel konulu dramların oynandığını, melek kılığındaki kızların kendileriyle flört eden şeytan kostümlü delikanlıları görünce nasıl ciyak ciyak bağırarak kaçıştıklarını hevesle anlatıyordu. Tanrının oğlunun annesi, şeytanla tartışıyor, otların üzerine oturan izleyiciler ise tiyatro oyununa karışıyor, kendi fikirlerini dayatıyor, aktörlere hakaret ediyor, elma ve lavanta buketleri atıyorlardı. Yüksek sesli kahkahalar yağmurdan korunmak için gerilmiş perdeyi sarsıyordu. Lonca ustaları seyrek sayılmayacak aralıklarla zanaatkârları bu çayırda topluyorlar, bayraklar, atelye nişanları ile törensel gösteriler düzenliyorlardı. Berberler sembolik olarak sabun, ustura, çanak ve havlu; terziler ise iğne, iplik ve makas taşıyordu. Sık sık düzenlenen panayır günlerinde, Hyde Park'ın otları, satılığa çıkarılmış atlar, inekler, koyunlar ve domuzlar tarafından çiğneniyordu. İşportacılar avazları çıktığı kadar bağırıyorlardı; yorulmak bilmeyen dev, gece gündüz, keskin sesler çıkaran atlı karıncayı çeviriyordu, biracılar ise, fıçı yetiştirmekte zorlanıyorlardı.

Vebanın yaygın olduğu yıllarda çayırda cesetleri yakıyorlardı.

Hyde Park, kıta Avrupasındaki süslü şehir parklarına hiç mi hiç benzemiyordu.

Paris ya da Viyana'nın süslü parkları, kırılgan mobilya ve ince porselenler ile döşeli misafir odaları gibi can sıkıcıydı. Orada her adımda halı gibi çimenlikler, çiçeklikler, örme parmaklıklar, parlatılmış, son derece düzenli patikalar, dinlenmek isteyen insanlara değil nazik ve değerli bitkilere özen göstermeye çağıran, tehditler ve davranış kuralları içeren tabelalar

bulunuyordu. Viyana'daki Schonbrunn'da ya da Paris'teki Lüksemburg parkında, insanlar ancak, otlar ve çiçekleri tamamlayan rastlantısal, genellikle de sıkıcı birer unsurdu.

Yoksulluk, Berlin'deki Tiergarten'in herhangi bir eski fıskiyesi, heykel ya da çiçek nakışlarının fonunda olduğu denli korkunç görünmez.

Hyde Park'ta, neredeyse hiç fıskiye, çiçeklik, yol yoktur. Yeşillik ve küçük patikalar vardır. Hyde Park, rengârenk bir şehir süsü değil. Londra'nın tam merkezinde bulunur; en kalabalık sokaklarla çevrili olsa da son derece büyük olduğundan insana kent yaşantısını unutturur. Avlu yok, yasak yok. Şehir bahçesinin otları bankların yerini tutar. Park kenarlarına ustaca yerleştirilmiş kavaklar, çam ağaçları, ıhlamurlar, meşeler, şehir yapılarını gizler, şehir gürültüsünü yutar.

Karl, tek başına ya da arkadaşlarıyla birlikte Hyde Park'ı terk ederken küçük Marble Arch meydanının köşesinde, konuşmacıları dinlemek için duruyordu.

Parlamentonun altı yüzyıldan fazla bir süredir var olduğu İngiltere'de, kentin günlük yaşamındaki her ayrıntı en az yüz yıllık bir geçmişe sahipti. Toplumsal ve dinsel fikir sahipleri, vurdumduymaz çam ağaçlarının altında kendilerine yandaş bulmaya çalışırlardı. Hiçbir toplumsal akım yoktu ki Hyde Park'ın bir köşesinde toplanmasın. Kocaman siyah şemsiyeler ve lastik ayakkabılarla donanmış konuşmacı ve dinleyicileri ne yağmur ne de sis engelleyebiliyordu.

Karl, kahverengi bir tırtıla benzeyen, bağırıp duran sıska ihtiyarın, deneyimli günahkâr yüzlere sahip, tarih öncesinden kalmış on-on beş şahıstan oluşan koroya heyecanla şeflik yapmasını izliyordu.

"Mahşer, mahşer, mahşer; mahşerde ne yapacağız?" diye yırtınırcasına bağırıyordu Zebur okuyanlar.

Yırtık elbiseli iki işsiz Marx'a döndüler ve Zebur okuyanları işaret ederek nefretle konuştular:

"Mahşerin canı cehenneme, biz yeryüzünde bu geceyi nerede geçireceğimizi bilmek istiyoruz."

Marx onları durdurdu ve kısa bir süre sonra aralarında son derece ilginç ve sıcak bir sohbet başladı. Üçü birlikte, Zebur okuyanlardan, aziz Sulpitius'in kerametleri hakkında bilgi veren katolik papazdan, İncil'in öğütlerine rücuya, Roma'daki papadan nefret etmeye çağıran, sesleri kısılmış, yaşları belirsiz bayanlardan uzaklaştılar.

İşsizlerden biri, Gal'lere özgü gırtlaktan konuşmasıyla, madenci kardeşlerinin itildikleri kaderi anlatıyor, kin dolu bir dille hükümetle alay ediyordu.

"Gal'leri aldatamazsın, beyinleri kaliteli bir bira gibi köpürür," dedi, Glasgow'lu bir İskoç olan ikinci işsiz.

Parası son derece sınırlı olmasına karşın Marx, ikisini de küçük aşevine davet etti ve mütevazı bir akşam yemeği ısmarladı. İskoçyalı hamalı dinliyor ve hiç gitmediği Glasgow'u Manchester ve Londra kadar iyi tanıdığı duygusuna kapılıyordu.

İşçi, doğup büyüdüğü toprakları terk etmesinin nedenlerini anlatıyordu. Glasgow, nüfusu bakımından Büyük Britanya'nın ikinci büyük kenti ve yoksulluğun ise başkentiydi. Orada madenciler, hamallar, demirciler nesiller boyu babadan oğula geçen meslekleriyle yaşıyorlardı.

"Fabrikatörler ve zenginler, bizim yoksulluğumuzdan, yeraltı derinliklerinden çıkan zehirli gazlardan dolayı defolup gittiler. Onlar nerede yaşayacaklarını iyi biliyorlar. Sarayları, şehirden otuz mil uzaklıkta bulunuyor. Güzel gölün kıyısında, eğrelti otlarıyla kaplı İskoç dağlarında koruluk içlerinde yaşamak çok güzel," diye anlatıyordu, Karl'ın tesadüfen tanıştığı adam.

Marx dinliyor ve İskoçya'daki karanlık kenti düşünüyordu.

"Rüzgâra karşı korunaklı koylarda iskele gibi ortaya çıkan şehirler var dünyada. Göçebelerin genellikle mola verdiği yerlerde şehir pazarları var; orada eski otlaklar taş sokakların altında kalmış, hayvanları sulamak için kullanılan nehirler çoktan kurumuş. Şimdi sadece eski kültürün anıtları olarak, geçmişin olaylarını hatırlatan can sıkıcı gömütlüklerden ibaret şehirler var. Kara Glasgow, görünüşe göre bu şehirlerin hiçbirine benzemiyor. Deniz yakınındaki kömür katmanlarının üzerine bir ocak gibi

inşa edilmiş. Bu kent, toprağın derinliklerinden mücevherleri alınıp anında toz olmak için kurulmuş.”

Glasgow, emekçi kentiydi. Alçak damlı evleriyle işçi semtleri kilometrelerce uzuyordu. Tüten ocaklar ve yerde oynayan sarışın, sıska, çıplak ayaklı çocuklar yüzünden kirlenen odaların yoksulluğunu saklamak için, donuk camlar ve sıkıca örtülmüş perdeler boşuna çabalıyordu.

Şehir, birçok kez işsizliğin pençesine düşmüştü. İşsizlik fırtına gibiydi. Fırtınada, hortum gemileri alabora eder, yükleri sağa sola saçar ve insanları dağıtırdı. Yer yer ortalıkta toplanılmamış kütükler, yarıda kalmış direkler, paslı demir parçaları, çürümüş halatlar ve boş fıçılar dururdu. İşsizlik zamanı da böyleydi; kuru doklarda, vinç kancaları darağacının düğümünü hatırlatıyordu... Sanki bir hortum büyük gemi işletmeleri ve tersaneleri içine almıştı. Denizden neredeyse hiç gemi gelmiyordu. Kocaman liman ambarları ağzına kadar yükle doluyordu.

Büyük umutlarla gelen özel olarak seçilmiş gibi pehlivan yapılı hamallar, hamal barınağının gri duvarlarının altına toplanıyorlardı. İş bulma bürolarının kapıları sıkıca kapatılmıştı; uzun boylu, kızıl saçlı İskoçyalılar ve sıska, hareketli, koyu renk saçlı İrlandalılardan oluşan kalabalık, boşuna bekliyordu. Bunlar hiçbir geminin ihtiyaç duymadığı gemicilerdi. Alacakaranlık çökene dek burada bekliyor, ancak o zaman, sessiz, iki büklüm bir halde gecekondularına doğru sürünürcesine yürüyorlardı. Birçoğu kötü kokulu dar sokakların bulunduğu bir bölgeye gidiyordu. Orada yoksulluğun zavallı avuntuları bulunuyordu: Birahaneler, afyon içme yerleri.

Az sayıdaki sirenler sabahları kenar mahalleleri uyandırıyordu bir tek. Çoğu bacadan duman tütmüyordu. Glasgow’u ortaçağ kaleleri gibi çeviren asık yüzlü fabrika binaları karanlık ve ıssızdı.

Yaşam, yalnızca şehir merkezinde her zaman olduğu gibi sürüyordu. Nispeten daha varlıklı olan kentliler, tüccarlar, seyyar komisyoncular, can sıkıcı tiyatroları, yapay göl ve mağaraların bulunduğu parkları ziyaret ediyorlar, mağazalardan rengârenk İskoç şalları, kraliçenin ordusundaki avcıların giydiği kareli iskoç eteklikleri, tüylü şapkaları, muharip İskoç gaydaları ve geçmiş yılların buna benzer komik ıvır zıvırlarından satın alıyorlardı. Marx, İskoçya’nın, hayvancılık, ilkel yün eğirme ve köylü

emeğinin ülkesi olmaktan çıkarak, küçük ve büyük Glasgow gibi can sıkıcı kentleriyle bir sanayi ülkesine dönüşümünü canlandırıyordu zihninde.

Wilhelm Wolff, Engels’in karısıyla Brüksel’deki sürgün yıllarından tanışıyordu. Lupus, Manchester’a gelince Mary’e uğradı. Çocukluğundan beri, yoksulluğu tanıyan, halkın arasında doğup büyüyen bütün insanlar gibi Mary de çok iyi bir gözlemci, oldukça zeki, duygusal ve sıradan insanlara karşı son derece iyi niyetliydi. Bu tür insanların yanında, kültür, görgü ve bilgi düzeyini aşan insanların yanında olduğundan daha rahat hissediyordu kendini.

Misafir odasında, masanın üzerindeki elişinin yanında çok sayıda kitap gözüne çarptı Lupus’un. Mary kendisine özgü o İrlanda espritüelliğiyle ısrarla susan misafirin asık yüzünde gülümseme uyandırmak için yan taraftaki İskoçyalı dükkân sahibinin cimriliğini anlatmaya başladı.

“Herhalde karısına, eğer cenaze masrafları pahalı olmasaydı, ona duyduğu aşktan ölebileceğini yazıyordur,” diye espri yapıyordu Mary. “Herhangi bir ulusu acımasızca yargılamamak gerekir, insanlar farklı farklı olurlar ama İngilizlerin dedikleri gibi şu ‘Sendey makiler’, yani İskoçyalılar oldukça cimri oluyorlar. Bir zamanlar Manchester’da İskoçyalı bir patronun yanında çalışmıştım, başıma gelmeyen kalmadı.”

“Sendey Maki nedir?” diye sordu gülümseyerek Wolff.

“Aaa, bir an için sizin yabancı olduğunuzu unuttum. İskoçyalıların saç rengi Sandy olur, yani kum renginde, soyadları da genellikle ‘Mc’ ile başlar.”

Sohbet alevlendi. Mary hoş espriler eşliğinde “Ermen ve Engels” fabrikasında çalıştığı yılları anlatıyordu.

“Winsdor Şatosu’ndan bir leydinin kendi geçmişiyle övünemeyeceği kadar geçmişimle övünüyorum. Bir zamanlar geçmişimden utanıyordum ama Friedrich, bana bunun kötü bir şey olmadığını kavrattı.”

Odaya koyu renk saçlı, elinde el işi ile dolu bir sepet bulunan genç bir kız girdi.

“Bu benim küçük kız kardeşim Lizzy.”

***

Marx, Mayıs sonunda Manchester'a, Engels'in yanına gitti. Hemen hemen bütün gününü onunla geçiriyordu. İki dost uzun süredir kaynak biriktirdikleri "Sürgündeki Büyük Adamlar" başlıklı politik taşlamalarını yazacaklardı.

Ernest Jones da Chartist Parti konferansının yapıldığı Manchester'daydı.

İngiliz işçi önderlerinden Feargus O'Conner, ağır hasta bir halde hastanede yatıyordu. Siyah bukleli yakışıklı Doktor Taylor ölmüştü. Julian Harney artık popüler değildi; başarı ve kariyer apoletlerinin ardına gizlenerek kitlelerin güvenini sömürmüştü.

Tüm yurttaşlara seçme hakkı talep eden altı maddelik fermanda dile gelen talepler hâlâ yaşama geçirilmemişti ve bu talepler için verilen mücadele şekil değiştirerek devam ediyordu. Proletaryanın nüfusun çoğunluğunu oluşturduğu İngiltere'de herkese oy hakkı tanınması, egemen sınıfların politik hakimiyetini tedirgin ediyordu ve onların son derece hiddetli itirazları ile karşılaşıyordu.

Ernest Jones, Galler'de doğmuştu ama Almanya'da büyümüş, eğitimini orada almıştı. Köklü bir aileden geliyordu. Ernest, çocukluğundan itibaren olağanüstü bir şiir yazma yeteneğine sahipti, İngiltere'ye dönünce zamanını avukatlık ve edebiyat arasında paylaştırdı. Çok geçmeden şair olarak ün yaptı, ama 1846 yılında İrlandalı Feargus O'Conner'la tanışınca Chartistlerin safına geçti ve kendisini tümüyle emekçilerin hakları için mücadeleye adadı. İşçiler, onun olağanüstü yeteneğine, bilgisine, zekâsına büyük değer verdiler. Halk, ona güvendi ve sevdi. Jones, eski İngiltere'nin savunucularının –kendini beğenmiş Tory'ler ve kurnaz Whig'ler– her tür düşmanca saldırılarını korkusuzca karşılamaya ve püskürtmeye hazırdı.

Daima yaşama sevinci dolu, kibar ve saygılı olan Jones son derece dayanıklıydı. En bunaltıcı sıcaklarda olduğu gibi fırtınalı soğuk havalarda kürsüden saatlerce konuşabiliyordu. İnsanlarla iyi ilişkiler kurabiliyor, daha ilk görüşte insanlarda sempati uyandırıyor, maddi ya da manevi değerlerini, sahip olduğu her şeyi cömertçe paylaşabiliyordu. Harney'in yayınlamaya başladığı 'Kuzey Yıldızı'na (Northern Star) karşı, Ernest Jones, bir dizi engeli aşarak 'Halk Gazetesi'ni (People's Paper) kurdu. Bu gazetenin

birinci sayısı Mayıs 1852’de çıktı. Marx, gazetenin yayın faaliyetinde etkin bir şekilde yer almaya ve yazılar yazmaya başladı. Jones’a genel redaksiyon işlerinde yardım etmekle yetinmiyor, aynı zamanda dış haberler bölümüne katkıda bulunuyordu. Gazete, halk tarafından sevildi, abone sayısı arttı ve etkili bir hale geldi.

Mayıs ortalarında Manchester’da toplanan Chartistlerin konferansı, tartışma ve atışmalar içerisinde beş gün sürdü. Jones, yayın faaliyetlerini aksatacağı gerekçesiyle karşı çıkmasına rağmen partinin geçici yürütme komitesine seçildi.

Kaprisleriyle sürekli huzursuzluk yaratan Harney yönetimden çıkarıldığı için ‘Kuzey Yıldızı’ gazetesinde, yeni yürütme komitesine ve özellikle Jones’a saldırıyordu. Jones, Halifax’tan parlamentoya aday gösterildi.

Bir erkeğin İngiliz parlamentosu seçimlerinde seçme ve seçilme hakkını kullanması, konut sahibi olmanın yanı sıra ciddi bir gelire sahip olma koşuluna bağlıydı. Bu kanun doğal olarak işçilerin çoğunluğunu oy hakkından yoksun bırakıyordu, fakat ucuz ve tehlikesiz yoldan halkla bütünleşmiş görüntüsü yaratmak için, İngiliz hükümet yetkilileri eski bir Alman geleneğini uyguluyorlardı. Bir tür önseçim gününde –nomination day– adaylar halk karşısına çıkarak el kaldırmak suretiyle “seçilirlerdi”. Bu seçime herkes aday olabilirdi, fakat bu “seçim” sadece bir gösteriden ibaretti; “bağımsız halk”a karşı gösterilen biçimsel bir nezaket gösterisiydi. Bunun ardından karar seçiminde –declaration day– oy hakkına sahip imtiyazlı seçmenlerce kesin karar veriliyordu. Ve ne yaman çelişkidir ki, açık oylamada seçilenler bu ikinci resmi oylamada asla seçilemiyordu! Ve resmi oylamada çoğunluğu kazananlar kaçınılmaz olarak halk tarafından çürük elma ve taş yağmuruna tutuluyorlardı.

Sanayi kenti Halifax’ta da 1852 yılında tamı tamına böyle oldu: Ernest Jones, halkın sevinç çığlıkları altında yirmi bin el tarafından seçildikten sonra, seçme hakkına sahip, seçmenlik sıfatı taşıyan varlıklı şehirlilerin, aleyhine kullandıkları beş yüz oyla seçimi kaybetti.

Ama yine de bu, İngiliz işçilerinin uzun süre unutamadıkları, olağanüstü bir gündü. Jones, en güzel, en parlak konuşmalarından birini yaptı ve hitap gücüyle O’Conner ve Taylor’u bile geride bıraktı.

Halifax’tan ikinci parlamento adayı, zengin ve ünlü burjuva Charles Wood’du. Onun havalı jestleri, peltek konuşması, dinleyiciler üzerinde hiçbir etki sağlayamadı.

Jones, konuşmadan önce, Dean Street’te, dostunun emek ve sermaye hakkındaki, kendisini son derece etkileyen sade, yenilikçi, tartışılmaz düşüncelerini dikkatle dinlemiş, kimi bölümlerini aklında tutarak, kimi bölümlerini defterine not ederek konuşması üzerinde saatlerce çalışmıştı.

Kendisini bir sevinç selinin içinde bulan Ernest Jones, şöyle konuştu:

“Seçmenler ve seçemeyenler! Buraya, büyük ve törensel bir bayram vesilesiyle toplandınız. Bugün karşınızda iki sistemin temsilcileri duruyor ve siz, yedi yıl boyunca yönetecek olanların kim olacağına karar vereceksiniz. Uzun sayılmayacak bu sürenin tamamı yedi yıl! Siz, yirmi bin kişi, bugün, iradenizi ortaya koyarak, belki de yarın beş yüz kişinin geçersiz sayacağı bir karar alacaksınız! Evet, karşınızda iki sistemin temsilcileri duruyor.

“Solumda Whig’lerin, Tory’lerin ve parababalarının durduğu doğru ama özünde aralarında hiçbir fark yok. Zengin işadamı diyor ki, ucuza alın pahalı satın. Tory’ler diyor ki, pahalıya alın ve daha da pahalı satın. İşçiler açısından ikisi de aynı derecede kötü... Emek: İşte tüm zenginliklerin yaratıcısı. Bir tek tohumun filize dönüşmesi, bir parça kumaşın dokunması için bile insan emek sarf etmek zorunda. Emek de kiralanan bir maldır; emek, alınır satılır bir meta olarak piyasaya girmiştir; mademki her tür zenginliği emek yaratıyor, onu her şeyden önce satın almak gerekir! ‘Ucuza alın, ucuza alın!’ Emek, en ucuz fiyattan satın alınıyor. Ama ardından: ‘Pahalı satın, pahalı satın!’ Nedir satılan? Emeğin ürünleri... İşveren, emeği ucuza satın alıyor ardından malları satıyor ve üstelik kâr elde etmek zorunda. O, işçinin ta kendisini satıyor ve sonuçta, işverenler ve emeğini kiralayanlar arasındaki her anlaşma, işveren tarafından hilekârca tertiplenmiş bir dolandırıcılıktır. Böylece, emek, sürekli zarara uğramaktan ötürü gittikçe aşağılara düşüyor, sermaye ise, durmadan yaptığı hilelerden ötürü gittikçe yükseliyor...”

Ernest Jones, politik ve ekonomik reformlar konusundaki görüşlerini açıklayarak şöyle devam etti:

“Seçmenler ve seçemeyenler! Sizin özgürlüğünüzün sınırlarını genişletmeye çalıştığım için beni kendi özgürlüğümden yoksun bıraktılar. Hepiniz için bir özgürlük tapınağı dikmeye çalıştığımdan dolayı beni, adi suçluların yanına, hapishane hücresine tıktılar. Gerçek lehine sesimi yükseltmeye kalktığım için, suskunluğa mahkûm edildim. İki yıl bir hafta boyunca beni cezaevinde hücre hapsinde tuttular... Bunun toplumsal bir olay olmadığını söyleyebilirler. Ama bu özellikle toplumsal bir olay! Bu toplumsal bir olay, çünkü tutuklu eşinin acısını paylaşamayan insan, işçi eşinin acısını da paylaşamaz. Hapsedilenin çocuklarına acımayan, kiralanan kölenin çocuklarına da acımaz...”

“Dinleyin, dinleyin!” diye bağıran binlerce ses yükseldi kalabalıktan.

“Şeker üzerindeki gümrüğün ve malt vergisinin kaldırılması aleyhine kim oy kullandı?” diye sorarak devam ediyordu Jones. “Whig’ler! İşte oradalar! Kahrolsunlar! İşçilerin gece mesailerinin kısaltılması, fabrikalardaki örgücülerin durumunun incelenmesi, reşit olmayanların iş saatlerinin sabah altıdan önce başlamasının yasaklanması, yoksul, hamile kadınlara yardım edilmesi, işgününün on saatle sınırlandırılması aleyhine kim oy kullandı? Whig’ler. İşte oradalar! Kahrolsunlar! Tanrı ve insanlık adına kahrolsunlar! Halifax vatandaşları! İngiltere vatandaşları! Karşınızda iki sistem duruyor. Yargılayın ve seçin!”

***

“Sevgili Engels!

“Bugün, mektubunu çok gergin bir ortamda aldım.

“Karım hasta, Jenny hasta, Lenchen’de sinir nöbetleri türünden bir şeyler var. İlaç param olmadığı gibi doktor da çağıramıyorum. 8-10 gün boyunca ailem ekmek ve patatesle beslendi, bugün ise, bunları bile bulabileceğim kuşkulu. Anlaşıldı ki, mevcut iklim koşullarında bu diyet yararlı değil.”

Karl birden pencereye baktı. Bardaktan boşanırcasına yağmur yağıyordu. Yağmur pervazlarda birikmiş kömür tozlarını yıkıyor, camlardan pis, gri sular süzülüyordu. Dişlerini sıktı, çatılmış siyah kaşlarını geniş, acı bir çizgi haline getirerek diviti yeniden eline aldı.

“Dana’ya ilişkin yazı yazmadım çünkü gazete alacak tek kuruşum bile yoktu.”

Karl, sandalyenin arkasına yaslandı. Ezici bir yorgunluk hissediyordu. Ardı ardına içilen birkaç puro, onu biraz rahatlattı. Son zamanlarda peşini bırakmayan felaketleri düşünüyordu. Weydemeyer, eserin telif ücretini tam olarak göndermemişti. Almanya’daki komünist avından ürken yayıncı Brockhaus mektubunda çok kibar bir dille Marx’ın yazısını reddetmişti. Karl, tanıdık bir İngiliz aracılığıyla, New York’taki yayıncı Dana’nın adına, senetler iskonto edebilmek için çabalayıp duruyordu. Etrafındaki çember gittikçe daralıyordu. Yapabileceği hiçbir şey yoktu.

“Olabilecek ve istenir en iyi şey,” diye yazdı Marx, Friedrich’e; eğri büğrü harfler, onun son derece gergin olduğunu gösteriyordu. “Ev sahibesinin beni kapı dışarı etmesi. O zaman en kötü ihtimalle 22 sterlin gibi bir miktarla borcumu öderim: Ama ondan böylesine büyük bir lütuf beklemek olanaksız. Buna ek olarak, ekmekçiye, sütçüye, çay tüccarına, sebzeciye ve kasaba olan eski borç da duruyor. Bütün bu pisliğin üstesinden nasıl geleceğim? En sonunda son 8-10 gün içerisinde mahalleliden birkaç şilin ve pens ödünç aldım, bu benim için her şeyden çok rahatsız edici ama açlıktan ölmemek için de gerekliydi.”

Karl, acıdan kırışmış bir yüzle mektubu bitirdi, zarfı kapattı ve puro içmeye başladı.

Yoksulluk –gönüllü olarak seçtiği bu hafif ateşte yanar gibi işkence– onu yıpratıyordu. Bu arada Proudhon ise, Louis Bonaparte hakkında yazdığı, eleştirir görünüp gerçekte ona övgüler yağdırdığı kitabı karşılığında birkaç yüz bin frank almıştı.

Burjuvazinin egemen olduğu bu dünyada, para ve zenginliğin nasıl elde edildiğini hiç kimse Marx’tan daha iyi bilemezdi ama aklından bir kez olsun uzlaşmak ya da taviz vermek düşüncesi geçmiş değildi. Artık ok yaydan çıkmıştı.

Aşırı zayıflamış, hasta karısının yataktan kalkarak yanına geldiğini fark etmemişti Karl. Gözleri hastalıklı bir şekilde parlıyordu. Üşümekten büzülmüş, şalına sarınıp duruyordu. Karl, yeniden yatması için onu ikna etmeye çalıştıysa da başaramadı.

“Sevgilim,” diyordu Karl, Jenny’nin ayaklarını, biraz eski, kareli, iskoç battaniyesi ile sararak. “İnan ki, sonunda her şey düzelecek. Yeter ki sen sağlıklı ol. En küçük umut ışığının, senin derin ve duyarlı ruhuna gücünü yeniden nasıl geri getireceğini biliyorum. Sen, her şeyi yok eden ateşler içerisinde daha da mükemmel bir şekilde yeniden doğan gerçek bir anka kuşusun. Sen benim her şeyimsin...” Karl alnını, Jenny’nin alev alev yanan ellerine değdirdi.

“Benim değil, senin manevi gücün sınamalardan geçiyor, Mağripli. Yıllar geçtikçe, mutluluk anlayışı nasıl da değişiyor! Gençlik yıllarında mutluluk, çabucak elde edilecek şöhret arayışı, olağanüstü maceralar arzusu, zafer parıltıları ile dolu; olgunluk çağında ise, daha insancıl, mütevazı ve derin.”

“Herkes için değil,” diye gülümsedi Karl.

“Anımsıyor musun, Çinli bilgin Tao’dan okuduklarımızı? Ne diyordu o: Mutluluk en başta gerçek dostu bulmaktır. İkinci olarak da temiz bir vicdana sahip olmaktır. Şu anda koşullarımız çok ağır olmasına ve elimizde tek bir kuruş bulunmamasına karşın, ben Tao’nun bu sözlerine bir de aşkı eklerdim. Her geçen gün daha da parlaklaşan ve güçlenen aramızdaki aşk gibi. Ancak başarısız biri, duyguların zamanla yok olduğundan söz edebilir. Çocukluğumdan beri seni seviyorum ama bana öyle geliyor ki, gerçek ve büyük bağlılık evlilikten sonra başladı. Aşkın en güzel anlarının evlilikten önce olduğunu düşünenler nasıl da yanılıyorlar. İki âşığın birleşmesi, sadece gelecekteki mutluluğun başlangıcıdır ve onun gücünü ne yoksulluk ne de sefalet zayıflatabilir. Yanımda olmayışını düşünmek bile yüreğimi dehşetle sarsıyor. Ayrılıksa beni öldürür. Birlikte olduğumuz sürece, aşamayacağımız hiçbir engel olamaz.”

Jenny sustu, kocasının yüzünü dikkatle inceledi.

“Karl bana öyle geliyor ki, son günlerde seni rahatsız eden bir şeyler var. Hastalığımdan dolayı çalışmalarını izleyemiyorum. Ama sanırım sorun sadece lanet olası borçlar ve alacaklılar değil. Rica ediyorum, bana her şeyi anlat. Biliyorsun ki, belirsizlik insana daha çok acı verir.”

Karl kabul etti.

“Bize birkaç kez uğrayan Macar sığınmacı Bangya hakkında ne düşünüyorsun?”

“Galiba ona fazla güvenmiyorsun?”

“Evet, Orlean’cılara, Bonaparte’çılara ve her türlü rezillere yakınlığı bende kuşku uyandırıyor. Ancak Macar Devrimi sırasında bizzat Kossuth tarafından imzalanmış polis şefliğine atanma yazısını bana gösterdiğinde kuşkularım dağılmıştı. Ama sonuna dek bu adama pek güvenmedim ve sanırım haklıydım. Yine de Friedrich ile yazdığımız ‘Sürgündeki Adamlar’ taşlamasını Berlin’de yayınlamak üzere benden almayı başardı. Ve ne yaptı biliyor musun? ‘Kusursuz’ Kinkel, Ruge, Şövalye Willich ve sığınmacılar arasında bulunan diğer kurbağalara yönelik bu el yazmamızı düpedüz iç etti. Bu yazıyı Prusya hükümetine sattığından kuşkulanıyordum.”

Jenny heyecanla ellerini çırptı:

“Demek Bangya’yı senin peşine takan Prusya polisi? Karl, sevgilim, peşimizden gelen ispiyoncuların artık haddi hesabı yok. Yıllardır çevremizde yılan gibi dolanıyorlar. Eminim ki, şu anda bile o çilli yağ tulumu pencere altında bekliyordur. Öyle görünüyor ki, pek çok ülkenin polisini endişelendiriyorsun. Ama yine de Bangya, taşlamayı Prusyalıların eline teslim ettiyse, bu Köln’de yargılanan komünistlerin durumunu zorlaştırmaz mı?”

“Hayır, Bangya yanıldı ve çok yakında onun efendileri, aldatmacasını açığa çıkaracaklar. Yazdığımız taşlamada hiçbir yeni veri yok, partimizin üyelerine karşı kullanılabilecek bir malzeme yok. ‘Büyük Adamlar’ın sergilenen niteliklerini ve olayları uluslararası polis köpekleri gayet iyi biliyor. Bangya’yı basın yoluyla teşhir edeceğim ve Kossuth da ona yardım etmekten vazgeçecek. Bangya’nın Londra’da bundan böyle kariyeri sona ermiştir, ‘yeteneğini’ sahnelemek için şansını başka ülkelerde denemeli. Bürgers, Lessner, Daniels ve diğer tutuklulara karşı yöneltilen tüm suçlamalar hileler üzerine kurulu. Onlara hüküm giydirmeye cesaret edemeyecekler. Onlar aklanacaktır. Dünyadaki hiçbir yasa, Komünistler Birliği’ni gizli bir topluluğun komplo organizasyonu olarak gösteremez.”

Karl kalktı, sandalyesini hızla kenara itti, heyecanla konuşmaya başladı:

“On bir suçsuz bir buçuk yıldır Köln zindanlarında yatıyor; Prusya devletinin bütün mekanizması, Londra ve Paris elçilikleri yorulmak nedir bilmeden, iftira üretebilmek için çalışıyorlar. Ama kendi uydurduklarının

dışında hiçbir şey elde edemediler. Burada, Londra'da Prusya elçiliği şimdi istihbarat şubesine dönüştürülmüş durumda. Elçilik ataşesi Greif azılı bir ajan-provokatör. Her şeyi göze alıyorlar. Kapıları kırıp hırsızlık yapmak, hile, sahtecilik onların mesleği haline geldi. Prusya posta memurları, Alman gazeteleri ve sanık avukatlarına gönderdiğimiz teşhir edici belge ve mektupları alıkoyuyorlar. Şu anda bizi yoğun bir faaliyet bekliyor. Mücadelenin en şiddetli döneminde bulunuyoruz. İşin kötüsü evimiz de gece gündüz bir revire dönüşmüş durumda."

Karl'ın sözlerini doğrularcasına, ateşler içerisinde kıvranan Laura acınaklı sesiyle su istedi ve ağır hasta Lenchen de yüksek sesle sayıklamaya başladı.

Karl, karısını yatağına yatırarak hastabakıcılığın gereklerini yerine getirmeye koyuldu. Küçük Musch ona özenle yardım ediyordu. Musch olağanüstü anlayışlı, duygulu bir çocuktu. Yaşını aşan bir gelişkinliğe sahipti, büyüklere yardım etmenin her yolunu deniyordu. Evdeki herkes bu nazik ve neşeli yaramazı çok seviyordu.

O sabah, merdivenle sokağa açılan dış kapı sertçe çalındı. Musch açmaya gitti. Kapının sürgüsünü çekmek çok hoşuna gidiyordu. Dört yaşında bir çocuk için oldukça güç bir iş. Nihayet kapı açıldığında Musch, kin dolu bir ifadeyle bakan asık suratlı ekmekçiyi gördü.

"Baban nerede? Borcu çok kabardı," dedi sertçe.

Musch, karşısındakinin "Parmak Çocuk" masalındaki yamyamın ta kendisi olduğunu düşündü ama ürkmedi ve onu kandırmaya karar verdi. Ekmekçinin elindeki torbadan birkaç tane ekmek kaptı ve yürüyerek "Babam yukarıda yok" diye bağırarak merdivenden koşmaya başladı. Ekmekçi gülümsedi, cebinden yağ lekeleri içerisindeki veresiye defterini çıkardı, Marx'ın hesabına birkaç peni daha ekledi, elini savurdu ve evinin yolunu tuttu. Ve böylece bir tek kuruşu bile olmayan Marx'ın ailesi bugün de ekmeğe kavuşmuş oldu.

Ertesi gün Engels'in gönderdiği paralar geldi ve nihayet en acil borçlar ödenebildi, evdeki herkesi muayene etmek zorunda kalan doktor çağrılabildi. Doktor, bir deri bir kemik kalmış Jenny ve Lenchen için sisli adada eskiden beri kullanılmakta olan bir tedavi yöntemi olan sert brendi içmesini önerdi. Hastalığı en uzun süren Laura oldu ama o da iyileşti.

***

Hamburglu genç tezgâhtar Wilhelm Hirsch'in Prusya polisi için muhbirlik yaptığı ortaya çıkınca 1852 yılı başlarında ağır bir şekilde mahkûm edilerek Komünistler Birliği'nden atıldı ve bu olaydan sonra asla huzura kavuşamadı. İradesizdi, kum tanesi gibi sıradan ve çekicilikten yoksundu ama çocukluğundan beri bir şekilde üne kavuşmayı düşlüyordu. Hayallerinde kendisini kahraman olarak canlandırıyordu ama yaşam kendisine en iyi özelliklerini sergileme olanağı tanıdığı her durumda hemen kararsızlığa düşüyor, hesaplaşmaktan ürküyordu ve korkağın biri olduğu ortaya çıkıyordu. Londra'daki Prusya gizli polisleri teşhir olan muhbirle alay ediyorlardı. Onu tehdit ediyorlar ve başarısızlıkla sonuçlandırdığı oyunda kaybedilenlerin bedelini tek başına ödemesini istiyorlardı. Kısa bir süre öncesine kadar kendi fikirdaşları olarak gördüğü komünistler de ondan vebadan kaçar gibi kaçıyorlardı. Hirch'ten hızla uzaklaşıyorlardı. Kara bulutlarca kuşatılmıştı. Bunun yanı sıra Birlik'te olup bitenler hakkında artık hiçbir şey öğrenemiyordu. Kendisinin Komünistler Birliği'nden ihracının hemen ardından Marx'ın önerisi üzerine toplantıların artık Soho Crown Street'teki "Gül ve Taç" meyhanesinde yapıldığından ve toplantı gününün de perşembeden çarşambaya alındığından habersizdi.

Hirsch, polisin kendisini hapsettiği ağın içinde çırpınıp duruyordu. Doğrudan ilişkiye girdiği şefi "üstün yetenekli" Alman ajan-provokatör, Londra City'de varlıklı, demokrat bir tüccar olarak tanınan Fleury'di. İngiliz karısı ve düşük çeneli kayınpederi, saygın ve oldukça alçakgönüllü biri gibi görünmeyi başaran Fleury'yi farkında olmadan kusursuzca kamufle ediyorlardı. Fleury, ispiyoncuyu City'deki büroya çağırttı ve karşı gelinmesi olanaksız bir kesinlikle, Köln'de yapılacak yargılama için kullanmak istedikleri sahte bir Komünistler Birliği toplantı kayıt defteri hazırlamasını istedi.

"Ama, Bay Fleury, biliyorsunuz ki, Perşembe günleri Farring Street'de yapılan komünist toplantılarına artık beni almıyorlar," diye yalvarıyordu ağlamaklı sesiyle Hirch. "Sığınmacılar, cüzzamlıymışım gibi kaçıyorlar benden. Kısa bir süre önce Brighton rıhtımında Doktor Marx'ı görüp seslendiğimde, gözlerinden fışkıran şimşekler nerdeyse beni cayır cayır yakıyordu. Acıyın bana, Bay Fleury, biliyorsunuz ki yazar değilim; defter

hiçbir işe yaramayacak, ben ise günah keçisi olup her şeyin hesabını vermek zorunda kalacağım.”

“Kısa bir süre önce işçi derneğinin toplantı tutanaklarını fena yazmamıştın,” diye güldü Fleury. “Ayrıca, her tür önemli belgeyi hazırlamakta deneyimli uzman kişiler sana yardımcı olacaklardır. Emir bana Prusya’dan teğmen Greif aracılığıyla iletildi. Bildiğin gibi Greif, Londra’daki tüm Prusya ajanlarının şefi; Prusya elçiliğine ataşe olarak tayin edilmiş. Ve eğer her şeyi kusursuz bir şekilde hazırlamazsak her ikimiz için de iyi olmayacaktır. Ben de bir emir kuluyum. Krala bağlılık yemini bizden laf değil, faaliyet istiyor.”

“Ama anlayın lütfen, Marx hukuk okumuş ve hiç kimsenin kendisini parmağında oynatmasına izin vermez. Bu adam üç metre toprağın altında bile neler olduğunu anlıyor. Açık konuşalım Bay Fleury, Berlinli ve Kölnlü eşekleri bu siyah yeleli aslanla karıştırmamak lazım...”

“Kapa çeneni budala, şimdi işimize bakalım. Yapacağımız şey, Marx’ın partisinin Ren bölgesinde silahlı bir ayaklanma hazırladığını ve hazırlıklarını hâlâ sürdürdüğünü, Köln’deki sanıkların da onun ajanları olduğunu kanıtlamak. Marx’ın emirleri şu anda bile hapishane duvarlarını aşıp isyancılara ulaşıyor. Marx davayı etkilemeye çalışacak. Basınımız, tüm dünyada komünistlerin komplosu hakkında öyle bir gürültü çıkardı ki, hiçbir yere kımıldayamazlar. Marx ve partisinin çok yakın bir zamanda başlatılacak bir silahlı ayaklanma hazırlığı içinde olduklarına dair kanıtlar gerekiyor.”

“Bay Fleury, tanrı aşkına bir durun, çünkü hiçbir şeyin farkında değilsiniz. Marx’ın partisi, her tür maceraya kesinlikle karşı çıkıyor. Dahası, Marx ve arkadaşları bu tür bir girişim için tarihsel şartların henüz olgunlaşmadığı görüşündeler.”

“Bütün bunları sonsuza dek unutun Hirsch! Yoksa siz, Marx’ın bizi kesip biçmenin zamanının geldiğini söylemesini bekleyelim mi diyorsunuz? Galiba komünist fikirler size de bulaşmış. Kaynağı Londra’da olan bir tehlike bizi sürekli tehdit ediyor, siz ise hâlâ oyalanıyorsunuz!”

“Ama, Bay Fleury...”

“Faaliyete geçin, yoksa sizinle bir hain gibi hesaplaşmak zorunda kalacağız ve üstelik bu, Marx’ın size davrandığından çok daha acımasız olacak. Yazmanız gereken tutanak ve mektuplar, öyle olmalı ki, mahkeme onların gerçeğe uygunluklarından kuşku duymasın. Bu çeteyi ölüm cezasına çarptırmak için yardım etmemiz gerekiyor.” Fleury, yumuşadı, karşısındakine yeniden “sen” diye hitap etmeye başladı ve acıdığını belirten bir sesle ekledi. “Hirsch, sen fena bir delikanlı değilsin ama politikada olup bitenleri hiç anlamıyorsun. Duygusal olmamalısın. Kendin de biliyorsun ki bizim gibiler için kanun sert ve acımasız. Ya bize yardım edersin ya da...”

Hirsch, çocukluğundan beri kabuslarını oluşturan cehennemin içinde duyumsadı kendini, bir çıkış bulamayınca kendisinden istenen tutanak defterini hazırlamaya koyuldu. Sekiz ay boyunca Fleury’nin çalışma odasında ve denetimi altında tümüyle düzmece belgelere dayanan defteri oluşturdu. Tezgahtar için, bu can sıkıcı bir işti ama bazen korku, esinle aynı işlevi görebiliyor. Hayali tutanak defteri büyük çabalarla oluşturuldu, kırmızı marokenle ciltlendi ve Prusya polisine gönderildi.

Ve çok geçmeden Greif ve Fleury, Hirsch’i çağırarak tutanakların gerçekliği üzerine mahkeme önünde yemin etmek üzere Köln’e gitmesini önerdiler. “Bunun karşılığında size cömertçe davranılacaktır. Sonra da yaşamınızın sonuna dek devletçe maaşa bağlanacaksınız,” sözleriyle ikna etmeye çalışıyordu Fleury.

Ama ne var ki, bir polis ajanında mutlaka bulunması gereken kendini koruma içgüdüsü Hirsch’te daha da güçlüydü. Eğer dava onların umduğundan farklı bir yöne dönerse kendisinin yapacağı yeminli tanıklığın, durumunu daha da ağırlaştıracağını seziyordu. Bir savcı ya da polis danışmanı olsaydı onu kollayabilirlerdi. Ama polis makinesinde Hirsch gibi küçücük bir vida kolaylıkla değiştirilebilirdi. Hirsch bunun farkındaydı ve düzmece belgelerin gerçekliğini kanıtlamak üzere yemin etmeyi kesinlikle reddetti. Fleury ve Greif ile arası açılan, herkes tarafından reddedilen Hirsch, huzurunu kaybetti, uykusu kaçtı, yemeden içmeden kesildi. Yaşam onun gözünde anlamsızlaşmıştı. Başlangıçta, vicdanı ve korkusu az kalsın başını belaya sokuyordu, ardından soluğu Bow Steet’teki İngiliz mahkemesinde aldı ve orada İncil üzerine yemin edince anladı ki, Greif ve Fleury’nin yönlendirmesiyle hazırladığı tutanaklar kitabı Köln’de

komünistlerin yargılandığı mahkemede önemli bir rol oynamıştı. Aynı gün teğmen Greif, bavullarını toplayıp Londra’dan kaçtı.

***

Köln’de komünistlerin yargılanması yaklaştıkça Marx’ın tüm dostları ve yoldaşları onun etrafında toplanıyorlardı. Dean Street’teki loş oda bu yeni hali ve gergin havasıyla ‘Yeni Ren Gazetesi’ bürosunu anımsatıyordu. İç sıkıntısını ve yaşamın zorluklarını unutarak yine elinde kağıt ve kalemle Georg Weerth pencere kenarına yerleşmişti; ağır ağır dolaşıyordu siyah saçlı, solgun Freiligrath; sevinçle gülüyor ve şakalaşıyordu iyi yürekli Dronke. Kısa boyu ve düzgün yüzünün çocuksu ifadesinden dolayı ona “Bücür” lakabını takmışlardı. Dronke çok sevinçliydi ve yine her zaman olduğu gibi başına gelen felaketlerden mutlu bir tesadüfle kurtulmuştu. Fransa’dan Londra’ya gelişi sırasında onu tanımış ve azılı bir Alman devrimcisi olarak tutuklamışlardı. Ama rastlantılarla gelişen olumlu olaylar sonucu Dronke Mazass hapishanesinden çıkabilmiş, Bulogne’dan İngiltere’ye gönderilmişti.

Wilhelm Wolff da geldi. Son yıllarda çok değişmişti. Mültecilik yaşamı, olumsuz koşullar, onu gözle görülür bir şekilde çökertmişti. Somurtkan, kızgın ve alıngan olmuştu. Lupus’u en içten duygularla seven ve sayan Marx, ufak tefek şeylerden dolayı kolaylıkla çıkabilen tatsızlıkları önlemek için elinden geleni yapıyordu; Jenny ve Lenchen ise, Wilhelm Wolff’u sıcacık, içli bir özenle sarıyorlardı.

Herkesin “Marksçılar” dediği fikirdaşların duruşmasının yaklaştığı günlerde hepsi yeniden gençleşiyor, darbelere karşı göğüs gerip karşılık vermek ve tutuklu komünistleri kurtarabilmek için omuz omuza duruyorlardı. Karl, uyumanın ve dinlenmenin ne olduğunu kesinlikle unutmuştu, yemeğini alelacele ayakta yiyor ve bununla Lenchen’i çok üzüyordu. Kendini hepten çalışmaya vermişti. Onun yönetimi altında Jenny, Dronke, Pieper ve usta yazıcılar hiç durmadan, polisin yalancı tanıklıklarının, uydurmaların, iftiraların içyüzünü ortaya çıkarmaya yarayacak çeşitli belgeleri altı ya da sekizer kopya halinde çoğaltıyorlardı. İngiltere ile Almanya arasında yazışmak son derece güç hale gelmişti. Sansür ortalığı kasıp kavuruyordu ve Marx’ın mektupları ele geçiyor,

hasıraltı ediliyor ve çalınıyordu. Londra'dan postayla herhangi bir şey göndermek tamamen olanaksızlaşmıştı.

İngiliz tüccarları arasında pek çok tanıdığı olan Georg Weerth ve Friedrich Engels, Almanya ile ticaret yapan firmaların adreslerini toplamaya koyuldular. Bundan böyle Paris, Frankfurt ve diğer bazı şehirlerden, yükler ya da fiyat listeleri ile birlikte sanıkların suçsuzluğunu kanıtlayan, Alman gazeteleri ve avukatlarının içyüzünü ortaya seren belgeler gönderiliyordu.

Tüccar ve gezici komisyoncuların adresleri Jenny'nin masasında duruyordu. Prusya hükümetinin ve Kralın emriyle hareket eden polisin tüm kurnazca, provokatif uydurmalarını yalanlayacak olan sözcük mayınları, kuşku uyandırmayacak şekilde komisyon mektupları süsü verilerek, Manş'ı yüzerek aşıyor, son derece gerici Fransa'nın üzerinden geçerek hedefine varıyordu.

Dean Street'teki ufacık, yoksul evde, güçlü Alman gericiliğine karşı mücadele eden herkes, posta masrafları için ve yanı sıra düşman saflarında özellikle de Londra'daki Prusya ispiyonları arasında olup bitenleri öğrenmek için yardımına başvurdukları çeşitli kişilere ödemek üzere bir yolunu bulup para sağlıyorlardı.

Divitle sürekli yazmaktan parmakları uyuşan Jenny, Washington'daki arkadaşı Adolf Cluss'a şöyle yazıyordu:

"Tahmin edersiniz ki, 'Marx'ın partisi' gece gündüz demeden çalışıyor. ... Polisin bütün iddiaları katıksız yalan. Çalıyorlar, tahrif ediyorlar, çekmeceleri kırıyorlar, yalancı tanıklık ediyorlar ve bütün bunlara ek olarak, toplum düzenine aykırı düşen komünistlere karşı böyle davranmak ayrıcalığına sahip olduklarını düşünüyorlar!"

Musch, Laura ve Jennychen, evlerinin bir kırtasiye istilasına uğramasından son derece hoşnuttular. Artık bol miktarda kurşunkalem, kağıt vardı ve çalışanlara sık sık çay götürmek durumunda olan Lenchen, çocukların yerde oynamalarına ya da çamaşır yıkadığı leğende kağıt gemiler yüzdürmelerine ses çıkarmıyordu. Dean Street'teki 28 No'lu evin kapısı hiç kapanmıyordu. Çocuklar, postayı göndermek, Köln'deki son gelişmeleri öğrenmek ve Prusya ajanlarının hareketlerini izlemek için para

bulup bulamadıkları konusunda yüksek sesle tartışan pek de tanımadıkları bu insanlar arasında sevinçle dolanıyorlardı.

Çok sayıda yabancı insanın istilasından, evdeki gürültüden, karmaşadan sıkılan üç ufaklık aniden şarkı söylemeye başlıyorlardı; düdük çalıyorlar, yarışırcasına koşuyorlar ve inanılmaz bir şekilde gürültü ediyorlardı. Böyle durumlarda, ancak babalarının korkunç bağırışı onları uslandırıyordu ve kabaca öbür odaya kovalanıyorlardı. Ancak ne Marx'ın çatık kaşlarından ne de onun tehditlerinden korkan yaramazlar kısa bir süre sonra, kendileri için son derece olağandışı ve ilginç olan, puro dumanı ve insan dolu odaya koşarak giriyorlardı.

***

Karl, Köln'deki komünist arkadaşları için yürüttüğü mücadeleye günlerini ve gecelerini verdi; her zaman olduğu gibi içinde bulunduğu koşulların elverdiği oranda elinden gelen her şeyi yaptı. Sürgünde, parasız pulsuz, gericilerin olduğu kadar komünist çevrelerden dışlanmış dönek hainlerin de sürekli saldırısına maruz kalan Marx, bütün enerjisini, inancını, hukuk bilgisini ve politik liderlik deneyimini bu davaya yoğunlaştırdı.

Marx ve Engels, Köln'deki davanın yönünü fiilen belirliyorlardı: Yargılananlara nasıl davranacakları konusunda yol gösteriyorlar, savunmayı yönlendiriyorlardı. Birçok kez savcı, gösterdiği uydurma suç belgelerinden vazgeçmek zorunda kalmıştı.

Dava beş hafta devam etti. Foyası meydana çıkan Prusya hükümeti ve polisi rezil oldu. Ancak yara alan burjuvazi ve devlet, gördüğü bu zararın ceremesini üzerine yıkacağı kurbanlar istiyordu. Yargılananlar arasından yedi kişi mahkûm edildi.

20 Kasım'da Engels, Freiligarth, Marx ve Wolff, İngiliz gazetesi 'The Morning Advertiser'de bir açıklama yayınladılar:

"Bu yazının altında imzası olan bizler, kendimize ve şu anda Köln'de mahkûm edilmiş bulunan arkadaşlarımıza olan borcumuzu ödemek üzere, Londra basınında yeterince yer almayan ve adı geçen kentte yapılan hilkat garibesi yargılama hakkındaki bir dizi gerçeği İngiliz kamuoyuna sunmayı gerekli görüyoruz.

“Bu davanın sadece kanıtlarını hazırlamak için on sekiz ay harcandı. ... Bu uzun ve acımasız tutukluluğun gerekçeleri nelerdi?

“... Tüm bu sürüncemede bırakılışın gerçek nedeni, Prusya hükümetinin tantanayla ilan ettiği duyulmamış ‘ifşaat’ın, olayların hiçbir dayanağı olmayan içeriği karşısında boşa çıkacağı korkusuydu.

“Sonuçta hükümet, şimdiye dek Ren eyaletinde hiç görülmemiş bir mahkeme jürisi oluşturmayı başardı: İçinde altı gerici soylu, dört mali aristokrasi temsilcisi ve bürokrasiden iki üye bulunuyordu.

“Bu mahkeme jürisine ne tür kanıtlar sunuldu? Polis ajanı olduğu besbelli Cherval diye birinin hem oyuncağı hem de suç ortağı olan, tüm komplocuları ele geçirmek için can atan bir grup cahil hayalpereste ait oldukça saçma beyannameler ve mektuplar. Bu belgelerin büyük bir kısmı o ana dek, Londra’da Oswald Dietz diye birinin elinde bulunuyordu. Prusya polisi, Dietz’in evde bulunmadığı bir sırada onun çekmecesini kırmış ve böylece kendisi için gerekli olan belgeleri sıradan bir hırsızlık yoluyla elde etmiştir. Köln’deki hükümetin asıl tanıklarından kraliyet polis müdürü ve Berlin cinayet polisinin yöneticisi kuşkusuz Stieber’in yönetimi altında tüm polis makinesi harekete geçti. 23 Ekim oturumunda Stieber, özel bir kuryenin Londra’dan kendisine son derece önemli belgeler getirdiğini ilan etti; bu belgeler, sanıkların, aşağıda imzaları bulunanlarla birlikte suçlandıkları komploda yer aldıklarını sözde yadsınamaz bir şekilde kanıtlıyordu.

“‘Diğer belgelerin yanı sıra, kurye ona gizli cemiyetin oturumlarının orijinal tutanak defterini, bu cemiyetin başkanı Dr. Marx’ın kaydını tuttuğu sanıklarla mektuplaşmalarını da getirmişti. Ancak Stieber, çelişkili ifadesinde kuryenin kendisine geldiği tarihler konusunda yanlışlık yaptı. Sanıkların başavukatı Dr. Schneider onu yalancı tanıklık yapmakla suçlayınca, Stieber her şeyden önce devlet içindeki en yüksek otorite tarafından önemli bir misyonla görevlendirildiğinden, kralın temsilcisi olarak şerefinden çekindiğinden başka hiçbir yanıt vermeye cesaret edemedi. Tutanak defteri söz konusu olunca Stieber onun nasıl ele geçirildiğini iki kez yemin ederek şöyle açıklıyordu: ‘Londra Komünistler Birliği’nin gerçek tutanak defteri’, ama daha sonra savunma tarafından sıkıştırılınca, onun muhbirlerden birinin tuttuğu basit bir not defteri olabileceğini söyledi. Sonuçta onun verdiği ifadeden de anlaşıldı ki, kendi

tanığı bilinçli bir yanlışlık eseri olarak defteri meydana çıkarmıştı ve defterin ortaya çıkışı Stieber'in Londra'daki üç ajanına; Greif, Fleury ve Hirsch'e indirgenmeliydi. Daha sonra bunların sonuncusu bizzat itiraf etmiştir ki, tutanak defterini, Greif ve Fleury'nin yönlendirmeleriyle kendisi hazırlamıştır.

"Bu, Köln'de öylesine kesin bir şekilde kanıtlandı ki, devlet savcısı bile sözde çok önemli olan Stieber'in belgesi 'gerçek, uğursuz defteri' basit bir yanlışlık olarak adlandırıyordu. Bu şahıs (Hirsch), iddianın dayandığı kanıtlardan birisi olan, dikkate değer bir mektubu itiraf etmeyi reddediyordu. Bu mektupta Dr. Marx'ın yazısı taklit edilmişti; bu belgenin de apaçık ve kaba bir sahtekarlığın kanıtı olduğu ortaya çıkmıştır. Bunun gibi her belge –devrimci amaçları değil, bir komployu anımsatsa bile sanıkların katılımlarına dair kanıt olarak gösterilen– polisin eksiksiz sahtekârlığının kanıtı haline dönüşüyordu. Hükümetin ifşaat korkusu öylesine büyüktü ki, savunmacıların adresine gelen tüm belgelere el konması için postayı zorlamakla kalmayıp bu sanıkları aşağıda imzaları bulunanlar ile 'suç teşkil eden yazışma' yapmaları durumunda baskı altına almakla tehdit etmesi için Stieber'e emir vermiştir.

"Eğer hiçbir inandırıcı mahkeme kanıtı olmamasına karşın mahkûmiyet kararı verilebilmiş ise –böyle bir jüri mahkemesiyle bile– bu da ancak yeni ceza kanununun sözde eskisinin tersi bir gücü olan bir kanun olarak değiştirilmesinin sonucunda olanaklı olmuştur...

"Bunun yanı sıra Köln davası, uzunluğu ve iddia makamının başvurduğu böylesine sıradışı yöntemleri bakımından öylesine gürültülü bir dava karakterine büründü ki, beraat kararının çıkması hükümetin mahkûm edilmesiyle eş anlamlı oldu..."

Marx 19 Kasım 1852'de Manchester'daki Engels'e şöyle yazıyordı:

"Geçen çarşamba benim önerim üzerine Birlik kendisini feshetti ve kıtada da Birliğin ortaya çıkışının zamansız olduğunu ilan etti. Aslında, kıtada o, artık fiilen yok... Ayrıca, polisin yaptığı alçaklıklar üzerine taş basma yazışmalarla uğraşıyorum ve Amerika için ise tutuklu ve aileleri için para toplanmasına ilişkin bir çağrı hazırlıyorum. Freiligrath sayman olacak. Hepimiz tarafından imzalandı."

Marx, Ren davasıyla ilgilenmeyi sürdürüyordu ve bu konuda bir kitap yazdı: “Köln’de Komünistlerin Yargılanması Hakkında İfşaat.”

Egemen sınıfların temsilcilerinin oluşturduğu jüri ile sanıkların şahsında devrimci proletarya silahsız olarak karşı karşıya bulunuyordu ve karşılarında böyle bir jüri olduğu için sanıklar mahkûm olmuştu... Hükümet entrikalarının açıkça ortaya serilmesi, herkesin gözleri önünde foyası meydana çıkan Prusya hükümetinin acizliği, toplumsal kanaatleri sarstığı gibi jüri üyelerinin de bir an için yurttaşlık vicdanlarını sızlatabilirdi. Ama diyorlardı, jüri üyeleri kendi kendilerine, eğer Prusya hükümeti sanıklara karşı bu denli iftira etme ve cüretkâr kanıt bulma riskine giriyorsa, başka bir deyişle eğer Avrupa çapında adımını atıyorsa o zaman sanıklar küçük partilere mensup olsalar da, son derece tehlikeliler ve her şeyden önce öğretilerinin bir gücü var. Hükümet bizleri bu kriminal canavarlardan kurtarabilmek için ceza kanununun bütün maddelerini çiğnedi.

“... Ren soyluları ve Ren burjuvazisi, Fransız burjuvazisinin 2 Aralık’tan sonra ortaya attığı ‘suçlu’ bağrışlarıyla birleştiler: ‘Artık yalnız hırsızlık mülkiyeti, yemininden dönmek dini, piçlik aileyi, düzensizlik düzeni kurtarabilir!’

Fransa’nın tüm devlet aygıtı orospulaştı. Ama yine de Fransız adliyesi ve jüri üyeleri kadar orospulaşan hiçbir kurum olmadı. Köln’deki jüri ve adalet makamları, Fransız jüri ve yargıçlarını geride bırakalım diye bağırıyorlardı... 2 Aralık hükümet darbesinin jürisini geçelim.”

Marx “Köln’de Komünistlerin Yargılanması Hakkında İfşaat” üzerinde çalışırken Prusya İçişleri Bakanı, Londra’daki ajanlarının kendisine getirdikleri her raporu büyük bir dikkatle inceliyordu.

“Komünistlerin lideri yazar doktor Karl Marx hakkında Berlin kraliyet polis idaresinin dosyası” adlı özel dosya hiç durmadan dolduruluyordu ve gittikçe de kabarıyordu.

“Dün akşam Marx’taydım –diye bildiriyordu 1853 yılı Kasım ayı tarihli bir raporda– ve onu, Köln davasındaki tartışmaların oldukça ayrıntılı bir özeti üzerinde çalışırken yakaladım: Kendine özgü, hukuki ve politik bakış açısıyla yapılmış bu tasvir; anlaşılacağı üzere, hükümet ve polisi derinden etkileyecektir... Onun dâhi bir kalem olduğunu biliyorsunuz ve bu

taşlamanın bir şaheser olacağını, kitlelerin dikkatini çekeceğini söylememe gerek yok.”

Köln davası üzerinden birkaç ay geçmişti ki bir akşam üzeri Marx’ların Dean Street’teki evine genç karısıyla birlikte Liebknecht geldi. Marx bütün gün şiddetli bir başağrısıyla kıvranmıştı ama bir fincan kahve içince kendisini daha iyi hissetti ve herkesle birlikte masaya oturdu.

Liebknecht, Bartelémy’nin Ledru-Rollin’i düelloya davet ettiğini ancak Rollin’in reddettiğini anlattı. “Düello çağrımı kabul etmeniz için bildik yöntemlerle –suratınıza tükürmek, tokat atmak, toplum içerisinde aşağılamak– sizi zorlayacağım,” diye yanıt vermiş hırçın düellocu. Bunun üzerine Ledru-Rollin, ona, böyle bir durumda sopasıyla ve İngiliz yargıçlarıyla tanışabileceğini iletmiş.

“Görünüşe bakılırsa, bu kaçık, sürgünlerin Rinaldo-Rinaldini’si olmayı kafaya koymuş. Bu tür hırs düşkünlüğü de olabiliyor demek ki,” dedi Karl!

New York’a giden Willich’ten laf açıldı. Arkadaşı Weitling onun gelişinin şerefine ziyafet vermişti orada.

“Bu konuda daha önce de bir şeyler duymuştum,” diye canlandı Karl. “Her tarafını kocaman kızıl bir örtüyle saran babalık Willich, ekmeğin özgürlükten daha pahalı olduğuna dair uzunca bir konuşma tutturmuş, sonra da Weitling bu kahramana kılıç armağan etmiş ve konuşma yapmış. Konuşmasında, dünyadaki ilk komünistin İsa olduğunu, onun doğrudan ardılının ise, şanlı Willhelm Weitling’den başkası olmadığını kanıtlamaya çalışıyormuş.”

Hep birlikte güldüler.

“Doktor Marx, Schapper’ın size ulaşmaya çalıştığından haberiniz var mı? Hata yaptığını ve gırtlağına kadar pisliğe battığını anladı,” dedi Liebknecht.

“Bu iyi,” diye sevincini belli etti Karl. “Bu çok iyi... Sığınmacıların en büyük felaketi yanılgıya kapılmalarıdır. Yanılgılar, çöldeki seraplar gibi yolcuyu doğru yoldan alıkoyup susuz kumlara yöneltir. Schapper’ın kafasındaki çelişkileri çözerek bizim çizgimizi benimseyeceğine inancımı daima korudum. Gerçek bir insan o ve Joseph Moll ve Heinrich Bauer’in dostu olması tesadüf değil. Onda alçaklığın zerresi yok. Aslında bazen onu

şöyle belli belirsiz, sabırsız kişilere özgü bir can sıkıntısı bürüyordu ki bu kötü olmayan insanların başına da gelebilir.”

“Karl, çok değer verdiği ve saygı duyduğu insanlar söz konusu olunca kılı kırk yararken,” dedi Jenny “umursamadığı insanlara karşı son derece hoşgörülü.”

“Kutsal kitaptaki şu sözler de tam Karl için söylenmiş: ‘Sevdiklerimi ifşa ediyor ve cezalandırıyorum’. O bana karşı da müşkülpesent oluyor. Bense ona darılmıyor ve hiç de korkmuyorum,” dedi, bununla herkesi güldüren Lenchen, masadan tabakları toplarken.

“Hadi oradan, bu evde mutlak iktidar senin elinde, diktatör sensin. Ben değil, sen beni sürekli ifşa ediyorsun,” diye gülmeye devam ediyordu Karl.

Noel bayramı yaklaşıyordu. Bayram, bugüne dek hiç olmadığı kadar sevinçle bekleniyordu Marx ailesinde. Şimdiye dek meraklı çocuk bakışlarından saklanan kocaman Noel ağacını, Bücür Ernst Dronke, sevinçli bir gayretle süslüyordu. Dronke, Lenchen’in kendisine uzattığı kağıt flamaları, yıldızları, parlak süsleri ve yaldızlı cevizleri dallara yerleştirmek için yüksek bir tabureye çıkmıştı. Kuklalar, oyuncak mutfak gereçleri, tüfek, trampet ve borular Noel ağacının altında meyve ve şeker paketlerinin arasında duruyordu. Sonunda her şey hazırdı ve Noel ağacı rengârenk mumlarla aydınlatılmıştı. Karl törensel bir havayla küçük çanı çaldı ve mutluluktan şaşkına dönen çocukları davet ederek kapıyı ağzına kadar açtı. Laura o kendine özgü kararlılıkla ileriye doğru atıldı; Jenny ve Musch şaşkınlıktan donmuş bir halde yerlerinde kalakaldılar. Gördükleri tıpkı masallardaki gibiydi. Eski, yıpranmış mobilyaların yer aldığı odayı tanımakta güçlük çekiyorlardı. Parıldayan Noel ağacı her şeyi gölgede bırakıyordu.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

RUS MESELELERİ

Kont Orlov, hapishane hücresine tiksintiyle göz gezdirerek, parfüm kokan eldivenini kocaman, kendini beğenmiş, kalkık burnuna götürdü ve her sözcüğü vurgulayarak konuştu:

“İmparator hazretleri, tüm günahlarınız için onun karşısında günah çıkarmanızı emrediyor,” dedi. Jandarma amiri sesini alçaltarak ekledi: “Efendimiz, bu hayırsız oğul manevi babasıyla konuşur gibi yazsın bana, diye buyurdular.”

Bakunin hiç düşünmeden yanıtladı:

“Efendimize, sözlerinin beni derinden sarstığını, yüreğimi heyecanlandırdığını iletin lütfen.”

Orlov tutukluya bakmadan hücreyi terk etti. Ondan sonra birbiri ardına Petropavlovsk kale kumandanı ve iki jandarma süvari yüzbaşısı geldi. Kapı kapandı, ağır ağır gıcırtıyla sürgülendi.

Beklenmedik ziyaret karşısında bir şaşkınlık yaşayan Bakunin bakımsız sakallı yüzünü taş duvara dayadı ama anında uzaklaştırdı. Dondurucu bir mezar soğukluğuna gömüldü. Etrafta ölüm sessizliği hakimdi. Sararıp şeffaflaşmış, cılız elleriyle başını sıkarak saman doldurulmuş sert yastığa daldırdı.

Bakunin iki yıldan uzun bir süredir hücre hapsindeydi. Kale zindanının duvarları ardında cıvıl cıvıl, rengârenk bir yaşam sürüp gidiyordu. Ama o canlı canlı mezara gömülmüştü. Taş duvarlar ve demir parmaklıklar onu tutsak almıştı. Zaman anlamını yitirmişti; günler herhangi bir belirti ve olaydan yoksun, inanılmaz bir tekdüzelikle akıyordu. Ancak belleği, beyni, –bu uçsuz bucaksız hazineleri ve kuytu köşeleri– ona çıldırmaması için yardım ediyordu; ama tarifsiz bir korkuyu doğuran da oydu.

Bakunin son zamanlarda ölümden kurtulmanın yollarını arıyordu. Sonunun yaklaştığını düşündükçe yaşama arzusu kabarıyordu.

Yabancı ülkelerdeyken hakkında iki kez idam hükmü verilmiş, Petropavlovsk kalesinin talim meydanında ipe çekilmek üzere Rusya’ya

teslim edilmişti.

Aşağılık, alçak bir korku, bir boa yılanı gibi acımasızca sarmıştı onun zayıf ruhunu. Nasıl kurtulabilirim? Nasıl hayatta kalabilirim?

Ve yaşamın güzelliğini anımsatıp işkence etmek istercesine bir çayın serin nemi ve yaz otlarının kokusuyla yüklü rüzgâr, parmaklıklı küçücük pencereden içeriye dalıyordu arsızca.

“Çara yazmamı tavsiye ederken Orlov haklıydı. Celladın elini başka kim durdurabilir?” diye düşünüyordu Bakunin. “Ama Birinci Nikolay, celladın ta kendisi değil mi? Onu yumuşatabilirsem ne olur acaba?”

Bakunin bundan iki yıl önce küçük bir Alman kasabasında otel odasına kapanıp, efendisine iç dökmeyi nasıl planladığını, ancak sonra yazdıklarını yırtıp attığını anımsadı. Eğer o, bir Rus soylusu olarak hükümdarının önünde diz çöküp af dilerse ve de bağışlanırsa bundan ne çıkar? Ama hemen kuşkular içini kemiriyordu yeniden. O ki, Dresden savunmasını yönetmiş, Prag ayaklanmasına katılmış, kendisine sosyalist diyen biriydi; şimdi karnının üzerinde sürünerek tahtın önünde dursun, olacak iş miydi?

Bir anda utanç tüm yüreğini sardı ama korku galip çıktı. Herhangi bir bedel ödeyerek affedilmek düşüncesi artık ona çok da dayanılmaz görünmüyordu.

Bakunin biliyordu ki, Nikolay azla yetinmeyecek, eksiksiz bir günah çıkarma isteyecek ve mahkûmu içini dökmesi için zorlayacaktır. Günah çıkarmak onu, bir devrimciyi ölümüne dek utançla yaşamaya mahkûm edecek. Ama eğer gizli kalırsa belki iş değişebilirdi? Çarın böyle bir şeyi yayması mantıklı mı? İçten özür dilemesi onun hayatını kurtarıp özgürlüğüne kavuşturabilir. Bizzat Çarın ondan itiraf istemesi Bakunin’in gururunu okşamadı değil.

“Alman devrimcilerin düşüncelerine kapılmak henüz gerçek bir alçak olduğun anlamına gelmiyor,” diye düşünüyordu. “Beni ipte sallandırmaları ya da hücre hapsinde çürütmeleri ne işe yarayacak ki? Benim asılmamın Slav halklarının yükselişine ne gibi bir yardımı dokunacak? Ben kendimi bu davaya adadım ve Slav halkları için taşıyorum haçı Golgotha Tepesine.[11] Gelecekteki müthiş faaliyetler için bana duyulacak büyük gereksinimden dolayı da ben bugün diz çöküp utanç içerisinde hayatımın bağışlanması için

yalvarmalıyım. Belki de ileride Don Kişot gibi savaşmaktan tümüyle vazgeçerek şefkatli baba ocağına dönerim? Devrim tıpkı benim gibi darmadağın edilmiş ve eli kolu bağlanmış durumda. Önümüzde sadece şu hücredeki gibi ölümcül bir karanlık var. Hayır, tarih beni taşa tutmayacak çünkü ben hiçbir Rus ismini ağzıma almayacağım, kimseyi ele vermeyeceğim.”

Ama yine de kendisinden duyduğu ezici hoşnutsuzluk artıyordu. Bakunin, zindandaki tek kitabı İncil’i masanın üzerinden aldı ve rastgele bir sayfa açtı. “Canlı bir köpek, ölü bir aslandan iyidir.” Tutuklu irkildi ve yeniden düşüncelere daldı.

“Tiranın karşısında içini dökmek; geçmişe sünger çekmek, bir isyankârken acınası bir köleye dönüşmek, inandığın ve saygı duyduğun her şeye tükürmek anlamına geliyor. Adeta benim vicdanım olan Stankeviç bu işe ne derdi?”

“Hayır, sen ne bir ödlek ne de hainsin,” dedi sesli bir şekilde. Farkına varmadan kendisiyle ikinci bir kişiymiş gibi konuşuyordu.

Bakunin aniden ferahladığını hissetti. Azalmaya başlayan hayvani korku hepten yok olmuştu. Ölüm artık tutukluyu korkutmuyordu; bir anda, güç ve huzur duygusu bütün benliğini kapladı. Her canlının kaçınılmaz sonu hakkındaki basit ve bilinen düşünceler, nehir dalgaları gibi rahatlatıyordu. Yüz binlerce insan nesli yeryüzünden geçmiş ve sayısız ağaç yaprağı, çiçeklerin taç yaprakları gibi kaybolmuşlardı. Bakunin, mutluluk dolu gençlik yıllarında Belinski’nin kendisine yazdığı mektuptan birkaç satır anımsadı. “İnsan yaşamı mucizevi bir şey, sevgili Mihail,” diye yazmıştı Belinski. “Ruhum ona ulaşmak için hiç bu denli çırpınmamış ve hiç bu denli dehşete kapılmamıştı. Onun yüzünde hem büyüleyici bir genç kız hem de tiksindirici bir iskelet görüyorum. Ve yaşamak istiyorum, korkunç bir istekle yaşamak; ölmek istiyorum, korkunç bir istekle ölmek. Mezar; uyandırılmamış huzurunun görkemiyle beni kendine çeken, rutubeti, solucanları ve korkunç çürüme kokusuyla kanımı donduruyor.”

Hücrenin penceresi ardında cesurca cıvıldayan serçeler dolanıyordu. Ve anında, hüzün binlerce iğnesini, kilit altında tutulan adamın yüreğine ve beynine sapladı.

İki yıldır tek başınaydı. Sessizlik, kulaklarını ağırlaştırmış, gözlerini zayıflatmıştı. Prusya ve Avusturya zindanlarında vurulduğu prangalardan dolayı elleri ve kolları hâlâ acıyordu.

“Sonsuz düşüncelerle, sözlerle, arzularla dolu olduğunu duyumsayarak ölmek, akılsızlık olur,” diye fısıldıyordu, kuşların şarkılarını dinleyerek. “Ne uğruna? Görev ve yiğitlik gibi soyut kavramlar için mi? Hayır. Yaşamak, özgür olmak! Henüz hiçbir şey yapılmadı. Belinski artık canlılar arasında yok, ama adeta sönmekte olan bir yıldız gibi daha yüzlerce yıl insanlığa ışık saçacak. Aslında şanı şöhreti ben ne yapayım? Sadece güneş, hava, bir köy huzuru, yakınlarımın şefkati, dolaşma özgürlüğü, gözlerimin gördüğü yere gitme özgürlüğü istiyorum. Ah, hele bir açılsın şu zindan kapıları. Doğru ormana gideceğim, yürüyeceğim ovalarda, ta ki ayaklarım o tatlı yorgunlukla bitkin düşünceye dek. Özgürlük; işte var oluşun en yüce mutluluğu. Sıska bir tarihçi, hakkımda iki-üç hoş lakırdı sarf edecek diye mi ölecekmişim? İstemem! Ben başka bir şey için doğmuşum.”

Bir an için Bakunin’in belleğinde ergenlik döneminde, bir kitaptan okuduğu, idam edilen beş Dekabristin[12] silüeti canlandı. İçinde aniden kabaran bir kinle bu görüntüleri zihninden kovdu.

“Hayır, ben ne Riyleev gibi bir hayalperestim, ne de Havari-Murabyev gibi stoacıyım. Üstelik benim senato meydanım nerede ki? O hiç olmadı.”

Aynı akşam Bakunin itirafa koyuldu. Yemiyor, uyumuyor, heyecanla yazarak sayfalar dolduruyordu. Başlangıçta sık sık uygun sözcükleri bulamadığını düşünerek kimi yerleri karalıyor, sayfayı kopartıp yeniden yazmaya başlıyordu. Sonunda yazdığı girişi yeterince inandırıcı buldu.

“Majesteleri İmparator!

“Bağışlayıcı Efendimiz!

“Avusturya’dan Rusya’ya getirildiğim sırada, Rus kanunlarının katılığını, en küçük bir itaatsizlik belirtisine bile sizin nasıl derin bir kin duyduğunuzu –sizin ancak, majesteleri imparatorun iradesine karşı yapıldığı su götürmez isyanlara böylesine bir kin duyduğunuzu söyleme ihtiyacı bile görmüyorum–, bu arada mahkeme karşısında saklamayı düşünmediğim suçlarımın ağırlığını da göz önüne alarak kendime dedim ki, yapman gereken bir tek şey var: Sonuna kadar sabretmek ve hazırladığın acı bardağı

düşkünce bir zaaf göstermeden onurla içebilmek için tanrıdan güç dilemek. Ve biliyordum ki, birkaç yıl önce senatonun kararı ve siz majesteleri imparatorun emriyle soyluluk unvanım geri alındığı için yasal olarak fiziksel işkenceye tabi tutulabilirdim. En kötüsünü bekleyerek bir tek şeyi umuyordum: Tüm acı ve sınamalardan beni bir an önce kurtaracak olan ölümü.”

Bakunin diviti bıraktı. Yüzü alev alev yanıyordu ama kuşkuları yok olmuştu. Bazen bir katil de aynı şekilde işlediği suçtan dolayı vicdan azabı duymaz ve umursamazlığına, rahatlığına kendisi de şaşıp kalır.

Biraz su içti ve Rus sınırında, daha sonra da Polonya çarlığından Petropavlovsk kalesine dek yol boyunca nöbetçilerin kendisine gösterdikleri iyi davranıştan dolayı ne kadar duygulandığını anlatmaya koyuldu. Bakunin, Rusya’da kalede tutuklu olarak bulunduğu iki ay zarfında kendine merhametli davranıldığından dolayı diz çöküp çara teşekkür ediyordu. Rusya’ya getirilene kadar kaldığı Prusya ve Avusturya’daki zindanlarda yaklaşık iki yıl boyunca duvara zincirlenmiş halde tutulmuştu.

“Kont Orlov’un, Majesteleri imparator adına bana bildirdiğine göre, siz efendimiz, size hitaben bütün günahlarımı içeren bir itirafname yazmamı buyurmuşsunuz. Efendim! Ben böyle bir merhameti hak etmedim ve siz majesteleri imparatorun merhametsizliği hakkında konuşma ve yazma cüretinde bulunduğumu anımsadıkça yüzüm kızarıyor... Efendimiz! Siz majesteleri imparator ve yurdumun kanunları karşısında ben tamamen suçluyum. Siz benim suçlarımı biliyorsunuz ve bildikleriniz Rusya’daki mevcut kanunlara göre beni en ağır cezaya çarptırmanız için yeterli. Ben size efendimiz ve sizin hükümetinize karşı apaçık bir isyana kalkıştım: Size karşı koyma cüretinde bulundum, bir düşman gibi, her yerde elimden geldiğince, yazdım, konuştum, insanları size karşı kışkırttım. Bundan da fazla ne olabilirdi ki? Emredin yargılasınlar ve idam edin beni, efendim; sizin yargınız da sizin cezanız da yasal ve haklıdır! Daha fazla ne yazabilirim ki ben efendime?

“... Evet, Efendim, sizden bu dünya için değil ama öbür dünya için bağışlanma dileyen bir insan olarak, size manevi bir baba olarak itirafta bulunacağım; ve bana sade, içten, yürekten, kurnazlığa ve dalkavukluğa kaçmadan, bir çırpıda sizin majesteleri imparatorun yüreğine ulaşmamı sağlayacak sözcükler vermesi için tanrıya yalvarıyorum...”

Yazdıkça açılıyor, gittikçe artan bir sadakat duygusuyla içi doluyor, hatta tüm Rusya’nın otokratına karşı tarif edilmez bir saygı duymaya başlıyordu. Ve artık yazan, neredeyse kurnazlıktan arınmış, şükranla dolu bir Bakunin’di:

“Efendimiz, siz ve kanunlar karşısında bir suçluyum, suçumun büyüklüğünü biliyorum ama aynı zamanda biliyorum ki, ruhum asla kötülüklere ve alçaklığa yatkın olmadı. Yüreğimden çok hayallerimde yaşayan politik fanatizmim aynı zamanda katı sınırlara sahipti ve asla ne Brütüs ne Ravalyak ne de Alibo benim idollerim oldu. Bunun yanında efendim, benim yüreğimde kişisel olarak size karşı hiçbir zaman nefretin izi bile olmadı. Topçu okulunda öğrenciyken bütün diğer arkadaşlarım gibi size delice tapardım. Zaman zaman okul kampına gelirdiniz ve bir tek söz, ‘Efendimiz geliyor’ sözü herkesi tarifsiz bir heyecana sürüklerdi ve hepimiz sizinle görüşmeye çalışırdık. Sizin varlığınızda korku nedir bilmezdik; dahası sizin yanınızda ve sizin himayeniz altında yönetime karşı da kendimizi güvende hissediyorduk; o durumda yönetim bize dokunamazdı. Anımsıyorum; kolera salgını vardı. Siz üzüntülüydünüz efendim. Biz sessizce sizin çevrenizde duruyorduk, büyük bir saygıyla size bakıyor ve her birimiz yüreğimizde sizin büyük hüznünüzü paylaşıyorduk; bu üzüntünün nedenlerini bilmememize karşın. Ve sizden nasıl olursa olsun herhangi bir sözcük işiten kişiler ne büyük bir mutluluk yaşıyordu!

“Daha sonra, yurtdışında yıllar geçti, ben de artık iflah olmaz bir demokrata dönüştüğüm için, kendimi imparator Nikolay’dan nefret etmek zorunda hissediyordum; ne var ki nefret; hayallerimde, düşüncelerimdeydi ama yüreğimde asla...”

Bakunin, I. Nikolay karşısında günah çıkarırken içten ve gayretli bir şekilde eski devrimci faaliyetlerini yargılıyordu. Arayışlar ve mücadele dolu güzel yıllarını günah, suç, akılsızlık kavramlarıyla açıklıyordu. Devrimi Rusya’ya taşımasını önlediği için ve böylece bir canavara dönüşerek kendisini yurttaşlarının celladı olmasının önüne geçtiği için –itirafında böyle yazıyordu– tanrıya şükrediyordu.

Hapishane gömleğini sırtından atmış, bacaklarında kaba pantolon, çıplak ayaklarında iskarpinler olan Bakunin, sıcak, boğucu yaz günlerinde ve gecelerinde saçı sakalı darmadağın, terli, heyecanlı bir halde yazıyordu itirafnamesini ve “bir zamanlar efendilerine ve yurtlarına karşı giriştikleri

korkunç girişimin gerçekleştirilememesi”nden duyduğu sevinç, yazdıkça içini daha da çok kaplıyordu.

Yazdıkları artık kendisiyle sınırlı değildi. Şair arkadaşı Herwegh’in, Polonya devriminin korkusuz önderlerinden Lelevel’in ve daha birçok insanın isimleri, ihtiraslı itirafnamenin sayfalarında yer almaktaydı.

“... Sizi temin ederim ki ne o zaman ne de daha sonra hiçbir Rusla politik ilişkide bulunmadım ve bir tanesiyle bile politikayı anıştıran bir bağ kurmuş değilim; ne yüz yüze, ne üçüncü bir şahıs aracılığıyla ne de yazışarak. Rus turistler ve ben tümüyle farklı çevrelerde yaşıyorduk: Onlar bol keseden para harcayarak, zevkü sefa içinde birbirilerini kabullere, kahvaltılara, öğle yemeklerine davet ederek keyif çatıyorlardı; içiyorlar, tiyatro ve balolara gidiyorlardı. Böyle bir yaşam tarzına ne öyle bir yatkınlığım ve dahası da ne de olanaklarım vardı. Ben yoksulluk içinde, içine kapanık, asla tatmin edilememiş yaşamsal gereksinimlerim ve faaliyetlerle azap veren bir mücadele içinde yaşıyordum; onların eğlencelerine katılmadığım gibi düşünce ve faaliyetlerimi de onlarla paylaşmıyordum. Bunu hiç denemediğimi söylemiyorum; özellikle 1846 yılından itibaren bazı kişileri kendi düşüncelerime yaklaştırmayı ve o zamanlar iyi bir şey olarak gördüğüm işlere çekmeyi denedim; ama hiçbir denemem başarıyla sonuçlanmadı; bu insanlar beni alayla dinliyor, beni tuhaf buluyorlardı; öyle ki, birkaç sonuçsuz girişimde daha bulunduktan sonra onları dönüştürmek çabasından hepten vazgeçtim. Bunlardan bazılarının bütün suçu, benim yoksul halimi görünce dayanamayarak –o da çok nadiren– bana yardım etmeleridir...”

Bakunin günler ve geceler boyunca yazdı itiraflarını. Akşam oldu. Hapishane gardiyanı lambaya yağ doldurdu ve kaba, kararmış masanın üzerine koydu. Ateşli bir şekilde yazılmış ve yazılmayı bekleyen kağıtlar masayı kaplamıştı. Bakunin kalktı, dar ve kötü kokulu hücrede yürümeye başladı. İnsanlar üzerinde ikircikli bir duygu yaratan; bazılarınca güzel, bazılarınca ise itici bulunan yüzünde garip bir gülümseme yanıp sönüyordu. Doğup büyüdüğü, çocukluk yıllarının geçtiği ve ileride manevi huzura kavuşmayı umut ettiği babasının Premuhin’deki çiftliğini düşünüyordu. Ama her şeyden çok, kız kardeşi Tatyana’yı düşünüyordu! Onu bütün kadınlara tercih ediyor, sıradışı, günahkâr bir şekilde seviyordu.

“Tanüşa’ya karşı beslediğim duyguya ne isim vereceğimi bilemiyorum,” diye düşünüyordu, yakında görüşme olanağına kavuşmayı düşleyerek. “Ama bu duygu herhalde, kız kardeşleri ve anneleriyle bile evlenebilen Yunan tanrılarının hissettiği duygulara yakın. Onu, beğendiği herkesten kıskanmak ruhumu kemirip bitirdi. Bu kıskançlık yüzünden az kalsın Vissarion Belinski’yle aram sonsuza dek açılıyordu. Bu tutku yüreğimi kasıp kavuruyor ve ben ondan başka hiç kimseyi sevemiyorum. Liza’nın bana olan bağlılığı beni deli etmekten öteye gidemiyordu.”

Bakunin yeniden “itiraflar”ına döndü. Slavları Rusya’nın yönetimi altında birleştirmeyi düşlemeye başladığı, yabancı ülkelerde geçirdiği son birkaç ayı yazıyordu:

“O zamanlar çarımı sevmiyor muydum?” diye zihnini yokladı ve o dönemde çara güvenemediği için hayıflanıyordu.

“Bir ara size yazmayı düşündüm, efendim!” diye itirafını sürdürüyordu Bakunin. “Ve bir mektup yazmaya başladım; o da bu tür itiraflar içeriyordu ama şu anda yazdığımdan daha kendini beğenmiş sözcüklerle, safsatalarla doluydu –o zaman özgürdüm ve henüz bazı deneyleri yaşamamıştım– ama aslında oldukça samimi ve yürektendi: Günahlarımdan dolayı pişmanlık duyuyordum; bağışlanmak için yalvarıyordum. Sonra, o dönemde Slav halklarının durumuna ilişkin abartılı ve yakıştırma birkaç özet yaparak güç durumdaki bütün Slav halkları adına, onlara yardım etmeniz, güçlü himayeniz altına almanız, onların kurtarıcısı, babası olmanız ve kendinizi tüm Slavların çarı ilan ederek nihayet Slav bayrağını Doğu Avrupa üzerinde dalgalandıran Slav kabilelerini rahatsız eden Almanları ve tüm düşmanları dehşete düşürmeniz için siz efendimize yakarıyordum! Mektupta laf kalabalığı vardı, uzundu, fanatikçeydi, düşünülmeden yazılmıştı ama ateşli bir şekilde ve yüreğimin ta derinliklerinden yazılmıştı; içinde birçok gülünç, saçma ama aynı zamanda çok gerçekçi sözler barındırıyordu. O dönemde beni sarsan sayısız çelişkinin ve zihinsel dağınıklığımın gerçek bir yansımasıydı bu.

“Bu mektubu bitirmeden yırttım ve yaktım. Kendime gelince düşündüm ki; sizin, majesteleri imparatorun uyruğunda olan birinin –üstelik bu sıradan bir Rus uyruklu değil, devlet haini– siz efendimize yazma cesaretinde bulunması ve bağışlanma dileği ile yetinmeyip size akıl vermeye, sizi politikanızı değiştirmeniz için iknaya teşebbüs cüretinde bulunarak size

yazmasını olağanüstü gülünç ve küstahça bulurdunuz!.. Kendi kendime dedim ki, şu mektubun sana hiçbir yarar sağlamayacak ancak demokratların gözünde itibarını düşürecek; üstelik demokratlar büyük bir olasılıkla hiç de demokratik olmayan başarısız, tuhaf girişimi öğrenecekler...”

Divit, düşüncelerin hızına yetişemiyordu. Birden tutuklunun gözleri önünde Marx’ın yüzü belirdi. Bu yüzden, ona duyulan yakıcı nefret yansıyarak onu adeta boğuyordu ve Bakunin’in yazmayı bırakmasına neden oldu. Ranzasına uzandı, duygusuz boş bakışlarını kirli tavana dikti. Yenilmez, gizemli bir dev olan şu Marx, uzağı gören ateşli gözleri ve alaycı gülümsemesiyle onun yoluna çıkıyordu hep. İşte şimdi bu hapishane hücresinde de lanet bellek, kahreden bir ihtar gibi onun hayalini canlandırıyordu.

“Her şey mahvoldu, gün gibi ortada. Paris’teki haziran günleri, devrimin sonu oldu. Devrim asla yeniden canlanamaz,” diye fısıldıyordu Bakunin. “Marx ve öteki komünistler istedikleri kadar uğraşıp didinsinler, başaramayacaklardır...”

İntikam alma güdüsüyle doğan kindar bir sevinç kapladı Bakunin’in içini.

“Ben, bu insanlardan ve onların komünist saçmalıklarından daha fazla yaşayacağım...”

Ama Marx, tutuklunun alev alev yanan beyninde yeniden ve yeniden canlanıyordu. Bakunin’in kafasında bir korku belirdi: Olur da bu dev Alman günün birinde onun “itiraflarını” öğrenirse. Titreyen eliyle diviti alıp koyu renkli mürekkebe batırdı ve Rus çarına şöyle yazdı:

“Brüksel’de Alman Komünistlerinin önderi ve aynı zamanda Köln’de yayınlanan ‘Yeni Ren Gazetesi’nin yayın yönetmeni olan Dr. Marx benden, herkesten çok nefret ediyordu, çünkü ben onların birliklerine ve toplantılarına katılmak zorunda hissetmiyordum kendimi. Sözde yaptığım ispiyonculuklarla Polonyalıların başını yediğim için beni kınayan yazıları Paris’ten ilk olarak o yazdı; ‘Yeni Ren Gazetesi’ ise Alman demokratlarının en sevdiği gazete olduğundan bir anda her yerde ve yüksek sesle benim büyük ihanetim hakkında konuşulmaya başlandı.”

Bakunin birkaç gündüz ve gece boyunca yazarak günah çıkarmayı sürdürdü. Son satırlarını yazdığında dayanılmaz sıcak bir ağustos günüydü:

“Almanların elinden kurtarıp siz majesteleri imparatorun baba kollarına beni teslim ettiği için tanrıya şükrediyorum.

Kendimde siz majesteleri imparatorunun sadık vatandaşı diye hitap etme hakkını görmediğim için bütün yüreğimle ve içtenlikle şöyle imzalıyorum.

Pişman olan günahkâr

Mihail Bakunin”

“İtiraflar”, Ağustos’ta I. Nikolay’a teslim edildi. Çar elinde kurşunkalemle kenarlardaki boşluklara not alarak dikkatle okuyordu. 27 Eylül günü pek güvendiği tümgeneral Dubelt’i huzuruna çağırdı ve “itirafları” teslim ederken, turnabalığınınkiler gibi beyazımtrak, pörtlek gözlerini ona dikerek konuştu:

“Yüce prens Aleksandır’a verin de okusun bunu. Bakunin’e gelince, eğilen baş kesilmez. Bu beceriksiz fitneciyi, korunaklı kale zindanında yıllarını geçirerek akıllanması, engin sabırla günahlarının bedelini ödemesi için tanrıya havale ediyorum. Babası ve kız kardeşiyle görüşmesine izin veriyorum, ancak Nabokov’un gözetiminde.”

Dubelt, Nikolay’ın kendi eliyle “itiraflar”ın ilk sayfasına yazdığı notu okudu. Bu not tahtın varisine seslenmekteydi: “Oldukça ilginç ve öğretici bir yazı okumanı bekliyor.”

Devlet içinde etkili biri olan Dubelt’in kuru, insafsız, kurnaz bir yüzü vardı. Birkaç gün sonra çara rapor verirken sözü “itiraflar”a getirdi.

“Siz majesteleri de o itirafnamenin yanlarına not düştüğünüz gibi, nedamet getirmiş olan günahkâr Bakunin, komünizmi doğru yargılıyor,” diye konuşmaya başladı, gizli servis yöneticisi, Nikolay’ın ardında oturduğu masaya doğru saygıyla eğilerek.

Çar, patlak balık gözleriyle, altın şeritli, yaver kordonlu ve kaytanlı, yepyeni mavi üniforma içindeki azılı devrimci düşmanına baktı ve altı çizilmiş bir umursamazlıkla konuştu:

“Bu dersi mükemmel bir şekilde Bakunin bilmeyecek de kim bilecek? Ancak inşallah tanrı onun karmaşık ruhuna aydınlık getirir.”

“Majesteleri,” diye canlandı Dubelt. “Şu suçlunun yazdığına göre, inançsızlıktan kaynaklanan ahlak bozukluğu Batı Avrupa’yı yok oluşa sürükleyecek. Orada herkes birbirini dolandırıyor ve kandırıyor. Hakim zümreler bencillikleri ve alışkanlıklar sayesinde iktidarda kalabiliyor. Olası fırtınalara karşı korunakları çok zayıf. Ve her şeyden de kötüsü şu ki, bütün bu kokuşmuşluk içerisinde bir tek cahil, kaba saba ayaktakımı sahip olduğu

güçten hiçbir şey yitirmiyor. Ayaktakımı çok tehlikeli, çünkü, ideolojilerin arasında en korkuncu olan komünizmin kalesi durumunda. Suçlu Bakunin'e göre, komünizm dalaleti karşısında durmadan çığlık atmak ve korkmak, illegal ve legal komünist topluluklarının propagandasından çok daha hızlı bir şekilde komünizmin yayılmasına yardımcı olur."

"Bohemya'da, kısmen Morova'da hatta Silezya'da, komünizm, zehirli köklerini saldı. Hiç acımadan onu çiğnemek ve yakıp külünü savurmak lazım."

"Siz, efendimiz, Bakunin'e karşı gayet merhametlisiniz. O, bu topraklarda büyük bir gayretle kışkırtıcılık yaptı."

"Bakunin iradesiz ve yalnız. Ardında hiç kimse yok. İdam sehpasının önünde tozların içerisinde sürünenleri çok gördüm. Ancak hepsi hayatlarını bağışlatmak için yalvarmıyordu." Nikolay kin dolu bir yüz ifadesiyle sinsi sinsi güldü.

Ama çarın neşesi birden yok oldu. Darağacı karşısında af dilemeyerek yiğitçe başkaldıran Peter'leri anımsadı. Bu yiğitlerin direnişi, onu büyük 1848 Devrimleri yangının yankısı kadar ürküttü. Nikolay, şu anda ağır hapishane koşullarında inanılmaz acılara katlanan insanların cesaretini anımsadıkça kendini kaybediyordu. O da tüm zalim ve kindar insanlar gibi korkaktı.

Bakunin, itiraflarına ve akrabalarının tüm yakarmalarına rağmen Aleksey yarımay tabyasında kapalı kaldı.

Yaşamını, alçaltıcı itiraflar karşılığında satın almış, idam edilme korkusundan nihayet kurtulmuştu. Yaşamını sürdürüyor olmanın verdiği hayvani sevinçle neredeyse mutlu olmuştu.

"Soluk alıp veriyor, yiyor, içiyorum ve daha çok zaman bu böyle sürüp gidecek," diye düşünüyordu.

Ama yakınlarının ziyareti ve çarın kararı, onun olup bitenleri açıkça anlamasını, gerçeklerle yüzleşmesini sağladı. Büyük bir arzuyla beklediği yakınlarıyla her görüşmeden sonra, bir şeylerin onarılmaz şekilde kırıldığını büyük bir acı ve üzüntüyle anlıyordu.

İki muhafız eri arasında görüş yerinden alacakaranlık hücresine dönerkenki o korkunç ayrılık anı idam kararının okunmasına bedeldi. Canlı canlı taştan bir tabuta gömüldüğünün bilinciyle yaşayabilmek, manevi güç gerektiriyordu; böyle bir gücü de hiçbir şekilde kendinde bulamıyordu Bakunin. Ama mutlak bir tevekkülle olup bitene boyun eğmek gerekiyordu. Başlangıçta böyle düşünüyordu ve düşüncesinde de içtenlikliydi. Ama gitgide, kaybettiği insan onuruna sahip olma isteği, yavaş yavaş geri dönüyordu. O artık, gerçekçilik ve sahtekârlık arasındaki sınır çizgisinin nerede başlayıp nerede bittiğini kestiremez olmuştu. Güçsüz ruhu hepten ikircikliydi.

Günler, haftalar, aylar, yıllar geçiyordu... Mihail Bakunin, bitkin ve solgun bir halde kâh iç çelişkileriyle kendini paralıyor, kâh uzun süren bir umursamazlığa kapılıyordu ve hâlâ Aleksey'in yarımay tabyasındaki gizli hücresinde kalıyordu.

Ancak 1854 yılının Mart ayında çarın emri üzerine, Majestelerinin özel kaleminin müdürlerinden yaver general Kont Orlov, tutuklunun Şlisselburg kalesine nakledilmesini buyurdu.

11 Mart tarihinde St-Petersburg kalesi komutanı raporunda şöyle diyordu:

"Çok gizli

İmparator hazretlerinin yüksek emirleri doğrultusunda, Aleksey yarımay tabyasında bulunan suçlu Mihail Bakunin bugün akşam saat 9'da Şlisselburg kalesine nakledilmek üzere jandarma bölüğü yarbayına temsil edilmiş ve adı tutuklu listesinden çıkarılmıştır..."

***

Liza Rusya'ya döndü. Bakunin'in akıbeti hakkında hiçbir şey öğrenememiş ve Petersburg'da birkaç kötü gün geçirmişti. Petropavlovsk kalesine bakarken –Mihail'in orada esir tutulduğunu veya artık öldüğünü düşünüyordu– aklından Garöv'ün şiiri geçiyordu:

Oysa orada uzaklarda Neva'nın ardında
Daha da korkunç kara bina
Dişli karanlık duvarıyla

ve yanı başında kule. Feryatlar, hıçkırıklar
Ve kurbanlar boşuna inilti sağır,
Lanetlerle dolu ve azaplarla.

Liza, Petersburg'dan Moskova'ya gitti ve orada, son derece bilgiç, hükmedici, cimri halası Evpraksiya Aleksandrovna'nın yanına yerleşti. Evpraksiya Aleksandrovna çocukluğunda uzun süre İngiltere'de kalmıştı; Moskova'da ise, İngiliz hayranı ve "Mavi Çorap"çı[13] olarak tanınıyordu. Kendini yoksul göstermek için büyük çaba harcıyordu ve sonunda bunu başarmıştı da. Evpraksiya Aleksandrovna'nın, babasından miras kalan çok yüklü miktardaki parayı yurtdışındaki bankalarda tuttuğuna ilişkin söylentiler dindi. Liza birkaç yıllık ayrılıktan sonra şimdi, halasının, erkeksi, çizgileri sert, sarkık yanaklarında siğiller bulunan büyük yüzünü merakla izliyordu. Evpraksiya Aleksandrovna uzun yıllardır erkek redingotuna benzeyen hep aynı kareli elbiseyi giyiyor ve durmaksızın, yurtdışından getirttiği kalın puroları içiyordu. Özellikle kısık sesle konuşuyordu ve konuşurken sosyetede rağbet gören Fransızca yerine, kendisine bir ayrıcalık kattığını düşündüğü İngilizceyi tercih ediyordu. Liza'ya ilgi gösteriyordu; çünkü tıpkı kendisi gibi Liza da evli değildi ve üstelik ondan para istemiyordu.

Liza'nın halası İngiliz mutfağını benimsemişti. Bir toprak kölesi olan aşçısı Luka'nın pudingleri, acı sosları ve kanlı biftekleri çok ünlüydü.

"Sonunda baba ocağına döndün," diye başladı Evpraksiya Aleksandrovna. "Seni uyarıyorum sevgili kızım, Rusya'da olduğunu unutma. Bundan da tüm gerekli sonuçları çıkarman gerek ve ilk olarak dilini tutmayı öğrenip sessizliğe bürünmelisin. Burası ne yazık ki, Kraliçe Victoria'nın mübarek toprağı değil. Karşılaşacağın her beş kişiden biri, bu bir soylu bile olsa, mutlaka ispiyoncudur ve tanrıya değil şeytana hizmet etmektedir, yani Dubelt'e. Hiç kimseye güvenme. Tehlikeli bir dönemde yaşıyoruz. Bunun gerekli ve doğru olup olmadığı konusuna hiç girmeyeceğim çünkü politikayla ilgilenmiyorum, ama bütün yüreğimle rica ediyorum: Benim nasihatlarımı unutma ve onlar seni yönlendirsin. Özgürlükçü ve her tür Voltaire'ci fikirlerini bir tek arkadaşınla –yastığınla– paylaşabilirsin. Susmaktan başın ağrırsa benimle de konuşabilirsin. Zindanlar her tür insanla hınca hınç dolu; Dekabristler ise, bugüne dek hâlâ affedilmedi. Efendimiz, ilginç bir karaktere sahip ve şakadan hoşlanmaz. Şimdi

Türklerin burnunu sürtmeye hazırlanıyor.” Purosundan bir nefes çekip bu kez Rusça devam etti. “Çarımız gerçek bir tanrı dalkavuğu ve Rusları isyandan, devrimden kurtarmayı bildi, oysa Bourbon ve Habsburg hanedanları bunu başaramadı. Gerçekten de onun jandarmaları, av köpekleri gibi, isyan kokusunu anında alıyorlar.”

Evpraksiya Aleksandrovna kahvaltı ettikten sonra tüm hizmetçileri yemek odasından çıkardı, sürekli hareket eden küçük, zeki gözlerini anlamlı bir şekilde kıstı, gülümsedi, sarkık dudaklarını kurbağa gibi gerdi ve Liza’ya konuştu:

“Senden saklayacak değilim dostum. Kontes, Brüksel’den döndüğünde, senden şikayetçi olmak için geldi bana. Paris’te senin ayaktakımıyla bir olup barikatlar kurduğunu ve devrimci yuvası olan yerlerde ‘Marseillaise’i söylediğini anlattı. Ama ben onun ateşini hemen söndürdüm, söz verdiğine göre, dilini tutması gerekir; onun kocası tarafından değil de kendi ailesi tarafından soylu olduğunu düşünecek olursak dileyelim de kimseyle konuşmasın. Ama kontesin dili, özellikle de anavatanda, insanı çok kısa bir sürede siyasi şubeye düşürebilir. Umarım günlüklerini yakmışsındır. Kağıda güvenilecek zaman değil. Yaşın da buna müsait değil, o yüzden bu tür eğlenceleri taşralı kızlara bırak.”

Liza gülümseyişini gizledi ve bundan böyle günlük tutmayacağına dair halasına söz verdi.

Rahatlayan Evpraksiya Aleksandrovna devam etti:

“Şimdi de senin işlerin hakkında konuşalım. Benden para bekleme. Bütün varlığımı rehine verdim. Köylülerin vergisini düşürdüm. Yemin ederim ki, bu hayır işinden bile ne bana ne de onlara bir şey kaldı. Sözün kısası, yoksulum ben, tamamen yoksulum. Sana rahmetli babandan miras olarak bir tek o adi, orospu Maşka kaldı. Üstelik o da topraksız. Zavallı yaratık. İkiniz de burada benim izbemde kalırsınız, herhalde hepimizi de alır.” Evpraksiya Aleksandrovna, Spirodonov yakınlarındaki dolambaçlı, dar yan sokaklardan birinde bulunan, göz kamaştırıcı, aşı boyalı iki katlı kocaman köşküne izbe diyordu.

Liza, sessizce halasını dinliyordu. Bu da halasının çok hoşuna gidiyordu. Ama birden kendine geldi.

Maşka ellinin altındaydı. Doğa, onu yaratırken fazla çaba harcamamıştı. Üzerinde bir çift renksiz göz, belli belirsiz bir burun ve neredeyse dudaksız denecek kadar ince, uzun bir ağızın bulunduğu yüzü, oldukça yumuşaktı.

Toprak kölesine bakarken Liza, Maşa'nın uzun süre onun babasıyla birlikte yaşadığını, ondan bir çocuk doğurduğunu ve uzun süren hastalığı boyunca olağanüstü bir sabır ve özenle tek başına ihtiyara baktığını anımsadı.

"Evet, Maşutka," dedi Liza yumuşak bir sesle. "Ben şimdi elbette ki, sana özgürlüğünü vereceğim. Benden de ne köle sahibi olur ya? Böyle insanlık dışı bir olaya izin veremem."

Maşa acı acı ağladı, onu başından atmaması için yalvararak Liza'nın ayaklarına kapandı.

"Benden ayrılmaya neden karar verdiniz, hanımım? İhtiyarladığımda el açıp dilenmek ve yabancı bir avluda ölmek istemiyorum. Boğazıma düşkün değilim, elbiseye gelince de rahmetli bey zamanında biriktirmiştim. Kendi payıma çalışırım, kutsal haç üzerine yemin ederim ki, çalışırım. Acıyın!"

Liza, özgürlükten dehşetle korkan kadına gittikçe artan bir şaşkınlıkla bakıyordu. Ve sonunda özgür bırakma işini erteleyeceğine söz vererek onu güçlükle sakinleştirebildi.

Liza öğle yemeğinden sonra halasına Maşa'nın korkusunu ve yalvarışlarını anlattı.

"Haklı," dedi Evpraksiya Aleksandrovna emin bir şekilde. "Nereye gitsin bu bahtsız dilenci? Köyde zaten çok fazla yoksul var; şehirde ise, yaşlılar ya suya atacaklar kendilerini ya da boyunlarına ilmiği geçirecekler. Bak, kısa bir süre önce bir diplomatımız bana Amerikalı bir yazarın kitabını hediye etti; bizimkiler gibi beyaz olmayan, siyah köleleri anlatan ilginç bir kitap. Düşünebiliyor musun, bu köleler zenci olmalarına rağmen insanda acıma duygusu uyandırabiliyorlar. Amerika'da köleler görünüşe göre, çok dindar ve çalmıyorlar. Bu onların efendileri için oldukça uygun, evet, inanmak zor buna. Duygusal, aşırı dramatik bir kitap."

"Halacığım yazarını biliyor musunuz?" diye merakla sordu Liza.

“Ben de ismini ilk defa duydum. Bir rahip kızı olan küçük bir burjuva; adı da sanırım Beecher Stowe. O kitabı sana hediye ediyorum. Köleleri konu alan hikayelerden hoşlanmıyorum, sinirlerimi bozuyorlar. Senin kontes şöyle diyor: Köleler hakkında okumak hayvanlar hakkında okumakla eşanlamlı; bazıları akıllı ve insana sadık ama yine de insan türünden çok uzak. Ben böyle düşünmüyorum. Ama acıma duygusuna kapılmaktan da hoşlanmıyorum; acıma duygusu bende başağrısı ve mide bulantısı yaratıyor.”

Liza, kapağın üzerini okudu: ‘Tom Amcanın Kulübesi.’ Yazar bayan Harriet Beecher Stowe.

Liza, odasına döndüğünde kitaba öylesine bir göz attı ama daha ilk sayfalaronu öylesine etkiledi ki, kendini olayların geçtiği diyarlarda buldu. Başka bir kıtada, bugüne dek pek tanımadığı bir ülkede, ilk önce kuzeyde sonra da Amerika’nın güneyinde. Tom, Haley, Eva ve kölelik hakkındaki bu sarsıcı kitabın öteki kahramanları Liza’nın yaşamına girdiler. Liza kâh takip edilen zenciyle birlikte gizlenerek buzların üzerinden kaçıyordu, kâh Haley’in halasıyla birlikte ağlıyor ya da zencilerin arasında en insancıl kahramanın kucağında Eva gibi can veriyordu.

Şimdiye dek hiçbir öykü onu bu denli sarmamış, bu denli üzmemişti. Bir yandan Amerika’daki durumu okuyor, bir yandan da Rusya’daki toprak köleliğini gözünün önüne getiriyordu.

Evpraksiya Aleksandrovna’nın, kendine gel çağrıları sonuçsuzdu. Liza sanki uykuyla uyanıklık arasında hizmetçilerin seslerini duyuyordu. Kendini etrafındaki gerçek dünyadan yalıtmış, kitap sayfalarını çeviriyordu. Kitabı bitirdikten sonradır ki, yer ve zaman kavramları yine gerçekliğe döndü. Liza gözlerindeki yaşları uzun süre silmedi. Maşa, parmaklarının üzerine basarak odaya girip çıkıyordu ve Liza’nın yeniden uyumaya, yemeye, konuşmaya ve hareket etmeye başlaması için dua ediyordu. Sonunda büyülü dünya tamamen yok oldu.

“Bu öykü mürekkeple değil kanla yazılmış. Bu kitap bir cellatta bile vicdan ve utanma duygusu uyandırır,” diye tekrarlıyordu Liza. Şu görkemli on dokuzuncu yüzyılda bile alenen ve yasal olarak Rusya ve Amerika Birleşik Devletleri’nde kölelik var oluyor, gelişiyordu.

Liza'nın duygulu, ince ruhu, Nikolay'ın karanlık Rusyası'nda gördüklerini kabullenemiyordu. Ama yalnızdı, dostu yoktu ve neredeyse hiç kimseyi tanımıyordu; dolayısıyla da tamamen güçsüzdü. Üstelik maddi durumu da günden güne kötüye gidiyordu ve bunu düşünmek de onu eziyordu.

Bakunin'in ablasının oturduğu yeri öğrenen Liza onu ziyaret etti. Varvara Aleksandrovna Dyakova, misafiri belirli bir şaşkınlıkla ama aynı zamanda da oldukça samimi bir şekilde karşıladı, özellikle de Liza'nın yurtdışında Mihail ile arkadaşlığını öğrenince. Dyakova'nın kalkık burnu, dünyaya soru sorarcasına bakan açık renk gözlerinin bulunduğu küçük yüzü çok sempatikti ve Liza bu yeni tanışmaya sevindi. Hâlâ güçlü, konuşkan ve dost canlısı bir ihtiyar olan Mihail'in babası, büyük toprak sahibi Aleksandır Mihayloviç Bakunin de o sırada Dyakova'nın evinde bulunuyordu. Çay içerken dikkatle misafiri izledi ve Liza birkaç kez sözü toprak köleliğinin kaldırılmasının zorunluluğuna getirince onaylamayarak başını salladı.

"Matmazel, görüyorum ki siz de yanlış yoldasınız. Bu yol, felaketlerin ve yanılgıların yolu. Siz de çukura düşüp kemiklerinizi kırabilirsiniz. Şimdilerde gençler ne kendilerine ne de ihtiyar anne ve babalarına acıyor. Belki de beni eski kafalı ve gereğinden fazla evcimen bulacaksınız ama yine de kendi yaşamımdan çıkardığım sonuçları söyleyeceğim. Günümüzde zenginlerin felsefe yapması ve bulutların üzerinde uçması son derece zararlı. Gerçek, bir tek tanrının rızasındadır. Zengin olmayanlar da, eğer erkek ise, faal bir şekilde inanç ve sadakat ile çara hizmet etmeli; eğer kadın ise, aileyi korumalı, huzur ve sevinç kaynağı olmalı, genç neslimize doğru değerleri öğretmeli."

Liza, yaşlı adamdan oğluyla yaptığı görüşme hakkında bilgi isteme fırsatı bulamadı. Yaşlı adam kararlı bir tavırla konuyu değiştirdi. Bu konuda Dyakova da suskundu.

Ancak birkaç ay sonra Liza, Mihail'in diğer kız kardeşleri ile de tanıştı. Babası kızları hakkında bir şiir okudu:

> Hepsine, dördüne –utancın bilincine varıldı–
> Öylesine muhtaç onlara yüreğim ki,
> onlardan ayrılmayı dehşetsiz

düşünmem olanaksız.

“Dört mü?” diye sordu Liza, ve sorduğuna pişman oldu. Yaşlı Bakunin’in yüzü anında acıyla kırıştı.

“Evet, bu amansız dünyada kısa süre misafir olarak kalan masum meleğim, en sevdiğim kızım Lyubaşa uzun yıllar önce ölmüş olsa da benim için onlar hep dört oldu.” Liza, ölen kızın, genç yaşta veremden ölen Stankeviç’in karısı Lyubov Aleksandrovna olduğunu anımsadı. “İyiler erken ölür” diye düşündü hüzünle.

Kız kardeşlerin en genci olan Aleksandra Aleksandrovna, az rastlanır küçük gözleriyle kuşkuyla, hatta düşmanca, dikkatli bakışlarla Liza’yı inceledi ve ona sırt çevirdi. Ama Mihail’in şiddetle ve hastalıklı bir tutkuyla sevdiği Tatyana ona karşı merakla, güvenle yaklaşmıştı.

Liza ve Tatyana birkaç gün birlikte oldular. Her ikisi de bir tek konuda konuşmak istiyordu, taparcasına bağlandıkları Mihail hakkında. Liza birçok olayı dikkatle gizleyerek Mihail’le Paris, Brüksel ve Berlin’deki görüşmelerini anlatıyordu. Tatyana o büyük, hüzünlü, iyimserlik dolu gözlerini açıp fark edilir bir şekilde heyecanlanarak, erkek kardeşi hakkında bilmediği her şeyi yeni tanıdığına sormaktan usanmıyordu. Liza yanıt veriyordu, kâh acı duyarak kâh sevinçle ama en önemlisi de taptığı adam hakkında kendisinin de bir şeyler öğrenebilmesi umuduyla. Umutlarında yanılmadı. Tatyana uzun sohbetten sonra, içinde erkek kardeşinin kendisine gönderdiği, daha yurtdışına çıkmadan önce gönderilenlerin de bulunduğu mektup kutusunu getirdi. Bunları okurken Liza, sadece geçmişi değil Mihail’in ruhsal durumuna da öğrenmiş oluyordu.

1836 yılında Bakunin kız kardeşine şöyle yazıyordu:

“... İçim aydınlık, berrak; ben kendimi anladım, daha önce hiç bu kadar doğru, bu kadar net bir biçimde kendi bilincime varmamıştım. Acı çekmeyen insan, yaşamıyor demektir; bir tek acı, insanı hayatının bilincine vardırabilir ve eğer yaşamın tam bilincine mutlulukla varılıyorsa, acı da mutlu olmanın zorunlu bir koşulu. Suskun, bilinçsiz acı değil, hayır! Aksine öyle bir acı ki, arzu ve amaçların sonsuzluğundan ve bunların tatmin edilebilirliği ve ulaşılabilirliğinin sınırlı olmasından kaynaklanıyor. İçimde güçlü bir mücadele sürüyordu; sonraları kanaat getirdim ki, dışındaki

yaşam, ondan vazgeçmek kolay olmasa da, insanın pratik faaliyetinin bile hedefi olmamalı. İnsanın ruhu bazen o denli güçsüzleşir ki, onurunun içsel bilincine varmakla yetinmeyi bile beceremez. Öylesine zayıflar ki, dışsal bir ödüle gereksinim duyar. Ruhsal ve dışsal dünyanın böylesine uyumlu, bu denli kusursuz bir şekilde birleştiği, yaşamın şiirsel yönünü oluşturan bu düşsel biçimleri ardı ardına yıkmak son derece güç ve acı. Ama sonunda ben öyle bir noktaya geldim ki, bu arzuların anlamsızlığının bilincine vardım. Anladım ki, ruhsal dünyanın dışında gerçek bir hayat yok. Ruh, kendine başka bir hedef koymak yerine, kendi kendinin hedefi olmak zorunda. Bu yol belki sevinçten yoksun ama insan onuruna yakışan bir yol!

"Ah, ben bu zaman süresince o kadar çok acı çektim ki, büyüleyici güçlerin çoğunu yitirdim. Bir o kadar da iyi oldu bu, onlar ne kadar azsa, yolun doğruluğu bir o kadar kesin; insan dış dünyaya ne denli az bağımlı ise, iç dünyasına ulaşma olasılığı da o denli yüksektir. Bütün söylediklerim çok basit formüle edilebilir: Dış dünyadan mucizeler beklememek. Ah, bu gerekli, ruhsal yaşamı geliştirmek için gerekli. Kendini dünya kanunlarından kurtarmalısın, ben de politik yaşamımda başarıya ulaşmak üzere adım atmayıp şimdilik zamanımı matematik dersleri vererek geçirmekle başlıyorum. Evet, ben dış dünya için zavallı bir yaratığım, bir hiçim, matematik öğretmeniyim. Kendim için, beni anlayan dostlarım için ise ben eskisinden çok daha yüksek bir yerdeyim; ben kendini koruma dürtüsünün alçakça bencilliğini öldürdüm, onun önyargılarını üzerimden sıyırıp attım, ben insanım!"

"'Acı çekmeyen insan, yaşamıyor demektir.' Mihail'in böyle düşünmesi ne mutlu. O, acıların yüce sınamasından başarıyla geçti. Yenik düşmedi, kendi teorisine göre, yaşamı tanıyor. Acı onu yeni kahramanlıklar için güçlü kılacak. Şimdi onun için hiç endişelenmiyorum."

Tatyana gene de Bakunin'in ne kadar zor bir insan olduğunu ve uzun süre önce onunla olan dargınlığını Liza'ya anlattı.

"Yakınlarımızı kaybettiğimizde, zindan kadar, mezar kadar korkunç pişmanlıklarla kıvranırız. Kardeşimle kavgalarımı hatırladıkça öyle çok üzülüyorum ki. Ama o ne yazık ki anne ve babama acımadı, onlara birçok üzüntü yaşattı. Hatta bir defasında ona sert bir mektup yazmak zorunda kaldım. Şu anda o öylesine acı çekerken bunu anımsamak ne zor! Zavallı Mihail! Biz birbirimizi o kadar çok seviyoruz ki. Ama ben onun ailemize

gösterdiği acımasızlığa ilişkin tüm düşündüklerimi söylemeliydim. O ayrılıp yabancı insanların olanaklarıyla geçinmeye karar verdi. İşte, okuyun benim bu sert mektubumu. Haklı mıyım? Şimdi yargılayın beni.”

Liza, dar, beyaz sayfalara merakla gözlerini dikti.

“Bir anne ve baba, oğullarının yabancı insanların hesabına yaşamasını kabul edebilir miydi?” diye yazmıştı Tatyana. “Mihail, Mihail senin bu açık duygusuzluğun yüreğimi parçalıyor. Biliyorum ki, bu mektubumla seni kızdıracağım ve benden nefret edeceksin; buna kendi kendimi mahkûm ediyorum. Seni anlayamayacağımı sanıyorsun. Maalesef! Ben, seni istediğinden çok anladım. Ben (sana göre) sana bu son adımı attıracak kadar önemli şeyi duyumsamalıydım; inanmalıydım ki, bu adıma seni götüren duygu, onunla mücadele edemeyeceğin kadar güçlü ve oldukça da ateşli. Oysa ben, bu davranışında saydıklarıma benzer hiçbir şey göremiyorum; aksine sadece senin ailene karşı gösterdiğin umursamazlığı, bencilliği görüyorum... Mihail bugüne dek her zaman seni savunduk; senin lehine konuşurken belki de gereğinden fazla hiddetleniyorduk; ama seni soğuk, bencil yürekli olarak görmelerine dayanamıyordum ve o anda kendi anne babamla konuştuğumu unutuyordum. Ve dün babam ‘Sana bir daha söylüyorum, Mihail asla sevemez’ dediğinde onun düşüncelerine karşı çıkabilecek bir söz bulamadım Mihail, kendimi ne denli kötü bir durumda duyumsadığımı bir bilseydin. Babamın söylediği doğru olabilir mi?..

“... Mihail, sana yüreğimi açtım... Peşinen biliyorum ki, düşüneceksin, belki de mektubumu okuyunca hak vereceksin. Sana karşı ikiyüzlü olamazdım. Susmaktansa ve yüreğimde senin için kötü herhangi bir şey gizlemektense senin dostluğunu kaybetmeyi tercih ederim.”

Liza, mektubu okumayı bitirdiğinde gözyaşlarını güçlükle tutan Tatyana’ya serzenişle baktı.

“Kardeşime karşı ne kadar haksızmışım! O, insanlara duyduğu aşk ve hizmet etme arzusuyla gerçekten büyük bir insan, ama gençliğinden beri çevresindekiler onu anlamadı. Onun doğası o denli karmaşık ve sıradışı ki, herkesin onu anlayıp gerekli değeri vermesi olanaksız.”

“Evet,” diye onayladı Liza. “Yurtdışında da öyleydi. Mihail pek çok haksızlık ve acımasızlık yaşadı. Ama o yürekli bir kahraman ve insanlar

bunu anlayıp önünde saygıyla eğilecekler. Eminim ki, iradesini ne işkence ne de hapishane ızdırapları kıracaktır. Pestel ve Petraşev’lerin kahramanlığı onun cesareti karşısında gölgede kalacak; o, sonuna dek ideallerine sadık kalacak.”

Tatyana Bakunina ve Liza Mosolova arasındaki tanışıklık ve karşılıklı sempati, tıpkı başladığı gibi aniden ve anlaşılmayan bir sebeple sona erdi. Onları bir araya getiren duygular tatmin olmuştu. Her biri mümkün olduğu kadar çok diğerinin aşkı ve hüznü konusunda bilgi almaya çalışıyordu. Buna ulaştıklarında ise, kendilerinden ve birbirlerinden garip bir hoşnutsuzlukla ayrıldılar. Karakter olarak çok farklıydılar öyle ki eğer dünyada Mihail diye biri olmasaydı birkaç günlüğüne bile olsa yakınlaşamazlardı.

***

Tatyana, Premuhino’ya gitti ve Liza, cimri halasının evindeki odasında hepten yalnız kaldı. Halasıyla nadiren karşılaşıyorlardı.

“Bak dostum, mesafe, insanlar arasındaki iyi ilişkileri korumanın garantisidir,” diyen Evpraksiya Aleksandrovna, Maşa’nın, hanımı için yemeği doğrudan mutfaktan almasını önerdi.

“Seni pazar günleri görebilirsem sevinirim. Pazar günleri misafirlerim geliyor ve günümü zaten berbat ediyorlar. Söylentilere dayanamıyorum, gerçekten yoksul olduğumdan emin olup benimle ilgilenmekten vazgeçtikleri günden beri özgür ve rahat yaşıyorum. Ama benden çok daha talihli olan bu insanlar pazar günü benim izbeme tıkılmaktan zevk alıyorlar. Ama sana söylemeliyim Elizabeth, yoksulluk insanın en yüce dostudur. Ben senin yaşındayken ve kendimi zengin sayarken, koca adaylarından, sahte dostlardan ve hayranlardan geçilmiyordu. Etrafımda bir koşuşturmaca ve boş, tantanalı bir iltifat tufanı vardı. Ardından, benim yoksul olduğumu öğrendiklerinde sanki bir rüzgâr onları koparıp aldı benden. Artık arayan, pohpohlayan, kur yapan kalmadı. Hepsini ölçüp tarttım. Bana ben olduğum için gereksinim duyan hemen hiç kimse çıkmadı. İşte böyle yaşıyorum: Kurt gibi yalnız başına, ama buna karşılık insanlar tarafından aldatılmamış olarak.”

Halasıyla yaptığı bu tuhaf konuşmadan sonra Liza'nın yaşamında günler renksiz bir monotonlukla akıp gidiyordu. Zaman sanki donmuştu. Bakunin hakkında daha fazla bilgi edinmeye çalışmanın yararsız olduğunu anlamıştı. Tam bir yalnızlık içinde geçmişini canlandırıyordu gözünde: "Mihail beni sevmiyor ve asla da sevmeyecek. En çaresiz olduğu anda bile bir kez olsun beni anımsamadı, bunu da onun yakınlarıyla yaptığım görüşmelerden anladım. Ama o özgürlüğüne kavuşuncaya dek ben onu düşünmekten vazgeçmeyeceğim."

Liza her gün daha iyi anlıyordu ki, Rusya'da tutukluya yardım edebilecek kimseler yok. Petropavlovsk kalesinin ve Çarlık Sarayı'nın duvarlarını hiçbir şey aşamıyordu. Ne yüksek yerlerle kurulan bağlantılara dayanan umutlar ne de yaşlı anne ve babanın yalvarmaları Mihail'in kaderini değiştirdi. Kendisi yurtdışındayken hakkında iki kez idam cezası verilmesine karşın, İmparator Nikolay tarafından bağışlanmış olması da zaten bir mucizeydi.

Liza, Belçika'da tanıdığı ve saygı duyduğu türden insanları Rusya'da aramaya karar verdi. Ama bu da son derece güç bir işti, hele bir kadın için.

Liza'nın bulunduğu çevrelerde güvensizlik ve aşırı tedirginlik, korku ve bu korkunun yarattığı ikiyüzlülük egemendi. İnsanlar gerçek duygu ve düşüncelerini gizliyor, hatta bazen öyle derinlere gizliyorlardı ki sonra kendileri de bulamıyorlardı.

Liza tam bir yalnızlık içerisinde kıvranıyordu. Bazen, özgür olmasına karşın Bakunin gibi hapishanedeymişçesine bütün canlı yaşamdan koptuğu duygusuna kapılıyordu. Öyle gün oluyordu ki hiç kimseyle bir tek kelime bile konuşmaya takat bulamıyordu. Liza, her geçen yıl daha da içine kapandığını hissediyordu. Dünyada hiç kimsesi yoktu. "Yoksa, –diye düşünüyordu endişeyle– sonsuza dek yalnız mı kalacağım? Eninde sonunda gençlik sınırını aşacağım, yok olan geçmişimin tek tanığı olacağım ve artık hiç kimse beni anlayamayacak."

Günlerden bir gün Evpraksiya Aleksandrovna'ya, on bir yaşındaki oğluyla birlikte taşradan bir arkadaşı geldi.

"Lizenka, bu iyi insanlarla tanış," dedi yeğenine hala. Ve onu genç bayan ile zayıf, sarışın, zekâsı yaşına göre çok gelişkin, dikkatle bakan oğlana

doğru götürdü.

"Bu Varya Pisareva," diye devam ediyordu ev sahibesi şimdiye dek kendisinde hiç görülmemiş bir şefkatle. "Tertemiz biri. Roma hatunu gibi kendisini tümüyle çocukların eğitimine verdi ve Eletz kasabasındaki küçük çiftliğine kapandı. Mitya hep böyle çabuk mu gelişiyor?" diye sordu Evpraksiya Aleksandrovna misafire. "Umarım zekâsındaki olağanüstü çabuk gelişme sağlığını olumsuz etkilemez. Anımsadığım kadarıyla dört yaşındayken Rusça ve Fransızca okumayı sökmüştü. Şimdi ise herhalde o denli bilgilidir ki, insan onunla oturup sohbet etmeye çekinir. Varenka, onu daha çok oynamaya ve koşmaya yönlendirmelisin, çünkü gereğinden fazla zayıf ve solgun görünüyor."

"Hayır, Mitya sadece çok iyi niyetli ve uslu bir çocuk."

"Evet ben buna bizzat tanık oldum. Düşünebiliyor musun Lizenka, bir seferinde Mitya daha çok küçükken ona şeker ve reçel ikram ettim. Annesi odada yoktu ve onun izni olmadan asla hiçbir şey yapmayan ufaklık beni de kırmak istemediği için tatlıları ağzına attı ama Varya gelinceye dek onları yutmadan dilinin üzerinde tuttu. Ne komik bir durumdu öyle, Mitya, her zaman olduğu gibi annesinin gerekli işareti vermesini beklerken, ağzındaki reçelden dolayı da dudaklarını kıpırdatamazken. İtiraf et Mitenka, okuman için de seni aynı şekilde zorluyorlar değil mi?"

Mosmor kesilen oğlan gururla yanıtladı:

"Hiç kimseyi okuması için zorlayamazsınız. Yoksa onu bilimden soğutursunuz."

"Zeki," diye düşündü Liza, Mitya'ya gittikçe artan bir ilgiyle bakarak.

"Okumayı her zaman oynamaya ve yaramazlığa tercih etti," diye ekledi utangaçça bayan Pisareva. "Mitya çok özenli ama onun kız kardeşi Veroçka hiç öyle değil. Daha üç yaşındayken kendi masasına oturup topladığı resimleri severek boyuyordu ve gece yarılarına kadar öykü dinlemeye ya da kitap okumaya hazırdı. Çok iyi bir belleği var: Her şeyi kolayca kavrıyor ve güçlük çekmeden aklında tutabiliyor. Şükürler olsun tanrıya ki, diğer çocuklar için oynamak ne denli kolay ise Mitya için de öğrenmek o denli kolay."

“Bundan dolayı da onu bu konuda biraz dizginlemek gerekiyor. Şu haliyle bile yaşıtlarının çok üstünde,” dedi öğütlercesine Evpraksiya Aleksandrovna ve Mitya’yı yanına aldı, birlikte kenti dolaşmaya çıktılar.

Liza ve Varvara Dmitriyevna yalnız kaldılar ve çocuklar ve çocuk eğitimi konusunda sohbete devam ettiler.

“Bir tek konuda çok titizim ve onu zorlamaya hazırım,” dedi gittikçe daha fazla heyecanlanan Mitya’nın annesi. “Oğlumun daima dürüst ve samimi olması konusunda. Evde ona ‘Kristal Kutu’ lakabını taktık. Yalan söylemiyor, duygu ve düşüncelerini gizlemiyor. ‘Sadece düşündüklerimi, hissettiklerimi söylüyorum; işte onun ilkesi ve tanrıya şükürler olsun ki, Mitya’nın yalandan tiksinmesini ve dürüst olmasını sağladım.”

“Anlaşılıyor ki, oğlunuzu deliler gibi seviyorsunuz.”

“Evet, korkarım aşkım bencilce.”

“Böyle bir aşk despotizme yakın,” dedi sessizce Liza.

“Ama bu bir anne despotizmi. Ben oğlumun benimle tüm düşüncelerini, kaygılarını paylaşmasını istiyorum. Bütün yaşamımı Mitya’ya adadım, karşılığında bir tek onun dostluğunu istiyorum. O benim damarımda kanım, canımın büyük bir kısmı ona ait. Onun üzüntü ve sevinçleri benim de üzüntü ve sevinçlerim olmalı. Yakında Petersburg’a gidecek. Ondan ayrı yaşayacağımı düşünmek dehşet verici.”

“Ama oğlan er ya da geç kendi yaşamına başlayacaktır. Onun uçmasına engel olmamalı.”

“Ne yazık ki bu annelerin kaderi: Her şeyini çocuklarına adayıp yaşlanınca yalnız kalmak.”

Liza her geçen saat yeni tanıdığı bu kadını daha çok beğenmeye başlıyordu.

Varvara Dmitriyevna’nın dış görünüşü ilgi çekici değildi. Yüzünün düzgün olmayan hatları, solgunluğu; tüm bunlar sıradandı. Ama eğer insan bakmakla yetinmez de Pisareva’nın soru sorarcasına kocaman açılmış gözlerine dalarsa, onları yeniden ve yeniden görme gereksinimini duyabiliyordu. Kocaman gözleri sanki ruhunun derinliklerini yansıtıyordu

ve bu gözlere ruhunun ahlaki gücü, dürüstlüğü yansımıştı. Öyle ki bu gözler, onun dış görünüşünün doğurduğu ilk olumsuz izlenimi tamamen silip atıyordu.

Varvara Pisareva, Liza gibi dürüsttü ve her ikisine özgü bu nadir özellik doğal olarak, birlikte kaldıkları bu birkaç gün içinde onları yakınlaştırdı. Liza, küçük Mitya'yı da çok sevdi.

"İçtenlikli insanlarla yüz yüze gelmek," diye yazdı günlüğüne Pisarev'ler gittiğinde, "bizi ahlaki olarak arındırıyor. Carlyle'in yazdığına göre, doğruları ifade etmek ancak öncelikli nadir kişilere özgü. Çıkarcılığımız, kendimizi kayırmamız, sahte kibarlığımız, ikiyüzlülük ve korkularımız bizi ne denli çok yalan söylemeye itiyor. Olduğumuzdan farklı görünmeye çalışıyoruz. Bu da yalan ve bizi karanlık bir ormanın derinliklerine sürüklüyor. Aynı zamanda kendi kendimizi de kandırıyoruz. İsteyerek arzumuza feda ediyoruz doğruları.

"Doğru değil mi ki,

> Biz mahkûm edilmişiz yalana:
> uğursuz eyeri çağın
> güçsüz yüreğinde insanın
> birleşmiş gerçek ve yalan.

"Sadece korkaklar yalan söyler. Güçlü ve seçkin karakterli kişiler yalanı, her şeyden daha değerli olan gerçeğin üzerinden pas gibi silerler. Yüce olan, her zaman gerçektir. Varvara Dmitriyevna bunun bilincinde ve oğlunun kişiliğinde ikiyüzlülüğe ve yalana karşı tiksinti uyandırarak cesur bir insan yaratmaya koyuluyor."

***

Liza'nın hayatında her şey değişti bir anda. Maşa onu yaşlı hanımın yanına çağırdı.

Evpraksiya Aleksandrovna, süslü bir karyolada bilinci kapalı bir halde yatıyordu. Yüzü morarmış, yer yer kızıla dönmüştü. Hırıldıyordu. Korkudan adeta dilini yutan oda hizmetçisi, hanımefendinin aniden düşüp

sert bir şekilde başını çarptığını anlatıyordu. Sağ kolu felç olmuştu ve konuşamıyordu.

"İnme. Hanımefendiyi defalarca uyardım, İngiliz usulü kanlı biftekler ve acı soslar zararlı diye. Bu yemekler bir Rus'un midesi için ölümün ta kendisi," dedi doktor. Doktor ateşli bir Panslavist idi ve sükseli bir şekilde sadece Ruslara özgü kısa bir palto giymiş, beline kırmızı kuşak sarmış ve başına geniş bir kasket geçirmişti.

Liza hiç uyumadan birkaç gün hastanın başında bekledi. Ne bakımın ne de ilaçların bir yararı oldu.

Bir bahar sabahı şafak sökmek üzereyken Evpraksiya Aleksandrovna öldü. O, Liza'nın son yakınıydı. Artık Liza Mosolova'yı Moskova'ya bağlayan hiçbir şey yoktu. Liza, Maşa'yla birlikte başını nereye sokacağını, yaşamını nasıl kazanacağını düşünürken, halasının kendisine çok yüklü bir miras bıraktığını öğrendi. Bundan böyle, İngiltere Bankası'ndaki büyük servetin sahibi, oldukça zengin bir kadın olmuştu. Bu haber Moskova'ya yayılınca, daha önce Liza'yı hiç fark etmeyen çok sayıda insan onun evinin kapısında belirdi. Onlara hanımefendinin rahatsız olduğu, hiç kimseyi kabul edemeyeceği bildiriliyordu.

Bu ani köklü değişiklik Liza'yı şaşkına çevirdi. Bir yakınının ölmesiyle gelen maddi olanaklardan yararlanmanın ahlâksızlık olduğunu düşünüyordu. Evpraksiya Aleksandrovna'nın kendisinden başka akrabası olmadığı için, her zaman yapıldığı gibi, cenazeyi kaldırır kaldırmaz patlayan iğrenç miras kavgaları yaşamak zorunda kalmadı. Ölenin damgasını taşıyan eşyalar Liza'yı sadece hüzünlendiriyor, acımaya ve dünyadaki yaşamın anlamsızlığını düşünmeye itiyordu.

Miras, ölüm hüznünü yeniden canlandırıyordu.

Liza, halasına ait toprak kölelerini hemen azat etti, hizmetçilere ve yaşlı Maşa'ya maddi olanaklar sağladı ve Paris'e gitmek üzere Rusya'yı terk etti.

Tüm başkent gazeteleri, sosyete sayfalarında Matmazel Mosolova'nın aldığı yüklü mirasa geniş yer ayırıyordu. Liza bir külkedisiyken prenses olmuş ve zengin olunca yaşadığı toplumda paranın dehşet verici gücünü kısa sürede kavramıştı. İç dünyasında ya da dış görünüşünde hiçbir şey değişmemişti ama eskiden hiç kimse onu fark etmezken, hatta açıkça itici

bulurken birden herkes ona gereksinim duymaya başlamıştı. Artık onu güzel ve oldukça özgün buluyorlardı. Liza Paris'e geldiğinde özellikle, birkaç ülkedeki sosyetede bulunan akrabalarıyla ünlü, kendisi de oldukça iyi tanınan Darya Hristoforovna Liven'in mektubuna çok şaşırdı. Aslında daha önceleri Prenses Darya'nın fikirleri hiç de bu mektupta yazdıklarına uymuyordu.

"Sevgili Liza," diye yazıyordu prenses Fransızca, "sosyetik durumunuz, sizi her ikimizin de doğuştan ait olduğu çevreye tanıtmama müsait. Kötü talih, siz ve babanıza acımasız oyunlar oynamıştı. Ama ilahi adalet tecelli etti ve siz yine aramızdasınız, zavallı çocuğum. Alt tabakalara ait insanlar arasında bulunarak ne çok acı çekmek zorunda kaldınız! Bundan dolayı, birçok acıyı ve mutsuzluğu tanıyan ben sizinle tanışmış olmaktan sevinç duyuyorum. Umarım evimde rahat edersiniz. Hemen gelin."

Liza, Prenses Liven hakkında anlatılanları anımsadı. Darya Hristoforovna, oldukça ünlü, etkili, güçlü Aleksandır Hristoforoviç Benkendorf'un öz kardeşi, uzun yıllar Londra'da Rus elçisi olarak kalan, sonra da taht varisinin eğitmeni olan Prens Liven'in karısıydı. Evli ve otuz yedi yaşındayken, Prenses Liven, Çar Nikolay'ın iradesine rağmen yurtdışına çıkmış ve bir daha da Petersburg'a, kocasına dönmek istememişti.

Metternich'le birkaç yıl süren ateşli bir aşk yaşamıştı ama daha sonra bu aşk karşılıklı nefrete dönüşmüştü.

Darya Hristoforovna kocasından ayrılıncaya dek Çar Nikolay'dan özel olarak ilgi görüyor ve Kraliçe Victoria da sürekli onu koruyordu. Palmerston ile dostça yazışıyor, ünlü ve zengin Lordlar olan Aberdeen ve Grey ise bu ilginç kadına duydukları hayranlığı gizlemiyorlardı. Artık pek genç olmayan Guizot ergenlik çağındaki çocuklar gibi ateşli bir şekilde prensese tutulduğunda Prenses ellisini aşmıştı. Yıllarca süren ilişkileri sosyetede saklı kalmadı. Doğuştan gelen diplomasi yeteneği ve politikada kulis faaliyetlerine mükemmel yatkınlığı, kurnazlığı ve soğukkanlı düşünme becerisiyle birleşince bütün yaşamı boyunca Petersburg, Berlin, Paris ve Londra'da özel bir konumda kalmayı garantilemişti.

Darya Hristoforovna'nın şan-şöhret düşkünlüğünün sınırı yoktu. Ama bu duraksız yükseliş, gecikmiş bir aşk engeline takıldı. Guizot'ya aşkı yüzünden, Benkerdorf ve kocasının öğütlerine, çarın emir ve tehditlerine

rağmen yurtdışında kaldı. Hastalığını, ruhsal durumunu, iki oğlunun ölümünü bahane ederek Petersburg'a dönmeyi reddediyor ve kâh yürekten sevdiği Londra'da kâh sevdiği adamın yakınında Paris'te yaşıyordu. Onun evi, Avrupa'nın diplomatik çevrelerinin ve sosyete dünyasının salonu sayılıyordu ve o da I. Nikolay'ın verdiği zor ve önemli görevleri yerine getirmeye devam ediyordu.

Yıllar geçiyordu. Tahtın varisinin eğitmeni Prens Liven öldü ama Darya Hristoforovna dul kaldığında da Guizot ile evlenmedi.

"Köklü bir soylu ailenin mensubu olarak bir burjuva ile evlenmek doğru olur mu? Böyle bir şey üçüncü sınıfın gelişimi çağında bile olanaksız. Aramızda kast uçurumu var."

Zeki, sosyete ölçülerinde çekici bir politikacı ve eğitimli biri olan Guizot, aşklarının yıllar geçtikçe daha da güçlü olmasına rağmen Darya Hristoforovna'yı evlenmeye zorlamıyordu.

Prenses Liven'in yaşamına dair tüm bu ayrıntıları, Liza, rahmetli halasından öğrenmişti.

Darya Hristoforovna'nın mektubunu okuyunca Liza'nın içinde, bu denli karmaşık bir biyografiye ve kişiliğe sahip kadını görme isteği uyandı.

Prenses Liven'in zayıf, yaşlıca bir bayan olduğu ortaya çıktı. Ne allıklar, ne cildine yedirdiği kremler, ne de titizlikle seçilmiş giyimi onu gençleştirebilmişti, özellikle de bir zamanlar düzgün olduğu anlaşılan boynundaki çizgilerde zamanın yıkımı çok net görülüyordu. Dik yaka artık pörsümüş cildi gizleyemiyor, zayıf çenesine ve yanaklarına destek olamıyordu. Prenses Liven hiçbir zaman güzel olmamıştı. Zayıf, küçük ve biçimsiz hatlara sahip yüzünde her şeyi görürcesine bakan, zekâ, hiddet ve alay dolu gözleri insanı derinden etkiliyordu. İnsan yaşlandığında çoğunlukla, dış görünüşündeki tüm olumlu ve olumsuz özellikler daha belirgin bir şekilde ortaya çıkar.

Bir insan sarrafı olan Prenses Liven, Liza'nın karakteristik özelliklerini, baskın yönlerini hemen anlamasına rağmen bunu hiç belli etmemeye çalışarak hiçbir kadının tamamen duyarsız kalamayacağı bir sohbet başlattı.

“Kendinize özen göstermelisiniz, sevgili Liza. Ruhsal durumumuzu sonra konuşuruz, ilk önce fani meselelerimizi halledelim. Terzimin buraya çağrılması için emir vereceğim ve senin gardrobuna birlikte karar veririz. Kuzenim Evpraksiya, çocukluğunda ona dediğimiz gibi, şu gizemli ipe sapa gelmez kız sana herhalde sadece Chateaubriand’ı okumak dışında geceleri yüzüne nemli et, çilek ya da salatalık suyundan hazırlanan maskeler koyman gerektiğini, yoksa cildinin soluk ve kuru olacağını söylememiştir. Oda hizmetçim bununla ilgilenecektir. Ne yazık ki çocuğum, doğumunuza refaket eden iyilik perileri, cildinizin rengine pek özen göstermemiş. Oysaki bu en önemlisi, özellikle akşam ışığında. Kusurlarımızı, kırışıkları ve sarkan yerleri acımasızca ortaya çıkaran gaz lambalarına göre mumlar kadınlara karşı çok daha merhametli.”

Prenses Liven’i dinleyen Liza şaşkınlığını gizleyemiyordu. Öyle sanıyordu ki, mükemmel bir politikacı ve diplomat olarak bilinen bu kadın, hemen çok ciddi bir konuya dalacak, Avrupa’nın kaderi, Türkiye ve Rusya’nın savaş hazırlıkları ve büyük bir savaş tehdidinin varlığı ya da en azından III. Napolyon ve onun Çar I. Nikolay’la bozuşması üzerine konuşacak.

Liza’yı kendisine yakınlaştırmaya karar veren Darya Hristoforovna’nın gizli bir amacı vardı. Kendisi katolik kilisesinin etkisi altına girdiği gibi onun ağına mümkün olduğunca çok insanı düşürmeyi de tanrıya en iyi hizmet yolu olarak görüyordu. Liven’e göre, Liza alçakgönüllü, suskun, arzulu, acı çeken ve en önemlisi de çok zengin olduğu için tam katolik kilisenin parlak yaldızlarına gönül vermek üzere yaratılmıştı. Ancak yavaş yavaş, hissettirmeden onu bu düşünceye sevk etmek gerekiyordu. Ve Darya Hristoforovna rahibine danışarak aceleci davranmadan Liza’nın sevgisini ve mutlak güvenini kazanmaya karar verdi.

Bir sabah Prenses Liven, Liza’ya şöyle dedi:

“Kader beni iki sevgili oğlumdan ayırdıktan sonra anladım ki, bu dünyadaki yaşamımız tümüyle boş ve alınyazımıza karşı mücadele etmek anlamsız; tevekkül, boyun eğmek, sevdiklerimizle en sonunda ve bu kez ebediyen kavuşacağımızı bilmek –işte bu inançla yaşıyorum ben. Ama pek tabii ki bu da başımızdan aşağı kül döküp kendimizi hüzne teslim edeceğimiz anlamına da gelmez. Tam tersine yavrum, kutsal katolik kilisesi ve onun rahipleri acıyı aşmama yardım ettiler. Dünya nimetlerinden ve

meşgalelerinden el çekmemeli. En önemlisi günahlarını zamanında affettirmektir.”

Liza’da günahlarını ödemek üzere fon açma yönünde en ufak bir ilgi göremeyince, onun kilise işlerine karşı tamamen umursamaz olduğunu hissedince, Darya Hristoforovna, tanıştıkları andan itibaren Liza’nın kendisinden beklediğini yaptı. Heyecanla siyaset konuşmaya başladı:

“Tehlike yaklaşıyor,” dedi kendinden emin bir şekilde Prenses Liven. “Avrupa’daki pek çok büyük olay ufak tefek sorunlardan çıkmıştır. Bizim efendimizin, İmparator Napolyon’a –aramızda kalsın ama bu imparatorun geçmişini de son derece şüpheli görüyorum– yazdığı mektuplarda bir kralın ötekine seslenirken kullandığı ‘sevgili kardeşim’ hitabını kullanmayarak sadece ‘dostum’ demesi çok yerinde. Bu yine de, düne kadar tutuklu olan biri için hiç de küçük bir onur değil. Louis Bonaparte, Avrupa’daki kral ailelerinin hiçbiriyle politik çıkarlarını gözetebilecek türden bir akrabalık kurmayı başaramadı. Tanrıya şükürler olsun ki, çarımız onun kurnaz planını bozdu.”

“Bu da mı Birinci Nikolay’ın işi?” diye merakını dile getirdi Liza.

“Evet. Majesteleri böylesine utanç verici bir birleşmeyi engellemek için bütün nüfuzunu kullandı.”

“Ama Üçüncü Napolyon evli...”

Prenses Liven alayla gülümsedi.

“Evet, soylu olmayan yoksul bir sülalenin kızı Kontes Eugénie Montijo Contesse de Teba ile. Fransa imparatoriçesi olmadan kısa bir süre önce beni ziyaret etti ve salonumda sanki gerçek bir soyluymuş gibi davrandı, düşünebiliyor musunuz? Bu yosmanın geçmişini anımsamasak iyi olur. Evleninceye kadar hayattan zevk almayı seviyordu. Ama zaten Üçüncü Napolyon’un annesi de anneannesi de ahlâk timsali olarak gösterilmezlerdi. Şimdi Bonaparte, Hortense ve Josephine Beauharnais’ı kutsal bir mertebede göstermek için neler yapmıyor ki, ama başaramıyor. Çok eğlenceli ama, bir zamanlar annesinin yazdığı bir şarkının imparatorluğun marşı haline geldiği doğru değil mi? Ne yazık ki dostum, tüm bu insanlar Demimond’a ait. Genç-Aleksander Dumas’nın çok doğru olarak söylediği gibi, günümüz

zavallı Fransasında her şey ‘Kamelyalı Kadın’da olduğu gibi ama Demimond’da ahlâk ve edebin zerresi bile yok. İmparatorluk Sarayı ve politikası, borsa spekülasyonları ve hatta edebiyat bile ikiyüzlü, yalan dolu. Ya töreler? Avrupalılar vahşi kabilelerden, iğrenç, edepsiz dansı almışlar ve ona ‘Kankan’ adını vermişler. Fransa’nın her tarafında, pavyonlarda, ayaklarını burun hizasına kadar, hatta daha da yukarılara kaldırarak bu oyunu oynuyorlar. Ve düşünebiliyor musunuz bunda hiç de eğlenceli bir yan yok, üstelik son derece uygunsuz. Bizim ciddi valsimiz, doğruya doğru, çok daha eğlenceli. Bunu Guizot ile sık sık konuşuyorum. Unutmayın ki, hiçbir şey, bakirliğin görünüşü kadar heyecan verici olamaz.”

Darya Hristoforovna akşam yemeğinde konuyu yeniden savaş tehlikesine getirdi.

“Kısa bir süre önce Üçüncü Napolyon çok anlamlı şu sözleri söylemişti: ‘Eğer savaş gemilerim doğu sularında görülürse, bilin ki Rusya’yı fethe gidiyorum. Bu sefer, Moskova kapılarında savaştığımızdan daha yumuşak bir iklimde dövüşme olanağımız olacak.’ Bu korkunç ima ile doğrudan bizim Karadenizimizi kastettiği belli değil mi? Böyle bir tehlikeye karşı kayıtsız kalamam. Sevgili Liza, önümüzdeki günlerde sizinle Kraliçe Victoria’nın sarayına doğru yola çıkacağız. Kraliçe ve hükümetin, Rusya aleyhine kurulan düşman koalisyona katılacağına dair tüm belirtiler mevcut. Ben ise, herkesin bildiği gibi, taptığım Çar Nikolay için doğdum ve onun uğruna öleceğim.”

Birkaç gün sonra Liza, Prenses Liven’le birlikte İngiltere’ye doğru yola çıktı.

Darya Hristoforovna’nın Londra’ya gidiş sebeplerinden biri de Guizot ile görüşmekti. Prenses Liven, yaşlılığını paylaştığı, sevdiği bu adam için endişeleniyor ondan ayrılınca üzülüyordu.

Boulogne limanında, İngiltere’ye gidecek olan küçük gemiyi beklerken, Liza, Darya Hristoforovna’ya Metternich’le olan yakın dostluğunun neden düşmanlığa dönüştüğünü sordu.

“Ah, sevgili dostum,” diye gözlerini kapatarak gülümsedi Prenses Liven. “Bizim çevremizde erkekler, özellikle de üstün olanlar, akıllı kadınlardan hoşlanmazlar. Onlar ancak önlerinde eğilinmesine alışmışlar. Kendisini

dêha sanan ve pohpohlanmak dışında bir şey duymak istemeyen biri için akıllı bir kadın, tahammül edilemez bir şeydir. Avusturya başbakanının karısı göz kamaştıracak kadar güzel bir salak, durmadan onu göklere çıkarıyor ve politikayla kesinlikle ilgilenmiyor.”

***

Mayıs’ın son günleriydi. Soyluların sezonu başlıyordu. Kraliçe Buckhingham dükünün bundan yaklaşık yirmi yıl önce kendisine armağan ettiği sarayda ilk balosunu veriyordu. Kocaman bir parkla çevrili, griye kaçan sarı boyalı, basık görünüşlü, dikkat çekmeyen bu şatoyu, Winsdor sarayı hariç, tüm öteki saraylarına tercih ediyordu Kraliçe.

Sarayda geniş bir ilişki ağına sahip Prenses Liven, hiç zorlanmadan Liza’yı saraydaki ilk balo davetlileri listesine aldırttı.

Liza bu olağanüstü, neredeyse teatral eğlenceyi izlemek istiyordu. Kraliçe, bu sezonun gözde renginin mavi olduğunu ilan etmiş ve balo davetlilerinin elbiseleri en pahalı ve mavi tonlardaki kumaşlardan dikilmeye başlanmıştı.

Öğle saatlerinde ve alacakaranlıkta, sarayın bir ucundan öteki ucuna uzanan avlunun kapalı demir kapılarına daima meraklı insanlar yığılıyordu.

Gürültülü trampetlerin haber verdiği devriye teftişine karmaşık bir seremoni eşlik ediyordu:

Kılıçlarla selamlamalar, tekmil vermeler.

Kraliçe muhafız ordusu, Büyük Britanya polisi gibi ağırlıklı olarak İskoçya’dan toplanıyordu. Ancak İskoçya’daki kasvetli göllerin çevresinde ve ormanların arasında yetişirdi böylesine geniş omuzlu, kızıl saçlı pehlivanlar. Vikinglere benzeyen bu eski çobanlar, aynı zamanda dört yol ağızlarını da süslüyorlar ve orada artık bu eski çobanların sürüleri, omnibüsler ve faytonlar oluyordu. Üç renkli nöbetçi kulübesinin yanında, kraliçenin geçtiği girişte adeta canlı heykeller gibi dikiliyorlardı. Koyu renk polis kasketleri ve neredeyse yüzlerinin tamamını gizleyen kürklü muhafız şapkalarıyla, apoletli üniformaları içerisinde tıpkı sarayın çevresindeki taştan aslan ve vazolar gibi yapay, cansız, her tür bireysellikten yalıtılmış gibiydiler. Buckhingham sarayının kapısındaki nöbet değişimi, çocukların

en çok sevdiği izlenceydi. Kralın paralı askerleri, onlara kocaman oyuncak askerlermiş gibi geliyor ve annelerinden kendilerine bu oyuncakları satın almalarını istiyorlardı. Canlı insanların bu denli otomatik hareketler yapabileceğine inanmak güçtü. Büyük kapılarda görevli iki süvarinin atları bile trampetlerin mekanik ritmine ve ikişerli sıralar halinde yürüyen şu yapay askerlerin ayak temposuna uyum gösteriyordu.

Ama İngiliz sakinlerinin merakı için gerçek ziyafet, saraydaki balo günleriydi.

Kraliçe'nin kabulü daha başlamadan, davetlilerin faytonları Buckhingham çevresindeki mahallelerin sokaklarında uzun kuyruklar oluşturuyordu. İngiliz zenginleri ve soyluları, çuha ya da ipekle örtülü, fil gibi iri atlarıyla uyum içerisinde sallanan arabaları ve özel giysili uşaklar tarafından sürülen siyah faytonlarıyla geliyorlardı. Muhteşem atların tıksırma ve kişnemeleri sokakların sükunetini bozuyordu. Daha sabahtan saraya giden yollara dökülen aylak seyirciler, içinde saray elbiseleriyle oturan bayanların faytonlarını inceliyorlardı.

Altın simli kumaş ve taftadan, parlak atlastan ya da hafif Hint muslininden balo için uzun ve geniş elbiseler dikiliyordu. Etek kısmının altına yerleştirilen abajur iskeletine benzeyen bir ince metal çember tarafından kabarması sağlanan elbiseler modaydı. Kraliyet çiftine eşlik edecek olanlar, omuzlarından sarkan ağır kumaştan dört metrelik bir kuyruk takmak zorundaydılar. Bayanların saçlarına tutturulmuş duvakların üzerinde pek garip bir görüntü oluşturan demet demet tavuskuşu tüyü sallanıyordu; ellerinde ise, kocaman, tüylü yelpazeler oluyordu.

Saray hanımları uzun bekleme saatlerini, karınları parlak gergin kuşaklar içine sıkıştırılmış kavalyeleriyle vist oynayarak geçiriyorlardı. Davetliler, akşam saat ondaki davette hazır bulunmak için gündüz saat ikiden itibaren kuyruğa giriyorlardı.

Hindistan'dan gelen bir kontes, cılız, sırık gibi uzun kızlarını bu akşam kraliçenin karşısına çıkaracaktı; ellerinde bulunması gereken nilüferlerin solmasından korkuyordu. 'İlk rolünü oynayacak', kraliyet çiftine ilk defa takdim edilecek bu genç kızların yanaklarındaki allık ve pudralar yorgunluğa yenik düşmesin diye, saray elbiselerini giymiş ve tüm nişanlarını takınmış baba ve ağabeyleri tarafından türlü şakalarla

eğlendirilmeye çalışılıyorlardı. Ancak, ne pahalı atlas kumaşlar ne tüm başkent basınında defalarca tarif edilmiş, ün kazanmış mücevherler, ne de zarif nilüferler bu aptalcıkları güzelleştirebiliyordu.

İngiliz soylu sınıfı, varlığını püritenliğin ağır, boğucu havası ardına saklanarak sürdürmeyi başaran İngiliz küçük burjuvazisinin tam tersine egemenliğinin ve gücünün bedelini pahalı ödemişti. Ortaçağda İngiliz aristokrasisi, dünyanın her köşesinden taşınarak getirilmiş hastalıklara bulaşmış ve onlar tarafından kemirilmişti. Ve eski aristokratların Buckhingham Sarayı’ndaki geçidi, sıklıkla fiziksel sakatlıkların uyuşuk bir gösterisi oluyordu.

Disiplinli bir şekilde çifterli sıraya dizilen izleyiciler, yağmur demeden, gözleri yakan sise aldırmadan faytonların pencerelerine dalmış, soyluların kıyafetlerini konuşuyorlardı.

Hava kararıyor. Hareket eden şeker kutularını andıran arabaların bazılarında mumlar yanıyor. Vist, en eğlenceli yerinde. Hedefe doğru ağır ağır ilerleyen İngiliz davetlilerin yanı sıra yabancıların faytonları da göze çarpıyor; bunlar diplomatik misyon temsilcilerine ait.

Akşam saat dokuzda sarayın kapıları açılıyor. Mermer basamaklar geniş holü bir dizi iç içe odaya bağlıyor. Ortalık, giyinmiş kuşanmış, işlemeli kumaştan elbise kuyruklarını güçlükle sürükleyen, kilimlerin üzerinde sessizce duran kadınlarla kaynıyor. Saçlarına aynı şekilde batırılmış tüyler, cenaze törenlerindeki uyuşuk atların yelelerindeki sorguçlar gibi monotonca sallanıyor. Goblenler, resimler, üniforma ve cüppeleri içindeki kralların sönük portreleriyle bezenmiş duvarlara kibirli bir can sıkıntısı tırmanıyor. Donuk, mumdan figürler her yerde görünüyor, kapılara majeste konvoyunun –İngiltere’nin kostüm tarihinin alacalı bulacalı resimlenmesi– askerleri ve subayları yerleştirilmiş. VIII. Henry stili büzgülü fenerli kaftanlar ve kısa, geniş pantolonlar, rengârenk şeritlerden kollar ve çamaşırlar, İskoçya’ya ve İngiltere’ye bedbaht Marie Stuart tarafından Fransa’dan getirilen armonika gibi pliseli yakalar; burada hepsi bulunuyordu. Elizabeth’in büyük, bakır tokalı atlas iskarpin giymiş maiyet beyzadeleri de, I. Karl’ın çizme giymiş askerleri de buradaydı. Kapıda kırmızı üniformalı ve kürk şapkalı, hareketsiz askerler duruyordu.

Darya Hristoforovna, ağır, simli mavi kumaştan bir saray elbisesi giymişti; üzeri değerli taşlı, kenarına da samur kürk dikilmiş elbisesinin uzun kuyruğunu güçlükle tutuyor, saçlarını örten, omuzlarından aşağıya inen beyaz tüle tavuskuşu tüyü tutturulmuş bir halde sayısız selamlamalara yanıt veriyordu. Onun arkasında halılarla kaplı merdivenin üzerinde Liza duruyor, çevresine bakınıyordu.

Liza, yanından geçen bayanların yüzlerindeki tekdüze, donuk, hiçbir anlam taşımayan ve görünüşe bakılırsa daha çocuk yaşta ezberlenmiş gülümsemeleri hayretle izliyordu.

“Liza, şu yeni pişmiş vikontese bakın. Muhtemelen kocası paralı burjuvalardan,” diyordu Liven, yüzünden gülümsemesini eksik etmeden.

Vikont unvanını satın alan, oldukça zengin bir tekstil fabrikatörünün karısı adeta dişi tavuskuşu gibi yüzercesine, pahalı elbisesiyle salondan geçti. Hayali gerçek olmuştu sonunda.

Vikontesin şişman, kızıl omuzları dışarıya taşmış, altın işlemeli açık mavi elbisesinin dekoltesinden görünen domates gibi göğüsleri ise patlayacak gibiydi. Kendini beğenmişliğin ifadesi olarak yukarıya kalkmış başının üzerinde üç tane tavuskuşu tüyü sallanıyordu. Mağrur bir tavırla, yere düşen yelpazeyi zamanında yetişip kendisine uzatan hizmetkârın elinden alıyor. Ve cılız düşese selam verirken, o az önceki kendini beğenmiş ifade bir anda dalkavukluğa bırakıyor yerini. Bu yeni soylu ne de rahatlıkla ve kibirle bakıyor kendine aynada! Herkes, unvanlı bir bayana –kolonilerde çok büyük topraklara sahip, kralın çevresindeki ünlü entrikacılardan ve hilekârlığı dillere destan politik dedikoduculardan birisi– yol vererek yer değiştiriyor.

Liza, çapkın bakışlarıyla kraliçenin yakın bir akrabasının ilgisini çekebilmek için aniden duran asil, büyük toprak sahibi bir kadını inceledi.

“Bütün çabaları boşuna!” dedi Darya Hristoforovna, birilerinin reveransına dostça baş sallarken. “Tüccar ve işadamlarından oluşan şu ayaktakımı gürühu asla Buckhingham Sarayı’nda sevilmeyecek. Ne mutlu ki, hiçbir ikiyüzlülük ve yaltaklanma, kastlar arasındaki farkı silemiyor. İngiliz aristokrasisi hem mecbur olduğundan hem de mükemmel terbiyesi

sayesinde ayaktakımına tahammül etmeyi becerebiliyor ama asla onları bağrına basmaz.”

“Ama parlamentoda yan yana oturuyorlar ve devlet işlerini birlikte yürütüyorlar,” dedi şaşırmış olan Liza.

“Siz çok safsınız, yavrum. Lordlar Kamarası, Britanya aslanının sadece yarı felçli ağzı. Avam Kamarası’nı yutmak için hiç usanmadan fırsat kolluyor. Mavi kan taşıyan gerçek aristokrasi de aynı şekilde, üçüncü sınıftan gelen her tür sonradan görmenin, eski asilzadelerin hizmetkârlarından daha yüksek bir konuma ulaşmalarını engellerler.”

Prenses Liven haklıydı. Şimdinin zenginleri olan burjuvalar nesiller boyu, armaların mızrakları ve kalkanları arasından kendilerine yol açmaya çalışıyorlardı. Çok ağır ilerleyen bu karışma ve aynı zamanda unvanların silinmesi süreci uzun yıllar devam etti.

Çok fazla içine kapalı olan ve bu sebeple yozlaşan İngiliz aristokrasisi çoğunlukla aşırı zengindi, bu zenginliğin kaynağında hazineler, büyük topraklar, hisseler, sömürgelerde ve İngiltere’de ticari sermayeler vardı.

Büyük ve küçük salonlarda saraylılar geziniyordu. Tahtın önünden reverans yaparak geçiyorlardı. Aynalar, bitişik salonları ve kibirli kalabalığı kat kat fazla gösteriyordu.

Tıpkı mumdan figürler müzesindeki gibi burada da her şey belli belirsiz ve karmakarışık. Şu çıplak kafalı, mum rengi yüzü olan, nişanları noel ağacının süsleri gibi üzerinde gülünç duran, elbisesinde renkli şeritler bulunan ihtiyar; gerçek bir insan mı yoksa bir karikatürün yansıması mı? Etraftaki bütün insanlar öylesine oyuncak bebeklere benziyorlar ki, gerçek oyuncaklar burada daha çok insana benzerler.

Cılız Palmerston, mütevazı takım elbisesinin yerine kısacık pantolon –XV. Louis döneminde Fransız Sarayı’nda giyilenlere benzer bir tarzda–, baldırlarını sıkıca kavrayan ipek çoraplar, siyah taftadan fiyonkları olan lake iskarpinler giymişti. Saçları, havalı hizmetkârların yoğun olarak pudralanmış peruklarının tam tersine doğal ak rengindeydi.

Doğuda olduğu gibi İngiltere’de de ağarmış saçlar, büyük bir onur olarak kabul edilir, yaşanan yılların nişanı, bilgeliğin kanıtı, “terbiyeli davranış”ın

belirtisi sayılır. Dünyanın hiçbir köşesinde, İngilizlerinki gibi, ağarmış olmasına rağmen bu kadar özenle bakımı yapılan sarı saçlar görülemez.

Kralın etrafında, gizlemeye çalışmadığı bir zevkle nasıl da dolaşabiliyor Beaconsfield Lordu D'İsraeli. Omuzları dik ama frakının etekleri zavallı, ölü bir kuşun kanatları gibi sarkıyor.

“Büyüleyici,” diye fısıldıyor onu bakışlarıyla izleyen bayanlar. Bütün dünyada beğeniliyor. Kraliçe, seralarındaki menekşelerden sık sık gönderiyor ona.

Liza taht salonuna geçti.

Kraliyet marşı “God save the king”in (Tanrı Kralı Korusun) ağır nağmeleri eşliğinde, yarı ıssız taht salonuna el ele kraliçe ve kocası Prens Albert giriyor. Onların ardından dağınık bir halde prensler ve dükler.

Küçük maiyet memurları, kraliçenin altınla dokunmuş, metrelerce uzun, elbise kuyruğunu, halılarla döşeli taht sahnesinde uzun uzun ve özenle düzeltiyordu. Kadifenin üzerine işlenmiş yıldızlar, çiçekler ve kuşlar sanki iç içe geçerek parıldıyordu.

Madalyaları, sırmaları ve apoletlerinin gölgesinde kalarak silikleşen, fark edilemez bir yaratık durumuna gelen saray mareşali, yardımcı ordusuna – kırmızı ceket ve beyaz pantolon giymiş, sağa sola koşuşturan, onlarca “tanrının ineği”– son emirlerini verdi. Sarayın hizmet bölüğünün komutanı olan Mareşal, şu anda opera şefine dönüşmüştü.

Uçuk sarı elinin bir hareketiyle tören başladı.

Taht salonundaki ve figüran-misafirlerin girmek için beklediği kapılardaki deneyimli görevliler, bayanların kâh yerlerde sürünen kâh sağa sola takılan uslanmaz elbise kuyruklarını yakalayarak düzeltiyorlardı.

Kraliyet çifti, yaldızlı kadife koltuklarda oturuyordu.

Atlas elbisesini hışırdatarak, ağdalı bir ifadeyle reverans yaptı Rus elçisinin karısı. Kraliçe ve kocası yanıt olarak başlarını eğdiler.

Kraliyet çiftine reverans yapan soylu bayanların soyadları ve unvanları bir tellal tarafından gelişigüzel ilan ediliyordu.

Çiftin önünden besili, sarışın Alman hanımları, fidan boylu İsveçli ve Danimarkalı bayanlar, esmer İspanyol ve İtalyan bayanlar geçti. Kraliçe ve kocası gururlu bir edayla onların selamlarına yanıt veriyordu.

Amerikan elçisinin karısı süslü püslü üç hemşehrisini takdim etti. Bu baloya gelebilmek için, küçük bir gemiyle okyanusta birkaç hafta yolculuk yapmak zorunda kalmışlardı. Yeni Dünyanın zenginlerinin karıları şu anda duydukları şaşkınlığı, heyecanı, memnuniyeti saklayamıyorlardı. İngiltere'nin, direngen, boyun eğmez komşu adanın halkına duyumsattığı yoksulluğun acımasızlığını, aşağılanmışlığını bir zamanlar bizzat yaşayan bir İrlandalı da üç Amerikalı kadının arasındaydı. Ne var ki, zenginleşmiş köle, eski kötü günleri unutmaya yatkındır. Zenginlik kör edici olabiliyor.

Amerika'dan gelen milyoner karıları, kendi aralarında elbiselerinin şatafatını ve mücevherlerini yarıştırsalar da İngiliz leydilerinin yanında sönük kalıyorlardı; Hint mihracelerinin karıları karşısında ise hepten sıradan kalıyorlardı.

"Biz de birer taçsız kraliçeyiz," dedi kızgınlıkla aralarından biri. "Ve sahip olduğumuz her şeyin bedelini ödüyoruz. Bizim atalarımız, yüzyıllar boyu kendi vatandaşlarını sömürmemişler."

Kral ve kraliçe tarafından selamlanmak onlara pahalıya patlamıştı. Aracılık yapan saray leydileri, öğrettikleri saray protokolü karşılığında son derece pahalı armağanlar almışlardı. Kraliçenin kabulüne çağrı bileti almak çok karmaşık ve nazik bir iştir ama para öyle bir anahtardır ki, saray kapılarını bile açabilir. Ve davetiye alır almaz Amerikan işadamlarının ve Güneyin büyük çiftlik sahiplerinin karıları ve kızları kendilerine göz kamaştırıcı saray elbiseleri aldılar.

Fotoğraf makinesinin keşfiyle birlikte saray elbisesiyle fotoğraf çektirmek moda olmuştu. Bu fotoğraflar, New York, Chicago ve Philedelphia'nın herhangi bir konağında tören salonlarına asılacak, tanıdıkları şaşırtacak ya da kıskandıracaktı. Amerikalı burjuvaların son derece şöhret düşkünü karıları fotoğraflarının bir yerlere asılması onuru için her tür masrafı yaparlar ve her tür ödünü çekinmeden verirlerdi.

Davetiyeler alınınca, Amerikan elçisinin karısı, ilk oyunu için sahneye çıkan bir oyuncu kadar mutlu ve heyecanlı olan bayanı saraya götürdü.

Orada ilk defa bulunan bayan, iki hafta boyunca aldığı özel reverans derslerinin boşuna olmadığını ispatlarcasına, kraliyet çiftinin karşısında büyük bir özen ve dikkatle eğiliyordu.

Reverans yapıp geçen tüm davetliler, kendileri için ayrılmış yarım daire biçimdeki taht salonunda yerlerini alarak devam eden geçidi izliyorlardı.

Bayanların ardından yabancı elçilik görevlileri yürüyordu: Elçiler, sekreterler, askeri ataşeler. Onların saray kostümleri parlaktı ve ceketleri abartılı nişanlarla süslenmişti. Diplomatların ardından bakanlar geliyordu.

Majestelerinin parlamento hazinesinin başına atadığı haznedarı ve kraliyet harcamalarını kontrolle görevli bürokrat da sadakatini bildirmek üzere gelmişti.

Bakanlar ve mevki sahibi kişilerin ardından, kraliçeye ilk defa sunulacak olan genç İngiliz soyluları geliyordu.

Orkestra marş çalıyordu. Davetliler, taht salonunda geçit resmi yapıyorlardı.

Geçip giden her kadının elbisesi ve süsleri onbinlerce sterlin değerindeydi. Meraklıları, feodallerin şato ve manastırlarında, mum ışığında dokunmuş, eşi görülmemiş, her tür harika danteli burada bulabilirdi. Yerlerde kâh çavlan köpüğü kâh ateşten diller gibi koşuşturan atlas, simli kumaş kuyruklar; samur kürkler, kakım kürkleri, gümüş tilki kürkleriyle ağırlaştırılmıştı. Kadınların yüzleri adeta sayısız kozmetik ürünün reklam panosuydu ve özellikle de Fransız allıkları, kaş kalemi ve pudrasının ününe ün katıyordu.

Sarayda, Fransız dili egemendi. Paris'in lüks eşyaları, Pireneler'deki tatil yerleri, Riviera'daki oyun salonları en sevilen sohbet konularıydı.

Kraliçe Victoria bu akşam, tam bin beş yüz kez başıyla davetlilere selam verdi. Boynu ve başı şiddetle ağrımaya başladı ve eğilme seremonisi sona erince, herkesin ağırbaşlı bir hava içerisinde dans ettiği ve yemek yediği salonlara yeniden gitmeden önce, kendisini soyunma odasında bekleyen deneyimli masörlerin ellerine bıraktı.

Genç bir kız kadar hareketli, yorulmak bilmeyen Prenses Liven, ileri yaşına aldırmadan, Fransız elçisiyle kol kola sarayın dairelerini turluyordu.

“Düşünebiliyor musunuz Prenses, eşimin Roma-Paris yolculuğu iki hafta sürmüş. Duyduğuma göre yakında yataklı vagonlar yapılacakmış. Aksi takdirde yüksek zümreye mensup insanların demiryollarını kullanması olanaksız hale gelecektir.”

“İki hafta yolculuk! Bu dehşet verici!” dedi Darya Hristoforovna. Bir yandan da gözleriyle, Palmerston’un uzun, ince figürünü arıyor ama bulamıyordu. “Ben aslında her zaman deniz yolunu karaya tercih ediyorum.”

“Ne yazık ki, Prenses, yakında bazı denizler yolculuk yapmak için tehlikeli olabilir,” dedi Fransız diplomatı, sözlerine birçok anlam katmaya çalışarak.

“Birkaç yüzyıldır yazarların gözde konusu korsanlıktı; ancak korsanlığın kökü kazınınca yazarlar da düş kırıklığına uğradılar. Şimdi birçok ülke, kendi filosuyla övünüyor. Rusya suskun ama o da bu konuda çok güçlü,” dedi Darya Hristoforovna, sesine özellikle umursamaz bir hava vererek, servis yapılmış masaların bulunduğu salona girerlerken.

Obur VIII. Henry’nin dillere destan devri bir daha geri dönmemek üzere kapanmıştı. O zamanlar, saray eğlencelerinde misafirlere iyi pişmiş kocaman yaban domuzları, danalar, lezzetli kuğu eti, av hayvanları ve en iyisinden fıçılar dolusu şarap ikram edilirdi. Kraliçe Victoria, misafirlere zengin ama savurganlıktan uzak bir sofra sunuyordu. Özellikle de altın kaplamalı gümüş eşyalarıyla, çok değerli porselenleri ve en ince ketenden dokunmuş karbeyazı masa örtüleriyle gurur duyuyordu.

Prenses Liven akşam yemeğinden vazgeçti ve Fransız elçisiyle yaptığı sohbeti sürdürdü.

“Majesteleri Rus çarı,” diyordu Fransız diplomatı, “doğal olarak, Balkan yarımadasındaki hareketini kolaylaştırmaya ve gemilerinin Ege denizine ulaşması için Karadeniz boğazlarından geçişlerini sağlama almaya çalışıyor. Ama Türkiye, İngiltere ve Fransa onun bu amaçlarını onaylayacaklar mı bakalım? Söyleyin Prenses, siz de Petersburg sarayı çevresindeki aristokrasi gibi, Kırım yarımadasında bulunan çiftlikleriniz için endişeleniyorsunuzdur herhalde, değil mi? Söylendiğine göre, orası bir cennet köşesiymiş.”

“Hayır, tanrının kutsadığı Tavrida topraklarındaki sarayların kaderi beni endişelendirmiyor,” dedi Darya Hristoforovna. “Rusya’nın görkemini, askeri gücünü yıkmaya çalışmak ve onun Akdeniz’e çıkmasını engellemeye çalışmak, tehlikeli bir oyun. Ben Kırım’daki parklara ve şatolara üzülmüyorum, onları tehdit eden hiçbir şey yok; ben iki başlı kartala karşı gelmeye cüret eden ülkelere üzülüyorum. Kartal’ın gagalaması çok acımasızdır, ölümcüldür.”

Bu konuşma bitmişti ki, salona, dalkavuk misafir kalabalığı tarafından çevresi hemen sarılıveren, ak saçlı, hafif kambur, dikkate değer bir ihtiyar girdi.

Bu, kraliyet hükümetinin başbakanı, durmadan zenginliğine zenginlik katan, belanın ta kendisi, kendine aşırı güvenen, açgözlü ve saldırgan İngiliz burjuvazisinin önderiydi.

Prenses Liven, sohbet arkadaşına nezaket gereği bir şeyler söyleyerek ondan uzaklaşıp Palmerston’a yöneldi. Onun geldiğini gören kalabalık saygıyla yol verdi.

“Sör Henry,” dedi Prenses emredercesine. “Özgüveninizin ne durumda olduğunu bilmek isterdim.”

İngiltere’nin bu büyük devlet adamı, bir zamanlar Rus elçisi Liven’in karısına karşı hoş duygular beslemişti. Yıllar geçmiş, Darya Hristoforovna yaşlanmıştı artık, ama bir zamanlar etkileme gücüne sahip olduğu bu adamla karşılaştığında yine de tamamen değişiyordu. Ses tonu bile değişime uğruyordu.

Prenses Liven ve Palmerston yaşıttılar ama Kraliçe Victoria’nın bakanı, Gladstone ve D’İsraeli’nin başarılı rakibi, çok daha yaşlı görünüyordu. Ağarmış gür saçları ve favorileri arasından olağanüstü büyük, kuşkuyla açılmış izlenimi veren kulakları sarkıyordu. İhtiyarın ağzı yara izine benziyordu ve yüzü sanki gerilmiş, buruş buruş, kararmış bir parşömendi. Bakışlar donuk, her tür parıltıdan yoksun, gözlerde ise, ağır, küçümseyici bir hava.

“Prenses, sizi gördüğüme çok sevindim,” dedi Palmerston, hiç gülümsemeden ve Fransızca. “Her zaman olduğu gibi kusursuz

görünüyorsunuz ve hâlâ büyüleyicisiniz. Sizi Londra'ya getiren nedir ve bunu ilk öğrenen neden ben değilim?"

"Endişe beni Paris'ten buralara getirdi. Biz eski dostuz, doğru değil mi, sör Henry?" dedi Darya Hristoforovna, parfümlü yelpazesini kâh açıp kâh kapatarak. "Size bakarken daima gençleşiyorum. Bir zamanlar kraliçenin balolarında unutulmaz saatler geçiriyorduk. Bana kendi şiirlerinizi okuyordunuz ve kötülüğümüzü isteyenleri keskin alaycılığınızla yere seriyordunuz."

"Ne yazık ki, bunlar çok gerilerde kaldı, sevgili leydi Dolly."

"Evet, Sör Henry, devirler, gelenekler ve insanlar nasıl da değişiyor. Benim için değerli olan şeylere karşı siz bu denli düşman değildiniz o zamanlar. Konuşmadan bile birbirimizi anlayabiliyorduk. Politikada kuşkulu ve gerçek dışı hiçbir şeye tahammül edemiyordunuz."

Palmerston hafifçe somurttu. Biliyordu ki, Prenses Liven'in sözleri her zaman saklı anlamlar da taşır. Rusya ile gerginliği tırmandırma çabalarına mı taş atıyor yoksa?

"Şu büyücü Liven her şeyi biliyor, onunla erkek erkeğe konuşmalı," diye düşünüyordu, hesabını bilen, kurnaz politikacı. "Burada olup biten her şeyi Petersburg'a bildirecek. Daha da iyi ya." Palmerston zaman kazanmak için susuyor ve Prensesi konuşmaya teşvik ediyordu.

"Siz bir zamanlar el falına bakıp geleceği çok iyi öngörebiliyordunuz; dahası sizinle ikimiz ülkelerin kaderlerini de öngörebiliyorduk. Ufukta ne görüyorsunuz?" diye sordu Darya Hristoforovna özenden yoksun bir ses tonuyla.

"Savaşın patlamamasını dileyelim."

"Bir diplomat 'hayır' dediğinde bu 'belki' anlamına gelir."

"İngiltere, hiçbir zaman böylesine sorumluluk isteyen bir girişimin ilk ateşleyicisi olmaz ama kendisine güven bağlamış müttefiklerine hakaret edilmesine de tahammül edemez. Majesteleri kraliçenin hükümeti her zaman, nerede olursa olsun, ezilen ulusların koruyucusudur."

“Türkiye gibi mesela,” diye neredeyse kahkaha attı Darya Hristoforovna. “Kendi sınırları içerisinde yaşayan Hıristiyanlara görülmemiş eziyetler çektiren vahşi, cahil bir ülke.”

“Tanrı Balkanlar’ı anlaşmazlık vesilesi olarak yaratmış. Ama onların bizim aramızı açmasını istemem leydi Dolly. Sizinle olan dostluğumuz benim için her zaman politikanın üzerinde yer almıştır. Bu dostluk dünyadaki kavgaların dışındadır. Bana inanın, bana güvenin.”

Palmerston, Prenses Liven’le birlikte uzun resim galerisinden hole kadar geldi; burada Prensesi, elinde onun için kakım kürk kaplı geniş bir rotandla bekleyen bir hizmetçi vardı.

“Prenses Liven hazretlerinin faytonu!” diye bağırdı başka bir hizmetçi.

Erguvani halılarla kaplı girişe yönelen kapalı arabanın içinde, prensesi, kısa bir süre önce taht salonunu terk eden Liza bekliyordu. Darya Hristoforovna aptal yerine konduğunu düşünüyor ve susuyordu.

Prensesin aracı diğer arabalarla birlikte ağır ağır Buckhingham Sarayı’nın avlusuna doğru ilerliyordu. Gece yarısı çoktan geçmiş olmasına karşın, aylak seyirci kalabalığı hiç azalmamıştı. İçeride olup bitenleri görememek, bakışlarıyla, sarayın taş duvarlarını delememek onların boş merakını kışkırtıyordu... Düş gücünün ürünleri genellikle gerçekte var olanlardan daha eğlencelidir.

“Evet, büyük bir savaş çıkacak,” diye düşünüyordu Darya Hristoforovna. O durumda hayatının nasıl karmakarışık bir hale geleceğini düşününce ürperdi. Aslen tam bir Alman, aldığı eğitime göre bir Rus, tüm beğeni ve alışkanlıkları kozmopolit olan Prenses Liven, yine de Romanovlar hanedanına tümüyle sadıktı. Böyleyken savaş sırasında nasıl yurtdışında kalabilirdi? Roma’nın rakibi Yunan kilisesine ve Doğu Avrupa’ya karşı başlatılan sefere sevinecek olanları görmeye tahammül etmesi gerekecekti. I. Nikolay’ın despotça yönetiminin ateşli savunucusu olan Rus Prenses, demokrat ve devrimcilerin; Polonya halkının ve Avrupa’daki özgürlüğün celladı olarak nitelendirdikleri ülkeye karşı girişilen savaşı nasıl heyecanla selamladıklarını susarak izlemek zorunda kalacaktı. Ama Rusya’ya dönmeyi düşünemiyor, düşünmek de istemiyordu. Petersburg, özellikle de

çocuklarının ölümünden sonra ona iğrenç ve dayanılmaz geliyordu. Üstelik Guizot'yu seviyor ve ondan ayrılmayı aklına bile getirmiyordu.

"Ama savaşı nasıl engelleyebilirim?" Prenses Liven'in keskin zekâsı heyecanla bir şeyler üretmeye çalışıyordu. Ama güçsüzlüğünün de bilincindeydi.

Liza, yan gözle Darya Hristoforovna'yı izliyordu ama düşüncelerini okuyamıyordu. Kraliçenin balosunun bitmiş olmasına çok seviniyordu.

Liza bütün akşam çok şanssızdı. İlk olarak, taht salonunda reverans sırasında tökezledi, kalkabilmek için dizlerini yere değdirdi (terbiyesizliğin daniskası!). Ardından kendi yerine ulaştığında ayakta kalıp taht önündeki geçit törenini izleyeceği yerde kendini sandalyeye bıraktı. Arkasında duran cüsseli bir saraylı "kalkın" diye bağırarak onu oturduğu yerden tutarak kaldırdı ve bu arada elbisesinin fırfırını da koparmış oldu. Liza kumaş kuyruğu ile saklanarak güç bela bayanlar odasına ulaşınca saray terzisi belindeki yırtığı şöyle böyle dikip oraya dantel taktı. En sonunda yorgun düşen Liza, kraliçenin misafirlerinden kurtulmayı başardı.

Prensesin arabasında bir saatten fazla oturup bu baloya neden geldiğini düşündü. Yoksa bu eskimiş, saçma sapan tiyatro oyununda kendi isteğiyle bir figüran mı olmuştu?

"Daha fazla böyle yaşayamam. Ruhumun uzun sürede biriktirdiğini bir ay oldu ki saçıp savuruyorum, gereğinden fazla yiyorum, çok uyuyorum ve zamanımı boşa harcıyorum. Ve daha Mihail için hiçbir şey yapılmadı."

Liza'nın sevinçsiz düşüncelerini yarıda kesti Darya Hristoforovna.

"Mükemmel bir balo. Bugün, imparatorluğun en iyi insanlarını görme olanağına kavuştunuz! Kraliçe büyüleyici görünüyordu, ancak biraz kilo almış. Majesteleri her yıl Büyük Britanya'ya bir kral evladı veriyor ama bunun için zarafetinden de azar azar ödün veriyor. Çocuk doğurmayı meslek haline getirmemeli, özellikle de başında bir taç varsa..."

Liza güldü.

"Bir tek siz, tahtta oturanlara karşı bile acımasız olabiliyorsunuz," dedi, Prenses Liven'in I. Nikolay'la kavgalı olduğunu anımsayarak.

“Evet Sevgili Liza, artık saraya takdim edildiğinize göre, yüksek çevrelerde ziyaretlere başlayabilirsiniz. Hiç istisnasız herkes ziyaretinize sevinecektir. Evliliği de düşünebilirsiniz. Ama acele etmeyin ve dikkatli olun. Özellikle de hangi alanda olursa olsun eşitsizlikten kaçının. Evliliğin yükü benim için taşıyamayacağım kadar ağır olunca ve kocam yurtdışına çıkmamı engellemeye kalkışınca erkek kardeşim Aleksandır Benkerdorf, Prens Liven için şunları söyledi: ‘Senin üstün zekâna böylesine uzun bir süre tahammül etmek zorunda kaldığı için şimdi senden intikam alıyor.’ Bu doğruydu, kendimi yıllarca kocamın hizmetine adadım ve o da bunun sonucunda harika bir diplomat ve bilgili bir adam olarak ün yaptı. Ama yaptığın hiçbir iyilik cezasız kalmaz. İnsanlar, kendi çapsızlıklarının bilincine varmalarını sağlayanları asla affetmezler. Bu bilince de kıyas yoluyla ulaşılıyor...”

“Çok kesin olarak söylüyorum, evlenmeye hazırlandığım falan yok,” dedi kararlı bir edayla Liza.

“Çok iyi. Eğer bağımsızlığınıza değer veriyorsanız birbirimizden ayrılmak zorunda değiliz ve Bay Guizot’ya Roma’ya kadar eşlik edip sonra yine Paris’e gidebilirsiniz.”

“Hayır sevgili Prenses. Sayenizde çok şey gördüm ve anladım. Ama ben Londra’da kalıyorum. Burada yapmam gereken önemli ve zor bir işim var.”

“Belki de size bir yardımım dokunabilir, dostum. Bu dünyadaki seçkin insanların arasında Prenses Liven’in adı henüz silinmedi.”

“O zaman izin verin de, bir arkadaşım için sizin yardımınızı isteyeyim. Çok acı çekiyor. Adı Mihail Bakunin. Petropavlovsk kalesinde hapis. Herhalde hakkında bir şeyler duymuşsunuzdur.”

Prensesin faytonunu haramiler sarmış olsaydı, yüzüne ancak şu anki kadar dehşet ve kızgınlık ifadesi otururdu herhalde.

“Siz aklınızı kaçırmışsınız!” diye fısıldadı. “Çarı katletmeyi planlayan bir vatan haini! Vatanı ve ailesi için yüz karası! Monte Carlo’dan bir dolandırıcıya âşık olsanız bile affederdim. Ama Bakunin’e...”

“Ona yardım edebilecek herkesle konuşacağım. Ve hepsinden önce de Herzen’le konuşacağım. Ruslar arasında en ilginç ve kararlı kişi o.”

Liza son derece kibar, saygılı ve sessizce konuşuyordu. Ama sesinde direngen bir kararlılık vardı.

Tek başına kalınca, Darya Hristoforovna kızgınlığını sese döktü. “Yoksulluk içerisinde yaşadığı uzun yıllar onu soysuzlaştırmış. Yok olmak üzere olan bir yaratık o,” diye düşünüyordu kudurmuşçasına. “Sonradan azize olan İspanyol günahkârlarının yüzlerine benzeyen bir yüzü olan şu suskun ve boyun eğmiş görünen kızda çok yanıldım. Hayır, o hiç de rahibin söylediği gibi Grenada’lı Teresa değil. Yaşlandıkça aptallaşıyorum ve insanlar konusunda gittikçe daha sık hata yapabiliyorum. Benimkisi domuz karşısında inci sıçmak. Manastıra saklanmanın ya da daha iyisi hasta olduğumu ilan edip benim için gerçekten değerli olanlar dışında hiç kimseyi kabul etmemenin zamanı gelmedi mi?”

Prenses sevgiyle Guizot’yu düşündü. Onun uzun soluklu, sadık aşkı prensesi gençleştiriyordu. Onun için hüzünlenirken aynı zamanda da seviniyordu; çünkü neredeyse yetmiş yaşında olmasına karşın hâlâ tam bir kadın gibi, keskin bir acı duyabiliyordu ayrıldıklarında. Guizot, Londra’da günün büyük bir kısmını onun evinde geçiriyordu. Bazen ikisi birlikte, deniz kıyısında bulunan Brighton’a gidebiliyorlardı ve ne yazık ki, orada dinlenmeye çekilmiş olan Metternich’le karşılaştıkları da oluyordu. Darya Hirstoforovna, akşamları genellikle Guizot ile baş başa, o bitmek bilmeyen sohbetleriyle geçiriyordu. Kraliçenin balo verdiği gün iki sevgili görüşememişlerdi ve Prenses Liven yatmadan önce, taş baskılı mavi kağıda, sevgilisi için birkaç satır yazdı. “Her zaman olduğu gibi –diye bitiriyordu mektubunu– uzun yıllar boyu bana gösterdiğiniz bağlılık ve verdiğiniz mutluluk için size teşekkür ediyorum.”

Prenses daha sonra zili çaldı ve koluna giren oda hizmetçileriyle birlikte dinlenme odasına yöneldi.

***

Liza, ertesi sabah ciddi ama rahat bir otele taşındı ve kendini yeniden özgür hissetti.

Liza, Herzen’i değişik yapıda biri olarak gördü; tıpkı Stankeviç, Belinski, Granovski ve uzaktan akrabası olan Nikolay Ogaryov gibi olağanüstü.

Liza, 1848 yılında “Çağdaşıma” dizisinin bir kitabından başını kaldırmadan Herzen’in “Hırsız Saksağan” öyküsünü okudu ve bir daha unutmadı. Daha sonra Beecher Stowe’un kitabı üzerinde düşünürken, toprak kölesi olan Rus aktristinin hüzünlü sonunu yine anımsadı.

Sonunda Londra’ya ulaşarak Herzen’le tanışıp Bakunin’in kurtuluşuyla ilgilenme olanağı bulmuştu.

Bir araba kiraladı ve gideceği adresi söyledi. Atlar, Londra sokaklarında yavaş yavaş ilerliyorlardı. Liza görkemli ama karanlık bulduğu bu şehri izliyordu. Yılın bu mevsiminde Londra’nın her yanı yeşile bürünmüştü. Ilık yağmurlarla yıkanmıştı ve parlaktı. Bazı evler çatılarına dek sarmaşık, yaban asmasıyla kaplıydı. Herzen’in evinin yanı başındaki, adeta yaprak cenneti olan Richmond Park özellikle çok güzeldi. Gürültülü köprüden geçerek Herzen’in evine ulaştılar. Birbirinden büyük bir dizi yakası olan kocaman bir kaput giymiş olan arabacı, atları büyük, temiz görünüşlü bir evin önünde durdurdu ve aşağı indi. Keskin zil sesine yaşlı bir kapıcı kadın çıktı ve kibar bir selamla kapıyı açtı. Liza iki tarafı çiçeklerle bezenmiş, düzgün bir patikadan eve doğru yürüdü. Bu arada, kapı önündeki küçük merdivenden kısa boylu, yaşlıca bir İtalyan hizmetkâr inmekteydi.

Daha Liza kendini tanıtmadan, çok kötü bir Fransızcayla, ev sahibinin evde olmadığını ve zaten Bay Herzen’in kimseyi kabul etmediğini söyledi.

Liza’nın yüzü, yaşadığı bütün düş kırıklığını yansıtıyordu ama hizmetçi bir adım olsun gerilemiyordu. Büyük bir üzüntüye kapılan Liza, dantelli şemsiyesinin ucuyla kumlu çakılları dağıtarak, geldiği patikadan boyun eğmiş bir edayla geri dönüyordu. Bu arada evin ardından iki eliyle iki küçük kızın ellerinden tutmuş bir bayan çıktı. Çocuklarından biri esmer, oldukça hoş ve en fazla üç yaşındaydı; diğeri, sarışın, kocaman açılmış hüzünlü gri gözleri olanı ise en fazla dokuz yaşındaydı. Liza, bayanın düşmanca bakışlarıyla karşılaştı ama geri çekilmedi.

“Bay Herzen beni kabul edemez mi? Onu görmek zorundayım,” dedi yalvarırcasına Liza.

“Sizin herhalde kısa bir süre önce, sonsuz bir aşkla bağlı olduğu karısını kaybettiğinden haberiniz yok. O andan beri sağlığı çok kötü ve iyileşmesini

beklemekten başka çare yok. Onu yorabilecek her tür gereksiz konuşmadan korumaya çalışıyoruz.”

“Ben kısa bir süre önce Rusya’dan geldim,” diye ısrar ediyordu Liza. “Bakunin hakkında. Belki de bu isim ona bir şeyler ifade ediyordur.”

Herzen’in çocuklarının eğitmeni Malvide von Meysenburg biraz yumuşadı.

“Bay Herzen’i her tür heyecandan korumak için verdiğim kararımı kendim çiğnemiş olsam da size yardım etmeye çalışacağım. Yalvarırım onunla konuşurken dramlardan kaçının, o çok duyarlı.”

Birkaç dakika sonra Liza, Herzen’in çalışma odasındaydı.

***

Aleksandır İvanoviç Herzen’in yurduna dönmeyi reddedişinin ve çarlık mahkemesi tarafından gıyabında mahkûm edilişinin üzerinden üç yıl geçmişti. Gıyabındaki karara göre, mülkü üzerindeki bütün hakları elinden alınmış ve yaşam boyu Rus devlet sınırları dışında kalmaya mahkûm edilmişti. Moskova yakınlarındaki çiftliğine el konmuştu. O da çarın despotluğuna karşı mücadelesine dayanak sağlayacağını düşündüğünden, bazı kaçınılmaz formalitelere boyun eğerek İsviçre uyruğuna geçmeyi kabul etmişti.

Herzen zengindi, ölen babası İvan Alekseyeviç Yakovlev’in kendisine miras olarak bıraktığı paralar zamanında yurtdışına çıkarılmış ve böylece kurtarılmıştı. Herzen, bundan böyle, bir sığınmacı olarak, açık açık Rus çarlığına karşı mücadele edebilirdi. Rusya’da bu dönemde birçok çevre tarafından artık bilinen İskender mahlasıyla önce “Fransa ve İtalya’dan Mektuplar”, ardından da “Rusya’da Devrimci Düşüncenin Gelişimi” kitabını çıkarmış ve daha sonra da Rus halkını Batı Avrupa demokratlarının gözlerinden saklayan kalın, yalan perdesini yıkan yazılar yayınlamıştı.

“Hiç kimse ... bilmiyor, şu Rusların –diye yazıyordu Rusya yazısında–, şu barbarların, şu kazakların ne olduğunu. Muazzam güçlü gençlik çağı, Avrupa tarafından büyük bir değer biçilen halk neyin nesi... Avrupa’nın Rusları tanıdığından çok daha iyi Sezar, Galler’i tanıyordu. Rusya hakkındaki kitaplarda eksik yok ama onların büyük bir kısmı politik hiciv:

Yazılış nedenleri, bu ülkeyi daha iyi tanıtmak değil... Onların amacı, Avrupa'yı korkutmak ve Rus despotluğunun resmini göstererek ders vermek...”

Ülkesinin yüce misyonunu öngören Herzen şöyle yazmıştı:

“Tarih sahnesinden hayatı yarım kalan sayısız halk geçti, ama onların Rus halkı gibi gelecek konusunda böylesine muazzam iddiaları yoktu. Bilirsiniz, ‘Sona kalan dona kalır’ atasözünü tarihe uygulamak yanlış olur. Çünkü ‘sabır acıdır ama meyvesi tatlıdır.’ Yeter ki bu meyveyi yemesini bilsinler.”

Liza, öyküleri dışında Herzen'in ne bir kitabını ne de yazısını okumuştu. Onun son birkaç yılı düş kırıklıkları, acılar, kıskançlıklar ve kayıplarla dolu özel hayatının trajik gelişmelerini biliyor ve üzüntüsünü paylaşıyordu.

1851 yılının sonbaharının son günlerinde, bir gemi kazasında Herzen, annesini, iyi yürekli Luiza İvanovna'yı ve küçük oğlu Kolya'yı kaybetti. Bu korkunç darbenin üzerinden daha altı ay geçmemişti ki, ölüm yeniden kapılarını çaldı. Yeni doğan bebeği ile birlikte, Herzen'in genç, güzel ve zeki karısı Natalya Aleksandrovna öldü. Herzen, karısının şair Herwegh'e gönlünü kaptırması sonucunda kısa ve karmaşık bir dram yaşamış ama Natalya Aleksandrovna'nın gönlünü yeniden kazanmıştı.

Liza, Herzen'in geniş, güçlü eline iyimser duygularla dokundu. El sıkışmasıyla, saygısının, acıyı paylaşma isteğinin, dostça duygularının tüm gücünü ona aktarmak istiyordu. Son yıllarda sinirleri sürekli hastalıklı bir gerginlik içinde olan Herzen, tanımadığı bir kadının içtenliği ve cesareti karşısında ürperdi. Yorgun, somurtkan yüzü yumuşadı, gözlerinden iyimser bir ışık kaydı, gülümsedi.

Başlangıçta sohbet oldukça tutuktu. Liza biraz çekiniyordu. Karşısında, çok değişik yapıda biri duruyor ya da en azından kendisi böyle düşünüyordu. Ama Herzen sabırsızdı ve karşısındakinin düşüncelerini okurmuşçasına konuşmayı kendi iradesi altına alıyor ve istediği gibi yönlendiriyordu. Ancak Liza'dan yansıyan çekingenlik ve iyi niyet galip çıktı ve Herzen, deri kaplı, büyük koltuğun arkalığına yaslandı ve biraz sakinleşir gibi oldu. Her ikisini de içine çeken, yumuşak, dingin bir sohbet başladı.

Eskiden değer verdiği ve çok sevdiği Paris hakkında şimdi nefretle konuşuyordu Herzen. Büyük devrim geleneklerinin beşiği olan bu şehir artık burjuvazinin ikiyüzlülüğünün, acımasızlığının ve aptallığının simgesiydi.

2 Aralık –Louis Bonaparte'ın darbe yaptığı gün–, Herzen için, kandırılmış Fransa'nın tabutu üzerine çivi çakan çekicin darbesi kadar korkunçtu. Dünyaya yüce gerçeği ve mutluluğu getirmişçesine 1848 Devrimi'ni seviyordu ve Herzen'e göre bu devrim artık mezara gömülmüştü.

Eşini kaybettikten sonra yeniden Londra'ya dönen Herzen, bu şehirden çok etkilenmişti. Başkent hem İngiltere'nin gücünü hem de sayısız çelişkilerini yansıtıyordu. Bolluk, azınlığın savurganlığı, çoğunluğun yoksulluğu, sosyal eşitsizlikler ve teknik ilerleme, önyargılar, dargörüşlülük, riyakârlık; aynı zamanda toplanma özgürlüğü, siyasal sığınmacılık hakkı ve nispeten az bir polis baskısı, bütün bunlar bir arada olabiliyordu. Şehir çok büyüktü, sanki tek başına bir ülkeydi; içinde, buharlı bir makine ya da lokomotif gibi durmadan, gürültüyle, ritmik bir şekilde hareket ediyordu, öğütüyordu zaptedilmez yaşam.

Herzen mutlak bir yalnızlık arıyordu ve aradığını kalabalık insan selinde buldu. Bu kalabalıkta, hüznünü dağıtmak ve çalışma arzusu içerisinde yitmek öyle kolaydı ki. Harika, bukolik[14] bir güzelliğe sahip Richmonds Park yakınında bulunan, her tarafını hanımeli sarmış sessiz evin neredeyse köy havasındaki yalnızlığında Herzen, çabasını ölümsüzleştirecek bir faaliyete girdi ve özgür bir Rus basın organı yarattı.

"Bu köstebek kazısı, bilindiği gibi, belki de yüzyıllardır var olan güçlü temelleri sarsacak ve belki de yıkmayı başaracaktır," dedi Herzen. Liza'yı bahçe kapısına kadar geçirirken Bakunin'e yardım konusunda elinden gelen her şeyi yapacağına dair ikinci kez söz verdi.

Liza günlüğüne şöyle yazdı:

"İnsanın sıklıkla vermek zorunda kaldığı en eziyetli mücadele, kendisine karşı mücadelesidir. Yıllar geçiyor ve ben kendimi hiçbir işe yaramayan başarısız biri olarak görüyorum. Yüksek öğrenimin kapıları kadınlar için sımsıkı kapalı, çocuk bakıcılığı ise beni bitkin düşürdü ve bana

aşağılanmışlığı duyumsattı. Bakunin'e duyduğum mutsuz aşk o denli acıydı ki, bir kadın olarak kendime olan güvenim tümüyle sarsıldı.

"Yurdumdaki yaşam bana, yeşil sularında neşeli büyük balıkların soğukkanlı bir hilekârlıkla daha güçsüz balıkları korkutup yuttukları bir göl kadar yalancı ve acımasız geldi. Çaresizliği aşmak için doğadan güç aradım: Yazın, çocuk kadar masum, savunmasız ağaçların çiçeklerini, kışın zarif karı okşadım ve uzun süre güneşin doğuşunun ve batışının renk cümbüşüne, taparcasına dalıp gittim.

"O zaman kendime şöyle diyordum: Doğanın kusursuzluğu bize olağanüstü bir müzik gibi boyun eğmeyi öğretiyor, yumuşatıyor ve ulaşılmaz, parlak bir uyku hali olan bu hayatı sevmeye zorluyor. Ama ölüm de bir nevi uyku hali, ancak düşlerden yoksun, ağır, renksiz ve sessiz.

"Zengin olmak bütün yaşamımı değiştirdi; ancak tatminsizlik ruhumun derinliklerinde kalmakla yetinmiyor, hızla büyüyor. Bundan böyle her gün varolma mücadelesi vermek zorunda değilim, dolayısıyla rahat bulamayan düşüncelerim daha gergin ve daha özgür olabiliyor."

Herzen ile yaptığı görüşme Liza'yı derinden etkilemişti. Toplum ölçüsünde saygınlık kazanmış kişilere karşı umursamaz davranmak, olumlu bile olsa söylediklerine karşı çıkmak, Bakunin'den Liza'ya miras kalmış bir alışkanlıktı. Ve Liza, siyah gözlü, bakışları keskin ama aynı zamanda hüzünlü bu şişman adamı kendine özgü o kuşkuculukla incelemişti. Onun özgüven dolu konuşmasını, son derece düzgün, güzel, seçkin davranış tarzını da gösteriş düşkünlüğü olarak yorumlamıştı. Ama buna rağmen Herzen'deki garip, neredeyse elle tutulur yetenek, düşünce parlaklığı ve hızı, polemikçi mizaç ve en önemlisi de sözlerinin yürekliliği, sıcaklığı Liza'yı büyülemişti.

"Kavga, şiirlerimdir" demişti Herzen.

Bu güzel sözleri hiç unutmadı Liza. Hatta onlarda şarkılara özgü bir ses ahengi buluyordu. Herzen'in ve daha önce Brüksel'de tanıdığı insanların, tıpkı gökyüzü, doğa, müzik gibi kusursuz, büyüleyici olduğu fikrine vardı. Ve bir gün insanlığın nasıl yaşaması gerektiğini gösterebilmek için, bugünün vahşetini, acımasızlığını yok etmek için yaratılmışlardı.

“İşte bu insanlar cenneti yeryüzünde kuracaklar ve artık kötülüğe, acıya yer olmayacak. –diye yazmıştı Liza günlüğüne– Eğer onlar olmasaydı, Dante’nin cehennemin kapısında söylediği ‘Ey buradan içeri giren, tüm umudunu geride bırak’ sözü dünyanın üzerinde çınlayacaktı.”

1853 Mayısında, Herzen’in kurduğu Özgür Rus Basımevinin açılışı yapıldı. Basımevinin yöneticisi, Herzen’in ortağı ve dostu Polonyalı sığınmacı Ludrig Çernitzkiy’di. Dizgiciler de Polonyalıydı ve aralarında Londra’ya sığınan Sigizmund Krasotzki de vardı.

Aynı tarihlerde Polonyalı demokrat sığınmacıların gazetesinde şöyle bir yazı çıktı: “Herzen Rus halkının görevini kavradı; onu yürekten kutluyoruz! Biz de kendi payımıza düşeni yapacağız. Nikolay’ın hükümetiyle hiçbir zaman işbirliği yapmayacağımızı, Rus halkıyla birlikte onun şeytani hükümetine karşı kardeşçe bir araya gelmeye ise her zaman hazır olduğumuzu göstermenin zamanı geldi!”

Liza, Herzen’i sık sık ziyaret ediyordu. Herzen’in üç çocuğu, özellikle de on dört yaşındaki Aleksandır, Liza’yı çok sıcak karşılıyorlardı. Yalnız, Herzen’e adeta tapan ve onu hiç istisnasız tüm ziyaretçilerinden kıskanan çocukların eğitmeni Malvida Meysenburg, Liza’ya karşı soğuk ve kuşkucu davranıyordu. Çağının tüm özgürlükçü fikirlerini destekleyen bu eğitimli Alman kadını, tıpkı Liza gibi, sonradan yoksullaşan eski bir soylu ailenin kızıydı ve dolayısıyla yaşamını kazanmak için ders vermek, çeviri yapmak, çocuk bakmak zorundaydı. Demokratik harekete yakınlığı ve Herzen’in ailesi ile birlikte yaşaması sonucunda çeşitli ülkelerden çok sayıda başarılı insanla karşılaşma ve onları çok iyi tanıma olanağına kavuşmuştu; bununla da çok gurur duyuyordu.

Temmuz ayında Özgür Rus Basımevi, Herzen tarafından yazılan ‘Öp Babanın Elini’ başlıklı bir bildiri yayınladı. Liza, ‘Tom Amcasının Kulübesi’ni okumaya başladığı geceden bu yana, hiç durmadan düşündüğü her şeyi bu beyannamede buldu.

Herzen, toprak kölelerinin özgürlüklerine kavuşmalarını sağlayacak zorunlu koşulların olgunlaştığını yazmıştı. Kendisi de bir asilzade ve devrimci olduğu için özellikle orta halli asilzadelerin onun çağrısına yanıt vereceklerini düşünüyordu. O dönemde Rusya’daki yeni gücün –asilzade olmayan aydınlar– farkında olmadığından, aristokrasiye sesleniyordu:

“Bağımsızlık, özgürlük ve son yüzyılın tüm düşünsel ideallerine ulaşma arzusu bizim çevremizde doğmuştur. Hem diğer halklar ve hem de bizzat Rus halkı nezdinde Rusya’ya saygınlık kazandıran özverili azınlık sizin aranızdan çıktı. Murabyev, Pestel, Rıyle ve Bestujev sizin, sizlerin saflarından geldi. Sizlerin arasından çıktı Puşkin ve Lermantov. Ve nihayet, yabancı topraklarda da olsa Rus sözlerinin özgürce duyulabilmesi için yurdunu terk eden bizler de sizin bağrınızdan çıktık.”

Ancak yazısının sonraki satırlarında, sanki asilzadelere bağladığı umutların boşa çıkacağını öngörmüşçesine, Herzen cesurca uyarıyordu:

“Biz hâlâ size inanıyoruz... Neden doğrudan, zavallı kardeşlerimize hitap etmiyoruz: Kendilerinin bilmedikleri güçlerini hesaplamak, ulaşamadıkları olanakları onlara sağlamak, tahmin bile edemedikleri zaaflarınızı onlara açıklamak ve de onlara şunu söyleyebilmek için: Hadi kardeşler, baltalara sarılmanın zamanı geldi. Bu, köleliğin çağı değil, sarayda hizmet etmenin, angaryanın çağı değil; kutsal irade bu, bir durun, efendiler sırtınızda memnuniyetle keyif çattılar, kızlarınızı memnuniyetle kirlettiler; ihtiyarların kaburgalarında memnuniyetle sopa kırdılar... Hadi bakalım, çocuklar, saman, saman götürün efendilerin evlerine, paşa evlatları varsın son bir kez daha ısınsın.”

***

Liza bir sabah ‘Times’ gazetesinde okuduğu iki cinayet haberiyle sarsıldı. Cinayetleri, Fransız sığınmacı, işçi Barthelémy işlemişti. Liza bu adamla Herzen’in evinde karşılaşmıştı ve onun çekici, hafif çiçek bozuğu, esmer, keskin hatlı yüzü ve hummalı bir şekilde parlayan gözleri, inatçı, karamsar bakışları aklında kalmıştı.

Barthelémy, Ledru-Rollin’in yakın arkadaşlarından yaman avare ve yorulmak bilmeyen düellocu, sığınmacı Kurne’yi düelloda öldüreli henüz iki yıl olmuştu. O zaman iki aylık hapis cezasıyla kurtulabilmişti.

Bu sefer, Barthelémy gürültülü bir kavgadan sonra, birlikte karışık işler çevirdiği soda fabrikasının sahibini öldürmüştü. Sevgilisiyle fabrikatörün evine gitmiş. Arkadaşlarına anlattığına göre oradan Hollanda’ya, ardından da III. Napolyon’u öldürmek üzere Paris’e gitmeyi planlıyormuş. Ancak

tabancasını imparatora değil, ilk önce fabrikatörün kafasına, sonra da kendisine engel olmaya çalışan ilk polise boşaltmış. İkisini de öldürmüş.

İngiltere'de her yıl azımsanmayacak sayıda insan, faytonların, omnibüslerin, trenlerin altında kalarak can veriyor; her gün kocaman, siyah cenaze arabaları, mezarlıklara, İngiliz, Hollanda, Belçika çiçeklerinden örülmüş çelenkler ve her tarafı kapatılmış cenazeler taşıyor. Yaşayanlar bu düzenli "tasfiye"ye karşı tamamen ilgisizlerdi. 'Times' küçük puntolarla, yıllık gelirleri on bin sterlinden az olmayıp doğal yoldan ölenlerin isim ve adreslerini yayınlıyordu; dikkat çekici manşetler altında ise kısa spotlarla, kazalarda ya da dikkatsizlik sonucu ölenlerden söz ediliyordu. Bu son ölüm duyurularının bir kıymeti yoktu ve yirmi dört sayfalık saygın gazetelerin bir sayfasında yer alan sanayici ve borsacıların ilanları da her zaman onları önemli kılmaya yetmiyordu. Okuyucular, kaza istatistiklerine şöyle bir göz atıp hızla geçiyorlar. Ama buna karşılık, Anglosakson adaletinin gözübağlı tanrıçasına bir insanı kurban etmeyi vaat eden yargılama günlerinde Londra'nın eski Roma'dan hiçbir farkı kalmıyordu.

Ana cadde ve sokaklarda onlarca, yüzlerce gazete satışını garanti eden sansasyonel manşetler merak duygusunu kışkırtacak şekilde duyuruluyordu:

"Barthelémy itiraf etti...", "Barthelémy'nin tüyler ürpertici cinayeti...", "Barthelémy nasıl öldürdü?.." Noktalar ve yarım bırakılmış sözler, okuyucuların merakını kamçılamak amacı taşıyordu. Gazeteler, sansasyonel haberlerin olduğu günlerde tiraj patlaması yapıyordu. O anda dava henüz sonuçlanmamış, yargıçlar bir hükme varmamış olabilir; ama gazete yazıları, manşetler ve muhabirlerin uydurmalarına bakılırsa sanığa bir ceza biçilmiştir bile. Tarafsız olması gereken jüri üyelerinin kanaatlerini sanığın son sözleri ya da avukatların başarılı savunması değil, gazetelerin sokak çığırtkanlıkları belirler.

Kimi hukukçuların bu İngiliz usulü lince, bulvar basınının kışkırtmalarına karşı çıkma çabaları sonuçsuz kalıyordu. Bulvar basını, birinci sayfa manşeti için daha iyi bir kaynak bulma istek ve niyetinden yoksundu.

Nasıl eski çağlarda insanlar, az sonra arenayı kükreyişleriyle sarsarak, mahkûmu parçalayacak olan parmaklıklar ardındaki yırtıcı hayvanların nefeslerini hissetmeye çalışıyorduysa, İngilizler de aynı şekilde, dizilmiş harflerin parmaklıkları arasından bakıyorlardı. Spor bahisleri, terbiye ile

elde edilen soğukkanlılığı alt ediyordu. Bazıları, geleneksel, saygın idam sehpasını öneriyor; bazıları ise, gürültü koparan bir beraati savunuyordu.

Evlerin köşebaşlarına, kapıların önüne ölüm bahsi düzeneği kurmayı sadece önyargılar engelliyor. “Mahkûm edilecek mi, edilmeyecek mi?” Bu soruyu akıllara getiren, acıma ya da adaletin yerini bulması isteği değildi kesinlikle; sadece bilmeceyi çözme isteği, sonucu tahmin arzusuydu.

İngiltere’de parlamento seçimleri bile mutlaka iflas ettirici bir oyuna dönüşür. Kim çoğunlukta olacak, hangi parti kazanacak? Paralar yatırılır, sorumlular bilgi toplar. Büyük Britanya’nın ulusal bayram günlerindeki gibi insanlar gazete büroları ve oy sayma merkezlerinin çevresinde birikir. Klerkler, tezgâhtarlarda özverili bir edayla, soyluların akılsızlığına ve borsacıların kumarbazlığına uyarlar.

Parlamento seçimleri sırasında, hali vakti yerinde olan her aile, rantiye semtlerindeki her sokak, ünlü ve ünsüz herkes bu salgın hastalığa –aklını yitirmişçesine spekülasyon yapmak– yakalanmıştır.

“Üç yüz mebuslu, Tory’lerin çoğunluğuna yatırıyorum.”

“Yatırıyorum... Yatırıyorum... Yatırıyorum...”

Barthelémy’nin yargılanmasının son günlerinde, gazete okuyucularının gerginliği had safhaya varmıştı. Duyguları, horoz dövüşü seyircilerininkinden farksızdı. Sanığın geçmişi ve bütün yaşamı, İngiliz gazete okuyucularına son derece eğlendirici bir şekilde sunulmuştu. Barthelémy, eli yüzü düzgün biriymiş ve daha ellisinde bile değilmiş. Bir zamanlar bir polis öldürmüş, ardından da eski deniz asteğmeni Kurne’yi düelloda vurmuş, barikatlarda savaşmış, Belle-Ille hapishanesinden kaçmış. On iki jüri üyesi, ahşap parmaklıklarla çevrili bölümlerinde oturmuş, gizemli bir şekilde susuyorlardı. Tamamı küçük tüccar ya da işadamıydı. Verecekleri kararı hiç kimse önceden tahmin edemiyordu. Yurttaşlık görevi, sırasıyla bu on iki erkeği tekdüze günlerinden çekip almıştı ve bu “sorunun” çözümünü bulmalarını istemişti.

Barthelémy, suçunu inkâr etmiyordu ama cinayet nedenlerini açıklamayı reddetmişti. Tarafların savunmasını dinleyen hakim, melankolik bir edayla, cüppesinin üzerindeki tozları üflüyordu; soylu sınıfının Oxford’undan mezun, parlak bir laf cambazı savcı ise sanığın üzerine, ifşaatla dolu

iddianın kaldırım taşlarını acımasızca fırlatıyordu. Muhabirler, idam cezasının ve ona öngelen kârlı koşuşturmacanın kokusunu almışlardı. Onlara göre, idam kararı, davanın en güzel sonuçlanma şekliydi.

Ufukta sayısız röportajlar, sansasyonel ifşaalar, duygusal yaşam kesitleri görünüyor. Rahip, mahkûmun histeri krizine kapılmasına neden oluyor, başbakan bağışlamayı reddedecek, mahkûm itiraflarını yazacak ve bilinçsiz bir halde hümanist bir şekilde asılacak. Buradaki "hümanizm" darağacı ilmiğinin çok kaliteli olduğu anlamına gelmekte.

Barthelémy, tüm İngiltere'nin ilgisini çekmeyi başardı. Ceza mahkemesinin mütevazı görünüşlü taş binası milyonların gözlerini üzerine çekti.

Liza, kararın açıklanacağı gün mahkemeye gitmeye karar verdi. Kocaman, kirli binada, medeni hukuk davalarının görüldüğü salona yanlışlıkla girdi önce.

Mahkemenin üç hakimi, insanlarda korku ve saygı uyandırmak için geniş, siyah cüppelerle sarmalanmışlardı.

Yüzleri yaşlı kadınlar gibi kırış kırış, siyah peruklu hakimler, Liza'ya geri ve vahşi ortaçağ İngiliz kanunlarının simgesi gibi geldi.

Küt burunlu yüzleriyle, gri, fare gözlerini hakimlerin üzerine diken yazıcılar, onlara yaltaklanarak bakıyorlardı. Adliye yazıcıları, Kraliçe Victoria'nın paralı muhafızları ya da İngiliz polisi gibi, değişik türde insanlardı. Son iki meslek için temel, bazen de tek koşul; boy bos ve fiziksel güç ise, adliye de, iki büklüm olmuş raşitik memurlar ile mesleki hastalıkların bir dizi fiziksel, psikolojik göstergelerine genetik yolla sahip olmuş adliye memurlarının oğulları için bir tür barınaktı. Ses geçirmez adliye duvarları, kilisenin gotik tarzının ustaca taklidiydi. Şövalye kılıçlarının, feodal beylerin kalelerine çarpıp geri dönmesi gibi, sokak gürültüsü bu duvarları aşıp içeri giremiyordu.

Bu ortaçağ çatısının altında avukat ve hakimlerin mırıltıları dünyayı birkaç yüzyıl gençleştiriyordu sanki!

Siyah silindirini sıranın altına koymuş olan saygın davacı-burjuva, Liza'nın gözünde aniden, kısa pantolon ve parlak kaftan giymiş zengin bir

tüccara dönüşüyordu. Burjuvanın, deri kostüm üzerine gri, keten önlük takmış kalfası da buradaydı ama Liza onu da bambaşka bir kıyafetle görüyordu; gri bir setre ve tütün rengi pantolonla. Onların yerini, en büyük mirasçı sıfatıyla konuşan geçkin, evde kalmış, kızarık burunlu bir kız aldı. Halasının, evini ve tüm mal varlığını kedisine bağışlayarak dolaylı olarak kendisine bırakmış olduğunu kanıtlamak için çırpınıyordu.

“Ben kedilere bayılırım,” diye fısıldıyordu adeta miyavlarcasına, ölen kadının yeğeni.

“Saygın centilmenlerin daha önce duydukları gibi yeğeni sık sık yanlış davranışlar sergileyerek rahmetliyi üzmüştür ve saygın centilmenler acaba rahmetlinin mal varlığını sırf yeğenine bırakmamak için kedisine bıraktığını düşünmüyorlar mı?” diye soruyordu meslekdaşlarına, mahkemenin üç hakiminden biri.

Kız trajik bir ifadeyle ellerini savurmaya başladı ve sözü kendi avukatına vermeyi güçlükle kabul etti. Avukatın can sıkıcı konuşması, salonda, İngiltere’nin çiseleyen yağmuru kadar etki gösteriyordu ancak.

İngiltere’de kedilerin cadı ve büyücü sayılarak yakıldığı çağ gerilerde kalmıştı. Bunun en büyük kanıtı, sıklıkla onlara mal varlıklarının miras bırakılması, öte yandan da kedi mezarlığında, mezar taşları üzerinde yer alan fotoğraflar ve anıtlardı; tüm bunlarla kedilere duyulan sevgi dile getirilmiş oluyordu.

Liza salondan çıktı.

Üst sınıfın temsilcileri olan avukatlar, ince, beyaz kaküllerini kibirli kibirli sarsarak soğuk koridorlarda yarışırcasına koşuşturuyorlardı. Mahkemelere girme hakkından yoksun olmakla birlikte çoğunlukla davaların sonucunu belirleyenler ise statü bakımından üst sınıf temsilcisi meslekdaşlarından daha alt seviyedeydiler. Birçok haktan yoksun olan ikinci sınıf bu avukatlar, soruşturmayı yürütüyor, iddia ya da savunma için kanıtlar araştırıyor, düşmanı ustaca yoklayıp zayıf yerlerini buluyorlardı. Gidişatı belirleyen işinin ehli bu adamlar, nihai hesaplaşma sahnesinde yer alamıyorlardı. Onların yerine avukatlar ve savcılar söz düellosu için kılıçlarını çekiyorlardı. Sorumlulukları avukatlar ve onların yardımcıları arasında paylaştırmak, –rüşveti önlemek, şikelerin önüne geçmek amacıyla

uygulanan başarısızlığa mahkûm kurnazlıklardan biri– işgüzar bir Anglosakson Süleyman'ı tarafından keşfedilen ve ezelden beri geçerli olan bir uygulamaydı.

İngiliz Ceza Hukuku mevzuatında, reşit olmayanlar için fiziksel cezalar öngören kanun hâlâ yerini koruyordu. Uslanmaz oğlundan şikayetçi bir baba, on yedi yaşındaki delikanlının kırbaçla dövülmesine neden olmuştu. İtaatsiz oğul, ortaçağ zihniyetli kişiler tarafından belirlenen kurallar uyarınca kırbaçlanmıştı.

Liza, Barthelémy'nin yargılandığı kocaman salona girdi.

Sanık oldukça sakin görünüyordu ve sadece, uzamış sakalının gölgelediği yüzündeki koyu mavi gözlerinde hoşgörüsüz bir alev yanıyordu.

"Siz asılmak suretiyle idam edileceksiniz. Tanrı sizi bağışlasın!" diye okudu son kararı hakim. Rahatladığını gösteren bir jestle, tozlu, beyaz peruğu kafasından indirdi ve kendini yavaşça koltuğa bıraktı.

Liza, hızla çarpan kalbini eliyle bastırarak hava alabilmek için kendini dışarı attı. Nefes nefese kalmıştı.

"Garip, ruh hastası olduğu açıkça görülen adamın akıbeti! Ne kadar trajik, kanlı bir akılsızlık!" diye düşünüyordu Liza. "Brütüs olmak istiyordu ama bir katil, iki insanın hayatını anlamsızca söndüren, toplum için zararlı bir canavar olarak ölecek!"

Tüyleri ürperdi. Kürküne sarıldı, yanından geçen arabayı durdurarak evine gitti. Ama orada da sakinleşemedi. Liza, sönen şöminenin önünde ağır ve üzüntülü düşüncelere dalarak bütün geceyi uyumadan geçirdi.

Her idamın infazında olduğu gibi bu sabah da şafak sökerken hapishane kapılarının önünde binlerce insan birikmişti: Kürk mantolu ya da yırtık pırtık eski ceketler giymiş kadınlar, restoranlardan çıkıp doğruca buraya gelen fraklı erkekler, fabrikalara giden işçiler... Duvarın ötesinde sükûnetle bir insanı asıyorlardı ve kalabalık gözlerini kerpiç duvara dikmiş sessizce duruyordu.

Barthelémy yiğitçe ölüme gidiyordu. Sevdiği kızın saçından bir tutam istedi ve cellat kendisine yaklaştığında onu avucunda sıktı.

İnfaz anında, saat sekiz buçukta; erkekler keplerini, silindirlerini, kalpaklarını ve şapkalarını başlarından indirdiler. Kısa bir süre sonra kilit gıcırdadı ve dış kapının eşiğinde bir polis göründü. Kasketini gözlerine kadar indirmişti. Dolayısıyla sadece siperliği ve sivri çenesi görünüyordu. Koyu renk, ahşap kapıya beyaz bir kağıt tutturdu; kağıtta, Barthelémy'nin idam kararının en insancıl şekilde uygulandığı, oldukça kibar birkaç sözcükle ifade edilmişti.

Saat sekiz kırk beşte, hapishanenin önü ıssızlaştı. Merakları tatmin olan seyirciler gündelik işlerine döndüler. Hapishane duvarları önünde infazı izleyememiş olanlar, muhabirlerin gazetelerde yazdıkları ayrıntılardan zevkle bardaklarına kan dolduruyorlardı. Hakim ve savcı artık kim bilir kaçıncı kez kiliseyi ziyaret etti.

"İnsan Tanrı tarafından yaratılmıştır ve ona aittir." Dinsel inançları ne olurlarsa olsun; ister katolik, ister İngiliz devlet kilisesi yandaşı, her Britanyalı beşikten mezara dek bu bilge söze göre hareket etmek zorundadır, çünkü İngiliz mahkemeleri de bu cümleye göre hareket eder.

Barthelémy ile birlikte bir kişi daha asılmış oldu.

İngiltere'de, intihar eden kişiye, başkasının malına tecavüz etmiş biri olarak bakılır. Çünkü onun yaşamı kendisine ait değildir. İntihar amacıyla kendilerini sulara bırakan, suya düşmeleri mantıklı bulunmayan, silahlı intihar girişiminde bulunan insanlar, bir şekilde kurtulduklarında, onları büyük acılar bekliyordu. Tarifsiz bir acımasızlıkla yargılanmak ve çoğu durumda tekrar öldürülmek üzere kurtarılıyordu bu zavallılar. Bu tür kişiler, katil, kendi kendilerinin katilleri olarak görülür ve bağışlanmaz bir suç işlemişçesine yargılanırlar.

Çaresizliğe kapılan, yaşama isteğini ve gücünü yitiren kişilerin acısını paylaşma duygusu, bu ülkeye yabancıydı. İntihar girişimi en iyi olasılıkla bir akılsızlık belirtisi sayılıyordu.

İnsan vücudunun suyun derinliklerine batarkenki irkilişi ve su sesinden çok daha korkunçtu kıyıdan gelip geçenlerin alayları kahkahaları.

"Bari daha sıcak havaları bekleseydin, bu soğukta insanda ölme isteği olmaz."

“Belki de suni teneffüsle kurtaracak ve sonra da darağacında teselli edecekler.”

“Delileri intihar paklar.”

Mahkeme de aynı düşüncedeydi.

“Tanrı sizi bağışlasın,” dedi hakim, ölüm kararını okuduktan sonra.

Barthelémy’nin idam edildiği gün Herzen’i ziyaret etti Liza. Genç kadın bezgin, karamsardı ve konuşma isteği yoktu. Ölüm cezasının infazı, tıpkı savaş gibi havayı kızdırıyor, onu boğucu, ezici bir güç haline getiriyor.

“Ne hazin ve acı bir son!” diye fısıldadı Liza. “Küçük bir tüccarın ve rastlantı sonucu müdahale eden bir polisin katili olarak asıldı.”

“Evet, Barthelémy gerçek bir terörizm manyağıydı. Üçüncü Napolyon’u öldürmeyi düşlüyordu ve tüm yaşamını despotizmi değil despotları yok etmeye adamıştı. Mantıksızlığı ve fanatik dargörüşlülüğü onu mahvetti. Çok yazık oldu. Barikatlarda cesurca çatışıyordu ve ustaca konuşabiliyordu. Dolayısıyla devrime çok daha yararlı olabilirdi. Onun konuşmasında, çağdaş Fransız dilinin üç hastalığı yoktu: Devrimci jargon, hukuki ifadeler ve hastabakıcılara özgü laubalilik.”

Aleksandır İvanoviç biraz sustuktan sonra, ardında koyu gri bir bulutun gözüktüğü pencereye yaklaşıp, kalın dudaklarını büktü ve şöyle dedi:

“Barthelémy yakalandığında, davanın baştan kaybedilmiş olduğunu bilmesine karşın kendisini parasız olarak savunacak bir avukat bulundu. Avukat mahkemeden sonra Barthelémy’yi ziyaret etmiş. Tutuklu, teşekkür etmek için paltosunu vermiş. Ve bilin bakalım ne olmuş. Avukat da zaten bu paltoyu isteyecekmiş.”

“Neden?” dedi şaşırmış olarak Liza. “Anımsadığım kadarıyla Barthelémy’nin giysileri mütevazılıktan de öte, hırpaniydi.”

“Evet, bir dinleyin,” diye anlatmaya devam ediyordu Herzen. “‘Tabii ki onu giymeyi düşünmüyorum’, demiş mahkûma şu açıkgöz avukat. ‘Ama bu palto artık benim tarafımdan satılmış bulunuyor; üstelik oldukça uygun bir fiyata.’ ‘Kime?’ diye şaşırmış Barthelémy: ‘Madam Tussaud’ya; onun garip galerisi için,’ diye yanıt vermiş en ufak bir sıkılma bile duymadan,

hukukçu. Barthelémy sarsılmış. Kendisini darağacına götürdüklerinde, paltosunu asla avukata vermemeleri için görevliye yalvarmış.”

Liza, uzun süre, Barthelémy’nin anlamsız ve utanç verici sonunu düşünmekten alamadı kendini. Sığınmacılara yardımlarla ilgilenerek, Herzen’in verdiği ufak tefek görevleri yerine getirerek ve günlük koşuşturmalara gömülerek günlerini doldurmaya, yalnızlığını düşünmemeye çalışsa da, yalnızlık duygusu gittikçe şiddetleniyordu.

Liza, bir gün, Özgür Rus Basımevi’nde, Polonyalı sığınmacı Vortzel’le tanıştı. Bu zayıf, bitkin yeni tanıdık, soylularınki gibi ince yüzü ile, tüm sınamalardan metin bir şekilde geçen Gracchus kardeşleri anımsattı Liza’ya. Onu peleriniyle meydanın kemer altında, ayaklanmış halkın karşısında ateşli bir konuşma yaparken görür gibi oldu.

Kont Stanislav Vortzel zengin ve soylu biri olarak doğmuştu. Doğa ana onu cömertçe sağlık, çekicilik ve beceri ile ödüllendirmişti. Daha çocukluğunda, bir insanın düşleyebileceği her şeye sahipti. Bakıcılar ve seçkin öğretmenler, ona bir yaşına girer girmez Fransızca, İngilizce ve Almanca öğretmeye başlamışlardı. Ansiklopediler doğrultusunda eğitim gördü ve çok iyi bir matematik eğitimi aldı. Kaşovs ailesinin güzel kızı Salomeya onun karısı oldu ve aile mutluluğunun çemberini tamamlamak üzere bir oğul ve bir kız doğurdu. Görünüşe göre, Vortzel’in yıldızı parlaktı. Ama otuzuna yaklaştığında başına gelenler, sonradan Budist olmayı seçen, Sakki sülalesinden bir prensin yaşadıklarını konu alan destanla benzerlikler gösteriyordu. Halkın acılarını, o andan başlayarak sonsuza dek kendisinin mistik tanrısı olacak olan Polonya’nın esaretini fark etmeye başladı. Kendi sınıfından insanların anlamsız yaşamları, şatafatı, onda tiksinti yarattı. 1830 Polonya ayaklanması genç kontun geleceğini belirledi. Vortzel, Polonya’nın özgürlüğü için asi ordunun saflarında çarpıştı. Yenilgiden sonra, ünlü önder Romanin’in birlikleriyle Galiçya’ya çekilmişti. O tarihten itibaren Stanislav Vortzel, yurdundan koparak yabancı ülkelerde sığınmacı olarak yaşamak zorunda kaldı. Karısı ve çocukları onu unuttular ve bir daha asla adını anmadılar.

Vortzel için düzensiz, göçebe bir yaşam başladı. İnsanların büyük bir hırsla elde etmek ve korumak istedikleri her şeyi; toplumsal konum, zenginlik ve aşkı o elinin tersiyle itti.

Otuz yaşına geldiğinde, kader onu Paris’te, kendisi gibi fanatik birisi olan Mazzini’nin şahsında yaşamı boyu birlikte olabileceği bir dostla karşılaştırdı.

Her ikisi de dindar denilebilecek ölçüde inanç dolu, azimli, çelik iradeli ve her zaman tam bir feragate hazırdı. Coşku ve esini, her türlü teoriye ve bilimsel genellemeye üstün tutuyorlardı. İkisi de, tek tek kişilerin kaderine inanmakla kalmıyor, aynı zamanda bütün halkın bir alınyazısına sahip olduğuna, devrim yolunun önceden belli olduğuna inanıyorlardı. Kendilerini özgürlüğün misyonerleri ya da devrimci haçlı seferlerinin şövalyeleri olarak görüyorlardı. Vortzel’in mavi, Mazzini’nin ise siyah gözlerinde fanatikçe adanmışlığın şiddetli ateşi hiç sönmüyordu. “Genç İtalya”nın önderiyle yakınlaşan Vortzel, Polonya ulusal bağımsızlık mücadelesini Avrupa’nın ortak, cumhuriyetçi demokrasi hareketiyle birleştirmek istiyordu. Polonyalı soylularından Çartoriyski ve Potozki ile ilişkilerini kesen Vortzel, Lelevel ile yakınlaşmıştı.

Stanislav, 1848 yılında, Lamartine’e giden temsilciler heyetinin başındaydı ve Rus çarlığının esareti altında ezilen uluslar için Fransız hükümetinden aktif yardım talep etti.

“Mücadele sırasında yapılan her yoklamayı,” demişti o zamanlar Vortzel, Cumhuriyetin dışişleri bakanına, “özgürlük mücadelesi için yapılan her çağrıyı, Polonya şöyle yanıtlayacaktır: Ben buradayım! Ezilen bütün halkların ilk çağrısıyla yardıma koşmaya ve onların kurtuluşunda Polonya’nın da kurtuluşunu görmeye hazırım.”

Haziran yenilgisinden sonra, Fransa’dan sürülen Stanislav Vortzel, Londra’ya sığındı. Yoksulluk çekti, astım nöbetleriyle ağır hasta yattı, ama fiziksel olarak yok oluşa doğru gitmesine karşın ruhen son derece sağlıklıydı, iradesi hâlâ çeliktendi. Saçları ağarmış, halsizleşmiş, zayıflamış olsa da yolundan sapmamış, bütün yaşamı boyunca, Polonya’nın özgürlüğü için Rus çarlığına karşı mücadele etmişti. Ve Londra’da baskı makinesinden ilk Rus devrimci bildirisi çıktığı gün mutluluktan adeta boğulurcasına Herzen’e şöyle diyordu:

“El ele yürüyeceğiz, hedefimiz aynı, düşmanlarımız aynı!”

Ve o andan itibaren Özgür Rus Basımevi, Polonya Basımevi ile birleşti.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

SINAMALAR

Düşünce ve kaygılarını not ettiği günlüğüne şunları yazdı Liza: “Kendimi bir sandalyede eğreti oturur gibi hissediyorum ve sanki her an düşecekmiş gibiyim. Erkek olsaydım eğer, ne yapacağımı bilirdim. Ancak kadın, eşitliği arzulamanın yanı sıra bir başka yüce amaç daha taşır. Eğer doğurmuyorsa, bir çocuk eğitmeli, öyle ki, dünyaya gerçekten iyi bir insan daha kazandırmalı. Eğer bunu bütün kadınlar anlayabilseydi dünyada ne harika insanlar olurdu.”

Uzun kararsızlıklar sonucunda Liza, eğitmek üzere yeni doğmuş öksüz bir bebek edinmeye karar verdi.

Başkentin kenar mahallelerinden birinin yakınlarındaki, kömür dumanından kararmış alçak “Kraliçe Charlotte” doğumevinin üzerinde çamurlu, taştan bir leylek heykeli, gagasında bir çocuk tutuyordu. Liza dar bir koğuşa girdi. Lohusaların yoksul yatakları üzerindeki kirli, sarı duvarlara, hayırseverlerin adlarının yazılı olduğu tahtalar çivilenmişti.

“Ne tiksindirici,” diye düşündü Liza.

“Zenginler, yardım ettikleri insanlara, bundan böyle kendilerine borçlu olduklarını anımsatma zevkini asla kaçırmıyorlar. ‘Kraliçe Charlotte’ doğumevinde, kadınlara, yaşamları bir sadaka verirmiş gibi bağışlanıyor.”

Koğuştaki kadınlar, Liza’yı, kendilerini sürekli, hatta doğum sancıları sırasında bile takip eden, adları tahtalara yazılı hayırseverlerden biri sandılar. Yılışarak gülümseyip teşekkür ettiler.

Annelerin yataklarının başucuna tutturulmuş örme hamaklarda gri paketleri andıran bebekler yatıyordu. Bir koğuşta, şişman bir leydi ve ona eşlik eden papaz, lohusalara çocuklarını vaftiz etmeyi öneriyordu. Hastabakıcı, koğuşa, su dolu bir tekne getirdi ve kısa, anlaşılmaz bir dua mırıldanan rahip yeni ruhu kendi kilisesine kazandı.

Büyük, basık, rutubetli, her zaman soğuk koğuşlar, yoksul Wetchanel kenar mahallesindeki paralı barınaklar kadar kasvetli ve bakımsızdı. Pis

çarşaflar, rengi atmış battaniyeler, kırık tabureler ve çatlamış maşrapalar, kullanıcılarının yoksulluğunu, hasta dosyalarından çok daha iyi anlatıyordu.

Seçmesi için Liza'ya, anneleri doğumda ölen birkaç çocuk gösterdiler.

"En zayıf olanını almak istiyorum," diye rica etti Liza. "Bakın," diye devam etti, "bu kırılgan varlığın yaşama savaşı, beni ona, sadakatin güçlü bağıyla bağlayacaktır. Ayrıca bu hasta çocuğa ben, onun yaşamasını sağlayacak özeni göstereceğim."

İngiliz kadın şaşkın şaşkın başını sallıyordu.

"Hangi Hıristiyan mezhebine bağlısınız?" diye sordu kadın. Liza, Ann adında, cılız bir bebeği almaya karar verince.

Liza gülümsemesine engel olamadı:

"İnanır mısınız, ben günah çıkarmayalı on beş yıl olmuştur."

Liza, evlatlık edinerek Asya adını verdiği kızın etrafında dolaşan ölümle bir ay boyunca savaştı. Galip çıktığında ise, günlüğüne şöyle yazdı:

"Bu çocuğu ben doğurmadım ama ölümü yenerek ona yeniden hayat verdim. Onu öz annesinden daha mı az seviyorum sanki? Beşiğin başında geceleri beklemek, saçları çıktığında ve ilk gülümsemesinde duyulan sevinç, yüreği parçalayan endişeler, her saat gösterilen küçük özenler ve nihayet onun yaşayacak olmasından duyulan mutluluk; işte beni bebeğime sonsuza dek bağlayan, görünmez, güçlü göbekbağı. Aştığım her tehlikeden sonra, sadece sevgiyle korunabilen minik, savunmasız varlığa karşı duygularım artıyor."

Çocukla meşgul olan Liza, birkaç ay hiçbir yere gitmedi. Bu arada Herzen kısa bir mektupla, yeni adresini bildirdi. Gölgeli, güzel, Richmond Park'ın yakınındaki evini terk edip Londra'nın öbür ucuna yerleşmişti.

Berrak bir sonbahar gününde, Liza, Herzen'i Finchley Road'da arayıp buldu. Dar ve uzun, iç karartıcı, çakıl döşeli küçük bahçeyi ve Londra'daki binlerce benzeri gibi hiçbir şeyiyle dikkat çekmeyen, gri, kasvetli binayı beğenmedi.

Fransız hizmetkâr, misafiri çalışma odasına götürdü.

Liza’yı gören Herzen, kocaman yazı masasının ardından çıkıp onun eldiven giymiş ince elini, büyük yumuşak avuçlarının içine aldı.

“Hoşgeldiniz, sevgili yurttaşım,” dedi samimi bir sesle. “Çocuklar ve hatta o soğuk Fräulein Meysenberg bile sizi özledi. Bugün Mazzini’nin ta kendisini göreceğiniz için seviniyorum. Onunla tersaneye, korkusuz Garibaldi’nin gemisine gitmeyi düşünüyoruz. Kendisi, Güney Amerika’dan henüz geldi. Siz de duymuşsunuzdur herhalde, bu büyük savaşçı, yine küçük bir yelkenlinin kumandanı oldu.

Liza sevindi:

“İşte şans buna denir. İtalyan özgürlük hareketinin önderini ve özellikle Mazzini’yi hep görmek istemişimdir. Sanırım kendisi, eşi görülmemiş bir hatip, inançlı ve yurtsever.”

“Ve örgütçü,” diye canlandı Herzen. “Mazzini kendi döneminde, tek amaçları birlik ve özgürlük olan, aralarındaki bağ da bu hedef üzerinden kurulan, bütün İtalya çapında illegal topluluklar örgütledi. Böylesine eşsiz, cesur bir örgütlenme daha önce hiçbir yerde görülmemiştir. Saflarına polis asla sızamamıştır. Daha neler, neler. Kaçakçılar, papazlar, posta arabalarının kondüktörleri, meyhaneciler, soylular, tüccarlar, sosyete hanımları ve köylü kadınlar şu ya da bu şekilde ‘Genç İtalya’ya katılıyor, yardım ve itaat ediyordu.”

“Duyduğuma göre, çok sayıda Mazzini yanlısı, Napolyon’un memurlarıyla yakınlaşarak ‘Genç İtalya’dan ayrılmış. Mazzini’nin ünü 1849 yılında doruğa ulaşmış ve şimdi sönmek üzereymiş. Doğru değil mi?” diye sordu Liza.

“Evet, kısmen. 1848 yenilgisinden sonra yaşanan başarısızlıklar Mazzini’yi yıprattı ve hatta kin tutmasına neden oldu. Ama onun gibi insanlar asla yılgınlığa kapılmaz. İşleri ne kadar kötü giderse gitsin onlar bayrağı daha yükseklere kaldırırlar. Her şeylerini kaybedince de mücadele etmek için yeni olanaklar yaratırlar. Kadere meydan okuyan bu tutarlılık ve inançta, yorulmak bilmez faaliyette, kitleleri mıknatıs gibi çeken bir güç var. Büyük adamlar bazen deliliğin sınırında yaşayabiliyorlar. Şundan kesinlikle eminim: Halkları zafere götürecek olan akıl ve mantık değil, inanç, tutku ve öfkedir.”

Tam o sırada kar beyazı bir sakalla çevrili, sert, güçlü yüz hatları olan, düzgün boyunlu, düşük omuzlu, uzun, yakışıklı, şişman bir adam olağanüstü hafif adımlarla Herzen'in çalışma odasına girdi. Derin, inatçı çizgiler, çıkık alnı ve yanakları üzerinde belirgin bir şekilde göze çarpıyordu. Kocaman parlak gözleri, etkileyici, aynı zamanda da hüzünlü bakıyordu. Elinde yanan bir puro tutuyordu.

"Viva Mazzini, Viva İtalya!" dedi neşeyle Herzen ve misafirini karşılamak için doğruldu.

"Viva Rusya!" diye içten gülümsedi Mazzini. Yüz ifadesi birden yumuşadı ve saydamlaştı. "Garibaldi, bizi kahvaltıya bekliyor, gecikmeyelim," diye hatırlattı.

Kısa bir süre sonra Herzen, Liza ve Mazzini, West İnd doklarındaydılar. İsmi kahramanlık halesiyle çevrili ve bütün dünyaca tanınan Garibaldi'yi kafasında tasarlarken heyecanını saklayamıyordu Liza. Kâh Roma'nın gönüllü milis kuvvetlerinin saflarında bir mücadeleci ve önder, kâh denizci olan bu yiğit adam nasıl biriydi? Ama güverteye çıktığında, boynunda alacalı fular, başında rengi solmuş kasket, sırtında ise, noter ve seyyar komisyoncuların giydiği türden açık renk bir paltosu olan, yüzü tamamiyle sıradan, kısa boylu, bodur adamı görünce düş kırıklığını saklayamadı. Garibaldi ve İtalyanlardan oluşan tayfası, Güney usulü el kol hareketleriyle misafirleri karşıladılar.

Kahvaltı kaptan kamarasında hazırlanmıştı. Ananaslar, muzlar, hindistan cevizleri, mangolar masayı süslüyor ve geminin çok kısa bir süre önce ekvatordan geçtiğini gösteriyordu. Garibaldi'nin, az bulunur türden güleryüzlü bir evsahibi ve hoşsohbet biri olduğu ortaya çıktı. Güney Amerika'dan İngiltere'ye gelirken yolda yaşadıkları maceraları canlı, renkli bir dille anlatıyordu ve Liza, fırtına esnasında kendisi de okyanustaymışçasına heyecanlanıyor, ekvatorun yeşil sularını zevkle izliyor, adalardaki ve Yeni Dünya'nın uzak ülkelerinin yerlilerinin tuhaf geleneklerini görür gibi oluyordu.

İtalyan halk önderinin önemini ve yeteneğini gittikçe daha iyi anlıyordu. "Garibaldi, şimdilik güç topluyor ve aslan misali pusuya yatmış, kurbanının üstüne atlayacak anı kolluyor," diye düşündü Liza.

İstiridye ve şarap ikram edildi. Mazzini Kuzeyli misafirler için kadeh kaldırmayı önerdi. Kadehler boşalınca Herzen konuştu:

“Biz Ruslar ve siz İtalyanlar birçok bakımdan benzeşiyoruz. Zaaflarımız da aynı.”

“Evet, İtalyanlar da efendi efendi çalışmayı zevk saymazlar. Böyle bir işin verdiği endişelerden, yorgunluktan ve zaman darlığından hoşlanmazlar.”

“Dolçe far piente: Düşünceye dalmanın tatlı tembelliği! İşte, Romul ve Romulus döneminden beri biz bunun düşünü kuruyoruz,” diye espri yaptı Mazzini.

Hep beraber gülüştüler.

“Bizde, Rusya’da sanayi, İtalya’da olduğu gibi geri kalmış,” diye yeniden konuşmaya başladı Herzen. “Tıpkı sizde olduğu gibi bizde de harika topraklarımızın altında, derinlerde, henüz insan eli değmemiş defineler var. Bunun içindir ki, diğer Avrupa ülkelerini kemiren bayağılık henüz Rus ve İtalyan halklarının geleneklerine bulaşmamış.”

“Her iki halk da, her şeyi göze alarak, tiranlarla savaşıyor. Ya özgürlük ya ölüm!” diye yüksek sesle kadeh kaldırdı Garibaldi.

“Ya özgürlük ya ölüm,” diye somurtarak tekrarladı Mazzini. “Güzel sözler... Guiseppe, daha uzun süre denizlerde gezginlik yapmayı düşünüyor musun? Senin yerin karada, Roma duvarında.”

“Zamanı değil. Daha bekle,” diye barışçıl bir tonda yanıt verdi Garibaldi.

“Beklemek istemiyorum. Davamıza ihanet etmek istemiyorum.”

“Dostum, ne zaman anlayacaksın, yenilgi sadece ordunun gövdesini değil, ruhunu da güçsüz düşürür. Eğer bir ayaklanma, şu anda olduğu gibi, yenilgiye mahkûmsa, ben her türlü isyan denemesine kesinlikle karşıyım. İyi savaşçı, ateş edeceği zamanı bilir.”

“Saçmalık. Geç bile kalındı. Kullanılmayan silah paslanır. İtalya çoktandır hazır. Biz geç kalıyoruz ve bununla İtalya’ya değil, düşman Avusturya’ya güç veriyoruz. Güç toplayan biz değiliz. Gecikme; rezalet ve ölüm demektir!” Mazzini kalktı, ayağıyla sandalyeyi itti. Yüzü sararmış,

gözleri ağır hastaymışçasına buğulanmıştı. İzmariti parmaklarıyla öyle bastırdı ki, un ufak etti. Liza, Herzen'den, Mazzini'nin hiçbir itirazı kaldıramadığını duymuştu.

Garibaldi de kalktı. Sakin görünüyor hatta gülümsemeye çalışıyordu ama kaşları çatılmış ve bir şakağından diğerine uzanan kesintisiz, geniş kapkara bir çizgi oluşturmuştu. Kamarada, havasız bir boşluktaymışçasına boğucu bir sessizlik oldu. Kısa bir süre önce fikirdaş olan iki kişi şimdi surat asmışlar ve birbirlerinin üzerine saldırmamak için kendilerini zor tutuyorlardı. Liza boğulur gibi oldu.

Tehlikeyi engellemek isteğiyle Herzen, yeleğinin cebinden altın oymalı, kocaman, bir yol saati çıkardı ve Garibaldi'ye hızlı hızlı bir şeyler söyleyerek misafirperverliği için teşekkür etmeye başladı.

Mazzini'nin dışında herkes güverteye çıktı. Liza'yı evine bırakırken, Herzen faytonda, az önce ayrıldıkları iki ilginç İtalyan hakkında düşüncelerini açıklıyordu.

"Mazzini ve Garibaldi gibi insanlar, ancak İtalya'da ve üstelik her çağda yetişir. Bunlara istediğin adı verebilirsin, örneğin: Komplocu, yurtsever, maceraperest, çilekeş; ama onlara yakıştıramayacağın tek sıfat sıradan, bayağı, dar kafalı burjuvalıktır. Dünyayı iyilik ve kötülükleri ile şaşırtıyor, kendi irade ve arzularının gücüyle de hayran bırakıyorlar. Hamurlarında huzursuzluk mayası var ve bu da kendini daha çocukluk yıllarında belli ediyor. Ruhlarının derinliklerinde, özveri ve intikam duygusu yan yana yaşıyor. Yakınlarının yaşamları gibi kendi yaşamlarına da değer vermiyor, kolayca harcayabiliyorlar. Onların zaaflar uçurumunda, pırıl pırıl antik değerler de var. İtalya'ya karşı gösterdikleri feragat ve sadakatle ulu birer insandırlar. Onlar olmadığı sürece de İtalya ne bağımsız ne de özgür olabilir."

***

XIX. yüzyılda çok sayıda acımasız savaş yaşanmıştı.

Yüzyılın ortalarına doğru, İngiltere, dünyanın en güçlü sanayi ülkesi idi. Ekonomik kriz korkusu, İngiliz burjuvazisini, yeni sürüm alanları aramaya itiyordu. İngiliz ve Fransız sanayiciler, finansçılar, tüccarlar; Karadeniz ve

Akdeniz kıyılarına dağılmış, can çekişen Osmanlı İmparatorluğu'nun topraklarına ve toprak köleliği sistemini yaşayan, geri kalmış Rusya'nın sınırsız zenginliklerine şehvetle bakıyorlardı. Bu zenginler, bir an önce sultanlık Türkiyesini tamamen kendilerine bağımlı kılıp sömürge haline getirmeye çalışıyorlardı. Rusya İmparatorluğu'nu ise, Karadeniz tarafından sıkıştırıp boğazları kontrollerine almayı hedefliyorlardı.

I. Nikolay da, bir zamanlar dev bir güce sahip olan Doğudaki komşusunun güçten düşmesinden yararlanmak istiyordu. İmparator, Rus toprak ağaları ve tüccarları için, Karadeniz'deki boğazlarda uygun bir düzen oluşturmaya ve Türkiye'nin Balkan eyaletlerinde yaşayan Slav halklar üzerinde etkisini artırmaya uğraşıyordu. Zaferle çıkacağı bir savaş, Rus çarının ülke içindeki toprak köleliği sistemini güçlendirmesine yardımcı olacaktı.

Batılı devletler tarafından kışkırtılan ve onların çok fazla etkisinde kalan sultan, bu arada Kırım ve Kafkasya'yı ele geçirmeyi düşlüyordu. Böylece Osmanlı İmparatorluğu ve Balkanlar, emperyalist ülkeler arasındaki keskin çelişkilerin düğüm noktası ve aynı zamanda Balkan halklarının yabancı tiranlara karşı verdikleri amansız mücadelenin arenası özelliği kazanıyordu.

Şubat Devrimi'nin yenilgisinden sonra, I. Nikolay, Orta Avrupa'da hakimiyet sağlamış görünüyordu. Artık onu I. Napolyon'la kıyaslıyorlardı. Ancak Nikolay'ın hakimiyeti, İngiltere ve Fransa tarafından kışkırtılan bir tehditle karşı karşıya kalmaktaydı. Onların kışkırtmasıyla Osmanlı İmparatorluğu, Rusya'ya savaş ilan etti. Böylece, o sırada mutlak bir güce sahip Başbakan Palmerston'un uzun yıllara dayanan düşü gerçekleşti. Deniz savaşları tarihinde savaş yelkenlileriyle yapılan savaşların son büyük çarpışması olan Sinop Savaşı –Amiral Pahimov'un filosu, dört saat içinde Türk donanmasını tamamen batırmış, Osman Paşa donanmasının komutanını ve kurmaylarını esir almıştı– İngiltere ve Fransa'nın Rusya'ya karşı açıkça savaşa katılmalarının bahanesi oldu.

Palmerston Hükümeti, Türkiye'yi kendine tamamen bağımlı kılmakla yetinmek istemiyor, aynı zamanda Kırım'ı ele geçirmeyi, Kafkaslar'a yerleşmeyi ve Gürcistan'ı ilhak etmeyi düşlüyordu. Fransa imparatoru ise, Rusya ile savaşmaya karar vermişti, çünkü kendisi gibi, Fransız bankerleri de Türkiye ile oldukça güçlü finansal ilişkiler kurmuşlardı. Dünya

gericiliğinin kodamanlarının, Nikolay’a besledikleri kin, Fransız ve İngiliz halkları arasında da görülebilirdi.

Marx ve Engels, uzayıp giden savaştaki değişen durum ve güç ilişkilerini ayrıntılarıyla inceliyorlardı. ‘Rus Malülü’nden ve Petersburg’da yayınlanan ‘Kuzey Yıldızı’ndan, ‘Roma Gazetesi’ ve ‘Belçika Yorumu’ndan, İngiltere, Amerika ve Almanya basınından, çok çeşitli savaş bilgileri alıyorlardı. Birbiriyle çelişen bildiri ve bültenleri karşılaştırıyor, askeri haritaları inceliyor ve savaşan tüm orduların hareketlerini izliyorlardı. Marx ve özellikle Engels, Kırım operasyonlarının gidişatı hakkında düzenli bir şekilde ‘New York Daily Tribune’ gazetesine haber ve yorumlar yazıyordu. Gazetenin yayıncısı Dana da sık sık bu yazıları başyazı olarak yayınlıyordu.

Aleksandır İvanoviç Herzen’in oturduğu yer, Dean Street’e uzak sayılmazdı.

Marx ve Herzen birkaç yıldır adada yaşıyorlardı. Ancak hiç karşılaşmadılar ve birbirlerini düşmanca yargıladılar.

Herzen, Kırım savaşında I. Nikolay’ın Konstantinopolis’i ele geçirmesi durumunda Rusya’da otokratik-toprak köleliği sisteminin yıkılacağını ve tüm Slavların nihayet birleşebileceğini iddia ediyordu. Ona göre, Ayasofya’nın üzerindeki hilal ve yıldızlı bayrak kopartılıp alınacak ve Bizans’ın başkenti eski ihtişamına ve saygınlığına kavuşacak, işte o zaman yeni bir devir başlayacaktı: Birleşik, demokratik ve sosyal Slav federasyonunun devri.

“Slavların barış çağı geldi... Bu Slav barışı, bayrağını nereye dikecek? Etrafında toplanacağı merkez neresi olacak? Bu merkez, ne rokoko stilinde bir Alman şehri olan Viyana, ne yeni Alman stilindeki Petersburg, ne bir katolik şehri olan Varşova, ne de fazlasıyla Rus olan Moskova olabilir. Birleşik Slavların gelecekteki başkenti Konstantinopolis olacak.”

Marx buram buram panslavizm kokan bu tumturaklı sözlere çok güldü. Herzen’in, uluslararası işçi hareketi için tehlike taşıyan bu yanlış fikirleri karşısında suskun kalamazdı.

Herzen’in sıkça kapıldığı ideolojik kararsızlıklar, toprak soylusu libarellerle kurduğu yakın ve kalıcı ilişkiler, çara yazdığı cesur ancak safça mektuplar –ki bu mektuplarda, otokrasinin başındaki çara, otokrasinin

zararlarını anlatmaya çalışıyordu– Londra’daki komünistleri korkutuyor ve ondan uzak durmalarına neden oluyordu. Öte yandan Herzen de kendi payına, tüm Alman sığınmacılara duyduğu antipatiyi gizlemiyor ve onları şovenizmle suçluyordu. Oysa Marx, panslavizmi nasıl reddediyorsa, aynı şiddetle Alman milliyetçiliğini de, Prusya saldırgan savaşçılığını da reddediyor, tumturaklı “Prusya ruhu” anlayışını savunan tüm görüşlere karşı mücadele ediyordu.

İdeolojik ayrılıklar, bu iki büyük insan arasındaki çatlağı giderek uçuruma dönüştürdü. Oysa düşünce derinliği ve zenginliği bakımından gösterdikleri benzerlikler sayesinde birbirlerini çok iyi anlayabilir, yakınlaşabilirlerdi. Herzen’in, burjuva demokrasisi ve küçük burjuva sosyalizmi ideologlarını onaylar tutumu ve milliyetçi bakış açısı, Marx’ın düşmanlığını kazandırmıştı ona.

Topu topu birkaç sokaklık mesafe vardı oturdukları evler arasında ama onlar bu kolay aşılır engelleri hiçbir zaman geçmediler. Karşılıklı antipati, garip bir tetikte olma duygusu doğuruyor, birbirlerine daha bir eleştirel yaklaşmalarına yol açıyordu.

***

Marx, Engels’e şöyle yazmıştı:

“Bildiğim kadarıyla ‘Morning Advertiser’ı okumuyorsun. Bu ‘meyhaneciler birliği’nin gazetesi ‘yabancı bir muhabirin’ (Bay Galovin olduğunu tahmin ediyorum) Bakunin’i savunan bir yazısına yer verdi. Aynı gazetede çıkan bir yazıda Bakunin ajan ilan edilmiş, şu anda da çok rahat koşullarda yaşadığı anlatılmıştı vs. Buna yanıt Herzen ve Galovin’den geldi, bunlar, bu söylentiyi, daha 1848 yılında bir ‘Alman gazetesi’nin ortaya attığını ve George Sand’ın da bu duruma tanık olduğunu iddia etme cüretinde bulunuyorlar.

“Dün ‘Morning Advertiser’a şu açıklamada bulundum:

“Bay Herzen ve Bay Galovin, 1848-1849 tarihlerinde benim yönetimim altında çıkan ‘Yeni Ren Gazetesi’ni Bakunin konusundaki polemiklerine bulaştırmak niyetindedirler. Bay Herzen ve Bay Galovin’in itirafları beni

hiç heyecanlandırmıyor. Ama vs. vs, olayın gerçek seyrini açıklamama izin verin.” Ardından olayların sıralanışı yer alıyor.

“Sonunda, ‘Morning Advertiser’ın *bugünkü* sayısında, şu alçak Galovin kendi adını kullanmaya cesaret edemeyip ‘yabancı muhabir’ imzasıyla şunları yayınladı:

TARİHİ NASIL YAZMALI

(yabancı muhabir)

Bakunin Rus ajanı – Bakunin Rus ajanı değil. Bakunin Şlisselburg kalesinde olağanüstü kötü muamelelere maruz kalarak öldü – Bakunin ölmedi, halen yaşıyor. Bakunin’i asker olarak Kavkaz’a gönderdiler – hayır o asker olmadı, hâlâ Petropavlovsk kalesinde. Mihail Bakunin’e dair, basında düzenli aralıklarla işte böyle çelişkili haberler çıkıyordu. Her şeyin geniş bir aleniyete kavuştuğu günümüzde ancak yalan kökleşince gerçeğe yöneliyoruz. Ama sonunda Bakunin’in Rus genelkurmayından maaş almadığı kanıtlandı mı? İnsanlar var ki, insanseverliğin insanları birbirlerinden sorumlu tuttuğunu, Almanya’yı Rusya’nın etkisinden kurtarırken bizim aynı zamanda Rusya üzerinde *ters bir etki*de bulunmuş olup onu yine despotizmin kucağına atarak bir şekilde zayıflamasını, devrime açık olmasını sağladığımızı bilmezler. Bu tür insanlara çağdaş kozmopolitizmin en temiz ve ulu ruhlu temsilcilerinden birinin de Bakunin olduğunu anlatmanın bir yararı yok.

1848 yılında Bakunin’in arkadaşlarından birisinin ortaya attığı iftira, 1853 yılında meçhul bir kişi tarafından yeniden yayılıyor. ‘Kötülük daima en yakınındakilerden gelir’ deniyor; başka bir deyimde, aptal bir dostun olacağına akıllı bir düşmanın olsun. Bakunin hakkındaki iftirayı yayma görevini gerici bir gazete değil, dost bildiğimiz bir gazete üstlendi.

Bakunin’in hamurunun polis ajanlarının hamurundan çok farklı olduğunu bir an için bile unutabilenlerin de –tıpkı Bay Marx gibi– olasılıkla devrimci ruhu pek fazla gelişmemiş.

“Ben de kendi payıma *özetle* şunları söyledim:

“Aptal bir dostum olacağına akıllı bir düşmanım olsun, derdi Bakunin, eğer gazetenizin cumartesi sayısında bayağı atasözlerinden alıntı yapma

antremanı yapan şu ‘yabancı’ Sanço Pansa’nın söz konusu mektubunu bir gün bir şekilde okuma olanağı olsaydı.

“Bu ‘yabancının’ kendi sözleriyle, benim adımı iftiralara karıştırmasına üzülmediğim için beni bu konuda herhangi bir şey yapmayı reddetmekle suçlayan birisi ‘aptal dost’ değil midir?

“Her öğrencinin bile bildiği, doğrular, polemikler sonucu ortaya çıkar ve tarihsel olaylar da çelişik düşüncelerden doğar, gerçeğine şaşıran bu, ‘yabancı’ ‘aptal bir dost’ değil midir?

“‘Yeni Ren Gazetesi’ Paris mektubuna yer verdiğinde Bakunin özgürdü. Ayrıca Bakunin ‘Yeni Ren Gazetesi’nin 1848’de yaptığı açıklamalardan tatmin olduğunu dile getirmişti ve Bakunin haklı ise, bu olayı 1853’te nedensiz bir biçimde yeniden gündeme getiren, ‘aptal bir dost’ değil midir? Eğer Bakunin, ‘Yeni Ren Gazetesi’nin redaktörü ile yeniden yakın dostluk ilişkisi kurmakta haksız ise kendine Bakunin’in dostu diyen birinin onun bu zayıflığını açıklaması ‘aptalca’ değil mi?”

***

Şlisselburg tutsağı Bakunin’in dürüstlüğüne Herzen gibi Marx ve Engels de inanmıştı ve onun için ellerinden gelen her şeyi yapıyorlardı. Bakunin’i önceden tanıyan herkes, onun, Dresden barikatlarının bu yürekli savunucusunun, devrimci hareketin ateşli, atak savaşçısına yaraşır bir tarzda, boyun eğmeden sürgün hayatı sürdüreceğinden kuşku duymuyordu.

Marx’ın Bakunin’e ilişkin yazdığı yazıyı öğrenen Liza, White Hall’deki popüler bir klasik müzik konçertosunda Jenny’yle karşılaştığında daha da çok sevindi. Konçertoda Mozart, Glück ve Hendel’in eserleri çalınıyordu.

“Feminist duygularınız mı sizi, Mary Wollstonecraft ve ‘Mavi çoraplar’ın yurduna getirdi?” diye sordu Jenny, Brüksel’de camlı pasajda yaptıkları unutulmaz sohbeti anımsayarak.

“Hayır, kesinlikle. Gerçeği söylemek gerekirse ben feminizmden soğudum.”

Liza, Jenny’ye kısaca başından geçenleri ve yakın dostum dediği Bakunin’in yaşadıklarını anlattı.

“Rusya’da hapisten kaçmasına yardım edebilirim umudumu koruyorum.”

“Figaro’nun Düğünü” uvertürü, sohbetlerini yarıda kesti.

Konçertodan sonra girişte yeniden görüştüler ve birlikte geniş, aydınlık Oxford Street boyunca yürüdüler.

“Oturduğumuz yer çok kötü,” dedi Jenny. “Ama Londra’nın tam merkezinde West Ind’in canlı sokaklarında uzun uzun yürümeyi çok seviyorum. Böylece, tıpkı şu anda müzik dinledikten sonra olduğu gibi, günlük sorunlardan uzaklaşabiliyorum. En güzel böyle dinleniyorum. Ya siz nerede kalıyor, kimlerle görüşüyorsunuz?”

Liza heyecanla Herzen’i anlatmaya başladı.

“Olağanüstü bir insan. Onunla tanıştığıma çok seviniyorum. O da Bakunin için endişeleniyor,” diye ekledi.

“Kocam ve ben, Herzen’in son yıllarda yayınladığı birçok şeyi okuduk,” dedi Jenny.

“Öyle ise, lütfen onun ‘Zindan ve Sürgün’ kitabına da bakın. Birkaç dilde yayınlandı. Herzen’in, Alman felsefesini Fransız politik teorisiyle, İngilizlerin güçlü sağduyusunu Rus özgünlüğü ile birleştirebildiğini söylüyorlar. Bana öyle geliyor ki, ruhen kocanıza çok yakın. Ne de olsa onun da bütün düşünceleri insanlığın mutluluğu doğrultusunda.”

“İnsanları mutlu kılma düşünceleri o denli farklı olabiliyor ki,” dedi Jenny, kibarca ama soğuk bir sesle.

Herzen hakkında daha fazla konuşmak istemediğini açıkça belli etti. Bunu fark eden Liza, Brüksel’i terk ettikten sonra bir daha göremediği Wilhelm Wolff’u sordu.

“A, Lupus mu?” dedi sevinçle Jenny, ama hemen hüzünlü bir ifadeye büründü yüzü. “Bizden uzakta, Manchester’da oturuyor ve sık sık

hastalanıyor. Sürgünde olmak onun için de kolay değil, oldukça asık suratlı olmasına ve hatta zaman zaman da homurdanmasına karşın moralini yüksek tutmaya çalışıyor. Ne de olsa yaşı da artık epey ilerledi ve yaşlanınca yalnız yaşamak kolay değil. Bizim değerli dostumuz şimdi kurttan çok asil bir Avrupa bizonuna benziyor. Belki biliyorsunuzdur, bu nadir, asil hayvanlar, yaşlanınca mutlak bir yalnızlık ararlar ve derin düşüncelere dalmışçasına tek başlarına ormanlarda dolaşırlar. Hiç kimseye yük olmak istemezler. Wolff duygusal bakımdan hâlâ çocuklar ve bilgeler kadar temiz ve duyarlı. Biz onu çok çok seviyoruz.”

Jenny ve Liza Piccadilly Circus’a dek sohbet ettiler ve yolun Soho semtine döndüğü yerde ayrıldılar. Ayrılırken Liza, Jenny’yi evine davet etti ve Dean Street’e uğrayacağına söz verdi ama uzun süre bir araya gelme fırsatı bulamadılar.

Gergin 1855 yılının ilk günlerinde Jenny Marx’ın bir kızı –Eleanor– oldu. Bebek o denli cılızdı ki, ilk aylarda ölüm, adeta çocuğun beşiği başında nöbet tuttu. Ama küçük Tussy –Eleanor’a böyle sesleniyorlardı– güçlendi ve tombul, pembe yanaklı, neşe dolu bir çocuk oldu.

Marx’ın mülteci olarak yerleştiği Ada, zamanla ikinci vatanı oldu. Komünistler Birliği’nin dağılmasıyla, Marx’ın Almanya’yla bağları kopmadı. Karl Marx her şeyden önce ve her zaman, her şeyi ile bir devrimciydi; dolayısıyla kendisini sadece bilimsel çalışmaya verip bir münzevi olamazdı. Yaşamını devrim mücadelesinden bağımsız düşünmek olanaksızdı.

Uzun yıllar önce hazırlıklarına başladığı politik ekonomi kitabı üzerinde yorulmak bilmeden çalışırken aynı zamanda manevi olarak güç topluyor ve ruhsal bakımdan da tatmin oluyordu. Yaşamını sürdürmek için ise, ‘New York Daily Tribune’e yazıyordu. Ancak kendisine ödenen miktar oldukça düşük ve daha önemlisi de çok düzensizdi.

Zorluk ve sıkıntılarla dolu geçen bu yıllarda Marx’ın temel görevi, kırklı yıllarda parlak bir şekilde alevlenen devrim ateşini beslemekti. Bu ateş bazen küllerin altında ve belli belirsiz yanabiliyordu.

Marx, yurdu Almanya’da yeraltına geçen komünist toplulukları Londra’dan yönlendiriyordu ve kendisi gibi isteği dışında yabancı

topraklarda barınmak zorunda kalan tüm devrimcilere destek oluyordu. Mesafe onun için bir engel değildi. Yurdundan olduğu gibi okyanusun öbür yakasından da doğrudan ya da yoldaşları aracılığıyla, gelecekteki devrim için yapılan çalışmalar hakkında bilgi alıyordu. Marx, Engels ve Wolff'un ortak tanıdığı, 1849'da ciddi bir sınamadan geçen bir savaşçı işçi, bileyci Karl Wilhelm Klein yazdığı uzun mektupta, Solingen, Eberfeld, Barmen ve Düsseldorf'taki illegal grupların komünist faaliyetleri hakkında Londra'daki yöneticilerine bilgi veriyordu. Klein daha 1850 yılında, Marx'ın yönettiği komünist merkezin materyallerini Almanya'ya getirip en umut verici işçilere başarıyla dağıtmıştı. Ne var ki, irtibatı sağlayan bu işçi, polis tarafından adım adım izleniyordu. Ama onun bulunduğu gizli görüşme yerlerinde yapılan tüm baskınlar sonuçsuz kalıyordu ve Klein bir yolunu bulup kurtuluyordu. Her yerde aranıyordu, bu yüzden sahte pasaportla acilen Belçika'ya geçmek zorunda kaldı. Ülkesinde onun hakkında çirkin bir suçlamada bulunulmuş, vatan haini ilan edilmişti. Belçika'da da açığa çıkma ve Ren yetkililerine teslim edilme tehlikesi doğduğunda Amerika'ya kaçtı. Ancak Almanya'da geniş yeraltı faaliyetinin ateşi hiç sönmedi. İllegal komünist işçi çevreleri varlığını sürdürüyordu. Belge ve bilgi aktarmadaki büyük güçlüklere karşın bu çevrelerin Marx'la bağlantıları kopmadığı gibi gitgide güçleniyordu. Yürekli irtibatçı Klein, Freiligrath aracılığı ile Londra'daki Marx'a gönderdiği mektubunu şöyle bitiriyordu:

"Bana ulaşan söylentilere göre, Londra'da, Köln'de bizimkilerin korktuğu ve bu yüzden şu ana dek Almanya'da hiçbir irtibat kuramadıkları sanılıyormuş. Bu bir yalan. Solingen, Elberfeld ve Düsseldorf'daki örgütler, Köln'e birkaç kez temsilci gönderdiler... Bu örgütler, Londra'daki merkezimizle doğrudan ilişkiye geçmem için –ki bu mektupla bunu yapıyorum– bana yetki verdiler. Yukarıda adı geçen örgütler, Londra'ya kendi temsilcilerini gönderebilirler. Ancak ben, işi sağlama bağlamak için, harita parçalarından yararlanmayı öneriyorum. Londra'ya gelecek olan delege, kanıt olarak haritanın diğer parçasını göstermek zorunda kalacak; herhangi biri Londra'dan Eberfeld'e giderse de o da kendi payına düşen harita parçasını gösterecek. Daha önce olduğu gibi Almanya'da ilişkilerimizi genişletme çabamızı sürdüreceğiz.

"Arkadaşlarımdan, aşağıda verdiğim adrese, Eberfeld'e, bana ilk fırsatta birkaç satır yazarak beni haberdar etmelerini rica ediyorum; onlarla ilişki halinde olmak için bunun gerekli olduğuna inanıyorum.

Solingen'den Karl Wilhelm Klein"

Marx ailesinin hiç bitmeyen zorluk ve sıkıntılarına bir de Jenny'nin üvey ağabeyi ve Prusya İçişleri Bakanı Ferdinand von Westphalen'ın yarattığı sorun eklendi. Ferdinand von Westphalen, Braunschweig'da ölen yaşlı amcalarının bıraktığı mirasın tamamına el koymuş ve kız kardeşinin payını da gasp etmek istiyordu. Braunschweig prensliğinin eski savunma bakanlarından olan Jenny'nin amcasından, aktif olarak katıldığı Yedi Yıl Savaşları'na ilişkin değerli elyazmalar ve kitaplar miras kalmıştı. Ferdinand von Westphalen milliyetçi duygularla bu mirasa el koymuştu ve onu Prusya kraliyet hükümetine armağan etmek niyetindeydi. Jenny ise, annesine duyduğu saygıdan dolayı dava açıp bir skandala sebep olmak istemiyordu. Bu nedenle son derece değerli bu arşiv karşılığında ağabeyinin verdiği az miktardaki parayla yetindi. Oysa o sıralar paraya her zamankinden çok gereksinimi vardı.

Bu arada Musch, yavaş yavaş sararıp soluyordu. Martta hastalığı tehlikeli bir hal aldı. Karl, geceler boyu, inanılmaz derecede uslu ve neşeli olan çocuğun başucunda bekledi. Manchester'a, Fredrich'e şöyle yazdı.

"... hastalığın seyri boyunca kâh ani iyileşmeler kâh ani kötüleşmeler görüldü ve benim kanaatim de buna paralel olarak saat başı değişiyor. Ama sonuçta, ailecek durumu kabullenmek zorunda kaldık: Mide ve bağırsak sisteminde bozukluk. Öyle ki, doktor bile tüm umudunu kaybetmiş durumda. Eşim daha önce hiç olmadığı kadar çok hasta. Artık bir haftadır süren bu hastalığın nedeni ise ruhsal sarsıntı. Ben, hiç kuşkusuz metin olmak zorunda kalsam da yüreğim kan ağlıyor, başım ateşteymiş gibi yanıyor. Çocuk tüm hastalığı boyunca bir dakikalığına bile olsa özgün, sevimli ve bağımsız karakterini değiştirmedi.

"Yerime çalışarak ve çocuk için katkıda bulunarak bana yaptığın dostça yardımından dolayı sana nasıl teşekkür edeceğimi bilemiyorum.

"Eğer çocukta herhangi bir iyileşme görülürse sana hemen yazarım.

Dostlukla, K. M"

Acı, Karl ve ailesini adım adım izliyordu. Havanın bile zehirli olduğu Dean Street'teki güneş görmeyen, lanet bir hücreden farksız evin koşulları

ve kötü beslenmenin yol açtığı hastalıktan bitkin düşen Edgar-Musch öldü. Olağanüstü yetenekli, güzel ve duygusal bir çocuk olan Musch, son nefesini babasının kollarında verdi.

Musch, bütün ailenin mutluluk kaynağıydı. Yaşına göre zekâsı çok gelişkin, son derece neşeli, sokulgan biri olan küçük “Albay” Edgar –savaşçılık oyunlarına duyduğu tutkudan dolayı ona bu lakabı vermişlerdi– anne ve babasının tüm üzüntü ve kaygılarını bir yetişkin gibi paylaşıyor; sevinçlerine ortak oluyordu. Edgar’ın ölümü ile acı ve çaresizlik, öksüz kalmış bu eve iyiden iyiye yerleşmiş görünüyordu.

Çok kısa bir süre önce küçük Heinrich ve Franziska’nın bedenlerinin yattığı aynı loş odada, aynı dar masanın üzerinde şimdi Edgar’ın cansız bedeni yatıyordu. Londra’ya yine bahar gelmişti ama Dean Street’e bir mezarlık havası hakimdi, karanlık ve soğuktu. Musch’ın solgun yüzü sarı nergisler ve açık renk laleler arasında görünüyordu.

Çaresizlikten bitkin düşen Jenny ağır şekilde hastalandı. Ağlamaktan gözleri kan çanağına dönen Lenchen, tümüyle kendisine emanet edilen üç kızı hastalıklardan korumak için azalmış gücüyle çırpınıyordu. Küçük Tussy topu topu üç aylıktı.

Marx, başı elleri arasında oğlunun mezarı başında duruyordu.

“Bir daha asla tam olarak huzur bulamayacağım ve yaşamım boyunca oğlumun yokluğuna alışamayacağım. Asla. Onun yokluğunu, geçen her gün, her yıl daha da çok duyumsayacağım,” diye geçiyordu ateş gibi yanan beyninden. Acısı gittikçe güçleniyor, tüm bedenini sarıyordu. Yüksek alnında yara izi gibi derin birkaç kırışık daha belirdi; gözlerine acının izleri yerleşti; bir noktaya sabitlenerek, her şeye yabancıymış gibi bakıyordu. Saçları, fark edilir şekilde beyazlamıştı.

Bir insan ruhu ancak bütün bir insanlığın acısını paylaşarak ayakta kalabilir.

“Evimizin neşesi olan değerli oğlumuzun ölümünden sonra, ev, anlaşılacağı gibi tamamen ıssızlaştı ve öksüz kaldı. Bu çocuğun yokluğunun bizi nasıl etkilediğini anlatmak olanaksız. Ben bugüne dek çok mutsuzluk yaşadım ama gerçek acıyı şimdi tadıyorum. Kendimi tamamen perişan

hissediyorum. Ne şans ki, cenaze günü öylesine korkunç bir başağrım vardı ki ne düşünebiliyor, ne duyabiliyor ne de görebiliyordum.

“Bugünlerde yaşadığım tüm korkunç acılara karşın, seni ve dostluğunu düşünmek, birlikte dünyada daha yapabileceğimiz çok şeyler olduğu ümidi beni ayakta tuttu.”

O ğlunun ölümünden sonra, sonbaharda Karl, bir süre Manchester’da Engels’in yanında misafir kaldı. Burada, dostunun düzenli ve rahat evinde dinlenebiliyordu. Daha önceki gelişlerinde olduğu gibi sabahları Chatman Kütüphanesi’ni ziyaret ediyor ve onun eski ilginç mimarisini zevkle izliyor, eski okuma hücrelerini ve kitap mahzenlerini inceliyordu. XVII. yüzyılda topu topu üç bölümden oluştuğu söylenen raflar şimdi tavana kadar yükselmişti.

Okuma salonunun mobilyaları, koyu renk meşe ağacından yapılmış muhteşem duvar kaplamalı, alçak tavanlı, geniş odalar iki yüz yıl boyunca aynen kalmıştı. Karl, Cromwell zamanında yapıldığı anlaşılan, ağır sandalyelerin etrafına dizildiği sağlam bir ağaçtan yapılmış, yüzeyi blok kereste, kocaman, oval bir masada gazeteleri karıştırıyordu. Marx, istediği kitapları seçtikten sonra, feneri andıran dört köşe, pencereleri çıkıntılı ve içinde dört tekerlekli sandalyeler bulunan duvar çıkıntısı şeklindeki küçük odaya yöneldi. O kütüphaneye her gelişinde, Ortaçağ tapınaklarında olduğu gibi rengârenk camlı pencerelerle aydınlanan bu küçük odada çalışıyordu.

Çok güzel, yorgun gözlü, yürüyüşü tüy gibi hafif, uzun boylu ihtiyar, başkütüphaneci Thomas Jones, kitap seçerken Marx’a büyük bir istekle yardım ediyordu. Jones, kütüphane katalogları ve Reform tarihi literatürü konusundaki bilgileriyle gurur duyuyordu.

***

Karl, kentin kenar mahallelerinden birinde, bir işçi mahallesi olan Alacaat’da, eskiden Londra limanında hamallık yapmış çelik ustası William Becket’la tanıştı. Becket, doğanın bahşettiği üç tatlı renkle, pembe, mavi, kremrengi ile süslenmiş, şişman, güzel giyimli bir adamdı. Marx onu ilk gördüğünde, Becket, siyah biralarını yudumlayan işçilere duygulu bir sesle, Kraliçe Victoria’nın ailesinin mutlu sonunu anlatıyordu. Bu konuda

bildiklerini tüketince, bal damlayan diliyle Chartistlerle alay etmeye başladı.

“Tıpkı bizim gibi işçi olan birçok insanın ise, kısa bir süre önce yoksul olan patronlarıyla anlaşması gerekir. Sınıflar arasındaki çatışmaların sona ermesi gerektiği doğru. Ben eminim ki, işçi birlikleri, Chartistler gibi sanayinin gelişmesini engellemek yerine, hizmet edeceklerdir. Chartistler yaşlandı.” Becket, yavan ancak kurnazlıktan yoksun olmayan düşüncelerinin kaynağını, siyah deri ciltli kutsal kitabı geniş cebinden çıkardı. “İncil, bize barış ve huzur içinde yaşamanın yolunu gösteriyor,” dedi törensel bir edayla.

Bu yeni ortaya çıkan varlıklı işçi, Marx’ın ilgisini çekti ve onun evini ziyaret etmeye karar verdi.

Birkaç gün sonra, bir pazar günü, Engels’le birlikte zengin makinisti ziyaret ettiler.

Gençliği doklarda, kocaman, ağır sandıkların altında geçen William Becket, kırkına geldiğinde gerçek bir “kır” huzuruna kavuşma fırsatı elde etmişti. Etkin bir sendika yöneticisiyken işverenlerce satın alınan usta; ailesiyle birlikte, duvarları ağır meşe oymalarla kaplı iki katlı bir sayfiye satın alarak yerleşmişti. Yanıbaşında koca bir konsol bulunan kızıl ağaçtan yapılmış büyük hantal kerevet yatak odasının tamamını kaplıyordu.

Misafirlerine çay ikram eden Becket, ilerde parlamentoya seçilerek çok daha iyi bir gelire kavuşma umudunu dile getirdi.

Marx ve Engels, İngiliz sermayedarlarının aşırı kârlar elde ederken, işçi sınıfı içindeki işbirlikçilerini de pek güzel doyurduklarının farkındaydılar. Becket da bu küçük seçkin işçi tabakasına mensuptu.

“İnsan kafasını kullanmalı,” diyordu usta, boyun eğmiş bir edayla, bir çiftçi kızı olan iriyarı karısı çay ikram ederken. “Çağımızda ulusal hedeflerimizi anlamak zorundayız. Chartizm çürüyen bir ağacın eski bir dalı gibi kurudu. Trade-union (sendika –çev.), işte adanmış ülkedeki emekçilerin yolu. Baylar, sizi temin ederim ki, ben aptal değilim. Mrs. Becket ve ben Buckingham Sarayı’nı ziyaret etmek niyetindeyiz,” dedi ve karısının geniş sırtına bir şaplak attı. “Ne diyorsunuz Leydi Becket? Neden olmasın? Majestelerinin şerefine kızımıza Victoria adını verdik. Belki de

kızımızın kaderinde bir para babasının kızı olmak vardır. A, olamaz mı? Devir değişiyor; insan kafasını kullanmalı; babam Birmingham'da halk fermanı için verilen mücadele sırasında öldürülmüş; dedem bir luddist (makine kırıcısı –çev.) idi ve makinelerle savaşarak öldü. Ben ise, gördüğünüz gibi fena yaşamıyorum ve inanın, topluma pek çok iyilikte bulunuyorum. En önemlisi, ki bundan eminim, patronlarla iyi geçinmeyi başarmak gerekir. Neden olmasın? Onlar her ulus için gerekli, bu insanlar, bizden daha akıllı, deneyimli ve üstüne üstlük hepsi de dini bütün."

Burjuvazinin "el üstünde" tuttuğu, varlıklı usta Becket ile yaptıkları görüşme Marx ve Engels'i pek çok şeyi düşünmeye yöneltti.

Evet, bir sömürge imparatorluğu ve aynı zamanda sanayi tekellerinin ülkesi olan İngiltere'nin burjuvazisi, burjuva ideolojisini toplum çapında hakim kılmak üzere, burjuvazi ve burjuva aristokrasisinin yanı sıra burjuva bir proleter tabaka da yaratmaya çalışıyordu. Bu, iki arkadaş için çok önemli bir bulguydu.

Karl, Manchester'dayken pazar günleri ata binmeyi seviyordu. Her ne kadar üniversite yıllarında binicilik dersleri aldığını ve bu zanaatı kavradığını iddia edip arkadaşlarını inandırmaya çalışsa da, gerçekte iyi bir binici değildi.

Arkadaşı için endişelenen Friedrich, ona, Rozinante adını verdiği sakin bir at bulmuştu.

Ama akşamlar en güzel geçen vakitlerdi; Friedrich bürodan dönüyordu, arkadaşıyla yenilikleri, sorunları ve düşünsel projelerini paylaşıyordu. Bol miktarda Ren şarabı eşliğinde geç saatte yedikleri zengin yemeğin ardından kalın havana purolarını yakarak çeşitli kıtalardaki politik olaylar üzerine konuşuyorlardı. Hindistan ve Amerika'yı da, Malezya adaları ve Slav topraklarını da, şu anda zorunlu meskenleri olan boğucu, yağmurlu ada kadar iyi tanıyorlardı.

Bu sıralarda, kısa bir süre önce Amerika, Batı Hindistan ve Avrupa'ya yaptığı uzun yolculuktan dönen yorulmak nedir bilmeyen bir gezgin olan Georg Weerth de Manchester'da bulunuyordu. Weerth kendini yeniden okyanusun öbür tarafına atmıştı. Devrimin yenilgiye uğramasından sonra

sık sık melankoli nöbetleri geçiriyor ve sürekli yeni izlenimlere gereksinim duyuyordu.

“Siz burada küfleniyorsunuz dostlarım, bu iklim ancak balık ve kurbağalara uygun. Burada yaşamak, akılsızlıktır, gaftır. Hayat kısa; tanrıların lanet okuduğu bu topraklarda yıllarını harcamak büyük bir savurganlık. Size söylemeliyim ki, buradaki insanlar etraftaki her şey gibi sanki çamurdan. Biliyor musunuz ki, özellikle şimdi Kolombiya’nın eski başkenti Santa Fé de Bogotá yakınlarındaki ormanlarda kaplanlar ‘Kurt boğazı’ndan aryalar söylüyor. Dağ selvilerinin ve ezeli palmiyelerin üzerinden adım adım ilerleyen aya doğru kaplanların nasıl yüzlerini çevirdiklerini görür gibi oluyorum. Lima, düşler kenti. Oradaki kadınları bir görseniz! Kadınlar öylesine küçük ki, orada bulunan kocaman güllerin taç yaprakları arasına gizlenebilirler. Perululardan hoşlanıyorum. Bu halk asla canının sıkılmasına izin vermeden çok sayıda eğlence ile seni eğlendirebilir. Lima’daki ilk günümde deprem, ikincide yangın, üçüncüde ise devrimi gördüm.”

“Deprem hariç bütün bunları Paris’te de yaşayabilirdin,” diye yanıtladı Engels.

Weerth tropik ülkelerde yaşadığı maceraları anlatmaya devam ediyordu. Gördüklerini aktarmak, taklit etmek konusunda özel bir yeteneği vardı, dolayısıyla yüzü durmaksızın ifade değiştiriyordu.

Georg’un coşkun kahkahası tıpkı Karl ve Friedrich’inki gibi içten ve bulaşıcıydı. Onu dinleyen Karl ve Friedrich gözlerinden yaş gelinceye dek gülüyorlardı.

“Peru’nun Çinça adasını bir gözlerinizin önüne getirin. En önemli zenginliği, binlerce yılda birikmiş olan kuş gübresi. Gübre, devlet gelirinin en önemli kalemini oluşturuyor. İşte size filozoflar için incelemeye değer bir konu. Gübre altına dönüşüyor ve onurlu İnka’ların torunları guano[15] sayesinde yoksulluktan kurtuluyor. Ah dostlar, Kordileryenler’in ışıl ışıl zirvesinden bakarken, batıda Pasifik Okyanusuna, doğuda ise Atlantik’e katılmak üzere buzullardan kopup gelen suları görüyorsun ve doğanın görkemli fabrikası karşısında donup kalıyorsun. Sabaha dek size California’yı anlatabilirim. İsterseniz sizi Antil adaları civarına da götürebilirim. Küba’da dinlenir ve hindistan cevizi sütü içerek kendimize

geliriz, ardından da Meksika Körfezi'nden Veracruz'a ulaşırız. Kaktüslerin arasından geçerek Rakhasa'nın gümüş madenlerine ve San Huan de Lagos'a ineriz. Orada sarhoş Meksikalı vurguncular, kumarcı ve hırsızlar ortalığı birbirine katıyorlardır. Boğa güreşi izlemeyi de öneririm."

Weerth sandalyenin üzerine zıpladı, küçük masanın kırmızı peluş örtüsünü kaptı ve eğilerek onu savurmaya başladı; boğa güreşi sahnelerini canlandırmaya koyuldu.

"Viva el toreodor!"[16] diye alkışlıyordu. Marx ve Engels de kâh izleyici kâh pikador ve matador rolünde bu canlandırmalara eşlik ediyorlardı.

Yeterince güldükten sonra üçü de yeniden masanın etrafına oturup soğumak üzere olan koyu kahvelerini içmeye başladılar. Ama Weerth'in yüzü yeniden ifade değiştiriyor ve kafa derilerini yüzüp beline bağlayan bir kızılderiliyi anlatmaya koyuluyor. Üç arkadaşın canlı sohbeti gece yarısına kadar aralıksız devam etti.

Bir süre sonra Engels, Manchester'da tek başına kaldı. Georg Batı Hindistan'a gitmiş, Karl ise Londra'ya dönmüştü.

Kış gelip çattı. Kara ve sarı dumanlar her zaman olduğu gibi zehirli sarmaşıklarını Londra'ya doladılar. Karl hastaydı. Karaciğer rahatsızlığının yanı sıra çıbanlar da ona eziyet ediyordu. Üst dudağında bir çıban çıkmıştı ve kendisine inanılmaz bir fiziksel acı veriyordu; bu arada yüzü de şişmişti.

"Ben şu halimle hem zavallı Lazar'a hem de çirkin bir şeytana benziyorum," diye espri yaptı Karl, kendisini aynada görünce.

"Bu doğru değil, sen çok hoşsun ancak şu anda hasta bir Cezayirli Mağripli'sin," diye azarlıyorlardı onu büyük kızları.

Doktorlar Karl'ın hastalığını çok ciddi buluyorlardı. Humma eşliğinde yüzde çıkan şirpençe tehlikeliydi.

"Sevgili efendim," dedi Jenny, kendine has espritüel havasıyla. "Bundan böyle tamamen iyileşinceye kadar ev hapsinde bulunuyorsunuz." Bunu söyler söylemez de, kendi yokluğunda Karl'ın kütüphaneye kaçmasını engellemek için onun palto ve şapkasını sakladı.

Karl tamamen teslim olmuş bir sesle: “Emrinize uymak için bir koşulum var, evde çalışma hakkım olacak.”

Ancak Dean Street’te her zamanki sorun ve sıkıntılar, işine yoğunlaşmasını engelliyordu. Bunalıyordu, sonra da kendini halka açık Montague House kütüphanesine atıyordu. Kütüphane sessiz, sakindi ve Marx orada sabahtan akşamın geç saatlerine kadar çalışmaya alışmıştı.

Karl’ın evdeki çalışma masasının üstü bir yığın kitap ve el yazmasıyla doymuştu. Engels’in, panslavizm hakkında yazacağı gazete yazısı için kendisinden materyal istemesi üzerine Rusya hakkında epeyce şey okudu.

Kırım Savaşı da, Karl’ın kuzeydeki bu güçlü devlet ve geçmişi hakkındaki merakını artırdı. Yüzeysel bilgilerle yetinme alışkanlığı olmadığından, üzerine düştüğü konuyu derinlemesine incelemeye koyuldu. Karl her zaman ve her konuda böyleydi. Emek onun sevinciydi, çalışarak dinleniyordu ve ne kadar emek harcamışsa o ölçüde tatmin oluyordu.

Slav ülkeleri ve özellikle Rusya hakkında çok sayıda Fransızca ve Almanca kitap okuduktan sonra, Marx, tarihin sınırlı araştırılmış bölümlerinde derinlere inerken karşısına Rus kültürünün kaynağı çıktı. Eyhgoff’un, Fransız ve Rus diline çevrilmiş ‘Igoryov Olayı Hakkında Söylev’i Marx’ı adeta sarstı.

Karl bir şair gözlemi ve algısına sahipti. Dolayısıyla eski ozanın olağanüstü mısralarındaki güzellik dikkatinden kaçmadı:

Ayrılacağım çam ormanından
uzanacağım Tuna boyunca.
Ve kunduzlu Kayl ırmağında
Islatacağım kolumu.
Kanlı savaşın kaynadığı
ata yurduna dört nala yetişeceğim.
Prensin yarasını yıkayacağım.
Onun genç göğsünde.

“Harika bir şiir; puta tapmanın öğeleri hâlâ çok belirgin olmasına karşın tüm ezgi kahraman-Hıristiyan karaktere sahip,” diye düşünüyordu,

Yaroslav’ın ağıdını ve Moğolların istilasına karşı prensi birleşmeye çağıran sözlerini yeniden ve yeniden okurken.

Karl, eski Rusya’nın kahramanlıklarını, cesaretini, acı ve yenilgilerini dile getiren şiirleri zevkle okuyordu. Kendisini en çok etkileyen kıtaları Jenny’ye de aktarıyordu. Keşfettiği bu hazineden Engels’i de hemen haberdar etti. Bu arada Hetz’in, ‘Prens Vladimir ve Gönüllü Asker’ini ve ‘Rus Halkının Sesi’ kitaplarını büyük bir zevkle okuyordu.

Karl’ın sağlığı bir parça düzeldi ama hâlâ evden çıkmıyordu. Londra’yı bir daha hiç terk etmeyecekmiş hissi veren amansız nemli ve kara bulutların çöktüğü bir gün, Dean Street 28 numaradaki evin kapısı birkaç kez sert vuruldu. O sırada altın rengi saçlarını örmekte olan Laura, kapıyı açmak için hızla merdivenden aşağı indi. Karl, bakkal ve ekmekçinin siparişleri getirdiğini düşündüğünden kapının çalınmasıyla ilgilenmedi. Ancak geri dönen Laura’nın kollarında öteberi yoktu. Yanında iki yaşlı adam vardı. Karl, adamlardan birinin Edgar Bauer olduğunu hemen çıkardı. Ayak bileklerine kadar inen, Londra modasına uygun redingotlu ve parlak silindir şapkalı diğerini ise, başlangıçta tanıyamadı. Marx, koyu kırmızı yün boyun bağını sabırsızca çıkaran misafire ilgiyle bakıyordu. Misafirse, ıslak, açık, siyah şemsiyesini duvar kenarına yerleştirirken durmadan homurdanıyordu.

“Lanetli ada. Hayatım boyunca böyle bir hava görmedim. Bir tek Dante’nin günahkârlara işkence yapılan cehennemi böyle olabilir.”

“Vay! İhtiyar huysuz Bruno, sen misin?” diye bağırdı sevinçle Karl ve törensel bir edayla Bauer’leri ailesine takdim etti.

“İşte karşınızda Kutsal Aile’nin reisi; delikanlılık yıllarımın dostu, felsefe ve insanlığın kurtuluşu konusundaki düşünceleriminse can düşmanı. Ama lütfen ona sevgi ve merhamet gösterin. Bruno, izin ver de sana ailemi tanıtayım. Bu kızım Jenny, namı diğer Kvi-Kvi –Çin imparatoru.

“A, Jenny tıpatıp senin kopyan Karl,” dedi Bruno, pembe yanaklı, kara gözlü kıza bakarak. Ardından da dış kapıda kendisini karşılayan daha küçük kardeşe çevirdi gözlerini.

Karl, utancından yanakları kızaran Laura’yı hafifçe öne doğru itip onu da tanıştırdı:

“Bu da bizim sevgili Hotanto’muz,[17] ve renkli Kakadu’muz[18], hayallerinde Afrika gezgini. Kendisi egzotik olan her şeye bayılır.”

“Kelimenin tam anlamıyla bir dilber,” dedi yaşlı profesör.

“Hoffman masallarından fırlamış bir peri kızı,” diye nazikçe ekledi Edgar Bauer.

“Sen bayağı zenginleşmişsin Karlhen, iki harika kızın ve kraliçeler kadar güzel bir karın var.”

“İki değil üç kızım var. Tussy daha çok küçük ve uyuyor. Ya sen Bruno, evlendin mi, ailen var mı?”

“Hayır, maalesef, ben geçkin bir bekarım. Bilim, benim sadık sevgilim ve hayat arkadaşım. Teorik çatışmalarımızın mutlu yıllarında sana ne ad taktığımızı anımsıyor musun? ‘Fikir mağazası!’ Evet, Karl, dürüst olmak gerekirse, itiraf etmeliyiz ki, senden çok şey öğrendik.”

“Mağripli, bizim için de masallar mağazası, hayal bile edemeyeceğiniz kadar çok ve çeşitli masal biliyor,” diye girdi sohbete ateşli Laura.

“Evet, sen tükenmek bilmeyen bir kaynak gibiydin ve görünüşe göre, deponu daha da çok doldurmuşsun.” Bruno, bunları söylerken Marx’ın kafasını gösteriyordu. Biraz sustu ve büyük bir tütün tabakası çıkardı. “Görüşmeyeli ne çok zaman oldu. Harika Alman tütününden iç. O, sana yurdumuzu anımsatacaktır.”

“Bauer teyzenin bana ikram ettiği sigaralar gibisini bir daha hiç içmedim,” dedi Karl ve ekledi. “Sizin içtenlik taşan evinizde geçirdiğim günler, çocukluk günlerimin geçtiği Trier’deki yıllar kadar canlı belleğimde.”

“Anımsıyor musun, bir de, Scharlottenburg’da senin yaşgününü ne büyük sevinçle kutlamıştık?” diye hatırlattı Edgar Bauer, burun deliklerinden duman çıkartarak.

“Ne yazık ki, eğlencemiz profesör Gans’in ölüm haberiyle sona ermişti. Ya palavracı Rutenberg, kitap kurdu Köppen ve dikkafalı Schmidt-Stirner nerede?” diye sordu Karl, kendisine zevkle bir sigara sararken.

“Köppen budizme ilişkin yeni kitabını yazıyor. Bildiklerinden şaşmıyor. Çilekeşler gibi yaşıyor, Hintlilerle ilgili olmayan her şeyden nefret ediyor. Rutenberg ise, şişman, kendinden emin ve hâlâ alıntılarla tıka basa doldurulmuş bir salama benziyor. Ayrıca şu saygın burjuva, beş para etmez bilgiçliği ile kalem efendilerini ve diğerlerini şaşırttığı bir gazete çıkarıyor. Alnı Roma’daki St. Peter kubbesini andıran şu bizim filozof Schmidt ise, ölüm döşeğinde. Oysa çok umut vaat ediyordu. Hiç kimse kendi ‘ben’ini onun gibi sevip yüceltemezdi.”

“İşte o ‘ben’, Stirner’in tüm ufkunu kararttı. Zavallı, kendi merkezini izleyen bir yogi gibi kendi ‘ben’ini inceleyerek ve yücelterek yaşamını harcadı,” dedi Marx somurtarak, canı sıkılmış bir halde. “Ve işte sonuçta bu ‘ben’ ancak boşuna harcanmış bir yaşamın toplamı olarak mezara girecek.”

Tavana doğru yükselen sigara dumanı arasında Karl, Bruno Bauer’i dikkatle inceliyordu. Profesör yaklaşık elli yaşındaydı ama çok daha yaşlı görünüyordu. Üç keskin çizginin, alın, burun ve çeneyi oluşturduğu yüzdeki sert görünüm; kuru, sağlıksız ten; solgun, çökük yanaklar ve feri kaçmış gözler eski ateşliliğin izlerinden yoksundu; sonsuza dek sönmüş, kabuk bağlamış bir yanardağa benziyordu. Özellikle, kocaman, yassı, herhangi bir ifadeden yoksun alnı çok iticiydi. Bruno’nun saçları dökülmüştü ve kafası tepesine kadar tamamen çıplaktı. Gençliğinde fanatik Lovejoy’la bir benzerliği vardı ama artık böyle bir şeyden de eser kalmamıştı.

“Evet, yüce ve aydınlık bir kent olan Berlin’den sonra Londra adi bir zindan gibi geliyor,” diye konuşuyordu peltek peltek. Bruno konuşurken dudaklarını belli belirsiz oynatıyordu. Yeşil-sarı renkli takma dişleri ona güçlük çıkarıyordu.

“Almanya’da kentler ölürken kırsal bölgelerin olağanüstü bir canlılık kazandığı bir dönem yaşadığımız doğru ama yine de gerçek uygarlık orada; ben, burada sanki bir inde yaşıyormuş gibi hissediyorum. Bu adadaki insanlar, etraftaki bütün sakatlığın bir parçası. Göklere çıkarılan şu Britanyalılar zavallı birer yaratık. Bu otomatik-insancıklar. İngilizce ise, gerçekten de insan dilinin adeta bir parodisi. Eğer galisizmle[19] ilişkileri olmasaydı, İngilizler asla bir insan diline sahip olamayacaklardı ve birbirleriyle iletişim kurmak için tek tek sesler ve ünlemler kullanacaklardı. Biz Almanlarla kıyaslanınca Britanyalılar vahşi sayılır.”

Marx muzipçe gülümsedi.

“Sevgili profesör,” dedi neşeli edasını sürdürerek gözleri parlamış bir halde. “Sizi sakinleştirmek için söylemeliyim ki, Hollandalılar ve Danimarkalılar, sizin söylediklerinizin aynısını Alman dili için ileri sürüyorlar ve iddialarına göre, bir tek İzlandalılar gerçek Alman sayılabilirmiş. Kendi dili yabancı kelimelerle kirletilmemişmiş.”

Bruno kızgınlıkla ellerini savurmaya başladı.

“Tanrı aşkına, Karlihen, inan ki, ben darkafalı bir ukalâ dümbeleği değilim ve tamamen nesnelim. Son yıllarda birçok dili inceledim ve bütün bunların arasında hiç kuşkusuz en üstün dilin Lehçe olduğunu hemen söyleyebilirim. Zenginliği ve müzikalitesi bakımından harika bir dil, şunu bir dinle örneğin: ‘Neh jie penka polska mova.’”

Lenchen ve Jenny, tepsiler içinde kahve, peynirli ve jambonlu sandviçler getirdiler. Karl, Bauer’lere, “Bizim perimiz” diyerek Helene Demuth’u tanıştırdı.

“Harika bir ev,” dedi iyi niyetli bir şekilde Bruno. “Herkesin olağandışı, melodik bir lakabı var, sanırım bayan Marx hariç.”

“Annemize Möhme diyoruz,” diye açıkladı, ela gözleri parlayan Laura.

“Karl, sen çok mutlusun. Etrafını seni çok seven insanlar sarmış. Bense, yalnızım. Bana bir tek düşünceler eşlik ediyor,” dedi Bruno, gizlemeye bile çalışmadığı bir kıskançlıkla.

“Düşünceler, yaşamın kölesidir!” dedi aniden törensel bir edayla Laura.

“Yaşam ise, zamanın maskarası!” diye devam etti Jennychen.

“Harika,” diye bağırdı Bauer. “Bu güzel genç kızlar Macbeth’ten, ihtiyar Schlegel kadar güzel alıntı yapıyorlar.”

“Anne ve babalarından miras olarak Shakespeare hayranlığını almışlar ve onun dramlarını eksiksiz biliyorlar,” dedi gururunu belli ederek Jenny.

Mütevazı yemekten sonra, İngiliz gelenekleri uyarınca erkekler baş başa bırakıldıklarında Bruno Bauer’in çenesi iyice açıldı. Habire konuşuyordu: Ekonomide fizyokratların öğretisini tercih ediyordu, toprak sahipliği

sisteminin son derece olumlu koşullar yarattığına inanıyordu, savaş sanatı konusundaki ideali ise Bülow'du...

"Bu deha, çağdaş savaş biliminde gerçek bir Tanrı."

Karl, kulaklarına inanamıyordu.

"Düşüncesi nasıl bu denli durağanlaşmış, nasıl zamanın bu denli gerisinde kalıp kaybolmuş," diye içinden geçiriyordu; acıma duygusu can sıkıntısını hafifletiyordu. Bruno Bauer, bir zamanlar ilginç olan bir yapının kalıntıları üzerinde tepinip durmuştu. Kendine ait az miktardaki özgünlüğü de tüketmişti ve eskisi gibi kendine güvendiğini göstermeye çalışmasına karşın, ihtiyarın yüzünde bazen acılı bir gülümseme beliriyordu.

Beyni ve yüreği kurumuş bu ukala adam, sanki uzun yıllar bir kasada kapalı kalmış izlenimi bırakıyordu Karl'da. Nasıl olurdu da müthiş devrimi ve onun peşi sıra gelen olayları fark etmemiş ve bunlar ışığında hiçbir sonuç çıkaramamıştı. Aslında böyle sonuçlar da çıkarabilir miydi ki?

"İşçiler, kurnazlık ve doğrudan baskı yoluyla mükemmel bir şekilde denetlenebilecek türden bir ayaktakımıdır," diyordu Bauer, koltuğa yaslanmış bir halde. "Aslında ara sıra da olsa, tıpkı soframızdan köpeğe attığımız kemikler gibi onların ücretlerine birkaç kuruş eklenirse efendilerinin ellerini her zaman yalayacaklardır. Sınıf mücadelesi dediğiniz şey, sizin kişisel yanılsamanızdır ve beni hiç mi hiç ilgilendirmiyor. Çünkü ben katıksız bir teorisyenim; bu yarı canavarlar yığınına gelince, onları beyni değil de kasları güçlü olanlar yönetsin. Ben artık hedefime ulaştım ve ilahiyat bilimine öldürücü bir darbe vurdum. Almanya'da artık ilahiyat bilimi varlığını sona erdirdi. İşte size devasa bir zafer ve onun için doğmaya değerdi... Benim alanım, günlük, fani şeyler değil, katışıksız bilim ve ebedi sorunlardır."

Karl tartışmaya kalkmadı. Bunun hiçbir yararı olmazdı. İkisinin düşünceleri arasındaki uçurum öylesine derindi ki Marx'ın söyleyeceği hiçbir söz Bruno Bauer'e ulaşamazdı.

"Canlı bir yaratık olmaktan çıkarak taşlaşmış bu soğuk kayayı ikna etmenin ne anlamı olabilir. Ama görüşmemize sevindim. Dünyada var olan her şey ilgilenmeye ve incelenmeye değer. Bu ihtiyar da kendince ilginç,

görülmeye değer.” Karl geç saatlerde tek başına kalıp çalışma masasına oturunca bunları düşünüyordu.

Aynı günlerde, Düsseldorf işçileri tarafından görevlendirilen Levy, Marx’a anayurdundan sevinçli haberler getirdi. Levy, Ren eyaletindeki işçi hareketi hakkında Karl’a bilgi verdi.

“Ama şimdi her şeyden önce –diye aktarıyordu Engels’e Marx, Levy ile konuştuklarını– Solingen, İserlohn ve çevresi, Elberfeld ve Westphalen prensliğindeki fabrika işçileri arasındaki propagandaya önem veriliyor. Bu arkadaşlar, demir üretim bölgelerinde, saldırıya geçmek istiyorlar ve onları tutan tek şey Fransa’da bir devrim umudu ve aynı zamanda ‘Londralıların böyle bir ayaklanmanın zamansız olduğunu düşünmesi’. ... bu insanlar, öyle anlaşılıyor ki, *biz ve arkadaşlarımızın zaman yitirmeden kendilerine katılacağımızdan kuşku duymuyorlar.* Onlar, doğal olarak, politik ve askeri önderlere gereksinim duyuyorlar; tabii ki bunu hiçbir şekilde onların başına kakmamak gerekiyor. Ama korkarım ki, onların gereğinden fazla basitleştirilmiş planlarından dolayı biz daha İngiltere’yi bile terk etmeden onları dört defa yok edebilirler. Bunun neden olamayacağını onlara tam olarak askeri bakış açısıyla ne olabileceğini ve ne yapılmaması gerektiğini anlatmalı. Ben, anlaşılacağı gibi, *böyle bir durumda, eğer koşullar elverirse* Ren işçilerine katılacağımızı ... Ren eyaletinde emekçi halkın doğrudan ne tür adımlar atabileceği konusunda arkadaşlarıma ciddi bir şekilde danışacağımı bildirdim; ve belirli bir süre sonra Londra’ya yeniden birilerini göndermeleri gerektiğini, önceden gerekli düzenlemeler yapmadan da hiçbir şey yapmamalarını ekledim.”

***

Marx ailesinde özel sorunlardan doğan acılar bitmek bilmiyordu. Ağır hasta olan Barones, 1856 yılı yazında kızını Trier’e çağırdı. Jenny kızları ile birlikte yurduna gitti ve annesini ölüm döşeğinde buldu. Istırap dolu bir günün ardından, Caroline von Westphalen öldü.

Musch öldüğünde Jenny, artık hiçbir acıyı duyumsayamayacağını sanmıştı. Ruhu daralmış ve sanki her tür duyarlığını kaybetmişti. Ama annesinin ölümü, Jenny’nin yeniden korkunç bir acıyı iliklerinde hissetmesine sebep olmuştu. Jenny, insandaki bu sınırsız dayanma gücü karşısında şaşkınlığa düşüyordu. Hastalık ve üzüntüler, gençlik çağında

derin izler bırakmadan şöyle bir dokunup geçiyordu; olgunluk yıllarında sarssa da iradeyi yok edemiyor, insanı tümüyle güçsüzleştiremiyordu; yaşlılıkta ise, mutsuz kılıyor ve doğrudan yaşamı kısaltıyordu.

"Karl ne kadar haklı, kaybettiklerimizi asla unutmamamız gerektiğini söylerken," diye düşünüyordu Jenny. "Oysa bir bilgin, gerçek bilginlerin badireleri ve kayıpları daha kolay atlattığını iddia etmişti. Doğa ve insanlıkla olan kopmaz bağlar ve çok sayıdaki uğraş alanı onları kişisel felaketlerin acılarından adeta kurtarır ve uzaklaştırırmış. Bu bilge haksız. Hiçbir şey, sevgili çocuğunu ve müşfik anneni unutmanı sağlayamaz."

Unutmak! İçinde huzur, ihanet ve hüzün barındıran korkunç bir sözcük. Unutmadan, yitimi kabullenmeden yaşanmıyor ama tamamen avunmak da olanaksız. Küçük Foksçuk, Franziska ve Musch; anne ve babası, Jenny'nin yüreğinden ve belleğinden asla çıkmayacaktır. Hepsini birlikte ya da her birini ayrı ayrı anımsadıkça acı ve hüznünü saklamak çok güç olacaktır.

Annesinin mezarı başında gözünden yaşlar süzülen Jenny Marx, çocukluk ve gençlik yıllarını anımsadı. Ludwig ve Caroline von Westphalen, hukuk danışmanı Heinrich Marx artık yaşayanlar arasında değildi. Karl'ın bitirdiği okulun müdürü, Trier'in kahramanlıklarla dolu tarihine tutkun ve Goethe ile olan tanışıklığı ile onur duyan ihtiyar Wittenbach ölmüştü. Genç Marx'ın bir zamanlar dükkânında uzun saatler geçirdiği kitapçı Montini'nin tabelasına da rastlayamamıştı.

Jenny mezarlıktan dönerken, civardaki tepelerden kasabaya doğru uzanan yemyeşil bağlara, Mosel'in duru, yavaş yavaş akan sularına, kızgın güneşin sararttığı çayırlara uzun uzun baktı.

Trier sokaklarında pek çok tanıdığa rastladı. Genç delikanlılar ve kızlar artık olgun adamlar kadınlar olmuştu; olgunluk yaşlarında tanıdıkları ise, gözle görülür bir şekilde yaşlanmışlardı. Kırışık şakaklarını örten kırlaşmış bukleler üzerine oturtulmuş, bez çiçeklerle süslü siyah şapkalar, onların geçkin yaşını daha da iyi vurguluyordu. Kasabadaki herkes Barones Westphalen'in ölümünden dolayı Jenny'nin acısını paylaşıyordu. Yaşlılar ise iyiden iyiye karamsarlaşmışlardı.

"Bizim zamanımız da geliyor," diyordu yaşlılar korka korka.

Matem elbiseleri ve siyah peçeler Jenny’nin büyük kızlarının dış görünüşünü bozamıyordu. Bu halleriyle, daha da masum görünüyorlardı. On iki yaşındaki Jenny, babasına benziyordu. Aynı koyu, gür parlak saçlar ve parıldayan, akıllıca bakan, sevgi dolu gözler. Esmer yüzü, küçük dolgun dudaklarından dolayı melez kadınlara benziyordu.

On yaşındaki Laura ise güzelliğini annesinden almıştı. Güzel, dalgalı, açık kumral lüleleri, ince yüzünü çevreliyordu. Kocaman ela gözlerinin içi gülüyordu.

Ama tüm ailenin gözdesi, minik Tussy idi. Küçük kız Edgar’ın ölümünden hemen sonra doğmuştu ve erkek kardeşe duyulan tüm sevgi seli doğrudan bu kız kardeşe yöneltilmişti. Jenny ve Laura küçük kız kardeşlerine neredeyse anneleri kadar özen gösteriyorlardı.

***

Karl karısını özlüyordu. Ona yazdığı mektuplar gittikçe daha duygusallaşıyordu.

“Sevgilim!

Sana yine yazıyorum, çünkü yine kendimi yalnız hissediyorum ve düşüncelerimde sürekli seninle konuşurken, senin tüm bunlardan habersiz olduğunu, beni duymadığını, yanıt veremediğini bilmek bana acı veriyor. Bendeki fotoğrafın kötü olmasına karşın mükemmel bir şekilde işime yarıyor ve ben şimdi Meryem Ananın en çirkin tasvirlerinin, ‘yaslı madonna’ların bile nasıl oluyor da güzel tasvirlerden bile daha çok ateşli hayran kazanabildiğini anlıyorum. Ama yine de madonnaların bu karamsar tasvirlerinin hiçbirine, senin, yaslı olmasa da asık yüzlü olan, adeta öpülmek için yaratılmış o sevimli, güzel, ‘dolce’ (tatlı –italyanca) yüzünü yansıtmaktan uzak bu fotoğrafına bakıldığı kadar derin, içten bir saygıyla bakılmamış, önünde eğilinmemiştir. Ama ben, güneş ışığının bu kötü canlandırmasında bile seni mükemmel buluyorum; Lamba ışığından ve tütün dumanından bozulmuş olsa da, gözlerimle resmini sadece düşte değil gerçekte de çizebilirim. Sen sahici halin gibi karşımdasın, seni kollarımda taşıyorum, başından ayaklarına kadar her tarafını öpücüklerle örtüyorum, önünde diz çöküyor ve iç çekerek: ‘sizi seviyorum madam!’ diyorum. Ve

gerçekten de ben seni, bir zamanlar Venedikli Mağripli'nin sevdiğinden daha derinden seviyorum...

"... Geçici ayrılıklar bir bakıma yararlı; çünkü sürekli temas, algıda nesneler arasındaki farklılıkların silindiği bir tekdüzelik yaratır. Yakından baktığında kuleler bile o kadar yüksek görünmezken, yaşamın günlük sorunlarının onlarla yüz yüze kaldığında senin gücünü aşar bir şekilde büyüdüklerini görürsün. Tutkular da böyledir. Yakınken insanı tamamen ele geçiren ve arzu şekline bürünen alelade alışkanlıklar, doğrudan konusu oldukları nesneler görüş alanından kaybolur kaybolmaz varoluşlarını sona erdirirler. Konusu oldukları nesnelere yakın olmaları sonucunda alelade alışkanlığa dönüşen derin arzular, ayrılığın sihirli etkisi altında büyür, kendine özgü o güce yeniden kavuşur. Benim aşkım da böyle. Sonuçta sadece mesafe var aramızda ve burada emin oluyorum ki bitkilerin büyümesi için güneş ve yağmur neye yarıyorsa zaman da benim aşkım için aynı işlevi görüyor. Sana duyduğum aşk, sen uzaklaşır uzaklaşmaz ruhumun tüm enerjisinin ve duygularımın tüm gücünün toplandığı bir dev gibi görünüyor. Kendimi, yeniden kelimenin tam anlamıyla insan olarak duyumsuyorum, çünkü büyük bir tutku duyuyorum.

"... Sen gülümsüyorsun sevgilim ve neden birden böyle bir belagata düştüğümü soruyorsun? Ama eğer senin narin, temiz yüreğini kendi yüreğime bastırabilseydim, susardım ve ağzımdan bir tek sözcük bile çıkmazdı."

Jenny, Karl'ın mektubunu defalarca okudu. Hiç de kolay geçmeyen kırk iki yıl yaşamıştı; çocuklarının ve annesinin ölümü onun harika yüzünde izler bırakmıştı; ama Karl'ın ona duyduğu aşkı hiçbir şey söndürememişti. Yirmi iki yıl önce karısına aşkını ilk kez itiraf ettiği günkü gibi seviyordu onu.

"Seni dudaklarından öpme olanağından yoksun kaldığım için sözcüklere başvuruyorum, onların yardımıyla sana öpücüklerimi iletebileyim diye. Aslında ben şiir bile yazabilirim ve Ovid'in 'Libri Tristum'una, 'hüznün kitapları'na kafiye yapabilirim. Ovidi'i, imparator Ogüst uzaklaştırdı. Oysa beni sen sürdün ve Ovid bunun ne anlama geldiğini bilemezdi.

"Dünyada elbette pek çok kadın var ve bunlardan bazıları da harikadır. Ama her çizgisi, hatta her kırışığı bile yaşamımın en güçlü ve güzel

anılarını bende canlandıran yüzü başka nerede bulabilirim? Sonsuz acılarımı, çaresiz yitimlerimi bile senin sevgili yüzünde okuyorum ve senin değerli yüzünü öperken de bu acıyla öpüşüyorum. ‘Onun kucağına gömülerek, onun öpücükleri ile yeniden doğmak’, özellikle senin kucağın ve de senin öpücüklerinle. Ve ne Brahmanlara, ne Pitagoras ve onun ruhun değişimleriyle ilgili öğretisine, ne Hıristiyanlığa ve onun yeniden doğuş efsanesine ihtiyacım var.”

Jenny Trier’de iken Karl, Pieper ile birlikte, sahil kenti Gul’e gitti. Yolculuğu boyunca, uzun kuzey yolu Great Norse’un iki tarafına yerleşmiş çok sayıda İngiliz ve İskoç kenti gördü.

İskoç lordlarının şatoları, tepelerde, avlular ardındaki kocaman meşe ağaçları arasında bir görünüp bir kayboluyorlardı. Yolcunun karşısına çıkan İskoçya’nın dağınık sınır köyleri, dağdaki koyun sürülerinin postları, daima sis içerisinde kalan boğaz kadar gri ve iticiydi. Büyük kuzey yolunun kente yaklaştığı bölge, gün ağarırken uyanan ve hava kararmaya başladığında uykuya dalan düzgün sayfiyelerle kaplıydı. Taşrada, güneşin batışıyla birlikte sokaklar hızla ıssızlaşıyordu ve akşam dokuzda ışıkları söndürülen evler terk edilmiş görünümüne bürünüyorlardı. O zaman alacakaranlıkta, ortaçağ, belirgin bir şekilde yeniden doğuşunu gerçekleştiriyordu. Meydanlarda ve köhne, kör sokaklarda nadiren sessiz Püriten tapınakların silüetleri görünüyordu. Görkemli bir kalenin direk ve kirişlerinden yapılmışçasına adeta koltuk değnekleri üzerinde duran asırlık evlerin olduğu Lintington’da, söndürülmüş bir yangının kalıntıları üzerinde, gün ışığında oldukça kötü gürünen Marie Stuart’ın –kötü ün salmış İskoç kraliçesi– şatosu duruyordu.

Edinburg, tepeler üzerine kurulmuştu ve denizden yaklaşıldığında feodal bir prensliğin başkentini anımsatıyordu. Hâlâ sağlam kalmayı başaran, duvarlarında ateş yuvaları bulunan kale, gözcü kuleleri ile güç ve fethedilmezliği simgelemeye devam ediyordu. Kalenin çevresindeki kurumuş hendeğe yüzyıllarca, yanan kütükler düşmüştü. Çevresi, yüzlerce insan vücudu ve at sağrısının ağırlığı altında ezilmiş, kana boğulmuştu. Yardakçı İskoç kralının düşmanları ve İngiltere’ye karşı mücadele edenler, tepelerine dökülen kaynar suyla haşlanıyordu. İngiliz baronlarının koçbaşları, mızrakları, top mermileri, taş zırhın üzerinde güçlükle seçilebilen yara izleri bırakmıştı.

Edinburg, modern yaşamı ve ortaçağı bir arada yaşıyordu. XV. yüzyıl ile XIX. yüzyıl birbirlerine zarar vermeden geçinebiliyordu.

İskoçya'nın iklimi acımasızdı. Leylak rengindeki güneş, sislerin kalın perdesi arasından, topu topu iki-üç ay görünebiliyordu.

Mikaya benzeyen donuk siste hayaletler canlanıyordu. Parlak gün ışığında, bir mezarı açmak kadar korkunç olan şey, İskoç gününün alacakaranlığında sadece kutsal bir ürperti uyandırabiliyor.

Büyük Britanya'da geçmiş, sömürülebilen bir miras, şimdiki zamanla oldukça yakından ilintili, iç içe. Eski çağlardan kalma ünlü şatolarda yaşayanlar var hâlâ ve bu şatoların sahipleri Haçlı Seferleri zamanından kalma yataklarda uyuyorlar.

Edinburg'un eski sokaklarından birinde, Marie Stuart'ın, sarayına giderken yolda dinlenmek için kullandığı yıkılmış evin yerine yenisi –eskisinin tam bir benzeri– inşa ediliyordu.

Burada tıpkı İtalya ve Yunanistan'da olduğu gibi eskiye ait olmayan tapınak, ev ve sokak kalıntıları bulmak kolay değil; bir tek yabani buğdaygiller son yılların ürünü.

İskoçyalılar da İngilizler gibi, bütün tutuculuklarına karşın, atalarının yaşam tarzından pek çok şeyi korusalar da bu mirası yenileştirmekten ve teknik ilerlemelerle birleştirmekten vazgeçemiyorlar.

Bir ev düşünün ki, tüten bacası, dünün ve daha da öncesinin tam bir benzeri olan kiremit kaplı, eğimli, gotik tarzında bir çatıya tutturulmuş. Yüzyılların karışımından ortaya çıkmış düşsel bir ürün.

İskoçyalılar İngilizlerden sadece bazı sözcüklerin telaffuzu, dış görünüşleri, ateşli oluşları ile değil, aynı zamanda karakterleriyle de ayrılıyorlar. "Aynı ağacın iki dalı" arasındaki uyuşmazlık çok belirgin. İngilizler, kendilerine kat kat fazla ödeme yaptıkları için İskoçyalılarla alay ediyorlar. Yaratıcı zekâyı, çok kıvrak ve usta bir gözlemi, keskin ve sivri bir dili yansıtan İskoç esprileri ise, hedefi on ikiden vuruyor.

İngilizlerin düşmanlığını eşitsizlik kamçılıyor. İskoçyalı bankerler, sanayiciler, büyük toprak sahipleri ülke zenginliklerinin büyük bir kısmını ellerinde bulunduruyorlar. Sınırsız toprakların, sürülerin ve geniş

çiftliklerin, yurtiçindeki yeraltı zenginliklerinin, sömürgelerde ise dev plantasyonların sahipleri hep onlar.

Karl, Walter Scott'un romanlarını döne döne defalarca okumuştu ve şimdi ona öyle geliyordu ki, bu dağlık ve alacakaranlığın hakim olduğu ülkenin doğasını, geleneklerini ve insanlarını çok önceden tanımış ve iyi yansıtmıştı. Renklerini kuzeyin koyu kırmızı güneşinden ve deniz sahillerindeki kumun sarısından alan İskoçyalıların saçlarına bakarken, küçük kızı Laura'yı anımsadı. Laura'nın saçları da bu renkteydi ve onları İskoçyalı büyük büyükannesi Jenny of Pittaroo'dan almıştı.

İskoçya'da gördüğü pek çok şey Karl'a, Westphalen ailesinden, Walter Scott'un birçok kitabının da başkahramanları olan, isyankâr ataları Argyll ve Camble hakkında dinlediği öyküleri anımsatıyordu.

İskoç soylularının şatoları çevresindeki park ve ormanlar sınırsızmış gibi görünüyordu. Av mevsiminde, büyük toprak sahipleri soylu atlara binerek ava çıkar, köpek sürüleri ve iz sürücüler eşlik ederdi onlara. Köpek havlamaları ve avcı borusu dağlarda yankılanır, oradan, İskoçya'nın tembel koyun sürülerince nadiren didiklenen otlarla kaplı uçsuz bucaksız enginliklere yayılırdı.

Karl, Londra'ya döndüğünde kendisini dinlenmiş hissetti. Kısa bir süre sonra da Trier'de işlerini bitirip küçük bir miras almış olarak Jenny döndü.

Aynı yılın yazında, Köln komünist davasının sanıklarından terzi Friedrich Lessner dört buçuk yıllık hapisten sonra kendini İngiltere'de buldu. Yaşamı boyunca tüm öteki sınavlarda olduğu gibi cezaevinde de komünist Lassner'in şiarı; yiğitlik, metanet ve umut olmuştu. O, bu üç özelliğe, "sadık yoldaşlarım" diyordu.

Lessner, Londra'da, bir başkent dairesinde çalışan Freiligrath'ı buldu. Şairin karısı ve beş civelek çocuğuyla birlikte kaldığı dağınık, gürültülü küçük evde Wilhelm Leibknecht'le karşılaştı terzi ve onunla birlikte Dean Street 28 numaraya gittiler.

Orada uzun süredir beklenen bir akraba gibi sevinçle karşılandı. Karl, yoldaşlarına çok özenli davranıyordu. Lessner'e kalacak yer ve iş bulmak için yardıma koyuldu hemen ve işler yoluna girince sakinleşti ancak.

İlk pazar günü, Marx ailesince, birlikte bir gün geçirmek üzere şehir dışında bir gezintiye davet edilmişti.

Sıcak bir gündü, Hampstead ve Highgate arasındaki çayırlarla kaplı tepeliğe gitmeye karar verdiler.

Sabahın erken saatlerinden itibaren Lenchen piknik için yiyecek hazırlamaya koyuldu. Lenchen, evdeki herkesin ve Marx'ın arkadaşlarının çok iyi bildiği, Trier'den getirdiği büyük sepeti dolduruyordu. Hasır sepet, ailenin tüm yolculuklarına ve gezilerine eşlik ediyordu. İçinde son derece lezzetli yiyecekler vardı. Kızartılmış dana eti, börekler, meyveler, şeker ve çay.

Saat on bire doğru Lessner ve bu tür gezilere sıklıkla katılan Wilhelm Leibknecht geldiler. Lenchen, uzun söze gerek duymadan Leibknecht'e o cazip sepetini yükledi. Neşeli grup yola koyuldu. Gidecekleri yere varmak için Soho'dan yaya olarak en az iki saat yürümeleri gerekiyordu. Ama bu hiç kimseyi korkutmuyordu. Hepsi de yürümeyi çok sevdiği için, toz ve kömür kokan başkentten uzaklaşmak amacıyla kendilerini yola attılar.

Kent bu pazar gününde derin bir can sıkıntısına gömülmüştü. Sadece bira salonları ve kiliselerde bir canlılık göze çarpıyordu. Geniş kenarlı şapkalar ve rengârenk, küçük şemsiyeler altında yüzlerini güneş ışıklarından saklayan iyi giyimli beyler ve hanımlar yolcu arabalarıyla geçiyorlardı. Primrose Hill'in arkasında şehir bir anda son buluyordu ve boş alanlar, hendekler, tepeler, engebeli bir patika başlıyordu. Çocuklar anında değişiyor, çimenlerin üzerinde şarkılar söyleyerek kahkahalar eşliğinde zenci, İskoç ve genellikle de doğaçlama danslarına başlıyorlardı. Büyükler de bildikleri melodilere katılıyor ve alkışlıyorlardı.

Komiklik derecesinde duygusal ve süslü buldukları romanslar, moda olan operalardan aryalar, halk türküleri ve esprili şarkılar söylüyorlardı. Yapmacık bir coşkuyla yurtsever marşlarını uzatarak söylüyorlardı. Karl ve Wilhelm birbirlerinin sesini bastırmak için boğazlarını yırtarcasına bağırıyorlardı. Karl tok sesli bir bariton, Wilhelm ise, akıcı bir tenordu.

"Ey Strasbourg, Strasbourg, harika şehir," diye başlıyorlardı düet yaparak ve diğerleri de sevdikleri bu Alman şarkısına hep birlikte eşlik ediyordu.

Kızlar babalarından fantastik bir öykü anlatmasını rica ettiler. Hiç kimse Mağripli gibi olağanüstü maceralarla dolu böylesine güzel masallar uydurup anlatamazdı. Bu masallar sayıyla değil mil'le, yürünen yolun uzunluğuyla ölçülüyorlardı.

“Bir mil daha anlat Mağripli lütfen,” diye rica ediyordu Laura, “bu arada Hampstead Hill'e ulaşmış oluruz.”

Eğer babaları reddederse kızlar annelerine dönüyorlardı:

“Anne, anne, Mağripli'den rica et, o seni kırmaz.”

Karl teslim oluyordu ve masal devam ediyordu.

Hampstead Hill yolu, çalılar, sık katırtırnakları ve bodur ağaçlarla kaplı meyilli tepeler ve alanlardan geçiyordu. Burada çok sayıda şehirli seyrek otlar üzerine yerleşerek piknik yapıyordu.

Boş, henüz yerleşime açılmamış sarp Hampstead Hill tepesinden Londra kuşbakışı görülebiliyordu. Londra; son derece güçlü bir sömürge karargâhı, bankaların, lüks mağazaların, saray ve köşklerin, dev sanayinin, kararmış gecekondu ve karanlık viranelerin kenti.

Evlerin çatıları üzerinde, uzaklarda, bakımlı manastırın sert, gotik çizgileri ve St. Paul İngiliz katedralinin yuvarlak kubbesi yükseliyordu. Thames nehri, gri bir şerit gibi dolanıyordu.

Britanya başkentinin çevresinde, güzel araba yollarının geçtiği eğimli yeşil tepeler ta ufuklara dek uzanır. Ender güneşli günlerde bile İngiltere üzerindeki şeffaf sis perdesi asla kalkmaz, dağılmaz.

Dean Street'in griliğinden, taş bina yığınından sonra, bitkilerin cılızlığına, gösterişsizliğine rağmen etraftaki her şey harika görünüyordu. Yolcular gülüşerek ve şakalaşarak, yerleşip yemek yiyebilecekleri gölgeli tepelere doğru ilerliyorlardı.

Önlerinde uzanan manzarayla fazla ilgilenmeyen hamarat Lenchen, hemen alçak meşenin altına serilen kareli sofra bezinin üzerine ünlü sepetini yerleştirmiş, yiyecekleri çıkarmaya başlamıştı bile. Lessner, başından geçen heyecanlı olayları anlatıyor, otların üzerine oturan Karl ve Jenny de dinliyorlardı.

“Sonuç olarak benim geçmişim, mutsuzluk ve tatsız olayların kesintisiz bir toplamı,” diye konuşuyordu eski tutuklu. “Ama ben bunun için de kadere minnetarım, çünkü bu beni daha güçlü kıldı ve bu sayede kendi konumumu ve yaşamımın amacını çok daha iyi kavrayabildim. Asla unutmamalı ki, emekçinin yaşamı, beşikten mezara dek kesintisiz bir mücadeledir; mücadele yoksa yaşam da yok demektir.”

“Cezaevinde Daniels’i gördün mü? Bu hakiki insan ve mücadelecinin sağlığı, tutukluluk koşullarında iflas etti, veremin ölümcül bir türüne yakalandı,” dedi Marx üzüntüyle.

“Bunda şaşılacak bir şey yok. Bizi katlanılmaz koşullara mahkûm ettiler. Açlık, haşerat, soğuk... Bir süre Deaniels’le birlikte kapatıldığım hücre o denli soğuktu ki, bir daha asla ısınamayacağım hissine kapılmıştım. Yaşadığımız fiziksel ve ruhsal acılara ancak dört çıplak ve gri hapishane duvarı tanıklık edebilir. Bu duvarlar dile gelse de orada olan biteni insanlara anlatabilse... Köln davasından hüküm giyenlerin koşulları, herkesten daha ağırdı.”

Bu konuşma sırasında kızlar Leibknecht’i yan taraftaki çimenliğe götürdüler.

“Söyle Library, bu bitkinin adı nedir?” diye soruyordu kâh Jennychen kâh Lauranet. Ayrıntılı açıklamalarından dolayı ona Library “kütüphane” lakabını takmışlardı.

“Ne muhteşem çiçekler! Eminim ki, Titaniya’nın tacı bu çiçeklerden oluşuyordu!” diye bağırdı Jennychen.

“Bense, gecenin kraliçesinin tacının koyu renk güllerden oluştuğunu düşünüyorum,” diye karşı çıktı Laura.

“Bunlar unutmabeni çiçeği,” dedi Leibknecht kopardığı çiçeklere hayranlıkla bakarak. “Herhalde burada bir yerlerde küçük bir su kaynağı var.”

“Library, her zaman olduğu gibi haklısın sen, işte küçük bir göl. Burası ne kadar da güzel!” diye yüksek sesle hayranlıklarını dile getiriyorlardı kızlar.

Hızla solan unutmabeni çiçeğinden yaptıkları demetlerle geri döndüler. Yüksek sesle onları çağırmaktaydılar.

Yiyip içtikleriyle güç toplayan büyükler, biraz kestirmek ya da gazete okuyabilmek için uygun birer yer bulup yerleştiler. Jenny ve Laura yaşıtlarından oyun arkadaşı bularak kovalamaca, saklambaç ve körebe oynamaya koyuldular. Birden, Karl, yakınlarında, olgun meyveli bir kestane ağacı gördü.

“Haydi bakalım kim en çok düşürecek,” diye yüksek sesle herkesi yarışmaya davet etti.

“Hurra!” diye bağıran Leibknecht ve Lessner saldırıya geçtiler ama çeviklikte Karl’a yetişemiyorlardı. Karl dikkatle nişan alarak taşları fırlatıyordu ve kestaneleri ıskaladığında da ortalığı kasıp kavuruyordu. Zafer çığlıkları arasında son kestane de yere düşene kadar bombardıman sürdü. Bu arada kan ter içerisinde kalan Karl sağ kolunu kımıldatamadığını fark etti. Ağacı taşa tutmanın ateşiyle kaslarına ne kadar çok yüklendiğini fark etmemişti.

Bu güzel günde karşılarına bir başka eğlence daha çıktı: Eşeğe binmek. Karl en az çocuklar kadar mutluydu. Eşeğin üzerine tırmanarak kâh Sanço Pansa kâh Don Kişot oluyordu. Jenny’ye de Dulsineya olmak kalıyordu.

Tepenin tam doruğunda, Marx’ın çok beğendiği “Jack Strow’nun Şatosu” adını taşıyan bir aşevi vardı. Buraya geldiklerinde Karl genellikle, batıya bakan alçak pencerenin yanındaki masayı seçiyordu. Aşevi sahibi müşterilerine zencefilli bira ve peynir, ekmek ikram ediyordu. Pencereden, ağaçlar ve yabani fundalıkların kapladığı Highgate yükseltisi görünüyordu. Orada Highgate mezarlığı bulunuyordu. Beyaz anıt ve mezar taşları, taze yeşilliğin arasında keskin bir şekilde beliriyorlardı. Karl, ölülerin bu sessiz barınağına uzun uzun baktı.

Jennychen ve Laura otlar üzerinde bir tür top oyunu oynuyorlardı. Mağripli ve arkadaşları sıklıkla çocuklara katılıp yarışırcasına koşuyorlardı. Böyle durumlarda kahkahalar dinmek bilmiyordu.

Pazar dinlencesinin tadını iyice çıkardıklarına emin olup evin yolunu tuttuklarında hava artık tamamen kararmıştı. Yorgun kızlar anne ve babalarının yanı başında yürüyorlardı. Çocuklarda yorgunlukla beraber, tatlı eğlencelerin geride kalmasından ötürü bir burukluk vardı. Kararmış berrak gökyüzünde yıldızlar göz kırpıp duruyordu. Jennychen, siyah saçlı küçük

başını arkaya attı. Hiç göz kırpmadan gökyüzüne bakıyordu ve birden hızlı hızlı, kendinden geçmişçesine konuşmaya başladı:

“Bir zamanlar, çook eski devirlerde, yıldız insanları uçup yeryüzüne inmişler. Kanatları kırılmış. Yeniden göklere yükselmeye çalışmışlar, ama boşuna. O gün bugündür her gece yıldızlarda fenerler yanıp söner. Yıldız insanlarını çağırır ve onlara geri dönüş yolunu gösterirler.”

Jennychen’in gözleri kocaman olmuş parlıyordu; konuşmasına devam etti.

“Bir tanem,” diye heyecanla kızının coşkulu sözlerini kesti Jenny Marx ve titreyen elini kızının alnında biraz tuttu ve ekledi: “Sen hasta mısın yoksa?”

“Yaşına göre çok fazla olgun. Sevgili Musch’umuz da böyleydi. Ne çok çocuğumuzu kaybettik,” diye konuşmasını sürdürdü, kocasına dönerek korkmuş anne.

Jennychen ise artık hızla koşuyor kız kardeşine yetişmeye çalışıyordu.

“Rahat ol, sevgilim. Bizim perimiz senin de gördüğün gibi adeta bir sağlık abidesi,” dedi kesin bir şekilde Marx, karısının elini sevgiyle tutarak.

Pazar, haftanın diğer günlerinden çok daha çabuk geçiyordu.

1856 yılında, Caroline von Westphalen’in ölümünden sonra miras olarak alınan birkaç yüz taler sayesinde Marx ailesi, Karl’ın “eski delik” dediği Dean Street’ten çıkıp kentin yeşil, merkezden uzak, yüksek kesiminde, Londra’da bulunduklarından bu yana ilk olarak müstakil, rahat, büyük olmasa da sağlıklı bir eve taşınma olanağına kavuştu. Başkentin kuzeyinde kalan Regan Park bölgesindeki evin yıllık kirası 36 pound idi. Bu çok yüksek bir fiyattı ama Jenny’ye İskoçya’daki akrabalarından küçük bir miras daha kalmıştı ve tüm aile kısa bir süre için de olsa rahat bir nefes alabildi.

Marx’ın taşındığı küçük eve ulaşmak oldukça güçtü. Maitland Park, Grafton Terrace, büyük şehrin diğer bölgelerine hiç benzemiyordu. Taş, kil atıkları, sökülmüş kütükler ve çerçöple dolu bir alanda birkaç da ev görünüyordu. Bu evlere giden belirli yollar yoktu. Etraftaki her şey yeni inşa edilmekteydi.

Londra’nın ünlü yağmuru yağdığında Grafton Terrace’da oturanlar için killi, cıvık toprağın üzerinde yürümek bir işkenceden farksızdı. Çamur, ayakkabıların her yanına yapışıyor ve yürümeyi zorlaştırıyordu. Hava kararmaya başladığı anda göz gözü görmüyordu. Sokakta henüz tek bir gaz feneri yoktu. Ama Jenny yeni aydınlık evlerine bütün yüreği ile seviniyordu. Dean Street’teki karanlık evden sonra bu ev kendisine saray gibi görünüyordu.

“Yerleşme masrafları da içinde 40 sterlinden fazla olmamasına karşın,” diye yazıyordu Jenny, Louise Weydemeyer’e, “yaşamak zorunda kaldığımız önceki deliklerle kıyaslanınca gerçek bir prens evi... Rahat konuk odamızda kendimi gerçekten de öylesine heybetli hissediyorum ki. Tüm çamaşırlar ve eski azametin kalıntıları rehine sandığından satın alındı ve ben yeniden zevkle, o eski İskoçya’dan kalma kareli peçeteleri birer birer dizdim. Aslında bu muhteşem dönem uzun sürmedi, eşyaları yeniden birbiri ardına ‘pophouse’a (üç küre tabelalı gizemli dükkâna çocuklar bu adı verdiler) taşıdık; yine de etrafımızdaki fani huzurun tadını çıkarabildik.”

Jenny Marx, eşyalarını yeniden, tabelasında yaldızlı üç küre bulunan rehine sandığına taşırken Karl gecenin geç saatlerine kadar politik ekonomi konusundaki kitabına çalışıyor, ‘New York Daily Tribune’ gazetesi için yazı hazırlıyor, Manchester’daki Engels’e ve yoldaşlarına mektup yazıyordu. Bazen, çeşitli konulardaki gazete yazılarını Marx imzasıyla Friedrich Engels gönderiyordu Amerika’ya. ‘New York Daily Tribune’de Marx imzasıyla çıkan yazıların üçte birinden çoğu bu sadık ve içten dost tarafından yazılmıştı. Karl da aynı şekilde, kâh fikir vererek kâh teorik çalışmaları için ihtiyaç duyduğu materyali Britanya Müzesi’nden temin ederek Friedrich’e yardım ediyordu. Bazen her ikisinin de günlerce birbirlerine yardım etmek için çalıştıkları oluyordu. Her biri diğerini tamamlıyordu.

Birleşik Amerika’da en çok okunan gazetelerden biri olan ‘New York Daily Tribune’ yaklaşık iki yüz bin aboneye sahipti. 1851 yılından itibaren Marx, bu gazeteye sürekli yazı yazdı. Gazetenin yayıncısı ve yazarlarından biri olan Dana, Marx’ın paraya olan yakıcı gereksinimini kullanarak onu acımasızca sömürüyordu.

“Dana’nın sosyalistliği, ikiyüzlü bir küçük burjuvanın hava atmasından öteye geçmiyor,” diyordu Engels.

Dana bazen Marx’a hak ettiğinin ancak yarısını ödüyordu. Oysa onun olağanüstü bir yazar olduğunun farkındaydı ve yeri geldiğinde yazarı olarak Marx’tan övgüyle söz etmekten de geri kalmıyordu. Marx’ın adı gazeteye olan ilgiyi artırıyordu. Marx, Amerika’da gittikçe daha çok tanınıyordu.

Karl tüm enerjisini bilimsel çalışmalarına vermek istiyor, büyük bir özenle bunun koşullarını hazırlamaya çalışıyordu. İstediği konularla yeterince ilgilenememesi ona acı veriyor, sık sık Jenny ve Engels’e yakınıyordu bu konuda.

“Öf! Şu gazete işleri canıma tak etti. Çok zamanımı alıyor, dikkatimi dağıtıyor ve hiçbir şey vermiyor. Ama doğrudan bilimsel konularla ilgilenebilmek çok başka. Seninle ikimiz Friedrich, ilgilenmek zorunda olduğumuz şeylerle ilgilenemiyoruz. Senin o büroda, borsada ne işin var? Koşulların seni sürüklediği kurtlar arasında nasıl uluduğunu bir göz önüne getiriyorum da...”

Karl her sabah, kahvaltı edip bir sigara içtikten sonra siyah şemsiyesini –Londra da şemsiyesiz dolaşmak olanaksızdı– alarak Britanya Müzesi okuma salonuna yollanıyordu. Omnibüs durağına dek büyük kızları eşlik ediyordu kendisine. Babalarını en içten duygularla seviyorlardı, aralarında eşit bir ilişki vardı ve ona karşı teklifsizdiler. Her zamanki gibi de Mağripli diye sesleniyorlardı.

Marx ancak akşam eve dönebiliyordu. Tüm ailenin bir araya geldiği akşam yemeği daima çok gürültülü geçiyordu. Yorgun olan Karl çok az yemek yiyordu ve bu durum da Jenny ve özenli Helene Demuth’u endişeye sürüklüyor, ısrarlı sorularına neden oluyordu. Karl’ın yıllardır çektiği karaciğer hastalığı sıkı bir diyet gerektiriyordu ama o, acı yemekleri, tuzlu isli balığı, jambon, turşu ve baharatları tercih ediyordu.

Masadan kalkan Karl, küçük misafir odasında uzun süre geziniyordu. Boş kaldığı her dakikayı çocuklara ayırıyordu ve tıpkı onlar gibi, yaklaşan pazar günü için seviniyordu. Eğer, nadiren de olsa, tatil gününde Marx’ın evine Friedrich Engels çıkagelmişse onu sevinç çığlıklarıyla karşılayan kızların neşeleri bir başka oluyordu. Son günlerin tüm olaylarını Friedrich ile paylaşabilmek için sadece Jenny değil, Lenchen de sabırsızlanıyordu ve Friedrich’in herkese vereceği bir tesellisi, yapacağı bir şakası vardı.

1857 yılının Temmuz ayında Jenny yedinci çocuğunu doğurdu; sanki onu hemen gömmek için doğurmuştu. Bebek ancak birkaç dakika yaşadı.

Conrad Schramm veremden ağır hasta bir halde Amerika'dan Londra'ya döndü. Onun ortaya çıkması Karl ve Jenny'yi sevindirdiği kadar üzdü de. Sadık dostları hızla ölüme doğru yürüyordu. Tozlu ve boğucu Londra, ölmek üzere olan biri için çekilmezdi ve Schramm'ın dostları onu, o sıralar hasta olan Friedrich Engels'in de bulunduğu güzel Jersey adasına gitmeye ikna ettiler.

Sonbaharda Karl arkadaşlarının ziyaretine gitti. Engels'i sağlığına kavuşmuş buldu ama Conrad son aylarını yaşıyordu. Sıtma nöbetleriyle yanıp tutuşan, son derece heyecanlı, henüz çok genç, coşkulu, içli, dürüst Conrad Schramm, bir yılı aşkın bir süre önce Havana'da ölen Georg Weerth'i akla getiriyordu.

Karl, genç şairin zamansız ölümüne hâlâ çok üzülüyor ve onu komünist hareket, şiir ve edebiyatı için yeri doldurulmaz bir kayıp olarak görüyordu.

Conrad Schramm'a doğru gelen ölüm de Karl'a acı çektiriyordu.

***

Uzayıp giden hastalıktan tümüyle kurtulan Engels, Jersey adasından Manchester'a döndü. Güzün son günleriydi. Yağmurlar yağıyordu. Doktorların ısrarı üzerine Engels, burada ancak birkaç saat kalıyordu. Kendisini eski tutkularına –binicilik ve av– verdi. Çamur ve sis ona engel olamıyordu. Bu mevsimde özellikle daha da karamsar görünen, tekstil sanayinin başkenti çevresindeki alan ve fundalıklarda Friedrich güçlü atına binmiş, tilki ve tavşanlara nişan alıyordu.

Borsaya gitmediği günler nadirdi. Özenle giyinip süslenmiş haliyle, salonda itişip kakışan heyecanlı borsa simsarlarından belirgin bir şekilde ayrılıyordu Friedrich. Komisyoncular, genç işadamının karşısında saygıyla eğiliyor ve ona yol veriyorlardı. Borsa çakalları, Engels'in neşe durumuna bakarak, şiddetlenen krizin derecesini kestirmeye çalışıyorlardı. Eğer Friedrich'i neşeli, canlı görmüşlerse kızgınlıkla fısıldaşıyorlardı. Bu sıralarda borsadaki kriz belirtilerinin Engels'in can sıkıntısını giderdiği de bir gerçekti. İşadamlarını ve borsa oyuncularını, sahip oldukları hisselerin

karanlık gelecekleri konusunda tahminler yürüterek büyük bir zevkle öfkeye düşürüyor, rahatsız ediyordu.

Engels, krizin proletaryayı ayağa kaldıracağı umuduyla, burjuvazinin her tarafta girdiği ekonomik çıkmazın belirtilerini büyük bir hevesle inceliyordu.

“Kriz, binicilik ve deniz banyoları kadar yarıyor bana,” diye geçiriyordu içinden. “Son yedi yıldır burjuvazinin bataklığına batmaya başladığım bir gerçek. Bu bataklıktan acilen kendimi kurtarmalıyım.”

Ekonomik sarsıntılar, bir sanayici olarak Engels’te, ciddi maddi kayıplara yol açıyordu ama bir devrimci ve ekonomi bilimcisi olarak, –ki bu vasfı her şeyden önde geliyordu– bu duruma seviniyordu. Engels, ticaretin tapınağı sayılan borsanın kirli, taş binasına girdiğinde tekstil fabrikatörlerinin üzgün suratlarını, şaşkınlıklarını, paniği görünce derin bir sevinç duyuyordu. Üzeri beyaz rakamlarla doldurulmuş kocaman taş tahtanın önünde bekliyordu. Bu rakamlar borsanın savaş alanlarının en son raporları –hisse senetlerinin fiyatlarıydı. Her rakam, Engels’e sayısız yaşam dramlarının sırrını açıyordu. Bir tek rakam, eski, saygın bir şirket olan Benn’in iflasını getirmişti. Bunu oldukça zengin beş fabrikatörün iflası izlemişti.

Engels, ülkenin her yanında, ta kara Glasgow’a dek, dev şirketlerin iflasından hareketle, Adadaki sanayici ve tüccarların kalın kataloğunda adları geçmeyecek kadar önemsiz çok sayıda orta ve küçük yatırımcının haydi haydi iflas edeceğini öngördü.

Liverpool’da iplik eğiricilerin elinde bir tek sipariş bile kalmadı. Manchester’da tüm fabrikalar yarım işhaftası uygulamasına geçti.

Su yüzeyi, üzerine düşen taşa ve şiddetlenen rüzgara nasıl yanıt verirse borsa da krize aynı tepkiyi veriyordu. Birinci durumda kabaran suyun üzerinde daireler görünür, ikincisinde hisseler dalgalanmaya başlar. En kötü durumdakiler tekstil işletmeleriydi. Çağın beyaz altını sayılan pamuğun fiyatı düşmüştü.

Her zaman olduğu gibi, krizin kapıyı çaldığı bu güz mevsiminde de, güneşin ortalığı kasıp kavurduğu ve yağmurların seyrek olarak yağdığı yerlerde kocaman çiçek goncalarını andıran milyonlarca pamuk kozası olgunlaşıp çatlayarak, tıpkı yabani hindibaların yumuşak iğneleri gibi sert

çalılara takılıp kalan beyaz pamuğunu bırakmıştı. Korkunç miktarda insan emeği yutan pamuk tarlaları olağanüstü ürün verdi, ancak pamuk fiyatları istikrarsızlaştı, sürümde düşüş yaşandı. İpekböceği satışlarında da güçlükler çıktı. Kriz Amerika'dan Avrupa'ya sıçradı ve acımasız girdabına İngiltere, Almanya, Fransa ve İtalya'yı da sürükledi. Sanayideki durgunluk ticarette kargaşalar yarattı.

Borsanın kendine göre kanunları ve hedefleri vardır. Birikimlerini Avrupa ve Amerika'daki pamuk ve ipek şirketlerinin hisselerine yatıran memur ve rantiyeciler bir anda yoksul kaldılar, iplik eğiriciler ve dokumacılar fabrikaların ıssız, kapalı kapılarına tosladılar.

Engels borsadan döndüğü bir gün, düşüncelerini Marx'la paylaştı. "Perşembe günü durum çok ümitsizdi, cuma günü... pamuğun fiyatı yine bir pense yükseldiğinde, onlara göre, bunun anlamı, en kötüsünün atlatıldığıydı. Ama dün o sevindirici ümitsizlik yine geldi, dolayısıyla tüm sevinmeler sadece dedikoduya dayanıyordu, alıcı neredeyse hiç yoktu; böylece bugün piyasanın durumu en az dünkü kadar berbat."

***

Rus uyruğundan yoksun kalmak istemeyen Liza, ordusu Sivastopol'u kuşatalı nerdeyse bir yıl olan İngiltere'yi terk etmeye karar verdi.

Rus ordusunun gösterdiği beklenmeyen direniş ve yiğitlik, İngiliz hükümetinde gittikçe daha çok şaşkınlık ve öfke uyandırıyordu. Rusların savaşçılığında ulusal karakter özellikleri belirgin bir şekilde ortaya çıkıyordu. Herkes anladı ki, Sivastopol önünde cansiperane dövüşen subaylar, kölelik rejimini değil, ulusal bağımsızlıklarını savunmaktaydılar. Sivastopol, savunması destan oldu; Rusların yiğitlikleri Homeros'un "İlyada"sındaki sahneleri andırıyordu.

Liza, yola çıkmadan önce, vedalaşmak için Herzen'e uğradı.

"Sofu ve cansıkıcı İsviçre'ye mi gidiyorsunuz? Orası, yükselen küçük burjuvazinin ülkesi, esnaf ve çiftlik sahiplerinin cenneti. Orada, ilk gençlik yıllarından beri arkadaşım olan, yetenekli ve özgün Nikolay İvanoviç Sazonov'la karşılaşacaksınız. Artık ilişkimiz soğumuş olsa da selamlarımı iletin ona. Aramızdaki ilk dargınlık 1847 yılına dayanıyor. Paris'te Belinski

ile vedalaştığım gündü," diye konuşuyordu Herzen, düzenli çalışma odasındaki pahalı halının üzerinde yürürken. "Öyle oldu ki, ben ağır hasta olan Vissariyon Gregoryeviç'i ziyaretten dönerken Elise ovalarında Sazonov'la karşılaştım. O gün veremden ölmek üzere olan dostumun yüzüne yerleşmiş olan ölümle, Hipokrat'ın maskesi ile karşılaşmak beni yıkmıştı. Ağlamamak için güçlükle hakim oluyordum kendime.

"'Yazık,' dedi Sazonov, benim durumumu anlayıp kendisi de üzülmüş bir halde. 'Yazık ki, Vissariyon gazetecilikten başka, o da sansürlü olarak, bir iş yapamadı.' 'Ama takdir edersin ki, onu az çalıştı diye suçlayamayız,' diye karşı çıktım. 'Sahip olduğu özelliklerle başka koşullarda ve başka alanda çok daha fazlasını yapabilirdi,' diye devam ediyordu Sazonov.

"Bu şekilde konuşmasına çok öfkelendim ve sordum ona; örneğin, yurdundan uzakta yaşayan, fiziksel gücünden ve yeteneğinden hiçbir şey kaybetmemiş, sansürün gadrine de uğramamış Ruslar ne yaptı acaba? Sazonov gibi Paris'te fink atıyorlar, bazı aptalların onları dinleyip hiçbir şey anlamadan sustuğu, diğer aptalların ise bir şey anlamadan onlara kafa salladığı kahvelerde dedikodu yapıyorlardı. İşte tüm hizmetleri bundan ibaretti. Garantili yiğitlik! Uzun yıllar keyiflerince yaşıyorlar ve özel bir çaba sarfetmelerine gerek kalmıyor. Koşullar, güçlü insanlar yaratabilir, bunlar engelleri kesinlikle aşarak güçlendirebilirler kendilerini. Oysa tüm bu gevezeler, yurtdışına çıkmış serseriler, garip bir sayıklama ve uyurgezerlik halinde, optik bir aldatmacada. Belinski'nin bir tek eleştiri yazısı bile, gelecek nesiller için, yeraltı oyunlarından, devlet adamlarından, mülteci güruhumuzun süslü saçmalıklarından çok daha yararlı."

"Ve yine de," diye bitirdi Herzen sakince, "Sazonov gibi insanları kolayca bir kenara atmamalı. İsyankârlık onun doğasında var; Şubat Devrimi'nde kim ondan daha yararlı işler yaptı ki? Uslanmaz bir gezgin olması da rastlantı değildir. Ama, işte Belinski'nin büyük önemini yeterince anlayamadı." Biraz sustuktan sonra Aleksandır İvanoviç anlamlı bir şekilde ekledi. "Rus devleti birçoğumuzu zindanlara kapatarak, sürgüne göndererek anıtlaştırdı. Petraşev'ler, bizim küçük kardeşlerimiz; Dekabristler ise büyük kardeşlerimiz."

Liza, barış içerisindeki İsviçre'ye giderken Paris'te mola verdi; ama uyruğu burada da kuşku uyandırdı.

Emniyette, açıklama yapmak durumunda kaldı.

İlk akşam, küçük evlatlığı Asya'yı dadısıyla otelde bırakarak, Adolphe Adam'ın ünlü "Girarde" operasını dinlemeye gitti.

Dinlediği müzik, ezgilerindeki uyumsuzluk, özgün ezgi yokluğu ve enstrümantal bakımdan Donizetti ve Rossini gibi olağanüstü ustaları kötü bir şekilde taklit etmesiyle hayretlere düşürdü onu. Ancak seyirciler, hayranlıklarını gürültüyle dile getiriyordu. Bu dönemde Adolphe Adam çok ünlüydü ve Verdi, Guno ve Meyerbeer'i gölgede bırakıyordu. Bestecileri yücelten ya da yeren, etki alanı çok güçlü dergi 'Müzikli Fransa' onu dâhi ilan etmişti.

Liza, antraktta salondaki insanların konuşmalarına istemeden kulak misafiri oldu.

"Lamartin battı. Milli'deki malikanesini ne satmış ne de satacakmış."

"Viktor Hugo sürgünde Sefiller'i yazıyor. İlk bölümler harika."

"İmparatoriçe Eugénie son baloda, yirmi dört metal çember üzerine atlas bir kiriolin giymiş."

"Aleksander Dumas-baba Çin'e gitmeye hazırlanıyormuş."

"Rotschild, şarkıcı Emma Laury'ye üzeri kocaman pırlantalarla kaplı bir kelebek armağan etmiş."

"Fransız ve İngiliz orduları hiç kuşkusuz paskalyayı Sivastopol'da kutlayacaklar. Ruslarda artık ne silah ne de erzak kalmış."

"Paris'in 'Buff'u, Offenbach'ın operetini hazırlıyor. Her sahnede kankan dansı yapılıyor. Selina Montalen özellikle göz dolduruyor; ayakkabısının burnuyla, partnerinin silindirini yıkıyor."

Paris'in merkezi sokakları Liza'ya tanınmaz geldi. Her yerde inşaat vardı, iskeleler yükseliyordu. III. Napolyon, nasıl bir şekilde sonuçlanacağı belirsiz Kırım Savaşı'nın getirdiği büyük yüke aldırmadan, hummalı bir çalışmayla, adını, şehirler inşa eden kral olarak duyurmaya çalışıyordu. Eski kenti yeniden inşa etmeye koyulmuş ve tıpkı I. Napolyon gibi onu süslemeye başlamıştı.

Bonaparte, büyük bir Paris yaratmayı ve sınırlarını, merkezden birkaç fersah uzaklıktaki çevre istihkâm hatlarına dek genişletmeyi planlıyordu. Eski evler yıkılıyor, dar ve kör sokaklar yok ediliyor, geniş caddeler inşa ediliyor, yeni bulvarlar ağaçlandırılıyordu.

“Özellikle barikat çatışmaları ve halk isyanlarına müsait semtleri ve varoşları yok etmek gerek,” diyordu imparator güvendiği adamlarına. “Paris’in kuzeyinden güneyine kadar uzanan çok büyük bir ana cadde inşa edilmesini emrettim. Bu cadde geçit törenleri için de ideal olacak. Başkentimi Bonaparte’lara yakışır muhteşem bulvarlar ve binalarla süsleyeceğim.”

Şehrin inşasında taşın yanı sıra yaygın bir şekilde demir kullanılıyordu. Merkezi şehir pazarının yeniden inşası semtin çehresini tümüyle değiştirdi. Napolyon opera ve tiyatro binasının inşası için yirmi milyon frank tahsis etti.

Dükkânlarda İngiltere’den getirilmiş çuha, şemsiyeler, yağmurluklar, Cenevre saatleri, Çin ve İran halıları, Almanya’dan bronz alaşımı, mektup için değişik kağıtlar, eczanelik eşyalar satılıyordu. Ama bazı mağazaların kapılarında “Burada satılan her şey Fransız malıdır” ibaresi yer alıyordu.

Kendisine birkaç elbise ve şimdiye dek kadın giysileri arasında hiç görülmemiş, etek ve ceketten oluşan ve takım elbise denen erkek kıyafetini andıran bir kıyafet satın alan Liza, Lozan’a gitti. Orada, göle paralel uzanan, son derece temiz, nezih ve hayatı boyunca gördüğü en sıkıcı sokağa yerleşti.

Otelin sahibesi oldukça saygın dul bir kadındı. Kiracısına, yüzündeki canlılığını, ciddiyetini ve mükemmel sindirim sistemini, altmış sekiz yıldır her akşam tam saat onda uyumasına borçlu olduğunu bildirdi. İsviçre kentleri bu saatte uyuyordu.

Liza için sıkıcı, kederli günler başladı. Yerleştiği bu saygıdeğer otelde, varlıklı, rant gelirli geçkin bekârlar ve dullar da kalıyordu. Aralarında azımsanmayacak sayıda kaçık ve garip insan vardı. Liza’nın çok geçmeden öğrendiğine göre, eski bir pedagog, uzun yıllardır kendi şapkasına âşıkmış; ona canlı bir varlıkmış gibi davranıyor, “Matmazel” diye hitap ediyor, yemek sırasında bir sandalyeye oturtuyor, tiyatrolarda ona özel bilet

alıyormuş ve “şapkasal duyguları”nın inceliğini, gücünü vurgulamak için her yolu deniyormuş. Sahibenin erkek kardeşi, patrisyen görkemini yansıtan yakışıklı bir ihtiyar, bilgiç ve zehir üretme meraklısıydı ama bütün sorun şu idi ki, ürettiklerini, başarısından emin olabilmek için kendi üzerinde deniyordu. Mobilyalı odaların tüm kiracıları, birkaç günde bir, çatlak zehir icatçısı yeni bulduğu zehirli bileşiminden sonra, yaşayacak mı yoksa ölecek mi, diye olağanüstü heyecana kapılıyorlardı.

Ünlü zehir deneycisi, Liza’ya büyük sempati duyuyordu ve bir seferinde, bir balık uzmanı olan arkadaşını ziyaret için onu ikna etti. Liza, Lozan civarında, rengârenk, denizin dibini andıran ilginç bir akvaryuma dönüştürülmüş camdan bir evde buldu kendini.

Sıska, olağanüstü hareketli ihtiyar, sürekli koşuşturarak, yaşamının temel anlamı olduğunu söylediği balıklara hayranlığını açıkça vurguluyordu.

“Balıklar, dünyadaki tüm varlıkların en harika olanlarıdır,” diyordu nefes nefese ve soru dolu bakışlarını Liza’ya çeviriyordu. “Kabul edin ki, haklıyım, insan düşgücünün baştan çıkarıcı deniz kızlarını balık pulları içerisinde yaratması raslantı değildir. Deniz kızları yarı yarıya balıktırlar. Balık pulları ve renkleriyle onlara ne hayvan denebilir ne de daha da sıradan ve renksiz olan insan.” Liza, bu ilham dolu doğa bilimcisinin sözlerini tartışmaya kalkmıyordu. Ama bilgin, birkaç saat hiç durmadan nehirlerin, göllerin, deniz ve okyanusların sakinlerinin muhteşemliği konusunda ona ders verince gına geldi ve balıklardan nefret etti. Hizmetçi, misafiri olduğunu haber vererek Liza’nın imdadına yetişti.

“Bay Sazonov!”

Liza rahat bir nefes aldı. Beklenmeyen misafir onu ev sahibinin sular üzerine yaptığı gevezelikten kurtardı.

“Hakkınızda çok şey duydum Nikolay İvanoviç,” diye selamladı Liza, içeriye kırk yaşlarında, olağanüstü dar açık renk pantolon ve parlak sarı, uzun redingottan oluşan iddialı kıyafetli bir adam girince. Adamın aşırı süslü kıyafetini, boynundaki kocaman papyon tamamlıyordu. Sazonov’un mimikleri ve dış görünüşü bir beyefendi izlenimi bırakıyordu ve görkemliydi. Ama bir uşağınki gibi solgun, hastalıklı yüzü, çıkık elmacık kemikleri ve çökmüş yanaklarıysa ona yorgun ve sürekli homurdayan,

şımarık bir insan edası veriyordu. Geniş burnunun üzerindeki koyu kırmızı ve mor kılcal damarlar örümcek ağını andırıyordu.

Liza, Bakunin ve Herzen'in anlatıklarından Sazonov hakkında pek çok şey biliyordu. Uç fikirler arasında gidip gelen bu adam, 1848 yılında Paris'te devrime katılmıştı ama aynı zamanda içkili eğlencelerde bütün parasını savurmuştu. Öyle ki borçlardan ötürü cezaevini boylama noktasına gelmişti.

"Anavatanımız Rusya'dan mı geliyorsunuz?" diye sordu Sozonov Liza'ya, biraz boğuk bir sesle. Yüzüne beklenmedik, hüzünlü bir gülümseme yayıldı ve onu adeta ihtiyarlattı.

"Hayır, Londra'dan. Herzen'den, sizin 1850 yılında Fransa'dan kovulduğunuzu ve aynı zamanda I. Nikolay'ın sizi her tür miras hakkından yoksun bırakarak ebediyen sürgün ettiğini öğrendim."

"Evet, öyle oldu," dedi biraz çekingenlikle Sazonov ve belirgin bir rahatsızlıkla Liza'ya baktı.

"Bu sıralar, Ştahel takma adıyla, Çernişevski'nin yönettiği 'Çağdaş'ta değil de 'Anavatan Notları'nda yazdığımdan haberdar mı, değil mi?" diye düşündü. Ama hayır, Liza bu konuda hiçbir şey bilmiyordu. Sazonov hemen sakinleşti.

"Daha iyi tanımak için boş zamanınızda, dostum saygın Flocon'un kendi gazetesinde beni nasıl savunduğunu okumanızı salık veririm. 1848 yılında ben de aynı gazetede çalıştım ve dış haberler servisini yönettim. Evet, bunlar insanlığın varoluşunun iyi günleriydi; sıcak, eşi bulunmaz yıllardı."

Sazonov, küçük maroken çantasından, buruş buruş olmuş, 'Reform' gazetesinin o uzak 1850 yılına ait bir sayısını çıkardı ve Liza'ya uzattı. Geçmişiyle övündüğünü saklamıyordu. Liza, bu yeni tanıdığı adam hakkında Fransız gazetesinde yazılanları ancak bir gün sonra okudu:

"Rus demokratı yurttaş Sazonov, Fransa'da on yıl boyunca barış içinde yaşadı; burada evlendi ve bundan üç ay önce genel aydınlanma adına bize işbirliği önerdi. Kendisine sığınma hakkı tanıyan ülkenin içişlerine karışarak hakkını kötüye kullanmakla suçladılar onu. Bu ya hata ya da yalan. Sazonov, dış politikayla ilgileniyordu; şimdi ise tüm Avrupa siyaseti

kuzeyde belirlendiğine göre, onun anafikrini ve amacını bir kuzeyliden daha iyi kim anlatabilir? Bunun yanı sıra, demokratik bir cumhuriyetle bağdaşmayan oldukça ilginç bir suçlama daha yapıldı; bu suçlamaya göre Rus sığınmacı büyük demokratik Avrupa Komitesinde yer almış. Böyle bir komite hiçbir zaman var olmadı. Konuğumuz 'Reform'un yazarıydı. 'Reform' ölüm cezasına çarptırıldı!"

Liza ve Sazonov sıkça görüşmeye başladılar. Bir seferinde, Alp zirvelerinin tüm görkemiyle gözler önüne serildiği Leman gölünden Montrö'ye doğru bir geziye çıktılar. O gün Sazonov oldukça konuşkandı. Zamanında çok öğrenmiş, görmüş, çok sayıda ilginç insanla arkadaşlık etmişti. Liza, aslında onun biraz fazla düzgün ve özgüvenli konuşma tarzını beğeniyordu. "Sanki yazılı metinden okuyor," diye şaşırıyordu kendi kendine.

"İngilizlerden hâlâ sıkılmadınız mı? Onlar, fikirleri ve çağın her tür yeniliğini gelenekçilikle birleştiriyorlar. Bunu tam olarak nasıl anlatmalı; her şeyi atacılığa uyduruyorlar."

"Doğrusu bütün bir ulus için böyle genellemeler yapmamalı. İngiltere dünyaya Shakespeare, Shelley ve Newton'u armağan etti," diye karşı çıkmaya çalıştı Liza.

"İstisnalar kaideyi bozmaz," diye ısrar ediyordu Nikolay İvanoviç. "Devrim kıvılcımı, bozkırdaki kuru yaprakları ve otları tutuşturuyor ama sisle örtülü Adanın nemli otları arasında güç bela titreşiyor. Orada geleneklerin kalkanı, nesilden nesile geçerek donan gerçeklerden daha güçlü. Aslında İsviçre bu anlamda Albion'un küçük kız kardeşi. Küçük burjuvaların tutuculuğu ve güvensizliği sınırsız. Bu, insanların olumsuzlukları arasında en kötüsü.

"Ben büyük toprak sahipleri arasından geliyorum. Ve itiraf ediyorum ki bir tüccar ya da fabrikatör ailesinde doğmadığıma seviniyorum. Doğuştan bir toprak soylusu olarak toprak köleliğini daha çocuk yaşta tanıyıp sınıfımı yadsıdım. Protestomu onun suratına fırlatabildim, ona meydan okudum. Bilmelisiniz ki, düşünce yapısı olarak ve anlayış bakımından, bir tek bilim ve sanayinin bizi özgürlüğe götürebileceğine, kendilerini geliştirmeleri sonucunda da bize, çağdaş insanın gereksinimleri ve istekleri doğrultusunda yeni sanatlar ve toplumsal bir yapılanma vereceklerine inananlardanım."

“İzninizle,” dedi Liza düşünceli bir tavırla, “çok uzun süre önce Brüksel’de okuduğum bir kitaptan esinlenmiş olmayasınız bu sözleri? Sanırım adı Komünizmin Akait Kitabı’ydı.

“Adı konusunda yanılıyorsunuz. Akait kitabı değil ‘Komünist Manifesto’. Ben şair olmasam da bu belgenin muhteşem bir şiir olduğunu anlayabiliyorum. Fransızcasını dinlemek ister misiniz? Çeviri bana ait.”

Ve Sazonov ezberinden ‘Manifesto’dan bölümler okumaya başladı.

Dev bir gökkuşağını andıran gün batımı iki dağ arasında uzanıyordu. Gölün suları öyle yoğun görünüyordu ki, ayaklarıyla dokunma ve sonra da yürüyüp karşı kıyıya kadar gitme hissi uyandırıyordu insanda. Montrö’de birbiri ardına ateşler yanıyordu. Hava serinlemişti. Küçük vapur, Liza ve Nikolay İvanoviç’i barışçıl, tertemiz Lozan’a geri götürdü.

“Marx, Herzen ve Mazzini’nin yazmayı kabullendikleri bir dergi kurmayı düşlüyorum.”

“Böyle bir şey olası mı?” diye şaşırdı Liza. “Aslında bu çok iyi olurdu. Bunların hepsi, bir de Bakunin; dünyadaki en ilginç hümanistler.”

“Yanılıyorsunuz, her üçünü de tanıyorum; birbirlerinden çok farklı kişiler,” diye konuşmaya başladı canlanarak Sazonov. “Herzen, inançlardan çok, ateşli heveslerin adamı; onu çeyrek yüzyıldan fazla bir süredir tanıyorum. O, coşkulu, korkusuz ve oldukça becerikli, dürüst, zeki olmasına rağmen teorisyen değil. Mazzini birçok yönüyle ona benziyor ama ek olarak bir de çılgın bir fanatik. Oysa Marx...” Sazonov burada elini kaldırdı, sanki söz bulamıyor gibiydi. “Bir dev! Onun için başka ölçüler gerekli. Buradaki ölçek evrensel. Ben otoritarizme düşmanım ve genel olarak Almanlara katlanamıyorum. Ama burada durum bambaşka. O, bir insan azmanı, bu devirde böylelerini bulmak zor.”

Sazonov’un biri hakkında böyle kayıtsız şartsız olumlu konuşması çok nadirdi. Bu yüzden onun övgüsü Liza için daha da şaşırtıcıydı. Sustu; herhangi birinin gereğinden fazla övülmesi onun daima dikkat kesilmesine neden olurdu. Ama sanki Bakunin, Marx’a duyduğu antipati ve ikircik duygusunu Liza’ya da bulaştırmıştı. Liza, konuyu değiştirme isteği ile, Sazonov’a, Rusya’nın nasıl bir yol izlemesi gerektiği konusundaki düşüncelerini sordu.

“Buyurun, kısa bir süre önce Herzen’in Londra’da yayınladığı broşüründeki düşüncelerimi tekrarlayacağım.”

“‘Yabancı Ülkelerde Yurt Sesi’ mi? Sizin bu yazınızı duymuştum ama henüz okumadım.”

“Sivastopol’dan Fransa’ya getirilen tüm Rus esirlere sundum onu. Şu üç hedefi öne sürdüm:

“Birincisi: Almanlardan oluşan, ulusa ihaneti daha 1815 yılında görülen, sadece çar ailesinin ve onların Alman akrabalarının çıkarlarını gözeterek Rusya’nın gerçek görkem ve mutluluğunu, Büyük Petro’nun tüm emirlerini unutan çar hükümetini alaşağı etmek gerekiyor. Bunun için yabancıların yardımına gereksinimimiz yok, kendimiz de bunun üstesinden gelebiliriz; yurdu ise, ordu ve halk kurtaracak.

“İkincisi: Başında bizim bulunduğumuz yeni Rus hükümetiyle evimizin içinde ve komşularımızla her şeyi yoluna koyacağız. Hiç zaman kaybetmeden, kayıtsız şartsız tüm köylülere konut ve bununla birlikte özgürlük ve toprak vereceğiz.

“Üçüncüsü: Polonya’ya komşumuz olarak kardeş eli uzatacağız ve bağımsızlıklarını yeniden pekiştirdiklerinde hep birlikte Slav dünyasının inşasına girişeceğiz.”

“Söylediğiniz her şey ne kadar güzel! Bakunin de bunu istiyordu,” diyerek hayranlığını saklamadı Liza.

Akşam alacakaranlığı gecenin karasında dağılalı çok olmuştu. Göl de dağlar da sisler içinde kayboldu. Restorandaki orkestra durmadan falso yapıyordu. Vapur düdükleri üzgün gibiydi. Uzaklarda sanki tül bir perdenin arkasındaymış gibi görünen İsviçre kasaba ve köylerinde ışıklar titreşiyordu.

Sazonov, Liza’ya kareli bir İskoç şalı örttü ve çekiciliğinden söz etmeye başladı. Liza, konuşmasına engel olmuyordu. Uzun yalnızlığı ona acı vermişti ve şimdi istemeyerek de olsa herhangi birinin yakınlığını aramaya itmişti. Liza artık otuzunu aşmıştı. Uzun süre Bakunin’i karşılıksız sevmişti ama asla onun gerçek anlamda bir sevgilisi olmamıştı. Kendini bir kadına

beğendirmeye çalıştığı zaman, kedice bir sokulganlık, aşırı naziklik, gerçek olmayan ve çocuksu bir kapris beliriyordu Sazonov'da.

"Size, pek tabii ki, bir çingene kadar güzel ve iyi olduğunuzu söylemişlerdir. Yaşam korkunç bir hızla bitim çizgisine doğru koşuyor ve çiçek açma süresi o kadar kısa ki. Mutluluktan kaçmanın ne anlamı var?" diye fısıldıyordu yapmacık bir sokulganlıkla.

Liza büyük bir çabayla kendine hakim olup adeta uyandı ve İvan İvanoviç'in öpmeye çalıştığı elini hızla çekti.

Vapur, mavi Lozan limanına yanaştı. Ertesi sabah Liza, şebboy demetinin içinde bir mektup buldu. Bu bir aşk itirafıydı. Liza, krem rengi kaliteli bir kağıda okunaklı ve güzel bir yazıyla yazılmış, 'sanki daha önce bir yerlerde duymuştum' izlenimi bırakan tumturaklı, süslü kelimeleri hiç durmadan tekrar tekrar okuduğunu dehşetle fark etti:

"Siz, kuraklık yüzünden yaprakları dökülmek üzere olan bir güney çiçeğine benziyorsunuz. Size aşkın ve sevginin cansuyu gerekli. Yakıcı yalnızlıktan yorulan kalbin çağrısını geri çevirmeyin."

"Eğer reddetmesen, inanıp sevsen, ne olacak ki?" Liza derin düşüncelere dalmıştı. Tam o anda kapı çaldı ve içeriye Sazonov'un karısı girdi. Bu, Rus olmayan, kalın bir beyaz pudra tabakasının bile üst dudağının üzerindeki yoğun bitki örtüsünü saklayamadığı, kuru, bozuk ciltli, sarkık yanaklı, aşırı şişman bir kadındı. Azametli gövdesiyle peluş divanın yarısını kaplayan kadın, canlı, hatta gözle görülür bir zevkle, Liza'ya kocasının Don Juan'ca maceralarını anlatmaya koyuldu. Ayrıntılara girmekten kaçınmadan uzun süre konuştu.

"Sibylle Hess'i ve benim Nikolya'mın ona nasıl davrandığını Londra'da anlatmadılar mı? Benimle de o sıralar evlendi. Herkes biliyor ki, Moses Hess, yani onu kocası, kafasındaki boynuzların ağırlığından başını kaldıramıyor."

"Benden ne istiyorsunuz?" diye sordu Liza, Bayan Sazonova'ya, her heyecanlanışında olduğu gibi sapsarı kesilerek.

"Hiçbir şey. Size sadece acıyorum. Ruslar oldukça ilginç insanlar ve ne zaman ne yapacaklarını kestirmek zor. Ama sizi uyarma gereği duyuyorum:

Eğer ilk önce Hess, sonra da ben olmasaydım; Nikolya yine borçlarından dolayı cezaevini boylardı. Gırtlağına kadar borca batmış durumda.”

Sazonova, kocaman vücudunu divandan güçlükle kaldırdı ve havalı bir edayla odayı terk etti. Liza sevinçli olmaktan uzak düşüncelere dalarak somurttu. Kafası zonkluyordu. Tam bu sırada, sokakta, otelin pencereleri altında bir laterna sesi duyuldu. İnce, oldukça güzel bir erkek sesi, o sıralar moda olan “Kornevil Çanları”ndan bir arya söylemeye başladı:

İngiliz kadınları, Alman kadınları, İspanyol kadınları
Ve Portekiz kadınları, adeta, tüm dünya
beni esir etti, aşk armağan etti,
Yaratacaklarını vaat ettiler benim putumu

Liza düşünüyordu: “Yetenekli ve bilgili Sazonov neden bu denli işe yaramaz? Şarap ve tembellik mi, ya da zamansızlık mı onu soysuzlaştırdı? Ne büyük bir potansiyeli boşuna harcıyor.”

Bakunin’i anımsadı. Birbirini yakından tanıyan, aynı dönemde doğan ve neredeyse aynı beşikte büyüyen bu iki insan arasında hem benzerlikler hem de farklar vardı. Liza kendine geldi ve bu iki insanın özdeş olma düşüncesinden korkarak bunu kafasından attı.

“Bakunin stoacı, ünlenmiş adanmış bir savaşçı; Sazonov ise, politika ve tarih konusunda bilgili, dört dil bilen, güzel konuşma yeteneği olan ve çalım satan biri ve bunun yanında başarısız, yararsız biri. Kadın ve sefahat düşkünü. –diye yazdı günlüğüne Liza– Peki bu kaderinden ve böyle birisi olmasından dolayı suçlu görülebilir mi? Suçun her birimizin payına düşen miktarı ile bizi çevreleyen koşullar ve devirden kaynaklananları nasıl ayrıştıracağız? Sazonov’un ilk gençlik dönemini, tıpkı benimki gibi ancak Herzen’in sözleriyle açıklayabiliriz: ‘manevi katliam’. Peki buna rağmen nasıl oluyor da bizde, Dekabristler, Belinski, Ogarev, Herzen, Bakunin ve şu anda Petraşev davasından sürgünde olanların tümü gibi, kahramanlar çıkabiliyor. Bu insanlar her şeyi öğrendiler, başkaldırdılar ve Rusya’nın mutluluğu ve aydınlanması gibi kutsal bir görev uğruna öldüler. Fikirleri romantik ve harikaydı. Onlar insanları Mortanyarların kahramanlıklarına ikna ediyorlardı; ütopiklerin öğretisini anlatıyorlar, devrimin gerekliliğini,

otokrasiyi yıkmanın zorunluluğunu öğretiyorlardı ve en önemlisi her tür baskı ve keyfi tutumlara karşı nefret duymayı öğütlüyorlardı.”

***

1855 yılının Şubat ayında I. Nikolay öldü. Kırım Savaşı, Çarlık Rusyası için ağır bir yenilgiyle sonuçlandı. Yiğitçe savaşan Sivastopol’un düşmesi kaçınılmaz olmuştu. Başarısızlıklar birbirini kovalıyordu. Hükümdarların en despotu, tüm sisteminin rezilce iflasıyla karşı karşıyaydı. I. Nikolay eceliyle mi öldü, yoksa saray ve halk arasında konuşulduğu gibi zehirlendi mi? Gerçek olan şu ki, iflah olmadı. Birçok Rus, derin bir nefes aldı. Çünkü nefes almak kolaylaşmıştı. Rusya’nın acılar içerisindeki bedeninden prangalar sökülmüştü sanki. Köylüler özgürlük istiyor, af bekleniyordu ve geleceğin daha iyi olacağına inanılıyordu.

I. Nikolay’ın ölüm haberi çok geçmeden İsviçre’ye ulaştı ve eski, küllenmiş umutlar yeniden parladı ve sürgündeki Rusları heyecanlandırdı.

Paris Barış Antlaşmasına göre, Rusya, donanmasını Karadeniz’de bulundurma hakkından yoksun kalıyordu ama toprak kaybı Tuna’nın ağzındaki küçük bir bölge ile sınırlıydı. Dekabristlerden hayatta kalan az sayıdaki insan yirmi dokuz yıllık kürek cezasından sonra Petersburg ve Moskova’ya dönüyorlardı. Ortalıkta, reformlar yapılacağına dair belirsiz söylentiler dolaşıyordu. Ama somut bir şey yapılmıyordu. Liza sonunda, iğrenç dağ ülkesini terk edebildi. Özgürlüğüne kavuşabilmesi için Bakunin’e yardım etmek bundan böyle olanaklıydı. Sazonov’a duyduğu kısa süreli ilgiden dolayı vicdan azabı çekiyordu. Sürekli, Bakunin’e karşı bir suç işlediği duygusuna kapılıyordu.

“İnsan düşüncelerinde de ihanet edebilir,” diye söyleniyordu kendini suçlayarak.

Londra’ya gelir gelmez öğrendi ki, Bakunin, bulunduğu Şlisselburg’deki özel hapishane koğuşundan çıkarılıp Sibirya’ya gönderilmişti. İkametgâh yeri olarak Nelyubinsk bölgesi, Tomsk vilayeti belirlenmişti.

Bir sabah, Liza Mosolova’nın yerleşmiş olduğu Primrose’daki güzel sayfiyeye Sigizmund Krasotzki çıkageldi. Bu gri saçlı, artık genç

sayılmayacak Polonyalıya uzun süredir sempati besliyordu Liza ama koşullar bugüne dek birbirlerini yakından tanımalarına elvermemişti.

“Vortzel öldü. Polonyalı yurtseverlerin gururu, kutsal adam. Ölümünden bir gün önce konuşma yetisini kaybetmiş, ancak şunları yazmış: “... ben, bir insanın yapması gerektiği gibi kendi payıma düşeni yaptım, kendi haçımı getirdim, şimdi nöbeti başkası devralsın.”

Krasotzki, kendini tutamayarak ağladı. Ve ruhsal anlamda tertemiz bir erkek ve kadın arasındaki toplumsal yabancılaşma, gözle görülmeyen o duvar bir anda yerle bir oldu. Yaşamı boyunca neredeyse ilk kez ağlayan bir insanın gözyaşları, dağlardan kopan çığlar gibi ağırdı. Güçsüzlüğünden utanan Sigizmund çekinerek ekledi:

“Bugün gözyaşı döken bir tek ben değilim.”

Liza; Herzen, Mazzini ve Krasotzki ile birlikte Şubatın ilk günlerinden birinde bu olağanüstü demokratın, 1830 Polonya ayaklanmasına katılan savaşçının mezarına gitti. Son derece yoksul bir halde, küçücük bir odada ölmüştü Vortzel. İngiliz dostları cenaze masraflarını ödediler; İtalyanlar, Ruslar, Polonyalılar, Almanlar sırayla, onun naaşını mezarlığa kadar taşıdılar. Mütevazı mezara kızıl bir bayrak örtülmüştü.

Cenazeden sonra Krasotzki, Liza’ya Vortzel’in son günlerini anlattı.

“Astım nöbetleri, cılız vücuduna ölümcül darbeler indiriyordu. Hastanın başından ayrılmıyordum. İşaretlerle, Mazzini’yi yanına çağırdı. Mazzini yaklaştı, öğretmenim ve dostum Vortzel, güçlükle duyulan sesiyle bizden, Polonya da dahil olmak üzere tüm halkların kurtuluşu uğruna son nefesimize dek savaşacağımıza dair ant içmemizi istedi. ‘Ant için!’ dedi dar divandan doğrularak, yüzü büsbütün değişmişti. Taşkın bir umut, sarsılmaz bir inanç belirmişti yeniden canlanıp aydınlanan gözlerinde.”

Uzun bir suskunluktan sonra Liza, karısı ve çocuklarına bir vasiyet bırakıp bırakmadığını sordu.

“Vasisi Mazzini, onun dikte ettiği vasiyetini ve dostlarına son mektuplarını yazarken aynı soruyu kendisine yöneltti. ‘Onlara söyleyecek hiçbir şeyim yok’ diye yanıt verdi ölen dostumuz ve duvara döndü.”

“Ne kadar sert bir ceza, adeta bir lanet gibi geliyor kulağa,” dedi Liza.

“Vortzel’in oğlu etkin bir Rus memuru, kızı bir kontla evlendi ve onun servetine konan karısı ise, sadece ona yardım eli uzatmamakla kalmadı, çocuklarıyla birlikte onu reddetti. Herzen bu tür insanlar için, onlar kafamızdan çıktıkları gibi kalbimizden de çıkmak zorundalar, derken çok haklıydı,” dedi üzüntüyle Krasotzki.

Liza, Bakunin’den söz etmeye başladı.

Liza’ya göre –ki Herzen de buna katılıyordu– Rus otokratı, kırk yaşındaki II. Aleksandır, Bakunin gibi insanları özgür bırakabilecek türden reformlara başvurmaya cesaret edemeyecek, dolayısıyla genel af da çıkmayacak. Zavallı, varlığını sessizlikle sürüklemeye mahkûm biri olacak ve insanlık yararına hiçbir şey yapamayacak.

“Bakunin ve fikirdaşlarını çarın elinden almak zorundayız. Bunun için hiçbir şey esirgemeyeceğim. Ona para gönderin.”

Krasotzki, Liza’ya araştıracağına ve sürgünün kaçmasına yardımcı olacağına dair söz verdi. Şimdi sık sık Liza’yı ziyaret ediyordu. Mosolova’nın yeşil bahçeli güzel evi, zengin semti Primrose’un tipik evlerinden biriydi. Tüm sakinlerinin yaşamı, konuk odasında, pelüş perdeler, divanlar, yastıklar ve pahalı kılıflar içindeki ağır koltuklar arasında geçiyordu. Duvarda, içinde av, at koşusu ve köpekler resmedilmiş altın çerçeveli tablolar, taş basmalar asılıydı.

Liza evi kiraladı ve içinde hiçbir değişiklik yapmadı. Bu ev onun için, yolculuk esnasında mola verilen bir otelden farksızdı ve her an uzun bir yolculuğa çıkabilirdi.

Krasotzki, Liza’yı çoğunlukla, yerlerde gülüp cıvıldaşarak, Budle adındaki siyah-gri yapma İskoç tavşanıyla oynayan küçük, kalkık burunlu Asya’nın çocuk odasında buluyordu. Zayıf yapılı, çilli İrlandalı dadı Peggy de o sırada masada bir şeyler dikiyordu.

Gelişiyle evdeki herkesi daima sevindiren Sigizmund, daima şöminenin yanındaki küçük çocuk taburesine oturuyordu. Yirmi beş yıldır yoksun olduğu bu rahat, sakin atmosferde yüzü aydınlanıyordu.

“Ben hâlâ Vortzel ve onun gibileri düşünüyorum,” dedi ona bir seferinde Liza. “Onların gizemli ruhlarının derinliklerine bakmak istiyorum.”

Liza, seralarda yetişmiş taze leylaklarla dolu vazolara yaklaştı.

"Bakın bu çiçeklerin dörder yaprağı olur. Bunlar bizim olağan kalplerimiz. İşte beş yaprağı olan bir çiçek: Onlar az sayıdadır ve onları bulmak mutluluk işareti sayılır. Bunlar seçkin ruhlar."

Liza yüzünü çiçeklere bastırdı ve sustu. Peggy dikişi erteledi ve akşam yemeğini hazırlamak üzere mutfağa yöneldi. Asya, göğsüne dayadığı pelüş tavşanıyla yatağının üzerinde öylece uyuyakalmıştı. Krasotzki hiç kıpırdamadan oturuyordu. Yorgun yüzünde şaşkınlık vardı. Ama sadece Liza'yı düşünmüyordu; aniden anladı ve sevinç duydu:

"Ben bu kadını seviyorum ve artık onsuz yapamam. O kendi yüreğinin, küçük, mütevazı bir leylak çiçeği olduğundan ve dört değil beş yapraktan oluştuğundan habersiz."

***

Britanya Müzesi, 1857 yılında kendisi için özel olarak inşa edilen dev binaya taşındı. Büyük Britanya'nın bu hazinesinin girişini çok sayıda sütun süslüyordu. Oradaki her şey, imparatorluğun ve sömürgeciliğin haşmetini yansıtmaya dönüktü.

Karl, dünyanın en büyük kütüphanesine sahip olan bu müzenin görkemli okuma salonunu çok beğendi. Kubbe şeklindeki tavanı, doğanın eşsiz ürünü olan insan beyninin yaratıcılığının özgün simgesiydi.

Okuma salonunun tüm devamlı ziyaretçilerinin sabit yerleri vardı ve ziyaretçiler bu yerleri kendileri seçiyordu. Marx kataloglar standının hemen yanındaki, girişin sağ tarafına düşen beşinci masayı seçmişti. Üzerinde "S" ve "No: 7" yazıyordu.

Marx'ın siyah, gür saçlı kocaman kafası, sağlam, kısa burnu, derin parlak gözleri, müzenin ziyaretçilerinin dikkatini çekmişti. Ama bu saatlerde Karl hiç kimseyi fark etmiyordu. İlham ateşi ve sözcüklerin esiriydi şu anda o.

Marx, yaşamı boyunca, en büyük zevki, kendini düşünmeye vererek almıştı. Ona göre, bu beceri, insan ruhunun zirvesiydi. Hegel'in sözlerini sıklıkla anımsıyordu: "Bir caninin suç düşüncesi bile, göklerin tüm sihirlerinden daha yüce ve önemlidir."

Ancak Marx'ınki her zaman, bir faaliyetin, üretimin başlangıcıydı. Marx, 'Ekonomi Politiğin Eleştirisi' kitabını hazırlıyordu. Kapitalist üretim tarzını, ortaya çıkışından itibaren inceliyordu.

Karl'da bu kitabı yazma fikri daha 1843 yılında Paris'te doğdu ve daha sonra bu onun tüm yaşamını etkiledi. Marx, ailesinin öylesine çok gereksinim duyduğu bu kitabın telifinden bile vazgeçmeye hazırdı, yeter ki bu eser yayınlanabilsin.

Kütüphane salonunun mutlak sessizliği içerisinde Marx, Adam Smith ve David Ricardo'yu yeniden okuyarak, çok sayıda yeni inceleme, istatistik raporları, sanayi ve teknolojinin durumu hakkındaki gazete yazılarını, kısa bir süre önce California ve Avustralya'da bulunan altın madenleri konusundaki haberleri inceleyerek onlarca politik ekonomi tarihi kitabını gözden geçiriyordu.

Engels de aynı dönemde kapitalist toplumun içsel yapısını yakından inceliyordu. Marx, onun çıkardığı sonuçlara büyük değer veriyordu.

Bu süreçte, Londra, burjuva toplumunun çelişkilerini ve krizlerini anlamak için kusursuz bir rasathaneydi. Marx, bu zirveden, düşüncelerinde tekrar tekrar tüm dünyayı geziyor, kapitalizmin gelişimi ve çöküşünün yasalarını olağanüstü bir girişkenlikle ortaya çıkarıp açıklıyordu.

Marx, genellikle akşam saat yediye kadar Britanya Müzesi'nin okuma salonunda kitapların başında kalıyordu. Aşılamaz bir tütün içme arzusu onu sıklıkla rahat koltuğundan kaldırıp bitişikteki sigara içme salonuna götürüyordu. Kötü kaliteli, ucuz sigarasını zevkle sarıyor ve acı dumanı yavaş yavaş içine çekiyordu.

Bazen, uzun ve yorucu beyin faaliyetinden sonra, en sevdiği şairlerin şiirlerini tekrar okuyarak dinleniyordu. Daha ilk gençlik yıllarından, Arhilius'un gururlu, mücadele yansıtan sözlerini anımsıyor ve seviyordu:

> Yüreğim, yüreğim! Çirkin bir sırada durmuş felaketler önünde senin,
>
> Canlan ve karşıla onları göğsünle ve vuralım düşmana!
>
> Varsın her yerde pusuların çemberi olsun –sen mert dur, titreme.

Bazen, Lessage, Pol de Koka ve Dumas-babanın inanılmaz serüvenlerle dolu sürükleyici romanları onu esir alıyordu. Karl'ın had safhada yorgun beynini bu tür işler her zaman dinlendiriyordu. Walter Scott'un tarihi romanları da onun bir o kadar hoşuna gidiyordu. Bu romanlarda Jenny'nin İskoç atalarının öykülerini de buluyordu.

Marx'ların, Grafton Terrace'da kiraladıkları ev geniş ve rahattı. Dean Street'te yoksulluk ve kötü şartlar altında geçen uzun yıllardan sonra Karl ve ailesi ilk defa görece rahat koşullarda yaşıyorlardı. Ancak, son yıllarda verdikleri kayıplar, her ne kadar yakınlarına bunları hatırlatarak üzmemeye çaba gösterse de, Jenny'nin ruhunu kemiriyordu. Musch'un ölümünden üç ay sonra doğan, güleç, olağanüstü güzel bir kız olan üç yaşındaki Tussy'yi özel bir sevgiyle kucaklıyordu. Ölen oğlu için babası da çok üzülüyordu.

1858 yılının yaz ve sonbaharı Marx için yine çok yoğun ve sıkıntılı geçiyordu. Genellikle sabah dörde kadar çalışıyor ve karaciğer hastalığının nöbetleri onu sık sık yatağa düşürüyordu. Borçlar kabarıyordu; gazeteci, kasap, manav, doktor, rehin sandığı ödemesi, ayakkabıcı ve kömürcü, bir kâbus gibi ailenin peşindeydi.

***

1858 yılında Tomsk'da dördüncü derecede bir yazı memuru olarak devlet hizmetine başlamıştı Bakunin. Bu sessiz şehirde fazla büyük olmayan bir köy evi satın almıştı. Liza, bu bilgileri Herzen'den almıştı ve derhal Sibirya'ya mektup yazdı. Ama Bakunin onu yanıtlamadı. Ama bu, Liza'nın onun Sibirya'dan kaçmasına yardım etme kararını hiçbir şekilde etkilemedi. Herzen ve Krasotzki, canlı bir katılımla kaçış planını somutlaştırmaya koyuldular.

Bir seferinde Liza, Wilhelm Wolff'un Londra'da olduğunu duydu ve onunla görüşmeye karar verdi. Hem ruhsal olarak hem de dış görünüşüyle onu çok değişmiş buldu. Uzun sürgün yılları ve hastalık, devrimin yakın zamanda gerçekleşeceğine dair umutların suya düşmesi Lupus'u yaşlandırmıştı; somurtkan ve sinirli olmuştu.

Devrimin yenilgisi, bir savaşçıyı en zorlu sınamadan geçirir. Gelecekte zaferin kaçınılmaz olduğunu bilse de geçen yıllarla birlikte dayanma gücü de erir. Tüm yaşamını adadığı idealinin gerçekleştiğini kendi gözleriyle

görememe düşüncesi, yenilgi sırasında kaçınılmaz bir surette ortaya çıkan ihanetler, korkaklıklar, yalpalamalar; tüm bunları yaşamak kolay değildir. Yaşlılıkta, bir ayağın artık çukurdayken, memleket hasreti daha da yıkıcı ve çekilmez olur. Lupus, yaşamın temposunu kaçırmamaya çalışarak, yaşananların muhasebesini yapabilmek için büyük bir özenle çalışıyordu ve çok okuyordu. Komünist fikirlerin doğruluğuna, Komünistler Birliği'nin kurulduğu günlerdeki kadar sarsılmaz bir inanç besliyordu, ancak sıkça hüzünleniyordu.

"İnsanlığın yükselişini göremeyeceğim ve yıldızsız bir gecede öleceğim," diye düşünüyordu.

Yaşlanınca onu sinirli, yalnız bir ihtiyara dönüştüren tüketilmemiş, yoğun sevgisinin tamamını şimdi Marx ve ailesine, Engels ve ortak davaya sadık kalan az sayıdaki dosta yöneltmişti. Mütevazılıktan da öte olan bir İngiliz kasabasında oturuyor ve Londra'ya nadiren geliyordu. Liza, yazılı bir notla onunla "Kristal Sarayı"nın –on yıldan uzun bir süre önce, bir zamanlar kafesinde birkaç ilginç saat geçirdikleri Brüksel'in Huber pasajına, cam bolluğu bakımından öyle çok benziyordu ki– sömürgeci sergisinde buluşmak üzere anlaştı.

Zemini de cam olan uzun salonlarda, dünyanın en güçlü sanayisine sahip imparatorluğun ele geçirdiği zenginliklerle tanışıyordu serginin ziyaretçileri.

Hemen girişte, Hint bölümü vardı. "Büyük Britanya tacının eşsiz elması." Yeraltı zenginliklerinin örnekleri: Kömür, gümüş, değerli taşlar, bakır, altın; dolap ve vitrinlerde duruyordu. Pirinç, meyve, çay: Hint toprağının verdiği her ürün; yanlarına açıklayıcı etiketler iliştirilmiş, şeffaf sandıklara kilitlenmiş olarak sergileniyordu. Bütün bunlar, köleleştirilmiş, ıstıraplar içerisindeki halkın "mutlu" yaşam gösterisi için sahneye çıkarılmışlardı. Çok tehlikeli bir zanaat olan, denizden inci çıkartmak bile yıkanmak kadar zevkli, oltayla balık tutmak kadar kolay bir iş gibi sergileniyordu.

"Dünyada bunun kadar kurnaz ve aldatıcı bir müze daha var. Nerede, biliyor musunuz? Bilmiyorsunuz. Öyle ise, ben söyleyeyim. Roma'da papanın eski sarayı Leteran'da," dedi Wolff Liza'yla birlikte sergi salonunu gezerken. "Orada saygın monarklar, misyonerlerin Asya, Afrika ve Adalardaki kahramanlıklarını yüceltiyorlar. Roma'daki papanın kutsal

egemenliğini tanıdıktan sonra, putperestlerin, budistlerin ve müslümanların üzerine, ceza affının nasıl yağdığının reklamı yapılıyor. Tıpkı onun gibi buradaki sergide de, malların fiyat listesini çarpıcı bir şekilde vurgulayarak –ki bunlar sömürgelerden sürekli çalınan zenginliklerdir–, fotoğraf ve renkli resimler asarak, bizi, yerli halkların İngiliz sermayesinden ne denli çok kazandıklarına inandırmaya çalışıyorlar.”

Wolff başlangıçta sergiye tiksinerek bakıyordu, sonra öfkesi de eklendi buna.

“Ziyaretçilere bir bakın. İmparatorluklarının egemenlik alanına ve gücüne hayran kalan, onunla gurur duyan İngilizler; asfaltın, yağın, kürklerin, kömürün ve Britanya adası için yaşamsal bir ihtiyaç olan ve dünya çapında sürtüşmelere neden olan petrolün nereden geldiğini öğreniyorlar.”

Liza, Wilhelm Wolff’un sözlerini şaşkınlıkla dinliyordu. İngiltere’nin gelişimi ve ekonomisi konularında böyle bir bakış açısıyla daha önce hiç karşılaşmamıştı.

“Görüyor musunuz, standdan standa gezerek, geleceğin tüccar ve sanayicileri, ne ile ve nasıl ticaret yapabileceklerini görüyorlar; geleceğin askerleri ve sömürge memurları, imparatorluğun sınırlarını öğreniyorlar; geleceğin denizcileri, rıhtım olabilecek adaları arıyorlar. Geleceğin politikacıları, büyüdüklerinde, bu ‘gösterişli araçları’, var olan düzenin lehine ya da aleyhine bir propaganda unsuru olarak kullanacaklar.”

Liza ve Wolff vitrin vitrin, Malta’dan Güney Afrika’ya, iklim ve bitki örtüsü bakımından İngiltere’ye çok benzeyen Yeni Zelanda’dan, Avustralya’dan, Trinidad ve Jamaika’ya dek gezerek Britanya’nın sayısız sömürge zenginliklerini inceliyorlardı. Haritanın ve Hindistan’ın yeraltı zenginliklerinin örnekleri karşısında uzun süre durdular.

“Palmerston’un sömürge politikasının özünü size birkaç genel cümleyle anlatmamı ister misiniz? Diyor ki, ‘İngiltere, paraya kıyıp dünyanın her tarafına uygarlık götürüyor. Bizim fabrikalarımız, büyük çiftliklerimiz ve doklarımız, sömürülen halkların ekmeğini kazanmasını sağlıyor. Biz Britanyalılar, onları kendi kültürümüzle onurlandırdık.’ İngilizlere göre misyonerler ise, karanlık uçurumların dibindeki meşaleler. Oysa gerçek şu ki, Hindistan iflas etmiş bir durumda ve acı çekiyor.”

“Haklısınız,” dedi Liza, hüzünlü gözlerini kocaman açıp, Lupus’un kuru elini minnetle sıkarken. “Ama bunu daha önce ben nasıl düşünemedim!”

Sergiyi gezdikten sonra Liza ve Wolff kafeye gittiler. Wolff son derece yorgun görünüyordu ve ortada bir neden yokken öfkelenmeye başladı. Nefes darlığı, konuşmasını engelliyordu; içinde inciçiçeği likörü bulunan kapaklı bir şişe çıkarıp ölçerek su bardağına birkaç damla damlattı ve bir nefeste içti. Kendini daha iyi hissettiğinde konuşma yeniden başladı. Liza ona Bakunin’in durumunu anlattı.

“Haklısınız, Sibirya’dan kaçması için ona yardım etmeli. Çarlar haindir, politika ise sebatsız parendelerle doludur. Bildiğiniz gibi ben de elimi çabuk tutarak kaçmıştım ve de böyle kurtulmuştum. Uzak Doğu’ya çalışan tüccarlarla konuşacağım ve neler yapılabileceğini öğreneceğim.”

“Tomsk’tan Vlodivostok çok uzak değil sanırım,” diye düşlere daldı Liza. Zeki ve duygulu biri olan Wolff onun susup da söylemediği her şeyi anlamıştı; onun yanında Liza kendini öylesine hafif ve rahat duyumsuyordu ki. “Bayan Marx’ın neler yaptığını biliyor musunuz? Kocasıyla birlikte son yıllarda birçok acı ve sıkıntı yaşadıklarını duymuştum birilerinden. Birkaç kez onları ziyaret etmeye karar verdim ama rahatsız etmekten çekindim.”

Wolff’un yüzü hüzünlendi.

“Ne demiş atalarımız,” diye ciddileşerek yanıt verdi. “Tanrılar, seçkin olarak yarattıkları kişilere özellikle daha da acımasız davranıp onları sınamadan geçirir ve ruhlarını çelikleştirirmiş. Karl Marx için zengin olmak çok kolaydı ama o, demir gibi güçlü prensiplerinden ve dünyaya bakış açısından asla vazgeçmedi. Onun gibi insanlar felaketlerin içinde güçlenir ve sırf kendilerine ve politik bakış açılarına sadık kalabilmek için en büyük yoksulluklara katlanırlar.”

Liza başıyla Lupus’un sözlerini onayladı ve bu sırada düşünceleri Bakunin’e kaydı.

“Kısa bir süre önce,” diye devam ediyordu Wolff, “Marx, prensibini dile getirdi: ‘Hiçbir engele aldırmadan, hedeflerime yürüyeceğim ve burjuva toplumunun beni para makinesine çevirmesine izin vermeyeceğim.’”

“Doktor Marx şu anda neler yazıyor?”

“Uzun yıllardır politik ekonomi konulu kitabı üzerine çalışıyor. Kendisinin sıklıkla yokluğunu çektiği nesne hakkında birçok şey var kitapta.”

“Nedir bu?”

“Para. Bu konuda ondan fazla bilgisi olan biri yoktur herhalde ama yine de Marx’ta bu incelediği nesneden hiç yok,” diye bitirdi garip bir gülümsemeyle Wolff.

Liza ve Wolff kafeden çıkarak yakınlardaki Kensington bahçelerine yöneldiler. Az rastlanan güzel bir sonbahar günüydü. Sisin beyaz, şeffaf buğusu, renkleri yumuşatarak gökyüzünü sarıyordu. Yollarda, denizden gelen taze esinti, ağaç yapraklarını hafifçe sallıyordu. Küçük otlaklardaki koyunlar yavaş yavaş otları kemiriyorlardı. Wolff ve Liza, neredeyse hiç konuşmadan, etraflarındaki görüntüyü izleyip tadını çıkararak bahçenin sınırına dek geldiler, burada artık kocaman Hyde Park başlıyordu. Orada, çok sayıda sabık veya müstakbel denizcinin, yaşlı ve çocukların oyuncak kayık, gemi ve yatlarını yüzdürdükleri küçük bir göl vardı. Kıyıda, eğitilmiş köpekler, ciddi bir edayla, kuyruklarını onaylarcasına sallayarak sahiplerinin hareketlerini izliyorlardı. Oyuncak gemiler, önlerine çıkan yelkenli kayıkları devirerek su yüzeyini aşınca sahipleri de gölcüğün diğer tarafına koşup kıyıya yanaşmaları için onlara yardım ediyordu. Birkaç çılgın, bu konuda kendi kendini yetiştirmiş proje mühendisi, kendi modellerini denemek için lastik çizmeleriyle suya girdiler. Rüzgârın hızlanması aniden bir fırtınaya yol açtı ve kazalar oldu. Suyun üzerindeki beyaz gemicikler, burada çırpınıp duran martılar arasından güçlükle seçiliyordu.

Liza ve Wolff oyuncak gölcüğünün yanında durarak uzun süre filoyu izlediler. Hyde Park’ın kapısında, Lupus’un Londra’ya bir dahaki gelişinde görüşmek üzere ayrıldılar.

Bakunin’i düşünmek Liza’ya rahat vermiyordu. Bir defasında düşünde onu, tıpkı Brüksel’deki haliyle gördü: Boyu bosu yerinde, toplu, her zaman biraz terli olan cildi, soğuk açık renk gözleri, içinde parmaklarını gezdirmenin oldukça zevkli olduğu dalgalı, kumral saçları. Düşünde, gerçekte hiç olmadığı kadar sevgi dolu, nazikti ve ağır ağır diz çökerek Liza’ya sarı nergisler verdi.

Liza sabah uyandığında bu düşün ne anlama geldiğini bir türlü çözemedi. Mihail'in yakınlığını duyumsama isteği peşini bırakmıyordu.

"O, benim dostluğumdan kuşku duyuyor herhalde ve yanına gitmeyişim onu şaşırtıyordur," diye düşünüyordu Liza.

Öğleyin, birlikte Herzen'e gitmek üzere kendisine uğrayan Krasotzki'ye kararlı konuştu.

"Bakunin beni bekliyor. Ama gururlu biri olduğu için bana bunu yazmıyor. Benim yerim onun yanında sürgünde olmak. Sibirya'ya gidiyorum."

"Dekabristlerin eşleri ve kız arkadaşları da böyle yapmışlardı. Siz onlarla hısımsınız," dedi üzüntüsünü saklamadan Sigizmund ve kendisini büyük bir düş kırıklığına uğratan karar hakkında daha fazla bir şey söylemedi.

Aynı gün ikisi, Finchley Road'ta beş çayına davetliydiler.

İki katlı bir evin önündeki küçük bahçede, evsahibinin bütün ailesi yuvarlak masanın etrafına toplanmıştı. Bir zamanlar Herzen ailesi tarafından "Konsuello" lakabı verilen, pek çekici olmayan, basık yüzünde ördek gagasını andıran dikkat çekici bir burnu olan, genç, düzgün yapılı bir kadın, Natalya Alekseyevna Ogaryova çay servisi yapıyordu. Molwida Meysenburg artık yoktu. Ogaryov ve karısının gelmesi üzerine kendisini fazlalık hissederek Herzen'in evini terk etmişti. Ancak Herzen'in sadık ve özverili dostu olmayı sürdürüyordu.

Neredeyse tüm şiirlerini ezbere bildiği ve hayranı olduğu Nikolay Platonoviç Ogaryov'un karısına karşı duyduğu antipatiyi bir türlü aşamıyordu Liza. Mosolova'nın, Ogaryov'un ilk karısı Mariya Lvovna ile akraba olduğunu öğrendiğinde Liza'ya karşı gösterdiği kırıcı umursamazlığın dozunu artırmıştı. Ve şimdi iki kadın birbirlerine soğuk bir şekilde selam verdiler. Herzen, saklama gereksinimini duymadığı bir sevinçle Liza'yı yanına oturttu. Krasotzki, Ogaryov'lar ile konuşmaya başladı.

"'Çan' (Kolokol) gürültüyle çalıyor, bu gerçek bir tehlike çanı," dedi Herzen ve arkadaşının Londra'da yayınladıkları savaşçı yayın organı hakkında.

“Varşova’dan mektup aldım. Oradaki yayınlarımızın getirilmesi hâlâ çok zor,” diye söze karıştı Natalya Alekseyevna, bütün faaliyetlerde doğrudan yer aldığını konuklara belli etme isteğiyle.

Liza, yanı başında oturan, Herzen’in büyük kızı Tata’yı kendine doğru çekti. Hüzünlü yüzünde dalgın, düşünceli bir ifade olan masum görünümlü kıza, başarılı olduğu resim konusunda sorular sormaya başladı. Tata resimde kusursuzdu.

Hizmetçi, çaydanlık ve kapkacağı götürüp, herkes masadan kalktığında, Herzen sesini alçaltarak Liza’yla konuştu:

“Size bir sürpiz hazırladım. Bir mektup ve kimden dersiniz?”

“Bakunin’den,” dedi güçlükle Liza ve elini delicesine çarpan yüreğine götürdü. “Mektupta benim için bir şeyler yok mu?”

“Yok ama oldukça beklenmedik başka şeyler var.”

Sararıp solan Liza bir parça kendine gelince “Nedir o?” diye sordu.

Ve Herzen o anda Liza’nın hiçbir zaman hiç kimseye söylemediği gerçeği anladı.

“Yaptığım eşekliğe bir bak,” diye kendi kendine kızdı. “İşte dram da burada. Ancak varsın her şeyi olduğu gibi bilsin.” Herzen’in enerjik, yiğit kişiliğini vurgulayan yüzündeki, burnunun iki tarafından dudaklarına doğru inip bıyıklarının arasına saklanan belirgin kıvrımlar aniden karardı.

“Ben yaşıyorum, sağlıklıyım, güçlüyüm, evliyim, mutluyum...” Liza’nın okuduğu ilk sözlerdi. Ayaklarının üzerinde güçlükle duruyordu ve daha fazla okuyamayacağını duyumsayarak mektubu geri verdi.

Herzen konuğunun oldukça heyecanlandığını görerek Liza’nın koluna girip onu bahçeden kendi çalışma odasına götürdü.

“Büyük Turner’in reprodüksüyonlarını içeren albümü görmek ister misiniz? İngiliz göklerinin solgun renklerini hiç kimse onun gibi anlatamaz,” diye özellikle çok yüksek bir sesle konuşmaya başladı Herzen, kendilerini kıskançlıkla izleyen Ogaryova’nın yaklaştığını fark ettiğinde.

“Evet, Turner’in resimleri güzel. Onun renkleri, usta Levitzki’nin tuvallerindeki renkler kadar narin,” diye yanıt verdi Liza, Herzen’e minnetarlıkla bakarak. Yavaş yavaş kendine hakim olmayı başardı. Küçük evlatlık kızının rahatsız olduğunu öne sürerek oradakilerle vedalaştı ve Krasotzki’den bu sefer kendisini eve kadar geçirmemesini rica ederek gitti.

Yıllardır elini sürmediği günlüğünü aldı.

“En önemlisi kendine hakim olmayı öğrenmektir, öğüdünde bulunuyordu Goethe. –diye yazıyordu Liza– Gerçek aşk, kalbin parçalansa bile kendi mutluluğunu değil, sevdiğin kişinin mutluluğunu düşünmektir. Kaderimden yakınıp durmak bana yakışmaz. Ben dokuz yıl boyunca Mihail’e duyduğum aşkla yaşadım bir tek ve bu bana birçok kez acı verdi... Ona teşekkürler! Masallardaki kötü prenses, gururu incindiği için ve kıskançlığından dolayı sevdiği adamı sevgilisinin yanına değil de aç bir kaplanın, ölümün beklediği şatoya göndermişti. Ben ona benzemek istemiyorum. Sadece Mihail için değil, kendi adıma da onu özgür görmediğim sürece huzur bulmayacağım...”

***

Tahta çıkışının ikinci yılında II. Aleksandır, Bakunin’den genişçe bir af dilekçesi aldı. Mahkûm şöyle yazıyordu:

“Çarım! Tek başına bir hücrede kalmanın en korkunç cezası, umutsuzluktur. O ölümden de beterdir, yaşarken ölmek demektir. Ancak bu korkunç yalnızlık neyse ki içinde bir yarar barındırıyor: İnsanı gerçekle ve kendisiyle yüzleştiriyor. Dünyanın hengâmesi, olayların akışı içinde, kendini beğenmişliğin çekiciliği ve hayaletine teslim olmak kolay ama hücre hapsinin zorunlu hareketsizliğinde, kesintisiz yalnızlığın ölüm sessizliğinde kendini uzun süre kandırman olanaksız. Eğer insanın içinde gerçeğin ufak bir kıvılcımı dahi varsa, o, mutlaka geçmiş yaşamının tamamını, gerçek önemi ve ışığı ile görecektir; bu yaşam, boş, yararsız, zararlı, yani benim geçmiş yaşamım gibi olduğu durumlarda ise, o zaman kendi kendinin celladı olacaktır; ve ne kadar can sıkıcıdır kendin hakkında kendinle yaptığın acımasız sohbet, onu doğuran düşünceler –düşünceler bir kez başlattığında sohbeti kesmek olanaksız– ne kadar acı verir. Ben bunu sekiz yıllık deneyimimden biliyorum.

“Çarım! geçmiş yaşamıma ne isim verebilirim? O yaşam ki, ham hayaller ve boş umutlarla harcanıp suçla noktalandı... Ve bir kez aldatıcı yola sapınca onu sürünerek devam ettirmeyi bir görev ve onur olarak gördüm. Bu yol beni alıp götürdü ve ancak sizin her şeyden güçlü, kurtarıcı eliniz, Majestelerinin beni çıkarabileceği bir uçuruma attı...

“Çarım!.. Eğer hayata baştan başlayabilseydim, onu başka türlü sürdürürdüm; ama maalesef! Geçmişi geri getiremeyiz! Eğer eski faaliyetlerimi düzeltme olanağım olsaydı, bana bunun için fırsat verilsin diye yalvarırdım: Ruhum, temizleme görevinin kurtarıcı sıkıntısından korkmazdı; daha sonra, suçumun kanını yıkamaktan sevinç duyarım...

“Beni bekleyen, tamamen haklı karar ne olursa olsun ona önceden sessizce boyun eğiyorum ve umut etme cüretinde bulunuyorum ki, son bir kez sizin önünüzde, çarım, sizin unutulmaz atanız ve siz Majestelerine, bana karşı gösterdiğiniz tüm lütuflardan dolayı derin minnet duygularımı sunmama izin verilecektir.

Yakaran suçlu Mihail Bakunin”

Çar, Bakunin’in sürgün olarak bir yerlere yerleştirilmesini emretti.

Kaleden Sibirya’ya doğru giderlerken, jandarma subayı Medvedev, şefi Prens Dolgorukov’un izniyle, tutukluyu, yakınlarında Bakunin’lerin çiftliğinin bulunduğu Torjok şehrine getirdi. Ve işte Mihail Aleksandroviç, düşlerinde ve gerçekte, yurtdışında ve zindanın taş hücresinde durmadan düşlediği cennette birkaç saat boyunca kalabilcekti. Babası ve zavallı Veranko Dyakova artık hayatta değillerdi ama diğer iki kız kardeşi onu gözyaşları ile karşılayarak kucakladılar. Her zamanki gibi sessiz, alaycı ve kendini beğenmişti Aleksandrina. Bakunin’in gözdesi Tatyana ise, sinirli, heyecanlı ve gözü yaşlıydı. Tatyana kırkını aşmasına karşın hâlâ evlenmemişti.

Çocukluğunda yaptığı gibi dizlerine eğildiği annesi ise, pörsümüş, tamamen dermansız kalmış bir ihtiyar olup çıkmıştı. Mihail onun düzgün, güzel olarak anımsadığı, şimdi eski bir kağıt gibi kırış kırış olmuş uzun elini öptüğünde annesinin ne denli yaşlandığını anladı. Evin bahçesindeki akağaçlar yaşlanmış ve yavaş yavaş ölüyorlardı; kendini bildi bileli bu ağaçlar buradaydı.

Sekiz yıllık yalıtılmışlıktan sonra, kuşların çığırtıları ve insanların seslerinden adeta sağırlaşan, zindanın karanlığından sonra dış dünyanın ışığı ve renklerinden gözleri görmez hale gelen, ayaklarının üzerinde güçlükle duran, çaresiz, şaşkın ve yeni doğan bir bebek kadar narin olan Bakunin, acıma ve endişe uyandırıyordu ama kendisi son derece mutluydu.

Hücreden kurtulmak. Nihayet! Bunun için ne çok kan dökülüyor, kurban veriliyor, yiğitlikler yapılıyor, suçlar işleniyor, küçük ve büyük alçaklıklar, ihanetler yapılıyor. Ama Bakunin bu tür düşünceleri barındırmıyordu. Çünkü bu düşünceler, öylesine uzun beklediği sevince gölge düşürebilirdi. O, yaşamanın verdiği tüm duyguları adeta içine çekiyordu; hareket etme hakkının, temiz hava solumanın, parmaklığı olmayan bir pencereden bakmanın ve tüm kapıları ardına kadar açık bırakmanın tadını çıkarıyordu. Gelecek tıpkı etrafındaki tüm insanlar gibi, ona harika görünüyordu.

Sekiz yıl yaşamın öbür tarafında var olduktan sonra Mihail yine ağaçların gövdelerini okşuyor, her bitkinin güzelliğine şaşırıyor, yanağını otlara değdirebilmek için yerlere yatıyor, artık unutmaya başladığı yıldızları izliyor ve yüksek sesle gülüyordu.

Bir parça deli biri gibi görünüyordu ama kendisi bunun farkında değildi ve konuşuyordu, konuşuyordu, konuşuyordu... Bütün vücudu aşırı ışık ve gürültüden acıyordu. Yüreği birden daha hızlı, zaptedilmez çarpmaya başlamıştı. Ama zaman eridi geçti ve Bakunin yine anlayışlı ve sessiz, jandarma eşliğinde doğuya yöneldi.

Omsk’ta, gizli tutuklu Sibirya kolordusunun karargâh şefine teslim edildi.

Sürüldüğü Taygaya vardıktan sonra jandarma şefi General Yeverkinev Dolgorukov’a şöyle yazdı:

“Ekselansları!

“Beni kaledeki zindandan kurtaran büyük şefaatinizden dolayı, Üçüncü Kısımda kaldığım kısa süre içerisinde duyumsama mutluluğuna eriştiğim ve bana bizzat Omsk’a kadar Poruçik Medvedev’in şahsında eşlik eden yüce gönüllü hoşgörü için size Ekselansları, son kez teşekkür etmek amacıyla, Medvedev’in gidişini fırsat bilerek, yazma cüretinde bulunuyorum.”

Bakunin, ıssız Nelyubinsk nahiyesinde kısa bir süre kaldıktan sonra, resimlerdeki kadar güzel Tomsk şehrine getirildi. Mihail Aleksandroviç yeni yerinde, işlerini kolaylıkla yoluna koydu. Yerli halk –bazıları imparatorluğun sınır bölgelerinde aşırı kâr arayan asilzadelerden olan zengin altın üreticileri– ona acıyıp güvendiler. Akrabalarından bir miktar para temin eden Bakunin kendisine ahşap, rahat, küçük bir ev aldı, mutlu bir dinlenmeye koyuldu ve en önemlisi tam olmasa da adı özgürlük olan şeyin tadını çıkarmaya başladı.

Şehrin çevresindeki birkaç verstlik alanda da olsa nihayet istediği gibi gezebiliyordu. Bu sınırlı gezintiler bile müthişti. Hâlâ kendisini çevreleyen doğaya taşkınca seviniyordu. Gözleri uzun süre ağrıdı, kulakları ise, çeşitli sesleri ayırt etmekte güçlük çekiyordu. Vücudunun büyük bir kısmı dermansızdı ve sürekli terliyordu. Ama giderek güçlendi, sağlığına kavuşmaya başladı. Yüzündeki acı ifade yok oldu, güçlü omuzları doğruldu. Gençleşti ve yeniden, yararlı olabilecek bir insan haline geldi. Artık kırk dört yaşında olduğunu söylemek güçtü. Fiziksel olarak yeniden doğduğu bu dönemde aşılmaz bir yaşam arzusu sardı benliğini. Kalede geçen yıllarından adeta sürünerek, bir yılan gibi sıyrıldı.

Bakunin, zengin olma umuduyla soğuk Sibirya'yı memleketi Mogilevsk vilayetine tercih eden, yoksullaşmaya başlamış Beyaz Rus asilzade Kuyatkov'un ailesini Fransızca dersi vermek için sık sık ziyaret ediyordu. Çalışkan olmayı bir türlü başaramasa da, başarılı altın üreticisinin geniş ailesiyle sıkıntı çekmeden geçiniyordu. Kuyatkov'un karısı, Ruslara güleryüz gösteren bir Polonyalıydı ve konuk karşılamaktan hoşlanıyordu. Çünkü evde masum, yaşama sevinci ile dolu, güzel, sarışın üç kız büyüyordu. Sofiya, Antoniya ve Yuliya. Mihail Aleksandroviç iki büyük kız kardeşe Fransızca ders veriyordu.

İki kız öğrenci, bunca şey görüp geçirmiş bu konuşkan adamın çekiciliğine kapıldılar çabucak. Bakunin, Antoniya'yı beğendi. Duygularının karşılıklı olduğuna kanaat getirdiğinde evlenmeye karar verdi. Ona aşkından söz etti ve kendisini çeken sakin aile yaşamına kızı da sürükledi. Bu konuda konuşurken dürüst müydü, uzun süreli acılarından ve yalnızlıktan sonra nihayet bir aile ocağına kavuşmayı gerçekten istiyor muydu? Antoniya'nın babası yaşındaydı ve onu seviyor muydu, yoksa hükümetin kuşkularını üzerinden kaldırarak, evlilik yardımıyla Çarın ve

Üçüncü Kısımın güvenini kazanıp bağışlanmayı mı umut ediyordu? Kaçmayı düşlüyor muydu, yoksa iş konusunda birçok fırsat sunan ve kısa sürede zengin olmayı vaat eden bu bölgeye sonsuza dek yerleşmeyi mi düşünüyordu? Büyük olasılıkla, kendisi de bütün bunların hesabını kendine vermiyordu ve her zaman olduğu gibi yalan ve gerçek arasına bir sınır çekemiyordu.

Bazen bir yiğit gibi güzel, bazen de belirsiz ve itici olan bir yüze sahip bu çift kişilikli kocaman, dolgun adam gizemini koruyor, güven vermiyordu.

Bakunin, Antoniya'dan kendisinin kurtarıcısı olmasını rica ediyordu. Genç kız da aşkını saklamaya gerek duymadan onunla evlenmeyi kabul etti.

"İnanın ki," diye ikna etmeye çalışıyordu onu Mihail ateşli bir halde ve yapmacık bir sokulganlıkla, "neredeyse Goethe'nin Faust'u ile yaşıt ve saçma sapan şeylerle uğraşamayacak kadar yaşlı olmama karşın, aynı zamanda sizi sevecek ve mutlu edecek kadar da gencim."

Antoniya, saydam cildi, berrak, hiçbir şey ifade etmeyen, kocaman, mavi gözleri ve aynı anda hem altın hem de platin rengini andıran gür saçlarıyla, ona kâh muhteşem Helena gibi kâh tertemiz Gretchen gibi görünüyordu.

Kızın ailesi, özellikle de babası, başlangıçta bu evliliğe karşı çıktılar. Bakunin bir sürgündü, geleceği, toplumsal statüsü yoktu, zengin değildi. Ama anne tarafından Doğu Sibirya'nın güçlü valisi Muravyeev-Amursk'un yeğeni olmak, onların kuşkularına son noktayı koydu.

Antoniya, kocasının hayatta istediği her şeyi elde edebileceğinden kuşku duymuyor ve ona körü körüne inanıyordu. Sibirya'da kabul gördüğü üzere, çok fazla uzatmadan, şatafatlı, gürültülü, sarhoş edici bir düğün yapıldı ve yeni evliler Kuyatkov'lara yerleşti.

Bir yıl geçti. Bakunin, uzak kuzey şehrinin can sıkıcı gündelik yaşamından gittikçe daha fazla rahatsız olmaya başladı. Kıvranan ün düşkünü karakteri, taşranın anlamsız yaşamına sığmıyordu. Tomsk'ta onun güzel konuşma yeteneği ve bilgiçliğine hayran kalacak kimse yoktu. Geveze kayınpederinin yanında can sıkıntısından bunalıyordu. Antoniya iyi niyetli ve boştu, Bakunin'in uzayıp giden boş zamanlarını dolduramıyordu. Sonunda bu bölgede sınırsız gücü olan Muravyev-Amursk'un nüfuzu etkili oldu ve akrabasını Tomsk'tan İrkutsk'a naklettirdi. Tüm Kuyatkov ailesi de

kızları ve damatlarının peşinden taşındılar. Doğu Sibirya valisinin konağı ve büyük ticaret kentinde, haklarından yoksun, sürgün Bakunin yine kendi çevresinden insanlar arasında buldu kendini. Yüksek unvan sahibi Muravyev ve Korsakov'un, daha sonra da diğer evlerin kapıları onun için açıldı. Artık istenilen bir konuktu ve kısa sürede, duygulu, oldukça eğitimli geçmişinden dolayı bütün yüreği ile pişman ve Rus tahtına sadık bir insan olarak ün yaptı. Tüccarlar ona ikramda bulunup borç vererek yardım etmeyi onur sayıyorlardı. Ancak Bakunin, sürgündeki devrimcilerle geçinemiyordu; onlardan uzak duruyor, onu yargılamaya çalışanlara ve muhbirlere küfür yağdırıyordu.

İrkutsk'da sürgünde yaşayan, yönetimle hiç geçinemeyen, açık yürekli, varlıklı Petraşevler, eski Dekabristler ve diğer sürgünler Bakunin'den nefret ediyorlardı. Bakunin bundan neredeyse sevinç duyuyordu. Bundan ne umuyordu? Birilerinin gözüne mi girmek istiyordu, çarın bağışlayacağına ve merhamet edeceğine mi güveniyordu, kaçmak için jandarmanın bütün kuşkusunu mu dağıtmak istiyordu?

Rusya'yı gizlice terk etme fikri Bakunin'de ne zaman belirdi acaba? Belki de, daha Tomsk'ta kendi kendisiyle hesaplaşarak afaroz edilmiş biri olarak kendisini zavallı bir yaşamın beklediğini anlayınca bu karara varmıştı. İkbalperestliği onu kamçılıyordu. Eğer II. Aleksandır bu adamı anlayıp, bildiği yöntemlerle kendine yaklaştırsaydı bu kararsız isyancı ne olurdu? Tahtın sadık ve ateşli hizmetkârı olabilir miydi? Ama ne itiraflar, ne çok sayıdaki yazılar Çarda, Bakunin'e karşı tam bir güven uyandırdı.

Ülkesinde enerjisinin değerlendirilemeyeceğini, kendisini sürekli bir bağımlılık ve parasızlık beklediğini anlayan Bakunin sürgünden kurtulmaya karar verdi. Issız Tomsk'tan İrkutsk'a taşınmak hedefine ulaşmasında önemli bir kilometre taşı oldu. Bakunin, çevresine bakınınca gördü ki, Sibirya stepleri sonsuzdu; en önemlisi de, Amur ve deniz sınırının yakın olması ve kaçışını kolaylaştırmasıydı. Uzaklarda, kıtanın tam karşı tarafındaki ucundan ona yardım eli uzatılıyordu. Liza, Bakunin'in evlenmesinden sonra onun kurtuluşunun yollarını daha büyük bir ateşlilikle aramaya koyulmuştu. Bunu kendi görevi olarak görüyordu; kıskançlığı aşma görevi. Kısa bir süre önce Şlisselburg kalesinde tutuklu olan ve hayatını bağışlaması için Çarın ayaklarına kapanan sürgünün sürekli düşündüğü kaçışı, Liza'nın paraları kolaylaştıracaktı.

Bakunin, yerli memurlar ve altın üreticileri ile çok yakın ilişkiler kurarak, Sibirya sınırları içinde gezebilme hakkını elde etmeye çalıştı.

Kendisinin ve ailesinin yoksulluğunu anlatmak için her türlü küçük düşürücü betimlemeye başvurarak, yönetimi, ticaret yapıp ailesinin geçimini sağlamak amacıyla gezebilmesi gerektiğine ikna etmeye çalışıyordu. Israrları, yönetimin kuşkusunu aştı ve sonunda bizzat Sibirya'nın general-valisi Korsakov, Bakunin'den kanunu çiğnemeyeceğine dair şeref sözü alarak ricasını yerine getirdi. Bakunin ateşli bir şekilde and içti. İzin verilmişti.

Bundan böyle, kocaman Sibirya'nın sınırları içerisinde deniz kıyısına dek özgürce dolaşabilecekti. Dahası, devlete ait gemilerde Amur üzerinde yolculuk yapabilmesine izin verilmişti.

Kyahtin'li tüccar Sabeşnikov, Bakunin'i yanında işe aldı ve oradaki bölgeleri görmesi, sanayi ve ticaret işletmeleri için uygunluğunu denetlemesi amacıyla Amur'a gitmesini önerdi. Korsakov'dan izin alan Mihail Aleksandroviç yolculuk hazırlıklarına başladı. Sarışın dilber karısı, onun bütün planından haberdardı. O, kendisini seven kadınlara her zaman güvenmişti ve bundan pişmanlık duymasını gerektirecek bir olayla da karşılaşmamıştı. Ayrılmadan bir gün önce Bakunin, Antoniya'yı sınırsız bir sevgi beslediğine temin etti.

"Eğer tanrı izin verir ve her şey yolunda gidip kader bana hoşgörülü davranırsa, İngiltere'de görüşeceğiz. Ancak İngiltere'ye Petersburg üzerinden gel. Kurtarıcı meleğim, ben seni Herzen'de bekliyor olacağım."

Şafak söktüğünde, karısının akrabalarını iki ay sonra döneceğine dair inandırdıktan sonra Bakunin, Angara üzerinden Baykal'a gitmek üzere yola çıktı. Göz kamaştırıcı bir sabahtı. Beyaz taşlı İrkutsk, dağlardan çok daha güzel görünüyordu. Katedral ve kilisenin altın kubbeleri göz alıyordu. Angara o denli sığdı ki, tamamen saydam sudan, dipteki yeşil gri çakılları görmek olanaklıydı. Kısa bir süre sonra, pek de beklenmedik bir anda, aldatıcı bir sakinlik içerisinde, kocaman Baykal göründü. Bakunin, kendini bekleyenler hakkındaki endişe ve dalgınlığından sıyrılarak etrafındaki doğanın yüce, eşsiz güzelliğini seyre daldı. Gölün hemen yanına kadar gelen, güneş ışığı ile bezenmiş devasa çam ağaçları, kusursuzlukları ve yükseklikleriyle izleyeni hayran bırakıyordu. İnsan dağların zirveleri ve

fırtınalı bir okyanusun karşısında ancak bu şekilde kendini kaybedebilirdi. Doğa, yaratıcılığın son sınırındaydı. Buradakiler, onun yarattıklarının en güzeliydi. Sibirya Taygası ve Baykal gölü en güzellerdendi.

Bakunin ile birlikte, Amur-Nikolayevsk yolculuğuna İrkutsk'tan birkaç ileri gelen memur ve subay eşlik ediyordu; içki içmeyi, kağıt oynamayı seven, çabuk ve kolay zengin olmanın yollarını arayan, kırmızı suratlı, şişman makine mühendisi Mayarov da vardı. Doğaya, tıpkı bir eskicinin kaldırıma baktığı gibi büyük bir açlıkla ve nefretle bakıyordu.

"Söyleyin Bay Bakunin şundan ne çıkarabiliriz?" diyerek, yemyeşil, kabarık dallarını Baykal'dan gelen rüzgârın salladığı ve adeta devasa bir yelpazeye benzeyen, göklere uzanan güzel bir çamı işaret ederek.

"Dilediğin gibi bir gemi direği," diye yanıtladı hiç şaşırmadan Mihail Aleksandroviç. "Ve yüzlerce başka yararlı eşya. Düşünüyorum da, bu çam, örneğin bir palmiye ağacından daha az cömert olmayacaktır insan için. Güzelliğe gelince de, birinciliği hiç kuşkusuz bizim ormanlarımızın bu çariçesine verirdim."

"Güzellikte babalık, filozofun dediği gibi, sihirleri bozan bir şey var. Ondan kendine palto dikemezsin ve ben sadece kadınların güzelliğini kabul ediyorum," diye konuştu yanaklarını şişire şişire Mayarov ve yol arkadaşına bir şişe votka içmeyi önerdi. Bakunin reddetti. Şu anda en çok gerekli olan şey, kendine tamamen hakim olabilmek ve düşünce berraklığıydı.

"Şu var ki, kadınlarda da bir tek güzellik yeterli değil. Bilgiye de gereksinimleri var."

"Ah, biliyor musunuz, bu konuda bakış açılarımız tamamen farklı; 'Biraz bilgi, çokça göğüs' derim size Mihail Aleksandroviç, babalık," diye kıs kıs güldü Mayarov. "Bu zengin yerden bıktım. Burada sadece sürgünler, toplum artıkları, sefiller ve insan türünün her tür tortusu yaşıyor. Buradaki yerleşim bölgelerinin isimlerine dikkat ettiniz mi, İrkutsk'tan Krasnoyarks'a doğru; parmaklıklar, kelepçeler, demirler. Bağışlayın, sanırım sizi hassas olduğunuz bir noktadan incittim. Ancak asilzadeler prangalarda da olsalar asaletlerinden bir şey kaybetmezler. Söyleyin ama, kartalım benim, Sibirya hakkında nasıl söylemeli, ekonomik anlamda ne düşünüyorsunuz?"

“Burası, yeraltında, ormanlarında, yerüstünde bitmez tükenmez, sınırsız zenginlikler saklayan, tanrının kutsadığı bir yer,” diye canlandı Bakunin. “İçinde taze güç, ulu bir gelecek saklıyor. Burada, yetenekli ve becerikli bir insan için her adım bir ilim deryası. Buna, hazine toprağı da diyebiliriz. Rusya’nın aforoz edilen ve yolunu kaybeden oğullarına gelince, Sibirya, bizzat yaratıcı tarafından onların kaderleri yeniden çizilebilsin diye yaratılmış adeta. İnsan ruhunun yenilenmemesi olanaksız; yolunu kaybetmiş suçlular arasından kim ruhunu tertemiz tuttuysa, aynı zamanda da doğru yaşayabilmek için gücünü ve iradesini koruduysa bu masalımsı vahşi diyarda kendi mutluluğunu bulacak, rahata erecektir. Umarım ben de bunlar arasında yer alırım.”

Mayarov, sohbet arkadaşının sözlerini adeta bir şarkıymışçasına dinliyordu.

“Mihail Aleksandroviç, ne kadar güzel konuşuyorsunuz. Dünyada böyle tatlı dilli doğmak varmış! Bir diplomam ve iyi kötü bilgilerim var, Amur kıyılarında vaşak ya da kaplanı bir tek atışla vururum ama iş konuşmaya gelince benden pes. Sözcük dağarcığım çok sınırlı. Diyojen değilim, Guizot da değilim. Demek ki, söylediğinize göre, Sibirya’da namuslu insanlar da zengin olabilir.”

Böylece Bakunin ve Mayarov, sohbet ederek, sıkça verilen uzun molalar sırasında balık tutarak, ava giderek, çilek toplayarak, kâğıt oynayarak, Amur üzerinden Nikolayevsk’e doğru yavaş yavaş ilerliyorlardı. Ve ancak temmuz ayının ilk günlerinde vapur Nikolayevsk’e ulaştı.

Onlarla aynı günde, oraya deniz asteğmeni Bronzert de geldi. Bronzert’e, İrkutsk’a gelir gelmez, Doğu Sibirya’nın Primorskoy bölgesi askeri valisine teslim edilmek üzere, üzerinde “aciliyetle” ibaresi bulunan gizli bir paket verilmişti. Paketteki yazıda, Bakunin’in polis tarafından gözetlendiği bilgisi vardı. Ancak deniz asteğmeni o an üstlendiği bir acil görevden dolayı paketi bir arkadaşına bıraktı. Ertesi gün arkadaşı ağır bir hastalığa yakalandı. Sonuçta Bakunin’in gözetim altında olduğu haberi, ulaşması gereken adrese ancak iki ay sonra iletildi.

Bakunin tam bir haftadır Nikolayevsk’te idi ve tüccarlar, memurlar arasında birçok ahbap edinmişti.

Nehir kıyısında, çatı katlı ve bahçeli küçük, mütevazı bir evde, Primorskoy ilinin askeri karargâhında askeri yargıç olarak çalışan Kotyuhov oturuyordu. Bu, her zaman her şeye karışmak ve ortaya çıkarmak gibi can sıkıcı bir arzuyla yanıp tutuşan, tanrı korkusu olan, sessiz, özenli bir memurdu. Odalarının duvarları, ölmüş ve hayattaki imparatorların portreleri, ikonlar, Anayurt Savaşı ve Kafkasların istilası dönemini anlatan yurtsever tasvirlerle kaplıydı. En gözde kahramanı Kutuzov'du. Georgiy Pobedonosez'e de duacıydı. Nikolayevsk'de oturan az sayıdaki sürgün, askeri yargıcın, yardıma hazır, çalışkan ve dürüst olmasından dolayı sayıyordu. Auditör rüşvet almıyordu, sarhoş olmuyor, kâğıt oynamıyor ve çılgınca eğlenmiyordu.

Bakunin'in ortadan kaybolmasından bir gün önce, temmuz akşamında, şehirden, yargıcın evine oldukça heyecanlı, üzerinde eski bir elbise, başında çok kullanıldığı belli olan bir kasket bulunan bir ihtiyar adam iki kez geldi. Onda ilginç olan şuydu ki, alnını kaşlarına dek saç bürümüştü. İkinci gelişinde, ev sahibinin hâlâ gelmediğini öğrendiğinde, çıkık elmacık kemikli, şişman hizmetçiye ricada bulundu:

"Saygılarımla; bana hemen söz verin ki, Vasiliy Grigoryeviç eve döner dönmez ona bu mektubu vereceksiniz. Bu çok önemli ve asla bekleyemez."

Hizmetçi kadın, anlaşılması güç bir yanıt verdi, elini önlüğüne sildi, kapalı zarfı dikkatlice alıp ev sahibinin yatağının yanındaki masaya bıraktı. Daha sonra yine aynı odaya girdi, lambayı alıp gazyağı doldurdu, yaktı ve yerine koyarken farkında olmadan mektubu örttü. Yaşlı yargıç ancak ertesi gün eve döndüğünde tesadüfen buldu mektubu.

"Sizin de tanıdığınız Bakunin buraya, sınırdışına kaçabilmek için geldi. Bunu güvenilir kaynaklardan öğrendim," diye yazıyordu, Kotyuhov'un çok iyi tanıdığı sürgün Hilgariy Veber. "Eğer ben bir sivil kişi olarak resmi birine gidip, Bakunin'in planlarından haberim olduğunu birdenbire anlatmaya kalkışırsam bu sadece jurnalcilik gibi görünmekle kalmaz, düpedüz jurnalcilik olurdu; bu yaşımda jurnalci damgası yiyerek yaşamak istemiyorum. Ama siz başkasınız. Ben sizi biliyorum..."

Daha sonra, Bakunin'in kaçış planı ayrıntılarıyla açıklanıyordu.

“Bakunin’in kaçışını engellemeye çalışmamın size garip ve anlaşılmaz gelmemesi için, beni bu işe karışmaya zorlayan nedenleri kısaca anlatacağım. Bu nedenleri şöyle sıralayabiliriz: 1- Yurttaşlarıma ve bizzat bana gösterdiği birçok merhametinden dolayı, şimdiki Çara duyduğum, ikiyüzlülükten uzak minnetim. 2- Tamamen eminim ki, Bakunin’in kaçışının, karısına, ailesine, general Korsakov’a çok zararı dokunacak ve kesin olan şu ki, ne insanlığa, ne Rusya’ya ne de Bakunin’in kendisine bir yararı olacaktır. Bakunin hiç kimsenin yararına bir şey yapabilecek durumda değil, çünkü o, bir bencillik abidesi. 3- Bakunin’in kaçışı, sürgünde olan birçok yurttaşıma zarar verecektir, çünkü, hükümet, siyasi suçlular arasında benzeri kaçışların tekrarlanması kaygısıyla, bu zavallılar üzerindeki gözetimini, hiç kuşkusuz şiddetlendirecektir.”

Veber’in verdiği haberi okuyan Kotyuhov, bir dakika bile kaybetmeden limana koştu.

“Kaptan Suhomlin nerede? Klipör, ‘Nişancı’ nerede?” diye bağırdı yanından geçen ilk denizciyi durdurarak.

“Şimdi mi aklınıza geldi!” diye şaşırdı denizci. “Yanına römork olarak aldığı yabancı bir gemiyle gitti.”

“Uzağa mı gittiler?”

“Limandan hemen ulaşamazsın.”

“Hangi gemiyi götürdü ‘Nişancı’?”

“Amerikan barkası ‘Vikers’.” Yaşlı yargıç başını tuttu.

“Hainler, rüşvetçiler, Çarı aldattılar,” diye söyleniyordu.

“Tabii ki bu işi Hitrovo ve Filipeus’un yardımıyla yaptınız. Görünüşe bakılırsa epey para da kaptırdınız ama kaçık yöneticinizi de kandırdınız. O bir vali değil, bölgemizin utanç kaynağı, belası.”

Kotyuhov ah vah ederek, kendini Primorskoy ilinin karargâh şefi Afansayev’in yanına attı, kaçakların planı hakkında bildiği her şeyi anlattı.

“Bakunin’i buraya getiren ve şu anda yola çıkmaya hazır ‘Amur’u gönderirsek Klipör’e yetişmek mümkün,” diye ısrar ediyordu. Ama

Afansayev onu dalgın bir halde dinliyordu ve vurgulu bir umursamazlıkla yanıt verdi.

“Biz neden karışalım Bakunin’e, varsın kaçsın. Bunun hesabını biz değil general Korsakov verecek.”

“Evet ama Bakunin vatan haini, sürgün ve polisin gözetimi altında.”

“Bunu nereden biliyorsunuz? Bu konuda bize İrkutsk’tan hiçbir bilgi ya da rapor verilmediği gibi general-valinin ona bütün Sibirya’yı dolaşma, hatta devlet gemilerine binebilme hakkı tanıyan izin belgesini kendi gözlerimle gördüm.”

Kotyuhov, o kendine has inatçılığı ile bir adım bile geri atmıyordu.

“Size, karargâh şefine, bu kaçışa karşı umursamaz kalmak yakışmıyor. Bakunin’in yakalanmasına yardımcı olmak, her iyi niyetli Rus yurttaşının görevidir. Emir verin de peşine düşsünler.”

Afansayev, ateşlenen yargıcı dikkatlice inceledikten sonra sert bir ses tonuyla ekledi:

“Siz de haklısınız. Henüz geç sayılmaz. ‘Nişancı’nın kumandanı, De-Kastri’ye erken ulaşamayacak; her zamanki gibi limandaki tüm bankaları ziyaret edecek ve ben de bu arada Kizi ve daha da ilerisine gitmesi için ‘Amur’a emir vereceğim.”

“Tanrıya şükür,” diye rahat bir nefes aldı Kotyuhov ve çıktı.

“Amur”, bacasından duman püskürtüyordu. Fener direklerinde vapurun Blagoveştensk’e gideceğine dair ilanlar asılmıştı.

Akılsız yargıç eve gitmeden önce, Veber’i buldu ve sertçe sordu:

“Bakunin’e ilişkin tüm bu bilgileri nasıl öğrendiniz? Şimdi soruşturma başlayacak, bir sürü sıkıntı ve tatsızlık çıkacak. Onun kaçışına kim yardım etti?”

“İzin verirseniz sevgili Vasiliy Gregoriyeviç, size her şeyi olduğu gibi anlatacağım. İrkutsk’tan arkadaşlarımın birçok kez bana yazdıkları gibi, Bakunin iğrenç biri; onun kendini beğenmişliği, çıkarcılığı yüzünden, hiçbir suçu olmayan insanların acı çekmesini istemiyorum. Dün, bu narsist

palavracı bana geldi. Onunla yakınlaşmak istemediğimden soğuk davrandım. ‘Siz bana güvenmiyor ve soğuk davranıyorsunuz; ama ben size çok önemli bir itirafta bulunmaya hazırım’ diye başladı ve Korsakov’a kaçmayacağına dair söz vermesine karşın bunun tam tersini yapmaya kararlı olduğunu anlattı. Söylediğine göre, Londra’dan Herzen ve diğer fikirdaşları kendisini çağrıyorlarmış. Birçok tumturaklı ve boş laf etti. Konuşmasına, kendisi hayran kalarak. Mide bulandırıcı bir insan o, anlaşılmaz ve zararlı.”

Yargıç, Veber’den ayrılarak, çok yorgun olmasına karşın, yine limana döndü. Kotyuhov’un Afansayev ile yaptığı konuşmanın üzerinden birkaç saat geçmiş, karanlık iyice basmıştı; ancak “Amur” yerinden kıpırdamadığı gibi, karanlığa gömülmüştü.

Vapur, ancak iki gün sonra Kizi’ye doğru demir aldı ve il karargâhı şefinin, kaçağın tutuklanarak Nikolayevsk’e gönderilmesini emreden yazısını götürdü. Bu arada Amerikan gemisi, Bakunin’i Rusya kıyılarından çok uzaklara götürmüştü. Kendine çok fazla güvenen Bakunin, kamarada elinde bir kadeh şarap, kızarmış, hafif terlemiş ve mutlu bir halde, gemi kaptanı ve birkaç yolcuya yüksek sesle yaşam öyküsünü anlatıyordu:

“Kimim ben? Topçu okulunda eğitim görmüş, asteğmen olmuş ve bu görevdeyken istifaya zorlanmış, Tversk ilinden bir toprak ağasının oğlu. Gördüğünüz gibi sanım büyük değil. Zaten general olmakta da gözüm yoktu. Çar tarafından darağacında asılan Dekabrist Murayev-Apostol hakkında bir şeyler duydunuz mu? Annemin yakın akrabasıydı. Ben de onun gibi bir aristokrat olarak doğdum ve yurdumda cahil halkın içinde bulunduğu köleliğe, efendilerin keyfi davranışlarına uysallıkla boyun eğemezdim.”

Bakunin kalktı. Küçük kamarada bir dev gibi görünüyordu; boyu bosu ve etkileyici dış görünüşünün adeta silüetini çizerek halının üzerinde yürüyüp lomboza doğru gitti.

“Yeryüzünün en büyük bilmecesi, insan kaderidir. İki defa idamla yargılanan, Prusya zindanının duvarına zincirlerle bağlanan, cellat Çar tarafından sekiz yıl canlı canlı bir kaleye gömülen Bakunin’in şimdi okyanus kadar özgür olabileceğini kim düşünebilirdi? Yaşama yeniden başlıyorum ben.”

Bakunin’in Büyük Britanya topraklarına ayak bastığı sıralarda yargıç Kotyuhov da istifa dilekçesini verdi. Böylece de amiri Afansayev’in acımasız kinini üzerine çekmiş oldu.

Ancak Bakunin’in kaçışıyla ilgili soruşturma daha yeni başlamıştı.

***

İsa’nın doğum günü –Christmas–, Britanya adasında en çok sevilen ve sevinçle kutlanan bayram, yaklaşıyordu. Liza, vereceği armağanların listesini çıkarmak için odasına kapandı. Küçük Asya ve Olya Herzen’e kukla ve top, Krasotki’ye yeni bir keman, dadı Peggy’ye kareli İskoç şalı, diğer tanıdıklara şık tütün kutuları, çiçek esansları ile dolu şişeler ya da turtalar... Herzen ve Ogarya için ise çok önceden, melodik sesler çıkaran iki küçük, altın çan ısmarlamıştı.

Liza, uzun listede bir eksik olup olmadığını kontrol ederek bezgin atların koşulduğu eski, gıcırtılı, kiralık bir faytonla Bond Street’teki büyük pasaja ve çok katlı pahalı mağazalara gitmek üzere yola çıktı.

Yol kenarlarına yapıştırılmış parlak reklam afişleri, “Londra’da, gezegenimizde üretilen her şeyi satın alabilirsiniz,” sloganıyla insanları cezbetmeye çalışıyordu.

Köpek satan dükkânlarda, yeryüzündeki tüm cinslerden numuneler vardı: Yassı suratlı, tüylü Pekin köpekleri, Tibet’ten getirilen tüysüz, çekik gözlü, bekçi köpekleri, ihraç edilmesi yasak dalay-lamey’ler, her yanı pörsümüş, gülünç, Fransız buldogları, yumuşak tüylü Ternöv’ler...

Bir Hintli, kendi ülkesinde dokunan şalı İngiliz mağazalarında rahatlıkla bulabilir, Malezya adalarından bir yerli de memleketinin üretimi bambu örmelerini buradan alabilirdi.

Londra mağazalarının kendine has özellikleri vardı, Fransa ya da Almanya’dakilerden farklıydılar. Oralarda, fuarların hayhuyu, pazarları andıran kalabalık, keşmekeş ve yığılmışlığa teslimiyet vardı, oysa İngiliz mağazalarına düzenli bir büro ya da bankadaki havayı andıran sessizlik, düzen, ferahlık hakimdi.

Büyük bir mağazada, unvan sahibi genç bir züppe, yaşamında vazgeçilmez bir yeri olan şeyleri büyük bir rahatlık içinde seçip ayırıyordu: Kayık yarışı için gerekli tüm malzemeler, binici ve balıkçı kıyafetleri, moda kravatlar ve mendiller, can sıkıntısı çeken kuzenleri için terbiye edilmiş sokulgan bir küçük maymun, kulüpteki arkadaşı için antika bir sigara kutusu, tesadüfen tanıştığı kız arkadaşları için kaşmir atkı. Saraydan bir bayan, modanın yasalarını belirleyen Fransız terzilerinin icatlarını inceliyordu. Soylu bir gelin adayı, çeyizi için çamaşır, eldiven, çorap, battaniye ve yaygılar, elişi oyalar, antika mobilyalar, resimler ve ‘majestelerin sevdiği’ cins köpekler alıyordu.

Başka dükkânlarda ise, gri göğün altında taş ve denizden başka bir şey göremeyen ulusun tutkuyla saldırdığı canlı renklerdeki yünlü İngiliz kumaşları tercih ediliyordu. Bu dükkânların vitrinlerinde, açık renkli, bel kısmı büzgülü etekler, sarı redingotlar ve kocaman kadife lengerler –enseyi açık bırakacak şekilde öne doğru yıkılan, “domuzlu poğaça” adı verilen, karga yuvasını andıran bayan şapkası– yer alıyordu.

Lüks eşyalar bölümünde, “itaatkâr hizmetkârlar” cinsinden, daima gülümseyen gri saçlı tezgâhtarlar, gaz lambası gibi füturlu ve ağır gümüş takımlar ve meyvalıkların yanı sıra, kolonilerden gelen çok sayıda eşyayı da teşhir ediyorlardı: Fildişi tanrılar, Hint tapınaklarının rahibeleri, Martinik adasından örmeler, hasırlar ve danteller, Güney Afrika’dan hayvan derileri ve değerli taşlar.

Karadağ, Japon ve Macar köylü kadınlar, İngilizler için bluzlar, çeşitli çeyizler örüyorlardı. Mendil ve çocuk elbiseleri işliyorlardı. Avusturyalı ve Alman esnaflar da İngiltere’ye kendi ürünlerini getiriyorlardı. Çok katlı büyük mağazalar, iflas eden şirketlere, mallarını satın alabilmek için yırtıcı hayvanlar gibi saldırıyorlardı. Whitechannel ve Soho’daki küçük, ayakkabı, elbise, şapka atölyelerini ve marangozhaneleri, türlü hilelerle ustaca kendilerine bağlıyorlardı.

Liza, biblo reyonlarına bakmaktan ve beğendiklerini almaktan hoşlanıyordu. Her kadın gibi o da, yeşilden kırmızıya doğru akıp giden bir renkte moda bir elbiseyi üzerinde denemekten alamadı kendini. Özenle seçip satın alınan armağanların arkadaşlarda yaratacağı sevinci düşlemek insanı çok mutlu edebiliyordu. Liza, akla gelebilecek her türlü paketten

oluşan yükünü sırtlamış, yorgun ve heyecanlı olarak akşama doğru eve döndü.

Çocuk odasından neşeli çığlık ve cıvıltılar geliyordu. Sigizmund Krasotzki, karınüstü halıya yatmış ve ayaklarını karnına çekmiş halde sürünüyor, kaplumbağa taklidi yapıyordu.

Annesini görünce yanakları kızaran Asya ona doğru koştu.

“Sig amca öyle komik ki, Benim maymun olmamı istiyordu.”

Liza, koşuşmaktan hafifçe terlemiş kızın küçük başını öptü. Çocuğun yumuşak saçlarından gelen güzel koku ona, çiçek açmış selvinin dallarını anımsattı.

“Sana armağanlar aldım, sevgilim. Ne almamı isterdin sana?”

“Baba,” dedi kız.

“Ne, ne?” diye afalladı Liza.

“Sadece Sig amcayı. Onun kaplumbağa değil, benim babam olmasını istiyorum.”

Asya zıplaya zıplaya Krasotzki’ye gitti ve küçük elleriyle ona tutundu. O da ne yapacağını şaşırıp kaldı, yerde yatmaya devam ediyordu.

“Git ve Peggy’yi çağır,” dedi Liza.

O anda Krasotzki kalktı ve ona doğru yürüdü.

“Bir çocuğun masum istekleri sizi rahatsız etmesin,” dedi, heyecandan kekeleyerek.

“Bakın dostum, siz ellisine merdiven dayamışsınız, ben de kırkına. Birçok şey yaşanmış, birçok deney geçmişe ait. Artık gençler gibi konuşmak bize yakışmaz. Eğer beni, olduğum gibi, onulmaz yanlışlarımla seviyorsanız... Ama, neyiniz var, niçin böyle solgunsunuz? Hasta mısınız?”

“Hayır Liza, ben herhalde Asra kabilesindeki insanlardanım, Stendhal’ın yazdığı gibi aşktan ölen insanlardanım.”

Sigizmund ve Liza, kendileri için özel bir anlam kazanan o akşam, yılbaşında, davetsiz ve konuksuz evlenmeye karar verdiler.

Liza, geleneksel noel kartları göndermek için adresleri karıştırırken, Wolff'tan aldığı Jenny Marx'ın adresine rastladı. Her şeyi ile sempati ve saygı uyandıran bu kadını görmek için içinde büyük bir istek duydu birden. Ve uzun uzun düşünmeye gerek duymadan kendini bu duyguya bırakarak, Maitland Park'taki Grafton Terrace'a gitmek üzere yola çıktı.

Jenny Marx'ın oturduğu, başkentin kenar mahallesinde, güçlükle ilerliyordu kiralık fayton. Burada bina ve inşaatlardan kaynaklanan bir keşmekeş hakimdi. Kırma taş yığınlar, kireç, eriyik dolu kovalar, çukurlar ve hendekler, ilerlemeyi engelliyordu. Tatil günüydü ve inşaatların civarında işçiler görünmüyordu. Büyük bir alanda, etrafları çevrilmemiş birkaç binanın arasında 9 nolu evi buldu Liza.

Arabayı bekleterek birkaç basamak çıktı ve kare taşlı girişte, yüksek bağcıklı botlarına yapışan çamuru temizlemeye koyuldu. Küçük bir zincire asılı tokmağı görünce onunla metal levhaya vurdu. İlk önce yandaki pencerede başı örtülü bir kadın kafası göründü, ardından da dış kapı açıldı. Helene Demuth soru dolu bakışlarını konuğa dikmişti. Bu sırada onun ardında beliren Jenny'nin sesi duyuldu.

"Girin, lütfen. Sizi gördüğüme çok sevindim. Lupus'un bizi Brüksel'de tanıştırdığı Rus bayan bu. Anımsıyor musun, sana anlatmıştım," diye açıkladı Lenchen'e. Ancak Lenchen, Liza'nın pahalı elbiselerinden rahatsız olmuştu bir kez ve onu hâlâ kuşkuyla inceliyordu. Liza'ya miras kalan samur kürk, küçük portmantonun tamamını kapladı.

Jenny'nin ona gösterdiği odalar çok küçük ama aydınlık ve rahattı. Mutfak bodrumdaydı; birinci katta ise, bir tarafta Marx'ın çalışma odası diğer tarafta küçük bir oda ve yemek odası vardı. Dik bir merdiven, çocuk ve büyüklerin daracık yatak odalarının bulunduğu üst kata çıkıyordu. Dean Street'teki, hücreden farksız iki odaya kıyasla burası onlara lüksün, genişliğin ve rahatlığın had safhası olarak görünüyordu.

Jenny, Liza'yı konuk odasına götürmüş, Lenchen de çay ve sandviçten oluşan mütevazı servisini yapmıştı ki, Jennychen, Laura ve Tussy yürüyüşten döndüler.

Jenny çocukları genç bayana tanıtınca iki büyük kız kardeş biraz utandılar, ancak, yanakları pespembe olan, her an yaramazlığa hazırlanıyormuşçasına bakan güzel, üç yaşındaki Tussy kendini hemen Liza'nın kucağına attı. Genç ev sahibeleri ile birlikte gelen, yeşil gözlü, vahşi bakışlı siyah kedi de konuğu sevinçle karşıladı.

"Çocuklar ve hayvanlar sizden hoşlanıyor; hiç kuşkusuz, bu iyi bir işaret," dedi yüksek sesle Jenny, gözucuyla hâlâ memnun görünmeyen Lenchen'e bakarak.

"Siz Rus musunuz?" diye soran Jennychen, utancından kıpkırmızı kesildi. "Demek ki, köle sahibisiniz. Siz herhalde kölelerinizi de getirdiniz? Bu zavallı insanlar için çok üzülüyorum."

"Benim kölem yok," diye yanıt verdi Liza, kendisi de kızararak. "Eminim ki, ülkemdeki bu rezalet sona erecek ve tüm insanlar özgür olacak."

Laura, bir an için bile bakışını ayırmadan konuğu inceliyordu ve birden sözcükleri çok net bir şekilde söyleyerek Rusça konuştu:

"Siz bir dilbpersiniz."

Liza, hafifçe kulağa batan fazladan "p" harfi dışında anlaşılır bir şekilde kendisine yöneltilen Rusça övgüyü duyunca gözleri kocaman oldu. Bunu olağanüstü güzel bir kız söylemişti.

"Ben değil, siz dilbersiniz Laura," diye yanıt verdi Rusça.

"Dilinizden bir tek bu sözcüğü, 'dilbper'i biliyorum. Engels amca öğretti. O, dilinizi iyi biliyor ve bana ve Kvi-Kvi'ye," ablasını işaret ederek, "Puşkin'den bir şeyler çevirdi."

Liza, sandalyeden kocaman samur manşonu aldı ve şık bir şekerleme kutusu çıkardı.

"O benim, çünkü ben küçüğüm," diye bağırdı Tussy sandalyeye doğru zıplayarak.

Bayan Marx, kızına sertçe baktı ve dışarı çıkmasını istedi ama küçük buna yanıt olarak sadece dudaklarını büzdü.

"Mağripli'de hiç para yok. Hiç kimseye Noel armağanı almadı."

“Yaramaz kız,” dedi gözleri dolarak Laura. “Bizim her şeyimiz var.”

“Bizim hiçbir şeye ihtiyacımız yok,” diye ekledi en büyük kız kardeş.

“Eşim, uzun yıllardır üzerinde çalıştığı politik ekonomi konulu çalışmasını bugünlerde bitirmek üzere; yazılarını sürekli yayınladığı ‘New York Daily Tribune’ ise, çok düzensiz ve az ödeme yapıyor. Yeni yılda her şey daha farklı olacak. Herhalde adını duymuşsunuzdur, Bay Lassalle Almanya’daki yayıncılarla anlaştı ve kitap bugün yarın gönderilecek.”

Jenny kaygısız görünmeye çalışsa da pek becerdiği söylenemezdi. Birden hatırladı, Marx’ın bugünlerde bitirmek üzere olduğu kitabın el yazmasını gönderecek paraları bile kalmamıştı. Liza’nın, zengin olmaktan duyduğu utanç yeniden canlandı içinde ve kendini iyice kötü hissetti. Jenny’nin solgun yüzüne, gereğinden fazla mütevazı gündelik elbisesine bakarken, Marx ve ailesine nasıl yardım edebileceğini düşünüyordu ama yeterince tanımadıkları, yabancı birinden asla bir şey kabul etmeyeceklerini kestirebiliyordu. Onlara yardım etme ayrıcalığı, ancak en yakın dost ve yoldaşlarına aitti.

“Yalvarırım, benim sadık bir dostunuz olduğumu unutmayın, size herhangi bir şekilde yardım edemez miyim?” diye çekinerek önerdi Liza, kısa ziyaretinden sonra gitmeye hazırlarınken.

Ancak Jenny ona kibarca teşekkür edip soğuk bir sesle yanıtladı:

“Teşekkür ederim ama şu anda bizim hiçbir şeye gereksinimimiz yok,” dedi ve bir tek kelime daha ağzından çıkmadı ama Liza, bu düşüncenin devamını onun gözlerinden okudu. “Zengin bayan, sizden ve sizin bize çok yabancı bütün arkadaşlarınızdan hiçbir şey istemiyoruz.”

Liza’nın gitmesini fırsat bilen Lenchen, memnuniyetsizliğini sonunda dile getirebildi.

“Safsatacılar, aylaklar, kürklerini ve pırlantalarını göstermek için geliyorlar bize. Kalan son şekeri onlar için masaya koy ve çay pişir. Siz de zaafınızdan dolayı onlarla zamanınızı harcayın. Bize kimler gelmedi ki? Ama bu değirmenin suyu nerden geliyor, soran yok. Bütün bu konukları ağırlamak bize kaça patlıyor? Onlara harcadığımız parayla kızlara bir yıl boyunca müzik dersi aldırabiliriz. Siz de elinizde avucunuzda ne varsa

milyoner gibi savuruyorsunuz, cebinizde fazladan bir peni nasıl kalsın ki. Ama ben boşuna çenemi yoruyorum. Can çıkar, huy çıkmaz,” diye kızgınlıkla homurdanan Lenchen çaresizce elini savurdu, sonra da merdivenden inerek sessiz ve soğuk mutfağa gitti. “Bugün bayram, oysa evde ne kaz ne börek ne de Karl’ın bayıldığı jambon var,” diye söyleniyordu.

Liza, Grafton Terrace’taki ziyaretini anımsadıkça duyduğu huzursuzluktan bir türlü kurtulamıyordu. Yılbaşı günü evlendi ama Sigizmund Krasotzki çok geçmeden ağır hastalandı. Sürgün yaşadığı adanın nemli havası, güneşsiz iklimi, 1850 Polonya ayaklanmasının ardından yakalandığı eski hastalığının hortlamasına neden oldu. Amansız verem, onu ölümle tehdit ediyordu ve Liza doktorların önerisi üzerine İngiltere’yi terk etti. Hasta kocası ve evlatlık küçük kızını, Fransa ve Almanya’nın ünlü dinlenme merkezleri ve kaplıcalarına götürdü. Ancak şifalı kaplıcalar, hastalığı yenemedi. Aslında, dünyada hiçbir tıp uzmanı tüberkülozun tam olarak ne tür bir hastalık olduğunu, neden kaynaklandığını ve nasıl tedavi edilebileceğini bilmiyordu.

Liza, ailesiyle birlikte bir yıldan fazla bir süre bir yerden diğerine, denizden dağlara, ormanlardan steplere taşınıp durdu. Krasotzki bir parça iyileşti ama hâlâ takatsizdi. Canını feda edebilecek kadar çok sevdiği karısını bu denli uğraştırmış ve huzursuz etmiş olmaktan dolayı acı çekiyordu. Hasta, somurtkan biri oldu ve suskunlaştı.

Liza yurttaşlarını özlüyordu ve zorunlu göçü sırasında rastlantı ve olaylar onu nereye sürüklerse sürüklesin durmadan Rusları arıyordu. Krasotzki ailesi, Paris’teyken, kesin olarak Pale Royal yakınlarındaki Mishodier sokağında, sahibi ateşli kadın hakları savunucusu Madam Maxime’in Molier adlı küçük otelinde kalıyorlardı. Madam Maxime, şişman, erkek takım elbisesi gibi kıyafetler giyinen, son derece hareketli ve konuşkan biriydi ve sigara içiyordu. Zorlama laubaliliği ve kabalığının altında mütevazılığını ve kadınsı güleryüzlülüğünü güçlükle saklıyordu. Otelinde kalanlar kolayca kaynaşıyorlardı ve coşkulu, iyi niyetli Madam Maxime’in önderliğindeki bir derneğin üyesiymişçesine davranıyorlardı.

Krasotzkilerin gelişleri onuruna, birinci katta boş büyük odada eğlence tertiplemeye karar verdi. Aynı sırada Paris’te, Proudhon’un yeni kitabı “Adalet Üzerine” çıkmıştı. Kitabında diğer konuların yanı sıra, yeni

toplumda kadının konumu üzerinde durarak kadın sorununa da değinmişti. Proudhon, cinsler arasında eşitliği reddediyor ve toplumda olduğu gibi aile içinde de erkeği kadınla kıyaslamak "üç" ve "iki" rakamlarını karşılaştırmaktan farksız olacaktır, diye açıklamada bulunuyordu.

Kadın hakları ve tam özgürlüğün aktif savunucularının oturduğu Molier otelinde Proudhon'un düşünceleri hakaret sayıldı, kızgınlık ve protestolara neden oldu.

Krasotzkiler, planlanan eğlenceden dolayı masa ve sandalyeler dışındaki tüm diğer mobilyaları yatakların olduğu bölmeye yığılan, büyük odaya girdiklerinde, öylesine bir gürültü vardı ki, Madam Maxime'in arkadaşı, yazar Jenny d'Erikur'un okumakta olduğu, Proudhon'a yazılan mektubunu güçlükle duyabiliyorlardı.

"Kadın sorunu, sorunların en önemlisidir. Ancak cinsiyetlerine bakılmaksızın dünyadaki tüm insanların özgürlük sorunundan ayrı tutulamaz," diye bağırdı Jenny d'Erikur, çocukça ince sesiyle, kesilmiş, güzel saçlarını sallayarak.

"Ne işimiz var erkeklerle! Onlar, ayrıcalıklarından sonsuza dek yoksun bırakılması gereken despotlar." diye karşı çıktı feministlerden biri. "Onlardan nefret ediyorum!"

"Kocan ve oğulların için bir istisna yap," diye güldü Madam Maxime. "Şu yazmakta olduğun, Proudhon'un sırtını yere getirebilecek kitabının adı ne, Jenny?"

"Kadının Kurtuluşu," diye yanıtladı, ince, sivri yüzlü, genç yazar. "Her şeyi açıkça söylemek zorundayım. Napolyon'a duyduğum nefretin de çözüme gereksinimi var."

Bayan Maxime bu sözleri duyar duymaz masadan kalktı, orada toplananlara gizli bir işaret yaparak pencerenin dış kanatlarını kapattı ve ağır perdeleri indirdi. "Sadece Fransa'nın özgürlüğünü isteyenler burada bulunabilir. Çünkü o da bir kadın."

Birileri, Marseilles'i, söylemeye başladı. Devrim için kadeh kaldırdılar. Kısa bir süre önce Petersburg'dan gelmiş olan Leshoy bölgesinde albay, orman uzmanı Profesör Nikoloy Vasilyeviç Şelgunov da bu eğlenceye

katılanlar arasındaydı. Liza başlangıçta onun zayıf, çökük yanaklı, Moğolları andıran yüzünden hoşlanmadı. Şiş gözleri, gür kaşlarının altından karşısındakini sınarcasına bakıyor ve adeta aşılmaz bir duvar yükseltiyordu. Ama Şelgunov konuşmaya başlar başlamaz Liza'nın onun hakkındaki fikri değişti ve bütün akşamı zevkli bir sohbetle geçirdi.

"Siz, Rusya'yı Nikolay'ın baskı döneminde terk etmişsiniz," diyordu Nikolay Vasilyeviç. "Son zamanlarda birçok şey değişti. Ellili yılların başı ve sonu birbirinden oldukça farklı. Çarın ölümünden sonra herkes adeta kanatlandı. Öyle ki, göklere uçmak mümkün."

"Evet, o kötü dönemde Moskova'daydım. Korku, havaya bile sinmişti. Herkes birbirinden ve özgür düşüncelerden korkuyordu. Basın bir tek canlı sözcük kullanmaya cesaret edemiyordu. Dergiler çarlık rejimini göklere çıkarıyor ve farklı düşünen herkesi afaroz ediyordu," diye anımsadı Liza.

"Şimdi her şey çok farklı. Elli altı yılından başlayarak, Rusya'da o güne kadar görülmemiş düzeyde bir yayın, gazete, dergi bolluğuna tanık olduk. Şu anda, resmi olanlar dahil iki yüz elli yayın var. Bu, ilerici insanların en cesur düşlerinin gerçekleşmesidir. Bu yayınların sadece ilanları bile Yüce İvan katedralinin kulesini kaplayabilir. 1860 yılına doğru ise, sayıları çok daha fazla olacaktır. Tıpkı yağmur sonrası mantarlar gibi yazılı basının her türlüsü ortaya çıkıp serpiliyor."

"Ve bütün bunlar herhalde genelde Petersburg'da çıkıyor."

"Hayır, bir o kadar da Moskova'da. Bu şehirler, Rusya'nın beyni ve kalbi. Bir de anayurdumuzda ne çok yeni isim, ilginç insanlar yetişti. Yetenekler, ulu meşeler gibidir. Şimdi gerçekten de gençlerin zamanı," dedi, beklenmedik bir ilham esintisi ile Şelgunov.

"Siz de yazıyor musunuz?" diye sordu Liza.

"Ben henüz yeni bir edebiyatçıyım, şimdiye dek ormancılık konusunda bilimsel yazılar yazdım," diye gülümsedi Nikolay Vasilyeviç ve yüzü oldukça çekici bir hal aldı. "Şimdi, üzerinde düşünebileceğimiz, duyumsayabileceğimiz bir şeyler var; bu da demektir ki, diğer insanlarla paylaşabileceğimiz bir şeyler var. İnsanın, orman teknolojisinin yanı sıra kendisini tamamen verebileceği, yanıtları aramaya zorlayacak canlı bir şeylere gereksinimi var. Günümüzde, herkes, okumak, öğrenmek ve

düşüncelerini yüksek sesle haykırmak istiyor. Uzun süre kötürümdük ve öyle kalmıştık, adeta kış uykusundaydık.”

“Son günlerde Çernişevski hakkında pek çok şey duydum. Onu yakından gördünüz mü? Söyleyin lütfen; nasıl biri, dış görünüş olarak da olsa anlatın?”

“Onun gücü, görünüşünde değil. Boyu fazla uzun değil, sarışın ve solgun, zayıf yapılı. Yüksek sesli konuşmuyor, mahcup birisi. Mavi gözlerinin miyopluğu oldukça belirgin ama dikkatli ve akıllıca bakıyor. Onda, kendine özgü, büyük bir içsel güç var, öyle ki, o istemese de sen elinde olmadan ona boyun eğiyorsun. Aslında üniversite gençliğinin peygamberi, Belinski’nin fikirlerinin ve faaliyetlerinin gerçek takipçisi; ancak teorik düşünceyi yeni bir düzeye çıkarıyor. Ayrıca da faal biri.”

“Çernişevski’yi anlatırken ne kadar belagatlı oldunuz.”

“Evet, o gereğinden fazla özgün biri ve benim için çok değerli. Çünkü toplumsal yaşamımızın değişmesi ve köylülerin çıkarları için mücadele veriyor. Onun için Sies’in sözlerini söylemek mümkün: O, her şeyi okumuş, o her şeyi biliyor, o her şeyi anımsıyor.”

Nikolay Vasilyeviç de Liza’ya, Londra’da yaşayan sığınmacılar hakkında sorular sordu. Uzun süre Herzen’den söz ettiler. Ardından Şelgunov sordu:

“Son derece üstün ve asil Alman bilginleri Friedrich Engels ve Doktor Karl Marx’la karşılaşma olanağınız oldu mu hiç?

“Komünist Manifesto’nun yazarları,” diye ekledi Liza. “Engels’i tanımıyorum, Marx’ı ise iki kez gördüm. Bakunin’in onlarla kısa bir ahbaplığı olmuştu ve faaliyetleri hakkında sıklıkla bana bir şeyler anlatıyordu.”

“Engels’in ‘İngiltere’de İşçi Sınıfının Durumu’ yapıtını okudunuz mu?”

“Hayır, fırsatım olmadı.”

“Hiç zaman kaybetmeden okuyun. Avrupa ekonomi literatürü daha iyi bir çalışma görmemiştir. Bu ilginç kitaba adeta vuruldum; Rus insanlarının, hem bu eserin yazarını hem de köleler hakkında nadir görülen derinlikteki incelemesini tanımaları için çevirmeyi düşünüyorum.”

“Ne hakkında?” diye anlamadı Liza.

“Engels’in işçi sınıfına ilişkin çalışmasından söz ediyorum. İşçiler gerçekten de yeni köleler, çalıştıkları insana mal gibi satılıyorlar ve ücretleri ihtiyaca göre belirlenerek düşüyor ya da yükseliyor.”

Liza’ya göre, Nikolay Vasilyeviç Şelgunov çok akıllı ve önemli biriydi. Daha önce tanıdığı Ruslardan her şeyi ile farklıydı. Hangi konuda farklı olduğunu tam olarak anlamış değildi ve Şelgunov’u, Rusya’da Kırım Savaşı ve I. Nikolay’ın ölümünden sonra ortaya çıkan yeni insanlardan saydı. Liza’yı yurt özlemi sardı. Ama şu anda dönüşü düşünmek mümkün değildi. Sigizmund Krasotzki hâlâ çok hastaydı.

***

1860 yılında Krasotzki’lerin geldiği Aachen’de, bu gölgeli sağlık yurdunun olağanüstü iyileştirici gücüne inanan çok sayıda Rus da vardı. Liza, ailesi için oda kiraladığı otelde, tabldot yemeğin ardından, elmacık kemikleri çıkık, tüylü yüzü üzerinde yakıcı doğal gözleri ve kül rengi kaba sakalı bulunan yaşlı bir bayı fark etti. Yanında her zaman, Liza’nın okumaktan hoşlandığı Turgenyev romanlarından fırlamış gibi bir kız geziyordu. Kız, sarı saçları, ciddi, narin yüz hatları, ince beli ile tepeden tırnağa güzeldi. Bu ikilinin Rus toprak ağası Solntzev ile kızı Olga olduğu ortaya çıktı.

Krasotzki’ler ve Solntzev’ler kısa sürede yakınlaştılar ve zamanlarının çoğunu birlikte geçirmeye başladılar; dahası yaşlı toprak ağasının, köylülerin azat edilmeleri için verilen ortak dilekçeyi imzalamış, İngiliz usulü fabrikalar ve demiryolları inşasının yararları hakkında çok konuşmuş, kararlı bir liberal olduğu görüldü. Kendisinin de birkaç işletmesi vardı ve söylediğine göre şimdilik fazla kâr getirmiyorlardı ama gelecek için umutluydu. Olga, piyano çalıyor, düş kurmayı seviyor, çok okuyor –özellikle de Fransız romanlarını–, tanrıya ve kadınların eşitliğine –aslında bunun tam olarak ne anlama geldiği konusunda net bir fikri yoktu– inanıyordu. Birçok konuda hâlâ çok saftı ama sağlıklı düşünme ve espri yeteneğinden yoksun değildi. Çoğu genç kız gibi Olga da, sağlam karakterli, duygulu Liza’ya tutkuyla bağlandı ve ona bütün düşüncelerini, küçük sırlarını açmaya başladı.

Aynı günlerde Ferdinand Lassalle de tedavi olmak için Aachen’e geldi ve hemen bütün dikkatleri üzerine çekti. Uzun boyu, son moda harika kıyafeti, silindir şapkası ve bastonuyla en ateşli moda düşkünlerinin arasında bile hemen göze çarpıyordu. Onun güzel, düzgün yüzü, Liza’ya, İtalyan tenorları ve kadınların ilk aşklarının öznesi olup yüreklerinde derin yaralar açan aktörleri anımsatıyordu.

Lassalle sıkıldığını gösteriyor ama aynı zamanda yüzünde bir zafer edasıyla parkın patikalarında dolaşıyordu. Liza bu adama ısınamamıştı.

“Tanrım,” dedi, Olga ona ilişkin düşüncesini sorduğunda, “yüzyılımızın altmışlı yıllarında Don Juan’lar sadece gülünç olabilirler! Onların devri geçti. Şimdi başka kahramanlar var.”

“Rastinya, değil mi?” diye gülümsedi Olga.

Birkaç gün sonra yaşlı Solntzev, ahbabı olan Kontes Hatzfeldt davası sırasında hakkında pek çok şey duyduğu yılmaz devrimci ile tanıştığını söylediğinde Liza hayretlere düştü.

“Bu Lassalle’in ta kendisi, barut gibi adam,” diye bitirdi sözlerini ihtiyar.

“Biliyordum. O, sıradan biri olamazdı,” dedi Olga. “Baba, beni onunla tanıştırabilir misin?”

Az bir zaman sonra, Lassalle’le, Salntzev’ler ve Krasotzki’ler artık içli dışlıydılar. Lassalle, Olga’ya duyduğu ilgiyi saklamıyor ama ondan karşılık beklemenin kendisine yakışmayacağını gösteriyordu. Liza bu aşkı pek ciddiye almıyordu.

“Lassalle kendini gereğinden fazla seviyor. Kendi kendine âşık olmak, onu akılsızca hareketlere itebilir.”

“Hayır, haksızsınız. Onun halk için verdiği mücadeleyi nasıl açıklayabilirdik, eğer söyledikleriniz doğru olsaydı?” diye karşı çıkıyordu Olga.

“Bu, onun sükse yapmasına müsait bir alan. Devrimciler ün düşkünü olamazlar mı yani?”

“Olmak zorunda da değiller,” diye karşı çıktı Olga.

“Nasıl istersen, ama unutma ki, şöhret ve ün arzusu, pek çok insanı adalet için isyan edenlerin saflarına katıp, idam sehpasına kadar çıkarmıştır.”

Sohbetin sürdüğü terasa, az sonra, düzgün tıraşlı, pembe yanaklı Lassalle geldi. Biraz patlak iri gözleri karanlık ve aynı zamanda yüzsüzce bakıyordu, ağzı oldukça küçük, dudakları pespembe ve taze görünümlüydü. Şık elbisesinden hafif bir parfüm kokusu yayılıyordu.

“Söyleyin, sizi emekçiler için mücadeleye iten neydi?” diye sordu Solntzeva.

“Kocası tarafından kabaca hakları çiğnenen Kontes Hatzfeldt’i yıllarca savunmaya, haklarını kazanması için savaşmaya iten şeyin aynısı. Küçük yaşlardan beri adaleti özlüyorum. Kendi tabakamın insanları arasında bir kartal gibi yalnızdım. Belki biliyorsunuzdur, ben şımarık bir çocuktum.”

“Siz şimdi de öylesiniz,” diye gülümsedi Liza, Lassalle’in bakımlı tırnaklarına bakarak.

“Ve dahası bolluk içinde büyüyen ben, bir işçiydim ve öyle de kalacağım. Şaşırmayın. Topluma yararlı olmayı başaran herkes, bana göre işçidir. Sözcüğün diğer, görünüşteki anlamıyla ise, kendime işçi demem için ne yazık ki, ne koşullarım müsait, ne de böyle bir hakkım var. Tam tersine ben bir burjuvayım, gelirim bana; bilime, toplumsal adalet mücadelesine adanmış bir yaşam sürmeme ve bu yolda büyük özverilerde bulunmama olanak sağlıyor.”

“Gerçek dostlarınız var mı?” diye sordu Olga.

“Evet ama ben toplum içindeki yolumda tek başıma ilerliyorum. Bu arada da baskı görüyorum, defalarca yargılanıyorum, bütün savcı ve hakimlerin bana karşı duydukları dehşetin tamamından çok daha fazlasını üzerime yönelten liberal basının nefretine layık görülüyorum.”

“Söyleyin Bay Lassalle,” diye birden bir şeyler anımsayarak sordu Liza. “Doktor Marx’la tanışıyor musunuz?”

“Tabii ki, hatta kısa bir süre önce, üstünlüğü tartışılmaz, eğitimli bu adam için bir şeyler yaptım. Yakın dostum yayıncı Franz Duncker, söz açılmışken, o ressam Heinrich Laube’nin büyüleyici kızı Lina ile evli ve Marx’ın politik ekonomi konulu yeni kitabını yayınlıyor. Marx bu kitabına

öylesine çok değer veriyor ki, onu hiç ücret almadan yayınlatmaya hazır, yeter ki, bu eser gün ışığına çıksın. Ama ben bu özveriye çok kızdım ve onun için biraz para sağladım. Bu, onun ailesinin bir süre rahat yaşamasını sağlayacaktır. Herkes Duncker gibi güleryüzlü ve dürüst değil. Bir başka yayıncı, Dana, Marx'a ancak birkaç kuruş ödüyor. Marx'ın yerinde olsam hemen dava açar ve de kazanırdım pek tabii ki. Marx'ın düşündüğü gibi, benim için büyük ve küçük davalar yok; her şey, bu davanın ardında kimlerin olduğuna bağlı."

O gün Lassalle kendisi ve prensipleri hakkında uzun uzun konuştu ama Liza'nın ona ilişkin kuşkuları dağılmadı, tam tersine arttı.

"İnsanlara aynadan bakan bir narsist. Yalnızca beğenilmek istiyor ve de gözü kendinden başkasını görmüyor. Oysa nelerden söz ediyor," diye aklından geçiriyordu.

Solntzev'ler birkaç gün sonra Rusya'ya dönmek zorundaydılar. Bu sırada Olga, Liza'ya geldi ve bir tek sözcük bile söylemeden önüne kocaman bir defter koydu. Yüz sayfadan fazlası küçük el yazısıyla doluydu.

"Nedir bu, Bay Lassalle'in itirafı mı?" diye sordu keskin bir sesle Liza, imzayı görünce.

"Onun karısı olmamı istiyor," dedi Olga, kızararak.

"Yanıtın ne?"

"Yanıtımı bir yıl sonra söyleyeceğim. Baharda yeniden görüşeceğiz. Kendimi ve onu sınamalıyım, babam öyle öğütlüyor. Böyle bir insanla evlenmeye korkuyorum. O, kadınlar tarafından şımartılmış, halkının gözdesi; bense, politika ve devrime karşı kayıtsız, sıradan bir kızım. Onun dişi bir kartala gereksinimi var, çünkü o bir kartal..."

"Kartal değil, bir tavuskuşu o," diye dayanamayarak patladı Liza. "Onunla mutlu olunmaz."

"Babam da böyle konuşuyor. Ama o harika mektuplar yazıyor. Lütfen, okuyun. Sizden saklı bir şeyim yok ama sanırım sayfaların çokluğu sizi korkutuyor."

“Evet, bağışlayın Olenka ama bu kadar uzun mektuplar yazmak acımasızlıktır. Mektubu gönderdiği kişiyi de düşünmek gerekir. Bu, bir tür kağıt katliamı.”

“Bu kadar acımasızca yargılamayın. Madem Ferdinand’ın tüm düşüncelerini okumak istemiyorsunuz, ben de size küçük bir bölüm okuyacağım. Gururumu okşadığını itiraf ediyorum:

“Şimdiye dek aşkım, içine atılan kadınlarla tutuşan bir alevdi. Beni elde etmeye çalışmayan bir tekini bile anımsamıyorum. Genç kızlardan her zaman kaçındığımdan söz etmiştim size. Yalnız iki kez, iki genç kıza aşktan söz ettim ki, ikisi de beni tutkuyla seviyorlardı ve bende onlara sahip olma arzusu uyandırıyorlardı. Her iki olayda da kendilerine asla evlenmeyeceğime dair itirafla başladım ilişkiye. Bu iki olay dışında ben daima evli kadınlarla yakınlaştım ve sizin de bir defasında söylediğiniz gibi onların ‘şımarığı’ idim. Ve aralarından bazıları beni gerçekten sevmişlerdi. Biliyorsunuzdur ki, kadınlar sevdiklerinde, her zaman soru sormak gibi bir alışkanlık edinirler. Ve hepsine de her zamanki içtenliğimle yanıt verdim. Şöyle ki, özgür bile olsalardı onlarla evlenmeyeceğimi söyledim. Ama onlar buna hiç aldırmadan, belki de özellikle bu yüzden beni büyük bir tutkuyla sevdiler. Ben almak istiyordum ama kendimi vermiyordum.”

***

Solntzev’lerin gidişinden sonra Liza, Lassalle’ı bir daha görmedi, görmek de istemedi hiç. Lassalle, Liza’nın kendisini önemsemediğini fark etmişti ve o da kinle yanıtlamıştı Liza’yı.

Kışa doğru Sigizmund o denli düzeldi ki, sağlık yurtlarında geçirdikleri hoş yaşamlarına nihayet nokta koyabilirlerdi. Hastalığından ve boş oturmaktan sıkılan Krasotzki, Londra’ya dönmeleri için ısrar ediyordu. Oradan da Liza ve çocukla birlikte anayurduna gitmeyi kuruyordu. Ancak, eski Polonya isyancısının tüm çabaları boşa gitti, Varşova’ya gitme izni alamadı.

O zaman, Krasotzki’ler, okyanusun öbür yakasına, Kuzey Amerika’ya gitmeye karar verdiler. Orada, Güneylilerle savaş vardı. Liza, siyahların kölelikten kurtuluşu gibi yüce bir mücadeleye herhangi bir şekilde katkıda

bulunmayı çok istiyordu. “Tom Amcanın Kulübesi”ni okuduğu ilk gece, içinde doğan o eski düşü sonunda gerçekleştirebilecekti.

BEŞİNCİ BÖLÜM

ATEŞİ GELECEĞE TAŞIYANLAR

Dünya ekonomik krizi, dağdan kopan çığ misali başlar. Zirveden sarsıntıyla dev bir kütle kopar ve taşları sürekleyerek, buz ve kaya parçalarını içine alarak, zapt edilmez bir hızla aşağı doğru akar. Yalçın kayalardan kopup, önüne çıkan engelleri aşan bu şekilsiz canavar toprağı kara boğar. Bir çığ bir başkasına neden olur. Düzlükteki insanların başlarına, hayvanların ve evlerin üzerine yağan kütlenin kopardığı gümbürtü, top atışından daha güçlüdür ve uzun sürer. Kaçacak yerleri olmayan insanlar ve hayvanların dünyayı sağır edercesine attıkları çığlıklar, dağları inletir.

1857 yılında en güçlü Fransız bankalarından biri iflas edip onu Avrupa'dan birkaç ticari şirket izlediğinde, İngiliz burjuvazisi sigarayı dudağından çekti, biraz düşündü ve izmariti, rahat salonunun şöminesine fırlattı. Kuştüyü şiltesini düzeltti, uyumadan önce, tüm varlığını kaybederek yaşamlarına intiharla nokta koyan girişimcilerin sayısını parmaklarıyla bir bir hesapladı; bunu yaparken düşüncesinde kürenin üzerinde koşuşturuyor ve tekrarlıyordu: Bu dünya, bu da İngiltere ve İngiltere'de refah var. Ancak dünyadaki ilk ekonomik krizin karşı konulmaz kütlesi, gittikçe hızlanan akışıyla Büyük Britanya'yı da aşağı sürükledi.

Çığın kayalardan kopardığı küçük taşları hızla düşürmesi gibi altın sterlin –ulusun sembolü ve kendini beğenmişliğinin kaynağı– düşme tehlikesi ile karşı karşıya geldi. Tüm malların fiyatları dalgalanmaya başladı. Burjuvazi irkildi, etrafına korku ve şaşkınlıkla bakındı; yolunda kaygısızca ilerleyen bir yolcunun dağdan kopan afetin gürültüsünden irkilmesi gibi.

Çok sayıda Amerikalı, İngiliz ve Fransız banker, mağaza, çiftlik sahibi ve fabrikatör iflas etti. İşsizlik başladı. Avrupa devletlerinin yöneticileri, olası ayaklanmaları engellemenin, iflastan kurtulmanın yollarını arıyorlardı. Bu afetin nereden geldiğini hiç kimse bilmiyordu.

Marx, kapitalist toplumun anatomisini inceleyerek beyin gücüyle ulaştığı sonuçları şimdi doğrudan gözleyebiliyordu.

Geçmiş yüzyıllarda büyük fizikçiler, felaketlerin nedenlerini ya da gezegenlerin hareket yasalarını nasıl keşfettilerse, Karl da, kapitalist dünya ekonomisindeki olayları yönlendiren temel güçleri ortaya çıkarıyordu. Ona göre, kriz ne bir bilmece ne de beklenmedik bir olaydı. Engels ve Marx krizin gelişini çok önceden görmüşlerdi.

1859 Temmuzu ortasında Marx'ın 'Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı' kitabının birinci basımı çıktı.

Bu dönemde Karl sık sık ve ağır bir şekilde hastalanıyordu. Ancak rahatsızlığı nedeniyle doğal olan güçsüzlüğünü, on beş yıllık hırslı incelemelerinin ve yoğun çalışmalarının meyvesini herhangi bir şekilde kusurlu kılabileceği düşüncesiyle acı çekerek, aşmaya çalışıyordu. Kendisine karşı gösterdiği titizlik yıllar geçtikçe artıyordu ve şimdi her cümleyi büyük bir özenle gözden geçiriyor, en ufak bir ayrıntıyı bile ince ince irdeliyordu. Partiye karşı sorumluluk duygusu da bir an olsun onu terk etmiyordu.

"Partimiz adına bilimsel bir zafer elde ettiğimi umuyorum; parti, pratik bakımdan olduğu kadar teorik bakımdan da kusursuz bir şekilde silahlanmalı!" diye düşünüyordu.

Marx, Gericiliğin geçici zaferinden sonra dünyayı saran yoğun sis perdesinin arasından, emeğin, sermayeye karşı verdiği mücadele sonucunda kazanacağı zaferi görüyordu.

Şimdi Karl, Atlantik'in iki tarafına dağılan ve yoksulluk içerisinde, güç koşullarda yaşayan Komünistler Birliği savaşçılarını bir arada tutmaya, korumaya çalışıyordu.

'Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı' kitabı en başta onlara adanmıştı. Bu eser, teori ile silahlanmış insanlar yetiştirmek zorundaydı. Marx daha önsözünde, tarihin materyalist çözümlenişini formüle etmiş ve bunun yanı sıra, insanlığın gelişimi hakkındaki tüm eski, bilimdışı bakış açılarını alaşağı etmişti:

"Yaşamlarının toplumsal üretiminde, insanlar, aralarında, kendi iradeleri dışında, zorunlu birtakım ilişkiler kurarlar. –maddi üretici güçlerin belirli bir gelişme derecesine karşılık gelen üretim ilişkileri. Bu üretim ilişkilerinin tamamı, toplumun iktisadi yapısını ve belirli toplumsal bilinç şekillerini

karşılayan bir hukuksal ve siyasal üstyapının üzerinde yükseldiği somut temeli oluşturur. Maddi hayatın üretim tarzı genel olarak toplumsal, siyasal ve entelektüel hayat sürecini koşullandırır. İnsanların varlıklarını belirleyen, bilinçleri değildir; tam tersine bilinçlerini belirleyen, toplumsal varlıklarıdır. Toplumun maddi üretici güçleri, gelişmelerinin belirli aşamasında, o zamana kadar içinde hareket ettikleri mevcut üretim ilişkilerine ya da bunların hukuksal ifadesinden başka bir şey olmayan, mülkiyet ilişkilerine ters düşerler. Bu ilişkiler, üretici güçlerin gelişiminin biçimleri olmaktan çıkıp onlar için prangaya dönüşürler –o zaman bir toplumsal devrim çağı başlar.”

Tarihin, materyalist bakış açısıyla açıklanması, bilimsel düşüncenin dev zaferiydi; şimdiye dek kavranamayan toplumsal gelişim sürecinin bilimsel açıklanmasının ifadesiydi.

Marx, tartışmasız bilimsel analizi ile kapitalist sistemin ölüm fermanını okumuş oldu. Emek ve sermaye arasındaki ilişkinin gelecekte alacağı seyri ve çatışmaların yeri, tarihi, zamanı hakkında kestirimlerde bulunmuyordu kuşkusuz ama emekçilerin zaferini öngörüyordu: “Kapitalizm, uzlaşmaz karşıtlıklara dayanan son toplumsal biçimdir ve üretici güçler bu uzlaşmaz karşıtlığı çözecek maddi koşulları, burjuva toplumunun bağrında yaratmaktadırlar,” şeklinde tahlil ediyordu.

“Bundan dolayı –diye yazdı Marx– burjuva toplumsal gelişim safhası ile insan toplumunun tarih öncesi sona ermiş oluyor.”

Lassalle’in dostu, Berlinli yayıncı Duncker, ‘Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı’ kitabının birinci kısmından sadece bin adet bastı.

Burjuva basın, Marx’ın kitabını, kasıtlı bir sessizlikle karşıladı. Bu, denenmiş, iyi niyetli karşı çıkışlar ya da merak doğurabilecek dedikodular ve iftiralardan daha öldürücü bir hileydi. Ortama ters düşen kitapların kaderi genellikle zorlu ve karmaşık olur.

Marx, bu dönemde ayrıca, New York’ta çıkacak bir Amerikan ansiklopedisi için üstlendiği tam on beş forma tutan işi hazırlayabilmek için durmadan çalışıyordu.

Yıl bitmek üzereydi. Dana, Marx’a ‘New York Daily Tribune’deki krizi gerekçe göstererek yazıları için yaptığı ödemeyi yarı yarıya düşürdü. Jenny

sinirleniyordu. Alacaklılar, mahkemeye vermekle, hapse tıkmakla tehdit ediyorlardı. Marx'ın yaptığı yanlışlarla Chartist partinin zayıflamasına yol açan Ernest Jones, Willich'i destekleyen Adolph Cluss ve Marx'a düşman olan ikiyüzlü safsatacı Kinkel'le yakınlaşan Freiligrath'la arasının giderek açılması da Jenny'yi üzüyordu.

Kendini beğenmiş Kinkel'in çanak yalayıcı edebiyat dergilerinden biri olan 'Sohbet Kulübesi', Marx'la şairin arasındaki ayrılığı iyice derinleştirmek amacıyla Freiligrath'ın "erişilmez" şiir yeteneğini göklere çıkardı ve "zehirli kinin virtüözü"nün etkisi altında kaldığı için artık üretemediğini, şiirsel sesini ve özgürlüğünü kaybettiğini yazdı. Marx'tan bu şekilde söz ediyor, ağır küfürler savuruyordu.

Yazıyı okuyan Karl, kaba saldırılardan çok –bu tür tepkilere karşı her zaman sakin kalabilmişti– Freiligrath'ın bütün bunlar karşısında suskun kalarak onaylar duruma düşmesine üzüldü.

İyice yaşlanan, coşkusunu kaybeden çok çocuklu şair, oldukça iyi bir ücretle çalıştığı göreve geldikten sonra refah içerisinde yaşıyordu. Arada bir de tatsız şiirler yazıyor, bir zamanlar ünlü 'Yeni Ren Gazetesi'nde olduğu gibi (ki o zamanlar, şiirsel yaratıcılığının doruk noktasındaydı) dostları ve yoldaşları tarafından övülmeyince de küsüyordu. Karşı tarafın övgülerinden ve vaatlerinden gururu okşanan şair, gittikçe komünistlerden uzaklaşmaktaydı.

Jenny, yakınındaki insanların kendisini düş kırıklığına uğratmalarını kabullenmekte zorlanıyordu. Kolayca yaralanabiliyor ve kayıpları unutması uzun sürüyordu. Bununla birlikte yarım yamalak kararlarla yetinmeyip, daha önce kendisi için değerli olan insanlara bir kez sırtını döndüğünde bir daha asla yüzlerine bakmıyordu.

"Yarım tedbirleri kabul etmiyorum."

Freiligrath'ın tutumuna çok canı sıkılmış olduğu bir sırada Jenny'in yardımına Engels'in mektubu yetişti.

"Sevgili bayan Marx!

"Bu akşam, bayram için size bir düzine şarap gönderebilecek kadar zamanım var. Umuyorum ki, bu tüm ailenizin neşesini yerine getirebilecek.

“Freiligrath meselesi canımı iyice sıktı artık. Bu edebiyatçı takımının hikâyesi hep aynı. İstiyorlar ki, herkesin gözü her zaman onlarda olsun, gazetelerde adları göklere çıkarılsın. Yazdıkları en kötü şiir bile onlar için dünyadaki en büyük olaydan daha önemli. Bütün bunlar ise, ortak bir örgüt olmaksızın yapılamayacağı için de tamamen doğaldır ve şu anki gereksinimleri de bundan ibaret; oysa biz zavallı komünistler, ne yazık ki, hiç alışık değiliz buna ve dahası; bütün bu düzenbazlıkları görüyoruz, bu tür du succès (sükseli –fr.) örgütü gülünç buluyoruz ve şöhrete karşı neredeyse canice bir kin besliyoruz.”

Bu dost mektubu Jenny’nin sevincini fazla uzatamadı; her yeni gün, ailesi için yeni bir tatsızlık getirebiliyordu çünkü. Bunu Marx’tan saklamaya çalışıyordu ama boşuna. O da her şeyi biliyor, anlıyor ve onun kadar üzülüyordu.

“Önümüzdeki pazartesi, Mary-Le-Bow prensliği mahkemesindeki 1 sterlini ödeme tarihim. Ayrıca, Westminster mahkemesinden, bir fırıncının lehine olan, ekte gönderdiğim pusulayı aldım,” diye sıkıntılarını Friedrich’le paylaşıyordu Karl. “Tahminim gerçekleşmeye başlıyor. Bir alacaklı, mahkemenin yolunu bulmuşsa, diğerleri de bulacaktır. Eğer böyle devam ederse, ben gerçekten de artık nasıl dayanabileceğimi bilmiyorum. Bu sürekli tatsızlıklar her şeyi altüst ediyor ve işimde kesinlikle ilerleyemiyorum.”

Üretme ve emek verme tutkusundan daha şiddetli bir arzu yoktur. Ne içgüdülerin gücü ne de uzun süreli açlık. Büyük bilimsel keşifler yapmakla yükümlü bilim adamının, beyni düşlerle dolu sanatçının, düşüncesini ve sanatını ifade edemediği, ürününü ortaya çıkarma olanağından yoksun kaldığı durumda duyduğu acı, kahrediciliği ve uzunluğu bakımından ne çölün kızgın kumlarında duyulan susuzlukla ne içgüdülerin gücüyle ne de uzun süreli açlıkla kıyaslanabilir. Olgunlaşmaya başlayan toplum da böyle bir istekle, büyüyüp serpilebilmek için kalın toprak tabakasını yararak dünya yüzüne çıkar.

Karl, bitkin düşmüştü. Yaratıcılığının olgunluk çağındaydı. Her şeyi düşünmüş, sınamıştı. Toplumsal gelişmenin yasalarını keşfetmişti. Oysa yaşam, alay edercesine onu aşağılara, günlük, küçük sorunların pis kokulu bataklığına çekiyordu.

Yıllar geçiyordu. Tamı tamına on yıldır bu tür sorunlarla boğuşuyordu. Bu, savaşların en berbatı, en yorucusuydu; dört çocuğunu, sağlığını ve üretmek için harcayabileceği sayısız saatini kaybettirmişti Marx'a. Bu savaş ona zafer vaat etmiyordu. Karl'ın sevdiklerini öldürüyor ve sakatlıyor; günlerini, gecelerini acıya boğuyordu. Yüksek idealler uğruna savaşmak insanı kanatlandırır ama sürekli aşağılayan alacaklılara karşı –fırıncı, kasap, manav, bakkal– her an kendini savunmak zorunda olmak son derece onur kırıcı ve bundan başka bir yolda asla yürüyemeyeceğini bilmek daha da güç. Belirlenen hedefe bir tek bu yol götürebilir.

Çıplak gözle zorlukla görülebildikleri halde bir insanın tüm kanını emmeye muktedir tatarcıklar gibi, yoksulluk, sürekli parasızlık ve açlık Karl'ın sağlığını kemiriyordu ve üretmekten alıkoyuyor, enerjisinin tamamını bilimsel çalışmalara vermesini engelliyordu. Tekrar çalışmaya başlayabilmek için yeniden güç sarf ederken daha da çok enerji ve zaman kaybediyordu. Eşinin sürekli yardımcısı olan, onunla aynı ideali paylaşan Jenny, Karl'ın ürettiklerinden duyduğu sevinçle bir ölçüde rahatlıyordu. Çocukların başarıları ve aşkı Jenny'ye güç veriyordu.

Zorluklara bakmaksızın iki büyük kızlarını önceleri South Hampstead Koleji'ne, ardından da Kız Lisesine verdiler. Her sınıfı istisnasız takdirle bitiriyorlardı. Okuldaki derslerinin yanı sıra İtalyanca ve Fransızca desleri alıyorlardı.

Jennychen çok güzel şiir okuyor ve resim yapıyordu. Misafir odasındaki resim sehpasında bitirilmemiş bir resim duruyordu. Kısa bir süre önce Jennychen, Manchester'a geleneksel Noel armağanlarını gönderdi. Engels'e, Raffaello'nun madonnasının başarıyla resmedilmiş kopyası, Wilhelm Wolff'a ise "İki Yaralı Fransız Askeri" isimli tablo armağan edildi.

Laura çok küçük yaştan itibaren müziğe yatkındı. Karl, kızlarının söylediği şarkıları dinleyebilmek için çalışma odasının kapısını açıyor, kendini koltuğuna bırakıyor ve saklamaya gereksinim duymadan Schubert ve Beethoven'in romanslarını, Mozart'ın aryalarını ve uzun, içli halk türkülerini dinliyordu. Böyle anlarda, yüzü gevşiyor, aydınlanıyor, gözlerinden gerçek bir huzur ve duygusallık ifadesi okunuyordu. Müziğin sevincini yaşayarak dinleniyordu ve bazen, genç şarkıcının uzun uzun prova ettiği gam ve solfejlerin tekdüzeliğini sabırla dinliyordu.

Karl kırk yaşını geçmişti. Katran karası saçlarında beyazlar belirginleşmişti. Sevinç ya da öfkenin kolayca yer bulduğu kara gözleri daha da delici bakar olmuştu. Üst dudağının iki yanında hüzün ve alay ifadesi olan kırışıklar derinleşmişti. Uzun parmaklı, güçlü ama büyük olmayan elleri hâlâ çok güzeldi ve kendilerini çok iyi ifade edebiliyorlardı. Marx, yaşamın zorluklarına, devasa beyin emeğine, hastalıklara, uykusuzluklara, üzüntülere rağmen yaşlandıkça güzelleşen ender insanlardandı. Hani yaşlı Lübnan selvileri vardır. Dalları, yaprakları ve ulu gövdelerinin muhteşem güzelliği bizi kendilerine hayran bırakır. Bunlar, genç, güçsüz fidanlardan kat kat güzeldir. Karl bu olgunluk çağında, hem bu inanılmaz güçlü ağaca, hem de onun gölgesinde yatan esmer bir Arap'a benziyordu.

Grafton-Terrace'taki eve nadiren ziyaretçi geliyordu. Engels, Manchester'da kalıyordu. Wolff da oradaydı. Wolff, kusursuz bir pedagogdu ve ders veriyordu. Boş saatlerini, yorulmak bilmeden ona özenen, yaşlı, suskun kâhya kadının bulunduğu mütevazı evinde yalnız geçirmeyi tercih ediyordu. Bücür –Dronke– kısa bir süre önce karanlık Glasgow'dan Liverpool'daki bir ticaret şirketine geçmişti ve şu anda orada çalışıyordu.

Karl, Britanya Müzesi'nin okuma salonuna gidemediği günlerde zamanının çoğunu çalışma odasında kitaplar ve notları arasında geçiriyordu. Uzun yıllardır iştahsızlık çekiyordu ve çalışma saatlerinde yemek yemeyi unutuyordu. Geceleri çalışma alışkanlığı da, amansız bir uykusuzluk yarattı. Uzun süren yoksulluklar onu her tür hastalıkla tanıştırmıştı.

"Ne yapalım," diyordu yarı şaka yarı ciddi. "Kendimde birçok proleterin yaşamını ve yanı sıra onların hastalıklarını da tanımış oldum."

Marx'ı yemek odasına getirmek için eşi veya kızlarından biri çalışma odasına yöneliyordu. Özellikle Tussy, babasını çabucak ve de hiç çekinmeden kitap yığınının arasından çekip çıkarıyordu.

"Çabuk ol Mağripli. Sen yemeği unuttun. Lenchen çok kızıyor. O, sana deniz kadar tuzlu balıklar pişirdi. Senin acılı çorban iki kez ısıtıldı. Ben ata binmek istiyorum."

Karl buna boyun eğip kızını kaldırıyor ve omuzlarına oturtuyordu. Ardından zıplaya zıplaya koşarak çalışma odasında birkaç tur atıyor –bu arada küçük bir el, hızlanması için mahmuzluyordu– ve uzun bir kişnemeyle yemek odasına dalıyordu.

Böylece, sevinç ve huzur içinde öğle yemeğine başlıyorlardı. Yemek sonrası sohbet çoğunlukla Karl ve eşinin yakından ilgilendikleri güncel politik sorunlar üzerinde yoğunlaşıyordu.

“Charlie’nin gazetesini okudun mu? Yeni bir şeyler var mı?”

“Tabii ki en önemli olay Amerika’daki zenci köleler ile Rusya’daki toprak kölelerinin hareketi. Dikkat edilmesi gereken bir konu var sevgili Jenny, o da Rus aristokrasisinin bir anayasa için çabalaması. Bu, oradaki köylüleri teşvik edecek. Üstelik Çar Aleksandır son manifestosunda, ‘komünal prensip’in, köylülerin özgürleşmesi fikriyle birlikte sonsuza dek yok olması gerektiğini vurgulayarak arasını onlarla tamamen açmıştır. Bütün bunlar çok büyük sonuçlar doğuracaktır. Ha, söz açılmışken, Missouri’de de köleler ayaklanmış.”

“Kim kazanmış, Mağripli?”

“Ayaklanma acımasızca bastırılmış. Ama işaret verildi artık. Ortam giderek karışıyor ve hiç kuşku yok ki, kanlı çatışmaların öngünü.”

“‘New York Daily Tribune’ işi ne olacak? Öyle görünüyor ki, olası bir Kuzey-Güney savaşında maaşından tamamen yoksun kalacaksın,” dedi üzüntüyle Jenny ve kötü bir düşünceyi kovmak istercesine elini alnından geçirdi.

“Hindistan’da büyük bir krizin ön belirtileri var. Bu da kuşkusuz, Manchester’ın pamuk sanayisini etkileyecektir. ‘Ermen ve Engels’ şirketi Kalküta ile yakın ilişki içinde. İpliğin fiyatı yükselirken pamuğun fiyatı düşüyor.”

Bu konuşma sürerken Lenchen, masaya acı salçalı bir tabak yemek bıraktı.

“Karl’a ne yedireceğimi bilemiyorum,” diye homurdandı. “Baharatsız ve tuzsuz hiçbir şey yemiyor, sonra da karaciğer ağrısı çekiyor. Ona, doktorların önerdiği gibi yemek pişirmeyi denedim. Yaptıklarımı yemiyor;

onun sevdiği gibi pişirdiğimde ise, acı çektiğini görmeye dayanamıyorum. Rahmetli baronesin öğrettiği gibi papatya çayı içmesi gerekiyor ama o koyu kahve içiyor. Bakın işte Lupus da benim için ayrı bir işkence. Yağlı jambonlar onu mezara götürecek. Ama bunları söyleyince senden kötüsü yok."

Lenchen yakınmasını aniden kesti. Eli cebindeki kocaman kalın zarfa değmişti, postacının daha sabah onu bıraktığını anımsadı.

"Sizin yanınızda insan gerçekten aklını kaçırır," diye sinirlendi unutkanlığına. "İnsan ne pişireceğini düşünmekten kendini bile unutuyor. İşte saatlerdir bu paketi vermeye kalkıyorum ama sizin yemeklerinizle uğraşmaktan fırsat olmuyor."

Karl kıs kıs güldü, Lenchen'e iyimserlikle baktı. Jenny, iri puntolu, düzgün, kibirli el yazısını dikkatle inceledi.

"Sanırım Lassalle'den ve herhalde 'Ekonomi Politiğin Eleştirisi'nin yayını ile ilgili," dedi Karl, karısının omuzundan bakarak. "Evet, tahmin ettiğim gibi," diye ekledi, mektubu okuyunca.

"Mağripli," diye ısrarla yanaştı Tussy, Karl mektubu bırakır bırakmaz. "Bana Amerikan savaşından söz et. Missouri'de çok beyaz var mı?"

Marx, meraklı küçük kızına ilgi duyduğu konuyu sabırla anlatmaya koyuldu.

"Abraham Lincoln olağanüstü bir insan değil mi?" dedi bu arada Laura.

"Bir an önce Güneylileri yenmesi ve tüm zencilerin özgür kalması için ona uzun mu uzun bir mektup yazmak istiyorum," diye hızlı hızlı konuşmaya başladı yine Tussy. "Onu postaya verirsin değil mi?" Tussy, gözlerinde soru işaretleriyle babasına döndü.

Karl son derece ciddi bir edayla, kızının düşünce ve öğütlerini, okyanus ötesindeki Kuzey eyaletlerinin başkanına göndereceğine söz verdi.

"Ama umarım, mektuplarına göz atmama izin verirsin," dedi Marx.

"Tabii ki," diye yanıt verdi havalı havalı küçük Eleanor ve aniden bir şeyler anımsayarak babasının elini tuttu ve yemek odasından çıkması için

çekiştirmeye başladı.

“Mağripli, bana akıllı tilki masalını okuyacağına söz vermiştin,” dedi kaprisli Tussy.

“Haklısın, verilen söz tutulmalı. Ben de ‘Tilki–Reyneke’ kitabını raftan indirmiştim.”

“Mağripli, Laura ve ben artık çok büyüdük diye bize ne Homeros’u, ne Don Kişot’u, ne de ‘Nibelung’ların Şarkısı’nı okuyorsun,” dedi Jennychen.

“Sinyoritalar, bu akşam sizi Kuzey Amerika çöllerine davet ediyorum. Cooper ya da Mayn Rid’den istediğiniz her şeyi yüksek sesle okuyacağız. Yanınıza kementlerinizi almayı unutmayın. Belki vahşi atlarla gezme olanağı yakalayabiliriz,” diye bildirdi, gözlerini yapmacık bir ciddiyetle kısarak Marx.

“Nihayet şu karanlık Londra’yı terk edebileceğiz,” diye sevindi Jennychen ve Laura.

“Ancak şimdi Tussy ile ikimiz ormanların derinliklerine doğru hayvanlar aleminin kralına gidiyoruz.”

Ama bunun gibi kaygısız, mutlu saatler Marx ailesinde nadirdi.

İçinde bulundukları 1860 yılı, Marx ve ailesi için bir önceki zor yıldan daha sorunsuz değildi. Şubat ayından itibaren Londra’nın üzerindeki kalın sis tabakası dağılmak bilmedi. Sanki, onların kat kat, kemirilmiş örtülerinin arasından bir daha asla güneş ışığı sızamayacaktı ve kara sis, yerini sarı sise bıraktı. Gonglar ve çanlar, baygın ve uykuluymuşlar gibi çınlıyor, faytonlardaki insanların ve gelip geçenlerin ellerindeki fenerlerin ışığı güçlükle seçiliyordu. Pis kokulu, nemli, yapışkan havada gizemli hastalıkların mikropları, kendilerine en uygun ortamı bulmuşlar gibi, büyük bir hızla ürüyordu. Karl sık sık hastalanıyordu.

Grafton Terrace’ta gerginlik vardı. Tüm ailenin sevgilisi, ele avuca sığmayan küçük Tussy bile saatlerce, tek başına, beş yaşından beri birçok yerini ezbere bildiği Shakespeare’in resimli romanlarını karıştırıyordu. Duyarlı küçük kız, izinsiz babasının odasına dalıp onu, o hiç bitmek bilmeyen “niçin”leriyle bunaltmaya cesaret edemiyordu. Kendisini sırtına bindirip at koşusu yapmasını da istemiyordu.

Karl’ın yüzü gülmek bilmiyordu; sabahtan gecenin geç saatlerine dek çalışıyordu. Bir seferinde uyumadan önce Jenny’ye şöyle dedi:

“Eccarius çok hasta. Senin de bildiğin gibi evinde bir tek peni yok. Karısı ve çocuklarının acısını bir düşün, zavallıya ilaç alacak paraları bile yok. Sevgilim, ona nasıl yardım edebiliriz?”

Jenny düşündü. Tüm değerli eşyalar çoktan rehinci dükkânına verilmişti. Ama para yine de yetmiyordu. Birden, tek göze dokunur elbisesi gözüne ilişti. Elbise tek başına askıda duruyordu.

“Çareyi buldum, Karl,” dedi heyecanla. “Yaşlı Eccarius’a yardım edeceğiz.”

Ertesi gün Jenny’nin son “özgür” elbisesi, yoksul bir dosta yardım edebilmek için rehinci dükkânına verildi. Karl kendisi kalkıp Eccarius’u ziyarete gitti ve rehinci dükkânından alınan parayı saklayamadığı kadar büyük bir sevinçle dostuna teslim etti.

***

Yeni bir iftira kuşatması; burjuvazinin, komünizme karşı verdiği ölümüne politik savaşımın denenmiş aracı olarak, alçaklık ve yalanla pekiştirilerek, ölümcül bir zehire batırılmış şu ok, Marx’a doğru fırlatıldı.

1859 yılında, Paris’te Tuileries Sarayı’nın odalarından birinde, İmparatorun özel bürosunda şöyle bir konuşma geçti:

“Güvenilir kişi aracılığı ile hiç zaman kaybetmeden, bay Karl Vogt’a yurtdışında imparatorun fikirlerini yayması için kırk bin gulden ödeyin. Prusya polisinin, Köln’de komünistlerin yargılanması sırasındaki gafları tekrarlamayacağız biz.”

“Vogt, Alman mültecileri çevresinde adına leke bulaşmamış biri. Onurlu bir demokrat, yetenekli bir doğa bilimcisi ve ödünsüz bir politik savaşçı olarak büyük saygınlığa sahip. Bundan iyisi can sağlığı.”

“Babası tıp profesörü ve İsviçre’deki hastanesi ile ünlü; erkek kardeşlerinden biri saygın bir avukat, diğeri saygın bir doktor. Vogt, Londra’da Kinkel’le ve müstakbel akrabası Herzen’le yakın ilişkiler içinde.

Şu zengin laf ebesi Rus'un oğlu, Matmazel Vogt'a âşık ve onunla evlenmeye hazırlanıyor."

"Mükemmel. Anlattıklarınıza bakılırsa, durum umut verici. Komünistlere ve en önemlisi de mevcut düzeni yıkma histerisine kapılmış liderleri Marx'a saldırımız öldürücü olacaktır."

"Eğer bu budala Spartaküs, Vogt'un bizim dostumuz ve fikirdaşımız olduğuna dair kuşku beyan ederse, bizzat mülteciler onun defterini dürecekler ve Vogt'un onuruna toz kondurmayacaklardır. En önemlisi de tüm bunlar gizli olarak gerçekleşecek."

"Rahat olabilirsiniz. Karl Vogt bu konuyla özel bir dikkatle ilgileniyor."

Vogt, hiç zaman kaybetmeden, onursuz görevine başladı. Yaşamı boyunca, ün ve etkin bir toplumsal konum elde etmek için hiçbir şeyden kaçınmamıştı. Birçok insan "kütüğünü" su yüzüne çıkaran 1848 Devrim dalgası ona da bazı kapılar açtı. Frankfurt Meclisi'ne seçilen Vogt, sol demokratların lideri sayılıyordu. Üstelik dünyanın bu en geveze parlamentosunun can çekiştiği son günlerinde beş vekilden biri konumuna gelebildi. Bu, kariyerinin doruk noktasıydı.

Marx ve Engels, onun boşboğazlığına kanaat getirmişlerdi ve başlangıçta Vogt'u sadece bir şarlatan olarak değerlendirmişlerdi. Ancak 1849 yılından itibaren, o ve dükkân sahipleri ve küçük fabrika sahiplerinin çıkarlarını savunarak yüreksizlik, dargörüşlülük ve ikiyüzlülük sergileyen ötekiler hakkında karar verdiler. Vogt, 'Yeni Ren Gazetesi'nin yazılarında, hazırlanmakta olan devrimci reformları türlü engeller çıkararak boğan demokratlardan biri olarak teşhir edilmişti. O andan itibaren, Karl Vogt, komünistlere karşı kin bağladı ve intikam saatini kollamaya başladı. Bonaparte kliğine yakınlığı, onların fikirlerini paylaşması ve imparator kasasından gizlice yapılan ödeme, kendisine, uzun süredir aradığı fırsatı sundu.

Karl Vogt, göbekli, orta yaşlı, tostoparlak bir adamdı, koyu renk elbiseler ve sarkık gerdanının üzerine yayıldığı kolalı yüksek yakalar tercih ediyordu. Redingotu her zaman özenle ütülenmiş ve tümden düğmelenmiş, potinleri de pırıl pırıldı. Bir biracıyı ya da köylü bir maden ocağı sahibini andırıyordu.

Mart Devrimi'nin yenilgisinden sonra Vogt, Almanya'dan ayrılarak akrabalarının sürekli ikamet ettiği İsviçre'ye ierleşti ve orada, uzmanlık alanı zooloji olmasına karşın teoloji profesörü olarak ders verdi. Üniversiteliler onun kaba materyalist fikirlerinden hoşlanıyorlardı. Gereksiz yere her şeyi karmaşık hale sokup, deslerde, İsa'nın bir insan olduğuna dair laubali fikirlerini anlatırken tanrıya inandığını da kanıtlamak için çırpınıyordu.

"Hıristiyanlık," diyordu Vogt, "insan beyni için korkunç bir parazittir. İnsanlığın neredeyse sonsuza dek sıkışıp kalacağı Ortaçağ karanlığını yarattı, aptallığı ve cehaleti doğurdu... İnsanlığın geleceği için boş inançtan daha tehlikeli bir şey olamaz; sadece kendi haklılığına inanmakla kalmayıp başkalarının farklı düşünmelerini engelleme gerekliliğini duymaktan daha yıkıcı bir şey yoktur. Bu, insan beynini ölüm tehlikesiyle karşı karşıya bırakır."

Bu tür konuşmalar, zoolog Vogt'a bağımsız ve yürekli bir bilim adamı olarak ün kazanma yolu açtı. Herzen, ondan 'dostum' diye söz ediyordu. Vogt, bir toplantıda, düşünceyle beyin arasındaki ilişkinin öd ile karaciğer, sidik ile böbrek arasındaki ilişkiyle aynı olduğunu söyleyince dinleyicileri hayretlere düşürdü.

Böylece Vogt, yüzeysel, kaba materyalizmi ile silahlanarak ün ve saygınlık kazandı. Cenevre'den, Londra'daki bazı Alman sığınmacılara (bunlar içinde Freiligrahth da vardı) yazarak, Cenevre'deki haftalık bir dergiye yazma önerisinde bulundu ve bu arada kendi programını da açıkladı. Bu programı gören Marx, fikrini kısaca ifade etti: "Laf salatası."

Ancak evine döndüğünde hemen oturdu ve Engels'e bu konuda şunları yazdı:

"Almanya devrimini, Vogt'un 'en iyi kaynaklardan da bildiği gibi', bizim kuşağımızın yaşam süresi içinde düşünmek bile anlamsız. Dolayısıyla, Avusturya, Bonaparte tarafından yok edilir edilmez, yurdumuzda kendiliğinden imparator-vekili ılımlı liberal-ulusalcı gelişim başlayacak ve Vogt'a da belki Prusya'nın saray soytarılığı nasip olacak."

Vogt'un "program"ını dikkatle inceleyen ve onun "Avrupa'nın Çağdaş Durumu Hakkında Denemeler" kitabını okuyan Marx'ın, Vogt'un

görüşlerinin Bonapartistlerin şiarları ile uyum içinde olduğundan kuşkusu kalmadı.

“Bunun anlamı ne olabilir?” diye düşünüyordu Marx.

Vogt, programını ve “Avrupa’nın Çağdaş Durumu Hakkında Denemeler”ini Freiligrath’a ve yanı sıra, Marx’ın eski tanıdıklarından olan Badenli sağınmacı Blind’e de gönderdi. Blind, kararlı bir cumhuriyetçiydi ama düşünce ufku son derece dardı. Blind kendisine öyle büyük, uhrevi bir rol biçiyordu ki, gölgesi tüm dünyayı kaplıyordu. Bu adam, onun yapısını mükemmel bir şekilde tahlil eden Engels’in sürekli dalga konusuydu. Vogt’un eserini okuyan Blind, kızgınlıktan deliye döndü. Bonaparte’ı yücelten program, onun ruhundaki Badenliyi ve cumhuriyetçiyi derinden yaralamıştı. Üstelik Blind, bir şekilde Vogt’un Fransa’dan para yardımı aldığını ve dahası yüksek bir ücret karşılığında Güney Almanyalı bir yazarı satın almaya çalıştığını öğrenmişti. Blind tüm bunları dobra dobra Marx’a, ardından da Liebknecht’e anlattı.

Aradan çok zaman geçmemişti ki, yazdığı imzasız bir yazıda Vogt’un Bonapartistlerce satın alındığını açıkladı. Vogt, nasılsa kanıt bulamazlar rahatlığıyla, iddiaları reddederek açıktan saldırıya geçti; korkup gerileyen Blind suskunluğa gömüldü. Aralık ayında Vogt’un Marx aleyhine yazdığı broşür piyasaya çıktı. Zooloji profesörü, öyle görünüyordu ki, kitabını çeşit çeşit pislikle doldurmuş, bunu tüm alçaklığı ile suçsuz insanlara sıvamaya çalışıyordu. Vogt, hiçbir iftira ve yalandan sakınmadan, olayları tahrif ederek, “art niyetli hesaplar ve adi emellerle, şantaj yoluyla elde ettikleri paraları hesaplarına geçirdikleri” iddiasıyla Komünistler Birliği üyelerine adi, kindar yakıştırmalarda bulunuyordu. Bundan sekiz yıl önce Prusya polisinin Köln Komünist Davası sırasında ortaya attığı bu asılsız suçlamayı, şimdi Vogt iftiralarla bezeyerek yeniden canlandırmaya çalışıyordu.

Bu provokasyon kitabı ancak şubat ayında Marx’ın eline geçti. Kitap, Marx gibi çelikleşmiş bir savaşçıyı bile sarsmayı başardı. Vogt’un kitabında Marx, devrim mücadelesinde yer alan herkesi polise ihbar etmekle tehdit ederek, şantaj yoluyla para sağlayan bir çetenin başı olarak gösteriliyordu.

“Almanya’ya, –diye yazıyordu Vogt– eğer belirli bir süre içerisinde gösterilen adrese saptanmış miktarda para götürülmezse, şu ya da bu

devrimci eyleme katıldıklarından dolayı ihbar edileceklerine dair bir değil, yüzlerce mektup göndermiştir.”

Kitaptaki iftiralar bununla sınırlı değildi, daha bir dizi iftira kusuyordu. Vogt, işi, Marx ve yandaşlarını kalpazanlıkla suçlamaya kadar vardırıyordu.

Marx, Jenny’nin bu tür iftiralara karşı ne denli duyarlı olduğunu bildiğinden elinden geldiğince Vogt’un broşürünü saklamaya çalıştı ama karısı onu bir şekilde buldu ve okudu.

“Her şeyin bir ölçüsü var, yalanın bile ama bu dehşet verici iftiralarda rezilliğin ölçüsü yok,” dedi Jenny, kendini güçlükle tutarak. Adeta beyninden vurulmuştu.

Vogt, yazdıklarının apaçık yalan olduğuna bakmaksızın, bu tür durumlarda hep yapıldığı gibi, olaylara gerçek süsü vermek amacıyla Londra’daki sığınmacıların günlük yaşamı ile ilgili bazı ayrıntılara da yer veriyordu.

Büyük bir olasılıkla, Vogt, Alman sığınmacıların yaşamından epeyce haberdardı ve bu malzemeyi kullanarak hazırlamıştı zehirli yemeği.

“Artık hiç kuşku yok, Blind haklıydı. Vogt, Bonaparte kliği için çalışıyor,” dedi Karl, uzun uzun düşündükten sonra. “Ancak satılmış bir gözü dönmüş bu şekilde yazabilir. Dürüst mücadelede şiddete yer vardır ama kuduz bir hayvana dönüşmenin yeri yoktur. Sessiz kalamam ve susmak zorunda da değilim, susmaya hakkım da yok.”

Tiksinti ve dehşet duyguları Jenny’nin yüreğini sıkıştırıyordu.

“Gerçeğe dair bir tek sözcük bile yok, bu ne hayvani bir kin!”

“Sadece hayvani bir kin değil, aynı zamanda hayvani bir vicdan,” diye ekledi Karl.

“İntikam alıyor,” diye devam etti Jenny. “Engels’le birlikte ‘Yeni Ren Gazetesi’nde onun Frankfurt geveze meclisindeki rezil faaliyetleriyle alay ettiğiniz için sizden intikam alıyor. Ama nasıl, hangi olanaklarla hesaplarını götürüyor? Komünistlerin Köln davasında şiddetle saldıran, Prusya polis örgütüydü, burada ise, bir tek kişi söz konusu.”

“Yanılıyorsun, o, tek başına değil. Arkasında 2 Şubat çetesi ve ‘Elysée Kardeşleri’nin tamamı duruyor.”

Almanya’da burjuva basını Vogt’un kitabını sevinç çığlıklarıyla karşıladı ve ‘National Zeitung’da tüm Marx ailesini derinden yaralayan yazılar çıktı.

Jenny bir türlü sakinleşemiyordu. Dobra, temiz yürekli karakteri, alçaklık, satılmışlık ve korkaklığın eseri türlü yalanlara tahammül edemiyordu. Karl ve Jenny, günlük yaşamda, mücadelede, sanatta ve her tür davranışta, sade gerçekten en ufak sapmaya karşı bile olağanüstü duyarlıydılar. En basit zaaflar bile –kibir, tumturaklılık, abartılı heyecan– onlara gülünç geliyor, espri konusu oluyordu. Her ikisi de, gerçekten önemli olanı eğreti olandan hemen ayırt edebiliyorlardı ve yapmacık heyecana, bunun ötesinde yapmacık her şeye asla katlanamıyorlardı.

Bu yüzden Jenny, kocası ve arkadaşlarının düştüğü iftira kapanını bir türlü kabullenemiyordu.

“Bu ne biçim yalan, ne biçim bir uydurma!” diye tekrarlayıp duruyordu çaresizlik içinde.

“İnsan, uçsuz bucaksız bir uçurum.”

Jenny, acılar içinde kıvranarak amaçsızca evde dolanıp duruyordu. Vogt türünden insanlara duyduğu kızgınlık ve dehşet artıyordu. Ve o zaman, kiralık katillere ve kiralık iftiracılara yer olmayan gelecek günlerin düşünü kuruyordu. Oysa penceresinin hemen ötesindeki, yaşamı daha zorlu ve korkunç kılmak istermişçesine katı bir zift tabakasından farksız ağır bulutlar dağılmak bilmiyordu.

Yoksulluk, iftira ve provokasyonla kol kola girmiş, Marx ve yoldaşlarını güçten düşürmek ve mahvetmek için olağanüstü bir gayretle didikliyordu. Marx, düşüncesini netleştirdi: Küfürleri muhatap almak her ne kadar kendisinin alışılagelmiş tarzı değilse de, Vogt’a bir yanıt vermeliydi. Ona göre, basında yazarların, aktörlere ve politikacılara saldırmaları yasak olmamalıydı. Ama Vogt, tüm komünist harekete kara çalmaktaydı, Marx bunu açıklıkla görüyordu. Ve silahına davrandı. Aynı zamanda, karısı ve çocukları önünde yalanları teşhir etmeyi ve üzerine sıçratılan çamuru silmeyi kendisine görev bildi.

Arkasında dev bir gücün –Fransız İmparatorluğu– saklandığı bir düşmanı daha yok etmek için Marx'ın ne kadar zaman, yaratıcı güç, enerji harcadığını, sağlığını ne denli riske attığını anlatmak güç. Ve yine, Köln davası günlerinde olduğu gibi posta harcamalarını ödemekte bile oldukça zorlanan yoksul evden Avrupa'nın çeşitli kentlerine mektuplar ve belgeler uçuştu.

"Karl Vogt'un sözünü ettiği, sen, Lupus ve diğerlerinin üyesi olduğunuz 'Kükürt Çetesi' neyin nesi, bana anlatır mısın? Bu, alçak yakıştırmayı ilk defa duyuyorum."

Karl, söz konusu edilenlerin 1848 yılında Cenevre'ye yerleşen genç Alman sağınmacıları olduğunu karısına açıkladı.

"Bu gruptan kimseyi tanıyor muydun?" diye sordu endişeyle Jenny.

"Hiçbirini. Sana bu anlatıklarımı, birkaç gün önce 'City'deki güçlü işletmelerin birinin başında bulunan Borkheim adında bir mühendisin gösterdiği nezaket sonucunda öğrendim. Onunla, kendisinin bundan on yıl önce şu uğursuz dernekle ilişkisi olduğunu öğrenince tanıştım. Bana yazdıklarını bir dinle.

"Londra, 12 Şubat 1860

İyiliksever Beyefendi!

Dokuz yıldır aynı ülkede ve bunun büyük bir bölümünde de aynı kentte bulunmuş olmamıza karşın bundan üç gün öncesine dek birbirimizi şahsen tanımıyorduk; sizin doğru olarak öngördüğünüz gibi, ben sizinle; sığınmacı olarak aynı kaderi paylaşmamızdan ötürü, öğrenmek istediklerinizi açıklamaktan kaçınmayacağım.

Evet, şu *Kükürt Çetesi* meselesine gelelim.

1849 yılında, benim de içinde bulunduğum isyancılar Baden'i terk ettikten kısa bir süre sonra, bunlar içinden bir grup genç adam Cenevre'ye yerleşti –kimileri İsviçre yetkilileri tarafından teşvik edilmişti, kimilerinin ise kendi seçimleriydi. Üniversiteli, subay ya da tüccar olan bu insanlar ya daha 1848 yılından önce Almanya'da birbirlerinin ahbabıydı ya da devrim günlerinde tanışmışlardı.

Sığınmacıların keyfi pek yerinde değildi.

Politik önderler olarak adları geçenler, yenilginin suçunu birbirlerine yıkıp duruyorlardı. Askeri önderler izlenen savunma çizgisi konusunda birbirlerini eleştiriyorlardı... İşte bu üzücü koşullarda... Genç insanlar dar bir çevreyle sınırlı derneklerini kurdular.

Biz keyifle kafa çekip durmadan şarkı söylüyorduk.

‘Dar kafalı küçük burjuvalar’ bize Kükürt Çetesi adını verdiler. Bazen düşünüyorum da, bana sanki bu adı kendimize biz vermişiz gibi geliyor. Ama ne olursa olsun, topluluğumuza lakap olarak takılan bu sözcüğün Almanca’daki iyi niyetli anlamı kast ediliyordu...

Benim bildiğim tek *Kükürt Çetesi* budur. Ve Cenevre’de 1849-1850 yılları arasında varlığını sürdürmüştür.

Saygılarımla size olan sadakatimi bildiriyorum.

Sigismund Ludwig Borkheim”

“Evet, Vogt’a vereceğim yanıta bu mektubu kesinlikle eklemeyi düşünüyorum. O zaman herkes, bizim bu insanlardan ne denli uzak olduğumuzu anlayacaktır,” dedi Marx. Biraz rahatlayan Jenny, kocasının kararını onayladı.

Freiligrath’ın komünistlerden uzaklaşması da Karl için büyük üzüntü kaynağıydı. Şair, kendisini göklere çıkartıp övgüye boğan Kinkel ve diğer burjuva temsilcisi sığınmacılarla yakınlaştı. İki eski dost olan Marx ve Freiligrath arasında derin bir çatlak oluştu. Vogt’un edebi eserini ilk gönderdiği kişiler arasında şair de vardı.

Marx, Freiligrath’a mektup yazarak, onun yanıtının, partinin tarihsel olarak aklanması ve Almanya’nın gelecekteki durumu açısından önemini vurgulayarak iftiracıya karşı verilecek mücadelede yer almasını rica etti.

“Vogt’un rezilce saldırısı, –diye yazdı Marx, şaire– bana her taraftan, Belçika’dan, İsviçre’den, Fransa ve İngiltere’den hiç beklemediğim kadar yandaş kazandırdı; hatta tamamen farklı eğilimlerden insanlar bile destek verdi.

“Ancak ortak çıkarlarımız ve davanın kendisi açısından birlikte hareket etmemiz iyi olur.

“Öbür yandan, açıkça itiraf ediyorum ki, sözcüğün gerçek anlamıyla dost olarak sevdiğim az sayıdaki insanlardan birini basit anlaşmazlıklar yüzünden kaybetmeyi göze alamıyorum.

“Eğer senin karşında herhangi bir şekilde suçluysam, ben istediğin zaman hatamı kabul etmeye hazırım. İnsani olan hiçbir şey bana yabancı değil...

“İkimiz de anlamalıyız ki, her birimiz kendi payımıza, her tür kişisel çıkarı bir tarafa bırakarak en temiz duygularla, uzun yıllar boyunca ‘emeğin ve yoksulluğun en büyüğünü omuzlarında taşıyan’ sınıfın bayrağını taşıdık, darkafalı küçük burjuvaların erişemeyeceği kadar yükseklere çıkardık. İşte bundan dolayıdır ki, önünde sonunda sıradan bir anlaşmazlık olduğu ortaya çıkacak saçma sapan şeyler yüzünden yollarımızı ayırırsak, ben, bunu tarihe karşı işlenmiş yakışıksız bir hata olarak görürüm.”

Freiligrath’ın yanıtı gecikmedi. Marx ile iyi ilişkilerini koruma isteğini vurguluyor ancak Vogt’a karşı söylenenlere katılmayı kesinlikle reddediyordu.

“Bu yedi yıl boyunca (Komünistler Birliği varlığını sona erdirdiğinden bu yana) partiden uzak durdum. Dolayısıyla, benim parti ile ilişkilerim uzun süre önce fiilen kopmuştu. Bu konuda biz asla birbirimizi kandırmadık. Bu, kendine özgü, sessiz bir anlaşmaydı aramızda. Ben sadece şunu söyleyebilirim ki, bu durumdan rahatsızlık duymuyordum...”

Son yıllardaki çok sayıda dargınlıktan sonra Freiligrath’ın mektubu Marx’ı şaşırtmadı. Karl’ın diğer partili yoldaşlarıyla kıyaslanınca şairin çapsız biri olduğu ortaya çıktı! Freiligrath açıkça, huzur arıyordu ve zenginlerin, sığ, basit ama varlıklı insanların desteğine gereksinimini belli ediyordu. Karl, Freiligrath’ın şiirlerinden birini anımsadı Adı, “Her Şeye Karşın”dı.

“Evet, her şeye karşın, ‘Yeni Ren Gazetesi’nin veda mektubunun yazarı, bizimle birlikte bir alçağa saldırmayı açıkça reddetmiştir,” dedi kendi kendine hüzünle.

İnsan, gerçek dostlarını felaket anında tanır.

Yaşam, Marx'ın çevresindeki insanların karakter özelliklerini birçok kez bizzat sınamıştı. Mücadeleye yükseliş zamanında katılan Freiligrath, yenilginin sınavından geçememişti.

Marx, Freiligrath'a bir kez daha yazdı. Şaire sabırla açıkladı ki; parti kavramının içeriği, uzun süre önce varlığını sona erdiren gazete bürosuna ya da Komünistler Birliği'ne daraltılamazdı: "Parti derken ben, onu yüce, tarihsel anlamıyla algılıyorum."

Marx, Vogt'u, iftirasının sorumluluğunu almaya zorladı ve işe onun broşürünü çürütmekle başlamaya karar verdi. Marx'ın Vogt'a karşı mücadelesi, Fransa'nın sınırlarını aşıp diğer ülkelere sıçrayan ve bir hastalık gibi küçük burjuva demokratlarına bulaşan Bonapartist ideolojiye karşı açılan çok yönlü, sürekli savaşın bir aşamasıydı.

Öte yandan Vogt'un saldırısını, önemi ve politik anlamı bakımından değerlendirdi:

"Asıl konu şu ki, imparatorluk alçaklarının çetesi... ve nihayetinde liberal çete, bizi Almanların gözünden düşürebilmek için tüm gücünü kullanıyor... Her ihtimale karşı uluslararası ilişkiler o denli karmaşık ki, Alman küçük burjuvazisinin (yani seyircilerin) kulaklarını kapamak ve onlara ulaşmamızı engellemek, bayağı demokrasi ve liberalizm için olağanüstü önemli... Vogt olayına herhangi bir Tellering olayıymış gibi yaklaşmamalı... O Almanya'da bilgin olarak tanınıyor, bir imparator vekili idi, Bonaparte tarafından destekleniyor."

Karl, iftiracı Vogt'u yerin dibine batıran bir yanıt yazmaya girişti. Ve nesnel yasaları keşfeden bir bilim adamı olmaktan çıkarak, yaman bir savaşçıya, karşı konulmaz bir polemikçiye dönüştü. Mizah, yıkıcı bir güce sahiptir ve Karl da şimdi bu silahı kuşanmıştı. Mizah kitaplarının bir diğer özelliği de, kendilerini sonuna dek okutmalarıdır; Karl da, broşürünü eğlenceli kılmayı başardı. Geniş edebiyat bilgisinden yararlanarak düşmanı için fazla zorlanmadan bir prototip buldu. Kendini beğenmiş yüzsüz, övüngen, şişman zooloji profesörü, Shakespeare'in kahramanı Sir John Falstaff'a[20] fazlasıyla benziyordu. Vogt, Marx'ın sözleriyle "Yeni zoolojik cisimlenişiyle özdeşleşmekte hiç de gecikmedi."

Karl'ın kültürel yaşamına eşlik edenler onun bu haklı mücadelesine de yardım ettiler. Düşman iftiralarından çok çeken Dante, büyük insan sarrafı Shakespeare, şakacı Robelais, basiretli Calderon, trajik Schiller ve daha birçoğu, isabetli sözleri ve tiplemeleriyle Marx'ın yardımına koştular.

Ve Marx kendini, yaratmanın, savaşmanın ateşine terk etti yeniden. Elde kılıç savaş meydanında dövüşüyordu. Elinde divitiyle, çalışma masasında her zamanki gibi korkusuz, bilgili, canlı, girişken, ateşli, kararlıydı.

Günler, haftalar geçiyordu. Marx hâlâ zamanının büyük bir bölümünü kitapları ve elyazmaları üzerinde çalışarak geçiriyordu. Vogt'un notlarla karalanmış broşürü devamlı elinin altındaydı. Karşı saldırı kitabında yer alması gereken notlar da ayrı ayrı kağıtlara yazılmıştı.

"... Londra'da sığınmacılar çetesi... Çetenin başı Marx... Şiarları: Sosyal cumhuriyet, işçi diktatörlüğü. Uğraşları: Birlikler ve komplolar örgütlemek."

Karl dinlenmek amacıyla küçük kızını çağırıyordu ve Tussy zıplaya zıplaya, kuklasını sürükleyerek babasının üzerine atlıyordu ve tüm isteklerinin yerine getirilmesi için diretiyordu. Marx da nazlanmadan boyun eğiyordu.

"Uzun, uzun süre önce başladığın masalı bitirmek zorundasın."

"Hans Röckle hakkındakini değil mi?" diye soruyordu uysalca Karl ve Tussy'yi dizlerine oturtuyordu.

"Sen hâlâ şu iğrenç Falstaff hakkında mı yazıyorsun?" diye soruyordu Tussy, masa ve sandalyelerin üzerindeki kâğıt ve kitap yığınlarını göstererek.

"Evet ama sen herhalde, 'Windsor'un Şen Kadınları'nı sevmiyorsun!"

"'Yaz Gecesinde Düş' hoşuma gidiyor. Ama biz, kurnaz Hans'ı yine unuttuk."

"Zavallının parasal işleri yine çok karışık," dedi yapmacık bir iç çekişle Karl. "Bir sürü eğlenceli oyuncağın yaşadığı harika dükkânını korkarım ki satmak zorunda kalacak ve onlar da, belirsiz bir kadere doğru yol alacaklar. Oyuncakları doyurmak ve giydirmek için artık parası yok."

“Öyle yap ki, Hans borçlarını ödeyebilsin. Hans Röckle sihirbaz değil mi, o her şeyi yapabilir,” diye yalvarıyordu üzüntülü bir sesle Tussy. “Eğer o hapse girerse, onun tüm ağaçtan kuklaları, devler ve cüceler, kraliçeler ve krallar, sandalyeler ve sandıklar ne yapsın?”

“Haklısın, benim bodur Alberich’im (Nibelungların Şarkısı’nda bir kahramanı). Hans’ın dükkânında bir de köpekler, kediler, aslanlar, güvercinler ve papağanlar var. Onun dükkânındaki hayvanlar da en az Nuh’un gemisindekiler kadar çeşitli. Ve yine de, Hans’ın iyi yürekli bir sihirbaz olmasına hiç aldırmadan, manav, bakkal ve özellikle de kasap ve fırıncı peşine düşmüşler. Bugün sana, Hans Röckle’in ilginç bir macerasını anlatacağım; bir miktar borç almak amacıyla şeytana gidişiyle ilgili bir masal.”

Ve Marx, birçok yönden Hoffman’ın korkunç masallarını andıran ilginç öyküyü kızına anlattı. Ama Tussy masala doymak bilmiyor, sürekli yenilerini istiyordu. Kirpinin öyküsünü özellikle çok beğeniyordu.

“Kirpinin küçücük bir oğlu doğdu. Yabani bir hindiba kadar yumuşak ve narindi. Annesi de diliyle onun minik bedenini yalıyordu. Kısa sürede kirpi bahçeye gitmeye başladı. Büyük çiçekliklerden çiçekler onu dostça selamlıyor küçük kirpi de otların arasında sevinçle geziyordu. Derisi hâlâ, şakayık çiçeğinin yapraklarından bile daha narindi. Şakayık çiçeği de küçük kirpiye havalı havalı tepeden bakıyordu. Ama günler geçiyordu ve kirpinin derisinde sert kıllar çıkmaya başladı. Kirpicik üzüldü.

“‘Benim iğnelerim, latin çiçeğinin ve hercai menekşenin yapraklarına zarar verecek. İnsanların çamurlu ayakkabı tabanlarını temizledikleri kapı önlerindeki demir ızgaralara benzemek istemiyorum. İğneli bir yastık olmak istemiyorum. Yumuşak kalmak istiyorum.’

“‘Aptal kirpi,’ dedi somurtkan, yeşil, dulavratotu, mor perçemli sivri kafasını sallayarak. ‘İğneli zırhın olmadan bu dünyada yaşayamazsın sen.’

“‘Tabii ki, yaşayabilirim,’ diye yanıt verdi inatçı kirpicik. ‘Çiçekler nasıl yaşıyor?’ Rüzgâr ve güneş onları okşarken başları tamamen açık ve güllerin dikenleri bile çiçeklerini koruyamıyor.

“Kirpicik kendini şişman ve somurtkan meşenin yanına bıraktı.

“‘İzin ver de senin güçlü köklerin ve gövdene sırtımı sürteyim, acımasız iğnelerin çıkıp çiçekleri yaralamasını istemiyorum.’ Kirpicik, yerde paldır kültür yuvarlanıp yaşlı ağacın kabuğuna sırtını bastırmaya başladı. Ancak bahçeye döndüğünde dehşetle fark etti ki, tüm çiçekler ezilmişti. Sadece bilge dulavratotu yeşil kalesine saklanmıştı.

“Bu arada taşkın, büyük kedi evin çatısından aşağı atlamıştı ve on tırnağını da göstererek kirpiciğe yaklaştı. Ama sertleşmiş yüzlerce iğnecik kabararak korkunç düşmanı tehdit edercesine karşıladı. Kedinin, kirpiyi geçilmez dikenli zırhının dışına çekmek için gösterdiği tüm çabalar boşunaydı.

“Burnu ve patileri yaralanan kedi kaçarken küçük kirpi sivri kafasını gururla çıkardı.

“Dulavratotu, kalkık, mor perçemlerinin üzerinden dostça ona gülümsedi.

“‘Evet,’ dedi kirpicik, havalı bir edayla. ‘Yumuşak olabilmek için hazırda iğnelerin olması gerekir!’”

Küçük Tussy her sabah iki ablasıyla birlikte, İngilizlerin Kallisthenie dedikleri bir tür jimnastik yapıyordu. Marx’ın her üç kızı da gerçekleştirilmesi güç bedensel hareketleri yapmayı seviyorlardı. Büyük bir zevkle yarışarak koşuyorlar, top oynuyorlar, atlama ve ağaçlara tırmanma yarışı yapıyorlardı. Ama bu uğraşlarda hiç kimse Jennychen’i geçemiyordu. Olağanüstü elastiki bedeniyle azimle yaptığı antrenmanlar sonucunda jimnastikte büyük başarılar elde ederek yakınlarını şaşırtıyordu. Çocuklar, herkesin boş olduğu akşamlarda şöyle bir gösteri yapıyorlardı: İki kardeşi Jennychen’i bir urganla dikkatlice sandalyeye bağlıyorlardı. Bu işlemler en az 15 dakika sürüyordu ve sevinçli bağrışlar, alkışlar ona eşlik ediyordu. Kızlar, Jennychen’in ellerini, ayaklarını, boynunu, kafasını sıkıca sandalyenin arkalığına ve ayaklarına bağlıyorlardı. Jennychen herkesi hayretler içerisinde bırakarak, bir dakika içerisinde kendisini adeta bir ağ gibi kavrayan urgandan, ustaca kurtuluyordu ve urganı yere fırlatıyordu. Tussy, ablasının bu oyununu tekrarlamak için büyük çabalar gösteriyordu ama boşuna. Küçüklüğünden beri herkesin Marx’ın kopyası dediği Jennychen sadece dış görünüşüyle değil, beyin kapasitesiyle de babasına benziyordu. Yaşama sevinciyle doluydu, ısrarlıydı ve bilgi dağarcığı ile, zihin çabukluğu ile, özgür fikirleri ve düş gücü ile özgün biriydi. İyi bir

ressamdı ve olağanüstü drama yeteneği ile çok güzel şiir okuyordu. Diyaframdan çıkan sesi, seçkin dış görünüşü gibi adeta sahne için yaratılmıştı. Dil öğrenme yeteneği oldukça üstündü ve anı defterlerini özgün dilleriyle şiirlerle dolduruyordu. Goethe, Schiller, Heine: Almanca; Kornel, Voltaire, Beranger: Fransızca; Shelly, Bacon, Milton: İngilizce; Calderon: İspanyolca; Dante, Petrarca, Tasso: İtalyanca. Shakespeare en sevdiği yazardı ve eserlerinde her gün yeniden ve yeniden hazineler keşfetmekten hiç usanmıyor, yorulmuyordu. Aynı heyecan ve coşkuyla çiçekleri de seviyordu. Jennychen her yeni çıkan yaprağı ve goncayı sevinçle karşılıyor, çiçeklerini kendisi yetiştiriyordu. Babasının akrabaları Hollanda'dan ona değişik renklerdeki lalelerin, gümüşümsü nergisler ve uzaklardan, Endonezya'dan nadide bitkilerin soğan ve tohumlarını gönderdiler.

Altın rengindeki bukleleriyle Laura on yedisine geldiğinde olağanüstü güzel bir kız oldu. Jenny gibi, Laura'nın iç dünyası da çok zengindi; denenmiş, bilinen, başka bir deyişle kolay yollar aramıyordu. İki büyük kız kardeş babalarına yardım etmek için büyük çaba gösteriyorlar ve sırayla ona sekreterlik yapıyorlardı. Anneleri, Engels'e bir mektubunda yumuşak bir ironiyle şöyle diyordu: "Kısa bir süre sonra kızlarımın beni işsiz bırakacağını düşünüyorum. Ne yazık ki, uzun yıllar sekreterlik hizmetim için emekli maaşı almam olanaksız görünüyor."

Britanya Müzesi'nin kütüphanesi için ziyaret kartı aldığı gün Laura, sevincinden uçuyordu. O andan itibaren müzeye gidişte babasına sık sık eşlik etti.

Marx, Vogt'a karşı yazdığı yergi üzerinde yoğun bir şekilde çalışıyordu. Bir gün, eski tanıdıklarından Sazonov'dan, Paris damgalı bir mektup aldı. Bu Rus'un heyecanlı satırları o denli önemliydi ki, Marx, bu mektubu da Vogt konusundaki çalışmasına almaya karar verdi.

Sazonov Mayıs 1860'ta, Paris'ten yazıyordu:

"Sevgili Marx,

"'Revue Kontemporen'de çıkan bir yazıdan hakkınızda yayılan çirkin iftiraları öğrendiğimde derin bir hiddete kapıldım. Beni özellikle şaşırtan ne aptal ne de kindar sandığım Vogt'un, broşüründe de açığa çıktığı üzere,

ahlaksal yönden bu denli alçalmasıdır. Alçak ve çirkin entrikalarla bir ilişkiniz olmadığını anlamak için kanıtlara gereksinim duymadım. Bu karalama dolu uydurmaları okumak bana acı veriyordu, çünkü onlar basıldığı sırada, siz ekonomi bilimini altüst edip, yeni, daha sağlam temeller üzerine oturtan enfes çalışmanın ilk bölümünü bilim dünyasına armağan ettiniz... Sevgili Marx, bu alçaklıklara aldırmayın; tüm ciddi, vicdan sahibi insanlar sizden yana ve sizden kısır polemikler değil, başka şeyler bekliyorlar; muhteşem eserinizin devamını okuma olanağına kavuşmak istiyorlar. Düşünen insanlar arasında devasa bir başarı elde etmiş bulunuyorsunuz ve eğer sizin öğretinizin Rusya'da ne tür bir yaygınlığa sahip olduğunu öğrenmek hoşunuza gidecekse şunu söyleyebilirim: Bu yılın başında Profesör Bobst, Moskova'da, halka açık ilk dersinde sizin son kitabınızın özetinden oluşan bir politik ekonomi kursu verdi. Ülkemizde, isminizin ne denli büyük bir saygıyla anıldığını görebilmeniz için 'Gazette de Nord'un bir sayısını size gönderiyorum. Hoşça kalın, sevgili Marx, sağlığınıza dikkat edin ve önceden olduğu gibi, aşağılık saçmalıklara ve küçük alçaklıklara aldırmadan, dünyanın aydınlanması için çalışın. Size sadık... dostluğuna güvenin...."

Vogt'un teşhiri için yaptığı çalışmada Marx'a Wilhelm Wolff ve Engels özellikle çok yardım ediyorlardı. Friedrich, 1850-1852 yılları ile ilgili, var olan tüm belgeleri özenle inceliyordu. Ancak Mart ayının sonunda, babasının tifodan öldüğü haberi gelince acilen Barmen'e gitmek zorunda kaldı.

Vogt'un yaptığı çıkışın içyüzünü ortaya koyması için Marx'ın, titiz bir şekilde açık kanıtlara dayalı bir çalışma yürütmesi gerekiyordu. Bir zamanlar Köln'deki adi provokasyonu da aynı şekilde teşhir etmişti. Bonapartist ajan Vogt'un izlediği ideolojik rotayı adım adım takip ediyordu. Komünistleri kirletmek üzere atılan çamur şimdi zooloji bilimcisinin üzerine düşüyordu. Karl, haklı olduğuna dair yalanlanamaz kanıtlara sahipti ve Vogt'a yıkıcı, belini doğrultamayacağı bir yenilgi yaşatacağından kuşku duymuyordu. Vogt'un politik itibarı sonsuza dek yok olmalıydı. İftira, yaratıcısı için öldürücü hale gelmişti. Karl, ayaklarıyla ejderhayı ezen bir aslana benziyordu.

Marx, bu süre içinde çok fazla çalışmak zorunda kaldı. Bir yandan da az da olsa bir gelir sağlamak için 'New York Daily Tribune' için güncel yazılar

yazıyordu.

Apenin yarımadasındaki ulusal bağımsızlık savaşı yeniden alevlendi ve büyük zaferler kazanıldı. Garibaldi'nin müfrezeleri, çatışarak İtalya içlerine doğru ilerliyordu.

Aynı aylarda, Fransız ve İngiliz ordusu, büyük bir kudurganlıkla silahsız olan Çin'in üzerine çullandılar. Pekin'i kuşattılar ve Çin mimarisinin muhteşem anıtı olan Yaz Sarayı'nı yağmaladılar. Fransız ordusunun komutanı general Cousin-Mantauban ve subayları, azılı haydutlar gibi, imparator konağına saldırdılar ve ünlü Çin mücevherlerini talana giriştiler. Ardından komutan Yaz Sarayı'nın yıkılmasını emretti ve bu emir insan beyninin sınırlarını zorlayan, hayvani bir acımasızlıkla gerçekleştirildi. Çin halkı o denli çok kurban verdi ki, ölenlerin sayısı bile hesaplanamadı. Ekimde Çin Hükümeti, ağır bir tazminatın yanı sıra, Avrupalılara, tüm Çin kentlerine rahatça girme hakkı tanıyan bir dizi koşulu kabullenmek zorunda kaldı.

Kıyıcı ve hırsız general Cousin Paris'e dönüp, çaldığı değerli eşyaların bir kısmını imparatora sundu. Buna karşılık majesteleri de, geri aldığı kont unvanının generale yeniden verilmesi ve ömür boyu çok yüksek bir emekli maaşına bağlanması için yasama organlarına öneride bulundu. Ancak generalin haramice kahramanlıkları halk arasında öylesine büyük tepkilere yol açmıştı ki, meclis bile imparatorun önerisini kabul etmedi.

"General ödülünü Çin'den getirdi," dediler meclis üyeleri.

Napolyon, meclisten öç almak istercesine, öyle bir emir verdi ki, Çin Hükümeti'nin askeri giderler karşılığı tazminat olarak ödemesi gereken rakama, Fransız ordusu komutanına verilmek üzere, yaklaşık altı yüz bin frank daha eklenmesini sağladı.

Marx, dünyanın her köşesini dikkatle gözlüyordu. Kendisini, içten içe kemiren aşırı yorgunluğun farkında bile değildi. Gücünü yine tüm ölçüsüzlüğü ve ateşiyle kendini verdiği çalışmaktan alıyordu. Ama Jenny, ayaklarının üzerinde güçlükle duruyordu. Vogt'un alçakça saldırısı, uzun yıllar verdiği yaşama savaşı, mücadelenin güçlükleri, bitmek tükenmek bilmeyen borçlar, yokluklar; hepsi bir araya gelince, geceleri doğru dürüst uyuyamaz oldu; günlerce üzüntülü düşüncelere daldı, sağlığı bozuldu.

Kızlar büyümüştü, çocukluk ve ilk gençlik yılları hiç de kolay geçmemişti. Jenny, onları sadece şık giydirerek şımartmak değil, yatkın oldukları müzik, resim, dil öğrenimi gibi alanlarda onlara eğitim olanağı sağlamak istiyordu. Onların gelecekleri ve hiçbir güvencelerinin olmaması Jenny'yi korkutuyordu.

Jennychen ve Laura, daima azla yetinmeyi bilerek fiziksel açıdan mükemmel gelişiyorlardı; bilgileri ve ilgi alanlarıyla yaşıtları arasında kolayca ayırt edilebiliyorlardı. Ama anneleri, en gerekli elbise, ayakkabı gibi eşyaları bile olmadığı, onları tiyatro, konser ve ruhlarını gerçekten de zenginleştirebilecek gezilere götüremediği için üzülüyordu. Tussy çok sağlıklı ve yaşıtlarına kıyasla yeterince gelişmiş olmasına karşın, Jenny, ölen dört çocuğunu anımsayarak onun için sürekli endişeleniyordu. Uzun yıllar süren yorgunluktan sonra sık sık ani sinirsel gerginliklere ve nedensiz, acı veren bir endişeye kapılıyordu. Jenny, her an yeni bir olumsuzluk ve başarısızlık yaşayacaklarmış gibi sürekli bir tedirginlik içinde yaşıyordu. Yıllar geçiyordu. Artık kırk altı yaşını doldurmuştu.

"Acaba yolun sonuna mı geldim?" diye soruyordu kendine ve yine kendisi yanıtlıyordu: "Hayır, olamaz, ben hâlâ yaşamın eşiğindeyim. Gelecek daha güzel olacak!"

Yaşamın zorluklarına katlanmak onun gücünü neden şimdi aşıyordu? Neden şimdi daha zor geliyordu her şey? Jenny acıyla Dean Street'i, ayağında bir ayakkabısı bile olmayan Marx'ı, adeta eve mıhlanmış açlığı, Foksçuk, Fransizka ve Musch'un ölümünü büyük bir üzüntüyle gözlerinin önüne getiriyordu. Ona öyle geliyordu ki, o zaman gökyüzü bile kapkara bir sisle örtülüydü. Bu acı kayıplara nasıl dayanabilmişti? Yoksullar mezarlığında, Musch'u içine koydukları kara çukurun başında, Jenny'nin dudakları titreyerek buruştuğunda bir daha asla gülümseyemeyeceğini sanmıştı. Ama kabullendi, yaşamına devam etti, yeniden gülümsemeye başladı ve Karl ve kızların neşeli kahkahasını duyduğunda sevindi.

"İnsan her tür acıya katlanabilir," diye öğütlüyordu Lenchen. "İşte bu yüzden kuşlar ve hayvanlar güçsüz. Hemencecik ölüveriyorlar. Oysa insanlar taş gibi. Hem mutsuzluklar olmasa, mutluluğu nasıl tanıyacaktık? Şu anda eskisinden çok daha güzel yaşıyorsunuz, Dean Street'i anımsayın."

Ama Lenchen’in söyledikleri Jenny’nin bir kulağından giriyor, diğerinden çıkıyordu. Evet, sonunda aydınlık bir evi olmuştu, üç kızı, gerçekten de olağanüstü sağlıklı, kibar ve akıllıydı. Aşka ve dostluğa dayanan güçlü aile bağlarına sahipti. Ama Jenny, üzüntülere, yokluklara, sınamalara karşı artık direncini yitirmişti. Hepsi oldukça gerilerde kalmıştı. Artık hiçbir acıya dayanacak mecali yoktu. Her darbe, hatta en önemsizleri bile, onun yaralı yüreğinde hançer etkisi yapıyordu ve dayanılmaz üzüntüler yaşatıyordu. Jenny, o kendisine özgü güçlü sabrını tüketmekteydi. Sık sık ağlıyordu, hatta bazen saçma sapan nedenlerden dolayı ve sesli sesli hıçkırmamak için kendini zor tutuyordu. Lenchen onu anlayamıyordu.

“Ufak tefek şeylerle neden kendinizi perişan ediyorsunuz? Artık her şeye alışmanın ve de büyütmemenin zamanı geldi. Siz birçok şey yaşadınız. Ancak kötü olan şu ki, alacaklılar mahkemeye vermekle tehdit ediyor. Ve daha bir sürü şey. Bay Engels yardım edecek ve bu arada Karl kitabını bitirecek ve ona kesinlikle çok iyi para ödeyecekler. Bazı alçakların iftiralarına gelince, hiçbir iyi niyetli insanın yaşamında bunlar eksik olmaz. Yehova hakkında anlatılanları anımsayın. Marx ve arkadaşları bundan başka daha ne çok şey yaşadılar; onların hepsi de adeta adanmış birer çilekeş. Er ya da geç hak ettiklerine fazlasıyla ulaşacaklar.”

Jenny, Lenchen’i dinlemeden hızlı hızlı giyindi ve omnibüs ile West Ind’e gitti. Amacı, başkentin gürültülü sokaklarında, içindeki endişeyi dağıtıp farklı şeyler düşünmeye çalışmaktı. Dükkânlara alışveriş için gitmiyordu; neredeyse hiç parası yoktu. Güzel kızlarına çok yakışacak modern süslere bakmak, müzik ve kitap kataloglarını incelemek istiyordu.

Bir yerde duramıyordu. Kendine hakim olamıyordu ve yaşamında ilk kez, üzüntüyle, utançla fark etti ki, akşamları kocasının elyazmalarını temize çekerken kendini konuya vermekte zorlanıyordu.

Vogt hakkındaki kitap bitmeye yakınken, her zaman olduğu gibi, Karl, Jenny ve Friedrich’ten yeni eserine isim bulmada yardımcı olmalarını istedi. Engels uzun uzun düşünmeye gerek duymadan yergiye ‘Bay Vogt’ adını vermesini önerdi.

Jenny karşı çıktı:

“Hayır, benim hoşuma gitmedi. Ben ‘Evet, evet Vogt’ adını öneriyorum.”

“Ama kabul etmelisiniz ki, bayan Marx, bu isim ilk bakışta sanki biraz anlaşılmaz ve metin hakkında fikir vermiyor,” diye ısrar ediyordu Friedrich.

Karl, tartışmayı sessizce dinliyordu. Farklı düşünceleri karşılaştırmayı seviyordu. Bu kendisine, doğru kararı almasında yardımcı oluyordu.

“Olabilir,” dedi Jenny. “Ama Yunan trajedilerinde bile sıklıkla, ilk bakışta başlık ile metin arasında hiçbir bağlantı yok. Bu okuyucunun ilgisini çeker. O halde, bırakalım da Mağripli karar versin.”

Karl, biraz düşününce, Friedrich’in önerisini daha iyi buldu. Kitabın adı ‘Bay Vogt’ oldu.

Bu konuşmadan birkaç gün sonra, broşür çalışması sonuçlanmak üzereydi ki, Jenny aniden yatağa düştü.

Titreme nöbetleri ve genel halsizlik, boğazında ve gözlerinde ağrılar vardı. Tüm bu belirtiler, Kasım ayında, sürekli yağmurlarıyla, nemi ile ve her zaman parlak yeşil otlarıyla dev bir akvaryuma benzeyen Londra’da çok sık görülen gribin ifadesiydi.

Jenny’nin hastalığı yenmek için gösterdiği çabalar işe yaramadı. Kendine olan güveni gittikçe azalıyordu, başağrısı ve ateşi ise yükseliyordu. Endişelenen Karl, doktor çağırmaya karar verdi.

“Allen mükemmel bir doktor ve birçok kez hepimizi tedavi etti,” dedi, ama Jenny, kendisinden beklenmedik bir hareketle karşı çıktı.

Soğuk algınlığını tedavi etmek için denenmiş yollara başvurmaya karar verdiler. Lenchen, Jenny’ye sıcak grog içirdi, bir anne sevgisi ve özeni ile göğsünü ve sırtını ılık zeytinyağı ile ovdu, içine hardal tozu koyduğu yün çoraplar giydirdi. Ama Jenny’de iyileşme belirtisi görülmedi. Yüzü kabardı, acıyan gözleri sulanmaya başladı, cildi, tuhaf, koyu kırmızı bir renk aldı. Uyuma isteğini ve iştahını tamamen kaybetti, yüksek sesle, bel, baş ve boğaz ağrılarından şikâyet etmeye başladı ve olağanüstü gergin bir hale geldi. Karl doktoru çağırttı.

“Üşüyorum, sanki buzun üzerinde yatıyorum,” diyordu nefes nefese Jenny, tir tir titreyerek. Ancak, onu ısıtmaya koyulduklarında da hemen tepki gösteriyordu. “Çok sıcak, boğucu, nefes alamıyorum. Şömineyi söndürün, açın pencereleri, bedenim korlar üzerindeymişçesine yanıyor. Bu

başımı ne yapayım? Öylesine ağır ve öylesine engel ki. Eğer onu şapka gibi çıkarıp bir yerlere koyabilseydim ne iyi olurdu. Güneşlikleri kapatın, her şeyi yangın renginde görüyorum. Ama neden düşüncelerim bu denli berrak ve kocaman, onlara ellerimle dokunabilirim sanki. Mağripli, istersen seni, adım adım, ta çocukluğumuzdan bu yana bütün yaşamımda gezdirebilirim...”

Sonra birden Jenny, Vogt’u ve alacaklıları anımsadı. Hiçbir şey onu sakinleştiremiyordu; sanki sayıklıyordu ve beynine adeta yapışan düşünceleri bir türlü atamıyordu. Bu düşünceler adeta dulavratotu gibi beynini yararak oraya yerleşiyor ve ona acı veriyorlardı. Kendini onlardan kurtarmak için sıçrıyordu, yataktan fırlıyor, sayıklıyordu; derken güçsüz yatağa düşüyordu ve yarı uykulu bir halde bile hiddeti devam ediyordu.

Doktor Allen, Jenny’nin hastalığını son derece ciddi buldu. Çocukların derhal evi terk etmesini istedi. Lenchen’in çağırdığı Liebknecht, çocukları kendi evine götürmeyi önerdi ve onlara çok iyi bakacağını temin etti. Onun maddi sıkıntılarını bilen Marx; Jennychen, Laura ve Tussy’nin günlük yiyecek gereksinimlerini aksatmadan göndereceğine söz verdi. Bu işi de Lenchen üstlendi. Doktor, hastalığın bulaşmasından endişe duyarak onun da çocuklarla birlikte gitmesini önerdiğinde, Lenchen şiddetle karşı çıktı:

“Siz acımasız birisiniz doktor bey ve doğrusu bilmiyorsunuz ki, bayan Marx’ın yaşamına kendimden daha çok önem veririm, o bana bir kız kardeşten daha yakın, Barones Westphalen’in ölümünden sonra ise adeta kızım kadar değerli. Yaşımın ondan küçük olmasına bakmayın. Jenny birçok konuda hâlâ çocuk. Onunla ancak Karl’ı kıyaslayabilirsiniz. Ölürüm de bu iki savunmasız çocuğu yalnız bırakmam, çünkü sevgili Karl yiyip içmesi gerektiğini de unutur. O, sadece kitap ve sigara ile beslenir. Size yalvarırım doktor, beni perişan etmeyin. Gönderseniz bile, gece gündüz bu evin kapısı önünde, pencerelerin altında bekleyeceğim.”

Doktor Allen, Helene Demuth’u dikkatle inceledi. Aile üyelerinin tedavisi için sık sık Marx’lara geliyordu ve bu evde olup biten şeylerden haberdardı. Lenchen’i her zaman takdir ediyordu. Kırk yaşını hiç göstermiyordu, çok sempatikti. Pembe yanaklı, zarif, sarışın, zeki ve sohbetler esnasında yaratıcı olan Lenchen isteseydi kolayca kendine koca bulup aile kurabilirdi ama o, birçok evlilik teklifini kesinlikle reddetti. Tüm yaşamını, Jenny, Karl ve onların kızlarına bağladı, onlara adadı. Allen biliyordu ki, hastalığın

bulaşma tehlikesi ne denli yüksek olursa olsun Lenchen'i bu evden gönderemeyecektir.

Helene ve Jenny birbirlerini çok seviyorlardı.

"Eğer ölürsem," dedi Jenny, "beni öyle bir yere gömün ki yanı başımda Karl ve sana yer kalsın Lenchen. Yaşamımız boyunca hiç ayrılmadık, kalıntılarımız da toprakta birlikte yatsın."

Allen, o dakikadan itibaren hastanın başından ayrılmayan, sabırlı ve dikkatli bir hastabakıcı olmaya çabalayan Karl'a yardım etmesi için Lenchen'in kalmasına izin verdi.

Jennychen ve Laura gözlerinde yaşlarla anne ve babalarından ayrıldılar. Herkesi derin bir hüzün kapladı. Karl, kızlarını bir kez daha öpebilmek için kapı önündeki küçük merdivene çıktı. Yalnız yaramaz Tussy, başlarına gelen büyük felaketin farkında değildi.

"Hoşça kal babalık. Ben yakında döneceğim, sen de Hans Röckle'in masalını o zaman bitirirsin," dedi, babasının sakallı yanağını öpücüklere boğup, küçük elleriyle onun yumuşak, gür saçlarını karıştırarak.

Doktor Allen yapılması gerekenleri Lenchen'e söyleyip hastanın odasından çıkınca, yüreği heyecanla çarpan, sinirli bir halde Karl, sıkı sıkı ellerini birleştirerek ona döndü ve hastanın durumunu saklamamasını rica etti:

"Gördüğüm kadarıyla," diyebildi titreyen sesiyle, "tehlike çok büyük. Kurtulma umudu var mı? Ruh sağlığı tehdit altında. Karım son dönemde o kadar gergindi ki, şu anda ruhsal dengesinin bozulma tehlikesi çok yüksek. Ama bundan fazlasının da olduğu kesin."

Doktor, Marx'ın uykusuzluktan solmuş, hastaymışçasına sapsarı yüzüne derin bir üzüntüyle baktı.

"Bir konuda, durum sizin düşündüğünüzden iyi," diye yanıtladı. "Bu bir sinir nöbeti değil ve Bayan Marx'ın akli dengesini hiçbir şey tehdit etmiyor. Ama diğer taraftan, en kötüsüne hazır olmalısınız. Anlaşılıyor ki, son yıllarda yaşadıkları karınızın bünyesini harap etmiş ve böyle bir durumda, geçmiş yüzyılda oldukça sık görülen bir hastalığı mağazada, omnibüste ya da kalabalık arasında rahatça kapmış..."

“Hangi hastalık? İmkânsız...” diye bağırdı korkunç bilinmezin karşısında Marx.

“Çiçek.”

Karl’ın gözleri karardı, doktor karanlık bir perdenin arkasında kayboldu; adeta bir şey görmüyor, işitmiyordu.

“Çiçek, çiçek, çiçek, çiçek, ölüm, ölüm, ölüm,” bu iki sözcük birbiri ardına bomba gibi beyninde patlıyordu.

Bir yerlerde, çok uzaklarda, doktorun monoton konuşmasını yine duyar gibi oldu.

“Bayan Marx’a, size ve sayın Miss Demuth’a ikişer aşı yapacağım, büyük Jenner’in öğrettiği gibi. İkinize de bulaşmamış olmasını umut edelim.”

“Jenny’yi kurtarın,” dedi Karl sessizce. “Herhangi bir şey yapamaz mıyım ben? Her şeyimi, yaşamımı vermeye hazırım, doktor Allen. Yaşayacak mı?”

Doktor Allen, Lenchen’in getirdiği çinko leğende ellerini dikkatle yıkıyordu.

“Çiçek, vebanın küçük kardeşidir ama bulaştığı her kişiyi öldürmez,” diye sakince açıklıyordu. “En iyisini umut edeceğiz. Jenner, bize güçlü bir araç verdi; asıl olarak korunma aşaması için olsa bile, bazen hastalık seyrederken de yardımcı olabiliyor. Şu anda karınızın hayatı her şeyden çok bünyesine bağlı. Burada tıbbın yapabileceği hiçbir şey yok. Bayan Marx yaşlı değil; kalıtsal bakımdan sağlam bir bünyesi var; kalbinde, karaciğerinde ve böbreklerinde bir rahatsızlık gözlemedim. Güçlü olun dostum, sabır ve zamandan beklentimizi, elden bırakmamalıyız ikimiz de.”

Doktor hastanın gücünü toplayabilmesi amacıyla kırmızı şarap içmesini söyledi ve Karl’la Lenchen’e aşı yaptı.

“Karınızın bünyesinin bu iğrenç hastalığı yeneceğine kesinlikle inanıyorum ve çiçek, gördüğüm en güzel yüzlerden birini berbat etmeyi başaramayacak.”

***

Doktor gitti. Karl araştırıp buldu; bu çok bulaşıcı ve ağır hastalık hakkında her şeyi okudu. Yaklaşık yüz yıl önce, mütevazı bir köy doktoru tarafından tedavisi bulunan çiçeğin, Karl'ı asıl korkutan şey, Jenny'nin güzelliğini yok etme ve kör bırakma tehlikesinden çok, bu hastalığa yakalananların ölüm oranıydı.

Jenny'nin yüzü sonsuza dek Karl'ın aşk dolu yüreğine kazınmıştı ve ne hale gelirse gelsin Karl için her zaman biricik, kıyaslanamaz, muhteşem kalacaktı. Gerçek aşk, geçen yıllara, arkası kesilmeyen hastalıklara, kapıyı çalan yaşlılığa, renklerin silinişine, cildin kuruyup yanakların kırışmasına, hatların belirginliğini yitirmesine, saçların ağarmasına aldırmayan aşktır. Bütün bu kaçınılmazlıklar sadece ve sadece gerçek aşkın direncini artırır. Dış görünüşün değişikliğe uğraması gerçek bağlılığı soğutamaz. Aşk daima bilgedir. Jenny ve Karl adeta tek bir varlıktılar. Sırf, beyazlayan saçlar, yüzlerinde çıkan benekler ya da çıban izlerinden dolayı birbirilerini sevmekten vazgeçmek düşüncesi ikisi için de tuhaftı.

“Yaşa, yeter ki yaşa!” diye yalvarıyordu Karl, karısının zayıf elini sıkıp hasta gözkapaklarını okşayarak.

Hastalık, acımasız ve iğrençti; soluk aldırmadan ilerliyordu ve hastaya işkence hücresindeymiş duygusu yaşatıyordu.

Jenny'nin yüzü, morun türlü tonlarıyla lekelenmişti. Tüm bedenini küçük lekelerden oluşan koyu kırmızı bir çiçek sardı; ardından bu lekeler, çevresi al şeritli incileri andıran kabarcıklara dönüştü.

Jenny güçlükle nefes alıyor, boğuk boğuk öksürüyordu ve önce sesini, ardından da görme yeteneğini büyük ölçüde kaybetti. Ağzının içinde, yutkunmasını engelleyen küçük yaralar belirdi. Karl, az da olsa besin alabilmesi için çok küçük bir kaşıkla damla damla ona sıvı şeyler içirmeye çalışıyordu. Gözle görülür bir halde her saat biraz daha zayıflıyordu. Dokuzuncu gün ateşi, ulaşabileceği en yüksek sınırı buldu. İltihaplanma başladı. Hastanın derisi, koyu renkte pullarla kaplandı. Bilinci bulanıklaştı, yattığı yerden durmadan bir o yana bir o yana dönüp çığlıklar atmaya başladı. Gözleri durmadan akıyordu, göz kapakları ise şişti.

Hasta kendine geldiği anlarda bedenini oluşturan her hücreyi net bir şekilde duyumsuyordu, çünkü her biri yanıyor, ona acı veriyordu. Yatak

sanki iğnelerle doluydu ve Jenny en az acı çekeceği pozisyona ulaşmaya çalışıyordu. Çiçeğin, zarı gerilmekten incelen kabarcıkları patlamaya başladı ve iltihap gözle görülür bir halde derinin üzerine yayılıyor, çarşaflara akıyordu. Dehşet verici bir kaşıntı başladı. Jenny sanki aklını yitirdi. Acının bardağı dolup taştı. Ve Jenny onu son damlasına dek içti.

Karl gece gündüz yelpazeleyerek kaşıntıyı dindirmeye, cildi rahatlatmaya çalışıyordu. Ama bu bir işe yaramıyordu. Jenny yaralarını kaşıyordu durmadan ve kuruyan kabukları yeniden deşiyordu. Adeta ölümü çağırıyordu. Bilinci berraklaştığı için duyduğu ızdırap her an artıyordu. Karl ve Lenchen, kaşıyarak yüzüne ve bedenine zarar vermemesi için ellerini güçlükle zaptediyorlardı. Hastalığının ne olduğunu anlamaya başlayan Jenny, kocasına bulaştırma korkusuyla yaklaşmaması, uzak durması için ona yalvarıyordu. Ama Karl, karısının bakımını kimseye bırakmak istemiyordu. Birkaç gece kelimenin tam anlamıyla korkunç geçti. Jenny bir an bile uykuya dalamıyor, boğazındaki iltihap bir şey yemesine ve içmesine izin vermiyordu. Nefes alışı gittikçe sıklaşıyor, nabzı ise düşüyordu.

Hastalık korkunç zirvesine ulaştı. Karl'ın korkusuz yüreği en büyük korkuyu duydu. Jenny'nin kesinlikle öleceğini düşündü. Bir zamanlar kucağında küçük Musch ölmek üzereyken kapıldığı yürek paralayıcı güçsüzlük ve çaresizliğe yeniden kapıldı. Karl ağladı. Jenny'nin çirkinleşmiş, şekilsiz, mor yüzü, görmeyen şiş gözleri, Marx için dünyadaki her şeyden daha değerliydi. Güzelliğine hayran kaldığı günlerde bile karısını bu denli çok sevmemişti belki de. Karl, Jenny'siz bir yaşam düşünemiyordu. Dünyadaki her şeyden çok sevdiği bu varlığın tek başına ölüme karşı verdiği savaşın tanığı olarak kendisinin ne denli güçsüz kaldığını duyumsamıştı.

Ne yapabilirdi? Nasıl yardım edebilirdi? Hiçbir şeyin yararı yoktu. Hastalık acımasızca yolunda ilerliyordu. Ateş düşmeye, gözler görmeye, yaralar da kurumaya başlamış olmasına karşın kaşıntı azalmıyordu. Karl güçlükle ayakta duruyordu. Sayısız uykusuz geceler, kaygı dolu saatler kötü sonuçlar doğurmakla tehdit ediyordu. En gergin olduğu günlerde, rastlantı onun yardımına koştu. İki tane dişi ağrımaya başladı. Diş hekimi, başarısız bir çekim yaptı, kırdığı dişin kökünü çene kemiğinde bıraktı. Karl'ın yanağı şişti. Duyduğu çekilmez acıdan dolayı sanki düşünme yetisini yitirdi, gözü hiçbir şeyi görmez oldu.

Bu beklenmedik macera onu tehlikeli bir psikolojik gerginlikten kurtardı, ki doktor Allen'e göre, çiçek de Jenny'yi ağır bir sinirsel rahatsızlıktan kurtarmıştı.

Jenny yavaş yavaş iyileşmeye başladı. Karl ve Lenchen öyle çok yoruldular ki, onun için bir hastabakıcı tutmak zorunda kaldılar. Çocuklar hâlâ Liebknecht'in yanında kalıyorlardı. Anne ve babaları, yatılı okula gitmelerini birkaç kez önerdiyse de Jennychen ve Laura reddettiler. Çünkü her ikisi de ateist idi ve bu tür okullarda yapılan dini ayinlere katılarak ikiyüzlülük yapmak istemiyorlardı.

Karl ve Jenny yeniden doğmanın mutluluğunu yaşıyorlardı. Birbirlerine bakmaya doyamıyorlardı ve hastalıktan dolayı bütün dünyadan zorunlu olarak yalıtıldıklarının farkında bile değildiler. Her zaman genç kalmayı başarmış âşıklar, bir acıyı daha, bir vartayı daha atlatmışlardı ve tehlikeler ikisini birbirine daha da çok bağlamıştı.

Karl, nekahet dönemine giren karısı rahat bir uykuya daldığında, sevinçle yanı başına oturuyor, dinlenmek amacıyla yüksek matematikle uğraşıyor, olağanüstü zor problemleri çözerek oyalanıyordu. İki üç gün arayla, Manchester'a mektup yazıyordu. Çünkü orada Friedrich Engels ve Wilhelm Wolff hastalığın seyrine ilişkin haberleri heyecanla bekliyorlardı.

Bir gün Jenny aynaya bakmak istedi. Çiçek onun bir tek küçük yüzünde kahverengi izler bırakmış, parlak gözlerine zarar vermeyi başaramamıştı. Cildi bal peteğini andırıyordu. Karısının utandığını ve rahatsız olduğunu fark eden Karl, o kendine özgü kararlılığı ile şöyle dedi:

"Sevgilim sen benim için dünyanın en güzel kadınısın ve öyle de kalacaksın. Doktor Allen, yakında yüzünde hastalığın izi bile kalmayacağını söylüyor. Ama eğer birkaç benek tamamen kaybolmasa bile, Doğu şairlerinin eserlerinde övgü ile söz edilen pınarlar kadar seni güzelleştirecektir."

Grafton Terrace'taki günler olağan havasına döndü. Ama son dönemde geçirdiği sarsıntılar Karl'ın sağlığını derinden etkiledi ve yatağa düşürdü.

Çeşitli ülkelerde yayınlanan ve büyük ilgi gören 'Bay Vogt' kitabı Karl'ı çok sevindiriyordu. Mühür basılmıştı: Vogt, politikacı olarak asla kendine gelemeyeceği bir darbe almıştı.

Engels, mektuplarında, dostunun çalışması hakkındaki düşüncelerini büyük bir coşkuyla dile getirmişti:

“Bu mükemmel bir eser... bu yok edici bir şey...”, “Bu, şimdiye dek yazdığın en iyi polemik eser; stili, Bonaparte için (‘18 Brumaire’) yazdığından çok daha üstün ve her şey tam olması gereken yerde ve o yönüyle de bir kat daha etkileyici.”

Dört haftalık karantina döneminde, Jenny hayati tehlikeyi atlatınca Karl çok sayıda kitap okudu. Kısa bir süre önce yayınlanan, Charles Darwin’in doğal ayıklanma konusundaki çalışması özellikle ilgisini çekti. Bu önemli eser hakkındaki izlenimlerini ilk önce Jenny’yle sonra da Friedrich’le paylaşmakta gecikmedi.

“... Bu kitap, bizim görüş açımıza doğal bir tarihsel temel kazandırıyor,” diye yazdı.

Engels, Darwin’in çalışmasını, doğanın tarihsel gelişiminin kanıtlanmasındaki ilk devasa deney olarak değerlendirdi.

Asillere ait erişilmez Oxford, İngiltere’de ağırlıklı olarak gerici partiler için politikacılar yetiştirirken; Cambridge, avukatları, fizikbilimcilerini, doktorları ve doğabilimcilerini profesyonel bilgilerle donatırdı. Darwin, Cambridge kolejinden, bir bilim payesi aldı.

Oradaki derin sessizlik, ancak, günde iki kez zorunlu kilise ayinlerindeki uzun çan sesiyle bozuluyordu. Ama Darwin’in bilimsel bulgularının gücü Cambridge’in bilim adamlarını ürküttü. Herkesin, Anglikan kilisesinin öğütleriyle yaşadığı Cambridge şehrinde, Darwin’in kitabı adeta bir çağrıydı.

***

III. Napolyon’un izlediği iç siyaset sadece halk arasında değil, büyük burjuva çevrelerinde de tepkiyle karşılanıyordu. Yeni rejimi ne entelektüeller ne tüccarlar ne de küçük işletmeciler kabullenebiliyordu. İmparator gücünü askeri çevrelerden, polisten ve dini otoritelerden alıyordu. Katolik kilisesi kapanlarını tüm ülke çapında yaymıştı. Basın, sansürün engelleriyle boğuşuyordu. Toplanma ve konuşma özgürlüğü her

yolla engelleniyordu. Paris'te ve taşrada ortaya çıkan illegal devrimci birlikler, polisin avlanma iştahını kabartıyordu.

Paris valisi olarak yıllarını eskitmiş baron Houssmann, imparatorun isteği üzerine, büyük bir gayretle başkentin yeniden inşası ile uğraşıyor, yeni geniş sokaklar ve bulvarlar yaptırıyordu. Eski semtlerin yerinde, aşırı süslü, pahalı, yeni binalar yükselmişti. Daracık kör sokaklı, küçük kare meydanlarıyla, dik, sivri çatılı gotik binalarıyla, oymalı, pervazlı, derin, uzun pencereleriyle ve alçak tabanlı, ağır giriş kapılarıyla, atölye loncalarının, ticari dükkânların, kalkan duvarların, kulelerin, dubalı köprülerin, düello meydanlarının, veba salgınlarının ve her şeyi yıkıp döken yangınların şehri, yaşlı ortaçağ Paris'i yok oluyordu. Onun yerine geniş caddeler, güzel meydanlar, aşırı işlemeli, çığırtkan süsleriyle parklar ve saraylar, toz ve kurumun acımasızca örttüğü resimlerle donatılmış sütunlar yükseldi. Paris, Avrupa burjuvazisinin şık, konforlu kenti oldu: Ancak Bonaparte ve hizmetkârı Vali Houssmann, başkenti süslerken sadece estetik kaygı gütmüyorlardı; amaçları, barikat kurmak ve çatışmak için uygun olan sokakları ortadan kaldırmaktı. Ayrıca çok sayıdaki inşaat işleri işsizlik oranını düşürüyor ve emekçilere geçim kaynağı sağlıyordu.

***

Lokomotif sürücüsü Johann Stock, Paris'in merkezindeki zengin evlerinin inşaatına demir, mermer, sünger taşı ve başka malzemeler taşıyordu. Johann Stock yirmisini biraz aşan yaşıyla öylesine yakışıklıydı ve pirinç gibi beyaz dişlerini ortaya çıkaran gülümsemesi o denli güzeldi ki, baca temizleyicilerini andıran is ve pas içindeki haliyle bile lokomotifin penceresinden baktığında genç kızlar sokağın ortasında durup çığlıklarla onu selamlıyor, dil çıkarıyorlardı. Johann bunu fark ediyor, memnun da oluyordu ama gönlü okşandığı ya da kendisi de kadınlardan hoşlandığı için değil. Kendisini sürekli rahatsız eden bir düşünce vardı: "Neden herkes beni sadece bir yönümle beğeniyor?"

İş dönüşünde Jeannette sert bir şekilde çıkışarak karşılıyordu onu:

"Çok pis bir meslek seçtin kendine, delikanlı. Habire yolları ütülediğin bu buharlı ütünün nesini seviyorsun? Elbiseni kirden arıtamıyorum. Gözlerin hep şiş, her yanına mazot, makine yağı ve kömür tozu siniyor. Tırnaklarınsa simsiyah. Böyle kapkara halde kimin matemini tutuyorsun?"

“Kavuşamadığım aşkın matemini tutuyorum. Benden iğrendiğini biliyorum Jeannette. Bana istediğin gibi hakaret edebilirsin ama makinist olarak mesleğime sakın laf söyleme. Çünkü o, tüm mesleklerin en iyisi.”

Bu konuda Johann çok kararlıydı. Lokomotifini; süvarinin atını, Bedevinin devesini sevdiği kadar seviyordu. Ona göre, dünyada lokomotiften daha görkemli ve güçlü bir makine yoktu. Bu demirden devin gövdesini temizlemekten asla usanmıyordu ve yüzü çiçek bozuklarıyla kaplı, alaycı ateşçiden utanmasa canlı bir varlıkmışçasına lokomotifiyle yüksek sesle konuşabilirdi. Ama yine de düşüncelerinde sık sık onunla konuşuyordu:

“Sıkışıyorsun, neyin var dostum, gıcırdıyorsun ve yavaşlıyorsun; belli, daha fazla buhar istiyorsun. Biraz bekle, su pompalama merkezine on mil kaldı, orada seni bir güzel suya doyuracağım. Uslu ol kuzum, biraz gayret et. Daha hızlı, biraz daha, biraz daha... Aferin!”

Johann, ağır yükleri ve tekerlekler üzerine oturtulmuş ahşap sandıklar içindeki insanları güçlükle peşinden çeken dev canavarı kendinden emin, kararlı bir şekilde yönetiyordu. Yüreklilik, kendi gücünün bilincinde olmak ve kişisel onur düşkünlüğü Geneviève ve Johann Stock’un oğullarındaki önemli özelliklerdi. Johann’ın mesleği, karakterinin bu yanlarını belirginleştirmişti. Çağın en muhteşem keşiflerinden birisinin efendisiydi ve bu; onun için yeni doğan, bambaşka bir gurur kaynağıydı. Lokomotifin makinisti olmak onur verici bir durumdu ve de cesaretin göstergesiydi. Demiryolları kazalarına çok sık rastlanıyordu. Ve eğer Johann, denemiyli, iyi bir gözlemci olsaydı, Jeannette’in sıklıkla işten dönüş saatinde kendisini kapının önünde beklediğini fark ederdi. Delikanlı karşıdan göründüğünde onu paylayarak selamlamadan önce, derinden bir iç çekerdi.

Jeannette, otuz yaşındaydı ama kendini yaşlı buluyordu; oysa çok genç görünüyordu ve oldukça da çekiciydi. Johann Stock’un ölümü üzerinden yıllar geçmişti; kızı Catherine, uslu, çalışkan bir kız olmuş, Dünya sokağında, sadece zengin burjuvalara, ünlü aktristlere ve zenginlerin metreslerine elbise diken büyük bir terzi atölyesinde dikiş öğreniyordu. Jeannette, zamanla Catherine’in de kendine ait bir atölye açabileceğini ve rahat içinde yaşayabileceğini düşlüyordu.

“Ben de o zaman üvey kızımın yanında biraz rahat edebilirim. Çünkü benim gençliğim gitti ve yaşadığım acıları, mutsuzlukları yaşlılıkta unutabilirim belki,” diye söylenmeyi seviyordu Jeannette, bu arada kötü kötü Johann’a bakarak, “Sen beni bırakmazsın Catherine, değil mi?” diyordu

Catherine, bütün yüreği ile sevdiği üvey annesinin boynuna sarılıyor, onun yüzünü, ellerini öpücüklere boğuyordu. Johann ise, nefis çorbayı bir tarafa itiyor ve masayı terk ediyordu. Son zamanlarda, Jeannette’le sürekli bozuşuyorlardı.

“Neden her gün, bizim sokakta oturan tüm ihtiyar bekârların, dulların paçavralarını yıkamaya, evlerini temizlemeye gidiyorsun? Benim maaşım üçümüze de yetmiyor mu?” diye kızıyordu delikanlı.

“Bana müdahale etme hakkını nereden buluyorsun? Başkasının ekmeğini yemeye alışık değilim ben. Elim ayağım tutuğu sürece de kendi ekmeğimi kendim kazanırım. Bana ne senin maaşından? Sen belki de yarın bir körpe getirirsin, biz de Catherine ile başımızı sokacak başka bir yer aramak zorunda kalırız.”

Böyle anlarda Johann’ın içinde Jeannette’i dövme isteği kabarıyordu ve evi terk ederek, gazete okuduğu, bir şeyler içip sohbet edebildiği, tartışabildiği yakınlardaki bir meyhaneye gidiyordu.

Hükümete tepkiler gittikçe artıyordu. Halk, Bonaparte’ın darbesinden sonra unvanlar, maddi olanaklar, topraklar elde eden üçkağıtçıların ve dolandırıcıların iktidarı elinde tuttuğunu biliyordu. Din otoriteleri, okuma yazma bilmeyen, cahil köylüleri kendi ağlarına düşürüyordu. Başlarında Bonaparte’ın kardeşi Kont Morny’nin bulunduğu borsa spakülatörleri her gün daha da zenginleşiyor, hazineyi hortumluyorlardı. Devletin sağlam, akılcı bir yönetim çizgisi yoktu. Devlet adeta birilerinin bitmek tükenmek bilmeyen kaprisleriyle yönetiliyordu. Büyük burjuvalar ve bürokratlar dışında hiç kimse yarınından emin olamıyordu. İmparatorun borazanlığını yapan satın alınmış gazeteler ve memurlar, imparatorun hiçbir girişimine güvenmiyorlardı. Söylenenler ve yapılanlar arasında korkunç bir uçurum vardı. İktidarın ciddiyetsizliği ve güvensizliği bazılarında umursamazlığa yol açarken bazılarında da kızgınlığa neden oluyordu. Bunlara ek olarak da baron Houssmann, Paris’in süsleri ve yeni binaların yapımı için bol bol para

savuruyordu. Yapılan güzel evlere ve malikânelere zengin insanlar yerleşirken, emekçiler, yine eskisi gibi, bodrumlarda ve gecekondularda barınmaya devam ediyorlardı. Başkentin imarı yoksulların barınma koşullarını iyileştirmeyi kapsamıyordu. Arsa sahipleri ve binaları yıkılacak olan ev sahipleri kendi paylarını satarak inanılmaz kârlar elde ettiler.

Fiyatlar yapay olarak şişiriliyor ve hileli ihaleler yapılıyordu. Hükümet, şantajlara, spekülasyonlara ve üçkağıtçılığa aracılık ediyordu.

Johann Stock, Bonaparte yönetimi hakkında düşündüklerini açık açık söylemekten çekinmiyordu, zaten dilini tutmayı da pek bilmiyordu. Babasının ona verdiği öğütler küllenmemişti. Kocasını barikatlarda kaybeden ve kendisi de 1848 Temmuz ayaklanmasında yer alan Jeannette, Johann'ın gizli işçi toplantılarına katıldığını, sık sık söz alıp, monarşist iktidara karşı mücadele çağrısı yaptığını öğrendiğinde çelişkili duygulara kapıldı. 2 Aralık'ta vurulan komünistin oğlu, başında her türlü üçkâğıtçının bulunduğu, kendisinin de nefret ettiği burjuva sisteme boyun eğmek, ondan çekinmek zorunda değildi. Jeannette bunu anlıyordu ama Johann'ın yaşamından duyduğu endişe onu farklı konuşturuyordu.

"Sen ölürsen ben de yaşayamam," diye bağırmak istiyordu Johann'a. Ama itirazını böyle gerekçelendirirse o zaman utançla gizlediği sırrı ortaya çıkardı. Jeannette de kurnazlık yaparak, Paris'teki işçilerin durumlarının hiç de kötü olmadığından dem vuruyordu.

"Neyin eksik? İyi para alıyorsun, anne ve babanın hiçbir zaman yaşamadığı kadar iyi yaşıyorsun. Bayramlarda tüccarlar kadar güzel giyiniyorsun. Büyük çeyizli bir kızla bile evlenebilirsin."

Johann kızıyor ve somurtuyordu.

"Kızı her zaman alabilirsin. Ama ben, babamın arkadaşı olan senden böyle tüccar ağzıyla konuşmanı hiç beklemezdim."

Jeannette yalan söylemeyi, rol yapmayı beceremiyordu.

"Haklısın, delikanlı. Az önce söylediklerim saçmaydı. Ama düşünmen gereken bir kız kardeşin var. Onun hapishane kapılarında sürünmesini, daha kötüsü giyotin seyircisi olmasını mı istiyorsun?"

“Artık işçilerin yolu Guyana yolundan daha uzak. Biz terörist değiliz ki, kendisini Sezar sanan Bonaparte’ın can attığı gibi, kafamızı uçursunlar. Sosyal bir devrim gerekli, sadece bir faytonu havaya uçuracak bomba değil.”

“Sen artık evlenmelisin, ben de bu işin yapıldığını sana göstermek için yakında terzi komşumuzla evleneceğim. Güzel bir mesleği var. Halim selim, içki içmiyor, iyi bir insan ve yaşı da yaşıma uygun.”

Johann, Jeannette’i omuzlarından yakaladı:

“Sen işi hep şakaya vuruyorsun ama gözlerindeki yaşları da güçlükle tutuyorsun.”

Jeannette, bir zamanlar Cabien ve Stock’un arkadaşı olan dul komşularının evlilik teklifini gerçekten de kabul etmişti. Günden güne daha çok bağlandığı genç makinistle arasına yapay bir set çekmek istiyordu.

“Evlilik,” diye ikna etmeye çalışıyordu kendi kendini, “bizi Johann ile ebediyen ayıracak ve yüreğimi uslandıracak.”

Ama hain bir düşünce onu çaresizliğe sürüklüyordu. Jeannette kendini Johann’ı sevmemesi gerektiğine inandırmaya çalışıyordu.

“Ben yaşlıyım. On lanet yıl var aramızda. Neden ondan önce doğmuşum sanki! Ben kuruyup gittiğimde, o daha gencecik olacak.”

Jeannette, kıskançlık acısından, can sıkıntısından ve olağanüstü kadınlık gururundan dolayı kendini kaybederek bir başkasıyla evlenmeye karar verdi.

Johann’ın çaresizliğinin sınırı yoktu. Bütün gece sabaha kadar, sevdiği kadına, kendisiyle evlenmesi için bütün yüreğiyle yalvardı.

“Bu kel tekeye âşık olduğuna inanmıyorum. Bunun altında başka bir niyet var. Belki de gündelik işlere gitmek istemiyorsun? Ama ben ne zamandan beridir, aldığım bütün parayı harcamaların için kullanmanı öneriyorum. Sen, beni ve Catherine’i bırakamazsın, bunu yapmaya cesaret edemezsin. Babama verdiğin sözü anımsa.”

“Kız benimle kalacak. Seninse yuva kurma zamanın çoktan geldi.

“Ben asla evlenmeyeceğim.”

Jeannette sevinçten az kalsın uçacaktı ama kendini ele vermekten korkup yapmacık bir umursamazlıkla konuştu:

“O-ho! Al sana bir rahip daha. Saçlarını kazıtamayacak kadar yakışıklı ve güçlüsün. İyi anımsa, sen aylak aylak gezerken ya da sokakta diğer çocuklarla kavga edince popona şaplaklar attığımda ben artık evliydim. O zamanlar sesin bir kız çocuğununki gibi inceydi. Ben senin teyzen yaşındayım, delikanlı.”

“Benim için dünyada ne senden daha genç biri var ve ne de senden çok istediğim biri. Ve olmayacak da.”

Jeannette yüzünü elleriyle sakladı. Bu itiraf kendisini mutlu etmişti ama yaş farkından dolayı duyduğu kaygı ve kadınlık gururu baskın geldi.

“Aptallık etme ve kendi yoluna git. Annen ve baban seninle evleneceğimi bilseler beni lanetlerlerdi. Ben, kendime uygun biri ile evleneceğim. Koca kırk yaşında olacak ve hiç kimse ‘Jeannette tıfıl bir oğlanı yoldan çıkardı’ diyemeyecek. Erkek, kendinden daha genç biriyle evlenmeli.”

“Kim söylemiş? Türkler. Okuduğuma göre, onlar haremleri için sümüklü kızları bile satın alıyorlarmış. Onlarla can sıkıntısından ölüyorlardır herhalde. Bilmek isterdim öyle bir çocukla hangi konuda konuşulabilir? Ben dadı ya da ana okulu öğretmeni değilim; benim, düşünen, karakter sahibi bir kadına gereksinimim var. Sana ne zaman âşık olduğumu bilmiyor musun, Jeannette? Barikatta. Sen, Cabien’in elinden düşen bayrağı yükselttin ve devrimin kendisi kadar muhteşem ve amansızlaştın.”

“Kitaplardaki gibi güzel laflar.”

“Bir kurşun seni yere düşürdü. Cehenneme dönüşen barikattan seni kanlar içinde çıkardım, öldürüldüğünü düşündüm ve ben de ölmek istedim. Beni reddetme Jeannette. Düşmanınmışım gibi davranma. Senin, aşkından dolayı evlenmediğini biliyorum. Seni ateşe iten nedir? Anımsıyorum da, babam, hata yapmamaya çalış, derdi. ‘Hataların kanunu var, iki ucu eşit bir değnektir ve er ya da geç bir gün mutlaka kafana vuracaktır.’”

Hava aydınlanmak üzereyken Johann, Jeannette’ten evliliği birkaç ay daha erteleme sözünü koparmayı başardı.

“Birkaç ayda neler olacağını kim bilebilir?” dedi bilgiçce, demiryolları deposundaki lokomotifine gitmeye hazırlanırken.

Johann üç günü aşkın bir süredir evde yoktu. Lyon’a bir grubu götürüp getirdi. Geri döndüğünde Jeannette’i somurtkan ve suskun buldu. Kuşkular kemirmeye devam ediyordu genç kadını. Bir de buna ek olarak, Johann yola çıktıkça kıskançlıktan kendini yiyip bitiriyordu.

Hiçbir anlam veremeyerek üzülen genç makinist her akşam yaptığı gibi, çoğunluğu marangoz, duvarcı ve sıvacı olan Büyük Paris inşaatında çalışan işçilerin toplandığı, tanıdık meyhaneye gitmek üzere yola koyuldu. İnşaat işi bitmek üzereydi ve emekçiler gelecekteki işsizliği öngörerek kaygıyla bekliyorlardı.

“Tapınakların yapımı bitiyor. Ve bundan böyle yaptığımız evlerin eşiğine bile yaklaşamayacağız. Bugün, bir restoranın duvarlarını süsledim. Ama emeğimin tadını kim çıkaracak? Göbekli bankerler, borsacılar ve fabrikatörler.”

“Evet, bu üst başla, bu boş ceplerinle, restoranın kapısında tekmeyi yersin sen; bekçi seni fırlattığında kemiklerini toplamakta güçlük çekeceksin.”

“Bir süre önce güzel bir tiyatro binasını tamamladık, ama ne yazık ki, orada aktörlerin nasıl şarkı söylediğini, dans ettiğini ve sahneledikleri oyunları görmek mümkün olmayacak. ‘48 yılında ‘Comedie-Française’yi izlemiştim ve doğruyu söylemek gerekirse, ‘Marseillaise’i okurken hepimizi ağlatan aktrise deliler gibi âşık olmuştum. O günden sonra sözünü ettiğim sahneyi sık sık rüyalarımda görüyorum. Karım da bana tiyatro düşkünü diyor. Ama tiyatro bileti almak benim keseme göre değil. Oyunları ancak fuarda görebiliyorum.”

“Baron Houssmann, açlıktan ölmememiz için, ağaların sofrasından kırıntı atıyor. Oysa biz, sabahtan akşam karanlığına dek çalışıyoruz.”

“Halka ait olan bu ülke, imparator ve onun gibi pislikler tarafından yönetildiği sürece, bu böyleydi ve böyle de olacak,” dedi yüksek sesle Johann, masaların arkasındaki insanları keskin, etkileyici bakışıyla sararak.

Bu cesur sözlerden adeta büyülenen işçiler bir anda sustular.

“Sen ne demeye çalışıyorsun?” diye birden sordu giyiminden halktan olduğu belli olan zayıf bir adam. Uzun süredir orada oturuyor olmasına karşın gri kasketini çıkarmamıştı ve ekşi elma şarabını ağır ağır yudumluyordu.

“Ben, demeye çalışmıyorum, düşündüğümü açık açık söylüyorum. Bizim için işçi devriminden başka bir çıkış yolu yok.”

“Bak sen, neler de biliyorsun öyle?” diye alçak sesle hırladı kasketli adam; ama Johann onu dinlemiyordu. Johann’a doğru, cılız yüzündeki genç, cesur, akıllı gözleriyle büyüleyici bir ihtiyar yaklaştı.

“Sen Johann Stock’un oğlusun,” dedi, Johann’ın masasına ilişerek. “Seni birçok kez gördüm delikanlı ama o zamanlar tanışmaya değeceğinden emin değildim. Bazen çocukların anne ve babalarına çekmediği oluyor. Ama bu senin için geçerli değilmiş. Babanı iyi tanırdım. O, kelimenin tam anlamıyla gerçek bir insandı. Vaugirard sokağında onunla aynı evde yaşadık. Herhalde duymuşsundur: Cabien, Krasotzki ve ben.

“Demek siz Pietro adındaki İtalyan dokuma işçisisiniz. Babam ve Cabien devrim yıllarında sizi çok aradılar, bulamayınca da öldüğünüze karar verdiler. Babam şöyle diyordu: Onun gibileri eceliyle ölmez.”

“Johann, insan tabiatını iyi tanırdı ama benim için ölme zamanı henüz gelmemişti. Şimdi bu tür insanlara her zamandan çok gereksinim var, ancak birçoğumuz göçüp gitti. Hâlâ işe yarayabilirim. Bu gece yurduma gitmek üzere yola çıkacağım. Garibaldi’nin cesur bin savaşçısını duydun herhalde.”

“Artık bin bir olacaklar, öyle değil mi?” diye gülümsedi Johann. “Gazetelerin yaygaralarına bakılırsa, Avusturya’yla savaş kapıda. Bizim Sezar bu işe mutlaka burnunu sokar. Tahtı sallanıyor, onu sağlamlaştıracak malzemeye gereksinimi var.”

“Haklısın. Bandiera Kardeşler komplosuna katıldığı dönem, postu deldirmekten güçlükle kurtulmuştu; o günden beri Karaboner olduğunu göstermek istiyor. İtalyanların karşısında şu an hava atmak işine geliyor. Boş ver! Bize bu da uyar. Şeytanın yardımıyla bile olsa, yeter ki, Franz-Josef’i yurdumuzdan defedelim. Sonra, onun kıçına da bir tekme atarız,” dedi hararetle Diverolli.

Johann sesini yükselterek sadece sohbet arkadaşına değil, meyhanedeki herkese seslenerek:

"Bonaparte, maşa varken elini yakmadan ateşten kestane çıkarmanın zevkini yaşıyor. Bir taşla iki kuş vurarak; hem Sardinya Kralı Vittorio Emanuele'e yardım edecek hem de lezzetli lokmadan pay kapacak. Ve en önemlisi de, ülke içindeki pis işlerini örtbas edip, hazinede bir tek kuruşun kalmamasını izah edebilecek. Baba Bonaparte demişti ki, Fransızları yönetmekten daha kolay bir şey yoktur; her dört yılda bir savaşa gereksinim duyarlar, bu olduğunda da çok mutlu yaşarlar. Ee, Kırım Savaşı'nın üstünden tam da o kadar zaman geçti."

"Sus," diye makinisti elinden tuttu İtalyan. "Kendine hakim ol, yoksa başını belaya sokacaksın. İmparatorun kişiliğine hakaret yasağından haberin yok galiba. Guyana'ya gitmek kolay ama oradan sağ dönmek zor. Bunu unutma. Evet, benim gitme zamanım geldi evlat."

Johann, Diverolli'ye dostça sarıldı. İtalyan çıkıp gitti. Makinistin çevresini bir anda işçiler sardı. Zil zurna sarhoş bir arabacı kavga ararcasına III. Napolyon'u yüceltmeye koyuldu. Tartışma başladı. Birkaç kadeh yuvarlamış, çakırkeyf olan Johann hiddetlendi.

"Fransız halkının düşüşü Napolyon'un yükselişi oldu. Onun başarısı, bizim utancımızdır," diye bağırdı.

"Yalan söylüyorsun," dedi meyhane sahibi. "İmparator, 1856'daki savaşı kazandı. O, mükemmel bir asker, diplomat ve yönetici. Onun döneminde işçinin masasında daima ekmek ve içilebilecek bir çorba bulunur. Babasına layık bir oğul o."

"Kırbaç hastaları," diye adeta kudurdu Johann, kendini tamamen kaybederek.

"Bakın, imparatorun övüldüğünü duyunca, kırmızı bez görmüş boğa gibi delirdi bu delikanlı," dedi başını anlamlı bir şekilde sallayarak, zayıf yüzlü, sırtı hafifçe kambur adam ve kırışık kasketini kaşlarına dek indirdi.

"Siz, mutlakiyetçilikte kendisinden öncekileri sollayan birisine yüce diyorsunuz." Johann bağırıyordu. "Beylerin gücü, adaletin gücü değildir. Ve siz, devrimin kanında yüzenler, sizin mutluluğunuz ve özgürlüğünüz için

ölüme gidenlerin kardeşleri, oğulları; kimi yüceltiyorsunuz? Halkı kandıran üçkağıtçıyı, halkın celladını."

Johann o gece tutuklandı. İçişleri Bakanı general Espivent, İmparatora suikast girişiminden sonra uygulamaya konan askeri diktatörlükten yararlanarak sınırsız yetki kullanıyordu. Yasama Meclisinin yardımsever büyük çoğunluğu tarafından onaylanan yetki yasasına göre, İçişleri Bakanı, başkaldıran ve Bonaparte'ın kişiliğine hakaret eden ya da rejimini eleştiren her şüpheliyi tutuklayabilir, idam ettirebilir ve yargılamaya gerek duymadan istediği kadar cezaevinde tutabilirdi.

Johann bu yasaya göre tutuklandı. Tutuklanmasını son derece olağan bir şeymişçesine soğukkanlı karşıladı. Sadece, Jeannette onun boynuna sarılıp kendini göğsüne bırakarak gözyaşları arasında duygularını itiraf edince heyecanlandı.

"Sevgilim, seni dünyadaki her şeyden çok seviyorum ve bir araya gelir gelmez senin karın olacağım; Fransa'nın bütün dedikoducularının ağzında sakız olsam bile."

Johann, Yukarı Hessen cezaevlerinin uygulamaları hakkında babasından çok şey duymuştu. Ancak onu kapattıkları büyük hücre, terzi kalfasının XIX. yüzyılın başlarında iki yıl hapsedildiği taş tabuta hiç benzemiyordu. Yirmi kişi kapasiteli koğuşta yüzden fazla tutuklu vardı. Johann için yer demeye bin tanık isteyen, kapının hemen yanında pis kokulu fıçının tam dibinde bir köşe bulundu. Johann ancak yan durarak oraya sığabiliyordu. Gürültü öyle dayanılmazdı ki, lokomotif ve trenlerin gürültüsüne alışık olan Johann bile kısa süre sonra şakaklarında ağrı hissetti ve başı dönmeye başladı. Parmaklıklarla kapalı küçük pencere, tavanın hemen altındaydı ve neredeyse hiç ışık geçirmiyordu. Koğuşta alacakaranlık hakimdi ve boğucu havadan dolayı tutuklular, kokudan burunlarının direkleri kırılarak yarı çıplak oturuyorlardı; yatacak yer yoktu.

Yemekler çok kötü ve yetersizdi; kısa süre sonra Johann, iğrenç, sürekli bir açlık duygusuyla kıvranmaya başladı. Gücünü hızla yitiriyordu. Bu hücredeki tüm tutuklular –işçiler– öldürücü sarı vebanın kol gezdiği Guyana'ya kürek mahkûmu olarak gönderilecekti. Bu adaya gönderilme şansızlığına uğrayan kürek mahkûmları çok geçmeden ölüyorlardı orada.

Tutukluların konuşmaları hep kendilerini bekleyen kaderleri ve kaçış olasılıklarına dairdi. Ancak cezaevinden kaçmak olanaksızdı. Johann, Jeannette’e duyduğu özlemden ve açlıktan bitap düştü. İnsanın yalnızlığa bu denli hasret kalabileceğini daha önce hiç düşünmemişti. Cezaevine girdiği andan itibaren gece gündüz bir dakika bile tek başına kalamıyordu ve bu durum ona tek başına hücreye kapatılıp, tam bir yalnızlık içinde kalan mahkûmlar kadar acı veriyordu. Mekânın darlığı ve pis koku, duyu organlarının algılama yeteneğini köreltiyordu. Oturarak uyumayı öğrendi ve bazen avlayarak saatlerce oyalandığı böcek ve sineklerin ısırıklarından ve kirden kaynaklanan kaşıntıya da alıştı.

Ağır koşullar, açlık ve mekânın darlığı insanların sinirlerini gerginleştiriyordu. Hücrede gürültülü kavgalar ve tartışmalar hiç eksik olmuyordu. Johann, tüm diğer tutuklular gibi, nereye olursa olun buradan bir an önce gönderilmeyi düşlüyordu. Öldürücü iklime sahip ada bile artık onu korkutmuyordu.

Hapsedilmek, diri diri gömülmeye bedeldi. Cezaevinin duvarları ardında olup bitenler hakkında bir şey öğrenmenin olanağı yoktu. Oysa bu dönemde Fransa savaşa girmişti.

Aylarca tutuklu kaldıktan sonra bir gün Johann’ı sorguya götürdüler.

“Sen, 2 Aralık 1852’de imparatora suikast girişiminde bulunan komünistin oğlusun. O sırada imparator hazretleri, zafer bayramını kutlayan Paris’i dolaşırken yıkılmış barikatlardan birinin ardına saklanmıştı aşağılık komplocu. Katilin adı, Johann Stock’du.”

Johann, babasının ne zaman ve nerede öldürüldüğünü, nereye gömüldüğünü bilmiyordu.

“Benim babam komünistti ve terörü daima yermiştir,” diye gururla yanıt verdi, genç makinist.

“Kanıtlanmış olayları tartışma. Senin baban olacak herif, bir isyancıydı. Suçüstü vurulmuştur ama aslında tıpkı onun it dölü olan senin gibi, dörtlü ölümü[21] hak etmişti!

“Bana istediğinizi yapabilirsiniz ama dünyanın en onurlu insanlarından biri olan babama sakın çamur atmayın!”

“İmparatorunun gerçek düşmanları hakkında demek böyle konuşuyorsun. O zaman tecrit hücresinde seni çürütmeden önce, al sana!” Ve sorgucu, Johann’ın yüzüne kırbaçla vurdu.

Tutuklu o anda, ellerinin bağlı olduğu zincirleri kaldırdı ve hızla savurarak kendisini sorguya çeken jandarmanın kafasına indirdi.

Bir saat sonra, dövülmüş, kanlar içindeki işçi, altı aydan fazla hasta yatacağı bodrum katındaki hücreye atıldı. Bu süre içerisinde Guyana’ya gidecek olanlar gönderildi. Johann Stock Paris Cezaevi’nde kaldı.

Baharda, Avusturya, Sardinya kralına, üç gün içerisinde ordusunu silahsızlandırması için ültimatom verdi ve red yanıtı aldı. Franz-Josef’in ordusu Piyemonte’a girdi. Napolyon, anında kendi ordusunu harekete geçirdi. Prusya tarafsızlığını açıkladı. İngiltere’de III. Napolyon’un dostu ihtiyar Palmerston yeniden başbakan oldu.

Politika, kurnazlık isteyen zor bir zanaattır. 1849 yılında Roma Cumhuriyeti adına Fransa’ya karşı savaşan Garibaldi, Sardinya hükümeti gibi Fransa’nın müttefiki oldu.

8 Haziran’da, müttefik askerleri, yerli halkın hışmından korkarak alelacele, Avusturyalıların terk etmek zorunda kaldıkları Milano’ya girdiler. Aynı günlerde tüm Kuzey İtalya’da, Papa’ya ait bölgelerin hemen yanı başında bile, halk ayaklandı. Nisan sonunda Toscana’da geçici hükümet kurulmuştu artık: Onu Parma ve Modena izledi. Papa’ya ait bölgeler olan Bologna, Ferrara, Ancona’da ise Sardinya Kralı II. Vittorio Emanuele’in egemenliği ilan edildi. Kısa bir süre sonra, Solferino’da nihai çatışma gerçekleşti.

Avusturyalılar, dört büyük kaleyi siper alarak onların altındaki tepelere mevzilendiler. Takviye güçlerle gelen Franz-Josef, genel komutanlığı üstlendi. Ancak, mükemmel stratejik yerleşimlerine ve asker sayısındaki üstünlüğe rağmen Avusturyalılar, Louis Napolyon’un yönettiği Fransız-Piyemonte ordusuyla girdikleri çatışmalar sonunda geri çekilmek zorunda kaldılar. Napolyon, düşman ordusunu ana hatlarından vurup çok sayıda tepeyi ele geçirmeyi başardı. Ancak, akşama doğru başlayan fırtına tam bir zafer kazanmasını engelledi. Avusturyalılar geri çekilmeyi başardı. Birkaç küçük çarpışmadan sonra barış ilan edildi ve üç gün sonra da Franz-Josef ve

III. Napolyon, Verona yakınlarındaki Villafranca'da görüşerek barış koşullarını tartıştılar. Avusturya, Sardinya'ya teslim edilmek üzere Lombardiya'yı Fransa'ya bıraktı; küçük İtalyan taşraları kendi prenslerinin yönetiminde kalmaya devam edecekti; İtalyan devletleri Papanın üst yönetimi altında birleşti. Venedik, Avusturya'nın sınırları içinde kalmaya devam etti.

İtalyan yurtseverler bu barış koşulları karşısında büyük bir düş kırıklığına uğradılar. Cesur savaşçılarıyla Avusturya'nın başına sürekli bela olmuş onurlu Garibaldi, verdiği mücadelenin sonuçlarını bir türlü kabullenemedi. Roma'ya gitti ve orada halk milisi örgütlemeye koyuldu.

İtalyan ulusal bağımsızlık hareketine istemeden de olsa bir ivme kazandıran Napolyon bundan böyle onu engelleme gücüne sahip değildi. Bu arada Prusya, ordusunu hazır tutuyordu; Fransa-Avusturya savaşı Lombardiya sınırlarını aştığı anda müttefiki Avusturya'ya karşı yükümlülüklerini yerine getireceğini ve Alman ordusunun Fransa'ya gireceğini ilan etti. Napolyon'a, elde ettiği topraklarla yetinmek kalıyordu. Amcasının büyük olasılıkla yapacağı şeyi göze alamadı, cesaret edemedi. Bundan böyle İtalyan bağımsızlık hareketine vereceği her türlü destek kaçınılmaz şekilde onu Papa ve Fransız ruhban takımıyla açıkça karşı karşıya getirecekti. Hanedanlığını riske atmak korkusuyla geri çekildi; ancak, Nice ve Savoie'i de komşusu Sardinya Krallığına gösterdiği yardım karşılığında talep etti.

İtalya'da yükselen halk hareketi durulmuyordu. Garibaldi "bin" savaşçısıyla birlikte Sicilya'ya yerleşti; sadece birkaç ay sonra, etrafına tüm dünyadan gönüllülerin toplandığı ünlü Nice'li, Sicilya'nın her iki tarafında da Bourbonların hakimiyetine son verdi. Çok geçmeden Torino'da, Victor Emmanuel, resmi olarak tüm İtalya'nın kralı ilan edildi. Avusturya sonsuza dek Apenin yarımadasından kovulmuş oldu.

1859 yazı sonlarında III. Napolyon, zaferi onuruna af çıkardı.

Johann Stock sağlığını tamamen yitirmiş halde eve döndü. Birkaç ay sonra, biraz toparlanınca Jeannette'le evlendi. Demiryollarındaki işini kaybetmiş, perişan düşmüştü ve dış görünüşü o denli değişmişti ki, artık sevdiği kadından yaşlı görünen Johann, nikâhı daha iyi günlere ertelemek istedi ama Jeannette ısrar etti.

Nihayet, uzun yıllardır istenmediğini, sevilmediğini düşünen Johann tüm çektiklerinin karşılığını aldı. Karısının özeni, gençliği ve güçlü doğası sayesinde Johann Stock kısa sürede iş aramaya başlayabilecek kadar iyileşti. Özel demiryolu şirketlerinin kapılarını aşındırması işe yaramadı. Her yerde tereddütsüz kapıyı gösteriyorlardı ona.

“Sen Plon-Plon’a gitmelisin,” dedi Jeannette bir seferinde kocasına. “Onun da tıpkı Prens Morny gibi büyük demiryolları şirketlerinde hisseleri var.”

“Sen aklını kaçırmışsın. O, taçlı alçağın amcazadesi. Pisliğin tekidir o. Ne diye bu tür insanlara bulaşayım? Onlardan iş dilenmektense gebermeyi yeğlerim.”

“Sen, onu tanımıyorsun. Bu şişkoya boşuna ‘Kızıl Prens’ dememişler. İşçilerle senli benli.”

“Kurttan kuzuya dost olmaz.”

“Sana söylüyorum, Plon-Plon, Louis Napolyon’a katlanamıyor, hatta onu akrabası olarak bile görmüyor. İmparatorun annesi Hortense ve babası Verhuel’in Bonaparte’larla hiçbir alâkaları olmadığını boşuna söylemiyor insanlar.”

“Ne fark eder, despotun kimin adını taşıdığı ne fark eder!” diye kızdı Johann.

“Ama Plon-Plon, Fransız demiryollarının sahibi, senin de yine lokomotif kullanmaya gereksinimin var. Benim bir arkadaşım, ‘Kızıl Bonaparte’ın, Plon-Plon’un karısının oda hizmetçisi. Bir Sardinya prensesi olan karısı, halktan insanlarla iletişim kurmaktan iğrenmiyor. Belki de bize iyi davranması, hindi gibi kabaran İmparatoriçe Eugenie’ye inat olsun diyedir. Ama bundan bize ne? Bu zengin kadından, prensin seninle konuşmasını rica ettim bile ve düşünebiliyor musun, senin cezaevinde yattığını öğrenir öğrenmez hemen yardım etmeyi kabul etmiş.”

Johann bir süre somurttu ama düşünüp arkadaşlarının da olurunu alınca kabul etti ve Plon-Plon’u ziyarete gitti.

Plon-Plon lakabı ile tanınan Prens Napolyon, Bonaparte ailesinde, çürük adam ve imparator hanedanlığı için bir yüz karası olarak görülüyordu. Aslı

astarı olmadığı halde sürekli şişirilen prensin halk arasındaki ününün her geçen gün artması, hükümet çevrelerinde huzursuzluk yaratıyordu. İmparatoriçe, onu, açıkça kocasının tacına göz dikmekle suçluyordu. Ama Plon-Plon, işi şakaya vuruyor, ateşli cumhuriyetçi-demokratı oynamayı sürdürüyor, halk toplantılarını ve eğlencelerini ziyaret etmeye devam ediyordu. Ateizmi öğütlüyor, Hıristiyanların oruç günlerinde gürültülü eğlenceler düzenliyordu. Kendini savaşmaya hazır bir Voltaire'ci ilan ederek Katolik kilisesi ve papayı tahrik etme fırsatını kaçırmıyordu hiç.

Bazıları Plon-Plon'u tuhaf biri, bazıları ise, imparatoru hedef alan dalavereci bir avcı olarak görüyordu.

"Kızıl Prens", herkese açık, küçük bir malikânede oturuyordu. Hin yüzlü, çevik bir İsviçreli, Johann Stock'u, oldukça laubali davranan birkaç sosyete gencinin bulunduğu, ev sahibinin büyük çalışma odasına götürdü.

Prens, kısa boylu, şişman bir adamdı ve Korsikalı Bonaparte'a çok benziyordu. Plon-Plon, Napolyon'a benzerliğini vurgulamak için saçlarını ortadan ikiye ayırıyordu; arkadan kısa ensesini kapatan, önden ise boyun bağına kadar dayanan yüksek yakalı, resmi bir ceket giyiyordu.

"İmparatorun kişiliğine yönelik tahkir edici sözler sarf etmekten dolayı bir yıl cezaevinde kalmışsın, öyle mi?" diye sordu sözü fazla dolandırmadan Prens Napolyon. "Peki ya haklar nerede kaldı? Halkın mutluluğu ve yükselişinin temeli değil mi ki konuşma özgürlüğü? Ben, konuşma özgürlüğünün bir hak olduğuna inanıyorum ve bu yüzden acınızı paylaşıyorum. Sizin yaşınızda bir insan için yaşamından bir yıl yitirmek oldukça can sıkıcı bir şey olsa gerek. Eğer gerçekten cesursanız, Fransa'da hakim rejim hakkında düşündüklerinizi söyleyin."

Johann kısa konuştu:

"Ben bir komünistin oğluyum, komünistim ve Sezarcılığın düşmanıyım."

"Doğrusunu söylemek gerekirse, bu çok aşırı ama demek ki cumhuriyetçisiniz? İnsanlar daha çok eski çağlarda cumhuriyeti, her tür yönetim şekline yeğlemişler," dedi Plon-Plon yüksek sesle, orada toplanan herkesin kendisini duyabilmesi için. "Evet, belli ki, siz cesur bir adamsınız ve en önemlisi özgürlük düşkünü bir Gallisiniz. Buhar ve elektrik çağında,

insanlar, kendilerini yönetenlerin bulundukları makama layık olduğunu görmek ister. Doğru değil mi, baylar?”

Herkes yüksek sesle Plon-Plon’a katıldı; o ise, cilalı ayakkabılarının üzerinde hafifçe yükselerek, duvardaki aynaların karşısında sağını solunu düzeltmeye koyuldu. Kendinden oldukça memnundu. Johann gülmemek için kendini güçlükle tutuyordu ve düşündü: “Şu şişko tavuskuşu, pek aptalmış.”

“Halkın temsilcisi olarak siz, din ve şu anda ülkemizde son derece güçlü olan Papa’nın başpapazları; şu soyguncular ve ikiyüzlüler hakkında ne düşünüyorsunuz?” dedi önemli bir şey söylermişçesine Plon-Plon. Üst dudağını içeri çekerken alt dudağını dışarı çıkararak Stock’a döndü. Dudaklarını bu şekilde hareket ettirme, çağdaşlarının anlatımına göre, İmparator I. Napolyon’un da özelliğiymiş.

“Prens hazretleri, ben karanlık olan hiçbir şeyden hoşlanmam,” diye kısa ve kuru bir yanıt verdi Johann. “Din, bir bilim adamının sözleriyle, halk için bir afyondan başka bir şey değildir.”

“Mükemmel bir tanımlama. Sizi ve bilim adamınızı kutlarım. Tam bir afyon, uyuşturucu. Batıl inançlar, her zaman Fransa’yı korkunç felaketlere sürüklemiştir. Belli ki, siz filozofsunuz bay Stock; işçi sınıfını da bununla onurlandırıyorsunuz. Demiryollarımızın birinde makinistlik görevini üstlenebilmeniz için zevkle yardım edeceğim.”

Plon-Plon, elleri arkasında odada dolaşmaya başladı. Johann onun durmasını bekledi, eğilerek selamladı ve dışarı çıktı.

Yeniden makinistliğe başladı. İşe başlayalı ancak bir yıl olmuştu ki, Stock “Kızıl Prens”ten bir davetiye aldı. Yanına gittiğinde orada yirmi otuz işçinin bekler durumda olduğunu gördü.

“Ben, işçi temsilcilerini uluslararası bir fuara gönderme komitesinin başındayım,” dedi Plon-Plon, orada toplananlara. “Ticaret Bakanının engellerine rağmen, İngiltere’ye gidebilmeleri için otuz emekçiye izin almayı başardım. Umarım, çabalarım ve iyi niyetime gereken değeri verirsiniz. Ben her zaman yükselişten ve emekten yana oldum. Baylar, eminim ki, Manş denizinin öte tarafında bir araya gelecek olan, dünyanın

bütün ülkelerinden temsilciler karşısında Fransa’nın prestijini koruyacaksınız.”

Prens, hükümet karşısında, halkın çıkarlarını korumaya hazır olduğuna dair birkaç söz daha söyledi.

Johann Stock, bu beklenmedik İngiltere gezisine hem şaşırdı, hem de sevindi.

“Kızıl Prens”in yanından çıktıklarında, Stock’un kafasında soru işaretleri doğdu ve bunları arkadaşlarıyla tartıştı.

“Şu aptal Bonaparte’ın sadakasına muhtaç kalmamız ne iğrenç. Ona inanmıyorum, güçlükle dayanıyorum; sonuçta onun da diğer kan emicilerden bir farkı yok. Karşımızda imparator olma sevdasıyla nasıl da yılışıyor. İkisinin de hamurunun mayaları aynı. Biliriz onun gibi cumhuriyetçileri.”

“Haksızlık ediyorsun. O, iyi bir insan,” dedi güzel gözlü, genç devrimci Tolain. “Nasıl olsa yollardayız. Hiç değilse başka ülkelerin işçilerini ve Fransız sığınmacıları görebiliriz, fena mı? Birleşmenin yollarını arama zamanı çoktan geldi. Londra’da tanıdıkların var mı Johann?”

“Babamın öğretmeni ve dostu, Alman komünist bilim adamı Karl Marx orada yaşıyor. Hakkında bir şeyler duydun mu?”

Tolain başıyla olumsuzladı.

***

Kocaman sarı buldog, hırlayarak ileri fırladı ve sararmış, sivri dişlerini gösterdi. Alacakarga yavrusu çaresizce çığırmaya başladı ve siyah şeritli, gri-koyu mavimtrak rengindeki kanatlarından birini güçlükle kaldırdı. Diğer kanat kırıktı ve güçsüzce sarkıyordu. Buldog kuşa saldırdı ancak anında geri çekilmek zorunda kaldı. Kuşun sivri uzun gagası onun yassı, geniş burnuna ve yumuşak, kırış kırış, sarkık yanaklarına hızla birkaç sert darbe indirdi. Buldog bu beklenmedik tepki karşısında şaşkınlığa uğradı. Gözleri kan çanağına döndü, iyice korkunçlaştı, ensesinden, kalın, kesik kuyruğuna dek tüyleri kirpi gibi dikleşti ve dalgalanan, kahverengi bir şerite dönüştü. Bu, hiddetinin had safhada olduğunun göstergesiydi. Ama küçük alacakarga

yavrusu; değil geri çekilmek, aniden karşısına çıkan bu tehlikeye doğru incecik ayaklarıyla daha da yaklaştı. Simsiyah, yuvarlak gözlerinden betimlenemez bir cesaret taşarken, bakışı da son nefesine dek savaşacağını ilan ediyordu. Her ikisi de bir an için hareketsiz kaldı; birisi tüyleri diken diken, savunmaya hazır küçük bir şeydi; diğeri ise, ürkütücü derecede güçlü, adeta kudurmuş, dövüşmeye hazır koca bir canavardı.

Buldog, aniden dişlerini gösterdi, ölümle tehdit edercesine ve böğürtüyle, alacakarga yavrusuna doğru yine yürüdü. Güçlü pençesinin bir darbesiyle kuşu yere serdi ve boğazını dişlemeye hazırlandı. Ama alacakarga yavrusu, köpeğin karnının altında çırpınıyor, parlak gözlerini hipnotize edercesine kocaman açarak gagasıyla ve tek kanadıyla savunuyor, yüksek sesle çığırıyordu. Onun yardım çığlığını duyan kargalar, onu kurtarmak için çirkin sesleriyle gaklıyor ve buldoğun dikkatini başka yere çekmeye çalışarak üzerinde uçuşuyorlardı. Ve köpek yine bir an kararsızlıkla durdu.

Evin küçük taraçasından, bu eşitsiz savaşı gören şişman bir kadın bahçeye koştu. Onun hemen ardından da Engels göründü.

“Ne cesaret. Şu alacakarga yavrusu her an ölme pahasına, ürkmüyor ve pes etmiyor,” dedi hafifçe kekeleyerek; sonra da hızlı hızlı konuşmasına devam ederek köpeği tasmasından yakaladı. “Bu koşullarda böyle bir cesaret her yiğidin harcı değildir. Dur Doggy!”

Buldog, kesilmiş kuyruğunu ve kulaklarını usulca eğdi. Friedrich, köpeğe, odaya gitmesini emretti; ardından, çırpınan ve savunan, büyük bir olasılıkla yuvasından düşen alacakarga yavrusunu güçlükle kaldırıp ev sahibesine teslim etti. Kadın, yavrunun fazla bir yara almadığını fark edince sevincini yüksek sesle dile getirdi.

Friedrich, köpekleri ve atları çok seviyordu. Çocukluğundan beri ata binmek tutkuydu onun için ve kusursuz bir binici ve at terbiyecisiydi. Tehlikeli engelleri başdöndürücü, yüksek atlayışlarla aşmak onun için eşi bulunmaz bir zevk kaynağı idi. Hiç zorlanmadan her türlü engeli aşıyordu. Bu zorlukları aşmak, Friedrich için anlam yüklüydü. Adeta askeri eğitim sırasındaki hareketler gibi, dayanıklılığın ve cesaretin okulu gibi görüyordu onları.

Kendini yorgun ve gergin hissettiğinde bazen atına atlayıp, hızla köy patikalarına sürünce, güç ve sınırsızlık duygusu içini sarıyor, beynini dinlendiriyordu. At, koşulsuz, binicisine boyun eğiyor, üzengilerin içindeki ayakların en küçük tepkisine yanıt veriyordu. Ormanın herhangi bir bölgesinde, yassı İngiliz eyerinin üzerinde, dizginleri bırakıp, dört ayaklı dosta duyulan güvenle dolaşmak inanılmaz güzel bir şeydi. Duyarlı at, hataya pay bırakmadan en iyi yolu seçer. Friedrich, iyice bir dinlendikten ve atı da dinlendirdikten sonra yine dizginlere asılıp rüzgârla yarışıyordu.

Marx, Friedrich'in korkusuzluğunu, süvari cesaretini biliyordu ve kendisine zarar vermesinden endişe duyuyordu sürekli.

"Senden rica ediyorum Friedrich, başını tehlikeye sokma. Unutma ki, kendini tehlikeye atman için ileride daha anlamlı nedenlerin olacak."

Engels buna yanıt olarak keyifle gülüyordu ve eğer bir gün boynu kırılırsa bunun nedeninin attan düşmek olmayacağına temin ediyordu dostunu. Eyerin üzerine oturduğunda her zaman tamamen sakindi ve uslu atı tırıstan dörtnala koşturduğunda içindeki coşku fırtınasının taştığını duyumsuyordu.

Engels, boş zamanlarında sık sık ava giderken, saatlerce birlikte olduğu av köpeklerinin özelliklerini biliyordu. Barmen'deki büyük tüccar evinde her zaman rüzgâr gibi hızlı atlar, çoban köpekleri, av köpekleri oluyordu.

Sabahın erken saatlerinde, Manchester'da bir evin bahçesinde, alacakarga yavrusunun neredeyse yaşamına malolan kısa dramın gerçekleştiği gün, olağan ve renksizdi. İnceden çiseleyen soğuk yağmur, birkaç kez kesildi, sonra yeniden başladı. Karanlık gökyüzü, buz sarkaçları gibi uzamış, adeta belediye binasının çatısına değiyordu.

Kasımın yirmi sekizinci günü, akşam erken gelir. Friedrich bu kısa günde, ticaret firmasının bürosunda tek başına sürdürdüğü yabancı ülkelerle yazışma işiyle uzun süre uğraştı. Uzun, gergin bir haftadan sonra nihayet kendini bir parça rahat hissetti. Londra'daki Karl'dan, Jenny'nin tehlikeyi atlattığını anlatan bir mektup almıştı. Hastalığın kritik dönemi geçmişti. Engels, alacakaranlıkta, yaya olarak evinin yolunu tuttu. İngiliz geleneklerine göre, saat sekizde oturulan akşam yemeğine, en yakın ve değerli dostlarından biri olan Wilhelm Wolff'u bekliyordu. Sonbaharın son günlerinde, bu boğucu akşamda, rahat, sıcak bir eve gitmek güzeldi ve

Friedrich, gri şemsiyesini bırakıp, lastik ayakkabısını çıkararak, büyük şöminede ateşin parıldayarak yandığı, hafiften yeşile çalan, eski, kollu şamdanda mumların yandığı yatak odasına girdiğinde bu duyguyu iliklerine kadar duyumsadı.

Bronz rengindeki, gür, kabasakalını özenle tarayıp üstünü değiştiren Friedrich, karısına yaklaştı. Mary rahatsızdı ve doktorun ısrarı üzerine divanda yarı yatar bir pozisyonda duruyordu. İçeri giren Friedrich'i görünce hafifçe doğrulmaya çalıştı. Şişmiş solgun yüzü biraz pembeleşti; çökmüş, hasta gözleri ise canlandı.

"Sevgilim, yalvarırım, ani hareketler yapma," diye kaygılandı Engels. "Kendini nasıl hissediyorsun? Yaramazlık yapmaya başlayan bir kalp için en önemlisi huzurdur."

Friedrich, koltuğu karısına doğru yaklaştırdı, onun omuzlarındaki tüylü, sıcak şalı düzeltti ve ayaklarını uzatarak oturdu.

"Ne yazık ki son zamanlarda, sevinç bile bana fiziksel acı veriyor, nefes darlığını artırıyor," dedi hüzünlü bir fısıltıyla Mary. "Ama biraz daha yaşayabileceğim umudunu yitirmiyorum. Seni öyle çok seviyorum ki, Freddy."

"Karamsar düşünceleri aklından çıkar, çünkü onlar halsizliğin bir sonucu," dedi Engels, heyecanlanarak.

Kapı çalındı ve ardından Wolff göründü. Onun arkasından odaya, her hareketinden usluluk yansıyan, affedilmesi için yalvaran sarı buldog girdi ve Mary'nin yakınına uzandı.

Wilhelm Wolff'un olağanüstü törensel bir tarzı vardı. Üzerinde, dizlerine kadar inen yepyeni bir redingot vardı; karbeyazı plastronu[22] ise çenesinin altında siyah bir papyon süslüyordu. Elinde, yaldızlı bir kağıda sarılmış tahta bir kutu tutuyordu.

"Sevgili Friedrich, seni yürekten kutlarım dostum," diye başladı ve yüzü kıpkırmızı oldu. "Seni seven herkes gibi ben de, bundan kırk yıl önce, böyle bir sonbahar gününde dünyaya geldiğin için mutluyum. İnsanlık senin doğuşunla zenginleşti. Bu mütevazı armağanımı, sömürge ülkelerinden gelen sigarayı kabul et."

Engels sıkıca Wolff'a sarıldı, kutuyu masanın üzerine bıraktı ve yüzündeki güzel gülümsemeyle konuştu:

“Sen ve unutmaya çalıştığım bir şeyi bu sabah anımsatan Mary beni utandırıyorsunuz. Kırk yaş! Saçlarımın kırlaştığına sevinmeli mi, bu denli hüzünlü bir durumu kutlamalı mı? En önemlisi, kırk yaşındayım ve kendimi hâlâ bir delikanlı gibi hissediyorum. Ama yine de, dört tane on yıl hesaptan düştü. Burada, oturup düşünmemize değer bir şeyler var. Anımsadığım kadarıyla, Byron, yirmi beş yaşı kabullenmenin tüm yaşamı kabullenmek anlamına geldiğini söylüyordu. Ya kırk yaşı nasıl kabullenmeli?”

“Boş laf,” diye canlı bir sesle yanıt verdi Lupus. “Bırak da, yaşlılıktan şairler korksun, onlar basiretsizdir. Yıllar geçtikçe biriken deney ve düşüncelerin özel bir güzelliği var. Bu da bir tür sermaye. Ben elliyi aştım ama, bir yaşlı olarak, daha çok, daha çok yaşamak istiyorum ancak geçmişimden de vazgeçemem.”

“Haklısın dostum. Sana bakarak, ellili yıllarıma coşkuyla başlıyorum ve ayrıca yüz yaşıma dek yaşayacağıma güveniyorum. Bu mütevazı bir arzu. Komünizmde, insanlar en az yüz elli yaşına dek yaşamanın tadını çıkaracaklar. Doğru değil mi?”

Lupus endişeyle Jenny'nin sağlık durumunu sordu. Jenny'nin iyileşmeye başladığını duyunca da çok sevindi.

Engels, Londra'dan gelen mektubu Wolff'a verdi.

“Her şey yolunda. Bugün kadeh kaldırmamız için bir nedenimiz daha var. Jenny yaşayacak. Karl, bu haberi sana hemen iletmemi rica ediyor ve selamlarını gönderiyor. Kendin oku.”

“Zavallı Jenny,” dedi üzüntüyle Wolff, mektubu okuyunca. “Doktorun söylediğine göre, sinirleri o denli harapmış ki, başına gelebilecek en iyi şey bu hastalıkmış. Eğer çiçeğe yakalanmasaymış acımasızca bir bunalım ya da ölümle sonuçlanabilecek başka bir hastalığa yenik düşecekmiş.”

Uzun bir sessizlik oldu. Engels, sevgi dolu gözlerini kendisinden ayırmayan köpeğin yuvarlak başını düzenli hareketlerle okşuyordu. Mary sessizliği bozdu.

“Bayan Marx’ın hastalandığını öğrendikten sonra çiçek hakkında okuduğumuz kitapta yazılanlara göre, bundan yüz yıl önce, İngiltere’de daha bu hastalığın aşısı bulunmadığı zamanlarda, çiçek geçirmeyen bir kız evde kalmak tehlikesiyle karşı karşıyaymış.”

“Anlamsız,” dedi Lupus, derin düşüncelerinden koparak.

“Görüyor musun, delikanlılar yüzlerinde çiçek bozuğu olan kızları tercih ediyorlarmış. Çünkü, kaçınılmaz görünen hastalıktan önce seçim yaparlarsa, seçtikleri kız sonradan kör kalabilir ya da tanınmayacak kadar çirkinleşebilirmiş.

“Evet, evet, pazar mantığı. Mal ise, yüzün kendisi.”

Bu arada, sarı buldog, Engels’e yaklaştı, başını birkaç kez onun ayaklarına sürdü, ardından arka ayakları üzerine yükselip zıpladı ve yalandı.

“Nedir bu, kutlama mı yoksa af dileme mi?” diye güldü Mary.

Friedrich, buldogun kulağını okşadı. Köpek rahatlayarak iç çekti, ağzını açıp dişlerini gösterdi. Bu, bir mutluluk gülümseyişiydi. Bu arada Engels, bahçedeki olayı anlattı.

“Eski Almanlar iyi bir köpeğe karşılık iki at verirlermiş,” dedi, kendisi de bir köpek düşkünü olan Lupus.

“Bu iki hayvandan hangisini tercih etmek gerektiğini bilemiyorum,” dedi Fredrich. “İnsan, tüm tarih boyunca onlara gereksinim duymuş.”

“Doğduğum köyde, bir yangın sırasında bir köpek iki çocuğu ateşlerin içinden kurtardı. Bu köpek, büyük bir sürüye çobanlık ediyordu ve annem onun koyun dilinden anladığını, her koyunun alışkanlığını bildiğini iddia ediyordu.”

“Bunun için, köpek yavrusu doğar doğmaz bir koyuna emzirtilir. Köpek koyun sütüyle beslenir ve gerçekten de koyunlar arasında tam bir üye gibi büyür, sonra da sürünün başına geçip çobanlık yapar,” diye açıkladı Lupus. “Plutarch ve Plinius’dan okuduklarıma göre, eski Yunanlılar, köpeklere çok değer verirlermiş.”

“Bir de,” diye söze girdi Friedrich, “köpekler askeri alanlarda kullanılabiliyor. Bundan beş bin yıl önce köpekler büyük bir başarıyla kaleleri koruyor, mükemmel birer nöbetçi olarak en küçük bir tehlike karşısında uyarıcı havlamalarıyla, muhafızları uyandırabiliyorlardı. Kölelik dönemindeki savaşlarda köpekler ilk saflarda yer alıyordu; onların ardından köleler, en arkada da askerler geliyordu. Eski Romalılar, Hunlar, Keltler, Tötonlar, köpekleri yaygın olarak muhafız gibi kullanıyorlardı. Bu durum Ortaçağ için de geçerli. Atlı araba katarları ve askeri nakliyatlara koruyuculuk yapan köpeklere, düşman süvarilerinin saldırılarında korunabilmeleri için üzerlerinde yalmanlar bulunan özel zırhlı elbiseler giydiriliyordu. İspanya ve Fransa arasındaki savaşta, dört bin eğitimli askeri köpek, İspanyol ordusuna verdikleri yardımla savaşın sonucunu belirledi.”

“Bana göre, köpek askeri yürekliliği değil, sadakati temsil ediyor,” diye söze girdi Mary. “Bundan kısa bir süre önce, sahibinin ölümüne dayanamayıp yemeden içmeden kesilen ve onun mezarı üzerinde can veren bir buldoğun öyküsünü dinlemiştim.”

“Lupus, iki ünlü Jakobenin dört ayaklı sadık dostlarının adlarını anımsıyor musun?” diye sordu Friedrich?

“Hayır,” diye yanıtladı Wolff, biraz kaşlarını çatarak.

“Robespierre’in hiç yanından ayırmadığı köpeğinin adı Brunt imiş. En onurlu devrimcilerden biri, o uğursuz Dokuz Thermidor gecesinde intihar eden Philippe Lebas’nın Schiller adındaki köpeği ise, Philippe’in dul karısını sahibinin mezarına götürmüş ve duyduğu üzüntüden dolayı oracıkta can vermiş.”

“İşte görüyorsunuz ki, köpeklerin bağlılığı ve mezara dek süren sadakatinden söz ederken ben haklıyım.”

Saatler sekizi gösteriyordu. Mary dikkatle divandan kalktı ve kocasının koluna girerek yemek odasına yürüdü. Bu esnada ortaya çıkan nefes darlığını saklamaya çalıştı.

Beyaz örtülü masada çok sayıda kristal sürahi ve gümüş vazonun arasında, kırk tane parlak ışıklı mumla donatılmış, üstüne çikolata ile “F. E.” yazılmış geleneksel börek duruyordu. Mary’nin isteği üzerine Friedrich tüm mumları bir üflemede söndürdü ve ardından herkes masadaki yerini

aldı. Sarı köpek, sahibinin ayakları üzerine uzandı. Başını kaldırıp, kocaman, siyah burun deliklerini açarak iştah açıcı kokuları içine çekti ama masada bol miktarda bulunan yemek ve çerezleri kesinlikle umursamıyormuş gibi bir tavır takındı. Engels, kadehlere koyu kırmızı Ren şarabı doldurarak Lupus ve orada bulunmayan dostları şerefine içmeyi önerdi. Ardından, Wilhelm, çenesinin altına iliştirdiği peçeteyi düzelterek, Friedrich ve Mary için kadeh kaldırdı.

“Ve şimdi, uğruna dünyada yaşamaya değer komünizme içelim!” dedi Engels.

Yemek bitince masaya meyve, kahve ve sigara getirildiğinde, Mary hastalığını öne sürerek yemek odasından ayrıldı. Sarı buldog, onu geçirdi ve yine Friedrich’in yanındaki yerini aldı. Gece yaklaşınca yağmur da hızlandı, rüzgâr bacadan daldı ve şöminedeki alevi hışırdatarak söndürdü. Engels, ateşi alevlendirmeye koyuldu; Wolff ise, huzurun ve dostunun varlığının tadını çıkararak sessizce sigara içiyordu.

Friedrich, gittikçe artan bir heyecanla, Avrupa’da her geçen gün daha geniş bir alana yayılan ulusal bağımsızlık savaşlarından söz etmeye başladı. Altmışlı yıllar, dünyaya önemli değişiklikler getirmeliydi. Bonaparte’ın keyfi olarak, İtalyan topraklarında Avusturya ile savaşmasının sonucunda Almanya’daki toplumsal çelişkiler sivrildi. Almanların birleşme arzusu her gün biraz daha büyüdü.

Bir yıl önce yayınladığı “Po ve Ren” broşüründe Friedrich, İtalya’nın kurtuluşunu ateşli bir dille savundu. İtalyan halkının kurtarıcısı rolüne soyunup ardından da yirmi dört saat içerisinde bu halkı yeni boyunduruklar altına sokma çabasına giren Bonaparte’ın maskesini acımasızca indirdi. Engels, imparatorun, savaşı Po nehri kıyılarında sürdürürken Almanya’nın Ren’ine el uzatmaya kalkıştığını kanıtladı. Bonaparte kliği, Almanların ekonomik ve politik parçalanmışlığından yanaydılar. Engels, Prusya’nın, Fransız imparatoruna karşı savaşa girmesinin, iktidarı elinde tutan gericileri silip süpüren, ardından da devrim sayesinde tüm Almanya’nın birleşmesini sağlayacak dev bir ulusal hareket başlatacağı umuduyla, III. Napolyon’un art niyetli bütün oyunlarını teşhir etti. Friedrich, düşüncelerini, katı bir askeri strateji formunda ortaya koydu ve Marx’ın öğüdü üzerine broşürünü imzasız yayınladı. İmzasız çalışma Berlin’de yankılar yarattı. Yazarının da, ünlü Alman generallerinden biri olduğu sanıldı.

Engels, bir yıl sonra, yine imzasız olarak, broşürünün devamını yayınladı ve ona “Savoie, Nice ve Ren” adını verdi.

“Düşünebiliyor musunuz,” diyordu Friedrich. “Kim bizim fikirlerimize karşı çıkıyor? Lassalle. Ne Mağripli ne de ben onun Avusturya-İtalya-Fransa savaşı hakkındaki düşüncelerine katılıyoruz.”

“Şu enerjik ufaklık benim hiç hoşuma gitmiyor. Hem pleb ayaklanmasının önderliğini üstlenmek hem de patrisyenler tarafından takdir görmek isteyen bir şöhret düşkünü. Ne uydurduğunu duydun mu? Daha soylu bir havaya bürünebilmek amacıyla, soyadının önüne Fransızların kullandığı ‘de’yü eklemiş,” dedi Wolff kin dolu bir ifadeyle siyah kahvesini içerek. Bir bardak daha almak için ayağa kalktı.

“Haklısın, Lupus. Hiç kuşkusuz ruhunun derinliklerinde, dalavereci Bonaparte’a ve özellikle de onun başdöndürücü kariyerine hayranlık duyuyor. Prenses Hatzfeldt’in sadık şövalyesi olan şu bizim delikanlı, kısa bir süre önce ‘Po ve Ren’ broşürüm hakkında bir eleştiri yazdı.”

“Gerçekten mi? Bunu bilmiyordum. Ne söylemeye çalışıyor?”

“Prusya’nın Fransa’ya destek olup Avusturya’ya karşı savaşması gerektiğini. Bütün savları, Lassalle’a özgü tumturaklı sözlerle süslü. Sözümona, Fransa, İtalyanları yabancı boyunduruğundan kurtarıyormuş. Prusya’nın da eski rakibi Avusturya ile hesaplaşma fırsatı doğmuş. Son derece sakıncalı bir propaganda. Dahası var. Lassalle iddia ediyor ki, eğer Prusya hükümeti böyle bir misyonu üstlenirse Alman demokratları da bizzat, Alman bayrağını yükseltip yollarına çıkan her türlü engeli aşacaklarmış. Ne zevzeklik ama!”

“Lassalle’dan da bu beklenirdi. Biz, Almanya’nın devrimci bir yolla birleşmesi ve en azından cumhuriyet rejimini kurabilmesi için sistemli bir mücadele verirken şu süslü palavracı bize, Bismark’ın mevcut hükümetini kabul etmeyi önermekle kalmıyor, aynı zamanda onu yurtlarımızın birleşmesi fikrinin taşıyıcısı ilan ediyor. Bu birleşmenin yukarıdan gelmesinin ne anlam taşıdığını bilmiyor mu yoksa? Nedir bu; aptallık mı, saflık mı, yoksa işine öyle mi geliyor?”

“Doğru, Lupus. Lassalle yakında, Bonaparte’çı eğilimli bayağı bir Prusyalı demokrat olduğunu, yani gerçek yüzünü açıkça gösterecektir.”

“Evet, bu tür insanları tanıyorum; onlar, su örümcekleri gibi, İsa’nın deniz üzerindeki sözde yürümesi gibi, yüzeyde havalı havalı geziniyorlar ama bu arada ayaklarının ıslandığını fark edemiyorlar.”

“Örümcek olmasına örümcek ama işin kötü yanı şu ki; Lassalle, Bonaparte’ın işgal planlarını fiilen destekliyor. Ve bize de, bazı çevrelerin, taçlı kurtarıcılara besledikleri umut dolu yanılsamaları yeniden yıkma görevi düşüyor. Louis Bonaparte, Avrupa’nın hakimi olmak istiyor. Buna hiç kuşku yok. İtalyanlar da pür dikkat kesilmeli ve bilmeliler ki, ulusal bağımsızlıkları sadece ve sadece kendi çabalarının ürünü. Garibaldi, bunu anladı. Ama Lassalle gibiler, Almanlar arasında suyu bulandırabilir.”

“Merak etme Friedrich,” dedi inandırıcı ses tonuyla Wolff. “Lassalle’in eleştirileri, partili arkadaşlarımızın görüşlerini asla yansıtmıyor. Mağripli de benim gibi kesinlikle bundan emindir. Onu nasıl da özledim. Hepimizin aynı kentte oturmaması ne kötü. O zaman sığınmacılık bu denli boğucu olmazdı. Marx’ın omuzlarına binen tüm yükleri taşıyabilmek için sınırsız bir güç gerekiyor; o ise bu yükü taşımakla kalmıyor, farklı, yeni yeni düşüncelerini hiç ara vermeden dünyaya armağan ediyor. Bu adamın beyni ve ruhu gerçekten de bitmek tükenmek bilmeyen bir pınar adeta. Yine de yaşamı trajik.”

“Çok karamsarsın, Lupus. Şu an artık bir öğreti haline gelen, teorik bir ifadeye kavuşan düşün, her gün daha fazla ve daha fazla yandaş bularak gerçekleşeceği günü görebilecek kadar yaşayacağız. Dahiyane keşiflerin, zamanı arkada bıraktığına dair tarihte birçok örnek var. Dehaların kaderi nasıl kötü olmasın ki, kendileri ateş üzerinde kavrulsalar bile güçlerini, insanlara yaptıkları iyilikten alırlar.”

Karl, geçmiş ve gelecek devirleri, yer katmanlarının altını görebiliyor rahatlıkla. Yeraltı zenginlikleri, Marx’ın önüne seriyorlar varlıklarını ve o da, insanlığın düşlediği hedefe, sömürüsüz bir dünyaya doğru giden yol için gerekli her şeyi oradan alıyor. Nasıl ki astrologlar bazı durumlarda gökcisimlerini daha gökyüzünde belirmeden önce saptayabiliyorlarsa, Karl da geleceğin silik, esrarengiz takımyıldızlarını keşfediyor. Yıllar geçecek ve dünya halkları, Marx’ın dev yüreğine, zekâsına hayran kalacaklar. Ama onu asıl, yoksulluğundan, devamlı takip edilip iftiralara uğradığından dolayı kahraman olarak görecekler. Ve sen Friedrich, karşı çıkma sakın, onun ölçüsünde olağanüstü bir yapıya sahipsin.”

“Kıyaslama yapmamalısın, Lupus. Ben sadece bazı konularda Marx’tan habersiz olarak vardım onun vardığı sonuçlara. Karl’ı değerlendirmek için çok farklı ölçüler gerekli.”

Wolff evine gitmek üzere kalktığında saat on bire yaklaşıyordu. Friedrich, köpeğiyle birlikte onu geçirmeye çıktı. Şehir derin bir uykudaydı. Kirli gaz fenerleri, ıslak, ıssız sokakları cimrice aydınlatıyordu. Lupus, hafifçe öksürerek, nemli havadan korunabilmek için büzülmüş bir halde ağır ağır yürüyordu.

“İyice sinirli oldum ve sıklıkla hastalanıyorum. Bazen karaciğerim rahatsızlanıyor, bazen hastalıkların en kötüsü, ihtiyarlık üzerime çöküyor. Bir gözümle bile olsa, bir kerecik daha Breslau’ı, hatta birkaç güzel yılımı harcadığım cezaevini görmek isterdim. Anayurdumu ve kürek mahkûmu olarak kaldığım cezaevini sadece rüyalarımda görüyorum. Hatta cezaevini sevmeye başladığımı bile söyleyebilirim. O zamanlar gençtim, sağlıklıydım ve Almanya için savaşıyordum.”

Friedrich, dostunun acısını ta yüreğinin içinde duyumsadı. Onu avutmaya, cesaretlendirmeye çalıştıysa da Wolff kuşkuyla başını salladı. Soğuk rüzgârın altında adeta büzülmüş, morarmıştı; çok ağır bir hasta gibi kötü görünüyordu.

“Bu iklimden, beni, karaciğerim için zararlı olsa da, siyah kahve ve bira koruyor. Bu arada, Friedrich, bugün birçok şeyden söz ettik ama Apenin’deki askeri hareketten hiç konuşmadık. Sen bu konuda hep sustun. Bu nasıl olur? Sana boşuna, bizim savunma bakanımız demediler. Sen gerçekten, partimizin ilk askeri teorisyeni, devrimci proletaryanın en mükemmel askeri uzmanısın.”

Engels, Lupus’un bu sözlerini şaka gibi kabul etti ve bununla onu çok kızdırdı. İhtiyar öyle bir hiddetlendi ki, Friedrich yatıştırmakta güçlük çekti.

“Sen nasıl istersen öyle anla Friedrich, ama ben bugün, kırk yaşını doldurduğun gün, senin yüzyıl sonra sözünü ettiğim şekilde anılacağın kehanetinde bulunuyorum.”

Bu rüzgârlı gecede çırpıntılı olan dar kanalın üzerindeki köprüde, yakında görüşmek üzere sözleşen iki dost ayrıldı. Friedrich sessizce ıslık çalarak bir ara sokağa girdi ve kısa bir süre sonra kendini belediyenin yanında buldu.

Sarı buldog, az sayıdaki yayaya sert bakışlar fırlatarak, gururla, sahibinin solunda yürüyordu. Issız meydana gelince Engels, cebinden eldivenini çıkardı ve uzağa attı. Buna sevinen köpek bütün gücüyle ileriye atıldı, geri döndüğünde eldiveni sahibinin ayağı üzerine bıraktı.

“Harika, kuyruk sallayıcı,” diye övdü buldoğu ve parmaklarını köpeğin göz çukurlarının yanından geçirerek, elinin içiyle onun güçlü kafasını sıvazladı.

“Ama Doggy, alnındaki çizgiler Rembrandt usulü, düşey,” diye şaşkınlıkla mırıldandı Friedrich. “Görünüşe bakılırsa, sen köpekler arasında gerçek bir düşünürsün.”

Eve dönen Engels, çalışma masasında uzun saatler geçirdi.

Bir askeri dergide yayınlanan, gönüllü istihkâm askerliğinin önemi ve faaliyetleri hakkındaki yazısını gözden geçirdi; ardından da yazmaya başlamış olduğu “Tüfeğin Tarihi”ne devam etti. Engels, ateşli el silahlarının bu temel türünün gelişimini yepyeni bir bakış açısıyla ele alıyordu. Divitini yerine koyan Friedrich, gelecekteki sosyalist toplum ve onun yenilmez askeri gücü hakkında güzel düşlere daldı. İlginç, becerikli, yetenekli, aydın insanlardan oluşan, o ana dek hiç görülmemiş yepyeni bir anlayışa taşınan ordu, kazanımların bekçiliğini yapacaktı. Ve sosyalist ülkelere saldırmaya cüret edenlerin vay haline. Çünkü bu ordular yenilgi nedir bilmeyeceklerdi.

Engels, elleriyle gözlerini kapattığında bu orduları görebiliyordu. Bunlar olağanüstü gelişmiş askeri teknolojiyle donanmış ordulardı.

“Ve Napolyon seferlerinin önceli, nasıl XIX. yüzyıl başında üretim güçlerindeki gelişme olmuşsa, askeri alandaki yeni gelişmenin temelleri de yeni üretim güçlerinde bulunacaktır. Bu, muazzam olacaktır. Sonraları ise, komünizm yeryüzünde zafere ulaştığında, savaş ve savaş kavramı da ebediyen yok olacaktır; tıpkı baskı sözcüğü gibi, tümü insanlığın sözlüğünden çıkarılacaktır.”

ALTINCI BÖLÜM

SIR PERDESİ KALKARKEN

Marx, neredeyse bütün kış hasta yattı. İngilizlerin başkentinin nemli, delici havası onda önüne geçilemez bir öksürüğe ve göğüs ağrılarına yol açtı. Doktor çağıracak parası olmadığı için kendi kendini tedavi ediyordu. Lenchen'in hazırladığı kocakarı ilaçlarını ve limonata içiyor, sigara içmemeye çalışıyor, sisli havalarda evden çıkmıyordu. Ancak yine de hastalık, daha fazla yazmasını engelleyecek kadar ilerledi. Yaptığı her hareket, bedeninde fiziksel acılara yol açıyordu. Ama her şeye karşın şakalaşıyor, kendini canlandırmaya çalışıyordu.

"Ben, en az Yehova kadar çilekeşim ama ondaki tanrı korkusundan bende eser yok," diyordu gülerek.

Yorucu günlerin akşamında, Apianus'un "Roma'nın İç Savaşları"nı orijinalinden, Grekçesinden okuyarak dinlenebiliyordu.

Sıradan görünen bu kitabın gerçekte değerli olduğunu düşünüyordu ve bu konudaki izlenimlerini Engels'le paylaşıyordu. Appianus'un anlatımından çıkan sonucu özetleyerek, tüm Antikçağ tarihinde Spartaküs'ün en muhteşem adam ve kuşkusuz, asil karakterli mükemmel bir general olduğunu, ki Antikçağ proletaryasının gerçek temsilcisine de ancak böylesi özellikler yaraştığını, dostuna yazıyordu. Buna karşın, Appianus'un bakışında, Roma'nın askeri önderi Pompeius, silik ve beceriksiz biri. Gay Julius Sezar, kendinden bu denli memnun düşmanını yenebilmek amacıyla, bilerek askeri yanlışlar ve yapmacık kaprislerde bulunuyormuş. Appianus'a göre –ki buna Marx da katılıyordu–, her Roma generali, en vasat general Crassus bile, Epir Savaşı sırasında Sezar'ı daha ilk çatışmada yok edebilecek güce sahipti. Ama Pompeius, aptal ve dargörüşlüydü. Sonuçlardan hiç korkmadan ona karşı dilediğin kadar hata işleyebilirsin.

Marx, yirmi yüzyıl önce Antik dünyada yürütülmüş karmaşık savaşlara kendini o denli kaptırdı ki, adeta çocukluk yıllarından beri çok iyi tanıdığı eski Roma'ya taşındı.

Appianus üzerinde düşünürken Karl, Shakespeare'in 'Aşkın Kısır Çabaları' komedisinde Pompeius'u karaktersiz bir solucan olarak

yargılamakta haklı olduğuna karar verdi.

Marx ailesinin geçiminin temel kaynağı olan ‘New York Daily Tribune’deki işe, Ocak ayının sonunda ekonomik kriz ve Kuzey-Güney savaşı ihtimalinin güçlenmesinden dolayı belirsiz bir tarihe kadar son verildi.

Amerikan ansikpoledisinin yayınına da ara verildi. Oraya Marx’ın yerine onun adıyla Engels yazıyordu çoğunlukla. Yazının ücreti ise Grafton Terrace’a gönderiliyordu. Engels’in de maddi olanakları kısıtlıydı. Ermen, baba-Engels’in ölümünden sonra, oğul-Engels’in firmanın gelirinin belirli bir payını alma hakkına sahip olduğunu bir türlü kabul etmiyordu. Friedrich hâlâ büro memuru gibi çalışıyordu ve yüksek olmayan bir ücret alıyordu.

Baharda, Marx, Buring adını taşıyan bir pasaportla illegal olarak Almanya’ya gitmeye karar verdi. Prusya vatandaşlığını geri alabilmek için yeni bir girişimde bulunmak niyetindeydi.

Engels’in Marx’a yol parası olarak gönderebileceği on funtu vardı sadece ama o tanıdıklarından bulduğu paraları da ekleyerek otuz funt gönderdi. Karl, aldığı paranın bir kısmını eve bırakarak İngiltere’den ayrıldı. Annesinin mal varlığının yönetimiyle ilgilenen Hollanda’daki dayısından maddi yardım almayı –ki buna hakkı vardı– umuyordu.

Marx birçok kez Hollanda’da bulunmuştu ve bu ülkenin günlük yaşamını, geleneklerini, türkülerini ve tarihini iyi biliyordu.

Bahar olmasına karşın, Amsterdam, Karl’ı, bardaktan boşanırcasına yağan, soğuk bir yağmur ve gri bir sisle karşıladı. Her yerden, konuşulması güç Hollanda dilinin, kulakta “tz”, “tz” biçiminde yankılanan sesleri geliyordu.

Eski zamanlarda bu kente Kuzey Venedik deniyordu. Sessiz kanallar, Amsterdam’ı her yandan enine boyuna biçiyordu. Suların üzerinde, büyük sandallar ve yelkenli kayıklar yüzüyordu. Somurtkan görünüşlü evler üç-dört sıra halinde inşa edilmişti, küçük odacıkları güzel ve çeşitli özellikleri olan geçitler birleştiriyordu. Şaşılacak kadar temiz sokaklarda, abartılı ağır elbiseler ve boynuzlu kepler giymiş kadınlar, ağırbaşlı adımlarla yürüyorlardı. Keçi ve köpeklerin koşulduğu küçücük faytonlarla çocuklar gelip geçiyordu.

Alışveriş yapılan sokaklarda, havanın açık olduğu günlerde, sımsıkı yelekleri içerisindeki kalpaklı tüccarlar, önemli bir iş yapıyormuş edasıyla pipo içiyor, gazetelerini sabırsızlıkla okuyor ve az konuşuyorlardı.

Sokakları aşırı dar ve karanlık, kaldırımları kocaman, yuvarlak taşlı eski gettoda yaşamıştı bir zamanlar, elmas parlatıcısı Spinoza. Marx, bu büyük filozofun büyüdüğü, mutlakiyetten korunmak için gizlendiği, çok acılar çektiği ve düşünce ürettiği yeri görmek istedi. Karşısına çıkan ilk arabacıyı durdurdu ve kendisini bu ünlü Amsterdamlının evine götürmesini rica etti. Sürücü, bu Amsterdamlının kim olabileceğini uzun uzun düşündükten sonra atı kamçıladı ve arabayı, küçük meydanların, yeşil parkların yanından sürüp, tuğladan yapılmış binaların çoğunlukta olduğu tekdüze sokaklardan geçirdi. Sonunda, zamanın ve iklim koşullarının yıprattığı eski fayton sarsılarak durdu. Karl, şaşkınlıkla fark etti ki, zengin doktor Spinoza'nın hastanesinin girişinde bulunuyor. Büyük filozofun evini bulabilmek içinse çok zaman ve çaba harcadı.

Karl, hukukla oldukça yakından ilgilenen kuzeninin şık Keizersgraft sokağındaki güzel ve rahat evinde birkaç gün misafir kaldıktan sonra batı pazarı yakınlarında bulunan Zalt-Bommel'e, annesinin kardeşi, zengin tüccar Philips'e gitti.

Hollanda'da yerleşim merkezleri birbirine yakın olduğu için yolculuk kısa sürdü. Düzlükte ilerliyorlardı. Etrafta, çiçeklerle dolu uçsuz bucaksız ovalar vardı. Uzun, sulanan evlerde rengârenk laleler, sümbüller, nergisler –en önemli ihraç ürünlerinden biri– yetişiyordu.

Mükemmel zenginliğe sahip muazzam sebze bahçelerinin son derece soğuk bir görünümü vardı. Ufukta orman ve dağ aramak boşunaydı. Bazen çiçek bahçelerinin yanı sıra pencerelerde bitkiler görmek mümkündü. Burada, özel olarak yetiştirilmiş, güzide süt hayvanları otluyordu.

Karl, ineklerden ve uzaktan bakınca kocaman turplara benzeyen lalelerden çabuk sıkıldı ve gazete okumaya başladı.

Cumartesi günü sabahın erken saatlerinde küçük, yemyeşil, güzel Zalt-Bommel'e ulaştı. Kasaba sokaklarına olağandışı bir canlılık hakimdi. Bu, kasabanın temizlik günüydü. Kocaman önlükler, kepler giymiş, ayakları takunyalı ev sahipleri ve hizmetkârlar, fırçalarla, bezlerle, yangın söndürme

borularıyla donanmış olarak basınçlı suyla evlerin duvarlarını yıkıyor; kapıları, pencereleri, girişleri ovuyorlardı. Su çağıldayarak akıp kaldırımları yıkıyordu. Çocuklar, büyüklerin kendilerini engellemek için bağırmalarına aldırmadan temizleme coşkusuyla, itişip kakışarak, temizlik tanrısı için her hafta yapılan bu ibadete katılmaya çalışıyorlardı.

Karl'ın delikanlılık döneminde yaptığı ilk ziyaretten bu yana geçen yıllar içinde dayısının evinde hiçbir değişiklik olmamıştı. Zengin yemeğin ardından, Hollanda mallarının sürümü, tütün, peynir ve baharat fiyatlarının istikrarsızlığı, Belçika'nın küstahlığı hakkında bitmez tükenmez sohbetler yapıldı. Mükemmel bir ev hanımı olan Marx'ın teyzesi, Got[23] tarihini gerilere kadar anlatabiliyor, hiç yorulmadan, Avrupa'nın tüm Kraliyet ailelerinden söz edebiliyordu ve bu ailenin her üyesinin tüm özelliklerini sıralayabiliyordu. En küçük ayrıntılarına kadar bildiği Hollanda Kraliyet ailesini tüm diğer hanedanlıklara yeğliyordu.

"Sevgili kraliçemiz," diyordu bayan Philips, yemek esnasında, kaz eti parçalarını tabaklara yerleştirirken, "verdiği resepsiyonlarda, misafirleri salonu terk edip başka bir salona geçtiklerinde hemen ilk salonun ışıklarını kapatarak gaz lambalarından tasarruf ediyormuş, yani buna o kadar gereksinimi varmış şu anda."

"Kral olmak şimdi pek kârlı bir iş değil. Parlamentomuz, saraya ayrılan ödeneği gittikçe azaltıyor, oysa masraflar çok ve hayat da durmadan pahalılaşıyor," diye espri yaptı Philips dayı.

Karl, akrabalarının yanında dinleniyordu. Sık sık, iki tarafı ağaçlarla süslü kanal boyunca yürüyor ya da evin yakınlarındaki banklara, hemen suyun yanıbaşında duran kocaman kestane ağaçlarının altına oturup okuyordu. Kendisine genellikle bir sürü şamatacı çocuk eşlik ediyordu. Marx nereye giderse gitsin her zaman çocuklar ona sokuluyordu. Gür, sert sakallı, gri saçlı adamın içtenliği, sadeliği ve özellikle de çocuk ruhunu en ince ayrıntısına kadar tanıması, çocukları adeta bir mıknatıs gibi çekiyordu. Belki de hiç kimsenin yapamadığı kadar, çocuklarla eşitmişçesine davranmayı başarabiliyordu. Hollandalı çocuklara, yurtlarının tarihi, İspanyol boyunduruğundan kurtulmak için verilen bağımsızlık savaşları ve Yenilmez Armada'nın[24] büyük karavelaları hakkında ilginç öyküler anlatıyordu. Çocuklar kendilerini iyiden iyiye kaptırıyorlardı. Onları tarihin

gerçek ama bir o kadar da masalsı dünyasına taşıyan büyücü, Marx'tı. Aynı zamanda, çocukların oyunlarını, uğraşlarını biliyordu, aralarında çıkan tartışmaları son derece ciddiye alıyordu ve onlara gerçekten inanıyordu.

Marx, Hollanda'dan Berlin'e geçti. Orada karşılaştığı Lassalle, birlikte bir gazete çıkarma önerisinde bulundu.

"Marx, siz ve ben, sorumlu yazarlar olacağız," dedi Lassalle.

"Ya Engels ne olacak?" diye sordu Marx.

"Eh, üç kişi çok fazla gelmezse, Engels de sorumlu yazar olabilir. Yalnız, siz ikiniz tek bir oy hakkına sahip olmalısınız, çünkü aksi halde ben, her konuda azınlıkta kalırım."

Karl, Lassalle'le yaptığı bu konuşmayı, dostuna alay dolu bir mektup yazarak ayrıntılarıyla anlattı:

"... Bizimle birlikte işin başında olması gerektiğine dair gerekçeleri şu motiflere dayandırdı: 1) Kamuoyu, kendisini burjuva partilere daha yakın gördüğü için para bulması kolay oluyor; 2) Teorik çalışmalarını ve bilimsel huzurunu kaybetmek zorunda kalacağı için bunu herhangi bir şekilde telafi etmeli v.s. 'Aslında -diye ekledi- siz eğer kabul etmezseniz, ben yine de şimdiye dek olduğu gibi bundan sonra da gazeteye maddi olarak ve literatür yoluyla yardım etmeye hazırım; hatta benim için böylesi daha uygun': Hiçbir sorumluluk üstlenmeden gazeteden çıkarım olacak!.. Bütün bunlar tabii ki duygusal, boş sözler. Lassalle'in, Heraklit hakkındaki kitabı ile bazı bilim adamları çevresinde elde ettiği ünle ve bir diğer çevrenin –parazitlerin çevresi– ona verdiği şarap ve mutfakla gözleri kör olmuş, geniş kitleler arasında ne bönce bir üne sahip olduğunu bilmiyor, anlamıyor. Bir de kendini hep haklı görmesi; 'spekülatif kavrama' takılması (delikanlı, yazma niyetinde olduğu, ikinci kuvvete çıkarılmış yeni bir Hegelci felsefe'nin düşünü bile kuruyor), eski Fransız liberalizmi enfeksiyonuna yakalanması, tumturaklı üslubu, incelikten yoksun oluşu vs.

"Lassalle, katı bir disiplin altında tutulmak koşuluyla redaktörlerden biri olarak yararlı olabilir. Aksi halde, bizi rezil eder. Sen elbette anlıyorsun ki, tüm bunları ona doğrudan anlatmam benim için çok güç olurdu... Bundan dolayı ben, ortak belirsizlik çerçevesinden çıkmadım ve sen ve Lupus'la konuyu tartışmadan bir şeye karar veremeyeceğimi söyledim ona..."

Engels, Marx'ın kaygılarını bütünüyle paylaşıyordu ve Lassalle'ın önerisini reddetti.

Berlin, kışla havası, kibirli kendini beğenmişliği ile, resmi üniformalıları ve onlar arasında askeri üniformaların çoğunlukta olmasıyla, Karl'ı şaşırttı. Meclis toplantısında, gazeteciler locasında oturan Marx, etraftaki her şeyin hem bir katip odasını hem de okulu çağrıştırdığını düşünüyordu.

Küçük salonda, meclis başkanının teklifsizce bağırdığı milletvekilleri ahşap banklarda oturuyorlardı. Başkan, burada locanın yumuşak koltuklarına yayılmış, yaman kral Wilhelm'in bakanlarına durmadan dalkavukluk ediyordu. Karl, halk "temsilcileri"nin, baş eğen, onaylayan zavallı rollerini görünce adeta şoka girdi. Uşakça yüzsüzlüğün ete kemiğe bürünmüş hali olan başkan, Karl'a göre, sadece karşı çıkılmayı değil, okkalı bir tokadı hak ediyordu.

Lassalle'in bayan arkadaşı Prenses Sophie Hatzfeldt, birkaç kez olağanüstü saygılı bir tarzda, Marx'ı evine davet etti. Hatta kraliyet ailesini kızdırmak için onu kendisiyle birlikte tiyatroya gitmeye ikna etti. Kral Wilhelm ve kraliyet erkânı yan locada oturduğu için, salonu dolduran çok sayıda boyun eğmiş memurlar arasında bir tek kocaman uzun kafasını daha yüksek tutması ve adeta değnek yutmuşçasına dimdik durması ile ayırt edilebilen Prusya yöneticisini tam olarak gözleyebiliyordu Marx. Birkaç saat boyunca, kraliyet sahnesinde oldukça vasat bir bale gösterisi yapıldı ve Marx bütün bunlardan sıkıldı. Arada, Prenses Hatzfeldt yelpazesiyle, Karl'a başkentin en önemli adamlarını gösteriyordu.

"Tam bir cüce ahırı," diye düşündü Karl, etrafına bakarak ve kulak vererek.

Çok gerilerde kalmış olan üniversite yıllarındaki arkadaşlarından Friedrich Köppen'i gördü. Köppen dünyadan elini eteğini çekmiş, kitap raflarıyla dolu, kocaman, tozlu bir evde yaşıyordu. Gençliğinde olduğu gibi ona artık "yogi" denilemezdi. Aldığı kilolar, dış görünüşünü daha bir görkemli kılmıştı ve yanaklarındaki çizgileri yok etmişti. Sadece ince dudaklarının iki tarafından aşağıya doğru inen çizgilerde ve gözlerinin ifadesinde o eski hüzünlü alaycılığı bir anlık bile olsa görme olanağı doğuyordu.

“Sen hâlâ çok genç görünüyorsun, yıllar seni hiç etkilememiş,” diye şaşırdı Marx.

“Evet, sen de Marx, saçların biraz beyazlasa da daha iyi ve erkeksi görünüyorsun. Öyle görünüyor ki, bizim postumuz, iyi dikilmiş birer ceket gibi, uzun süre taşındıktan sonra şeklini bozmuyor,” diye espri yaptı Köppen ve ardından da, eskiden olduğu gibi, tüm faaliyetinin Hint dinlerini incelemekten ibaret kaldığını anlattı. Karl’a, Buda ile ilgili yaptığı incelemelerden oluşan kocaman ciltler gösterdi.

Delikanlılık dönemlerinde dost olan bu iki insanın görüşmesi sıcak, içten bir hava içerisinde geçti ve görüşmelerini, içerek kutlamaya karar verdiler. Bütün akşam, Marx ve Köppen, yıllar öncesine dönüp gençleştiler, harika şarap ve sigaraların tadını çıkararak geçmişe döndüler; güncel meseleleri konuştular ve her ikisinin de yakından ilgilendiği Hindistan hakkında ayrıntılı ve uzun bir sohbete daldılar.

“Tüm sorunların çözümünü hâlâ Budizmde mi arıyorsun?” diye sordu sohbet içinde Karl.

“Görüyor musun,” diye yanıt verdi Köppen, “darkafalı, küçük burjuvaların Almanya’sından nefret ediyorum ve kendimi on dokuzuncu yüzyıla bütünüyle yabancı hissediyorum. Ruhuma başka bir yurt buldum ve bu yurdun fikir ve hedeflerinin büyüklüğünün, saflığının tadını çıkarıyorum. Birkaç yüzyıl geriye taşındıysam bundan ne çıkar? Bu, varsın geleceğe değil geçmişe, yüzyılların derinliklerine dönük bir ütopya olsun; o, bana huzur ve sevinç veriyor.”

“Ters ütopya,” dedi Marx, gülümsemekten kendini alamadan.

“Eski Hindistan’ın bilgeleri, insan ilişkilerinin özüne ulaşmışlar. Ah, onların davranış kuralları hangi dönemde olursa olsun bir kez uygulamaya geçirilebilse. Oysa biz, şimdi iki ayaklı yırtıcı hayvanlar ve onların kurbanları arasında yaşamaya mahkûmuz. Bir tropik ormanın ortasındayız ve ben de korkuyorum.”

“Dostum, korkarım ki, eski kitaplar, ufkunu genişletip seni özgürlüğe kavuşturmak yerine aşılmaz bir bataklığa düşürmüş ve gerçekliği görünmez kılmış.”

“Ben, bilgeliğin misafiriyim. Bilgelik daima gençtir. Bilge Hintlilerin söylediklerini yineliyorum: İnsan, nefsini yok etse de çalışmalarının ürünlerini görme arzusu yok olmaz. Benim kitaplarımı al, Karl; bunlar yaşam yolum boyunca yarattıklarımdır; oku onları, lütfen.”

“Teşekkür ederim, babalık, eminim ki, bunlar son derece öğretici bir çalışmanın ürünüdür. Hint bilginlerinin sözlerinden anımsadığım bir cümleye göre, emeğin kendisi için de emek verilmeli.”

“Bu doğru, ama ben bu sözlere bir gerçeği daha eklemek istiyorum: Tüm çabanı başkalarının mutluluğu için harcadığında, bunun ürünü senin onu görüp görmemenden bağımsız olarak ortaya çıkacaktır. Dolayısıyla, başkalarına bulaşıp onların yaşam gailelerini de çekilmez hale getirecek bir bezginliğe terk etme kendini. Varsın aklımız dingin olsun; çünkü bu yiğitliktir, sınamaları ve acıları korkusuzca karşılayabilme becerisidir.”

“Neden sen de bir bilge gibi yaşamıyorsun da kendini melankolinin kollarına bırakıyorsun?”

“Ne yazık ki, etraf çok karanlık ve çok da pis kokuyor... Oysa sen Marx, bildiğim kadarıyla, yeni felsefi teoriler yaratıyorsun. Değer mi? Dünya artık o denli yaşlı, değiştirilemez derecede mutsuz ki,” dedi hüzünle Köppen. “En başta, daha doğuştan, hastalıklara, yaşlılığa ve ölüme mahkûm olan insanlar için ne yapabilirsin? Bunu anlayan Buda, dağda inzivaya çekilmiş ve orada tam altı yıl düşünmüş.”

“Bunda avutucu bir şey yok ki,” diye gülümsedi Marx. “İnsan doğasını değiştirmek olanaksız. Ancak, insan ömrünü oluşturan, uzun olmayan bu süreden; açlığı, soğukta titremeyi, çekilmez işkenceleri, aşağılanmışlığı, acıyı ve hakareti çekip alma olanağımız olabilir. Efsaneyi yanlış hatırlamıyorsam, Buda bir prensmiş ve sarayında imrenilecek görkemde otuz harika yıl geçirmiş. Budizm de tüm diğer dinler gibi yoksulları boyun eğmeye çağırıyor ve zenginlerin refah hakkını onaylıyor.”

“Ben aynı fikirde değilim, ama tartışmaya gerek yok. Kuşku götürmez gerçek şu ki, sen de tıpkı benim Buda’m gibi her zaman insanlığa yürekten acıyorsun ve iyiliğini istiyorsun.”

“Budizm, Nirvana’ya çağırıyor ve bu da yaşadığımız süre içerisinde mutluluk ve sevinç için savaşma arzumuzu azaltıyor. Uzun süredir,

Hindistan çok fazla ilgimi çekiyor. Sen, herhalde, bu konudaki yazılarımdan habersizsin. Gerçi, yazalı birkaç yıl oldu ama...”

“Ne yazık ki, hayır. Benim için son derece değerli olan bu ülke hakkındaki düşüncelerini bilmek isterdim.”

“Bana göre Hindistan, geçmişinin ve hiç kuşkusuz geleceğinin görkemiyle de ilginç. Ama şu anda, John Bull, bu çok zengin sömürgesini bir güzel soyup soğana çeviriyor, yoksullaştırıyor ve acımasızca sömürüyor. Ancak burada, çok sayıda hayali bilmecenin çözüm anahtarı da yine diyalektik. İşte sana bir örnek: İngiliz sanayi burjuvazisi, sadece ve sadece kendi saldırgan çıkarları için, pamuk ve diğer malları kendi fabrikalarına nakletmeyi kolaylaştırmak amacıyla Hindistan’ın her yanına demiryolları döşüyor. Ama, kömür ve demir yönünden çok zengin olan bu ülkeye bir kez makineler girince, bu ülkenin halkını kendi makinelerini, örneğin lokomotiflerini üretmekten hiç kimse alıkoyamayacaktır. Demiryollarının varlığı, başka makinelerin üretimine etken olacak ve biz çok yakında lokomotifin, bu uzak ve egzotik ülkede çağdaş sanayinin habercisi rolünü üstlendiğine tanık olacağız. Hindistan’ın yerli halkına gelince, bizzat İngilizlerin itiraflarına göre, bunlar seçkin becerileri olan insanlar. Olağanüstü bir hızla öğreniyor ve emeğin çağdaş koşullarına mükemmel uyum sağlayabiliyorlar. Bugün her tür makineyi kolaylıkla kullanabilen bu insanlar, yakında onları üretebilecekler.”

“Bunu daha önce hiç düşünmemiştim. Benim yüreğimde, eski Hindistan; sihirlerin, kutsal büyücülerin ve tapınakların ülkesi yaşıyor.”

“Bir süre önce, İngilizlerin büyük ölçüde altüst ettiği Hindistan maliyesi üzerine çok çalıştım. Eminim ki, yakın veya uzak bir gelecekte bu büyük ve ilginç ülkenin yeniden doğuşuna tanıklık edeceğiz. Hinduları iyi tanıyan Prens Satıykov’ın ‘Hindistan Mektupları’nı okudum; orada, en alt tabaka Hinduların bile İtalyanlardan çok daha fazla bir inceliğe ve güzel şeylere büyük tutku besledikleri anlatılıyor. Evet, Hindistan’ın şaşırtıcı bir coğrafyası ve kültürü var. Hindular, şu andaki boyun eğmiş halleriyle bile değişik, katıksız bir asalete sahipler. Bu da onların, kendilerini sömürenlere karşı dengede kalmalarını sağlıyor. Doğal sabırlarına rağmen olağanüstü bir cesaret gösterebiliyorlar. Brahman, dış görünüşüyle olduğu kadar iç dünyası ve birikimiyle de bana eski Yunanlıları anımsatıyor; Cat kabilesi ise, eski Almanlara çok benziyor.”

“Evet, evet, tümüyle haklısın, sevgili Marx ve gençliğimizde olduğu gibi, olgu ve nesnelerin özüne inip kavrama yeteneğinle beni hayretlere düşürüyorsun. Ne zaman ve nasıl ulaştın Hindistan’a? Can suyu yağdıran yağmur örneği, düşüncelerini cömertçe akıtıyorsun her yöne. Ben de sana, eski Hint kitaplarında bulduğum safdil destanı ikram edeceğim, ama sen konuş dostum. Önce şuna bir cevap ver, burjuvazinin dünyası, eski dünyadan farklı olarak, insanlık için hiçbir değer yaratacak durumda değil, derken ben haklı mıyım yoksa haksız mıyım?”

“Bu doğru değil. Tam tersine. Bu konuda Hindistan’a uyarladığım düşüncemi sana tekrarlıyorum. Tarihte burjuvazinin çağı, yeni dünyanın maddi temelini oluşturmakla yükümlü. Bir yandan insan türünün tüm temsilcilerinin karşılıklı bağımlılığına yol açan dünya ilişkilerini ve aynı zamanda bu ilişkilerin araçlarını geliştirmek; diğer yandan, insanlığın üretim güçlerini geliştirmek ve bilimin yardımıyla, maddi üretimin doğa güçleri üzerinde egemenliğe dönüşmesinin koşulunu yaratmak.”

“Dur. Söylediklerini bir düşüneyim,” diyebildi Köppen. Bir süre düşünceye daldı, sonra yine Karl’dan devam etmesini rica etti.

“Peki. Tıpkı, jeolojik devrimlerin, depremlerin, volkanik patlamaların, buzulların oluşumunun ve çağların değişiminin dünyanın yüzeyini şekillendirmesi gibi, burjuva sanayisi ve ticareti de yeni dünyanın maddi koşullarını yaratıyor. Büyük sosyal devrim, burjuvazi çağının tüm kazanımlarını, üretim güçlerini ve dünya pazarını ele geçirip atak bir denetime bağladığında yükselişin yolu açılacaktır. İnsanoğlunun yükselişi, her iyilik karşılığında bir kurban alan kan içici Moloh’u artık çağrıştırmayacak... Haydi, şimdi de senin efsanenle dinlenelim. Efsanenin konusu ne?”

“Kısa bir süre önce Çin’de acımasız bir savaşa neden olan afyon hakkında. Biliyorsun, haşhaş çiçeği, yerli halkı sakatlamakla tehdit ederken sömürgecilere de sınırsız zenginlikler kazandırıyor. Eski bir efsaneye göre, bu uyuşturucu bitkinin nerede ve nasıl ortaya çıktığını anlatacağım. Karl, biliyorum ki, sen sadece ekonomi bilimcisi, yenilikçi, bilim adamı, ateşli bir devrimci değil; aynı zamanda da heyecanlı bir şairsin. Eski Hinduların düşgücü zenginliğine gereken değeri vereceğinden kuşkum yok. Evet, biliyorsun herhalde, onlar, şekil değiştirmeye inanırlar. Tüm destanlarında bu inanç vardır. Bir halkın ruhunu; en güzel, yarattığı masallar açığa vurur.”

Ve Köppen, Karl’ı eski efsaneye sürükledi.

“Kutsal Ganj nehrinin kıyısında bir bilge yaşarmış. Bu bilge çok yaşlıymış ve hiç kimse yaşını bilmezmiş. Çünkü yaşıtları çoktan yok olmuşlar.

“Bilge, kumların üzerinde yatarken, insanların geçici arzularını, yaşamın kargaşasını düşünürmüş. Onun bir tek dostu varmış; tüysüz bir fare. Fare bir gün iki gözü iki çeşme ona koşmuş ve kediden duyduğu korku yüzünden çektiklerini anlatmış, yakınmış.

“Ah, bir kedi olabilsem! Beni kediye dönüştür, diye yalvarmış bilgeye.

“Dileğini gerçekleştireceğim ama önce asla benim kötülüğümü istemeyeceğine and iç.

“Fare söz vermiş. Yaşlı adam fareyi kocaman bir kediye dönüştürmüş. Kedi yüksek sesle miyavlayarak ormana gitmiş.

“Aradan bir zaman geçmiş, kedi yine gelmiş bilgeye. Üzgün görünüyormuş, görkemli kuyruğu da çaresizce sarkıyormuş.

“Ne yazık ki, demiş kedi, ben yine mutsuzum. Kedilerin kaderi çok kötü, çünkü dünyada kaplanlar var. Keşke kaplan olsaydım!

“Ve kedi, kendisini kaplana dönüştürmesi için bilgeye yalvarmaya başlamış.

“Bilge, tüm canlı varlıkların sürekli doyumsuzluğuna şaşıp kalmış ama yemini yinelemesini isteyip kediyi kaplana çevirmiş. Ortaya, ormanda ve köyde ölüm korkusu saçan muhteşem güzellikte yırtıcı bir hayvan çıkmış. Ama bir seferinde kaplan, fille karşılaşmış ve fil onu takmadığı gibi bakma lütfunda bile bulunmamış. Ve yine hüzün bürümüş kaplanı, eğmiş o güçlü başını.

“Kaplanın, dünyada hiçbir hükmü yok, demiş bilgeye. Fil ise, hayvanların gerçek efendisi. Beni file dönüştür.

“Ve kaplan fil olmuş.

“En zengin devletler, fili ele geçirmeyi düşlüyormuş. Halk file kutsal bir varlıkmışçasına tapıyormuş. Yüzlerce hizmetkâr onu temizliyor ve

besliyormuş. Ama bir gün filin sırtına altın suyuna batırılmış bir koltuk koymuşlar ve küçük bir kadın, yumuşak yastıkların arasına gururla oturmuş. Fil hakarete uğradığını düşünmüş ve kurtularak gizlice Ganj'ın kıyısına kaçmış. Adeta kudurmuş.

"Kadın, filden güçlü. Beni ya kadına dönüştür ya da öldür demiş.

"Düşünmüş yaşlı adam ve file yardım etmeye karar vermiş ama yine onun kötülüğünü asla istemeyeceğine dair andı yinelemesini istemiş. Ardından fili Ganj sularına batırıp çıkarmış ve muhteşem bir kadına dönüştürmüş. Kadının güzelliği tüm Hindistan'da dillere destan olmuş ve ona sahip olabilmek uğruna savaşlar başlamış. Etraf kan gölüne dönmüş, halk, savaş ve açlıktan perişan düşmüş. Ve en sonunda çok zengin ve cesur bir mihrace, dilbere sahip olmuş. Artık bir maharani olan dilberin her istediği anında yerine getiriliyormuş ve dünyada ondan daha mutlu ve daha çok sevilen bir kadın yokmuş.

"Ama geçmişinin sırrı ortaya çıkacak korkusu, maharaniye geceyi gündüzü zehir ediyormuş. Ve bir gün, tüm ülkenin sayıp sevdiği, Ganj nehri kıyısındaki bilgeyi öldürtmeye karar vermiş. Mihrace, karısının isteğini uzun süre yerine getirmemek için diretmiş ama sonunda razı olmuş. Ne var ki, büyücü ihtiyarı öldürtmek için katilleri gönderdiği anda güneş küsmüş ve ne olsa beğenirsin: Maharani bir anda yok oluvermiş; yerlerde de çirkin ve tüysüz bir fare eşeleniyormuş. Hayretler içinde kalan Mihrace tiksinerek çizmesiyle fareyi ezmiş. Farenin kanının aktığı yerde afyon çiçeği çıkmış. Kaybolan karısını boşuna arayan mihrace, afyon çiceğini koparmış ve siyah tohumların keskin kokusunu içine çekmiş. Bilincini yarı yarıya yitirmiş ve yarı baygın bir haldeyken, andını bozup iyiliğe kötülükle karşılık veren farenin tüm dönüşümleri bir bir, düş görmüşçesine gözlerinde canlanmış. Onun büyüsüne kapılan insan, canlı varlıkların tüm dönüşümlerini ve bu dönüşümlerin nedenlerini görebilir; afyonun gücü burda saklı."

Karl gece yarısını epey bir zaman geçinceye dek eski dostuyla oturdu.

Ertesi gün, Prusya vatandaşlığına yeniden kabul edilme talebi reddedildi ve böylece yurduna dönüşü olanaksız kılınmış oldu.

Marx, Berlin'de birbirini izleyen başarısızlıklardan sonra Viyana'daki 'Basın' (Die Presse) gazetesiyle ilişki kurdu. Gazetenin yazıişleri, yazdığı

yazılar karşılığında tatmin edici bir ücret ödeme vaadinde bulundu. Bu arada Amerika'daki 'New York Daily Tribune'e yeniden yazmasını talep ettiler. Ailesinin büyük yokluklara katlanmaktan kurtulacağı umuduyla ve yanı sıra sermaye ve emek hakkındaki kitabı üzerinde çalışma olanağına kavuşma sevinciyle heyecanlandı.

Karl, Prusya başkentinden Köln'e geçti. 1848 yılında doktor Daniels'e bırakmak zorunda kaldığı kitaplarının tamamını değilse bile çoğunu bulmayı umut ediyordu. Ama kitaplarını teslim ettiği Daniels, kısa bir süre sonra Köln Komünist Davası sanığı olarak tutuklanmıştı; serbest bırakıldıktan kısa bir süre sonra cezaevinde yakalandığı verem hastalığına yenik düşmüştü. Karl'ın kitapları elden ele geçmiş ve bu arada büyük bir kısmı da kaybolmuştu. Fourier, Goethe, Herder, Voltaire'in kitapları geri dönmemek üzere iç edilmiş, Marx'ın çok değer verdiği, "XVIII. Yüzyılın Ekonomistleri"nin özel yayını, Hegel'in ve daha birçok değerli düşünürün kitapları kaybolmuştu.

Her tür eşyaya karşı tamamen umursamaz olan Marx, kütüphanesine büyük bir önem veriyordu ve yok olduğunu öğrendiğinde içine düştüğü düş kırıklığını saklayamadı.

Karl, annesiyle görüşmek için Köln'den Trier'e geçti. Kendini yine, kızıl gelincikler ve eflatun süpürge otlarıyla bezenmiş Mosel kıyısında buldu; Markus dağının zirvelerine tırmandı, Simeonsstrasse'de dolaştı. Memleket rüzgârı, Karl'ın gür yumuşak saçlarında gezindi. Ama bu saçlar bir zamanlar olduğundan farklı olarak artık siyah değil, bembeyazdı; üzerine kır saçlı, esmer insanlara özgü gölgeler düşmüştü.

Trier, kuşandığı bahar giysisiyle muhteşemdi. Henriette Marx'ın evinin küçük, kapalı bahçesinde defne ağaçları yetişiyordu. Karl, eski dostları görmüşçesine sevindi, ağaçları yerinde bulunca. Çocukluğundan beri, defne ağaçlarının parlak, koyu yeşil, taze yapraklarına bakmayı, onların eşsiz, belirgin kokusunu içine çekmeyi seviyordu.

Karl ağacın güzelliğine hayran kalarak dikkatle bir dal kopardı. Apollon'un mis kokulu defnesine şairler, yazarlar ne övgülerde bulunmuşlardı! Defne, saygınlığın simgesi olmuştu. Roma generalleri, defne dallarından taçlar takıyorlardı ve zaferin sembolü olarak onları yükseğe kaldırıyorlardı. Bir inanca göre, defne yıldırımlardan korur ve

hastalıklara karşı doğal bir kalkan oluştururdu. Karl'ın en çok sevdiği ağaç, defneydi.

Evin penceresinden, yaşlı, güçsüz bir ses geldi. Henriette Marx, oğlunu yanına çağırıyordu. Karl, merdivenden taraçaya çıktı ve koridorda yürüdü. Elindeki defne yaprağının keskin, güzel kokusunu zevkle içine çekti.

Annesinin odası havasız ve loştu. Henriette Marx artık yetmiş dört yaşındaydı. Üşütmek korkusuyla, odanın havalandırılmasına izin vermiyordu ve hastalıkların nedeninin temiz hava olduğunu düşünüyordu. Yine aynı nedenlerden dolayı yaşlı kadın, sıcak elbisesinin üzerine, omuzlarını yumuşak bir şalla örtüyor, başını kocaman, omuzluklu bir başlık ile kapatıyor, ayaklarına da miflonlu ayakkabılar giyiyordu. Gözleri rahatsız olduğundan loşluğa gereksinim duyuyordu ve pencereleri koyu yeşil yün perdelerle kapatıyordu.

"Yavrum benim," dedi Henriette Marx, sevgi dolu boğuk bir sesle. "Seni bir kez daha görebilecek kadar yaşadığım için öyle mutluyum ki. Sophie, akşam yemeği için alabalık hazırlatacağına söz verdi. Sen balığı çok seversin. Elden ayaktan düştüğümden beri evde kimse limonlu kurabiyeleri gerektiği gibi yapamıyor. Hep acımtırak oluyor. Küçükken ne çok severdin limonlu kurabiyeleri."

Karl, içinde annesine karşı heyecan verici o sevgi selini hissetti ve onun şişmiş elini tuttu. Ama bu el artık eskisi gibi tarçın ve hindistan cevizi kokmuyordu. Eklem yerleri şişmiş parmakları kocaman sarı mumları anımsatıyordu.

"Romatizmanın beni ne hale getirdiğini görüyorsun," dedi sessizce Henriette. "Defne yağı, ağrılarımı azaltıyor ama yaşlılıkta hiçbir hastalık tam iyileşmiyor."

Ve yaşlı kadın uzun uzun güçsüzlüğünü anlatmaya başladı. Kabullenmiş bir halde konuşuyordu, yakınmıyordu. Artık ne kavgacılığından ne de ateşliliğinden eser kalmıştı. Eskiden ayırt edici özelliği olan cimrilik bile azalmıştı.

"Sana ait birtakım senetler vardı; onları hiç zaman kaybetmeden yırtmaya karar verdim. Onlara bu dünyada artık gereksinim yok, sen de herhalde geçimini sağlamakta zorlanıyorsundur. Bir zamanlar, senin zengin olduğunu

görmeyi düşlerdim ama sen hep kendi isteğin doğrultusunda davrandın, aklınca yaşamayı yeğledin. Belki de sen haklıydın, hem yeryüzünde neyin daha doğru olduğunu kim bilebilir ki? Devrimlerden ve savaşlardan sonra birçok zengin ve ünlü kişi yoksul kaldı. Ama doğrusunu söylemek gerekirse, dünyada olup bitenleri artık hiç anlamıyorum. Ne mutlu ki, benim yurdumda, Hollanda'da insanlar sessiz ve rahat yaşıyorlar. Ve benim kuruşlarım da Lion Philips'te bozulmadan, bütün bütün kalıyor. Almanya'da yoksul kalabilirdim. Ama tanrıya şükür, kızlarım artık evli ve biz de dilenmek zorunda kalmadan hayatımızı sürdürdük. Aslında, her şey tanrının elinde."

Karl, kız kardeşlerinden, annesinin koyu dindarlığını ve sıklıkla Protestan kilisesine gittiğini öğrenmişti. Ancak, bu kadını yaşamının son deminde değiştiren, inanç değil yaşlılıktı; geçmişte değişmez ve değerli olarak gördüğü her şeyin fani olduğunun bilincine varmıştı.

Karl susuyordu ve kendisine sevgiyle bakan yaşlı, hasta kadını görebilmek için arada bir gözlerini kaldırıyordu.

"Ah, sevgili Karl, sen ne kadar farklı bir çocuktun! Rahmetli babanla senin belleğine ve zekâna hep şaşıp kalırdık. Ya o anlattığın masallar! Yaramazlıkların bile zararsızdı."

Henriette anılara dalarak hüzünlendi. Bu kadın, Karl'ın çocukluğunu simgeliyordu. Oyunları, yaramazlıkları bir tek bu kadının belleğinde saklı kalmıştı. Karl, kendisini dünyaya getiren, büyütüp yetiştiren annesiyle arasında sarsılmaz bir bağın varlığını birden, eskiden olduğundan çok daha belirgin bir şekilde duyumsadı. Uzun yıllar boyu ona duyduğu öfke ve kızgınlık aniden yok oldu. Yaşlılık, Henriette'yi yıkmıştı. Karl, onun kırışıklarla dolu yüzüne, deforme olmuş bedenine bakarken büyük bir acı duyuyor, engellenemez bir hüzün sarıyordu içini. Demek insan, babaevinin yıkıntısı ya da küllenmiş baba ocağı karşısında böylesine bir üzüntüye kapılabiliyordu ancak.

Anne, uzun süre önce ölen Heinrich Marx'tan söz etti ve Karl'ın yüreğini daha da acı bir sessizlik, yumruk gibi sıktı. Yemek saati geldiğinde, yemek odasına götürmek üzere annesinin koluna girdi. Yaşlı kadın aniden durdu ve ellerini çırptı:

“Ne kadar uzamışsın, başım ancak omuzlarına ulaşabiliyor. Oysa eskiden seninle aynı boydaydık. Ama bu nasıl olur?”

Yıllar Henriette’yi adeta küçültmüştü.

Karl’ın gelişi onuruna ilk gün masanın etrafında çok sayıda akraba toplanmıştı. Karl, yeğenlerini gördü; birçoğu artık neredeyse yetişkindi.

“İşte, geçip giden yıllar,” diye düşünüyordu Marx, gürültülü gençlere ve yaşlılığın sınırlarına yaklaşan yaşıtlarına bakarken. Ablası Sophie artık, sarkmış gerdanı ikinci bir çene oluşturmuş, rengi solmuş, yorgun gözlü, yuvarlak, şişman yüzlü bir kadındı. Aslında buradaki herkes gibi ablasının da düşünceleri gündelik, kişisel sorunlar etrafında dönüp duruyordu.

Trier’de sadece iki gün kalan Karl yola çıkmaya hazırlandı.

“Sevgili oğlum, bu seni son görüşüm olacak, hissediyorum,” dedi annesi ve gözyaşlarına boğuldu.

Karl, annesinden ayrılmanın korkusunu yüreğinin ta derinliklerinde duydu. Yaşlı kadına sıkıca sarıldı. Karl için, annesiyle birlikte sadece gençlik yılları değil, aynı zamanda bu yılların anısı da yok oldu ve yüreğinin bir parçası öldü.

***

Karl seyahatteyken, korkunç hastalığı yendikten sonra adeta yeniden dünyaya gelmiş gibi olan Jenny, bahar sevincini yaşıyordu. Her çiçek bir sihirdi sanki. Yaşamı algılama duyularının güçlenmesi ona mutluluk veriyordu. Etrafındaki her şey olağanüstü ilginçti, harikaydı; renklerini hızla değiştiren gökyüzü, bulutların uçuşu, kuşların cıvıltısı, muhteşem bitkiler. Bu arada, on yıldan fazla bir süre önce, Frankfurt’ta arkadaşlık kurduğu, Weydemeyer’in karısı Luise’den, Amerika’dan sıcak bir mektup aldı. Jenny, yaşadıklarını en küçük ayrıntılarına dek paylaştığı bir yanıt yazmaya girişti.

“Evet, kaderin aynı acıları ve sevinçleri, aynı aydınlık ve karanlık günleri tattırdığı bu eski parti yoldaşları ve arkadaşları, aralarına zaman ve okyanus girse bile, nasıl olur da birbirlerine yabancı düşerler? Ve işte size, sınamalarımızı, acılarımızı yüreklilikle paylaşan sadık insanlara,

uzaklardan, elimi uzatıyorum. Evet, sevgili bayan Weydemeyer, ikimizin de ruhu yeterince karardı, sıkıldı ve ben, son zamanlarda yaşadıklarınızı çok iyi anlayabiliyorum! Mücadelenizi, sorunlarınızı ve yokluklarınızı görür gibi oluyorum, çünkü ben de sıklıkla bunları yaşadım. Ama ızdırap bizi güçlü kılıyor, sevgiyse dayanağımız oluyor.

“... izin verin size bugün, çok sayıda karamsar yönüyle birlikte bazı sevinçli, güneşli anları olan, yaşamımızın yeni dönemini anlatayım.

“... Gözünüzde, kendini beğenmiş, zayıf bir anne gibi görünme riskini üstlenerek, sevgili kızlarımızın ortamlarını size övmek zorundayım. Her ikisi de çok yumuşak yürekli, iyi huylu, tatlı bir alçakgönüllülük ve genç kız masumiyetine sahipler. Jenny, 1 Mayıs’ta on yedisine girecek. Çok hoş, çekici bir genç kız; koyu renk, parlak, gür saçlarıyla ve aynı şekilde koyu renk, sevgi dolu ve pırıl pırıl gözleriyle, melez kadınlarınınki gibi esmer ama İngiliz kadınlarına özgü tazeliğe bürünen yüzüyle güzel bile sayılabilir. Elma gibi yuvarlak, çocuk yüzünün sevimli, iyi niyetli ifadesine bakarken, pek de güzel olmayan, kalkık, küçük burnu unutuyorsun ve muhteşem dudaklar açılıp da güzel dişleri göründüğünde sevinç duyuyorsun.

“Laura, geçen yılın eylül ayında on beşine girdi. O, bazı bakımlardan tam karşıtı olduğu ablasından daha güzel ve yüz hatları daha düzgün. O da Jenny gibi uzun boylu, düzgün vücutlu ve zarif ama her şeyi ile açık tenli, beyaz ve saydam. Yüzünün üst kısmına güzel demek mümkün; kestane rengi, gür dalgalı saçları öylesine hoş, içinde her zaman sanki sevinç ateşi yanan yeşil gözleri öyle büyüleyici, kaşları güzel, asil ve düzgün ki. Ama yüzünün alt kısmı pek düzgün değil ve zaten henüz gelişimini tamamlamış değil. İki kız kardeş de gerçekten hoş görünüşleriyle ayırt ediliyorlar ve her ikisi de kendini beğenmişlikten o denli uzaklar ki, onları sessiz bir hayranlık içinde seyrediyorum. Ve acaba anneleri için de, gençlik yıllarında henüz hafif elbiseler giydiği, eteklerinde rüzgâr estiği dönemde aynı şeyler söylenebilir miydi, bilmiyorum?

“İngilizce’yi çok iyi konuşuyorlar ve Fransızcaları da iyi. Dante’yi İtalyanca anlayabiliyorlar, aynı zamanda biraz da İspanyolca okuyabiliyorlar. Ancak Almanca ile işler hiç de iyi gitmiyor; tüm gücümü saf ederek zaman zaman onlarla Almanca konuşmama karşın her zaman isteksiz katılıyorlar ve burada ne benim otoritem ne de bana duydukları saygı yardımcı olabiliyor. Jenny’nin resme karşı çok özel bir yatkınlığı

var... Laura resme karşı o denli ilgisizdi ki, ceza olarak ona resim dersi aldırmayı bıraktık. Buna karşılık o da, özenle piyano çalmayı öğreniyor ve kız kardeşleri ile birlikte Almanca ve İngilizce düet yapıyorlar. Ne yazık ki, kızlar müzik öğrenimine çok geç başladılar; bir buçuk yıl önce. Bunun için para bulmak bizim gücümüzü aşıyordu, bunun yanı sıra piyanomuz yoktu, gerçi şu ankini de kiraladım ve gerçek bir döküntü.

"Kızlar, sevgi dolu, alçakgönüllü karakterleri ile bize sevinç veriyorlar, onların küçük kız kardeşleri ise, tüm ailenin sanemi ve gözdesi.

"... Evet, resim kadar güzel olan bu çocuktan daha saf, eğlenceli, büyüleyici bir şey düşünemiyorum. Küçük kız özellikle sevimli saçmalamaları ve öyküleriyle ayırt ediliyor. Bunları da, değişmez yoldaşları haline gelen Grimm Kardeşler'e borçlu. Hepimizi bıktırıncaya dek masal okutuyor ve 'Pamuk Prenses', 'Limancının Yekesi'nden ya da 'Ardıç Kuşu-Kralı'ndan bir tek hece bile kaçırırsak başımız belada. Bu masallar sayesinde, kız İngilizce'nin yanı sıra Almanca da öğrendi ve Almancayı olağanüstü doğru ve düzgün kullanıyor. Kız, gerçekten de Karl'ın gözdesi ve kahkahasıyla, cıvıltısıyla onu sorunlarından uzaklaştırıyor. Sadık Lenchen, ev işlerinde bana eskisi gibi özenli ve çalışkan bir şekilde yardım ediyor. Onu, kocanıza sorun, o, size Lenchen'in benim için nasıl bir hazine olduğunu söyleyecektir. On altı yıl boyunca Lenchen, sevinci de acıyı da bizimle paylaştı."

Daha sonra Jenny, Vogt'un iftirasına karşı verilen zorlu mücadeleyi ve bu eşitsiz savaşta Marx'ın tam zaferini, onu ölümle burun buruna getiren, çiçeğe yakalanışını anlatıyordu.

"Ama benim bünyem galip çıktı; sevgi dolu, özenli bakım kendini gösterdi ve işte ben şu anda yine tamamen sağlıklı oturuyorum ama, şu anda moda olan koyu kırmızı renkteki lekelerle dolu yüzüm çok çirkinleşti. Zavallı çocuklar, çok özledikleri evlerine ancak Noel'de dönebildiler. İlk görüşme betimlenemeyecek kadar sarsıcıydı. Kızlar beni görünce derinden etkilendiler ve gözyaşlarını güçlükle tutuyorlardı. Beş hafta önce, güzel kızlarımın yanında ben tamamen düzgün ve iyi görünüyordum. Saçlarım beyazlamamıştı; dişlerim ve fiziğim de iyiydi; öyle ki, beni enikonu genç buluyorlardı. Ancak şimdi tüm bunların sonu geldi! Kendimi, Kafkasya ırkının üyeleri arasında değil de, asıl yeri hayvanat bahçesi olan gergedan ile hipopatam arasında bir yaratık olarak görmekteyim. Ama korkmayın; şu

anda görünüşüm o kadar korkunç değil ve kurumakta olan yaralar iyileşiyor.

"... Kızlarım, sevgili çocuklarınızı yürekten selamlıyor ve öpüyorlar; bir Laura, diğer Laura'yı öpüyor ve ben de hepsini öpüyorum. Size, benim değerli dostum, yürekten selamlarımı gönderiyorum. Bu zor günlerde yürekli ve metin olmalıyız. Dünya yüreklilere ait. Kocanız için güçlü, sadık bir destekçi olarak kalmaya devam edin; ruhen ve bedenen güçlü ve canlı, sevgili çocuklarınızdan aşırı saygı beklemeyen dostları olmanız dileğiyle. Bir daha yazdığınızda kendinizden söz edin.

Yürekten dostunuz,

Jenny Marx”

***

Krasotzki’ler, Amerika’ya Kuzey ve Güney arasındaki büyük savaşın başlamasından kısa bir süre önce gittiler. Deniz yolculuğu iki haftadan uzun sürdü; birinci sınıf kamarada kalmalarına karşın yolculuk çok çetin geçti. Fırtınanın ve Atlantik Okyanusu’nu küçük bir gemiyle aşmanın doğurduğu güçlüğün yanı sıra, gemi ambarında hayvan gibi yolculuk yapmaya zorlanan göçmenlerin oluşturduğu manzaranın dehşeti de Liza’yı çok sarstı. Mutsuzların en mutsuzu İrlandalılar, Almanlar, Slav asıllı göçmenler, karın doyuracak bir iş veya başka türlü zayıf bir umudun peşinden Yeni Dünya’ya gidiyorlardı. Çoğu ağır hastaydı; bunun nedeni bir tek fırtınalarla boğuşan geminin çalkalanması değildi, ondan da fazla uzun süre aç kalmalarıydı. Yolculuk sırasında birkaç çocuk ve yaşlı öldü. En sonunda gemi New York’a ulaştı. Bir insanın, artık sonsuza dek anayurdu yerine geçecek olan tanımadığı bir toprağa ayak basması korkunçtur. Kıyıya çıkan Liza, tüm benliğini yıkıcı bir hüznün sardığını hissetti. Her şey ona alabildiğine yabancı görünüyordu, hiçbir sıcaklık vaat etmiyordu. Birkaç gün sonra, Krasotzki’ler, Joseph Weydemeyer ile görüştüler; ona, Wolff’tan mektup getirmişlerdi.

“Kasım 1851’de, Kolombiya değil de yanlış yere Amerika adı verilen karaya ayak bastığımda, ben de sizin gibi büyük bir düş kırıklığı yaşadım. Aradan yıllar geçti ama ben bu ülkeyi bir türlü sevemedim. Kötü olduğundan değil. Kesinlikle hayır. Bu ülkenin sınırsız zenginlikte kaynakları var. Kıtanın dört bir yanında son derece verimli ovalar, zengin kömür madenleri, petrol kaynakları ve çeşitli maden cevherleri bulunuyor. Dev ölçeklerde pamuk üretiliyor, kesimlik hayvan yetiştiriliyor, tahıl ekiliyor. Burada, muhteşem kıyıları olan, gemilerin işlemesine elverişli nehirler ve göller var. Sadece Atlantik kıyılarında değil Pasifik kıyılarında da güvenilir limanlar göreceksiniz.”

“Peki, burayı size zehir eden nedir?”

“Şudur: Sanmıyorum ki, yeryüzünün herhangi bir köşesinde, tüccar mantığının bu denli iğrenç, bu denli açık bir çıplaklıkla görülebileceği bir yer daha olsun. Para kazanmak dışındaki her yaşam amacı aptallık,

saçmalık olarak görülür. Bu ifadeyi, karşılaştığınız her yüzde, her taşta okuyacaksınız. Bu, madalyonun bir yüzü. Öteki ise, dehşetli yoksulluk, sönen umutlar, yurt özlemi.”

“Ya sizin durumunuz nasıl, bir düzeniniz var mı şu anda?” diye sordu Sigizmund gerçek bir acıma duygusuyla. O da karısı gibi, Weydemeyer’e ilk andan itibaren ısınmıştı. Liza, Wilhelm Wolff’un kendisine sevgiyle söz ettiği eski topçu subayının, dürüstlüğünü apaçık ortaya koyan büyük, pürüzlü ve güçlü yüzünü dostça inceliyordu.

“Birçok şey denedim. Haftalık bir dergi çıkarmaya çalıştım. Bu, coşkun bir hevesti,” diye anlatıyordu Weydemeyer, karşısındaki insanlara, güven duyduğunu belli ederek. “Düşünebiliyor musunuz, yine de, parasız, ciddi bir destekleyenim olmadığı halde Marx’ın ‘18 Brumaire’ini yayınlayabildim. Muhteşem bir eser. Ardından düzeltmen olarak çalıştım, noterlik yaptım, üniversitede işçi sorunları konusunda dersler verdim ve vermeye devam ediyorum. Komünist fikirlerim uğruna savaştım ve savaşıyorum. Çünkü ben Westfalyalıyım. Biz inatçı bir halkız.”

“Ne o, Amerika birleşik eyaletlerinde, devrim çağrısı mı yapıyorsunuz?” diye hafifçe gülümsedi Liza.

“Devrim, komplolar yoluyla ve herhangi bir reçeteye göre yapılmaz. Devrimin koşulları ve nedeni toplumsal krizlerdir; bu toplumsal krizlerse, ayrı ayrı insanların küçük çabalarından çok sınıf mücadelesi sonucunda doğar,” dedi Weydemeyer, ciddi bir ifadeyle.

“Marx’ın dostu ya da hakkınızda yazdıkları gibi Marx’ın ‘ajanı’ hemen tanınıyor.”

“Bu yakıştırmaya yanıt olarak yazdıklarımı size yinelemek istemezdim ama mademki nitelendirme aklınızda kalmış onu öğrenmenizde yarar var. ‘Ajanlar’ için sadece mutlak surette uymak zorunda oldukları ve kendilerini karakterize eden birlik söz konusudur; düşünce uyumu ve kararlılığı, herhangi bir düşünceye karşı çıkmak onlara yabancıdır; çünkü bunlar kesin, meşru prensiplerden daima yoksun kalmışlardır. Biz ajan değil, Marx’ın sadık dostlarıyız.”

Amerika’yı oldukça iyi incelemiş bulunan dost canlısı Weydemeyer, Krasotzki’lere, Yeni Dünya’ya yerleşme sürecinde öğütleriyle birçok

konuda yardımcı oldu.

Zor zamanlardı. Marx, XIX. yüzyıla, pamuğun yüzyılı demişti. Bu isimlendirme, en çok da Amerika’nın ellili-altmışlı yıllarına uyuyordu. Amerikalıların “Pamuk Kralı” dediği tabaka, sınırsız bir güce sahipti. Bu konuma, sahip oldukları kölelerin emeği sayesinde gelmişlerdi. Pazarda büyük rağbet gören pamuk, Güney eyaletlerinde zenci köleler tarafından yetiştiriliyordu. Pazardaki pamuk talebi artışına bağlı olarak pamuk ekimine ayrılan topraklar da artıyordu. Pamuk piyasası gittikçe büyüyor, bununla birlikte pamuk çiftlikleri sahiplerinin köle ihtiyacı da artıyordu. Esir alınan Afrikalı zencilerin satıldığı korsan ticareti, Virginia, Missouri, New Orleans ve daha birçok kent pazarında bütün hararetiyle devam ediyordu. New York ve Yeni İngiltere’nin limanlarında, köle naklinde kullanılmak üzere dev gemiler inşa ediliyordu. Köle çiftlikleri olan Kuzey eyaletler her yıl, pamuk tarlalarına en az kırk bin köle getiriyordu.

“Amerikalıların anlattığına göre, Vermont’luların atlarıyla yaptığı gezintiyi Virginia sakinleri kölelerle yaparlar.”

‘Tom Amcanın Kulübesi’nin bu satırlarında anlatılanlara gözleriyle tanıklık etmek Liza’yı dehşete düşürdü. Gördükleri, siyah kölelerden ibaret değildi, bir de beyaz bedbahtlar vardı. Bunlar, işçilerdi.

Krasotzki’ler, Amerikalıların gerçek durumunu çok kısa sürede kavradılar. Pamuk üretimi, köle sahiplerinin zenginliklerine zenginlik katıyordu. Pamuğun işlenmesi ve kumaşa dönüştürülmesi ise, fabrikatörleri zengin ediyordu. Bu iki kesim, kâr elde etme zamanı birlik oluyorlardı ama iş kârı paylaşmaya gelince birbirilerine giriyorlardı. Köle sahipleri, ucuz yabancı mallar ithal edebilmek ve sahip oldukları köle emeğinin ürünlerinin, hiçbir sınırlama olmadan tadını çıkarabilmek için serbest ticaret istiyorlardı; fabrika sahipleri ise, mallarının haksız rekabete maruz kalacağı itirazıyla yüksek gümrük tarifeleri talep ediyorlardı. Fabrikatörlerin hedefi, köleleştirilmiş işçilerin ucuz emek gücünden yararlanmak ve köle sahiplerinin sınırsız kazançlarının hiç değilse birazını kapabilmekti. Birleşik eyaletler kongresinde bu düşman kardeşler arasındaki dalaş durulmak bilmiyordu ve bir savaşın yaklaşmakta olduğunun işaretlerini veriyordu.

Kuzey’in burjuvazisi, Güney’in büyük tarım işletmelerinin sahipleriyle savaşırken yüksek sesle, köleliği kaldırma gereğini dillendiriyordu. Kısa bir

süre önce kurulan Cumhuriyetçi Parti, zencilerin özgürlüğü hakkındaki ajitasyonları sayesinde kamuoyunda geniş bir destek kazanmıştı. 1860 yılında, ateşli bir seçim yarışından sonra Cumhuriyetçiler, kongrede çoğunluğu elde ettiler. Adayları Abraham Lincoln başkan seçildi. Bu sırada ekonomik kriz boy gösterdi. Kısa bir süre sonra güney eyaletleri Birlikten bağımsızlıklarını ilan ettiler. Nisan 1861 yılında Kuzey ile Güney arasındaki iç savaş başladı.

Joseph Weydemeyer, derhal gönüllü olarak cepheye gitti. İkinci Topçu Alayı komutanlığına getirildi ve kendisine yarbay rütbesi verildi. Askeri bilgisi oldukça iyi olan Krasotzki de onun ardından subay rütbesiyle cepheye gitti. Liza, kızı ile birlikte Missouri'de Weydemeyer ailesinin yanında kaldı.

Liza tüm zamanını ve gücünü, çarçabuk inşa edilen kulübeleri hastaneye dönüştürme işine veriyordu. Bu güç bir faaliyetti, ilaç, giysi ve doktor yetersizliği vardı.

Liza artık uzun yıllardır Rusya'dan bütünüyle uzaklaşmıştı ve yine de uzak bir akrabasından aldığı bir mektuptan, Dmitriy Pisarev'in Petropavlovsk kalesine hapsedildiğini öğrenince adeta şok yaşadı.

Liza, Varvara Dimitriyevna'yı ve onun sözlerini anımsadı:

"Oğlumun, yalana sapmamasını, gerçekçi konuşma yeteneği kazanmasını istiyorum."

On yıl geçmişti. Bu arada Mitya büyüdü ve Liza'nın tahmin ettiği gibi seçkin bir insan oldu. Gazeteciliğe doğal bir yatkınlığı olduğu ortaya çıktı. Mitya, gerçeğin ateşli bir savunucusuydu; mükemmel, özgün bir üslubu vardı ve yaman bir polemikçiydi.

Eğer doğuştan müziğe yetenekli değilseniz iyi şarkı söyleyemezsiniz; ritm duygunuz yoksa dans etmeniz güçtür; renklerin nüanslarını ayırt etme yeteneğiniz yoksa resim yapamazsınız. Yaratma yeteneğinden yoksun iseniz sanata gerçek anlamda hizmet etmeniz olanaksızdır; özgün bir bakış açısı, algılama yeteneği, düşünme tarzı ve de üsluba sahip değilseniz yazar olamazsınız. Pisarev'deki doğal yetenek ise, bir tip ve fikir yaratıcısı doğurdu. Çevresinde bulunanları hayretlere düşürecek kadar çalışkandı ve

bilgiye açtı. Bu iki özelliği sayesinde doğal yeteneği gelişti ve güçlendi. Zaman onun yardımcısı oldu.

Yirmi bir yaşındaki Pisarev'in ilk edebi adımı parlaktı. Rusya'nın yeni insanının düşünceleri üzerinde etki sahibi, Nekrasov ve Çernişevski'nin 'Çağdaş' dergisinden yazma önerisi aldı. Ama o, şaşmaz bir süratle artan başarısıyla 'Rus Sözü'nde yazmaya devam etti. 1861 baharında Pisarev üniversiteden mezun oldu ve akademik bir kariyer edindi.

Genç, yakışıklı, boyu bosu yerinde, davranışları yapmacıklıktan uzak, yaratma hevesi ve coşkusuyla olağanüstü ilgi çekiyordu. Gerçek yeteneğe sahip insanlar daima çevreye ışık yayarlar. Dmitriy Pisarev de böyle biriydi.

Yaratıcılık süreci tam olgunluğuna ulaşmıştı. Derginin hemen her sayısında güncel, edebi ve politik sorunlar hakkında heyecanlı yazılar yazıyordu. Bu kartal yavrusu için –hep daha yükseğe uçmaya hazır, yaşam dolu, tepeden tırnağa coşku kesilmiş bir kartal yavrusu– aşılamayacak engel yok gibiydi. Anayurdu, onunla gurur duymalıydı. Ancak cezaevleri ne I. Nikolay ne de onun ardılı döneminde boş kaldı. Yirmi iki yaşındaki Pisarev diri diri gömülür gibi hapsedildi Petropavlovsk kalesine. Gerekçe illegal bir basımevi için yazdığı bir bildiriydi. Bildiride, otokrasiyi yıkma çağrısı yapıyor ve Şedo-Ferroti takma adıyla Herzen'e iftirada bulunan Petersburglu bir baronu yalanlıyordu.

Su vermek nasıl çeliği sertleştirirse, cezaevi de Pisarev'i öyle sağlamlaştırdı. Kısa yaşamı süresince birikimine kattığı, düşünce ve duygu süzgecinden geçirip yaşadığı her şey, tam bir yalnızlık içerisinde kaldığı hücresinde yeniden gözlerinin önünden geçti, yaratma arzusunda gücünü yeniden buldu.

Ünlü bir başkomutanın torunu olan vali-general Suvarov yönetimi sırasında siyasi tutukluların cezaevi koşulları kısmen iyileştirildi. Ve Pisarev yazma olanağına kavuştu.

Dmitriy'nin annesi, hiç bıkmadan, yorulmadan, ısrarla onun için girişimde bulundu. Ne aşağılamalar, ne yüksek unvan sahibi kişilerin kabul salonlarında saatlerce bekletilmeler, ne de red yanıtları onun enerjisini azaltabildi. Dmitriy tutuklanınca Petersburg'a yerleşti, Petropavlovsk kalesinin tam karşısında bir ev tuttu. Varvara Dmitriyevna için acımasız

zaman, bir paket tesliminden diğer teslime, görüşmeden görüşmeye, müthiş bir acı vererek çok yavaş geçiyordu. Pisareva, yağmurun, karın, yakıcı sıcağın farkına bile varmadan her gün hapishane kapısına gidiyor, ellerini kavuşturuyor ve yüzünde, yeni örtülmüş bir mezarın karşısındaymışçasına bir ifadeyle hep bekliyordu. Evinin penceresinden de, o aynı iç karartıcı gri taş kütleyi görüyordu. Oğlu ile yapacağı her kısa görüşmenin öncesinde, anne, acılarını saklayabilmek için gülümsemeyi yeniden öğreniyordu. Bir gün Dmitriy, annesinin eline bir pusula sıkıştırdı. Bu küçük kağıt parçası, gelincik çiçeği tohumlarını çağrıştıran, minicik harflerle doluydu. Hiçbir heyecan belirtisi göstermeyen Pisareva ayağındaki ayakkabı çıkmışçasına eğildi ve pusulayı hızla içine sakladı. Bu şekilde kaleden birçok mektup çıkardı.

“Devrimcilerin yiğit anaları,” diye düşünüyordu Liza, Pisavera’yı. “Her biri tehlike anında hiç düşünmeden, oğlunu hedef alan tehlikenin üstüne yürür, bedenini ona siper eder.” Uzaklardaki Rusya’ya, Varvara Dmitriyevna’ya, sevgi ve saygı dolu bir mektup yazdı. Yeryüzünün bir başka kıtasında, yurdundan uzakta hiç durmadan yurt özlemi çekiyordu. Londra’daki “Rus Basımevi”nden Liza’ya ‘Çan’ dergisinin bir sayısını gönderdiler. Dergide “Bir Rus İnsanı” imzasıyla yer alan bir mektup okudu.

“Bizim durumumuz korkunç, dayanılmaz. –diye yazıyordu mektupta– Bizi bu durumdan bir tek balta kurtarabilir, baltadan gayri hiçbir şey yardım edemez bize! Bu düşünceyi daha önce de duymuşsunuzdur herhalde. Bu düşünce şaşılacak kadar doğru; başka kurtuluş yolu yok. Sorunların barışçıl yollarla çözülebilmesi için siz elinizden gelen her şeyi yaptınız, artık ses tonunuzu yükseltmenin zamanı geldi ve varsın sizin ‘Çan’ınız ibadet çağrısı yapmasın, tehlike çanını çalsın! Rusya’yı baltanın sapını kavramaya çağırın!”

Liza’ya, mektubun yazarı sanki Liza’nın kafasının içini okuyormuş gibi geldi.

“Baltalara davranın, kavgaya, devrime yürüyün!” diye tekrarlıyordu Liza. “Oyalamacalarla vakit geçirmenin alemi yok. Bir tiranın yerine bir başka tiran geçiyor. Köylülerin özgür bırakılması alçakça, art niyetli bir kandırmacadan ibaret. Adalet ve özgürlük adına halka seslenen herkesi, tıpkı eskisi gibi hapis, kürek mahkûmluğu, darağacı bekliyor.”

Herzen, Londra'daki Rus Basımevi'nde basılan 'Genç Kuşaklara' başlıklı bildiriyi Liza'ya da gönderdi. Bildirinin yazarı, Nikolay Vasilyeviç Şelgunov'du.

"Benim Rusyam uyandı artık, patlayan bir volkandan fışkıran lavı durdurmaya kimsenin gücü yetmez artık. –diye yazıyordu Liza, yüreğinde zaptedilmez bir coşkuyla ve ardından bildirinin yazarının söylediği ateşli çağrıyı yineliyordu– 'Biz milyonlarcayız, oysa tiranlar yüzlerce... eğer her birimiz... sadece on kişiyi ikna etse bir yılda davamız doruklara ulaşır. Ama bu da yetmez. Oynamanız gereken role kendiniz de hazırlanın, bu düşünceyle olgunlaşın, fikirdaşlarınızla dernekler kurun, derneklerin sayısını artırın, bunlara ve size büyük davamızda önderlik edebilecek ve hatta gerekirse, 14 Aralık çilekeşleri gibi anayurtlarının kurtuluşu için sizleri kahramanca ölüme götürebilecek yetenekte kişiler arayın! Ne de olsa yatağında ya da savaşta ölmek, doğrusu hiç kolay değil!'"

Aynı dönemde, Hildebrand'ın kitabı "Bugünün ve Yarının Ekonomi Politiği" Rusça olarak Petersburg'da yayınlandı. Kitabın yazarı Engels'in İngiliz işçilerinin durumu hakkındaki eserini yalanlamaya kalkışıyor, Fransa ve Büyük Britanya emekçilerinin yaşamını, olduğunun tam tersine, parlak renklerle tasvir ediyordu. Petersburg'un gerici dergileri, Hildebrand'ın kitabını yere göğe sığdıramıyordu. Ve sadece 'Çağdaş', kesin bir kararlılıkla Engels'i savundu.

Nekrasov'un geniş çalışma odasında hararetli bir sohbet sürüyordu. Nikolay Vasilyeviç Şelgunov, henüz bitirdiği yazısının el yazmasını öfkeyle fırlatıp yüksek bir sesle çabuk çabuk konuşuyordu:

"Bay Katkov ve Bay Dostoyevski bir türlü sakinleşemiyorlar ve Hildebrand'a saygıda kusur ettik diye bize saldırmaya devam ediyorlar. Ancak Çernişevski'nin çok net ifade ettiği gibi, sosyalistlerle savaşmaya teşebbüs eden aklı eren her adam, kendi fikirlerinin fazlasıyla çürük olduğunu, laf salatası yapma heveslisi olduğunu anlayabilir. Sizin de bildiğiniz gibi, Hildebrand'ın saldırısına uğrayan yazarlar arasında, en iyi ve en ilgi çekici Almanlardan biri olan Engels de var. Engels ismi, bizde henüz yeterince tanınmıyor, oysa Avrupa ekonomi literatürü, İngiliz işçilerinin yaşamına dair en iyi yazıları bu yazara borçlu. Hildebrand ve Engels arasındaki fark şundan ibaret: Engels kötüye, kötü diyor ve onun

sürmemesini istiyor; oysa Hildebrand, aptalca olanı aptalca bulmamakla kalmayıp onun aptalca olması gerektiğini savunuyor.”

“Engels’in düşüncelerini biraz daha açar mısın?” diye sordu hastalıklı, zayıf bir sesle Nekrasov. Yüzüne kül rengi bir hüzün oturmuştu. Ayağa kalktı ve hafifçe kamburlaşmış sırtı ile odada gezinmeye başladı. Yaratıcılığının doruğunda olan kırk yaşındaki şair, kendisini içten içe kemiren illet yüzünden bitkin bir yaşlı gibi görünüyordu. Rus halkının bu büyük şairi, dış görünüşüyle Alman şair Heine’yi çağrıştırıyordu.

“Friedrich Engels, Sanayi Devrimi’nden önce burjuvazinin bir eklentisi görünümündeki İngiliz işçilerinin Sanayi Devrimi’nden sonra kalıcı, oturmuş bir sınıf olarak sahneye çıktığını kanıtlıyor. Bu iki sınıf şu anda birbirine düşman. Engels, İngiliz işçilerinin er ya da geç kendi haklarını kazanacaklarını öne sürerken, bilgeliğini ortaya koymuş oluyor. Ama ben, Rusya’nın farklı bir ülke olduğuna inanıyorum. Rus mujik, sosyal adalete giden yolu baltayla açacaktır.”

“Kusursuz bir öngörü, Nikolay Vasilyeviç,” dedi sessizce Nekrasov, yavaş yavaş yürümeye devam ederek. “Siz cesursunuz. Bu da, Rus gericilerini kudurtuyor. ‘Çağdaş’ın Kasım sayısı için mutlaka yazı hazırlayın.”

***

Birleşik Devletler’deki iç savaş, Marx ve Engels’in de o sıralardaki başlıca ilgi konularındandı. Savaşın nedenlerini dikkatle inceliyorlardı. Doğal olarak, Kuzeylilere sempati duyuyorlar ve mektuplarında bundan sıklıkla söz ediyorlardı.

Marx ve Engels’e göre, siyah kölelerin özgürlük savaşı, emekçilerin kan davasıydı. Güney eyaletlerinde egemen olan kölelik sistemi, işçi hareketlerinin yükselişini engelliyordu. Siyahların emeği, köleliğin aşağılayıcı damgasını taşıdığı sürece beyazların emeği de özgür olamaz. Marx, kölelik sisteminin ideologlarının, ten renginin belirleyici bir önemi olmadığını ve genel olarak emekçi sınıfların kölelik için yaratıldıklarını kanıtlamaya çalıştıklarına dikkat çekiyordu.

Amerika savaşı uzun ve çetin bir karaktere büründü. Buna bağlı olarak Marx ‘New York Daily Tribune’deki sürekli işini kaybetti. Ancak bu kişisel

şanssızlığı onun Yeni Dünya'daki gelişmelere duyduğu ve sürekli artan ilgisini etkilemedi. Kuzeylilerin kazanmasını bütün yüreği ile diliyordu ve askeri harekâtları sürekli izliyordu. Askeri konularda kendini yetersiz bulan Karl, uzaklardaki cephelerde gelişen olayların önemini Engels'e soruyordu. Friedrich de geniş birikimine dayanarak, bütünüyle profesyonel bir bakışla, Amerika'daki savaşın seyri hakkındaki görüşünü uzun uzun anlatıyordu.

"Sen hem kusursuz bir taktik uzmanı ve hem de stratejistsin," dedi Karl, Friedrich ona ve Jenny'ye bir ülkenin iç savaşa girmesi halinde ne denli karmaşaların doğacağına dair ayrıntıları anlatınca.

Bu konuşma, yaz aylarında, Engels, işini birkaç günlüğüne bırakıp Londra'ya kaçabildiği sırada yapılmıştı. Grafton Terrace'ın pencereleri ardına kadar açıktı. Bahçede hanımeli çiçeği ve sarı süsen çiçekleri yetişmişti. Karl'ın çalışma masasındaki Amerika haritasının üzerine, üç kafa eğilmişti: Kır saçlı Karl, koyu sarı saçlı Friedrich ve üzerine yol yol kül serpilmişçesine beyazlamış kestane rengi saçlarıyla Jenny'nin kafalarıydı bunlar.

"Kuzeyliler affedilmez bir yanlış yapıyorlar," diyordu Engels, heyecandan hafifçe takılarak. "İç savaşı yönetmenin yöntemlerini henüz kavrayamadılar. Bakın kanatları nasıl çıplak bırakmışlar. Yeni oluşturulan kolorduları, hiç zaman kaybetmeden ileri sürmek gerekirken onlar bir aydan fazla bir süredir bunları çatışma alanından elli mil uzakta tutuyorlar."

"Enformasyon ve haritayı, doğrudan savaş alanında bulunuyormuşçasına kullanarak her strateji yanlışını çok iyi tespit ediyorsunuz," dedi Jenny, Engels'in heyecanlı yüzüne sevgiyle bakarak.

Üç dost bir araya geldiğinde, her seferinde olduğu gibi, zaman, hayıflandıran bir hızla adeta uçarak geçti. Friedrich dostlarından ayrıldı. Ve yine Londra'dan Manchester'a, Manchester'dan Londra'ya mektuplar gidip gelmeye başladı. Marx, Engels'den daha sık yazıyordu. Bunun nedeni ise, Karl'ın başkentte oturuyor olması ve böylece her ikisini de yakından ilgilendiren konularda daha erken haber almasıydı.

1861 yazında Marx, Blanqui'nin tutuklanmasını ve ağır ceza koşullarını protesto etmek amacıyla düzenlenen mitingin organizasyonuna katıldı. Marx, bu büyük devrimcinin yaşadıklarından her zaman etkilenmişti. Daha

sonra, Alman sürgünlerce, Blanqui davasının broşürünün yayınlanmasına katkı olarak toplanan parayı Paris’e gönderdi. Blanqui mahkemede her zamanki gibi yine gerçek bir kahraman gibi davrandı.

Sonbaharda Engels, tanıdığı bir Rus tutuklunun, ülkesinden Amerika’ya kaçtığı haberini aldı.

“Bakunin’in kaçışı beni çok sevindirdi,” diye hemen yazdı Karl’a. “Zavallı, herhalde içerde epeyce yıprandı. Dünyanın çevresinde bir tur dönmüş kadar uzun, böylesi bir kaçış gerçekten de hayret verici!”

Viyana gazetesi ‘Basın’, Marx’ı hayal kırıklığına uğrattı. Marx’ın yazılarını, söz verdiğinden çok daha seyrek yayınlıyordu ve beş yazıdan sadece birinin ücretini ödemişti.

Marx ve ailesi, bugüne dek defalarca yoksulluk uçurumunun kenarına gelmişlerdi. Ancak 1862 yılı, şimdiye dek atlattıkları badirelerden daha korkunç olacağa benziyordu.

“Eğer bu da geçen yıla benzeyecekse, bence, canı cehenneme,” diye yazdı Marx, Manchester’a Aralık ayı sonunda.

Yeni yıl, gerçekten de bir önceki yıldan çok daha kötü geldi. Grafton Terrace 9 numaradaki evin üzerine kahreden yoklukların ve borçların kâbusu çöktü yine, hapis tehlikesi belirdi. ‘New York Daily Tribune’deki işine son verilmesi Marx’ın zavallı bütçesine kaldıramayacağı kadar ağır geldi. Borçlar almış başını gidiyordu. Altı kişilik ailenin gereksinimleri çoğalmıştı. Engels, kendisi de maddi olarak sıkışık olduğundan az miktarda ama sürekli para gönderiyordu.

Karl’ın, Jenny’nin, tüm çocukların ve hatta Lenchen’in tüm giyim eşyaları çoktan rehin sandığına verilmişti. Daha iyi günlerinde kiraladıkları piyanonun ücretini vermek şöyle dursun, kasap ve fırıncının borcunu ödeyecek para bile yoktu. Bir borcu kapatma denemesi, ardından başka borçları getiriyordu. Evden atılmamak ve çocukları doyurabilmek için türlü oyunlar oynamak, kurnazlıklar yapmak ve erteleme istemek gerekiyordu. Karl’ın sağlığı iyiden iyiye sarsılmıştı. Bedeninin her yanında şirpençeler çıktı ve eski karaciğer hastalığına bağlı halsizlikler başgösterdi. Politik ekonomi kitabının devamı üzerinde çalışmaya başlamak bir türlü mümkün olmuyordu. Yoksulluk, üzücü öfke patlamalarına neden oluyordu.

Bir yaz sabahı, ödenmesi ertelenmeyecek borçların hesaplanmasıyla başlamıştı.

Saçı iyiden iyi kırlaşan Jenny, bitkin bir halde elinde kocaman bir fatura tomarı ile kocasının çalışma odasına girdi. Sesi alışılmadık şekilde titrekti:

"İşte, gaz kurumu son ikazı göndermiş. Eğer bugün bir sterlin on şilin yatırmazsak havagazımız hemen kesilecek. Artık akşamları çalışamayacaksın. Evde bir tek mum da, mum alacak para da yok."

Karl, masadan kalktı. Müthiş bir sigara içme isteği duydu ama en ucuzundan da olsa sigara ya da tütün alacak para bile yoktu.

Jenny'nin konuşması giderek hızlanıyordu ve Karl onun bu şekilde alışılmadık yüksek ve garip bir sesle konuşması karşısında şaşkınlığa düştü. Onu durdurmak istiyordu ama bu olanaksızdı.

"Laura'ya müzik dersi aldırmaktan uzun süre önce vazgeçtik ama öğretmenin borcunu hâlâ ödemedik. Yedi şilin. Nereden bulacağız bu parayı. Öğretmen yoksul ve bu paraya da gereksinimi var. Ev sahibi dün sokakta bas bas bağırarak, bütün bir yıl borçlu olduğumuzu ve bizi mahkemeye vereceğini söyledi durdu. Bu, bütün bir kentin dedikodularını tatmin edecek kadar gürültülü bir temsildi."

"Ama Engels birkaç gün önce bize biraz para göndermişti."

"Evet, biraz; bu, fırıncıya olan borcumuzu bile kapatmadı. Kasap, manav ve bakkal, seni hapse tıkmakla tehdit ediyorlar. Hepimiz acı çekiyoruz. Kentte uluslararası bir fuar açılmış ama bizim zavallı kızlarımız evde oturuyorlar. Çünkü ben tüm ayakkabıları rehine sandığına bıraktım. Ve bu, yıllardır böyle devam ediyor. En küçük bir umut ışığı yok. Neden? Ne için?"

Ve birden Jenny kendini tamamen kaybetti ve bağırmaya başladı:

"Dayanamıyorum artık, dayanamıyorum! Böyle yaşamaktansa ölmeyi yeğlerim. Çocukları ve seni aç görmeye dayanacak gücüm kalmadı."

Karl, karısına yaklaştı, onun başını göğsüne dayadı. Marx'ın yanakları titriyordu, bir an için yüzünde dehşet verici bir acının izleri belirdi. Sakinleşmesi ve bir kez daha tüm sabrını toplaması için yalvarıyordu.

“Sen çok güçlüsün,” dedi sert bir ses tonuyla. “Biraz daha dayan ve her şey düzelecek, bundan eminim. Ve biz acıdan sonra sevinci tadabileceğiz. Beethoven’in Dokuzuncu Senfoni’sinin final bölümünü, bizim en çok sevdiğimiz bölümü anımsıyor musun? O, bizim için de çalacak, sevgilim.”

Ama Jenny bir türlü sakinleşemiyordu. Karl, sessizce onun saçlarını okşuyordu. Ona başka ne söyleyebilirdi?

Acıları bardaktan taşmıştı yine ve Jenny’nin sinirleri, sürekli gerginliğe yenik düşmüştü. Bu acıklı sahne sırasında odaya Jennychen ve Laura girdi. Kızların yüzünde alışılmadık bir ciddiyet ve kararlılık okunuyordu.

“Aileme yardım edebilecek kadar yetişkinim,” dedi, Jennychen. “Geçen kış tiyatroya girmemi istemediniz. Bu kolay bir şey değil tabii, çünkü sahneye çıkabilecek kadar yetenekli olup olmadığımı bilmiyorum. Şimdi biz ikimiz, gerçi Laura benden bir yaş daha küçük ama, mürebbiye olarak iş aramaya karar verdik.”

“Bunda kötü bir şey yok,” diye söze girdi Laura. “Çalışmamızın zamanı geldi. Evde iki boğaz eksik olacak ve en önemlisi kazandığımızı size vererek Jennychen ile eve yardım edeceğiz. Lütfen Mağripli, anne, karşı çıkmayın.”

“Hayır, hayır!” Gözyaşları arasından yanıt verdi Jenny. “Siz ikiniz de daha çok küçüksünüz, siz okumalısınız. Bize neyin yardım edeceğini biliyorum. Karl, izin ver de senin kütüphaneni satalım.”

Karl sersemledi, farkında olmadan koltuğun arkasına tutundu. Kitaplarına alışmıştı, onları seviyordu. Kitaplar her zaman onun uslu ve sadık yardımcılarıydı, birçoğu ile daha çocukluk yıllarından beri birlikteydi. Karl karşı çıkmak istedi ama bu bencilliğinden utanıp, karısının kararını hemen onayladı. Öylesine gereksinim duyduğu, değer verdiği bu tek hazinesini satmayı kabul etti.

“Tabii, sevgilim. Nasıl gerekiyorsa öyle yap. Kitapları sat. Ne yapacağız onları? Bana Britanya Müzesi’nin hazinesi yeter. Sayfaların kenarlarına, kitapların yazarları ile polemiğe girmekten, kurşun kalem ya da tırnakla işaret koymaktan, not etmekten yavaş yavaş ve kesin olarak vazgeçeceğim.”

“Sevgili Mağipli. Kitapların arasında eşelenmeden yaşayabilir misin? Tabii ki, hayır. Babamın onlara gereksinimi var. Anne, babamı umut arkadaşlarından ayırmaya gerek yok. İzin ver, Laura ile birlikte mürebbiye olarak iş arayalım,” diye ısrar ediyordu Jennychen.

“Daha sonra kızlar, daha sonra, biraz büyüdüğünüzde. Şu anda böyle bir şey sizin için oldukça zor ve tehlikeli.”

Jenny acı acı ağlamaya devam ediyordu. Karl kütüphaneyi en kısa sürede satması için ısrar ediyordu.

Fetişizme büyük bir antipati duyan ve hiçbir eşyasına bağlanmayan Karl, bir tek kitaplarına çok düşkündü. Kitaplarını gençlik yıllarından itibaren toplamış, saklamıştı. Marx’a göre kitap, ekmek ve su kadar acil bir gereksinimdi. Jenny’nin, kütüphaneyi satma girişimi sonuçsuz kaldı. Alıcı bulamadı. Para bulmanın hiçbir yolu kalmamıştı. Karl, 18 Haziran 1862’de Friedrich’e şöyle yazdı:

“Sevgili Engels!

“Seni yeniden kendi sorunlarımla uğraştırmaktan nefret ediyorum, ama ne yapabilirim ki? Karım her gün, çocuklarla birlikte mezarda yatmayı yeğlediğini söylüyor ve ben de bunun için ona kızamıyorum çünkü bu durumda ne aşağılamalara, işkencelere ve korkulara katlanmak zorunda olduğumuzu betimlemem olanaksız. 50 sterlinin tamamı, senin de bildiğin gibi, borçlara yatırıldı ve yine de borçların yarısından azı ancak ödenebildi. Yedi hafta boyunca cepte bir tek kuruş bulunmamasından artık hiç söz etmiyorum, ki Londra’da genel olarak tehlikeli olan bu durum bizde kronik bir hal aldı. Ama sen de kendi deneyimlerinden biliyorsun ki, bazı zorunlu giderler vardır ve elde olanlarla ödemek zorunda kalabilirsin. Bunları da, nisanın sonunda rehine sandığından aldıklarımızı yeniden oraya yatırarak karşıladık. Zavallı çocuklara şimdi daha da çok üzülüyorum, çünkü, tüm bunlar ‘fuar sezonunda’ oluyor ve onların akranları bir güzel eğlenirken, kızlar, birileri gelip de içinde yaşadıkları tüm bu aşağılık durumu görecek korkusuyla yaşıyorlar.

“Öteki şeylere gelince, sıkı bir çalışma içerisindeyim ve ne gariptir ki çevremdeki bütün sefalete karşın beynim, geçmiş yıllara göre daha iyi çalışıyor... Bu arada, en sonunda şu can sıkıcı toprak rantını bitirdim. ...

Ricardo’nun da teorilerinin doğruluğu konusunda uzun süredir kuşkularım vardı, şimdi kesin olarak hileyi yakaladım. Bunun yanı sıra, son görüşmemizden beri, bu cilde girecek birkaç çok ilginç ve yeni şey keşfettim. ...

“Tekrar gözden geçirdim Darwin’i; ‘Malthusçu’ teoriyi, bitkiler ve hayvanlara da uyguladığını söylediği zaman çok eğlendim; sanki Bay Malthus, teoriyi bitkiler ve hayvanlara *değil de* yalnız –geometrik artış dizisi şeklinde– insanlara uygulamış gibi. Darwin, işbölümü, rekabet, yeni pazarların açılması, ‘keşifler’i ile içinde yaşadığı İngiliz toplumunu ve Malthusçu ‘var olma mücadelesini’ hayvanlar ve bitkiler içerisinde nasıl bulabiliyor; bu çok ilginç.”

Engels hemen dostu ve ailesinin yardımına yetişti ve para gönderdi. Grafton Terrace 9 nolu evin sakinlerinin yaşamı kısa bir süre için de olsa bir parça rahatladı.

***

Londra’ya bu yaz olağanüstü bir gürültü hakimdi. “Kristal Sarayı”nın arkasındaki bir boş arsaya koca bir semt inşa edilmişti. Orada, Haziran ayında uluslararası sanayi fuarı açıldı. Başkentin her yanından insan kalabalıkları, sıra sıra faytonlar ve çeşitli araçlar fuara akın ediyorlardı. Satın almak, satmak ve tanıtmak amacıyla çeşitli ülkelerden getirilen şeyleri görmeye çalışıyordu herkes.

Fuara gelen Fransız işçi delegasyonunda Johann Stock da yer alıyordu.

Jerome Bonaparte, sözünü tuttu ve Paris’te elli seçim merkezi kurdu. Bu merkezlerde önceden belirlenen adaylar arasında seçim yapıldı. Çeşitli mesleklerden işçiler oy vermeye çağrıldı. Demiryolları makinistlerinden Johann Stock oybirliği ile seçildi. Seçimlerde, nakkaş Tolain de oyların çoğunu aldı. Bu ilginç delegasyonun yol masraflarını “Kızıl Prens” Plon-Plon üstlendi. Gönüllü bir taahütname hazırlattı, bağlantıları sayesinde imparatorluk ve şehir hazinesinden bir miktar yardım aldı.

Johann, Londra’ya ulaştıktan kısa bir süre sonra Tolain’le birlikte, Grafton Terrace’a, Marx’a gitti.

“Johann Stock’un oğlu ha. Harika. Seni gördüğüme çok ama çok sevindim. Babanın ölüm haberi hepimizi derinden sarstı. O, proletaryanın en iyi savaşçıları arasında en iyisiydi. Ya sen delikanlı, yirmi küsur yaşına nasıl geldin, neler yaptın?”

Johann, yaşamının sade olduğunun altını döne döne çizerek kısaca kendisinden söz etti.

“Bu delikanlının iyi bir geçmişi ve çelik bir yapısı var,” dedi Karl, onları çaya davet etmek üzere odaya giren karısına. “Bu, yiğit ve akıllı, babasına yaraşır bir oğul.”

“Söyleyin, Johann,” diye sordu Jenny, onun cezaevinde kaldığını öğrenince, “zindan sizi korkutmadı mı? Cesaret ettiğiniz davranışlar, sizi yeniden zincire vurabilecek türden değil mi?”

Stock’un yüzüne aydınlık bir gülümseme yayıldı. Bembeyaz, güzel dişleri ortaya çıktı.

“Zindan, kadının doğum yapması gibi bir şeydir, çabuk unutulur. Çünkü onunla güzel bir dava uğruna, insanlar uğruna tanışıyorsun. Demek ki, korkmanın alemi yok. İlkler hep korkutucu olur.”

Herkes bir ağızdan güldü. Stock, işçiler arasındaki bölünmelerden ve birlik ihtiyacından söz etti.

“Anımsıyorum, çocukluğumda annem, kötülükle nasıl başedeceğimizi anlatırdı bana. Her insan, tek başına güçsüzdür, ince bir çubuk gibidir ama eğer bu ince çubuklar birbirine sıkıca bağlanırsa, kimse ortaya çıkan süpürgeyi her tür pisliği süpürmekten alıkoyamaz. Haklarımızı kazanma mücadelesinde güçlü olabilmek için neden birleşmiyoruz? İngiliz sanayicileri örneğine bir bakalım. İşçilerin, maaşlarını yükseltmek ve çalışma saatlerini azaltmak için her girişimlerinde sanayiciler hemen onların yerine Fransız, Alman, Belçika ya da diğer ülkelerden emekçiler getirtiyorlar. Ben de, Manş denizini birçok kez geçebilirdim. Ama eğer birlik olursak aramıza nifak sokulmasına, çirkin bir rekabet yaratılmasına izin vermeyiz. Fransız, Alman, İngiliz, Polonyalı; hepimiz aynı makinelerde çalışıyoruz, aynı iğnelerle dikiyoruz, çekiçlerimizle aynı örsü dövüyoruz, aynı baltaları kullanıyoruz. Fuarda makinelere baktım; markaları ne olursa olsun çizgiler hep aynı. Örneğin lokomotif. O, her yerde hep aynı ve her

makinist onu nasıl kullanacağını biliyor. Silahımız ortak, kaderimiz ortak, emeğimiz ortak. Bir demet halinde birleşmemizin zamanı geldi; ve o zaman her şey birden bambaşka olacaktır. Uzun süredir Londra'ya gelip sizinle, Marx baba ve bizim Fransız sürgün kardeşlerimizle görüşmek istiyordum."

Karl, yabancı emekçilerle birleşmenin ve birlikte savaşmanın yollarını arayan bu genç işçiyi heyecanla dinliyordu. Bu delikanlı, 'Komünist Manifesto'nun yaratıldığı şanlı günlerin yeniden doğuşunun habercisiydi.

Fransız işçiler, Marx'a Britanya sanayisinin gelişim özelliklerini sordular.

"Makinelerin ve buharın ülkesi İngiltere'de el emeğinin bütünüyle kullanılmaya devam ettiği çok sayıda sanayi dalı var," diye yanıtladı Karl. "Bazı yerlerde, yüzyıllar öncesinin yöntemlerinin kullanıldığını görebilirsiniz. Örneğin ekmeğin hazırlanması. Bir İngiliz atasözüne göre, her insan yaşamı boyunca bir şinik çamur yemelidir. Oysa John Bull kuşku bile duymadan, her gün mecazi anlamda değil gerçekten de, örümcek, un, şap, hamam böceği ve insan terinden oluşan inanılması güç bir karışımı yiyor. İncil'i yakından tanıyan İngilizler insanın kendi ekmeğini kendi alınteri ile kazanması gerektiğini yineleyip duruyorlar ama tahmin bile edemiyorlar ki insan teri, ekmek hamurunun gerçekten de değişmez bir baharatı. Ancak şimdi büyük bir olasılıkla, küçük fırınların sonu yaklaşıyor ve ekmek fabrikaları dönemi başlıyor."

"Ben size aynı zamanda, daha fazla okumanızı öneriyorum," dedi Marx, Johann ve Tolain'e, kalkmaya davrandıklarında. "Büyük Fransız yazarlarından biri, sürükleyici kitaplarında, gerçek yaşamdan bütün bir nesil insanı canlandırıyor. Siz bu insanlarla Paris'te belki de karşılaşıyorsunuzdur. Balzac'tan söz ediyorum."

Karl, iki Fransızın anlattıkları üzerine uzun uzun düşündü. Çoktandır, içinde böyle bir coşku seli kabarmamıştı.

Aynı haziran günlerinde, Graffon-Terrace'a kısa bir mektup ulaştı. Lassalle, uluslararası fuar için Londra'da bulunduğunu ve o akşam ziyaretlerine geleceğini bildiriyordu. Bunu öğrenen Jenny heyecana kapıldı, telaşlandı. Lassalle'in, evine egemen olan yokluğu görmesini istemiyordu.

"Biz, tabii ki, Lassalle'in Berlin'deki şatafatlı evinde Karl'ı karşıladığı gibi şu şımarık Prenses Hatzfeldt'i ağırlamamız olanaksız ama yine de her

şey kusursuz olmalı," diye konuşuyordu, kitapların tozunu alıp evi düzene koymaya çalışırken.

Lenchen, Jenny'nin söylediklerinden hiç hoşlanmadı ve bunu saklamaya da gerek duymadı:

"Borçları daha yeni kapatıp rahat bir nefes alabildik ve siz yine kapana doğru yürüyorsunuz. Evde fazladan bir kuruş olunca, sizde kaşıntı yapıyor. Ve hemen onu verebileceğiniz birilerini ya da savuracak bir vesile buluyorsunuz. Kızlara doğru dürüst giyecek bir şeyler alsanız, o zaman ağzımı bile açmam. Londra'da her şeyin en iyisi var. Bu yabancı kazı beslemeye ne gerek var şimdi? Üstelik, o adam, evimizdeki son lokmaları yediğini, tanrı korusun, bilmiyor bile."

Ama Jenny, planına razı etmek için ona sarılıp öyle güzel sözler söyledi ki, Lenchen kabullenmek zorunda kaldı.

"Sen bir şeytansın ve istediğin an herkesi ağına düşürebiliyorsun," dedi yumuşayarak ve Lassalle'i kontlar gibi ağırlayabilmek için bakkala malzeme almaya seğirtti. Laura ve Jennychen, çiçek dükkânına koştular ve kısa bir sürede Grafton Terrace'ın küçük yemek odası bütünüyle değişti. Jenny, rehine sandığından yeni geri aldığı eski İskoç yapımı masa örtüsü ve bazı tabakları konsoldan çıkardı. Kızlarına dikkatle baktı. Gençlikleri en güzel süsleriydi. Jenny, kendisi de, annesinin dantel şalıyla, omuzlarını örterek yıpranmış elbisesini saklamış ve biraz da süslenmiş oldu. Lassalle, kendisini konukseverlikle, güleryüzle karşılayan bu insanların evindeki yoksunluğu kesinlikle fark edemedi.

Yüzyılın başında, züppe lord, tüm yaşamını, erkek tuvaletini putlaştırmaya ve yüceltmeye adadığı ve birçok yandaş da topladığından bu yana, İngiltere, erkekleri süsleme konusunda birinciliği kimseye kaptırmadı. Moda düşkünü Lassalle'in Londra'ya geliş sebeplerinden biri de bu olduğundan, hemen Bond Street'e gitti. Burada, yok yoktu. Bastona dönüşen şemsiyelerden başlıyor, her tür redingot ve şapka modelleriyle son buluyordu.

Lavanta esansına boğulmuş, silindir gibi parlak Lassalle, "değerli dostum" diyerek Karl'a sarıldı, ardından Jenny ve iki büyük kızını selamlamak için, ıtırlı yağı adeta boca ettiği başını eğdi.

“Ah, ne muhteşem bir baby,” dedi ve züppece giyinmiş bu bayı cesurca inceleyen Tussy’nin pembe yanağını öptü.

Masaya oturduklarında ve Lenchen, kusursuz bir servisle çay ve yanında lezzetli bisküvi ikram ettiğinde Lassalle kendi kendini sürekli şımarttığını ve bol keseden para harcamaya alıştığını söylemeden edemedi.

“Hiçbir şey yapmasan da zengin bir adam olduğunu göstermelisin; bu, ortak davamızın yararına. Para, burjuvazinin elinde iken tiksinti verici bir şey olmasına karşın, bir sosyalistin cebinde bulunduğu zaman büyük bir güçtür. Birkaç gün önce küçük bir iş, bana beş bin talere patladı. Ne yapalım, kaybetmek kaçınılmaz bir şey, kendin de bir işadamıysan eğer. Sen rahatsın Karl. Sadece teori ile ilgileniyorsun, o yüzden çok boş zamanın var. Oysa ben sadece teorisyen değilim aynı zamanda pratik faaliyetim de var. Bir düşünün kendinizi, bir taraftan benim dış görünüşüm...

“Evet, sen, doğuştan baron gibi görünüyorsun,” dedi Karl gözlerini kısarak ve gülmemek için Jenny’ye bakmamaya çalışarak.

“Bunu senden başka kimse anlayamaz, çünkü sen de bir baronesle evlisin,” dedi, oldukça memnun kalan Lassalle, Marx’ın ses tonundaki alaycılığı fark etmeden. “Bildiğiniz gibi,” diye devam etti, “Zürih’e uğradım. Bu, gerçek bir zafer gezisiydi. Rüstow, Herwegh ve daha birçok ünlü kişi beni selamladı. Ardından İtalya. Garibaldi’ye epeyce öğüt verdim. Bunun sonuçları da anında kendini gösterdi. Bu arada, umarım benim ‘Julian Schmidt’imi okumuşsunuzdur? Çeşitli çevrelerde bu eser hakkında söylenenleri yinelemek istemiyorum. Ukalâlık yapmak istemem ama gerçekler de yadsınamaz. Eğer doğanın bana armağan ettiği bilgelik beni ün düşkünlüğünden korumasaydı, üstünlük havalarına girebilirdim. Ama yine de, saygın ve tamamen dürüst insanlar, benim büyük bir bilim adamı ve düşünür olduğumu sürekli söyleyip durduklarında kendimi tutmam çok güç.”

Lassalle ayağa kalktı, adeta kendinden geçmişti. Sesi bir garip çıkıyordu. Odada geziniyor ve kollarını çirkin bir şekilde savuruyordu. Herkes, onun bu yaptıklarından rahatsız oldu ama Lassalle bunu fark edecek durumda değildi.

“Acımasız bir Don Juan olduğumu düşünüyorlar, oysa ben, Werther gibi kibar ve duyguluyum. Birçok kadın beni sevdi ama ne yazık ki, ben kimseyi sevemedim ve özgürlüğüme her şeyden çok önem verdim. Söyleyin, Bayan Marx, evlilik nedir? Benim seviyemde insanlar için evlilikten söz ediyorum.”

Jenny, geveze adama gülmemek için dudağını ısırdı ama sonra hemen kendine hakim olup yanıt verdi:

“Fransızlar, evliliği sohbete benzetirler. Eş seçiminde her şeyden önce sohbet sırasında birbirlerini ne denli tatmin ettiklerini denemek gerekirmiş. Bunda oldukça yüksek bir doğruluk payı olduğuna şahsen ben de ikna oldum. Eğer dünyaya birkaç kez daha gelseydim, yine şu andaki kocamla mutlu olurdum. Çünkü onun düşüncesi, bitmek tükenmek bilmeyen bir pınar ve onunla sohbet etmek bana üstün bir zevk veriyor.”

Lassalle yavan, yapmacık bir şekilde gülümsedi:

“Mükemmel. Karl, kendine yaraşır bir sohbet arkadaşı bulmuş. O, benden şanslı.”

Lassalle pek akıllı sayılamayacak, zevzekçe konuşmalarla, üstün başarıları ve böbürlenmeleriyle Karl’ın zamanını yüzsüzce harcıyordu. Bir gün Jenny evde tek başınayken Lassalle geldi ve yalnız olduklarını anladığında “dünya çapında önem taşıyan” olağanüstü önemli, büyük sırlarını açtı.

“Siz Madam, olağanüstü, üstün birisiniz ve size itiraf edebilirim ki, Garibaldi özellikle benim tartışılmaz ikna yeteneğim sayesinde Roma’ya gitmeyip Napoli’ye yöneldi. Sardinya kralı Vittorio Emanuele’in çıkarlarına zarar vermeden kendisini diktatör ilan etmesi için onu ikna ettim. Ardından yine benim öğüdüm üzerine, yaşlı başkomutan, Avusturya’ya yürümek için halk ordusu örgütleyecek. Bunun Almanya için ne anlama geldiğini biliyorsunuz değil mi? Özgürlük. Tahminlerime göre, Garibaldi hiç zorlanmadan en az otuz bin gönüllü toparlayabilecek. Sonra da bu alay Ardriyatik kıyısına, Dalmaçya’ya yönelecek ve Macaristan’da ayaklanma örgütleyecek. İnanın, bu devasa bir hareket olacak.”

Lassalle, kendi deyimiyle, devrimci Alman işçi sınıfının temsilcisi olarak Garibaldi’ye bildirmekle kalmayıp şimdi Londra’da bizzat Mazzini’ye de

açıkladığı planını Jenny'ye bütün ayrıntılarıyla sayıp döktü.

"Şu çileli, büyük devrimci Mazzini de söylediklerime hayran kaldı ve önerilerimi bütünüyle onayladı. Eğer anlattıklarıma tam olarak uyulursa her şey yakında İtalyan halkının parlak zaferiyle sonuçlanacak. Bu operasyon üzerinde tam altı hafta çalıştım. Ayrıca şu anda Berlin'de politik saygınlığım mükemmel. Orda birçok girişimde bulunabilirim. Broşürüm, Prusya'nın Apenin yarımadasındaki savaşa girmesine doğrudan engel oldu, artık bir sır değil bu."

"Bu kadar büyük ve sorumluluk isteyen faaliyetler sizi yoruyordur herhalde?" diye sordu Jenny, örtülü bir alayla.

Lassalle, sohbet arkadaşının ses tonundaki ironiyi görmeden, yorgun bir edayla yanıt verdi:

"Hem de nasıl!"

Jenny, yüzünü saklamak için arkasını döndü. Karl gibi o da Lassalle'i artık sadece gülünç buluyordu. Lenchen ise, Lassalle'den nefret ediyordu; sadece onun abartılı özgüveninden ve kendi kendine âşık oluşundan dolayı değil, aynı zamanda bencil ve dalkavuk olmasına kızıyordu.

Marx'a "değerli, özel dostum" diyerek konuşmaya devam ediyordu Lassalle.

"Sen özgür bir insansın. Teorik faaliyet fazla zaman almıyor. Doğrusu, seni kıskanıyorum; sürekli, önemli pratik faaliyetlerimden dolayı ancak arada bir yazabiliyorum."

Lassalle, Grafton Terrace'ta saatlerce kalıyordu ve ev sahiplerini işlerinden alıkoyduğundan dolayı, onu gördüklerinde nereye saklanacaklarını bilemiyorlardı. Karl ve Jenny, onun temelsiz politik projelerini ve can sıkıcı kibirini sık sık alaya alıyorlardı.

"Habsburg'ları alaşağı etmek için Padova'dan Viyana'ya ayrıntılı bir sefer planı hazırladım ve önerdim. Garibaldi'nin albayı Rüstow planımı onayladı ve gerçekleştirilebilir buldu. Biz de böylece Almanya'yı kurtaracağız."

"Bu durumda," diye ona takıldı Marx, "Albay Rüstow da aklını kaybetmiş demek ki."

“Sen benim saçmaladığımı ve aptal olduğumu mu söylemeye çalışıyorsun?” diye kudurdu Lassalle, sandalyeden fırlayarak. Ardından, bir zenci kadar gür saçlarını savurdu ve kendine duyduğu sarsılmaz güvenle devam etti: “Boşuna kızıyorum. Sen, Karl, soyut bir dünyada yaşıyorsun, bu yüzden de seni bağışlıyorum, çünkü gerçek politikayı hiç anlamıyorsun.”

“Ancak, sizin hiç durmadan anlattıklarınız, Bonapartistlere adanmış bazı gazete yazılarını anımsatıyor bana,” diye misafiri iğneledi Jenny.

Marx ve karısı, Lassalle’in “teori”lerini ironiyle yerdikçe onun hiddeti de artıyordu ama karşı koyma gücü azalıyordu. Sebatkârlığın ve gevezeliğin, Grafton Terrace’ta hiç şansı yoktu.

“Eğer bu denli korkunç durumda olmasaydık ve bu adam çalışmamı engelleyip acımasızca zamanımı tüketmeseydi krallar, paşalar gibi eğlenirdim onunla. Ne yazık ki, Friedrich burada değil. Lassalle’i görüp dinleyerek, en kötü ihtimalle bütün bir yıl için kahkaha depolardı,” dedi bir gün Karl, akşamın geç saatlerinde saatlerce süren bir sohbetten sonra Lassalle nihayet gittiğinde.

“Onun bitmek bilmeyen övünmelerinden ve açıkça kariyeristliğini ortaya koyan davranışlarından çok yoruluyorum,” dedi Jenny.

Lassalle, Londra’dan gitmeden önce, sıradaki projelerini Marx’a anlatabilmek için bir kez daha geldi.

“Belki de yakında kendi gazetemi kuracağım,” dedi, Marx’ın masasının ardındaki tek koltuğa yüzsüzce yayılarak, Karl odada dolaşırken.

“Bu devasa yapının bir parçası olmanı öneriyorum, Karl. Bu konuda ne düşünüyorsun, değerli dostum?”

Marx, Lassalle’e şöyle bir baktı ve umursamaz bir ifadeyle yanıtladı:

“Senin gazetenin İngiltere muhabiri olmayı zevkle kabul ederim ama üzerime hiçbir sorumluluk almamak koşuluyla. Daha önce de sana birçok defa söylediğim gibi, kimi istisnai sorunlar ile genel hedefler dışında seninle hiçbir konuda kesinlikle hemfikir değilim.”

Son söylenenlerle, konuya nokta konmuş oldu.

Kendisinden başka hiç kimseyi görmeyen, Prenses Hatzfeldt’in ona bonkörce sunduğu paraları keyfince savuran Lassalle, Marx ve ailesinin içinde yaşadığı yoksulluğu uzun süre fark etmedi. Amerika’da gelişen olaylar dolayısıyla Karl’ın tamamen işsiz kaldığını, maddi durumunun da son derece kritik olduğunu anladığında ise, o kendine özgü abartılı ifadelerle, çocuk yaştaki Jenny’nin, Berlin’de Prenses Hatzfeldt’in yanında nedime olarak çalışmasını önerdi. Marx, Lassalle’in bu duygusuzluğu, kabalığı ve yüzsüzlüğü karşısında kendisini zor tuttu. Marx’ların evden atılma tehlikesiyle karşı karşıya kaldıklarını öğrenen Lassalle, küçük miktarda bir parayı senet karşılığında ve Engels’in kefil olması koşuluyla verebileceğini söyledi. Karl tarifsiz bir acıyla bunu kabul etti. Lenchen de hemen söze girerek hatırlattı; kendisinin şişinerek anlattığına göre Lassalle’in bir günlük sigara ve araba masrafı bir sterlin tutuyormuş.

Yaz sonunda ‘Viyana’ gazetesinin muhabiri olarak uluslararası sanayi fuarını ziyaret etme imkânı doğdu. En sonunda, toplumun her kesiminin ziyaret ettiği bu yeri Karl, Jenny ve kızları da görebilecekti. Uluslararası Sanayi Fuarı, Avrupa’nın tüm ülkelerinden ziyaretçi akınına uğruyordu. Londra yabancılarla dolup taşmıştı. Gazeteler, sanayi mallarını, pavyonları, adaya gelen ünlü ve zengin kişileri anlatmak için sayfalar ayırıyorlardı.

Dar korseler üzerine metal çemberlere geçirilmiş şatafatlı elbiseler içinde, lülelerinin üstüne yassı şapkalar oturtmuş bayanlar ters çevrilmiş çiçek vazolarına benziyorlardı. Rengârenk flamalarla süslü fuarın girişinde kemerin önünde her gün sayısız fayton, araba ve yolcu arabalarına bu bayanların etekleri güçlükle sığıyordu. Açık sahneden meydana kusursuz bir akustikle senfoniler yayılıyordu.

“La Traviata,” diye sevindi Laura. “Dünyada Verdi’nin müziğinden daha mükemmel bir şey yok, doğru değil mi?”

“Var,” diye yanıtladı annesi, yumuşacık bir sesle. “Richard Wagner’in ölümsüz eseri ‘Tristan ve Isolde’ ile hiçbir şey kıyaslanamaz.”

“Lohengrin dışında,” diye karşı çıktı Karl. “Bu, benim en sevdiğim opera. Aslında sanırım, Wagner gibi, müziğin devrimcisi, devi.”

“‘Tristan ve Isolde’nin yaratıcısının, önceli Gluck ile ilişkilerini koparması can sıkıcı bir şey,” diye açıkladı Jenny, ve devam etti: “Wagner,

‘Orfeo ve Euridice’ yazarının ‘Müziğin gerçek işlevi, şiire yardımcı olmaktır’, sözlerine isyan etmiş ve ‘Ben artık opera yazmayacağım’, diye bildirmiş, ‘ama eserlerimin keyfi bir şekilde, uyduruk isimlerle adlandırılmasını istemediğimden bundan böyle onlara drama diyeceğim.’”

Garip bir raslantı sonucu Jenny, Wagner’i anlatırken senfoni orkestrası, “Lohengrinler”den parçalar çalmaya başladı.

“Harika!” diye fısıldadı Laura. “Yiğitliğe çağrıya, din esrikliğine, hüzne kulak vermek istiyorum.”

“Ve düpedüz putperest arzular,” diye ekledi Jenny.

Karl, ilk önce sanayi pavyonunu gezmeyi önerdi. Makine teknolojisi aşırı derecede ilgisini çekiyordu; bu alanı inceliyor, dersleri dinliyor, pratikte makine yapımı kursunu araştırıyordu ve fuarda da birçok not aldı. Çeşitli araçları ve makineleri özenle inceleyerek karısı ve kızlarına onların kullanım alanlarını ve tarihçesini uzun uzun anlattı. Her detayla ilgileniyor ve özellikle de teknik yenilikler üzerinde duruyordu.

“Bu uslu, harika, üretim araçlarına bir bakın,” diyordu, kendini kaptırmış bir halde. “Burada kendi gözlerimizle görebiliriz ki, eğer modern burjuvazisinin yükselişinin koşullarını oluşturan barutun, pusulanın ve matbaa makinesinin bulunmasını bir tarafa bırakırsak, sanayinin gelişimi, saat ile yeldeğirmeni veya su değirmeninin keşfedilmesiyle başlamıştır.”

“Nasıl olur?” diye şaşırdı Jenny. “Bu makinelerin saatle ne ilgisi var?”

“Ya yeldeğirmeni nereden geliyor?” diye sordu Laura.

“Gay Julius Sezar döneminde, Anadolu’dan Roma’ya getirilmiş,” diye yanıt verdi Karl. “Saatin, on sekizinci yüzyılda üretimde otomatiğe geçilmesinin önceli olduğundan kuşku yok. Sanayide her şey, dişli tertibatlı değirmen vs. detaylardan yola çıkıp kurmalı ve yaylı mekanizmalarla başlamıştır. Şu mekanik çekice ya da şu cendereye iyice bir bakın. Değirmende olduğu gibi bu şaşırtıcı aletlerle tüm süreçler doğrudan insan emeği ile, kol gücüyle gerçekleştiriliyor. Enerji kaynaklarında iş başka, ama görüyorum ki siz sıkılıyorsunuz sevgili varlıklarım.”

“Hayır, Mağripli, nerden çıkarıyorsun,” diye karşı çıktı Jenny, sanayiye duyduğu gerçek ilgiden çok kocasına olan aşkından dolayı. Uzun bir katar

çeken elektrikli lokomotif örneğini, hantal motoru ve gaz fenerinin yerini almak zorunda olan garip kandilleri hayranlıkla izliyordu.

Avusturya pavyonunda Laura, sıra sıra dizilmiş harika piyanolar gördü. Kusursuz gövdeleri çevredeki her şeyi ayna gibi yansıtıyordu. Laura ince parmakları ile tuşlara dokundu. Tuşlar, çınlayan, melodik seslerle yanıt verdi. Ve Laura yuvarlak tabureye oturdu; genç kız ruhunu bütünüyle vererek Mendelson'un "Sözsüz Şarkı"sını çaldı. Hayallerini süsleyen piyanodan kalktı, iç çekerek uzaklaştı. Her ülkenin pavyonunda, sanayi firmaları ilgi çekici reklamlarla ürünlerini sergiliyordu. Çeşitli fabrikaların satış görevlileri ve simsarları, alıcıları ayartmak için yarışıyorlardı.

Harika kumaşlar, halılar, aşırı süslü, ağır, işlemeli mobilyalar, çeşit çeşit kozmetik ürünleri, lüks tuvalet aksesuarları ve eşyalar, üretildikleri Fransa, Almanya, Avusturya ya da İngiltere'ye özgü küçük farklılıklar taşıyorlardı; ve hepsi de, zengin insanların zevkine ve cebine sesleniyordu. Oysa "halka sunulan" ürünler pek az yer kaplıyordu. Bu eşya ve insan kargaşasına egemen aşırı gürültü, almak ya da satmak arzusuyla yanan çok sayıda insanın abartılı heyecanı, telaşı, Jenny'nin başını ağrıttı.

Laura ve Jenny, müzik gösterilerini izlemek için anne ve babalarını açık havadaki büyük gri-yeşil tentenin altına götürdüler.

Müzikhol –İngiltere'nin buluşu– de sirk gibi, geleneklerin değişime uğramış uzantısı. Müzikholün palyaçosu, kızıl saçlı, garip, yarı sarhoş bir İskoç, "Ulusal" cimrilikten dem vurarak garip konuşmasıyla ve şaklabanlıklarıyla izleyiciyi susturmaya çalışıyordu. Ardından, sahneye, rolünü büyük bir gayretle oynayan eğlence düşkünü bir tayfa çıktı. Onun da ardından zürafayı çağrıştıran, esmer bir kadın şarkıcı zıplayarak izleyicilere doğru "Bir an önce gel, ben ince bir âşığım," diye çığırmaya başladı. En büyük başarıyı, bir fıçı üzerinde yuvarlanarak sahneye gelen gülünç, yaşlı bir kadın elde etti; Doğu Londra'ya özgü halk argosuyla bir şeyler söyleyerek arada bir anlaşılmaz şekilde bağırıyordu ve adeta ekşi bira kokuyordu. Kâh balık satıcısını kâh liman tellalını canlandıran aktrisin anlamsız konuşmaları ve utanmazca dansları oldukça güçlü tezahürat ve kahkahalarla karşılanıyordu. Sigaraları yutan sihirbazın, Çinli hokkabazların ve yeknesak bir tarzda marşlar söyleyen zencilerin ardından sıra izleyicilerin gösterisine geldi. Bu kez, gülünç, yaşlı kadın ve tayfa, Protestan papazı kılığına girmişlerdi ve o yavan, yapmacık halleriyle,

orkestra eşliğinde şarkı söylüyorlar ve izleyicilere katılmaları için cesaret veriyorlardı. Başlangıçta ancak birkaç kişi katıldı nakarata. Orkestra tempoyu artırdı. “Tayfa” eliyle koroyu yönetiyordu. İzleyiciler giderek cesaret topluyordu ve nakarata eşlik edenler çoğalıyordu.

Bir gün unutsam şemsiyemi evde,
Yağmur, yağmur, durmalısın sen!

Müzikholden çıkıp kızlarını çiçek sergisine bırakan Karl ve Jenny düzgün giyimli, zengin beyefendilerin oturduğu açık taraçadaki restoranın yanından geçerek tozlu patika üzerinden küçük göle doğru yürüdüler. İki karbeyazı kuğu, parlak kanatlarıyla neredeyse birbirine dokunarak, kamışların etrafında dolanıyor, nazlı nazlı yüzüyordu. Jenny, güzel, gösterişli kuşlardan gözünü alamıyordu. Onların aşkını, sadakatlerini, asla ayrılığı kabullenmeyişlerini düşünüyordu. Eğer kuğulardan biri ölürse eşi de kendini ölüme terk ediyordu.

Kuğular, Jenny ve Karl’ın el ele tutuştukları kıyıya iyice yaklaştılar ve yüzmeye devam ettiler.

***

Marx, içine düştüğü maddi sıkıntılardan kurtulmanın çaresini arıyordu.

Demiryolları işletmesinde memur olarak işe girmek için başvuru yapmaya karar verdi. Hollandalı avukat Philips, Londra’da bazı etkili kişileri tanıyordu ve kuzeni için onları devreye sokacağına dair söz vermişti. Sıradan, nemli bir eylül sabahı, Karl, redingotunu giydi, şapkasını başına geçirdi, büyük şemsiyesi ile silahlanarak iş bulmak için yola koyuldu. Saygın yönetici, Karl’ı beğendi.

“Görüyorsunuz, bizim işimizde yazı stili belirleyicidir,” dedi önemseyen bir edayla. “Bizim işimiz kâğıtlarladır Bay Marx, hiç yazdığınız oldu mu?”

Evet, bir şeyler yazdığı olmuştu.

“İşte, metin. Tüm gayretinizi sarfederek özenle bunu yeniden yazmanızı rica ediyorum.”

Karl yan masaya oturdu ve verilen belgeyi tekrar yazmaya başladı. Friedrich Wilhelm Lisesi'ndeyken güzel yazı derslerinde gösterdiği özenden çok daha gayretle, dikkatle her harfi yazıyor, anlaşılır ve güzel olması için azami gayret gösteriyordu. Sınav bittiğinde, daha önce hiç bu kadar kusursuz güzellikte yazmadığını düşünüyordu. Alnında damla damla ter birikmişti. Ancak kalem odasının şefi, yazıyı gördüğünde, yüzüne önce öfke sonra da isyan ifadesi oturdu.

"Bay Marx, teessüf ederim. Böyle bir yazısı olan kişi, İngiltere'de, eğer doğuştan bir lord değilse, açlığa mahkûmdur. Anne ve babanız ve de siz ne yapmayı umuyorsunuz ki? Bir tek sözcüğünüzü anlamak için, eski taş duvarların üzerindeki yazıları deşifre eden bilim adamlarını çağırmalı. Üzgünüm, ama size hiçbir görev veremeyiz."

Karl, eve döndüğünde son derece üzgündü. Ancak ne zaman içi daralsa hemen kendini bütünüyle işine vererek rahatlayabiliyordu ve sakinleşebiliyordu.

Bu kâbus dolu günlerde Marx, Ricardo'nun çalışmalarının eleştirel analizini yapıyordu. "Artı Değer Teorisi"nde ise, sermaye birikimi ve ekonomik kriz hakkında çıkardığı sonuçları açıklıyordu. En büyük buluşlarını gerçekleştiriyordu ve yaratıcı beynine hiçbir şey engel olamıyordu.

Bütün yokluklara ve ağır ev işlerine rağmen Jenny, sekreterlik görevini kusursuz bir şekilde yerine getirmeye devam ediyordu. Marx'ın el yazısını temize çekmek ve dikte ettiklerinin hepsini olağanüstü bir hızla kayıt etmek hiç de kolay bir iş değildi. Bu, sorumluluk isteyen bir şeydi. Bunun yanı sıra Karl'a gelen mektuplara da yanıt yazıyordu. Jenny'nin işi, sağlam bir temel, geniş bilgiler gerektiriyordu. Çalışkanlığı, nezaketi, hayret vericiydi. Sıklıkla Karl adına, basımevleriyle ve yayıncılarla görüşüyor, anlaşmalar yapıyordu. Paris'te, 'Ekonomi Politiğin Eleştirisi'nin Fransızca basımını sağlamak için, bir zamanlar kovulduğu ülkeye, bizzat gitmeye karar verdi. Ancak, dindar insanlarda büyük mistik korkulara neden olan talihsizlik, bu kısa yolculukta peşini hiç bırakmadı. İlk önce, bindiği gemi fırtınaya tutuldu ve yakınlarındaki bir başka gemi batarken o, bir raslantı sonucu batmaktan kurtuldu. Bindiği trenin lokomotifi bozuldu ve uzun süre yolda kaldı. Paris sokaklarında bindiği yolcu arabası da devrildi. Kiralık faytona

oturur oturmaz fayton bir başka arabaya çarptı. Evinde kalmayı düşündüğü tanıdığına o gelmeden az önce inme indi.

Bu süre içerisinde Marx da Londra'da büyük bir telaş yaşadı. Lenchen'in kız kardeşi, genç bir kadın olan Marianne misafir olarak birkaç günlüğüne Marx'lara geldi ve burada ciddi bir kalp rahatsızlığı geçirdi. Bir hafta boyunca Karl ve Lenchen onu sakinleştirmek için uğraşıp durdular. Ama hiçbir yararı olmadı. Jenny, uğursuz ve sonuçsuz Fransa gezisinden geri dönmeden iki saat önce Marianne öldü.

Uzun süredir bir tek tasasız gün bile göremeyen Marx ailesi bir felâket daha yaşadı. Karl, Marianne'nın cenazesini kaldırmak için yeni borçlara girmek zorunda kaldı. Grafton Terrace'ın 9 nolu evinde Noel bayramı böyle geçti.

Karl, yoldaşlarını asla boşlamıyordu ve kendi ailesi en acil gereksinimlerin yokluğunu çekerken bile o her arkadaşına yardıma hazırdı. Büyük maddi sıkıntılar çektiği bu günlerde, Engels'e, yoldaşları, komünist Eccarius'un ardı ardına üç çocuğunun kızıl hastalığından öldüğünü ve Eccarius'un da çok ciddi bir yoksulluk içerisinde olduğunu yazdı. "Tanıdıklardan biraz para topla ve ona para gönder," diye rica ediyordu dostundan. Halbuki o sıralarda kendi evinde de ne kömür ne de yiyecek bir şey kalmıştı ve tüm dükkân sahipleri, ona veresiye vermeyi kesinlikle reddediyorlardı.

Lassalle, Marx'a senet karşılığında verdiği gülünç miktardaki parayı yüzsüzce, sürekli geri istiyordu. Engels büyük güçlükle bu hesabı kapattı ve böylece Karl'ı kaçınılmaz bir felâketten daha kurtardı.

***

Mary Burns aniden öldü. Ölmeden önceki akşam gençliğindeki gibi iyi ve sağlıklı görünüyordu. Friedrich evde yoktu ve Mary uyumak için erkenden odasına çekilmişti. Küçük kız kardeşi Lizzy gece yarısı onu ölü buldu. Engels olanları ancak ertesi sabah öğrendi. Mary ile paylaştığı evin yanı sıra iki odalı bir ev daha kiralamıştı. Burada, şirketin işleriyle ilgili görüşmeler yapıyor, Manchester'a sıklıkla gelen pek hoşlanmadığı misafirlerini ağırlıyordu.

Mary'nin ölümü Engels'i derinden sarstı. Kendisini büyük bir tutkuyla seven bu kadınla birlikte, gençliğinden geriye kalan her şeyini de gömdüğünü hissediyordu. Mary Burns, iyi yürekli, zeki bir kadındı ve ender rastlanan bir güleryüzlülüğe sahipti. Onunla birlikte olduğunda, Friedrich dinleniyor ve güç topladığını hissediyordu. Mary asla bir şey talep etmiyor, soru da sormuyordu.

Manchester'da yirmi yıl önce bir araya geldikleri günden beri, genç kadın, sade ruhu, kurnazlık nedir bilmeyen kalbi ile kocasına olan sınırsız, sürekli büyüyen aşkını, yaşamı boyunca nadide bir çiçek gibi taşımıştı. Friedrich'te mutluluğu bulmuştu ve tutsak edilmiş İrlanda'dan gelen kendisi gibi sıradan genç bir işçiyi, bu denli mükemmel, iyi yürekli, duyarlı bir koca ve dostla bir araya getiren raslantıya minnettardı.

Mary, kolayca fark edilemeyen, sade ama en güzel kokulu çiçeklerden biri olan rezeneyi çağrıştırıyordu. Engels onun mezarı başında, güçlü, tertemiz ve büyük aşkından yoksun kaldığını hissetti. Dünya adeta ıssızlaştı. Yüreği yalnızlığın soğuğu ile titredi. Artık hiç kimse asla onu Mary kadar sevmeyecekti; böyle düşünüyordu Engels. Mary, mezarında sanki gençleşmiş, eski genç kızlık halini almıştı.

"Zavallı kız," diye düşünüyordu Friedrich. "Beni bütün yüreği ile sevmişti." Mary'nin duyduğu büyük aşkı düşündükçe Engels'i sevgi ve hüzün sarıyordu. Ona duyduğu sevgi ve ihtiyaç, nasıl da yakıcıydı şimdi. Mary'nin kız kardeşi Lizzy, Friedrich'i anlıyordu ama gücü ancak ablasına ağlamaya yetiyordu.

Güçlü yapısı, Friedrich'i, büyük acısını ve çaresizliğini dışa vurmaktan kurtardı. Bir destek arayışı ile hemen Karl'a yazdı.

Ancak Engels'in mektubu, felâketlerle yoğrulmuş bir havaya denk geldi. Karl, Manchester'dan gelen zarfı bir kenara bıkarıp Mary'nin ölüm haberini verdiğinde bütün aile, bu beklenmedik olay karşısında adeta şoka girdi. Ama aynı günün akşamında, ev sahibinin şikâyeti üzerine Marx'ın evine mahkeme tebligatçısı geldi. Jenny'yi kapı önünde durduran kasap, protesto edilmiş senedi burnuna dayadı. Evin üst katında, ısıtılamayan odasında Laura birkaç gündür hasta yatıyordu. Jennychen ve Tussy uzun süreden beri dışarı çıkamıyorlardı, çünkü ne elbiseleri ne de ayakkabıları vardı.

Gecenin geç saatlerinde tek başına kalan Karl divite sarıldı.

"Benim tarafımdan, –diye yazdı Karl, Manchester'a, Mary'nin ölümünden duyduğu üzüntüyü birkaç satırla ifade ettikten sonra uzun uzun kendi kritik durumunu anlatarak– böyle bir anda seni kendi felâketlerimle uğraştırmak korkunç bencilce... Evde diğer tarafın fırtınalı patlamalarını dengelemek için ben de sessizce çilekeş rolümü oynuyorum."

Karl'ın mektubunu okuyan Friedrich büyük bir düş kırıklığına uğradı, derinden yaralandığını hissetti. Mary henüz gömülmüştü, oysa dostu onun acısını paylaşmak bir yana avutucu bir tek söz bile söylemiyordu. İki dostun büyük dostluğuna ilk defe gölge düştü.

Engels bütün düşündüklerini kağıda döktü ve Marx'a gönderdi. Engels üzüntüden kahroluyordu. Çünkü sıradan kent sakinleri bile böyle günlerde birbirlerinin acısını paylaşmaya çaba gösteriyorlardı.

Dostunun mektubuyla yıkılan Marx, üzücü bir yanlış anlamaya yol açan çaresiz durumunu, üst üste gelen felâketleri betimledi ve kendisini anlayıp bağışlamasını rica etti. Bununla birlikte, alacaklılardan ve mahkemeden kurtulabilmek için iflâsını ilan etmek ve ödeme gücünden yoksun olduğunu bildirerek yaşamını bütünüyle değiştirmeye karar verdiğini de yazdı. Lenchen Demuth'u başka iş araması için ikna etmeyi, büyük kızlarına da mürebbiye olarak uygun birer iş bulmayı düşünüyordu. Kendisi de, Jenny ve Tussy ile birlikte yoksullar için yapılan kışla evlerine taşınmayı tasarlıyordu.

"Bu dönem çocukları okula gönderemiyorum, çünkü eski hesaplarını kapatmış değilim, ayrıca onların da okula gidebilecek, uygun üst başları yok," diye yazdı Karl, bu itiraf dolu mektubunda. Ve kendine olan güveniyle, bilgiye duyduğu gereksinim ve yaratma tutkusuyla, bu karanlık günlerinde bile şöyle bitirdi mektubunu:

"Sonuç olarak da önce söylenenlerle ilgisi olmayan bir şey yazmak istiyorum.

"Kitabımın bir işletmenin makineleri hakkındaki bölümüyle ilgili büyük güçlükler yaşıyorum. Selfaktorların[25] iplik sanayisini nasıl değiştirdiğini, ya da buhar uzun süreden beri kullanıldığına göre, buhara karşın, iplik

işçisinin nasıl kendi devindirici gücünü işin içine katması gerektiğini hiçbir zaman anlamadım. Bunu bana açıklarsan çok sevinirim."

Karl, başka bir mektubunda, Engels'i yaralayan bu tatsızlık meselesine dönüyor, üzüntüye neden olan durumu ayrıntılarıyla açıklıyordu:

"Şu anda sana kesinlikle söyleyebilirim ki, son haftalar boyunca hiçbir şey, içinde bulunduğum tüm zulümler dahil, beni, dostluğumuza gölge düşebilir korkusu kadar kahretmemiştir. İçinde bulunduğum iğrenç durumun, tüm bu gündelik sıkıntılar ve karımın aşırı sinirliliğinin etkisi altında, böyle bir anda seni avutmak yerine kişisel sorunlarımla uğraştırarak yaptığım hatayla kıyaslanınca bir hiç olduğunu karıma defalarca anlattım. Bunun sonucunda aile huzurumuz oldukça zarar gördü ve zavallı kadın hiçbir suçu olmadığı bu olaydan dolayı bir sürü acı çekti. Aslında kadınlar, olanaksızı istemeye alışıktırlar. O tabii ki, sana yazdıklarım hakkında en ufak bir fikre sahip değildi, ama eğer biraz düşünseydi, böyle bir yanılgıya düşebileceğimi anlayabilirdi. Kadınlar, en zeki olanları bile acayip yaratıklardır. Karım sabah Mary'nin ölümüne ve senin durumuna öyle çok ağladı ki, kendi acılarını bütünüyle unuttu, ama bizim sorunlarımızdan kaynaklanan acıları, gün içerisinde doruğa ulaştı ve akşamleyin artık, evlerine habire mahkeme tebligatçısı gelmeyen ve çocukları olmayan hiç kimsenin bizim kadar acı çekemeyeceği fikrine varmıştı yeniden."

Marx'ın mektupları, iki dostu huzursuz eden tüm kuşkuları dağıttı. Friedrich, Mary ile birlikte en iyi dostunu da kaybetmekten korktuğunu itiraf etti.

Karl ve Friedrich'in dostluk tarihindeki bu üzücü dargınlık ilk ve son oldu.

Engels, işyerinde karmaşık ve riskli düzenlemelerle 100 sterlin toparlayıp Marx'a gönderdi. Ayrıca, 'Yeni Ren Gazetesi'nin eski yazı kurulu üyelerinden Ernst Dronke şu anda Liverpool'da zengin bir tüccardı ve Engels'in kefil olması koşuluyla yıllardır dostu olduğu Marx'a iki yüz elli sterlin borç vermeyi kabul etti. Sonuçta bu para sonradan yine Engels tarafından geri ödendi.

Karl, elindeki üç yüz elli sterlinle tüm borçlarını kapatabildi sonunda ve ailesinin ihtiyaçlarını karşılayarak "Kapital" üzerine çalışmaya koyuldu.

***

1862 yılı sonunda Lassalle ile Marx arasındaki yazışma kesildi. Lasalle, Londra ziyaretinden sonra, her türlü devrimci çizginin aksine, Alman işçileri arasında Prusya Junker devletinin barışçıl yollarla dönüştürülerek halk tarafından yönetilen bir Almanya'nın yaratılmasının mümkün olabileceği fikrini yaymayı sürdürmüştü. Bu fikrini gerçekleştirmek için genel oy hakkı ve devlet kredileriyle üretici birliklerin kurulması konusunda anlaşacağını umuyordu.

Ferdinand Lassalle, şu anda, her zaman olduğundan daha çok kendi cazibesine kapılmış durumdaydı. Berlin'de, Oranienburg varoşlarında, makine sanayi işçilerine, rengârenk tavus kuşu tüyleriyle süslü şapkasıyla ilk sırada oturan prenses Sophie von Hatzfeldt'in büyük bir coşkuyla onayladığı bir sunuş yaptı. Prenses, saplı gözlüğünü elinden bırakmadan, dostuna, koruyucusuna, "Buda"sına büyük bir hayranlıkla bakıyordu.

"İşçiler, siz tarihin gelişimine kişisel bir tutkuyla kendinizi vermelisiniz!"

Sophie von Hatzfeldt, son derece muğlak açıklamalarla ortaya atılan düşünceleri dinliyor ve Lassalle'in bariton sesinin tınısı karşısında eriyip gidiyordu. Ve şöyle düşünüyordu: "Söylediği her şey muhteşem; dünyada onun gibi güzel konuşan biri yok, eşi bulunmaz bir düşünür."

Lassalle ise, devam ediyordu:

"Varsın, ahlâki ciddiyet tüm varlığınızı ele geçirsin, varsın yaşamınız bu ciddiyete yaraşsın. Sömürülenlerin zaafları, düşünmeyen insanların anlamsız eğlenceleri, en küçük, zararsız, hafif yanlışlar bile şimdi artık size yakışmaz. Siz, işçi sınıfısınız. Siz, üzerine geleceğin kilisesinin dikileceği kayasınız."

Lassalle'in daha sonra "İşçi Programı" olarak ilan edeceği sözleri, artık iyice yaygınlaşmış olan "Komünist Manifesto" ile Marx ve Engels'in öteki eserlerinin çarpıtılmış haliydi. Lassalle güzel konuşma saplantısından dolayı, parlak, süslü sözler kullanmak uğruna kendisi bile farkına varmadan sıklıkla konuşmalarını her tür anlamdan yoksun bırakarak gülünç ve yersiz şeyler söylüyordu.

Lassalle, kendi güzel konuşmasından sağırlaşmış bir halde çoğu mantıktan yoksun cümleler kuruyordu. Düşünce değil sözcükler ilgilendiriyordu, hayran kılıyordu onu. Sabırsız, ün düşkünüydü ve onu üne götürecek hiçbir şeyden tiksinmiyor, ciddi çabalar göstermekten, emek vermekten hoşlanmıyordu. Her yerde ve her konuda birinci olmak; bu, yetenekli ve çok iyi bir belleğe sahip kişinin en önemli hırsıydı. Doğuştan zengin ya da soylu olmadığı için yaşamında herhangi birinin maddi desteğine gereksinimi vardı ve o da bunu ustaca sağlıyordu.

Hukukçu olmadığı halde, Prenses Hatzfeldt'in boşanma davasını üstlenerek, yıllarca türlü kurnazlıklarla ve inatla bu davayı sürüklemiş olmak ona Alman soyluları çevresinde onurlu bir idealist ve güçsüzlerin savunucusu payesi ve önemli tanıdıklar kazandırmıştı. Davayı kazanarak büyük paralar ve söz sahibi bir saray kadınının sonsuz bağlılığını elde etti. Becerikli, girişken, geveze ve son derece kendini beğenmiş Lassalle, kendisi için faaliyet alanı seçiminde kusursuzdu ve burjuvazinin yönetimini tehdit eden Alman işçi hareketinin başına geçmeye karar vermişti. Çünkü varlıklı ve soylu insanlar, Breslau'lı bir tüccarın oğlunu asla kendi aralarına alıp ona reşit gibi davranmazlardı. Lassalle, belirlediği hedefe, bir kumarbaz tutkusuyla atıldı ve Prenses Hatzfeldt de ona her açıdan yardım etti. Bir kadından diğerine koşuyor ve evli olanları yeğliyordu, çünkü evlenmeyi düşünebileceği bekâr kızlarda olağanüstü özellikler arıyordu. Prenses Hatzfeldt onun itiraflarını ve sıradan maceralarını sabırla dinliyordu. Bunun karşılığında da Lassalle ona teşekkür etmek için her sevgilisine şöyle konuşuyordu:

"Prenses beni olduğumdan çok daha iyi ve temiz yürekli kıldı. Onunla karşılaşmadan önce içimde vahşi arzu fırtınaları esiyordu, sık sık korkunç bir öfkeye kapılıyordum. Her tür acıma duygusunu unutarak gaddarlaşabiliyordum. Bütün bunlardan o vazgeçmemi sağladı, aptal içgüdülerimi yok ederek güzel duygular yarattı bende. Onun manevi yüceliğini tarif etmek imkansız. Eğer kaderimde nikâh masasına oturmak varsa, ben ancak, dostum Sophie von Hatzfeldt'i yürekten sevecek bir kadınla mutlu olabilirim."

Lassalle, insanları genellikle kendisine karşı davranışlarına göre değerlendiriyordu. Ona hayran kalanlar iyi insanlardı. Nesnellik Lassalle'e

yabancıydı. Kendisini eleştiren ve yargılayan herkese ise kan davası güdüyordu.

Ün düşkünüydü ve ünü her alanda arıyordu. İşinde, yazın alanında, kadınlar arasında ya da rastgeldiği her olayda en başarılı o olmalıydı. Bu değişmez özellik, insan ruhunda hastalık düzeyinde bir ölçüsüzlüğe yol açar. Kendini beğenmiş kişi, başarının derecesini anlayamaz, onurlu ya da onursuz, önemli ya da önemsiz kendisini onaylayan herkesi ciddiye alır, bu hayranlığın tadını çıkarır. Lassalle, hayranlık haracı almayı seviyordu. Eğer çıkarı varsa hiçbir spekülasyon gözüne kötü görünmez, yolunu hiddetle açar, bir yandan da artık yönetimin tepesinde olduğunu düşünerek gününü gün ederdi. Alt tabakaların başına geçmek istiyordu ve etrafındaki görüntüden de çıkar elde etmeyi umuyordu.

Çıktığı mahkemeler, tam da onun istediği yönde gelişerek önemli birer reklama dönüştüler. Genellikle hükümete saldırmakla yargılanıyor ve birkaç aylık hapis cezalarıyla kurtuluyordu. Ama Lassalle, uzun süren davalar açıyor, mahkeme mercileri arasında gezip duruyordu; ta ki, cezasını para cezasına çevirinceye dek. Oysa devrimci ve bir çilekeş olarak ünü gittikçe artıyordu ve her yerde kendine eşlik ederken, tamamen bir aristokrat şatafatı içerisinde yaşayan bu seçkin görünümlü adamın prestiji üst düzey memurların başına bela oluyordu.

Tüm oyunlar, Lassalle’e göre, kazanılması kaçınılmaz bir hale gelmişti. ‘İşçi Programı’nı yayınlamaktan sorumlu tutulunca, ‘Komünist Manifesto’nun bazı fikirlerini çalarak, fikir hırsızlarına özgü, alışagelmiş yüzsüzlüğü ile mahkemede şöyle konuştu:

“Ve dahası temin ederim ki, bu broşür, artık belli sonuçlar vermiş birçok eser kadar bilimsel bir yapıt olmanın yanında birçok yönü ile bilimsel bir keşiftir ve yeni bilimsel düşüncelerin gelişimini temsil edebilir. Gücümü esirgemeden, uykusuz geceler pahasına bizzat bilimin sınırlarını zorlamak için bilimin çeşitli ve güç alanlarında bir dizi geniş çaplı çalışma yayınladım ve Horatius gibi şunu diyebilirim: ‘Zaferle birlikte savaştım!’ Ve size bizzat bildiriyorum: Eserlerimin hiçbirinde, hiçbir zaman bu eserimin ilk paragrafından sonuncusuna dek olduğu kadar katı bilimsel bir tek paragraf bile yazmadım. Bu broşürün içeriğine bir göz atın. Bu içerik, kırk dört sayfaya sığdırılmış felsefe tarihinden başka bir şey değildir. ... Bu broşür, bin yıldan fazla bir süredir Avrupa tarihinin temelinde yatan

düşüncelerin nesnel, akılcı gidişatının açıklanmasını, dünyanın içsel ruhunun açıklamasını içerir."

Lassalle, Alman İşçi Birliği'nin örgütlenme hareketinin başına geçmeye karar verdi. 1863 yılında Frankfurt'ta çok sayıda işçi birliği delegesi ve üyelerinin toplantısında bir sunuş yaptı. Konuşmasında geniş bir literatür ve istatistiki bilgi kullandı, dinleyicilerini sayısız alıntılarla boğdu. Konuşması dört saatten uzun sürdü, dinleyicileri bunalttı. Salondan, konuşmasını bitirmesini ikaz eden sesler yükseldi. Lassalle sunuşuna birkaç sözle son verdi ve yandaşlarından biri de konuşmasının iki gün sonra devam edeceğini bildirdi.

Delegelerle ortak bir dil bulamayan Lassalle, seçilemeyerek işçi hareketinin dışına itilmek ve yenilmek korkusuyla taktik değiştirdi; işçilerin genel toplantısında, güncel sorunlara değindi ve İlerlemeci Partiye şiddetle saldırdı.

Herhangi bir işçi partisi kurmayı amaçlamadığının altını çizdi ama demokrasi bayrağını dalgalandırmak istediğini ve bu bayrağın altına hem burjuvaziyi hem de işçileri çağırdığını vurguladı. Ancak işçilerin, sınıfsal konumları gereği demokrasinin temel dayanağı olmaları gerektiğini bildirdi.

Büyük bir coşkuyla söylenen bu sözler, Lassalle'e dinleyiciler arasında şu ana dek kazanamadığı kadar yandaş sağladı. Birkaç hafta boyunca Frankfukt'ta Lassalle lehine yoğun bir sözlü ve yazılı ajitasyon yapıldı.

Üç gün sonra Leipzig'deki Panteon salonunda Alman İşçi Birliği'nin kuruluşu gerçekleştirildi. On bir kent on iki delege ile temsil edildi. Birlik, katı merkezi prensipler üzerinde yükseliyordu. Bunun nedeni kısmen, Alman yasalarının, politik birlikler arasında ilişkiye yer bırakmamasıydı. Yönetme yetkisi, beş yıllığına seçilen başkana, Ferdinand Lassalle'e verildi. Lassalle'in düşü sonunda gerçekleşmişti. Bundan böyle Lassalle'a, Almanya'nın en ünlü kişilerine, hatta bizzat demir başbakan Otto Bismarck'a gösterildiği ölçüde saygı gösterilmeliydi. Ve Lassalle, Berlin'e sefer düzenlemeye karar verdi. Prusya başkentinin "kuşatılmasının" büyük bir zaferle sonuçlandığını söylemek güçtü. Bu "kuşatmaya" Birlik az sayıda üye ile üstelik işçi olmayanlarla katıldı. Lassalle, egemen sınıfları övmenin her yoluna başvuran, sansasyona güvenen konferansını verdi. Salonda topu topu yirmi-otuz kişi vardı. Sözde İlerlemeci Partiden, dolayısıyla da düşman

taraftan kimse gelmemişti; ama adı geçen parti toplantıları ilgi çekici buluyor, Lassalle'i de rakipten saymıyordu.

Lassalle, bir işçi birliği başkanı için oldukça ilginç sayılabilecek işlerde daha başarılıydı. Prenses Hatzfeldt ile ilişkisi sayesinde, Başbakan Bismarck'ın generallerinden biriyle tanışmakla kalmayıp onun gözüne girmeyi başararak sık sık evine ziyarete gidiyor, saatlerce dostça sohbet edebiliyordu. Tutumunun uç boyutlarda bir ikiyüzlülük olduğunun bilincinde olan Lassalle, bütün bunları bir sır gibi saklıyordu. Farklı bakış açılarına karşın, üç kademeli seçimin yerine tek dereceli genel seçim sisteminden aynı ölçüde yararlanabileceklerine dair Bismarck'ı ikna etmeye çalışıyordu. Bunu yaparken Lassalle, kesinlikle inandığı ikna yeteneğine güveniyordu. Bismarck'a şöyle yazdı:

"Haşmetlim!

"Yakında, parlamentonun dağıtılacağına ve tek kademeli, genel seçim hakkının tanınacağına dair söylentiler dolaşıyor.

"Eğer bu söylentilerde az da olsa doğruluk payı varsa, seçim yasası yayınlanmadan, hatta metne son şekli verilmeden önce mutlaka, acilen benimle görüşmenizi rica ediyorum. Oldukça önemli nedenler beni sizden bunu rica etmeye zorluyor ve kabul ettiğiniz takdirde lütfen sizin için en uygun zamanı bana bildirin."

Yanıt alamayan Lassalle, Bismarck'la görüşmek için bir girişimde daha bulundu:

"Haşmetlim!

"Israr etmek istemezdim ama ne ki, olaylar bunu gerektiriyor ve ben de ısrarcılığımı bağışlamanızı rica ediyorum. Çok etkili olabilecek 'sihirli bir reçete' bulduğumu birkaç gün önce size yazmıştım. Gerçekleştireceğimiz görüşme tahmin ediyorum ki, sonuçta kesin kararlar alınmasıyla sonuçlanacaktır ve yine benim tahminlerime göre, daha fazla geciktirmenin gereği yoktur ve görüşme saatimizi yarın akşam saat 8:30 olarak belirtme cüretinde bulunacağım, izninizle. Eğer haşmetlimiz bu saatte meşgul ise, kendisinden en yakın başka bir saati bana bildirmesini rica ediyorum."

Ama Bismarck oyalıyordu.

Mart ayında Lassalle, “Berlin İşçilerine Sesleniş” konuşmasından dolayı vatana ihanet suçuyla yargılandı. Lassalle savunmasını kendisi üstlendi.

“Genel seçim hakkı istemek ve bu isteğimle anayasayı ilgaya kalkışmakla suçlanıyorum. Ama ben, bulunduğum barışçıl konumdan müjdeliyorum, aradan bir yıl bile geçmeden Bay von Bismarck, Robert Pill rolünü üstlenecek ve genel seçim hakkını bahşedecektir! Bu ajitasyonuma başladığım ilk günden itibaren bunu biliyorum. Ve olayların gelişimini berrak bir şekilde görebilen herkes bunu anlayabilir...”

İşçi sınıfının azılı düşmanıyla ilişkisini açığa vururcasına Lassalle şöyle devam ediyordu:

“Düşman partiler, adeta kimyasal bir etki altındaymışçasına, aralarında kendine özgü bir çekim vardır ve savaşta birbirilerini destekleme gereksinimi taşırlar...”

Lassalle, Kral ve tutucu partiyi, kendilerinin yandaşıymışçasına işbirliğine çekmeye çalışıyordu. Ama aşırı solun temsilciliği rolünden vazgeçmeyi aklından bile geçirmiyordu. Lassalle, oynadığı oyunun çok tehlikeli olduğunun farkındaydı kuşkusuz. Ancak, elinde riske girebilecek kadar güçlü kozlar olduğuna inanıyordu. İstediği anda, dilediği şekilde geri dönebilecek güce sahip olduğunu sanıyordu. Oysa politikacı için olayların mantıksal dizimi kanununun geçerli olduğu ve sadece ilk adımda tam bir hareket özgürlüğüne sahipken sıradaki tüm diğer adımların birinci adım tarafından uzun süre önce belirlendiği gerçeği gözünden kaçmıştı.

Bismarck’a yazdığı mektuplardan birinde şöyle diyordu: “... Çalışan kesim, toplumsal diktatörlüğün doğal sahibini tahtta görmeye eğilim gösterebilir... eğer taht da kendi payına, herhangi bir zamanda olabildiğince sınırlı bir adım atmaya karar verebilseydi, özellikle de eğer gerçekten devrimci ve ulusal bir yol izleyerek ayrıcalıklı zümrelerin monarşisi olmaktan çıkıp toplumsal ve devrimci bir monarşi olsaydı.”

Politik ahlâksızlığı, teşhir edilme korkusu ve ipleri daima elinde tutma isteği Lassalle’ı, Birliği, başkanlarına mutlak itaate zorlamaya itti. Bizzat belirlediği delegeler onun koyduğu ilke ve kuralları doğrudan iletiyordu. Birliğin bölümlerinden herhangi birisi ondan habersiz sorunlarını çözmeye kalkıştığı anda Lassalle’ın gazabına uğruyordu. İşçi Birliğinin başında

oldukça kısa bir süre kalabileceğine bakmaksızın, üyelerin tüm davranışlarını bir despot, bir otokrat gibi denetliyordu. Kendisine boyun eğmeyen herkes, Birlikten atılmakla, takip edilmekle tehdit ediliyordu. Lassalle'in bir projesine karşı çıkma cüretinde bulunan işçi Julius Vahlteich da bunu yaşadı. Vahlteich'in, Birliğin birimleri bağımsız davranma hakkına sahip olmalı şeklinde görüşler savunduğunu öğrendiğinde, Lassalle adeta kudurdu. Vahlteich'ı ihraç edeceğini ilan etmekle kalmadı, işçinin çalıştığı Dresden'e güvenilir bir adamını gönderdi ve Birlik üyelerini toplayarak Vahlteich'i kendi çevrelerinden kovmaya zorlamalarını sağlaması için emir verdi. Ayrıca, başkanlık yetkisini tamamen keyfi bir şekilde kullanarak, Birliğin yönetim kurulu üyelerinin yerini değiştiriyor, görevlendiriyor ya da bir başkasını seçiyordu. Pohpohlanma ihtiyacı, hastalık düzeyindeydi. Freiligraht'a kendisini yücelten şiirler sipariş etti. Şair aklının sesini dinleyerek bu teklifi reddedince o da başka bir şairle anlaştı ve ortaya çıkan eseri cömertçe ödüllendirdi.

Buraya, Alman proletaryası,
Buraya! Bırakma karşılıksız çağrıyı;
Çünkü asil bir erkeğin önünde duruyorsun,
Sana yolunu açıyor sevinçle.
O, meclis koltuğunda oturmuyor,
Ona çığırmalı açıklamalar yabancıdır.
Ferdinand Lassalle halkın çocuğudur.
Çelik gibi güçlü sözcükler dövüyor.
"Yeterince ettin başkalarını zengin,
bol bol ter dökerek onlar için,
çevrelerini şatafatla doldurdun yeterince
Oysa gömüldün tasaya kendin!
Gelecek alay etmesin sizinle;
Yemelisiniz emeğin meyvelerini kendiniz!"
Ferdinand Lassalle size böyle sesleniyor,
ve haykırışı dört yana ulaşıyor.

Bismarck'la kurduğu gizli ilişki Lassalle'i bütünüyle değiştirmişti. Bu ilişkinin açığa çıkmasından korkuyordu ve zaman zaman işçi hareketini terk

etmeyi düşündüğü bile oluyordu. Önceleri, her zaman her işe balıklama dalarken şimdi tehlikeli politik oyundan sıyrılmanın yollarını arıyordu. Bu sırada Lassalle, sağlık yurdunda Helene von Dönniges'le karşılaştı ve tanıştıkları ilk akşam ona âşık oldu. Klasik güzellik anlayışına yanıt vermeyen bir yüze ama sarışın ve heyecan uyandırıcı dış görünüşe sahip Helene'nin her şeyi, Prenses Hatzfeldt'in gözdesini etkiledi. Altuni uzun saçları, muhteşem omuzları ve elleri, Güneylilere özgü coşkusu, cesurca bakan yeşil, çekik gözleri ve güzel konuşmasıyla Helene, sadece eğlence arayan diğer genç kızlardan hemen ayırt ediliyordu. Lassalle, Olga Solntzeva ile başarısız evlilik girişiminden sonra bir daha evlenmeye kalkışmamış ve rastlantı sonucu kurduğu, geçici ilişkilerle yetinmişti.

Helene von Dönniges'in babası, Rütenberg'in arkadaşıydı ve Marx'ı, Berlin'de olduğu sıralarda tanımıştı; şu anda ise İsviçre hükümetinde Bavyera elçisiydi ve Cenevre'de yaşıyordu. Böyle bir adamın kızıyla macera yaşamanın sözü bile edilemezdi ve Lassalle kendine özgü atılganlığıyla hemen evlenme kararı aldı.

Helene karakter yapısıyla ona çok benziyordu. Kendini beğenmiş, yüzeysel ve hırslıydı, her tür maceraya meraklıydı, Lassalle'in kadınlar arasında ve politikadaki başarıları hakkında birçok öykü duymuştu ve daha onu tanımadan hoşlanmıştı. Helene babasının evine gelen can sıkıcı insanlar arasında Lassalle, sıradışı tek kişi gibi görünüyordu.

Helene'nin, genç bir aristokrat olan von Rakovitz adında zengin bir nişanlısı vardı ama genç kız Lassalle'i baştan çıkarmak için elinden gelen her şeyi yaptı. Bu çok güç olmadı. Lassalle kendi isteği ile onun kucağına düştü. Çok geçmeden Helene onun karısı olmayı kabul etti. İlişkileri hakkında söylentiler yayılınca Lassalle, Prenses Hatzfeldt'e şöyle yazdı:

"Bazen, bilim, arkadaşlık ve doğanın güzelliği ile yetinemeyeceğim tahmininde bulunurken çok yanılıyorsunuz. Benim politikaya gereksinimim olduğunu düşünüyorsunuz.

"Ah, ne kadar az tanıyorsuuz beni aslında! Hiçbir şeyi politika ile bağlarımı tümden koparmak istediğim kadar istemiyorum, çünkü politikaya boğazıma kadar tokum. Gerçek şu ki, eğer ciddi olaylar gelişirse ya da iktidar bana verilirse ve onu değiştirebilecek olanaklara sahip olabilirsem yine eskisinden çok daha büyük bir coşkuyla kendimi politikaya

verebilirim... Ne yazık ki, üst düzeyde bir yetki olmadan hiçbir şey yapılamıyor.

“Çocuk oyunları içinse, ben gereğinden çok yaşlıyım, gereğinden çok yüceyim. Başkanlığı son derece isteksiz kabul etmemin nedeni de budur. Sadece sizin ısrarlarınıza dayanamadım. Ve bu durum şu anda beni kahrediyor. Ah, ondan bir kurtulabilsem!

“Korkarım olaylar yavaş gelişecek, çok yavaş; oysa benim tutkulu ruhum bu tür çocuk hastalıklarına ve kronik süreçlere dayanamaz. Bana göre politika, şu anın aktif faaliyeti. Bunun dışında kalan her şeyi bilimin sınırları içinde de gerçekleştirebilirsin! Hamburg’da, olayların gidişatına hız kazandırmayı deneyeceğim. Ama ne kadar etkili olacağı hakkında hiçbir şey söyleyemem. Ben de pek ümitli değilim. Ah, keşke her şeyi bir tarafa atabilseydim!

“Helene’nin son derece ciddi mektubunu aldığımda bu paragrafları artık yazmış bulunuyordum! Olaylar ciddileşiyor, çok ciddileşiyor. Ve yine üzerime ağır bir yük yığılıyor. Artık geri adım atamam. Ama kişisel olarak da anlamıyorum, ne için geri adım atmam gerekiyor! Bu, harika bir kadın ve kişisel özellikleri bana tümüyle uyan tek kadın. Siz de bunu kabul ederdiniz. Evet, ileri, Rubikon’a doğru! Bu mutluluğun yolu! Ve sizin için de iyi yürekli Prenses, son çare olarak benim için de bu geçerli.

“Olaylar son derece karmaşık. Sonunu nasıl getireceğime dair merak beni yakıp kavuruyor. Sizin davanızı yürüttüğüm zamanlar, tamamen zayıf, nesnel bir merak duyuyordum; bir romanı okur gibi, kendimi ve sizi bu durumdan kurtarma olanağına ne zaman kavuşacağım diye!

“Eski gücüm hâlâ yerinde, yaşanan mutluluk bilinci de yerinde! Her şeyi parlak bir başarıyla sonuçlandıracağım. Dalgaların anaforu beni alıp götürüyor... Schiller’in dalgıcı gibi beni su üstüne çıkaracak mı?”

Ama anafor, Lassalle’ı yüzeye çıkarmadı.

“Helene, siz, Sezar’ın karısı olmak için yaratılmışsınız,” diyordu, karısı olmasına karar verdiği kıza. “Benimle birlikte yükseklere tırmanacaksınız. İkimiz birlikte dünyayı fethedeceğiz. Artık yüzlerce gazete, her gün benim adımı Almanya’nın en ücra köşelerine kadar duyuruyor. Deniz kızım benim, seviyor musun beni?”

“Seviyorum. Olağanüstü yiğitliğiniz hakkında bol bol öyküler dinledikten sonra sizinle görüşmeyi ben istemedim mi? Sezar’ın karısı olmak öyle sürükleyici ki.” Helene, cilveli bir kahkaha attı. “Ama ben bir katliam yapmalıyım. Nişanlım Yanko von Rakovitz, yüreğini sonsuza dek bana verdi. Tüyler ürpertici bir bencillikle bu yüreği yok etmeliyim. Oysa bu asil, mütevazı adamı mutlu edebilirdim. Ne yapabilirim?”

“Benim müstakbel karım, ben her zaman senin gücün ve iraden olacağım,” dedi Lassalle, yine ateşli bir şekilde kızı öperek.

Ancak evlilik gerçekleşmedi. Helene’nin anne ve babası Lassalle’a büyük bir antipati besliyorlardı. Onun politik faaliyetlerini ikiyüzlü bulmakla kalmayıp kişiliği ve ünü hakkında da iyi şeyler düşünmüyorlardı. Yıllardır, Prenses Hatzfeldt’in sevgilisi ve kapatması olduğunu bilmeyen yoktu. Bu söylentileri von Dönniges de biliyordu ve kızı, Lassalle’e duyduğu aşkı bildirdiğinde, bu evlilik düşüncesini kesinlikle reddetti. Helene ve Ferdinand, büyüklerin karşı koyuşunu yenmek amacıyla karmaşık bir hareket planı hazırladılar. Ama Lassalle, Bay von Dönniges’i ikna etmeyi bir kez daha denemek üzere evine gitmeye hazırlanırken, Helene annesiyle kavga edip evi terk etti. Kendini Ferdinand’a teslim ettiğini bildirdi ve anne babasının iznini beklemeden evlenip Fransa’nın sınırları ötesine kaçmayı önerdi. Ama Lassalle bu şekilde hareket etmeyi kesinlikle reddetti. Onun bu korkaklığı, kararsızlığı kızı şaşkına çevirdi.

“Korkusuzluğu ve coşkusuyla ün yapan şu kahraman, iş başa düşünce gerçek yüzünü gösterdi,” diye düşünüyordu çaresizlik içerisinde. “Dünyada her şeyden çok kamuoyundan korkuyor.”

“Siz maceracı bile değilsiniz, halbuki bazen öyle olduğunuzu düşünüyordum,” dedi Helene, aşkının başladığı hızla yok olduğunu hissederek. Lassalle eve dönmesi için ısrar ediyordu.

“Ben sizden yaşlıyım sevgilim ve eminim ki, kendime özgü çekiciliğim sayesinde, anne ve babanızla karşılaştığımda hiç zorlanmadan onların önyargılarını yeneceğim. Ama bunu yapabilmek için ne denli gönüllü ve dürüst olduğumu onlara göstermeliyim. Mücevherlerine el sürmeden geri gönderiyorum. Bu konuda hakkımdaki aptalca söylentilere karşın yaşamım boyunca çapkınlık bana hep yabancı kaldı.”

Helene, kısa bir süre önce olağanüstü bir kişi olarak gördüğü adamı umursamazca dinliyordu. Eski nişanlısı Rakovitz'i bir an önce görmek istiyordu. İçinde, Rakovitz'e öncelik tanımıştı bile. Von Dönniges'e iyi yönünü sergileme olanağına kavuşmaktan dolayı mutluluktan uçan Lassalle, kızın davranışlarının ne denli değiştiğini hiç fark etmedi. Soğuk bir şekilde ayrıldılar. Ertesi gün Yanko von Rakovitz, nişanlısını ziyaret etti.

Lassalle, Helene ile görüşemez oldu. Çok geçmeden, davranışlarının ne denli uygunsuz olduğunu ve sevgilisinin aşkını kaybettiğini anladı. Özgüveni derin bir yara almıştı. Helene'yi geri kazanmanın bir onur sorunu olduğunu düşünüyordu. Elinden gelen her şeyi yapmaya, hatta evlilik için Katolik olması gerekirse bunu da kabullenmeye kararlıydı. Bavyera Kralı II. Ludwig'e kızı istetmeyi düşünüyordu ve böylece dikbaşlı babayı etkileyeceğine inanıyordu. Bu işe, Prenses Hatzfeldt de karıştı.

Lassalle hızla gittiği Münih'te Bavyera Dışişleri Bakanıyla görüştü. Politikayı da içeren birkaç sohbette bulunduktan sonra bakan mutsuz sevgiliyi, kendi görevlisi olan von Dönniges ile görüşmesini sağlayarak yardım edeceğine söz verdi. Ama artık evliliği engelleyen, Helene'nin kendisiydi. Lassalle'e, aralarında geçenlerden dolayı pişmanlık duyduğunu ve onun teklifini kesinlikle reddettiğini yazdı.

"Bay Yanko von Rakovitz beni bağışlayıp aşkını bana verdiği için mutluyum. Yüreğimi sonsuza dek ona verdim ve ona sadık kalacağım."

Lassalle kudurdu. Kıza küfürlü sözlerle hitap ederek onun bir günahkâr olduğunu söyledi. Ardından kızın babasına da hakaretlerle dolu bir mektup gönderdi ve düelloya çağırdı. Yaşlı von Dönniges kenti terk etmeyi daha uygun buldu ama Yanko von Rakovitz düelloyu üstlendi.

Lassalle karnından ölümcül bir kurşun yarası aldı ve üç gün sonra büyük acılar içinde öldü.

***

1863 yılında, yağmurlu bir şubat gününde, Varşova'da bir ayaklanma patladı. Marx ve Engels, isyancıları hararetle destekliyorlardı. Bu gelişmeye büyük bir önem veriyorlardı ve Alman İşçileri Londra Eğitim Derneği adına çağrı yapmayı düşünüyorlardı. "Almanya ve Polonya" isimli kitapçıkta

görüşlerini ayrıntılarıyla açıklamayı planlıyorlardı. Marx, bu eserin politik bölümünü hazırlıyordu. Engels ise, olayı askeri bir bakışla ele almayı hedefliyordu. Friedrich, Rusçayı daha iyi bildiği için, Karl, Londra'da devrimci sürgünlerin yayın organı 'Çan'ın Polonya'daki gelişmeler hakkında yazdıklarını takip etmesini rica etti.

Marx, Manchester'a şöyle yazdı:

"Şimdi Herzen ve Co.'ya devrimci onurlarını gösterme fırsatı doğdu."

Daha ayaklanmanın hazırlık aşamasında, 1862 yılının sonbaharında, Herzen, Polonya devrimci örgütlerinin temsilcileriyle görüşmeye başlamıştı. Polonyalıların programında, köylülere toprak verilmesi ve her halkın devlet örgütlenmesini kendisinin belirlemesi taleplerinin işlenmesini istiyordu. 'Çan', Varşova Merkezi Halk Komitesi'nin gazete yönetimine mesajını, sonra da onun yanıtını yayınladı.

"Ayağa kalksın Polonya! –diye yazıyordu Herzen ve Ogoryov– Felâketlerden yorulmuş, mücadelede güç kazanmış Polonya, ayağa kalksın, atsın bir yana ortaçağ silahlarını, telaşsız ve aristokratların kalkanı olmadan, bir elini yoksul çıraklara bir elini eşit komşusuna uzatan, gençleşmiş bir Slav atleti olsun. Onlar adına bizim dost elimizi kabul edin... Biz bu eli Ruslar adına size uzatıyoruz, halkımızı seviyoruz, halkımıza ve güzel geleceğine inanıyoruz ve özellikle bu yüzden, adalet ve özgürlük davası için size elimizi uzatıyoruz."

Herzen çeşitli girişimlerle Polonya'yı savunuyordu. Birçok kez Rus ordusuna, sadece Polonya'nın değil aynı zamanda Rusya'nın da kâbusu olan çarlık hükümetinin emirlerini dinlememe, Polanyalılara silah doğrultmama çağrısı yaptı. Bunun tüm Rus liberallerinin 'Çan'dan soğumasına yol açmış olmasına hiçbir şekilde aldırmadı. Sonuna dek, yiğitçe Polonyalıların özgürlük hakkını savundu ve tüm şiddet yanlılarını, cellatları adeta kırbaçladı.

"Polonya'nın yanındayız, çünkü Rusya'dan yanayız," diyordu Herzen. "Ortak hedef, birbirimize kenetliyor bizi ve el ele özgür yaşama giden aynı yoldan yürüyebiliriz."

Aynı zaman kesitinde, Marx ve Engels, tasarladıkları kitapçık için yoğun bir şekilde kaynak topluyorlardı. Karl, hazırladığı taslaklarda, sadece Çarlık

Rusyası'nın değil, Prusya'nın da Polonya'ya uyguladığı işgalci politikaları ayrıntılarıyla ele alıyordu. Karl çalışırken olgu üzerinde gittikçe daha çok derinleşiyordu. En ufak bir olay ya da içinde uyanan en küçük kuşkuyu bile yok etmek uğruna onlarca kitap devirebiliyordu ve Britanya Müzesi'nde hiç aralıksız, günde on saat çalışabiliyordu. Hiçbir düşmanı, hiçbir zaman onu gafil avlayamaz ve zikzak çizdiğini iddia edemezdi.

Karl'ın bilimsel vicdanı son derece acımasızdı. Bütünüyle tanıyıp öğrenmediği bir olgu konusunda kendine konuşma hakkı tanımıyordu ve sunumunu yapabileceği en mükemmel biçime, en net ve berrak üsluba ulaşıncaya dek tek bir satır bile yayınlamıyordu. Bitirmediği eserlerini insanlara göstermiyordu ve noktası, virgülüne kadar en küçük ayrıntıyı kontrol etmediği çalışmalarını yabancı gözlerden saklıyordu.

"Yarım yamalak bir çalışmayı yayınlamaktansa yakmak yeğdir," diye düşünüyordu. Büyük olaylara da, küçük ayrıntılara da aynı özenle yaklaşan Marx, düşüncelerinden yararlandığı ve alıntılar yaptığı kişilerin isimlerini özenle kitaplarında belirtiyordu.

"Herkese hak ettiğini veriyorum," diye şaka yapmayı seviyordu.

Yaptıklarından bir türlü tatmin olmayan ve metinleri yeniden elden geçiren Karl, 1863 yılının yazında, ekonomi alanındaki çalışmasının teorik kısmını daha farklı, sistematik bir biçimde ele almaya karar veriyor ve yeni varyantın yazımına koyuluyordu. Böylece, çalışma esnasında sırasıyla, sermaye hakkındaki çalışmasının üç cildinin el yazısını ortaya çıkarıyordu.

Marx, günlerini hiç şaşmadan ya Britanya Müzesi okuma salonunun sessizliğinde ya da çalışmakta güçlük çektiği odasında geçiriyordu. Kızlarından kâh biri kâh diğeri onu çalışmaktan alıkoyuyordu.

Marx sabırlı bir babaydı, bazen babalık otoritesini kullanmaya kalktığı da oluyordu ama genellikle işe yaramıyordu bu.

"Sevgili Tussy, görevini yerine getir ve şu sayfayı bitirebilmem için beni rahat bırak," diye yalvarıyordu kızına.

"Mağripli, çocukların anne ve babalarını eğitmeleri gerektiğini sen söylemiyor muydun?" yanıtı geliyordu. "Şu şöminenin üzerindeki keşmekeşe bir bak. Neler yok ki; birtakım kağıt desteleri, kitaplar, sigara,

tütün, mürekkep emici kâğıtlar, kibrit kutusu dağları. Bütün bunlar arasından bizim fotoğraflarımız görünmüyor. Bunlarla sen bile başa çıkamıyorsundur. Düzene koyman için sana yardım edeyim mi?”

“Hayır. Sihirli çubuğumun emriyle her eşya, ihtiyaç duyduğum anda yanıma geliyor.”

“Evet sen bir sihirbazsın!” diye güldü Tussy.

> İhtiyar Mağripli, ihtiyar Mağripli,
> yumuşak sakallı Mağripli.
> yumuşak sakallı Mağripli.

diye söylemeye başladı, Engels’in öğrettiği İspanyolca şarkıyı ve birden iki parmağını şıklatarak gerçek bir afacan gibi pencereden bahçeye atladı.

“İşte, annenin sık sık söylediği gibi sen, kız değil erkek olarak doğmalıydın, my baby,” (bebeğim) diye seslendi Marx kızının ardından.

***

Başarı ibresi sürekli değişerek devam eden Amerika’daki Kuzey-Güney Savaşı ve Polonya ayaklanmasının başarısızlığı Marx’ı yakından ilgilendiriyordu. Alman İşçileri Eğitim Derneği’nin isteği üzerine Polonyalı ayaklanmacılara yardım toplanması çağrısı içeren bir bildiri yazdı. Bu belgede Marx, bağımsız bir Polonya olmadan bağımsız ve birleşmiş bir Almanya’nın da düşünülemeyeceği gerçeğinin altını çiziyordu. Wilhelm Wolff, Lessner, Eccarius ve diğerleri tarafından imzalanan bildiri, yayınlanarak dünyanın çeşitli ülkelerine gönderildi.

1863 yılında, artık çok yaşlanan Henriette Marx öldü ve Karl annesinin cenazesini kaldırmak için Trier’e gitti. Soğuk aralık günleriydi. Şehir kar altındaydı. Marx’ın şirpençe hastalığı devam ediyordu ve henüz iyileşmemiş yaraları yüzünden yürümekte güçlük çekiyordu. Akrabalarının öğütlerine karşın her gün evden çıkıyordu ve bunu Jenny’ye mektuplarında yazıyordu:

“Hemen her gün, Westphalen’lerin Roma sokağındaki eski evine, o kutsal yere tapınmak için gidiyorum; bu ev beni, tüm eski Roma’dan daha çok çekiyor; çünkü bana gençliğimin mutlu günlerini ve bir zamanlar

barındırdığı en değerli hazinemi anımsatıyor. Bunun yanı sıra karşılaştığım herkes, her gün bana Trier'in en güzel kızını, o balolar kraliçesini soruyor. Bir erkek için karısının bütün bir şehrin belleğinde büyüleyici bir prenses olarak kalmaya devam ettiğini görmek son derece hoş."

Karl, Trier dönüşü, Zalt-Bommel'deki dayısına gitti ve hastalığının aşırı ilerlemesinden dolayı iki ay orada kaldı. Ancak şubat sonunda yeniden evine gelebildi.

Kendisine kalan küçük mirasın yardımıyla, birçok kez borçlarından dolayı hapse girme tehlikesi yaşadığı ve acı anılarla dolu evden ayrılmaya karar verdi.

Haverstock Hill, Maitland Park, Modena Villas, No: 1'deki ev, büyük, geniş ve rahattı; gölgeli bir parka bakıyordu. Karl'ın çalışma odası ikinci kattaydı. Büyük pencereden, ağaç ve ot kokusu yüklü temiz hava geliyordu. Duvarlarda kitaplarla dolu raflar duruyordu. Rafların üzerinde, neredeyse tavana kadar, gazete yığınları, el yazması desteleri ve siyah muşambayla kaplı bir yığın defter vardı. Karl şöminenin üzerine çerçeve içerisinde sevdiklerinin fotoğraflarını koymuştu; karısı, kızları, Engels ve Wolff. Odanın ortasında sade, fazla büyük olmayan bir masa ve ahşap bir koltuk duruyordu. Pencerenin tam karşısında deri bir divan vardı. Bir yılı aşkındır ona musallat olan hastalık sürdüğünden, zaman zaman yorgun bedenini ve gözlerini dinlendirmek için divana yatıyordu.

Odanın her yanına tütün, pipo, sigara ve onlarca kibrit kutusu dağılmıştı.

"Kitaplarım, onları yazarken içtiğim tütünün parasını bile bana geri veremedi," diye gülüyordu Marx.

Odasında hiçbir eşya belirlenen amacının dışında kalan bir yerde durmuyordu. Raflardaki kitapların dizilişi, biçim ve boyutlarından bağımsızdı. Eğer içerik bunu gerektiriyorsa broşür ile dev bir kitap yan yana durabiliyor, küçük, ince bir kitap kocaman kalın bir kitaba yaslanabiliyordu.

"Onlar benim kölelerim ve bana istediğim gibi hizmet ediyorlar." Defterlerinde şu ya da bu notu ararken, kitaplarda bir sayfayı ararken belleği yardımına koşabiliyordu. Gençlik yıllarından bu yana belleğini güçlendiriyordu ve Hegel'in bilmediği bir dilde şiir ezberlemenin yollarını

öğrenmişti. Karl, kitabı okurken yeniden dönmek isteyeceği sayfaların ucunu kıvırıyor, yandaki boşlukları kurşun kalemle yazdığı notlarla dolduruyor, paragrafların altlarını çiziyordu. Soru ve ünlem işaretlerini, okuduğu kitap içerisinde öyle yerli yerine yerleştiriyordu ki, başka bir şeye gerek kalmıyordu.

Jenny, kocasının kocaman çalışma odasının zeminine ucuz, yeşil bir halı sermişti ve çok geçmeden onun üzerinde, orman patikası gibi dar, kapıdan pencereye dek uzanan bir yol belirdi. Karl, Aristoteles gibi, sıklıkla çalışma masasına oturmadan önce, aradığı fikri yürüyerek bulduğundan pencere ile kapı arasında halının üzerinde yol yapmıştı. Ve Grafton Terrace'da olduğu gibi, yan taraftaki misafir odasından, şimdi güzel bir piyanonun müziği ve Laura'nın narin sesi babasının çalışma odasına geliyordu. Baba kapıyı ardına kadar açıyordu ve dinliyordu. Çok sevdiği şair Burns'un sözlerine yapılmış besteleri dinlemekten çok zevk alıyordu.

Değirmenci, tozlu değirmenci
Bizim çavdarımızı öğütüyor
Şilin harcadı
Kuruş kazanıyor
Tozlu o tozlu baştan aşağı
Beyaz ve tozlu.
Bir öpüştüm onunla
Tüm saçlarım ağardı!
Değirmenci, tozlu değirmenci,
Tasadan ağardı.
Taşıyor beyaz değirmene,
Tozlu çuvalları.
Çıkıyor sepetten
Ak paralar değirmenci.
Sevgilisiyim değirmencinin ben
Yaparım her istediğini.

Genç Jenny yirmi yaşını bitirdi; Laura'dan daha narindi ve çok güzeldi. Marx'ın iki büyük kızı toplumsal yaşama katılmaya hazır olduklarında çok

yönlü bir mizaca sahip, eğitimli, özverili bireylerdi. Anneleri ve babaları gibi onlar da bencillikten, yapmacıklığın her biçiminden nefret ediyorlardı. İki genç kız yaşamın anlamını, manevi kusursuzlukta ve en çok sayıda insanı mutlu etme mücadelesinde görüyorlardı. Doğdukları günden bu yana anne ve babalarının birbirlerine duydukları aşkın tanıkları olduklarından, daha çocukluk dönemlerinde Shakespeare, Dante, Schelly ve Heine'nin sözlerini, düşüncelerini tanıyıp paylaştıklarından, Balzac'ı, Dickens'ı okuyarak büyüdüklerinden, kendi gözleriyle gördükleri o gizemli ve ebedi duygunun yaşamlarına gireceği zamanı düşlüyorlardı. Laura ve Jenny, tüm temiz ruhlu, yaşama sevinci dolu insanlar gibi, aşkın, kum taneciklerini saydam bir cama dönüştüren yıldırım kadar sarsıcı olduğunu düşünüyorlardı.

Karl ve Jenny, yetişkin, güzel kızlarını dikkatle izliyorlardı.

Tanıdıklarını sivri dili ve açık sözlülüğü ile sık sık hayrete düşüren Lenchen de bir gün şöyle dedi:

“Söylendiğine göre, çocuklarla birlikte sorunları da büyürmüş. Oysa bizim kızlarımız büyüdükçe bize verdikleri sevincin de büyüdüğünü kesinlikle söyleyebilirim.”

Jennychen, evin bitişiğine muhteşem bir sera yaptı. Friedrich Engels de onun gibi çiçek tutkunuydu. Jennychen sık sık ona tohum gönderiyordu ve bunların nasıl yetiştirileceğine dair öğütler veriyordu. Her sabah, camlı bahçesine gitmek için acele ediyordu ve seraya her girişinde aynı heyecanı ve sevinci duyuyordu. Ve her defasında orada yeni bir şeylerle karşılaşıyordu. Uzun bekleyişler sonunda kâh pembe açelyalar kâh sarı sarmaşık güller, kâh morgün çiçekleri açıyordu. Jennychen çiçeklerin başlarına doğru eğiliyordu ve adeta onların soluk alışlarını duyuyordu. Hep hayalci bir yanı olmuştu ve çiçeklerden esinlenerek öyküler yaratıyordu.

Bir gün anne Jenny seraya gitti ve oradan döndüğünde saklayamadığı hayranlığının etkisi altında kocasına anlattı.

“Jennychen, Samiramis'in asma bahçelerini kıskandıracak kadar güzel bir şey yaratmış. Bu inanılmaz bir şey, Challey. Sis ve nem Jennychen'in yaratıcılığı karşısında güçsüz.”

Jennychen sanatsal duyarlılığı sayesinde tarhlara öyle bir düzen vermişti ki, açık sarıdan al renge doğru bir renk ahengi oluşmuştu.

“Evet, bundan böyle evimizde artık iki Flora[26] var. Karşına güçlü, ciddi bir rakip çıktı. Bugüne dek çiçekçiliğin kraliçesi sendin,” diye espri yaptı Karl.

***

1864 yılı Marx ve Engels’i, en sevdikleri dostları Wilhelm Wolff’tan ayırdı. Ölümüyle iki dostunu üzüntüye boğan Lupus daha elli beşine gelmeden beyin kanamasından ölmüştü. Yaklaşık bir buçuk ay önce uykusuzluk ve şiddetli baş ağrıları başlamıştı. Doktorlar bir teşhis koyamıyor, ona yardım edemiyorlardı. Wolff’ta karaciğer sorunu olduğuna karar verdiklerinde o bilincini yitirmişti; bu da böylece yanıldıklarını gösteriyordu. Engels bir an için bile hastanın yanından ayrılmıyordu ve durumun tehlike arz ettiğini Karl’a bildirdi. Karl hemen Manchester’a gitti. Lupus’un ölümü her iki dostu da derinden sarstı. Karl, Wolff’un mezarı başında, sevgi dolu yüreği ile bir konuşma yaptı. Friedrich ile birlikte onun yaşam öyküsünü kaleme alma düşüncesine vardılar ve Karl en önemli eserini kaybettiği dostuna adamaya karar verdi. Karl son derece üzgün bir halde Londra’ya döndüğünde, Wolff’un büyük emekler sonucu elde ettiği az miktardaki parasını miras olarak kendisine bıraktığını öğrendi.

Marx, hiçbir engelle karşılaşmadan kendini çalışmasına verebildi. Yirmi yıldır üzerinde çalıştığı “Kapital” bütün zamanını ve enerjisini alıyordu. Ona göre, yaşamının bu temel çalışması, işçiler için, şimdiye dek yazdıklarının en önemlisiydi. Daha önce yazdıklarını şimdi sadece bir ayrıntı olarak görüyordu. Ancak şu anda yazdığı eserin bitmesine de daha çok vardı. Kendine karşı gösterdiği acımasız titizlik ve kendi kendine yüklediği insanüstü sorumluluktan dolayı durmadan yeni araştırmalara giriyor, düşüncelerini çözümsel sınamalardan geçiriyordu. Yoluna bu denli çok pürüz ve engel koymaması için onu ikna etmeye çalışıyordu Engels. Ama boşuna. Marx kendine sadıktı ve bildiğini okuyordu. El yazması hızla kabarıyordu ve belirlediği hedef çok uzaktaydı. Bölümlerin kâh biri kâh diğeri kesin çizgilerle ayrılıp gidiyordu. Karl’ın çalışma yeteneği inanılması güç boyutlara ulaştı. Herhangi bir durumun teorik saptamasını yazabilmek için onlarca, bazen yüzlerce kitabı yeniden okuyor, hesapları yeniden

gözden geçiriyor ve uzun istatistik kataloglarına ve tablolarına dalıp gidiyordu. Karl için rakamlar, genellikle kendine özgü, sihirli anlamlarla doluydu ve onların ardında tüm bir çağın manzarasını, insanların yaşantısında ya da halkın yaşamında bütün gizlenmişliğiyle, büyüklüğü ile görebiliyordu. Marx yaratıyordu. Bu dönemler, onun ruhu için çöldeki seraplar gibiydi.

Yoksulluğa karşı yıllardır her gün verdiği ölümcül savaş geçici olarak sona ermişti. Ancak bir zamanlar güçlü olan bünyesini, kaybettiği sağlığını artık hiçbir şey geri getiremezdi. Bünyenin direnci azalmıştı. Kronik karaciğer hastalığının yanı sıra sık sık üşütüyordu ve yatmak zorunda kalıyordu. 1864 yılının sıcak yaz günlerinde bile grip oldu. Hastalığı esnasında dahi, doktorun kesin talimatlarına ve sevdiklerinin yakarmalarına karşın okumaktan vazgeçmedi. Meraklı beyni neyi merak etmiyordu ki? Şiddetli başağrısı nedeniyle, koku ve tat duygusundan yoksun kaldığını öğrenince fizyoloji kitaplarını karıştırmaya, doku ve hücreler hakkında bilgi edinmeye, beyin ve sinir sistemini tanımaya koyuldu. Bu konularda Engels, ondan daha hızlı davranıp bu süre içerisinde doğabilimini derinlemesine ve çok yönlü inceliyordu.

Karl iyileştiğinde çalışma aralarında tek başına dolaşmaya çıkıyordu. Evinin az ilerisinde ovalar başlıyordu. Erken gelen sonbahar sessiz, ılık alacakaranlıklara bürünmüştü. Karl, ailece çok sevdikleri Hampstead Heath yönüne doğru yürüdü. Karşısına, tek ayağı üzerinde zıplayıp şarkı söyleyen, yırtık pantolonlu, eski ayakkabılı bir erkek çocuğu çıktı.

“Bakın sör, eminim cebinizde bir çakı vardır. Gözü kapalı takas yapmak istemez misiniz? İnanın ki, benim çakım sizinkinden çok daha yeni ve güzeldir. Evet, bu riski göze alabilirmisiniz? Ben hazırım.”

Karl bu öneriye hiç şaşırmadı. Çocukların takas oyununu biliyordu. En az küçük çocuğunki kadar hızla cebinden çakısını çıkardı ve diğer eliyle üstünü sakladı.

“Bir, iki, üç, takas gerçekleşmiştir,” dedi ciddi bir edayla ve aynı sözleri çocuk da kurnazca tekrarladı.

İki oyuncu çakılarını bakmadan birbirlerine teslim etti. Karl, tahmin ettiği gibi kandırılmıştı; elinde çakıyı andıran, paslı bir şey duruyordu. Çocuk

öyle bir hızla kaçtı ki, Karl bu eğlenceli maceraya kahkahalarla gülmekten başka bir şey yapamadı.

Eve döndüğünde misafirlerle karşılaştı. Fransız nakkaş Tolain, makinist Stock, öğretmen Le Lubez ve tanımadığı birkaç İngiliz işçi yemek odasında kendisini beklerken Jenny ve Lenchen'in güleryüzle ikram ettikleri çayı içiyorlardı.

"Selam ve dostluk, Marx baba," dediler saygıyla.

"Çok, çok sevindim arkadaşlar. Bu ziyaretinizi neye borçluyuz?"

İlk sözü Tolain aldı.

"İngiliz emekçilerinin daveti üzerine, sonunda birleşebilmek için dostça elimizi uzatmaya geldik."

"Kutlu olsun. Zamanı çoktan geldi," yanıtını verdi Marx.

"Ben Odger," dedi İngilizlerden biri. "Ayakkabıcıyım ve Londra sendikaları yerel birliğinin başkanıyım. Buraya, mitingte Alman işçileri adına konuşma yapmam için seni davet etmeye geldim. Büyük St. Martin's Hall'u kiraladık. Kuzey Amerika'daki savaştan ve İtalya'da gelişen olaylardan başka işçilerin de –İngiliz, Fransız, İtalyan, Alman– uzun süredir birliktelikleriyle tuz basmak zorunda kaldıkları çok sayıda yaraları var. Bundan böyle, dünyada bu şekilde yaşayamayız. Biz seni biliyoruz Marx ve senin sözünü bekliyoruz."

Karl, toplantıya gitmeyi kabul etti, ancak konuşmayı kendisinin değil terzi Eccarius'un yapmasının uygun olacağına karar verdi.

28 Eylül 1864 günü, St. Martin's Hall'de binlerce işçi toplandı. Aydınlatılmış kocaman salon doldu taştı, herkesi alamadı. Boğucu hava adeta insanı eziyordu ve Karl'ın başı dönmeye başladı. Aynı pozitif taşkınlıktan esin almış, heyecanlı kalabalığa bakarken, mücadelenin sessiz geçtiği uzun yılları düşündü.

"Dünya tarihini dirsekleriyle ve son gazete haberlerinin verileriyle ölçen çeşitli darkafalı küçük burjuvalar, devasa tarihi süreçlerin gerçekleşmesi için bir andan ziyade onlarca yıl gerektiğini sanırlar. Tüm geçmiş on yılların

yoğunlaşabileceği günün yeniden gelebileceğini tasavvur edebilecek güçten yoksundurlar.”

Başını yumruklarına dayayan Marx, Eccarius’u dikkatlice dinliyordu. Yüzü aydınlandı. Terzi biraz boğuk, alçak sesiyle, dünya ekonomik krizinden sonra sermaye sahipleri ve emekçiler arasındaki gerginliğin artmasını anlaşılır, sürükleyici bir dille anlatıyordu. İşçiler, grevlerle savunmaya geçmişlerdi. Fabrika sahipleri ise, karşılık olarak yabancı işgücü getirtmişlerdi.

“Biz proleterlerin kaderi ve üzüntüleri hep aynı. Ne olursak olalım, hangi ırka ait olursak olalım, değişen bir şey yoktur,” diye devam ediyordu Eccarius.

Platformun ucuna doğru yaklaştı. Yuvarlak gaz lambalarının ışığı, terzinin zayıf, hafifçe kambur, eski takım elbise giydiği vücudunu, ileriye doğru uzattığı kocaman, iğnelerin yara içinde bıraktığı esmer ellerini aydınlattı.

“Tüm Avrupa ülkelerinde işçiler, haklarını kazanmak için verdikleri mücadelede dayanışmaya gereksinim duyuyorlar.

“Amerika’da da!” diye bağırdı salondan birileri.

“Bizim gücümüz ve kurtuluşumuz, dayanışmada,” diye devam ediyordu Eccarius.

“Yaşasın enternasyonal dayanışma!” diye yanıt verdi onlarca ses. “Devam et, babalık! Sen gerçekleri konuşuyorsun.”

“İngiliz işçileri, Chartizmin acımasız, güç okulundan geçtiler. Köpeğin nerede saklandığını biliyorlar artık. Aynı İngiliz işçileri; yaşlı, doyumsuz, yırtıcı bir hayvan olan Palmerston’un Güneyli köle sahiplerinden yana savaşa katılmasını ve insanları hayvan gibi alıp satmak istemeyen, zencilere özgürlük veren Kuzeylilere saldırmasını önlediler. Nerede olursa olsun özgürlük savaşı, bizim proleter yüreklerimizde ateşli bir yankı buluyor. Özgürlük adına on sekiz ay kavga veren Polonyalı ayaklanmacılara, yürekli kardeşlerimize şan olsun! Dünya, sonunda kabuğundan sıyrılıyor. Fransız işçileri, politik mücadelelerine yeniden başladılar. Almanya’da, meslek birlikleri kuruluyor. Grevler sıklaştı. Ve bizim, ateşten şiarımız, ‘Bütün ülkelerin proleterleri, birleşin!’ yeryüzünde yeniden yankılanıyor.”

St. Martin’s Hall’un yarım daire şeklindeki salonu kocaman bir tapınağı andırıyordu. Çeşitli uluslardan insanlar, uluslararası kardeşliğin töreni için burada toplanmışlardı. Mutluydular, sevinçliydiler, şarkılar söylüyorlardı. Marx’ın yanında oturan Fransız genç Tolain, heyecanla gülümseyerek:

“Bugün, insanları ayrı düşüren kule yıkıldı, doğru değil mi, Marx baba? İncil’de anlatılanlara göre, insanlar bu kuleyi inşa ettikten sonra ayrı dillerde konuşmaya başladılar ama bugün insanlar yine birbirlerini anlamaya başladılar ve bir araya geldiler.”

“Şunu daha basit anlatsana,” diye söze karıştı, hemşehrisinin öyküsünü dinleyen Johann Stock. “Belini doğrultup, burjuvazinin kanlarını emmesine izin vermemek için işçiler birleşiyor.”

St. Martin’s Hall’deki toplantıda, Uluslararası İşçi Birliği’nin kurulmasına karar verildi. Organizasyon komitesinde, Alman emekçileri adına Karl Marx ve Eccarius yer aldı.

Bir süre sonra oluşturulan alt komisyon, kuruluş manifestosunu ve Uluslararası Birliğin geçici tüzüğünü hazırlamak amacıyla Karl’ın evinde toplandı. Uzun tartışmalar sonucunda her iki metni de Marx’ın yazmasına karar verildi. Amerikan ordusunda yarbay olarak görev yapan Joseph Weydemeyer’e Marx şöyle yazdı:

“Henüz kurulan Uluslararası İşçi Komitesi... önemden yoksun değil. Onun İngiliz üyeleri... Londra’nın gerçek işçi önderleri; bu aynı insanlar, Garibaldi’ye devasa bir karşılama düzenleyen ve Saint-James holl’de büyük bir miting örgütleyerek... savaşa başlamaya artık hazır olan Palmerston’un *Birleşik Devletler’e savaş ilan etmesini* engellemişlerdir. Komitenin Fransız üyeleri; küçük figürler ama Paris ‘işçi’ önderlerinin dolaysız temsilcileri.

“İtalyan dernekleriyle de bağlantı kurulmuş durumda. Yıllardır sistematik olarak her türlü ‘örgüt’e herhangi bir şekilde katılmaktan kaçınmama karşın, *bu kez* öneriyi kabul ettim; çünkü bu durumda, büyük işlerin gerçekleştirilebileceği bir örgüt söz konusu!”

Daima ve her şeyden önce bir devrimci olan Marx, Uluslararası İşçi Birliği’ne güç katmak için kolay olmayan bir çalışma içine girdi ve bütün enerjisini bu işe harcadı. Gelişim aşamaları açısından oldukça farklı, çeşitli ülkelerin işçi hareketlerini birçok engeli aşarak birleştirmek gerekiyordu.

Marx, Geçici Tüzük'ü ve işçilerin enternasyonal birliklerinin kuruluş manifestosunu altı günde yazdı. Sonuç olarak da, Polonya ayaklanmasının kanla bastırılmasını umursamazlıkla izleyen, deniz aşırı bir haçlı seferine hazırlanan egemen sınıfların suç teşkil eden planlarını ve akılsızlıklarını damgalıyordu. Manifesto'da bu konu şöyle ele alınmıştı:

"... Bizzat, uluslararası politikaların sırlarını ele geçirmek, kendi hükümetinin diplomatik faaliyetlerini izlemek ve gerektiği anda olanaklar dahilinde tüm araçlarla karşı koymak; bu faaliyeti engellemenin olanaksızlığı durumunda, onun aynı anda teşhir edilebilmesi için birleşmek ve özelde insanların birbirileriyle ilişkilerinde kılavuz edinerek hareket etmek zorunda oldukları ahlak ve adalet yasalarının, halklar arasındaki ilişkiler için de geçerli ana yasalar haline getirilmesi uğruna mücadele vermek, işçi sınıfının yükümlülükleri arasındadır.

"Bu tür bir uluslararası politik mücadele, işçi sınıfının ortak özgürlük savaşının bir parçasıdır.

"Bütün ülkelerin proleterleri, birleşin!"

Birinci Enternasyonal böyle doğdu ve Marx onun beyni oldu.

***

İnsan beyni, dünyada eşi benzeri olmayan bir mucizedir. Bitimsiz ve sınırsızdır. Yeryüzünde varolan her şeyin devasa gücüne sahiptir; sanat, bilim ve teknik, iyi ve kötü, aşk ve nefret. O, evreni koşar adım dolaşır, yeryüzü derinliklerini delip geçer! Galaksi kadar engin insan belleği, insanlığın tüm tarihini kaydedebilir.

Beyin, tüm fabrikaların fabrikası ve tüm kitapların kitabıdır… Onun dehasının dünyada üretemeyeceği hiçbir şey yoktur. İnsan beyni; bugüne dek hem tanrılara yurt oldu ve hem de tanrılarla kavgaya tutuşabilecek en büyük savaşçı.

Düşünen insanı, emek yarattı ve beyin, gelişimini, dev gücünü, doğanın sırlarını keşfetme cesaretini emeğe borçlu.

Dünyayı kim yönetiyor, toplumsal gelişimin karşı konulmaz yasaları nelerdir ve böylesi yasalar gerçekte var mıdır? İnsanlık binlerce yıl

boyunca, bu bilmeceyi çözmek için çırpındı durdu.

Kimilerine göre, dünya şeytani bir kaostan ibaretti; kimilerine göre ise, tanrının yarattığı düzenli, mutlak bir şeydi. Ve sadece Marx'ın deha beyni, toplumların doğuş ve gelişmesi üzerindeki sır perdesini kaldırdı.

Onun keşfettiği yasalar çürütülemezdir. Dünyanın bütün tarihi ve geçen her gün bunu kanıtlıyor. İnsanlık, Marx'ın dev dehasının keşfettiği toplumsal ilişkiler çerçevesinde ilerliyor.

1960

ÜÇÜNCÜ CİLDİN SONU

[1] Kolumbarium: İçinde ölülerin külleri bulunan kapların konduğu mahzen. –çev.

[2] Talika: Yük taşımada kullanılan dört tekerlekli ve üstü kapalı araba. – çev.

[3] Genre: Günlük yaşamı tasvir eden resim. –çev.

[4] Karaboner: 19. yüzyıl başlarında İtalya'da faaliyet gösteren cumhuriyetçi ve yurtsever bir gizli örgüt olan Carabonaria yandaşı. –çev.

[5] Berserk: Ortaçağ öncesinde ve ortaçağda Viking ve Cermen tarihi ile folkloründe azılı savaşçı. Eski İzlanda dilinde berserk ayı postu anlamına geliyor. Savaşçılar ayı postu giyinirmiş. –çev.

[6] Demosthenes: İÖ 413, Atina ile Sparta arasındaki Pelepones Savaşı sırasında strateji alanındaki yaratıcılığı ile kendini gösteren Atinalı komutan. –çev.

[7]*Toryler ve Whigler:* İngiliz burjuva siyaset alanındaki iki rakip parti, Muhafazakâr ve Liberal partinin öncülleri; Tory, muhafazakâr, Whig liberal akımı temsil eder. –çev.

[8] Angels: Engels’in adındaki bu harf değişikliği sözcüğe ‘melek’ anlamı kazandırıyor. –çev.

[9] Cottage: Kulübe, ev. –çev.

[10] Dizelerin Türkçesi şu kaynaktan alınmıştır: Aiskhylos, Zincire Vurulmuş Prometheus, A. Erhat - S. Eyuboğlu çevirisi, Bilgi Yayınları, 1968, Ankara.

[11] Golgotha: İsa’nın çarmıha gerildiği riyavet edilen yer. –çev.

[12] Dekabrist: Rusya’da çara karşı 1825 Aralığında düzenlenen ayaklanmaya katılan kişilere verilen ad. –çev.

[13] Mavi Çorap: XIX. yüzyılda Avrupa’da kadın hakları için mücadele veren Marie Vulstoncraft’ın önderlik ettiği feminist bir akım. –çev.

[14] Bukolik: Çoban edebiyatına ait. –çev.

[15]*Guano:* Kuş, yarasa ve fokların birikmiş dışkı ve leşleri; bileşimindeki azot ve fosforik asit nedeniyle gübre olarak değerlendirilir. –çev.

[16]*Toreodor:* Atlı boğa güreşçisi. –çev.

[17]*Hotanto:* Afrika’nın güneyinde bir halk. –çev.

[18]*Kakadu:* Şık giyinmeyi becermesinden ötürü eski bir roman kahramanı olan Cacadou Usta’dan esinlenerek Laura’ya bu lakap takılmıştı. –çev.

[19]*Galisizm:* Fransızcanın dil özelliklerinin Fransızca olmayan dillerdeki lûgat ve sözdizimine adapte edilmesi. –çev.

[20]*Sir John Falstaff:* Shakespeare’in “Kral IV. Henry” ve “Windsor’un Şen Kadınları” adlı eserlerinde geçen komik, palavracı kahraman. –çev.

[21] Mahkûmun ayakları, elleri ve başı kesilerek uygulanan bir ölüm cezası. –çev.

[22]*Plastron:* Erkeklerin törensel giysilerinde kullandıkları ipekten geniş boyunbağı. -çev.

[23]*Gotlar:* Bir Germen halkı. Ostragotlar ve Vizigotlar adında iki kolu vardır. –çev.

[24]*Yenilmez Armada:* Hollanda’daki bir İspanyol ordusunun İngiltere’ye karşı girişeceği istila hareketine yardımcı olmak üzere İspanya Kralı II. Felipe’nin 1588’de bölgeye gönderdiği donanma. –çev.

[25] Selfaktor: Hargreaves'in Jenny adı verilen ilk iplik makinesi 1769-1771'de Richard Arcwrigh tarafından geliştirilmiş ve throstle denilen bir makine haline getirilmiştir. 1779 da Samuel Crompton birçok masurası olan mule'u keşfetti ve 1825'ten sonra self-acting-mule ya da self-aktor adıyla otomatik oldu. Self-aktor-otomatik eğirme makinesi. –çev.

[26]*Flora:* Eski İtalya’da ilkbahar Tanrıçası. –Çev.